

22. Uluslararası Türk Dünyası

Sosyal Bilimler Kongresi

30 Ekim - 1 Kasım 2024 GİRNE

Uluslararası
Final Üniversitesi

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

TÜRK KONGRE

SAÜ TÜRKMER

www.turkkongre.com

Editörler

Köksal ŞAHİN - Suat KOL - Hüseyin ÇALIŞKAN

Ali KIRKSEKİZ - Mehmet Töre YILDIRIM - Yasin Cemal GALATA

ISBN: 978-975-498-287-9

22.

**Uluslararası Türk Dünyası Sosyal
Bilimler Kongresi**

30 Ekim – 1 Kasım 2024 Girne KKTC

**Tam Metin
Bildiri Kitabı**

ISBN: 978-975-498-287-9

Editörler:

**Köksal ŞAHİN - Suat KOL – Hüseyin ÇALIŞKAN
Ali KIRKSEKİZ - Mehmet Töre YILDIRIM – Yasin Cemal GALATA**

2024

Bu kongre Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı sahipliğinde, Sakarya Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (SAÜ TÜRKMER) koordinatörlüğünde gerçekleştirilmektedir.

30 Ekim - 1 Kasım 2024 tarihleri arasında Uluslararası Final Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Girne/KKTC'de düzenlenen 22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde 12 farklı ülkeden 5 özel oturum ve 19 yüz yüze/çevrimiçi oturumlarda toplam 105 bildiri sunulmuştur.

Kongrede yayınlanan yazıların tüm sorumlulukları ilgili yazarlara aittir. Yazılardan kaynaklanacak herhangi bir hukuksal durumdan kongre kurulları ya da Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı sorumlu tutulamaz.

KOORDİNATÖRLÜK

Kongre Koordinatör Kurumu

*Sakarya Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma
Merkezi*

SAÜ TÜRKMER

Kongre Genel Sekreteri

Doç. Dr. Suat KOL

Sakarya Üniversitesi

Bölgesel Temsilciler

Avrupa

Prof. Dr. Abdülmecid NUREDİN

Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Asya

Prof. Dr. Bolat Myrzaliev ATİMTAEVİCH

Kazakistan Miras Üniversitesi

Kongre Sekretaryası

Emir KARAKOÇ

Sakarya Üniversitesi

Emir YILMAZ

Sakarya Üniversitesi

Merve BOYUN

Sakarya Üniversitesi

Muhammed Çağrı TURHAN

Sakarya Üniversitesi

ONUR KURULU

Prof. Dr. Adalet MURADOV	<i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN	<i>Uluslararası Vizyon Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN	<i>Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Hamza AL	<i>Sakarya Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Hasan USLU	<i>Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Osman Bülent ZÜLFİKAR	<i>İstanbul Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Mehmet SARIBIYIK	<i>Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK	<i>Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı</i>
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	<i>Gazi Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Mustafa BERKTAŞ	<i>İzmir Bakırçay Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Myrzaliev Bolat ATİMTAEVİCH	<i>Miras Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Recai COŞKUN	<i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Satıbalı Aşımoviç OMURZAKOV	<i>Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Sergey ZAKHARİA	<i>Komrat Devlet Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Turgay UZUN	<i>Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Rektörü</i>
Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü</i>
Doç Dr. Beybitgul KARİMOVA	<i>Kızılorda Korkutata Devlet Üniversitesi Rektörü</i>
Közhan YAZGAN	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genel Başkanı</i>

DÜZENLEME / YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Köksal ŞAHİN	<i>Sakarya Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Hüseyin ÇALIŞKAN	<i>Sakarya Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Fariz AHMADOV	<i>Karabağ Üniversitesi / Azerbaycan</i>
Prof. Dr. Oktay ÖZGÜL	<i>Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi / Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Bülent DERVİŞ	<i>Uluslararası Vizyon Üniversitesi / Kuzey Makedonya</i>
Prof. Dr. A. Nusret BULGURCUOĞLU	<i>Iğdır Üniversitesi / Türkiye</i>
Doç. Dr. Suat KOL	<i>Sakarya Üniversitesi / Türkiye</i>
Doç. Dr. M. Kürşat UÇAR	<i>Sakarya Üniversitesi / Türkiye</i>
Doç. Dr. Kamil TAŞKIN	<i>Sakarya Üniversitesi / Türkiye</i>
Doç. Dr. Aybeyan SELİM	<i>Uluslararası Vizyon Üniversitesi / Kuzey Makedonya</i>
Doç. Dr. Mahzuna HAMDAMOVA	<i>Nizamı Adını Taşıyan Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi / Özbekistan</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ali KIRKSEKİZ	<i>Sakarya Uygulamaları Bilimler Üniversitesi / Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Bülent TAŞEL	<i>Uluslararası Final Üniversitesi / KKTC</i>
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ALİYEV	<i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi / Azerbaycan</i>
Öğr. Gör. Merve Kevser ÖZTÜRK	<i>Gümüşhane Üniversitesi / Türkiye</i>
Öğr. Gör. Neriman HANAHMEDOV	<i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi / Azerbaycan</i>
Mehmet Töre YILDIRIM	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı / Türkiye</i>

22. KONGRE EV SAHİBİ KURUM KOORDİNATÖRLÜĞÜ

22. Kongre Ev Sahibi Kurum Koordinatörü

Prof. Dr. Hüseyin YARATAN

Uluslararası Final Üniversitesi Rektörü

22. Kongre Ev Sahibi Kurum Düzenleme / Yürütme Kurulu

Prof. Dr. Şule AKER

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Prof. Dr. Nazife AYDINOĞLU

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Prof. Dr. Ulvi KESER

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Prof. Dr. Hüseyin IŞIKSAL

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Doç. Dr. Nafia GÜDEN

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Yrd. Doç. Dr. Hürcan TARHAN

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Yrd. Doç. Dr. Özgür BATUR

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Yrd. Doç. Dr. Yasin Cemal GALATA

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Ergün OLGUN

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

22. Kongre Ev Sahibi Kurum Sekretaryası

Nazife ÇELİK GRANT

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Gür cem SEMERCİOĞLU

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Şahap MİRİ

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

Dünja TERKAN

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

İdris YILDIRIM

Uluslararası Final Üniversitesi / K.K.T.C.

BİLİM KURULU

Prof. Dr. A. Kılıçbay BİSENOV	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN	<i>Kuzey Makedonya Cumhuriyeti</i>
Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV	<i>Türkmenistan</i>
Prof. Dr. Abilay AYDASOV	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. Adalet MURADOV	<i>Azerbaycan</i>
Prof. Dr. Alla PAPTSOVA	<i>Gagavuziya/Moldova</i>
Prof. Dr. Akimshan ARUPOV	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. Almaz ŞAYHULOV	<i>Başkurdistan</i>
Prof. Dr. Alövsat MÜSLİMOV	<i>Azerbaycan</i>
Prof. Dr. Alparslan PEKER	<i>Amerika Birleşik Devletleri</i>
Prof. Dr. Anarkan MATKERİMOVA	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Anarkul URDALETOVA	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Arber ÇELİKU	<i>Kuzey Makedonya Cumhuriyeti</i>
Prof. Dr. Aycamal KANTÖRÖEVA	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Azizbek TAŞBAEV	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Bagdat KARPUZULI	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. Baymirza KOJAMBERDİYEV	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. Becet BROŞORİ	<i>Kosova</i>
Prof. Dr. Birol KOVANCILAR	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Bolat MİRZALİYEV	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. C. Gökhan BAŞİ	<i>Almanya</i>
Prof. Dr. Cusupbek PİRİMBAYEV	<i>Kırgızistan</i>

Prof. Dr. Çetin YAMAN	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Elmira HURİBAEVA	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Enver HALİLOVİÇ	<i>Bosna Hersek</i>
Prof. Dr. Evez BAYRAMOV	<i>Azerbaycan</i>
Prof. Dr. Eyyüp AKTEPE	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Fadıl HOCA	<i>Kuzey Makedonya Cumhuriyeti</i>
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Gabil MANAFOV	<i>Azerbaycan</i>
Prof. Dr. Gafitullina DİLARA	<i>Özbekistan</i>
Prof. Dr. Galina SMİRNOVA	<i>Rusya Federasyonu</i>
Prof. Dr. Georgiy SULT	<i>Gagavuziya/Moldova</i>
Prof. Dr. Gülzat TAŞKULOVA	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Habib YILDIZ	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Hadişa NUGMANOVA	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. Halil KALABALIK	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Hakan POYRAZ	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Hasan TUTAR	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Hidayet CAFEROV	<i>Azerbaycan</i>
Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. İbrahim TATARLI	<i>Bulgaristan</i>
Prof. Dr. İsmail KERİMOV	<i>Kırım</i>
Prof. Dr. İsmail YAKIT	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. İlshat GAFUROV	<i>Tataristan</i>

Prof. Dr. İvana BANKOVA	<i>Gagavuziya/Moldova</i>
Prof. Dr. Jenis SADUAKASULI	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. Kubatbek TABALDİYEV	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Kadirali KONKUBAYEV	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Kâmil AYDIN	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Konstantin TAUŞANCI	<i>Gagavuziya/Moldova</i>
Prof. Dr. Kubatbek TABALDİYEV	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Lev P. KURAKOV	<i>Çuvaşistan</i>
Prof. Dr. Linar LATİPOV	<i>Tataristan</i>
Prof. Dr. Lyudmila KÖR	<i>Gagavuziya/Moldova</i>
Prof. Dr. Maarife HACIYEVA	<i>Azerbaycan</i>
Prof. Dr. Mahir HOTI	<i>Arnavutluk</i>
Prof. Dr. Manasbek MUSAYEV	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Marina TİTOVA	<i>Rusya Federasyonu</i>
Prof. Dr. Mariya YANIÖGLO	<i>Gagavuziya/Moldova</i>
Prof. Dr. Mehdi ELEZİ	<i>Kosova</i>
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Mehmet YÜCE	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Mensur NUREDİN	<i>Kuzey Makedonya Cumhuriyeti</i>
Prof. Dr. Midhat MUHARYAMOV	<i>Tataristan</i>
Prof. Dr. Muhsin HALİS	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Musa EKEN	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Mustafa AKAL	<i>Türkiye</i>

Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Nurbübü ASİPOVA	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Nurzat KANTÖRÖEVA	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Ömer ANAYURT	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Rahman MİRZAİBRAHİMOV	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Rami MEMUSAJ	<i>Arnavutluk</i>
Prof. Dr. Remzi ATAÖĞLU	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Roza NESEPOVA	<i>Türkmenistan</i>
Prof. Dr. Ruzal YUSUPOV	<i>Tataristan</i>
Prof. Dr. Sabır Murat BOKENBAYULI	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. Salih AYNURAL	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Sebahattin BALCI	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Selahattin SARI	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Sejfudin ZAHİROVİÇ	<i>Bosna Hersek</i>
Prof. Dr. Sergey ZAHARİYA	<i>Gagavuziya/Moldova</i>
Prof. Dr. Sofiya SULAK	<i>Gagavuziya/Moldova</i>
Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE	<i>Rusya Federasyonu</i>
Prof. Dr. Ş.Urpaş JANİYAZKIZI	<i>Kazakistan</i>
Prof. Dr. Şaban KAYIHAN	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Tatyana RAKOVÇENA	<i>Gagavuziya/Moldova</i>
Prof. Dr. Tatyana DUDOGLO	<i>Gagavuziya/Moldova</i>

Prof. Dr. Turar KOYÇİYEY	<i>Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Turgut TOK	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Uli SCHAMİLOGLU	<i>ABD</i>
Prof. Dr. Vahit TÜRK	<i>Türkiye</i>
Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA	<i>Hakasya</i>
Prof. Dr. Vasili GAYFULİN	<i>Tataristan</i>
Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV	<i>Hakasya</i>
Prof. Dr. Vladimer PAPAUA	<i>Gürcistan</i>
Prof. Dr. Zahid MEMMEDOV	<i>Azerbaycan</i>
Prof. Dr. Zakir MEMMEDOV	<i>Azerbaycan</i>
Prof. Dr. Zamira DERBİŞEVA	<i>Kırgızistan</i>
Doç. Dr. Atilla JORMA	<i>Kuzey Makedonya Cumhuriyeti</i>

DANIşMA KURULU

Prof. Dr. Recai OřKUN	<i>Muğla Sıtkı Koçman niversitesi</i>
Prof. Dr. Mehmet YÜCE	<i>Türkiye evre Ajansı</i>
Prof. Dr. Hayati BEşİRLİ	<i>Ankara Hacı Bayram Veli niversitesi</i>
Prof. Dr. Mensur NUREDDİN	<i>Uluslararası Vizyon niversitesi</i>
Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER	<i>İstanbul niversitesi</i>
Prof. Dr. Akhtem A. DZHELILOV	<i>Kırım Mühendislik ve Pedagoji niversitesi</i>
Prof. Dr. Haluk BENGÜ	<i>Niğde Ömer Halisdemir niversitesi</i>

EDİTÖRLER

Baş Editörler

Prof. Dr. Hüseyin ÇALIŞKAN	<i>Sakarya Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Suat KOL	<i>Sakarya Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Ü. Ali KIRKSEKİZ	<i>Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi</i>

Alan Editörleri

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ	<i>Antropoloji</i>
Dr. Öğr. Ü. Hacer ÇORUH	<i>Arkeoloji</i>
Prof. Dr. M. Çağlar ÖZDEMİR Prof. Dr. Ekrem ERDOĞAN	<i>Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri</i>
Doç. Dr. Muhammet KAÇMAZ	<i>Coğrafya</i>
Doç. Dr. M. Zahit CAN Dr. Öğr. Ü. Filiz ŞAN	<i>Çeviribilim</i>
Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU	<i>Kentleşme ve Çevre Sorunları</i>
Prof. Dr. Aybala ÇAYIR Doç. Dr. Dursun AKSU	<i>Eğitim Bilimleri</i>
Prof. Dr. Selim İNANÇLI	<i>Ekonomi</i>
Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER Doç. Dr. Gökçe CANDAN Doç. Dr. Nazan ŞAK	<i>Ekonometri</i>
Doç. Dr. Tufan ÇÖTOK	<i>Felsefe</i>
Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK Doç. Dr. Sinan ESEN	<i>Finans</i>
Doç. Dr. Umut Sanem ÇİTÇİ	<i>Girişimcilik ve Küçük İşletmeler</i>
Prof. Dr. Halil KALABALIK	<i>Hukuk</i>

Dr. Öğr. Ü. Sevda Yaşar COŞKUN	
Prof. Dr. Mustafa Cahit UNGAN Prof. Dr. Nihal SÜTÜTEMİZ	<i>İstatistik</i>
Dr. Öğr. Ü. Osman NACAK Prof. Dr. Özer KÖSEOĞLU	<i>Kamu Yönetimi</i>
Prof. Dr. Habib YILDIZ Doç. Dr. Cahit ŞANVER	<i>Maliye</i>
Prof. Dr. Haluk BENGÜ Prof. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR	<i>Muhasebe</i>
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	<i>Pazarlama</i>
Prof. Dr. Murat İSKENDER	<i>Psikoloji</i>
Prof. Dr. Köksal ŞAHİN Doç. Dr. Dilşad TÜRKMENOĞLU KÖSE	<i>Siyaset Bilimi</i>
Doç. Dr. Nesrin AKINCI ÇÖTOK	<i>Sosyoloji</i>
Prof. Dr. Çetin YAMAN Prof. Dr. Gülten HERGÜNER	<i>Spor</i>
Doç. Dr. Gülin ÖZTÜRK Dr. Öğr. Ü. Selçuk URAL	<i>Tarih</i>
Prof. Dr. Fatma Gülay MİRZAOĞLU	<i>Töre Bilim ve Ahlaki Değerler</i>
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	<i>Turizm</i>
Doç. Dr. Selçuk Kürşad KOCA	<i>Türk Dili</i>
Prof. Dr. Murat ERCAN	<i>Uluslararası İlişkiler</i>
Doç. Dr. Kâmil TAŞKIN	<i>Üretim</i>
Doç. Dr. Adem AKBIYIK	<i>Yönetim Bilişim Sistemleri</i>
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	<i>Yönetim ve Organizasyon</i>

İÇİNDEKİLER

Madde Bağımlılığının Bireylerin Aile ve Yakın Çevreleri Üzerindeki Etkilerine Sosyolojik Bir Bakış	1
<i>Prof. Dr. Dolunay Şenol, Dr. Aybike Dinç</i>	
Göç, Toplumsal Bellek ve Din: Küçükçekmece’li Doğu Türkistanlılar Örneği	13
<i>Ayşegül GELEN</i>	
Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde SOKÜM Unsurları ve Geliştirilmesi.....	19
<i>Prof. Dr. Cevdet Avcıkurt, Prof. Dr. Mehmet Sarıoğlu, Arş. Gör. Beste Demir</i>	
Uluslararası Hava Lojistiği ve Ekonomik Yaklaşım Göstergeleri: Karşılaştırmalı Analiz Tekniği ile SWOT Analizi	31
<i>Dr. Öğr. Üyesi Bura Sabiha Kelek</i>	
Türkiye’nin Kıbrıs’a Müdahale Girişimi ve Johnson Mektubu.....	51
<i>Dr. Büşra Üzehan</i>	
Kazak Milli Hareketi’nin Oluşumu Bağlamında Alaş Orda Partisi ve Etkisi	65
<i>Erdem Yılmaz</i>	
Türk Dünyası Diplomasisinde Türkistan ve Kafkasya: Jeopolitik Güç Dengeleri ve Stratejik İş Birlikleri	74
<i>Ergün Ucatürk (Mamedov)</i>	
Okul Öncesi Dönemde Açık ve Kapalı Alanda Yapılan Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisinin Kapsamlı Olarak İncelenmesi	87
<i>Şebnem HÜRLER, Erhan BUYRUKOĞLU, Beyza TEKİN, Elif TUNA KIZILTAŞ, Aynur ENGİNBAĞ, Fatmanur KIRMACI</i>	
Rəqəmsallaşma və Açıq Bankçılığın Maliyyə Sektorunda Rolü.....	126
<i>Əlabbas Azadov, Günay Zalova</i>	
Türkçe Tıp Terminolojisine Bir İnisiyatif Olarak Türkçe Anatomi Terminolojisi Mümkün Mü?	135
<i>Prof. Dr. Hüseyin Avni BALCIOĞLU</i>	
Azərbaycan`da Muhasebe Uygulamalarının Evrimi: Son 10 Yılın Analizi.....	141
<i>Turan AHMADOV, Laman GULİYEVA</i>	
Orhan Kemal’in Ekmek Kavgası Adlı Eserinin Kurumsal İktisat Yönünden İncelenmesi	160
<i>Dr. Öğr. Üyesi. Mustafa Ercan KILIÇ, Arş. Gör. Mehmet Latif TURGUT</i>	
Nizâmiye Medreseleri ile İlk Üniversiteler Arasındaki Tüzel Kişilik Tartışması	169
<i>Arş. Gör. Dr. Nadir BAŞTÜRK</i>	
Modern Sosyo-Politik Gerçeklik Ekseninde Kapsayıcı Kalkınma	182
<i>Prof. Dr. Roida RZAYEVA</i>	
Insurtech'in Gücü: Yapay Zekâ Destekli Sigortacılık	186

<i>Öğr. Gör. Tansu TOPUZOĞLU, Doç. Dr. İlknur ÇEVİK TEKİN , Dr. Öğr. Üyesi Kamil AHÂT</i>	
İş Yerinde Psikolojik Güçlülüğü Etkileyen Demografik Faktörler.....	196
<i>Öğr. Gör. Dr. Zeynep Dilara TINAZ</i>	
Erken Çocukluk Döneminde Yabancı Dil Eğitimi	205
<i>Doç. Dr. Suat KOL, Zeynep ZEREY, Beyza KAYA</i>	
Anev Kültürü ve Türksoy'un Anev Bölgesi'nde Yaptığı Çalışmalara Yönelik Bir Analiz.....	223
<i>Büşra BAYDAR</i>	
1944 Sürgününün Kırım Türklerinde Milli Hafızaya Etkileri	229
<i>Arş. Gör. Esmâ SAĞDIÇ</i>	
Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılında KKTC Kamu Diplomasisi	237
<i>Öğr. Gör. Hatice Başar</i>	
Muhasebe İşlemlerinin Uygulanabilirliğinde Yapay Zekâ Araçları	250
<i>Dr. Öğr. Üyesi İpek YAYLALI</i>	
Kıbrıslı Çağdaş Türk Kültür ve Edebiyat Tarihçisi Dostum Dr. Harid Fedai	271
<i>Prof. Dr. İsmail YAKIT</i>	
AB, BRICS, TDT: Kurumsal Bir Karşılaştırma	279
<i>Emir YILMAZ, Muhammed Çağrı TURHAN</i>	
Macar Turancıları ve Turan Cemiyeti	286
<i>Emir KARAKOÇ</i>	
Dijital Eğitim Ortamlarında Öğrenci Motivasyonunu Artırmada Geri Bildirimin Rolü	292
<i>Prof. Dr. Muedin KAHVECİ</i>	
Çalışanlara Yönelik Psikolojik Taciz (Mobbing): Özel Anaokullarında Nitel Bir Değerlendirme	307
<i>Doç. Dr. Namık HÜSEYİNLİ, Fatma Damla BEKAR</i>	
İqtisadiyyatın Rəqabət Qabiliyyətlilik Göstəricilərinə Təsir Edən Amillər	314
<i>Öğr. Gör. Dr. Qalib QAFARLI</i>	
Halide Nusret Zorlutuna'nın Romanlarında Bir Anlatım Tekniği Olarak Hatırat ve Mektup.....	320
<i>Rukiye EMİRE, Dr. Öğr. Üyesi, Tuğba ÖZKAN</i>	
Çingizli Devletin Türk Tarihindeki Yeri	334
<i>Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ</i>	
Türk Dünyasındaki Çocuk Hakları Uygulamalarının İncelenmesi	346
<i>Doç. Dr. Suat KOL, Robia ZHAMALİDDİNOVA</i>	
Türk Devletleri Teşkilatı Serbest Ticaret Bölgesi	356
<i>Prof. Dr. Şule Aker, Prof. Dr. Ahmet Aker</i>	
Turizm Sektöründe Hizmet Kalitesi (Rusya Örneği).....	364

Dr. Öğr. Üyesi Tahire HÜSEYİNLİ

Azerbaycan'da İşsizlik ve Sosyal Sigorta Sistemlerinin Analizi: Yapısal Özellikler, Etkinlik ve Reform Önerileri..... 373

Vüsala ƏSƏDOVA

O'zbekistonda Fuqarolik Holatlarini Qayd Etish (Fhdyo) Organlari Faoliyati Tarixidan (1917-1991)385

Doç. Dr. Xurshida Tillaxodjayeva Djumavayevna

Türk Dünyası'nın Bir Parçası Olarak Ukrayna Gagauzları..... 391

Doç. Dr. Natalia NEÇEVA

Maritime Border Disputes In The European Union Accession Process: The Case Of The Piran Bay Crisis Between Slovenia And Croatia..... 394

Prof. Dr. Abdülmecit NUREDİN, Prof. Dr. Zoran FİLİPOVSKİ, Arş. Gör. Elif HOCA KÖRBAYRAM

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Merkezi Yönetim Teşkilatı: Türkiye Cumhuriyeti ile Karşılaştırmalı Bir Analiz..... 407

Doç. Dr. Osman NACAĞ

Yapay Zekâ Gözüyle Türk Dünyasında Bütünleşme Süreci ve Türk Devletleri Teşkilatı 422

Dr. Öğr. Üyesi Ali KIRKSEKİZ, Prof. Dr. Köksal ŞAHİN

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Madde Bağımlılığının Bireylerin Aile ve Yakın Çevreleri Üzerindeki Etkilerine Sosyolojik Bir Bakış

Prof. Dr. Dolunay Şenol¹, Dr. Aybike Dinç²

Özet

Genel olarak bağımlılık, bireyi kendisi olmaktan uzaklaştıran, bağımlı olunan madde olmadan yaşamı sürdürememe düşüncesi uyandıran bir durumdur. Vücudun bir bölümüne veya vücudun genel işleyişine zarar verdiği halde, bu madde veya maddelerin kullanılmasının engellenememesi hali bağımlılık olarak kabul edilmektedir. Tüm bağımlılıklar birey ve sosyal çevresini olumsuz yönde etkilediği halde en tehlikeli olanının madde bağımlılığı olduğu kabulü yaygındır. Madde kullanımının, bireyin beden sağlığı olumsuz yönde etkilemesinin yanı sıra aile içi şiddet, istismar, maddi sorunlar gibi pek çok etkisinin olması nedeniyle boşanmalara ve aile kurumunun dağılmasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte, bireyin suç teşkil eden davranışlara yönelmesi, bağımlılık ve tedavi süreci boyunca iş gücü kaybı yaşaması gibi durumlar da madde bağımlılığı olan bireylerin aile bireyleri ve yakın çevreleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olabilmektedir. Bazı maddeler bir kez kullanıldıklarında bazı maddeler de kullanımına devam edildiğinde kısa süre içinde bireyi bağımlı hale getirebilmektedir. Bağımlılıkla mücadelede en etkin yol hiç bağımlı olmamak veya bağımlılık yapabileceği düşünülen ortamlardan uzak kalabilmektir. Özellikle gençlerin merak seviyelerinin yüksek olması onları bağımlılık tehdidi ile daha fazla karşı karşıya getirmektedir. Tüm bu sebeplerle bağımlılığın nasıl başladığı, bağımlılıkla mücadelede nelerin tehdit olduğu, bireyin ve ailesinin bağımlılık sürecinde ne tür problemlerle karşı karşıya kaldıklarının öğrenilmesinin, bağımlılıkla mücadelede etkili olacağı düşünüldüğü için madde bağımlılarının aile fertleri ile yarı yapılandırılmış görüşmelerin yapılmasının önemli olacağı düşünülmüştür. Bağımlıların aile fertlerinin süreci yakından takip etmek zorunda kalmaları, onların tecrübe ve gözlemlerinin alanda çalışacak olanlara ve özellikle de bağımlılıkla mücadelede etkin rol oynayan kurum ve kuruluş çalışanlarına ışık tutması beklenmektedir. Küreselleşen dünyanın madde kullanımını yaygınlaştırdığı kabulü de dikkate alındığında bu çalışmanın madde bağımlılığı ile ilgili olarak alana önemli katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, madde bağımlılığı, bağımlılar, bağımlıların sosyal hayatı.

1. Bağımlılık ve Madde Bağımlılığı

1.1. Bağımlılığın Tanımı

İnsanoğlu beslenme, korunma, iletişim kurma, üreme gibi içgüdüsel dürtülerini ve ilgi, sevgi, güven, saygınlık, özgürlük, yaratıcılık, kendini gerçekleştirme gibi ruhsal ve toplumsal gereksinimlerini karşılamak amacıyla yaşamı boyunca çeşitli davranışlar sergilemektedir. Bu davranışlar doyum, haz ve mutluluk sağladığı ölçüde tekrarlanarak alışkanlık haline gelebilmekte; kimi insanlar için bu alışkanlıklar bir süre sonra bıkkınlığa neden olabilirken, kimileri içinse bu alışkanlıklardan bazıları günlük yaşamda kişinin diğer faaliyetlerini engelleyecek kadar hayatında yer tutarak sosyal yaşamına zarar vermeye başlayabilmektedir. Birey alışkanlık haline getirdiği davranışı tekrarlamadığında keyifsiz ve mutsuz hissetmeye başlayabilmekte, bu durum ise davranışın tekrarını gerektiren bir bağımlılığa dönüşebilmekte ve tekrarlanmadığı takdirde bireyin yaşamını olağan biçimde sürdürmesini güçleştiren, telafi

¹ Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, dolunay_senol@yahoo.com

² Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aybikedinc@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

edilemez bir boşluğa neden olabilmektedir (Coşkun, 2006, s.11). Kısaca, kişinin kendini iyi hissetmek ve ruhsal doyuma ulaşmak için çevresindeki bir nesne, kişi, düşünce ya da davranışa gereğinden fazla ilgi duyması önce alışkanlığa, zaman içinde ise bir tür tutsaklığa dönüşebilmektedir (Köknel, 1998, ss.11-13). Bu durum en genel anlamıyla “bağımlılık” kavramıyla ifade edilmektedir.

Kısaca bağımlılık, insanların ruhsal ve bedensel sağlıklarına ya da sosyal yaşamlarına zarar vermesine karşın; bir nesne, kişi veya varlığa karşı duyulan önlenemez bir istek duyma şeklinde kendini gösteren patolojik bir durumu ifade etmektedir. Bağımlılık haline gelen davranışlar depresyon, bipolar bozukluk, dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu, antisosyal, narsistik ve sınırda (borderline) kişilik bozuklukları gibi ciddi ruhsal hastalıkları da tetikleyebilmekte; başlarda bireysel düzeyde başlayan bu sorunlar zaman içinde bireyin aile ve iş yaşamına da etki ederek toplumsal bir düzeye ulaşabilmektedir. Bağımlılık denildiği zaman akla ilk olarak ilaç bazlı kimyasal veya bitkisel maddelere duyulan bağımlılıkları ifade eden “madde bağımlılığı” gelse de günümüzde “alveriş bağımlılığı”, “internet bağımlılığı”, “bilgisayar oyunları bağımlılığı”, “kumar bağımlılığı”, “seks bağımlılığı” ve “yeme-içme bağımlılığı” gibi tıbbi yardım gerektiren başka bağımlılık türleri de vardır (Uzbay, 2009, s.5).

1.2. Madde Bağımlılığının Tanımı

Günümüzde hızla artan madde kullanımı ve madde bağımlılığı ulusal ve küresel boyutta önemli bir sorun haline gelmiştir. Madde kötüye kullanımı ve madde bağımlılığı geçmişte oldukça eskiye dayanan bir olgudur. Tarihin ilk zamanlarından bu yana insanlar çeşitli bitkileri, fermante olmuş gıdaları, farmasötik amaçlı üretilmiş sentetikleri hastalıkların tedavi edilmesinde ilaç, dini ritüellerde tütsü, zorlu doğa koşullarında ve uzun yolculuklarda açlık ve yorgunluğa karşı güçlendirici, günlük hayatta ise afrodisyak, halüsinogen ve keyif verici olarak kimi zaman bilinçli olarak, kimi zaman ise farkında dahi olmadan kullanmıştır. Bu maddelerin algı ve tutumlar üzerindeki psikoaktif etkilerinin keşfedilmesi ile kötüye kullanım ve bağımlılık eğilimi baş göstermiş; bunun sonucunda da bugün bir hastalık olarak tanımlanan büyük bir sorunun temellerini atmıştır (Doğan, 2001: 80).

Bir maddenin amacı dışında düzenli olarak ve gittikçe artan miktarlarda alınması, neden olduğu kişisel ve sosyal sorunlara karşın kullanımının kompulsif biçimde sürdürülmesi, kullanımının azaltılması yahut bırakılması durumunda yoksunluk belirtilerinin gözlenmesi gibi durumlar madde bağımlılığının varlığına işaret etmektedir. Bu nedenle madde bağımlılığı, gelişiminde genetik, psikososyal ve çevresel faktörlerin rol oynadığı; bireyin gündelik yaşamını ve sosyal ilişkilerini sürdürmesine engel olan ve tedavisi uzun zaman alan birincil, kronik nörobiyolojik bir hastalık olarak kabul edilmektedir (Uluğ, 2007; Işık, 2009; Uğurlu, Şengül ve Şengül, 2012).

Madde kullanımının olumsuz etkileri yalnızca bilişsel ve davranışsal bozukluklar veya madde zehirlenmeleri ile sınırlı olmayıp; trafik yaralanmaları, sigaraya bağlı akciğer kanseri, alkole bağlı karaciğer sirozu ve damar içi madde kullanımına bağlı kan yoluyla bulaşan enfeksiyonlar gibi madde kullanımıyla ilişkili diğer sağlık riski faktörlerini de beraberinde getirmektedir (Poznyak, Reed ve Medina-Mora, 2017, s.212). Ayrıca kullanılan maddenin yasadışı trafiğinin ve rantının olması nedeniyle pazar haline gelmesi, kaçakçılık, kara para aklama, maddenin temini için gerekli finansal kaynakların sağlanması, madde tesiri altında ortaya çıkan agresif ruh hali gibi suç ile ilişkili faktörler nedeniyle de toplumları tehdit etmektedir (Doğan, 2001, s.81). Bu durum madde bağımlılığını bireysel bir hastalık olmanın yanı sıra, toplumsal bir sorun ve uluslararası boyutta mücadele etmeyi gerektiren küresel bir hastalık haline getirmektedir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Madde kullanımının, bireyin beden sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra aile, iş ve sosyal yaşamı üzerinde de olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir. Madde bağımlılığı aile içi şiddet, istismar, maddi sorunlar gibi pek çok etkisinin olması nedeniyle boşanmalara ve aile kurumunun dağılmasına sebep olabilmektedir. Bunun yanı sıra, madde bağımlısı bireyin suç teşkil eden davranışlara yönelmesi sonucu toplumsal huzurun bozulması; bireyin madde kullanımı ve bağımlılık sonrası tedavi süreci boyunca iş gücü kaybı yaşaması; sağlık, sosyal güvenlik, adalet ve ceza sistemleri üzerinde finansman ve iş yükü oluşması gibi sonuçlar madde bağımlılığının dolaylı olarak sebep olduğu diğer olumsuz etkiler olarak sıralanabilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018). Madde bağımlılığının neden olduğu tüm bu olumsuz etkiler göz önüne alındığında, doğal veya sentetik madde kullanılarak beynin işleyişine etki etmek suretiyle ortaya çıkan madde bağımlılığı, nörobiyolojik bir hastalık olarak tanımlansa da psikolojik, sosyolojik, felsefi, hukuki ve ekonomik yönleriyle multidisipliner olarak ele alınması gereken önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3. Madde Bağımlılığının Nedenleri

Tosun (2008, s.207), maddenin kötüye kullanımı ve bağımlılık eğilimi gösteren bireylerin benzer kişilik özelliklerine sahip olduğunu ve kırılgan, egoları yetersiz, güvensiz, kararsız, günlük hayatın zorlukları ve rekabetle başa çıkabilecek güce sahip olmayan, engellenmeye dayanma gücü düşük olan kişiler ile sürekli heyecan arayışı içinde olan, eğitim alanında başarısız, hedonist, kuralları çiğnemeye meyilli ve suç eğiliminde olan kişilerin “*madde bağımlılığına yatkın kişiler*” olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Ayrıca madde kullanan bireylerin çoğunda depresyon, anksiyete, aile içi düzensizlikler, çocukluk travmaları, psikiyatrik rahatsızlıklar ve kişilik bozukluğu gibi benzer sorunlara da rastlandığı bilinmektedir. Tosun, madde kötüye kullanımının yaygınlaşmasındaki bir diğer risk faktörü olarak “*sosyal çevre*”yi işaret etmektedir. Madde kullanımının kişiye bir statü kazandırması (örneğin sigara içmenin “*erkeklik*” sayılması, kokain kullanımının “*zenginlik*” ve “*güç*” olarak kabul edilmesi), akran ve arkadaş gruplarının bireyi madde kullanımına özendirme, işsizlik ve kötü yaşam koşulları gibi ekonomik sebepler de bireyi madde kullanımına yönlendiren sosyal çevre faktörleri arasında yer almaktadır.

Macit (2021, s.3) madde bağımlılığını ve bağımlı olma sürecini konu alan sosyolojik çalışmalar üzerine yapmış olduğu literatür taraması sonucunda, kişiyi madde kullanmaya iten sebeplerin belirli konular üzerinde yoğunlaştığını belirtmiştir. Özellikle gençlerin bağımlılık yapıcı madde kullanmaya olan eğiliminde aile faktörünün etkili olduğunu destekleyen teoriler ilk sırada gelirken, akran etkilerinin de azımsanamayacak ölçüde olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Bu araştırmalar ışığında gençleri bağımlılık yapıcı madde kullanmaya iten faktörler genel olarak şu başlıklar altında sıralanabilmektedir:

- Destekleyici ebeveynlik (Felix-Ortiz, Fernandez ve Newcomb, 1998)
- Ebeveyn-adolesan ilişkisi (Ledoux, Miller, Choquet ve Plant, 2002)
- Boşanma durumu veya parçalanmış aile (Kuntsche ve Silbereisen, 2004)
- Çocuğun gözetimi (Piko ve Fitzpatrick, 2006; Branstetter, Furman ve Cottrel, 2009)
- Akran baskısı, akran seçiciliği ve akran sosyalleşmesi (Coffey, Lynskey, Wolfe ve Patton, 2000; Brook, Brook, Arencibia-Mireles, Richter ve Whiteman, 2001; Bahr, Hoffmann ve Yang, 2005)
- Okuldan kaçma ve düşük akademik başarı gibi okul ilişkileri (Vucina ve Becirevic, 2007)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Bağımlılık eğilimi gösteren akran ve arkadaş çevresine sahip olma (Mandara ve Murray, 2006; Chabrol, Chauchard, Mabila, Mantoulou, Adele ve Rousseau, 2006; Saint-Jean, 2010)
- Madde kullanım ritüelleri, kullanıcı hikayeleri, semboller ve bohem kültürü gibi öğelerin meydana getirdiği madde alt kültürü (Pedersen, 2009; Sandberg, 2012; Mjaland, 2014).

Madde kullanım bozukluklarının bağımlılık durumu oluşmadan teşhis edilmesi ve bağımlı bireylerin tedaviye gönüllü olması, tedavi sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi açısından önem arz etmektedir. Madde bağımlılığı sorunu olan kişiler kolların ön yüzü ve dirsek çukurlarında görülebilen iğne izleri, toplardamar trombozları, deri apseleri ve yaralar gibi doğrudan gözlenebilen fiziksel semptomlar taşıyabildiği gibi; okula veya işe gitmeme, performans kaybı, bakımsız dış görünüş, içe kapanıklık, kollarda oluşan izleri kapatabilmek için sürekli uzun kollu kıyafetler giymek, arkadaş çevresinin aniden değişmesi, konuşma tarzında değişiklik, kronik burun akıntısı ve karın ağrısı, alışılmışın üzerinde harçlık istemek ve para harcamak, hırsızlık ve fuhuş yapmaya başlamak gibi davranış değişiklikleri de gözlenebilmektedir (Tosun, 2008, s.212).

Madde bağımlılığı, kişinin kendi çabalarıyla tedavi edilebilecek bir hastalık olmayıp; yoksunluk semptomları, fizyolojik ve psikolojik hastalıklar, bulaşıcı hastalıklar, anksiyete ve kaygı bozuklukları gibi diğer pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle madde bağımlılığından kurtulmak isteyen kişiler uzman müdahalesine ve bu süreçte aile ve yakın çevresinin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte, bağımlılık tedavisi gören kişinin bağımlılığının nüksetmesine neden olan psikolojik faktörlerin ortadan kaldırılması, sorun çözme ve stresle baş edebilme becerilerinin geliştirilmesi, alkol ve madde kullanımına başvurmadan yaşamını mutlu bir şekilde idame ettirebilmesi için arındırma tedavilerinin yanı sıra psikoterapi de alması gerekmektedir. Bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, madde bağımlılığı tedavisinin uzun ve meşakkatli bir süreç olduğu söylenebilmektedir.

2. Araştırma Yöntem ve Bulguları

2.1. Yöntem

Madde bağımlılığı, küreselleşen dünyanın en önemli problemleri arasında yer almaktadır. Bağımlıların kullanmış oldukları maddenin olumsuz etkileri sebebi ile dikkat gerektiren mesaili işlerde çalışamamaları, düzenli bir iş hayatlarının olmamasına/olamamasına sebep olmaktadır. Maddeye erişebilmek için paraya duydukları ihtiyaç aileleri ile aralarının açılmasına, sosyal ilişkilerinin bozulmasına yol açmakla kalmamakta, suç işlemelerinde de etkili olmaktadır. Tüm bu sebeplerle bağımlıların bağımlı olma süreçlerinin nasıl geliştiği, aile ve sosyal hayatlarının bu süreçten nasıl etkilendiğinin araştırılması son derece önem arz etmektedir.

Madde bağımlıları ile böyle bir çalışma yapmak son derece zor olduğu ve elde edilecek bilgilerin güvenilirliği daha düşük olacağı düşünüldüğü için madde bağımlılarının yakınlarında olan, onların bu süreçlerinde yardımcı olmaya çalışanların daha gerçekçi cevaplar verebilecekleri düşünüldü. Madde bağımlısı bir gencin teyzesi ile görüşmelere başlanılıp, ona güvenen bağımlı yakınları ile sürdürülen bu çalışmada 19 görüşmeci ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Buna göre çalışma amaçlı örneklem yöntemi ile başlayıp kartopu örneklem yöntemi ile devam ettirilmiştir.

Madde bağımlılarının görüşmeye ikna süreçlerinin zor olabileceği düşünülmüş olmasına rağmen bağımlıların yakınlarının da görüşmeye ikna edilmelerinin sanıldığı kadar kolay olmadığı çalışmanın sahada başlatılması ile anlaşılmıştır. 42 bağımlı yakınına, ilk görüşmeci vasıtası ile görüşme talebi iletilmiş olup bunlardan sadece 33'ü görüşmeye ikna edilebilmiştir. İkna

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

edilenlerden 14'ü görüşmeler sırasında ya "evet", "hayır" gibi sadece birer kelime ile cevap verirken, bir kısmı da görüşmeleri yarıda bırakmıştır. Görüşmecilerin, görüşme yapmayı kabul etmeleri, yakınlarının bağımlı olduğunu kabul etmeleri anlamına geleceği ve bu da onlar için son derece incitici bir durum olduğu için görüşmeci olmanın onlar için son derece güç olduğu sahada fark edilmiştir. Bu sebeple görüşmecilerin bir kısmı ağlamalarını durdurmakta zorlandıkları için, bir kısmı da ağlama sebebi ile kendilerini kötü hissettikleri gerekçesiyle görüşmelerini yarıda bırakmıştır. Kısa cevap veren ve görüşmeleri yarıda bırakanların ifadeleri çalışmaya dahil edilmemiştir. Görüşmelere ifadeler tekrarlanıncaya kadar devam edilmiş ve görüşmeci sayısı buna göre 19 olarak belirlenmiştir. Çalışmada 19 görüşmecinin vermiş oldukları cevaplar üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur.

18.07.2024-11.08.2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler, son yıllarda madde bağımlısı sayısında önemli artış gösteren Edremit Körfezi'nde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerin tüm bağımlı yakınlarının görüşü olmadığını, sadece görüşmeci olan 19 kişinin görüşlerini yansıttığını hatırlatarak, çalışmanın bu konuda çalışma yapılmasının gerekliliği ve yaşanan süreçler açısından bilgi verici nitelikte olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır.

2.2. Araştırma Bulguları

2.2.1. Görüşmecilerin Demografik Özellikleri

Edremit Körfezi'nde 19 kişi ile yapılan görüşmelerin sosyolojik bakış açısı ile analizinin yapıldığı bu çalışmada görüşmeciler, madde bağımlılarının yakınlarından oluşmaktadır. Görüşmecilerin yaş ortalamaları 40 olarak tespit edilmiştir. Görüşmeci olmayı kabul edenler genellikle madde bağımlısı olan kişilerin bağımlılıkla mücadele etmelerinde aktif olan kişiler oldukları için yaş ortalamaları oldukça düşük olarak tespit edilmiştir. Bağımlılıkla mücadele hem bağımlı olan hem de bağımlı olana yardım eden açısından son derece zor bir süreçtir. Genç anne babalar mücadele sürecinde aktif olabilirken yaşlı anne babaları olanlarda erkek veya kız kardeşler, yengeler, teyzelerin daha aktif sorumluluklar aldıkları gözlenmiştir. Görüşmecilerin bağımlılarla olan yakınlığı 7 teyze, 4 anne, 3 ağabey, 3 abla ve 2 de yenge şeklinde tespit edilmiştir. Görüşme grubunda teyze sayısının fazla olmasında annelerin konu ile ilgili konuşmaktan imtina ediyor olmaları, konuşmaları halinde evlatlarının zayıf noktaları ile ilgili konularda bilmedikleri insanlarla konuşarak çocuklarına ihanet ediyor olmaktan çekinmeleri ve çocuklarının bağımlılığını kabul ediyor olmak istememelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Teyzelerin de mücadele sürecinde özellikle kendilerinden büyük ve nasıl mücadele edebileceklerini bilemeyen ablalarına destek olmak, onları böyle zorlu bir süreçte yalnız bırakmama isteklerinin, görüşme grubundaki sayılarının fazla olmasında etkili olduğunu sahadaki gözlem ve görüşmelere dayanarak söylemek mümkün.

2.2.2. Görüşme Verilerinin Analizi

Madde bağımlılığı söz konusu olduğunda en az bağımlılar kadar onlarla iletişim içinde olan kişilerin de bu süreçten etkileniyor olduklarını belirtmek gerekir. Ailede bir kişinin madde bağımlısı olması, kısa süre sonra o kişinin düzenli bir çalışma hayatının olamamasına ancak hem kendisinin hem de ailesinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ve özellikle de madde alabilmek için paraya eskisinden daha fazla ihtiyaç duymasına sebep olmaktadır. Bu durum, önce aile içinde huzursuzluklara sebep olurken bir süre sonra da çatışmalara hatta suça karışmalarına sebep olabilmektedir. Tüm bunlar, madde bağımlılığı ile mücadele yerine, madde bağımlılığını engellemenin önemini ortaya koymaktadır. Bu sebeple bağımlı yakınlarına bağımlılık sürecinin nasıl geliştiği, bu süreçte bağımlılığı hızlandıran faktörlerin neler olduğu ve bağımlılığı

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

engellemek için nelerin yapılmasının gerektiğini düşündükleri soruldu. Alınan cevapların, madde bağımlılığının tüm sebeplerini ve mücadele yöntemlerini ortaya koyması beklenmemekle birlikte, bağımlılığın sebep ve mücadele yöntemleri ile ilgili bilgi vermesi beklenmektedir.

2.2.2.1. Bağımlılık Süreci Nasıl Başlıyor?

Bağımlılığın ortadan kaldırılmasında en önemli faktör, bağımlılığın sebeplerinin tespit edilerek, muhtemel sebeplerin ortadan kaldırılmasıdır. Bağımlılığın sebepleri konusunda bir fikir ortaya koyabilmek amacı ile bağımlılara, yakınlarının bağımlılık sürecinin nasıl başladığı soruldu. Buna göre 19 görüşmeciye alınan cevapları okul çevresinden, erken yaşta çalışma hayatının içinde olmaktan ve ilerleyen yaşlarda edinmiş oldukları arkadaş gruplarından olmak üzere üç grupta toplamak mümkün oldu.

Yakınının madde bağımlısı olmasında okul ve çevresinin etkili olduğunu söyleyen görüşmeciler en büyük grubu oluşturmaktadır. Bu gruptakilerin ifadelerinden bazıları fikir vermesi açısından aşağıda verilmiştir:

"Ben yapamam ama okul yapar dedik. Erkek ya okumuş olsun dedik. Dedem okumuş adamdı. "Okuyan adamdan zarar gelmez." derdi. Okula gönderdik, koruyup kollayam, ilerde bizi de o korusun kollasın dedik şu halimize bak bi. Öğretmenleri suçlarım, müdürleri suçlarım hep. Neden anlamazlar hemen? Neden anlayıp da bize hemen haber vermezler anlamam. Başından anlasaydık başka olurdu. Öyle diyom da yalan da söylemiyem, şimci biliyoz da ne oluyo? Hiç bişeyle yapamıyoz. Ah hiç alışmayaydı keşke. Anam bubam bunun yoluna kahrolup öldüle. Ben de kendi çocuklamla mı ilgilenem, bunla mı bilemedim." G(11)

"Baba öldü. Kadın başıma bi oğlan dadası ile baş edemem, okusun adam olsun dedim. Bu merede alıştı orda. Kızım la ben o okusun diye tarlada tapanda süründük. Yeter ki okusun da onu kurtaram dedik. O bu merede alıştı orda. De bene ben ne edem? Okula kötülüklerden korunsun, adam olsun diye yolladım. İlaç sandık, zehir oldu bize. Şimci dövün dur. Keşke hiç göndermeseydik." G(5)

"Erdem derler ya erdemli olsun dedim. Masa başı işi olsun. Takım elbise giysin oğlanım dedim. Okul dedim, onu korur, kolar dedim. Beni okutmadı babam. Emme ben okuttum. İyilik bekleyip kötülük bulduk. Keşke hiç okula gitmeseydi. Ben çalışıp ona da baksaydım bir ömür boyu. Anneyim ben. İnsan çocuğunu iyi yerlerde görmek istiyor hep. Onu, o ilacı alınca göreceme keşke ölsem. Allah'ım bi daha bana öyle göstermesin deyip duruyom ama her sefer de ben koşuyom. O hali dayanılır gibi olmuyo. Düşmanımın başına vermesin Allah bunu. Evlat çok tatlı. (ağlıyor)" G(7)

Görüşmecilerle olan görüşmeler sırasında edinilen gözlemler, görüşmeci olmayı kabul etmeseler de bu konunun mağduru olarak görüşlerini paylaşan ancak görüşmeci olmayı kabul etmeyenlerin ifadelerini genel olarak değerlendirmek gerekir ise okul ve çevresinin vesile olması sayesinde yakınının bağımlı olduğunu iddia edenlerin üzgün ve kendilerini çaresiz olarak hissetmiş oldukları dikkati çekmektedir.

Görüşmeler sırasında görüşmecilerin okulların insanları terbiye etmek, geliştirmek, yanlışlarını düzelterek erdemli insan olmalarını sağlamak için oluşturulmuş kurumlar olduklarına inanarak, kendilerinden daha fazla güvendiklerine vurgu yapıyor olmaları son derece dikkat çekici bulunmuştur. Ancak bu derece güvendikleri kurumlara giderken çocuklarının bağımlı olması, onların güven duygularını da oldukça zedelemiş olsa gerek ki okulu bağımlılığın sebebi olarak değerlendiriyorlar. Görüşmelere dayanarak, bağımlılığın kaynağının okul olmadığının, okul çevresi, okul arkadaşları ve okula giderken edinmiş oldukları arkadaşların olduğunu vurgulamakta fayda var. Aileler çocuklarını okula yolladıklarını ve okula gidenlerin de her türlü olumsuzluktan korunup kollanacağına olan inançları, çocuklarını fazla kontrol etme ihtiyacı

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

duymamalarının maddeye alışmaları ve bunu bağımlılığa dönüştürmelerinde etkili olmuş görünüyor. 9 numaralı görüşmecinin ifadeleri de bu görüşü desteklemektedir. *“Okulu suçluyoruz da okul değil aslında. Okulda bi avuç çocuk vardı haylaz. Bizimki onlara takılmış. Abam da garip ne bilsin çocuk takip etmeyi felan. Bize de okula gönderdim böyle oldu der durur ama bence analar babalar da bilinçli olmalı. Abamın okuma yazması yok. Ben ondan bu çocukla ilgileniyom. Ama biraz da okulun suçu var tabi. Sen müdürsün, öğretmensin, sen bilcen, sen takip etcen. Garip abam ne bilsin.”* G(9)

Görüşme grubundaki bir grup da çocukların maddeye alışmalarında erken yaşta çalışma hayatının içinde olmalarının etkili olduğu kanaatinde. Bu yönde verilen cevaplardan bazıları fikir vermesi açısından aşağıda verilmiştir:

“Bunların babaları ölüverdi. Elden gelenle öğün olmuyor. Kardeşim zaten alan işlerine giderdi. Hergün gider oldu, kocası ölünce. 5 çocuğu var. Bu oğlan da en büyük. Okulu asmaya başlamış, öğretmeni şikâyet edince, ben aldım karşıma konuştum. Ben de ilkokul öğretmeniyim. “Ne yapalım teyzem?” dedim. “Anneme üzülüyorum, aklımlı veremiyorum, çalışacam ben.” dedi. “Tamam” dedik. Öyle ya herkes okuyacak diye bir şey yok. Marangoz yanına verdik. Önceleri iyiydi ama sonra sonra yanlış arkadaşlıklar başlamış. Marangozun da oğlu çok oraya gelirmiş. O da bağımlı değil miymiş? Bizimki ordan ilerledi. Ben de kendimi sorumlu hissediyorum keşke okula gitmesi için baskı yapsaydık derim hep.” G(18)

“Kardeşim 10 yaşlarındaydı. Çok çalışkan bi çocuktı. Okulla işi pek yoktu. Yazları hep yanına verdiğimiz bi yer vardı. Oraya çok hevesliydi. Hep aynı çocuklar gelirdi. Tatil olunca birlikte çalışırlardı. Meğer taaaa o zamanlardan bunlar ufak ufak başlamışlar. Ondandır isterlermiş demek ki. Akla gelir mi? Sonra sonra okuldan kaçmalar başladı. Biz tam okuldan almadık ama tam da düzenli gitmedi okula. “Çok çalışıp para kazanmam.” derdi. İşinden ustası da memnun ama gel gelelim maddeye alıştı. Yine çalışıyor. Ama bağımlı. Ustası da düzensiz gidişlerini sıkıntı etmiyor Allah Razi olsun. Ama nereye kadar bilmem.” G(10)

“Okulu oldum olası sevmezdi. Bırakmak isteyince de çok zorlayan olmadı ben hariç. Kimse beni dinlemedi. Herkes okumak zorunda değil dediler. Okula gitse böyle olmazdı bence. Okulu sadece meslek edinmek için diye düşündü bizimkiler. Gitti sanayiye. Çok para kazanacakmış? Hani nerde? İşe güce bakamaz oldu. Buradaki okulu beğenmedi bizimkiler. Çalıştıkları yer daha kötü şartlardaki hayatına mal oldu. Sadece o değil biz de mahvolduk. Çalıştıkları yerde çok çocuk kullanıyor. Bununla da ben ilgilendiğim için ailelerini de biliyorum. Sen şuraya koy onları, dakkada buluyorlar birbirlerini. Nasıl buluyorlar bilmem ama dakka sürmüyor buluyorlar birbirlerini. Çok zor bunlarla mücadele. Keşke okula tekrar gitse de kurtulsalar ama kendilerini kontrol edemiyorlar ki okula nasıl gidecekler? Gitseler nasıl istenenleri yapacaklar.” G(6)

Bu gruptaki görüşmeciler, çocukların erken yaşta çalışma hayatının içinde olmalarının kendilerini koruyamamalarında etkili olduğu kanaatindeler. Yukarıdaki örneklerde de olduğu gibi bu yönde görüş bildiren görüşmeciler, çocukların okul hayatlarının sürmüyor olması veya sürenlerin de okul hayatlarının çok düzenli devam etmiyor olması sebebi ile okulun kazançlarından olması gerektiği gibi faydalanamamalarının çok belirleyici olduğu görüşündeler. Okulun çocuklara iyiyi, doğruyu öğrettiği, yanlış şeylerden uzak kalmalarında etkili olduğu kanaatinde olmaları son derece dikkat çekici bulunmuştur.

Görüşmecilerin içinde en dikkat çekici olanı da ilerleyen yaşlarda, arkadaş çevreleri dolayısı ile yakınlarının madde bağımlısı olduğunu söyleyenler oluşturmaktadır. Bu gruptaki görüşmecilerden bazılarının ifadeleri aşağıda verilmiştir:

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

"İşinde gücünde bi evlattı. Everdim, üç de dadası oldu. Karısı hamaratttt, güzellll, saygılıuu. Önünden ardından dolandır. 6-7 yıl çok güzel yaşadılar. Sonra sonra gelinin yüzü düşmeye başladı. Oğlan eve dama girmez oldu. Arkadaşları ile balığa gider hep diye gelin şikâyet etmeye başladı. Oldum olası balık tutmayı severdi ama artık işten çıktı mı doğruuuuu balığa gider oldu. Çocukları da karısını da gözü görmez oldu. Hiç akla gelmeyecek şeyler başa geldi anlayacağın." G(14)

"Hiç aklına gelir mi kardeşimin oğlanı, üç kız babası adam bağımlı. Kardeşimin başına gelmedik kalmadı bu iş yüzünden. Çocuk, işinde gücündeydi. Sessiz, sakın, işine, gücüne, namazına giden bi adamdı. Haa anlamadık. Kendi de çok konuşmaz ki anlatsın bize. "Oldu işte." der başka bir şey demez. İnan çok iyi bi insan hala. Kimseleri kırmaz ama zararı kendine. Artık çalışamaz oldu." G(1)

"Kardeşimin oğlu pırıl pırıl bi delikanlıydı. Everdik onu. Güzel işi var, eşi var. İki de evlatları oldu. Paraya elleri daraldı. Kaynatasının alt katına girip oturdular. Kaynatası 60'lı yaşlarındaydı. Onun da dört evladı var ha. O sırada bi gün kız kardeşim oğlunun evine gitmiş. Ne görsün? Kaynatası ile birlikte bi köşede öyle kötü haldeler. Geline sorunca birlikte madde aldıklarını, babasının önceden kullandığını, buraya taşınınca eşinin de alıştığını söylemiş. O gün bugün biz biliyoruz. Bilmem ne kadar zamandır kullanmaya başladı. 5 yıldır gitmediğimiz kapı kalmadı. Kaynatası da 60'ına yakın almış. Biz sanırdık ki ufak çocuklarımızı korumak lazım. Öyle değilmiş. Şimdi her yaştakiler için korkuyorum. İnşallah hep dua ediyorum başka çocuklarımıza da bu iş sıçramaz." G(4)

Bu görüşmecilerin ifadelerinde ilerleyen yıllarda bağımlı olmuş bir kişinin sadece kendisi bağımlı olmakla kalmayıp yakınlarındaki diğer kişilerin de bağımlı olmasında etkili olabildiklerine de işaret edilmektedir. 16 numaralı görüşmeci yengenin ifadeleri de benzer sorunlara dikkat çekmektedir. *"Bu, benim kaynım olur. Ben gelin geldiğimde elimde büyüdü. Çok meraklı, biraz afacancaydı. Kafası çok çalışır ama zehir gibidir. Ortaokulu bitirdi. Usta yanına verdiler. İş i lerletti. Kaynatam ona bi dükkancık açıverdi. Çok çalışkan dedim ya. İyi de para kazanırdı. Evlendi, barklandı. İnanmazsın ama ilk karısı başladı kullanmaya. Bunu koruyamadık, bu da alıştı. Çocukları da almaz mı? Sanırsın yangın yanyıyo, yayılıyo bizim aileye. Karısı çok dozdan ölüverince devlet çocukları aldı babadan. Bu daha da ilerletti tabi. Kocam mesaili çalıştığı için ben ilgilendim çokça. İnan insan çok korkuyo. Kendi çocuklarımı Ankara'ya kardeşime göndererek korudum. Çok korktuk karı koca. Kaynanam, kaynatam da kahrından öldü. Biz ilgileniyoz mecbur. Allah hiçbir ailenin başına vermesin ama dağıttı bizi. Ben istemez miyim evlatlarım yanımda okusunlar? Ölüirse getiririz ama evlatlarımı yanıma. Kaynıma da üzülyüm. Üzülmese yardım eder miyim? Bizim aileyi bitirdi ama. Şimdi çok zavallı durumda."* G(16)

Bu yengenin ifadeleri de her yaşta bağımlı olma ihtimalinin olduğuna ve bağımlıların yakın çevrelerindeki pek çok kişinin bağımlı olmasında etkili olabildiklerine işaret etmektedir. Bağımlıların yakın çevrelerini bağımlı olmaktan korumak zor olduğu gibi maddi, manevi olarak da yakın çevrelerinin önemli zararlar görmelerine sebep de olabilmektedirler. Tüm bunlar, bağımlılığın bireysel gibi görünüp önemli bir toplumsal sorun olduğunu da ortaya koymaktadır.

2.2.2.2. Nasıl Fark Edildi ve Neler Yapıldı?

Görüşmecilere yakınlarının bağımlı olduğunu nasıl fark ettikleri sorulduğunda hepsinin bir tesadüf sonucunda öğrendiklerini söylemiş olmaları son derece dikkat çekici bulunmuştur.

"Eşim demeye utanıyorum ama eşim işte. 20 yıldan fazladır evliyedik. İyiydi de. Birden değişmeye başladı. Allah var bana şiddet uygulamazdı ama işi gücü bıraktı. Arkadaşlarına takılmaya başladı. Sonra sonra oğlanları da alıp gitmelere başladı. "İşte bana yardımcı olsunlar. Yaşlandım, tek olmuyor." diyordu. İyi ya tabi ki öyle olmalıydı. Camcı dükkânı vardı. Elleri titremeye başlayınca oğlanlamı da almış yanına. Derkennnn onları da alıştırmış. Hiç anlamadım. Anlasam önünü almaz

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

mıyım hiç? Bi gün fazla almış, öyle dedi doktor. Ölünce haberim oldu. Adam öldü ona mı üzüleyim, oğlanlaman durumunu öğrendim ona mı? Yoksa enayiliğime mi bilemedim. Hadi o öldü gitti de oğlanlamı barı kurtaraydım. Senin aklına gelir mi bacım? Hep kendimi suçluyom ama bilemedim işte. Şimdi çok zor hayatım. Dua edin de oğlanlam kurtulsun.” G(17)

“Kaynanam, kaynatam yaşlı insanlar. Burda biz tekne kazıntısı deriz son çocuk. Yaşlı insanlar, bu çocuğu takip edememişler. Bi gün para bulmak için ufak yollu hırsızlık yapıp karakola düşünce öğrenmişler. Biz Ankara’da yaşıyorduk. Kocam bu durumu öğrenince ilgilenelim diye buraya tayin istedi. O çalıştığı için de ben ilgileniyorum. Ama bağımlılık çok zor bir şey. Krizleri oluyor. Benim çocuklarımın yanında olmasını da istemiyorum. Allah korusun onlar da alışverişecekler diye ödüm kopuyor. İlgilenmesen olmuyor, nerde yatıp nerde kalktığı belli değil. İnsan ona da, anne babasına da çok üzülüyor. Kaynanamın sol yanına felç indi.” G(2)

“Bi gün polis arayıp deyivermiş enişteme. O da abama söylemiş. Abam inanmamış. Hangi anne inanır ki? İnsan çocuğuna kötüyü yakıştırmaz. Öyle işte. Anladın sen suçcaz da işleyiveriyor ara ara (ağlıyor)” (G8)

“Hap alıp kafa iyi olunca hırsızlık yapmışlar. Karakola düşünce polis çağırıp haber verdi. Hemen bırakacağına söz verdi. Anne babamıza söylemedik ama olmadı. Bir yıl sonra onlara söylemek zorunda kaldım. Ama bizimkiler hala inanmak istemiyorlar. Bi de onlarla mücadele etmek zorunda kalıyorum.” (G3)

Görüşmecilerin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi madde bağımlılığının ilerlemeden fark edilmesi, özellikle de bağımlıların ailelerinin fark etmeleri, fark etseler de durumu kabul etmeleri çok da kolay olmuyor. Görüşmeler sırasında görüşmeciler sık sık yakınlarının madde kullandığını duyduktan sonra da kabul etmekte zorlandıklarını, madde kullandığını suça karışmaları, maddenin etkisinde olup kendilerini kontrol edememeleri gibi somut şartlar karşısında dahi kabul edemediklerini, bir kez yaşamış oldukları bir olumsuzluk olarak değerlendirmeyi tercih ettiklerine vurgu yapmış olmaları ilginç bulunmuştur. Görüşmeler sırasında böyle istenmeyen bir durumun kendi yakınlarının başına gelebileceğini, böyle bir olumsuzluğu yakınlarına yakıştıramadıklarını belirtmeleri, çaresizliklerinin de bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. 11 numaralı görüşmeci annenin, “İnsan kendinden şüphe ediyö, çocuğundan şüphe etmiyo. Uzunnnnca bi süre inanamadım. Nasıl inancan? (ağlıyor)” şeklindeki ifadesi bu kanıyı doğrular niteliktedir.

2.2.2.3. Çözüm Önerileri Neler?

Madde bağımlılığı ile mücadele eden kişilerin mücadelede yöntemlerini de daha iyi bilebilecekleri, bu konudaki tecrübelerinin yol gösterici olabileceği düşünüldüğü için madde bağımlılığı ile mücadelede hangi yöntemleri önerdikleri soruldu. Alınan cevapları hiç madde kullanmaya başlamamaları, eğer başlamış iseler mücadeleyi devletin sürdürmesi gerektiğine inandıkları şeklinde iki başlık altında toplamak mümkün.

“Bence çocuklar alışmasın hiç. Gerçi sadece çocuklar değil alışanlar. Benim komşumun kayınpederi de bağımlı. Devlet çözüm bulsun, kimseler alışmasın. Bi kere alışınca tamam artık. Ben düzeleni görmedim.” G(15)

“Bi defa bile ağzına sokmasın bence. Bu nasıl yapılır ben bilemem. Bilsem teyze olarak varımı yoğunu veririm ama çaresi yok bence.” G(1)

“Bu otları bitirmesinler yerden. Bu hapları yapmasınlar. Yapanların kafalarını koparsınlar. Eğer ortada olursa gençleri korumak zor.” G(13)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Görüşmecilerin ifadeleri, madde bağımlılığı ile mücadelede kendilerini ne kadar çaresiz ve yetersiz hissediyor olduklarını ortaya koymaktadır. Bağımlılık süreci başladıktan sonra üretilebilecek çözümler noktasında çok da umutlu olmadıkları saha çalışması sırasında fark edilmiştir. Görüşmecilerin bu derece umutsuz düşünüyor olmalarında belki de yakınlarının bağımlılığı ile uzun yıllardır mücadele ediyor olmalarına rağmen bağımlılığın hala sürüyor olması etkilidir. Bu çalışma, yakınları bağımlılıktan kurtulmuş olanlarla yapılmış olsaydı bu derece karamsar cevaplar alınmayabilirdi.

"Biz artık çaresiziz. Bildiklerimizle olsaydı çoktan herşey sütlüman olurdu. Öğretmenler bilsin, devlet bilsin. Bizim bilmemizle olmuyo işte." G(4)

"Devletin bu alanda yetişmiş adamları var. Biz bir yere kadar bişeyler yapabiliyoruz. Devlet şunu, şunu yapın diyecek. Biz de yapacağız." G(10)

"Devlet, devlet, devlet derim ben. Hem öyle devlet isteğe bağlı felan demeyecek. Sen bağımlı mısın? Kimseler sormadan alıp götürüp temizlenene kadar nerde tutarsa tutacak. Tertemiz olunca da başka yerler götürüp yerleştiresin isterse. Biz görmesek de olur. Yeter ki onlar bu dertlerinden kurtulsun. Ama bak diyeyim ben sana bağımlıya sormayacak. Devletin hatası bu. Zaten kafaları çalışsa bunlar bağımlı olur mu? Mecbursun diyecek. Temizlenecen diyecek. Benim dediğim olacak diyecek." (G18)

Bağımlılıkla mücadelede kendi kullanmış oldukları yöntemlerin çok etkili olmadığını düşünen, bu sebep ile de devletin üretebileceği çözüm önerilerinin bu mücadelede çok daha etkili bir çözüm olabileceğine inandıkları söyleyen bu kişilerin ifadeleri, sürecin ne derece zor olduğunu ve bağımlı yakınlarının kendilerini ne derece çaresiz hissettiklerini de ortaya koymaktadır. Görüşmecilerin, devletin bu konuda uzman olan kişiler aracılığı ile üretebileceği mücadele yöntemlerinin çok daha etkili olabileceği, kendilerine yol gösterici olabileceğinden emin ifadeler kullanıyor olmaları dikkat çekici bulunmuştur. Aslında kendilerinin üretmiş oldukları çözümlerin işe yaramamasının çaresizliği ile devletten yardım bekliyor olduklarını gözlemlere dayanarak söylemek mümkün.

3. Sonuç

Madde bağımlılığı ile mücadele hem bağımlı hem de yakın çevresi için son derece güç bir süreçtir. Ancak bağımlılık bir kez başladığında hem bağımlı hem de yakın çevresi için en kısa süre içinde mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi ve takibi gerekmektedir. Bağımlılıkla mücadelede fark edilmeyen her gün, bireyin beden sağlığı gibi sosyal hayatını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple 19 madde bağımlısının yakını ile yapılan bu çalışma verilerine ve görüşmeler sırasındaki gözlemlere dayanarak, bağımlılığa giden süreçteki tüm sorumluların, kendi sorumlularını ivedilikle almalarının son derece önemli olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Böyle bir mücadele sürecinde bireylerle ilk ve yoğun etkileşime girenler anne babalar ve bireyin yakın çevresi olduğu için bağımlılığın fark edilmesi ve mücadele yöntemlerinin her bir bireye öğretilmesi önem arz etmektedir. Anne babaların bağımlılık konusunda bilgilendirilmesi kadar çevredekilerin de bu konuda bilgili olmaları, süreci başından fark etmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak anne babalardan çok daha büyük görev ve sorumluluğun öğretmenlere, okul idaresine düştüğünü belirtmekte yarar bulunmaktadır. Okul idaresi ve öğretmenlere verilecek farkındalık eğitimleri ile çok erken yaşlarda sorunun çözülmesi daha kolay olacaktır. Öğretmenlerin ve okul idarecilerinin farkındalıkları kadar öğrenciler üzerindeki otoriteleri de bu mücadelede son derece etkili olacaktır. Devletin ilgili kurumları ile yürüteceği etkin politikaların bu sorunun çözümünde etkili olması beklenmektedir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Bağımlılık, son derece karmaşık bir yapıya sahip olduğu için bireylerin farkındalık düzeyini arttırmak kadar devletin ilgili kurumlarındaki sorumluların konuya gereken önemi göstermesi, özellikle anne babaların, okul idare ve öğretmenlerinin konu ile ilgili bilgi seviyelerinin artırılması gerekmektedir. Bu çalışma ile bağımlılıkla mücadele sürecinin ne derece zor olduğuna işaret edilmekle birlikte verilerin sadece 19 bağımlı yakını ile sınırlı olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Ancak bağımlılığın toplumsal boyutunun önemli olduğunun fark edilerek bu yönde yapılacak çalışmaların sayılarının artırılmasında bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

4. Kaynaklar

4.1. Yazılı Kaynaklar

- Bahr, S. J., Hoffmann, J. P., Yang, X. (2005). Parental and Peer Influences on the Risk of Adolescent Drug Use. *The Journal of Primary Prevention*, 26(6), 529-551.
- Branstetter, S. A., Furman, W., Cottrell, L. (2009). The Influence of Representations of Attachment, Maternal-Adolescent Relationship Quality and Maternal Monitoring on Adolescent Substance Use: A 2-year Longitudinal Examination. *Child Development*, 80, 1448-1462.
- Brook, J. S., Brook, D. W., Arencibia-Mireles, O., Richter, L., Whiteman, M. (2001). Risk Factors for Adolescent Marijuana Use Across Cultures and Across Time. *Journal of Genetic Psychology*, 162(3), 357-374.
- Chabrol, H., Chauchard, E., Mabila, J. D., Mantoulan, R., Adele, A., Rousseau, A. (2006). Contributions of Social Influences and Expectations of Use to Cannabis Use in High-School Students. *Addictive Behaviors*, 31, 2116-2119.
- Coffey, C., Lynskey, M., Wolfe, R., Patton, G. C. (2000). Initiation and Progression of Cannabis Use in a Population-based Australian Adolescent Longitudinal Study. *Addiction*, 95(11), 1679-1690.
- Coşkun, S. (2006). Uçucu Madde Kullanan Ergenlerde Bilinçlendirme Eğitiminin Etkinliği. Yayımlanmamış Doktora Tezi. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Doğan, B. Y. (2001). Madde Kullanımı ve Bağımlılığı. *Aile ve Toplum Eğitim – Kültür ve Araştırma Dergisi*, 4(1), 79-86.
- Felix-Ortiz, M., Fernandez, A., Newcomb, M. D. (1998). The Role of Intergenerational Discrepancy of Cultural Orientation in Drug Use Among Latina Adolescents. *Substance Use & Misuse*, 33, 967-994.
- Işık, E. (2009). Erişkinlerde Klinik Psikofarmakoloji (İçinde: Işık, E., Uzbay, T., *Güncel Temel ve Klinik Psikofarmakoloji*, 337-359). İstanbul: Golden Medya Baskı.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Sağlıklı Yaşam ve Bağımlılıkla Mücadele Çalışma Grubu Bağımlılıkla Mücadele Alt Çalışma Grubu Raporu*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Köknal, Ö. (1998). *Bağımlılık – Alkol ve Madde Bağımlılığı*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kuntsche, E. N., Silbereisen, R. K. (2004). Parental Closeness and Adolescent Substance Use in Single and Two-Parent Families in Switzerland. *Swiss Journal of Psychology*, 63, 85-92.
- Ledoux, S., Miller, P., Choquet, M., Plant, M. (2002). Family Structure, Parent-child Relationships and Alcohol and Other Drug Use Among Teenagers in France and the United Kingdom. *Alcohol and Alcoholism*, 37, 52-60.
- Macit, R. (2021). Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Suç Teorilerinin Rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 1-10.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Mandara, J., Murray, C. B. (2006). Father's Absence and African American Adolescent Drug Use. *Journal of Divorce & Remarriage*, 46, 1-12.
- Mjaland, K. (2014). A Culture of Sharing: Drug Exchange in a Norwegian Prison. *Punishment & Society*, 16(3), 336-352.
- Pedersen, W. (2009). Cannabis Use: Subcultural Opposition or Social Marginality?, *Acta Sociologica*, 52(2), 135-48.
- Piko, B. F., Fitzpatrick, K. M. (2006). Cross-Cultural Parent-Child Relations: The Role of Parental Monitoring in Youth's Substance Abuse Behaviors in Hungary and the United States. (İçinde: D. M. Devore (Ed.), *New Developments in Parent-Child Relations*, 129-146). Hauppauge, NY: Nova Science Publishers.
- Poznyak, V., Reed, G. M. ve Medina-Mora, M. E. (2018). Aligning the ICD-11 Classification of Disorders due to Substance Use with Global Service Needs. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 27(3), 212-218.
- Saint-Jean, G. (2010). Gender Differences in the Salience of Psychosocial Mediators of the Impact of Acculturation on Substance Abuse Among Hispanic Youth in Florida. *Journal of Immigrant Minority Health*, 12, 166-172.
- Sandberg, S. (2012). Cannabis Culture: A Stable Subculture in a Changing World. *Criminology and Criminal Justice*, 13(1), 63-79.
- Tosun, M. (2008). Madde Bağımlılığına Genel Bakış, Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar, *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi*, (62), 201-220.
- Uluğ B. (2007). Alkol Kullanımı İle İlişkili Bozukluklar (İçinde: Güleç, C. ve Köroğlu, E., *Psikiyatri Temel Kitabı*, 161-172), Ankara: HYB Basım Yayın.
- Uluğ, B., Gürel, Ş. C. (2012). Esrar (Kannabis) Kullanımına Bağlı Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar (İçinde: Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı*, 141-145). Ankara: Pozitif Matbaa.
- Uzbay, T. İ. (2009). Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler. *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 21, 5-15.
- Vucina, T., Becirevic, I. Z. (2007). Risk Factors and Protective Factors for Adolescent Substance Use. *Review of Psychology*, 14, 59-72.

4.2. Görüşmeciler

- G(1), (64 Yaşında, Teyze; kardeşinin oğlu 34 yaşında bağımlı olmuş, 7 yıldır bağımlı).
- G(2), (44 Yaşında, Yenge; eşinin kardeşi 14 yaşında bağımlı olmuş, 7 yıldır bağımlı).
- G(3), (29 Yaşında, Ağabey; kardeşi 21 yaşında bağımlı olmuş, 4 yıldır bağımlı).
- G(4), (52 Yaşında, Teyze; kardeşinin oğlu 31 yaşında bağımlı olmuş, 5 yıldır bağımlı).
- G(5), (31 Yaşında, Anne; oğlu 11 yaşında bağımlı olmuş, 4 yıldır bağımlı).
- G(6), (23 Yaşında, Ağabey; kardeşi 15 yaşında bağımlı olmuş, 5 yıldır bağımlı).
- G(7), (34 Yaşında, Anne; oğlu 12 yaşında bağımlı olmuş, 3 yıldır bağımlı).
- G(8), (43 Yaşında, Teyze; kardeşinin oğlu 26 yaşında bağımlı olmuş, 3 yıldır bağımlı).
- G(9), (44 Yaşında, Teyze; yeğeni 12 yaşında bağımlı olmuş, 5 yıldır bağımlı).
- G(10), (34 Yaşında, Ağabey; kardeşi 11 yaşında bağımlı olmuş, 5 yıldır bağımlı).
- G(11), (31 Yaşında, Abla; kardeşi 15 yaşında bağımlı olmuş, 7 yıldır bağımlı).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- G(12), (46 Yaşında, Teyze; kardeşinin oğlu 34 yaşında bağımlı olmuş, 5 yıldır bağımlı).
- G(13), (33 Yaşında, Abla; kardeşi 19 yaşında bağımlı olmuş, 8 yıldır bağımlı).
- G(14), (56 Yaşında, Anne; oğlu 34 yaşında bağımlı olmuş, 8 yıldır bağımlı).
- G(15), (29 Yaşında, Abla; kardeşi 16 yaşında bağımlı olmuş, 6 yıldır bağımlı).
- G(16), (49 Yaşında, Yenge; eşinin kardeşi 39 yaşında bağımlı olmuş, 6 yıldır bağımlı).
- G(17), (48 Yaşında, Anne; çocukları 13 ve 19 yaşlarında bağımlı olmuş, 5 yıldır bağımlılar).
- G(18), (39 Yaşında, Teyze; yeğeni 14 yaşında bağımlı olmuş, 6 yıldır bağımlı).
- G(19), (31 Yaşında, Yenge; eşinin yeğeni 18 yaşında bağımlı olmuş, 4 yıldır bağımlı).

Göç, Toplumsal Bellek ve Din: Küçükçekmece’li Doğu Türkistanlılar Örneği

Ayşegül GELEN¹

Özet

Bu çalışma, Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nden, Çin’in Doğu Türkistanlı Uygur nüfusa uygulamış olduğu asimilasyon politikaları nedeniyle, Türkiye’ye göç etmek durumunda kalan göçmen Doğu Türkistanlı nüfusun, buradaki dini kimliğe eklemleme ve bellek aktarım şekillerinin din sosyolojisi bağlamında izlerini sorgulayan bir çalışmadır. Dini kimliğin yaşatılması ve devamı adına toplumsal belleğin önemi oldukça önemlidir. Kimliğin beslendiği bir kaynak olarak toplumsal belleğin de zaman, mekân ve anlatılar gibi kaynakları mevcuttur. Bu çalışma, Doğu Türkistanlı göçmen kimliğinin Türkiye’deki dini kimliğe eklemleme şekillerine, dini dernek ve kurumlarına, yaşatılmaya çalışılan Doğu Türkistan davasının dini motivasyonlarına, Türkiye’ye göç etmeden önce yaşanan deneyimlere, bu deneyimlerin bir grup etrafında kolektif bilinci oluşturma noktasındaki etkisine, 5 Temmuz 2009’da gerçekleşen protesto olayları gibi tarihi vakia ve olayların bu kimliğin oluşumundaki yerine, Türkiye’ye geldiklerinden bu yana burada eklemledikleri hafıza mekanlarının nereler olduğu ve kahraman, kişi ve anlatıların dini kimliğin oluşumundaki yerine temas ederek, göçmen Doğu Türkistanlı belleğin dini açıdan genel bir fotoğrafını çekmeyi planlamaktadır. Travmatik deneyimler yaşayan ya da bu travmatik anlatılarla büyüyen bireylerin göç öncesi bellekten ne denli beslendikleri ve hangi anıları almayı ya da hangi anıyı almamayı tercih ettikleri sorusu da, belleğin işlevsel şekilde geleceği, şimdi ve geçmişten Türkiye’deki Sünni Müslüman gelenekle uyum sağlayabileceği şekilde oluşturup kurması açısından manidar bir sorudur.

Anahtar Kelimeler: Göç, Toplumsal Bellek, Din, Doğu Türkistan, Uygurlar

1. Giriş

Doğu Türkistanlı kimliği; Türk, Müslüman ve Sünni etiketler taşısa da, dinin algılanış ve yorumlanışında elbette birtakım farklılıklar mevcut olsa gerektir. Bunlardan biri de sivil itaatsizlik gibi dinin muhalif bir yorumunu taşıyor olmasıdır. İslam dininin bir direniş unsuru olarak gösterildiği ve bu şekilde yorumlandığı bir toplumda kişiler, kahraman müçtehitler ve onların direnişlerini anlatan anlatılar da öne çıkmaktadır. Castells’in (2013) tasnifiyle ifade edecek olursak, Türkiye’deki Müslüman kimliği meşrulaştırıcı bir kimlik olarak işlev görürken, Doğu Türkistan’daki Müslüman kimliği bir direniş kimliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da tepkisel ve olumsuzlama üzerinden yükselen; yani Çin olmama kaygısı güden bir duruma yönelmektedir. Bu açıdan dini kavramlara yükledikleri anlam, dini ritüellerdeki öncelikleri ve dini ve ahlaki prensipleri nasıl algıladıkları da önem kazanmaktadır. Bu çalışma içinde katılımcıların dini algılayış ve yorum farklılıklarına da bu kimliğin bir yansıması olarak yer verilecektir.

Halbwachs’ın (2019, s.193) *Kollektif Bellek* isimli çalışmasında dindarlar için dini mekanların, her şey değişse de değişmeden kalan ve değişime direnen yapılar olarak, “grubun kolektif düşüncesinin, bu yerlerde yoğunlaşarak, onların sınırları içinde kalarak ve tutumunu onların düzenine göre ayarlayarak istikrar kazanma ve sürme ihtimalini artırdığını ve belleğin temel koşulunun da bu olduğunu” ifade etmektedir. Bu açıdan bu çalışma kapsamında Doğu Türkistanlı

¹ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, asurmen86@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

göçmen belleğinin dini mekanlarına ziyaretler gerçekleştirilerek, icra edilen ritüel ve faaliyetler gözleme tabii tutulacaktır. Ayrıca katılımcıların dini mekanlardaki hissettikleri duygu ve düşünceler de mülakatlarda sorgulanması dini mekân ve bellek konusu etrafında yapılması planlanmaktadır.

Halbwachs (2019), dini açıdan belleğin işlevi hakkında iki nokta daha belirlemiştir. Bunlardan biri, geçmişe dönüş sürecinde toplumların ve dinin tarihsel gerçeklerle ilgilenmediği, daha çok "geçmişin gerçeklerini hem inananlara hem de inanmayanlara dinsel merak duyguları uyandıracak şekilde" düzenlemekle ilgilendiği meselesidir. Bu açıdan bu tez içerisinde şu sorgulamanın yapılması planlanmaktadır:

"Türkiye'deki Doğu Türkistanlı dini cemaatlerin din adamları ve laikleri, inananlar arasında artan sadakati teşvik etmek ve içlerinde geçmişin dini, sivil ve sosyal ideallerine nostaljik bir özlem beslemek için tarihsel gerçekliğin bazı yönlerini kasten görmezden gelmişler midir?" Halbwachs'a göre tartışmasız "evet" olacak bu sorunun bizim çalışmamızın tarihten farklı sosyal bir gerçekliği anlattığının izahı açısından önemli olduğunu düşünüyorum. Toplumsal bellek bu noktada tarihten farklılaşmaktadır. O, grup tarafından hayal edilen ve üretilen bir şeydir. Bu mahsul de, grubun hayatta kalma ve varlığını idame ettirme ihtiyaçlarından ayrı düşünülemez.

İkinci olarak Halbwachs, geçmişin hatırlanmasının tarafsız bir proje olmadığını belirtmektedir. Anı, geçmişin olduğu şekliyle tam olarak anımsanması değil, "o geçmişin geride bıraktığı maddi izler, ayinler, metinler ve geleneklerin yardımıyla ve ayrıca yakın zamandaki psikolojik ve toplumsal verilerin yardımıyla yeniden inşa edilen bir anı"dır. Bu çalışmanın merkezinde yer alan Doğu Türkistanlı Müslüman göçmenlerin de, kasıtlı olarak, çağdaş dini ve sosyal kaygıları ve gelecek hedefleri merceğinden bakarak geçmişin bir hatırasını yarattıkları ve hatırladıkları tezinden hareket etmektedir. Bu açıdan İslam sonrasına referans eden Satuk Buğra Han, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacı, Yakup Bey gibi Doğu Türkistanlı Müslüman şahsiyetlerin, Türkiye ile ilişkilerde öne çıkan İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra, Mesut Baykozi gibi devlet adamlarının toplumsal bellek üzerindeki etkileri, bu şahsiyetlerin kahramanlık hikâye ve anlatıları önem arz etmektedir.

Hervieu-Léger (1993, s. 124) de, Halbwachs ile paralel olarak, dini sembolizm alanının tamamen, hem dünyanın hem de grubun kökenini açıklayan bir yaratılış miti tarafından yapılandırıldığı geleneksel toplumlarda, kolektif hafızanın verili olduğunu ve bunun da tamamen yapılar, organizasyon, dil ve günlük törenler içinde yer aldığını ifade etmektedir. O'na göre geleneklere dayalı toplumların yerleşik dinlerin hâkim olduğu ve farklı inanç topluluklarının ortaya çıktığı farklılaşmış toplumlarda, kolektif dini hafıza sürekli olarak tekrarlanan bir inşaya tabidir, öyle ki, özünde tarihi olaylarda kaynağı olan geçmiş, her an bir gerçeklik olarak kavranabilir. Şimdinin deneyiminin tüm anlamının, en azından potansiyel olarak, temel olaylarda kapsanması gerektiği ölçüde, geçmiş, "zamanın dışında", yani tarihin dışında konumlanmış, değişmez bir bütün olarak sembolik olarak kurulduğunu ifade etmektedir. Bu ideal olarak konumlanmış geçmiş; romantize edilerek, normatif bir karaktere büründürülmektedir. Hatta belirli bir grubun belleğinin ve referans olduğu kişilerin gerçek deneyiminin ötesine geçtiğinde, bireysel belleğin yerini almaktadır. Herhangi bir grubun hafızasından daha kapsamlı olan bu kültürel hafıza, - ve sürekli olarak geçmiş deneyimlerden daha uzun süre dayanan ve şimdide yeni gerçekleşen düşünce akımlarını yeniden etkinleştirmekte ve yeniden kurmaktadır. Halbwachs'ın yaptığı yoruma göre, kolektif belleğin bu ayrılmaz biçimde yaratıcı ve normatif dinamik işlevi bizzat toplum tarafından üretilmektedir. Din ile bellek arasında kurulan bu yapısal bağlantıyı keşfetmek çalışmamız için en temel problemdir. Bu çalışma; bellek ile din arasındaki ilişkiyi, şu anda vatanlarından, yerel toplumsal bağlarından koparılmış ve geçmişi romantize etmek anlamında dini ve milli hafızaya

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

en çok ihtiyaç duyan topluluklardan biri olduğu düşünülen Doğu Türkistanlı Müslüman göçmenler bağlamında tartışacaktır.

Genel olarak toparlayacak olursak, Doğu Türkistanlı göçmen belleğinin Türkiye'ye göç ettikten sonra onun buraya eklenme biçimlerindeki işlevsel gelenekler, dini ve ulusal ritüeller, dini ve kültürel mekanlar ve kolektif zamanlar toplanarak, bellek açısından işlevsiz görülerek, geride bırakılıp unutulmaları toplumsal bellek kavramı etrafında yorumlanmaya çalışılacaktır. Tarihsel bellekten farklı olarak, toplumsal belleğin bu araçsal yönü onun topluma uyum sağlamasını kolaylaştırdığı gibi, göçmen toplumun mevcut kaygıları, içinden geçerek kullanışlı bir geçmiş ürettikleri bir filtre görevi görmektedir.

1.1. Tezin Hipotezleri

Bu çalışmanın hipotezleri şunlardır:

1. Dini kimlik, toplumsal bellekten beslenir ve ondan etkilenir.
2. Dini mekân ve zamanlar, toplumsal belleğin istikrar kazanma ve sürmesi açısından temeldir.
3. Toplumsal belleğin anlatıları, göçmen grubun temel ihtiyaç ve kaygılarına göre şekillenmektedir.
4. Dini anlatı da sosyal belleğin kendini var kılma ihtiyaçlarına binaen şekil almaktadır.
5. Doğu Türkistanlı Müslüman kimliği bir direniş kimliğidir.
6. İslam dini, Doğu Türkistanlı belleğin ihtiyacına göre "sivil itaatsizlik" ve "cihad" anlayış ve yorumları üzerinden kendini göstermektedir.
7. Toplumsal bellek, toplumsal gerçeklerin bir kısmını görmezden gelerek, tarih ve olaylara belirli bir perspektiften bakmaktadır.
8. Doğu Türkistan davası; dini mekân, dini zaman, anlatı, öne çıkan şahsiyetlerin kahramanlık ve hatıraları, belleğin kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan dernekler ile sürdürülmeye çalışılmaktadır.
9. Dini ve siyasi baskı; grupların kenetlenerek bir araya gelmesi, bir direniş kimliği oluşturması ve toplumsal bellek açısından sahip olduklarına daha sıkı sarılmasına sebep teşkil etmektedir. Anlatılar da toplumsal olarak kırılan gururun telafi edilmesine yönelik abartılı kahramanlık hikayeleri ve zaferlere yönelik destanlardır.
10. Göç öncesine ait 5 Temmuz olayları gibi travmatik anılar, göç sonrasında da, göçmen toplumsal dayanışma mekanizması içinde olduğundan, tekrar tekrar anlatılarak hafızada tutulmaktadır.

1.2. Tezin İçeriği

Tezin giriş bölümünde tezin amacı ve önemi, hipotezleri ve tezin yöntemine değinildikten sonra, tezin birinci bölümünde ilk olarak toplumsal bellek ve din ilişkisine, "toplumsal bellek" kavramına ve bu kavramın teşekkülünde önemli bir yeri olan Durkheim ve Halbwachs'ın kavrama yükledikleri anlam ve içeriklere yer verilecektir. Daha sonrasında çağdaş dönemdeki "kültürel Bellek" kavramını ortaya atan Jan Assman'ın (2023), "Kültürel Travma" kavramını geliştiren Jeffrey Alexander'ın (2004), Bellek ve Beden ilişkisini kuran "Toplumsal Nasıl Anımsar" çalışmasıyla Paul Connerton'ın(2019), Hafıza ve Din ilişkisini kuran Daniele Harvieu Leger'in (2000), Bellek ve mekan ilişkisini "Hafıza Mekanları" çalışmasıyla değerlendiren Pierre Nora'nın

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

(2000), Bellek ve Nostalji ilişkisini kuran Fred Davis'in (1979) Toplumsal Bellek kavramıyla ilgili tanım, kuram ve yorumlarına yer verilecektir. Bunların içinden Daniele Harvieu Leger'ın din ve toplumsal bellek ilişkisi detaylandırılarak, tezin omurgası bu kurama göre şekillendirilecektir. Göçün toplumsal belleğe etkileri, toplumsal belleğin dini kimliğin oluşumundaki rolü ve etkileşimine, dini mekanların toplumsal belleğe katkılarından bahsedilecektir. Birinci bölümün en son kısmında da Doğu Türkistan Kimliği ve bu kimliğin temel unsurlarına, Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göçün nedenlerine ve göçün kimlik üzerindeki etkilerine temas edilecektir.

İkinci bölümde Doğu Türkistanlı kimliği üzerindeki sistemli unutturma politikası işlenecek, ilk olarak tarihte Çin-Uygur karşılaşmaları ve 75 yıllık esaretin serencamına yer verilecektir. Sonrasında Çin'deki Kültür devrimi sonrasında Uygurların maruz kaldığı Kültürel asimilasyona değinilecek ve son olarak da her geçen gün daha da sıkılaştıran denetim ve kontrollerle devletin bir "Panoptikon Devlet" haline gelmesi ve kültürel soykırıma doğru evrilen Uygur ırkı, kültür ve dini üzerindeki ölümcül baskıya temas edilecektir.

Üçüncü bölümde farklı ülkelere göçün bir direniş mekanizması olarak işletilmesi tezinden hareketle, Türkiye'ye Uygur göçünün tarihi serencamından, Uygur göçünün toplumsal bellek ve kimliklerine sürecine etkilerinden, bir direniş kimliği ve varlık mücadelesi olarak Uygur diasporasının "yeniden hatırlama"ya etkisinden ve son olarak da Küçükçekmece'li Doğu Türkistanlılar ve hatırlama mekanlarından söz edilecektir.

Dördüncü bölümde saha verileri ışığında Uygurların kuruluş mitlerinden, İslam Cumhuriyeti nostaljisi ve bağımsızlık umutlarından, toplumsal belleğin dini mekanları olarak medreselerden, toplumsal belleğin kutsal zamanları olarak şehit gecelerinden, toplumsal belleğin şifahi kaynakları olarak meşreplerden, Uygur toplumsal belleğinin yazınsal kaynakları ve Uygur entelektüellerinin hatıratlarından, toplumsal belleğin sembolik kaynaklarından, kuşaklararası aktarım şekilleri ve muhafazakar Uygurların endişelerinden ve son olarak da toplumsal belleğin kurumsallaşması olarak diasporadaki Uygur STK ve derneklerden bahsedilecektir.

Beşinci ve son bölümde saha bulguları değerlendirilerek tezin hipotezlerinin sonuçlarına, toplumsal bellek ve din ilişkisinin önemine ve son olarak da gelecekteki araştırmalar için önerilere yer verilecektir.

2. Yöntem

Bu tez Küçükçekmece'de ikamet eden 17'si kadın, 18 erkek toplam 35 katılımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile Uygur dernek, ev ve medrese gibi kendi mekanlarında katılımcı gözlemci tekniği ile gerçekleştirilen bir etnografya çalışmasıdır. Haftada bir kez yapılan ziyaret ve katılımlarla Uygur kamusunu doğru anlama, empati kurabilme ve kurumlarına iştirak ederek güven tesis edebileceğimiz bir çalışma olması planlanmıştır. Sadece mülakat sorularına bağlı kalmadan, güncel meseleleri de dahil ederek derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Türkçe ve Uygurca yapılan bu mülakat ve sohbetlerde anlaşılamayan yerlerde tercüman kullanılmıştır. Ev ve kurum ziyaretlerinde toplumsal belleğin yazınsal, kültürel ve sembolik kaynakları müşahade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Uygur STK'ların düzenlediği programlara düzenli katılım göstererek, bu STK'ların kimlik oluşturmadaki etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu derneklerden Uygur göçünün tarihi ile ilgili de veriler toplanmıştır. Meşrepler, şehit geceleri, Ramazan faaliyetleri gibi özel ritüellere de katılımcı gözlemci olarak katılarak değerlendirmeler yapılmıştır.

3. Bulgular

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Henüz yarısı tamamlanmış bu etnografya çalışması, Türkiye'ye göç eden Uygurların Doğu Türkistan'da iken zorunlu olarak unutturulan kimliklerini burada yeniden bulduklarını, direnişe buradan devam etmeye çalıştıklarını, bağımsızlık umuduyla İslam Cumhuriyeti nostaljisini devam ettirdikleri, yine bu umut çerçevesinde bir direniş kalkanı olarak dinlerine sarıldıkları ve bu manada çocuklarını ve nesillerini buradaki Uygur medreselerine gönderdikleri, 5 Şubat Gulca Katliamı, 5 Nisan Barın Katliamı, 5 Temmuz Urumçi katliamı gibi zamanları şehit geceleri adı altında yad etmeye çalıştıkları, nesiller arası aktarım için Gulca'da başlayan ve diasporada da devam ettirilmeye çalışılan meşrep gelenekleri ve toplumsal belleğin sembolik kaynaklarından geleneksel "dobba" günü ilan ederek kimliği yaşatma çabaları müşahade edilmiştir. Saha verileri ışığında ziyaret edilen evlerdeki kütüphanelerde tespit edilen Uygur entelektüellerin hatıratları ve toplumsal belleğin yazınsal kaynaklarının da olduğu görülmüştür. Uygur STK'larının Küçükçekmece özelindeki yapılanması ve bunların toplumsal bellek ve kimliğe etkileri görülmüştür. Bu manada Türkiye'ye göç eden Uygurların burada bir varlık mücadelesi olarak, dini zaman ve mekân yapılanması üzerinden toplumsal belleklerini yaşatma çabalarına şahit olunmuştur.

4. Tartışma

Bu çalışmanın tartışma eksenini; Türkiye'de bir Uygur kimliği mümkün ve yaşatılabilir olsa da, birkaç nesil sonra, Doğu Türkistan'a dair umutlar söndükçe, Türk kimliğine asimile olma durumu ile karşı karşıya kalması etrafında dönecektir. Bunun emareleri şu andaki saha verilerinde dahi gözükmemektedir. Daha genç görüşülen kişilerin büyükleri kadar "iyimser" olmadıkları ve Türkçeye Uygurcadan daha fazla hâkim olmaları ve "mazlum edebiyatı" tercih etmedikleri görülmüştür. Dolayısıyla genç Uygurlar çok daha hızlı Türk toplumun kültürel dokusuna ve kurumlarına entegre olmaktadır. Doğu Türkistan'a dair romantize edebilecekleri hatıra ve anıları da olmadığı için onlar için çok daha göz ardı edilme ve unutulmaya teşnedir. Her ne kadar Doğu Türkistan'a dair anılar, yazınlar, kültür ve kurumlar yaşatılmaya çalışılsa da, hali hazırda yaşamın çoğunlukla tarih ve nostaljiye baskın gelmesi mukadderattandır.

5. Sonuç ve Öneriler

Henüz tamamlanmamış olan bu doktora tez çalışması, dinin Uygur kimliği ve hafızasındaki yeri tespit etmeye çalışmaktadır. Şu ana kadar yapılan (17 görüşme) görüşmeler çerçevesinde dinin Uygur kimliğindeki merkezi konumu oldukça barizdir. Dinin zaman, mekân, beden ve kutsal metin çerçevesinde oluşturmuş olduğu toplumsal bellek ve kimliklenme baskılara direnc gösteren bir kalkan işlevi görmektedir. Grubun direncini artıran ayet ve hadisler gibi yazılı kaynaklar, kolektif bilinci kuvvetlendiren cemaatle namaz, Kur'an okuma gibi ritüeller, Ramazan gibi kutsal bir araya gelme zamanları, camii ve medreseler gibi dini mekanlar grubun unutmaya karşı direncini artırmaktadır.

Bu çalışma kimliğin en önemli kaynaklarından toplumsal belleği temel alarak şekillendirilmiştir. Benden sonra bu bilimsel faaliyeti devam ettirmek isteyen araştırmacılar, Uygur diasporasında Uygur kimliğinin geleceğini çalışabilirler. 3. Nesil gençler üzerine yapılacak bu çalışma eminim bu tezin bulgularından çok daha farklı bir noktaya temas edecek ve bambaşka bir tablo ortaya koyacaktır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

6. Kaynaklar

- Alexander, J. Vd. (2004). "*Cultural Trauma and Collective Identity*", Londra: University of California Press
- Assman, J. (2022). "*Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*", Çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı.
- Castells, M. (2013). "*Kimliğin Gücü*", Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Connerton, P. (2019). "*Toplumlar Nasıl Anımsar?*", Çev. Alaeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı.
- Davis, F. (1979) "Yearning for Yesterday: A sociology of Nostalgia", Newyork: Free Press.
- Durkheim, E. (2020). "*Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*", Çev. Özer Ozankaya, İzmir: Cem yayınları.
- Halbwachs, M. (2019). "*Kolektif Bellek*", Çev. Zuhale Karagöz, İstanbul: Pinhan.
- Leger, D. H. (2000). "*Religion as Chain of Memory*", fr çev. Simon Lee, New Jersey: Rutgers University Press.
- Nora, P., (2000). "*Hafıza Mekanları*", Çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul: Doğu Batı.

Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde SOKÜM Unsurları ve Geliştirilmesi

Prof. Dr. Cevdet Avcıkurt¹, Prof. Dr. Mehmet Sarıoğlu², Arş. Gör. Beste Demir³

Özet

Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) unsurları, toplumların kendine has ve nesilden nesile aktarılan kültürel zenginliklerini içermektedir. Bu değerler ülkelerin marka değerini arttırdığı gibi destinasyonların turizm potansiyelini de güçlendirmektedir. Ayrıca SOKÜM unsurlarının korunması ve geliştirilmesi toplum birliğinin sağlanmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu araştırmanın amacı, Türk ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan) somut olmayan kültürel miras listesine kayıtlı unsurlarını doküman analizi yöntemi ile incelemektir. Konu ile ilgili yapılan incelemeler sonucunda, 2024 itibarı ile Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde en çok SOKÜM unsuruna sahip ülkenin Türkiye (30) olduğu görülmektedir. Bunu sırası ile Azerbaycan (23), Özbekistan (15) ve Kırgızistan (15) izlemektedir. Listede yer alan unsurlar incelendiğinde ortak bir kültürden gelen Orta Asya Türk devletlerinin ortak SOKÜM unsurlarının da olduğu görülmektedir. Özellikle Nevruz ile ince ekmek yapımı ve paylaşımı birçok Türk devleti tarafından ortak miras olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Nevruz ve Nasreddin Hoca bütün Orta Asya Türk Devletleri'nde ortak mirastır. Sonuç olarak, Türk ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin SOKÜM unsurları incelendiğinde hepsinin zengin bir listeye sahip olduğu görülmektedir. Bu gücün daha etkili ve verimli kullanılması için özellikle tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmesi faydalı olacaktır. Böylece bilinirliği artan kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarımı daha kolay gerçekleşecektir. Araştırmanın son kısmında konu ile ilgili bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Somut Olmayan Kültürel Miras, Doküman Analizi

1. Giriş

Somut olmayan kültürel miras, (SOKÜM) *"toplulukların ve kimi durumlarda bireylerin kültürel mirasının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, bilgiler, anlatımlar, temsiller, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar"* olarak tanımlanmaktadır (Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 2003). UNESCO'nun 17 Ekim 2003 tarihinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni kabul etmesi bu konuda atılan ilk adımlardan biridir. Sözleşme, kurucu üyeler içinde yer alan Türkiye'de ise 21 Ocak 2006 tarih ve 26056 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve Türkiye'nin taraf olma süreci 27 Mart 2006 tarihinde tamamlanmıştır (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 2024). Bu sözleşmeye göre SOKÜM kapsamında kabul edilen unsurlar beş başlık altında toplanmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024).

- Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar (efsaneler, masallar, destanlar, atasözleri, halk hikayeleri, fıkralar vb.)
- Gösteri sanatları (meddah, kukla, karagöz, halk tiyatrosu vb.)

¹ Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, avcıkurt@balikesir.edu.tr

² Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, mehmet.s@balikesir.edu.tr

³ Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, beste.demir@balikesir.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Toplumsal uygulamalar, şölenler ve ritüeller (düğün, nişan, nevrüz, doğum vb. kutlamalar)
- Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar (geleneksel yemekler, halk hekimliği, halk takvimi, halk meteorolojisi vb.)
- El sanatları geleneği (dokumacılık, nazar boncuğu, telkâri, bakırcılık, halk mimarisi vb.) olarak gruplanmaktadır.

SOKÜM unsurları kültürel çeşitliliğin korunarak gelecek nesillere aktarılmasında anahtar rol üstlenmektedir (Yıldız ve Kalay, 2016: 286). Ancak bu değerler yıllar içinde yozlaşma ya da kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu noktada değerlerin orijinal hali ile korunması ve gelecek nesillere aktarılması için toplum bireylerine önemli görevler düşmektedir. Toplumun konu ile ilgili bilinçlendirilmesi SOKÜM değerlerinin sürdürülebilir şekilde korunmasına katkı sağlamaktadır (Ar vd., 2015).

2. Yöntem

Araştırmada ikincil verilerden yararlanılmış ve doküman incelemesi gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması planlanan olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmanın kaynağını oluşturan veriler, basılı ya da elektronik belgelerden oluşmaktadır (Corbin ve Strauss, 2008). Bu belgelere internet aracılığı ile elektronik ortamdan ulaşılabilir (Akturan, 2008). Bu doğrultuda araştırmada kullanılan veriler UNESCO resmî web sitesi olan www.unesco.org adresinden alınmıştır.

3. Bulgular

Aşağıda yer alan tablolarda Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin SOKÜM unsurlarına detaylı olarak değinilmiştir. Tablo 1'e göre Azerbaycan'ın 2024 itibarı ile listeye kayıtlı 23 adet SOKÜM unsuru bulunmaktadır. Bu 23 unsurun 2 tanesi ise acil koruma gerektiren listede yer almakta ve tabloda * ile gösterilmektedir.

Tablo 1.

Azerbaycan SOKÜM Unsurları

SOKÜM Unsurları	Kabul Yılı
Azerbaycan Muğamı	2008
Azerbaycan Aşık Sanatı	2009
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Geleneksel Azerbaycan Halı Dokuma Sanatı	2010
Uzun Boyunlu Telli Bir Müzik Aleti Olan Tar'ın İşçiliği ve Performans Sanatı	2012
Çovqan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Geleneksel Bir Karabağ At Binme Oyunu*	2013
Kelağayı'nın Geleneksel Sanatı ve Sembolizmi, Kadınların İpek Başörtüsü Yapımı ve Giyimi	2014
Lahic'in Bakır İşçiliği	2015
İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka (İran, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye ile Ortak Dosya)	2016
Nevruz (Türkiye, Hindistan, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Irak, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Ortak Dosya)	2016

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kültürel Kimliğin Bir Göstergesi Olan Dolma Yapma ve Paylaşma Geleneği	2017
Yaylı Telli Bir Müzik Aleti Olan Kamantcheh/Kamancha'yı Yapma ve Çalma Sanatı*	2017
Yalı (Koçari, Tenzere), Nahçıvan'ın Geleneksel Grup Dansları	2018
Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği (Türkiye ve Kazakistan ile Ortak Dosya)	2018
Minyatür Sanatı (Türkiye, İran ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2020
Nar Bayramı, Geleneksel Nar Şenliği ve Kültürü	2020
Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği (Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ile Ortak Dosya)	2022
Pehlivanlık Kültürü: Geleneksel Zorkhana Oyunları, Spor ve Güreş	2022
Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü (Türkiye ile Ortak Dosya)	2022
İpek Böcekçiliği ve Dokuma İçin İpeğin Geleneksel Üretimi (Afganistan, Türkiye, İran, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2022
Tezhip/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik (Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti, Tacikistan ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2023
İftar/Eftari/İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri (Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2023
Balaban/Mey Zanaatkarlığı ve İcra Sanatı (Türkiye ile Ortak Dosya)	2023
Sedef Kakma İşçiliği (Türkiye ile Ortak Dosya)	2023

Tablo 2'ye göre Kazakistan'ın 2024 itibari ile listeye kayıtlı 13 adet SOKÜM unsuru bulunmaktadır.

Tablo 2.

Kazakistan SOKÜM Unsurları

SOKÜM Unsurları	Kabul Yılı
Kırgız ve Kazak Yurtlarının (Türk Göçebe Konutları) Yapımında Geleneksel Bilgi ve Beceriler (Kırgızistan ile Ortak Dosya)	2014
Geleneksel Kazak Sanatı Dombra Kuy	2014
Aitysh/Aitys, Doğaçlama Sanatı (Kırgızistan ile Ortak Dosya)	2015
İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka (İran, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkiye ile Ortak Dosya)	2016
Nevruz (Türkiye, Hindistan, İran, Kırgızistan, Azerbaycan, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Irak, İran, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2016
Kazakistan'da Kuresi (Bir Tür Güreş)	2016
Kazak Geleneksel Asık Oyunları	2017
Kazak At Yetiştiricilerinin Geleneksel Bahar Şenliği Törenleri	2018
Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği (Türkiye ve Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2018

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Geleneksel Zekâ ve Strateji Oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala / Göçürme (Türkiye ve Kırgızistan ile Ortak Dosya)	2020
Şahin Avcılığı, Yaşayan Bir İnsanlık Mirası (Birleşik Arap Emirlikleri, Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Çekya, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Kazakistan, Kore Cumhuriyeti, Kırgızistan, Moğolistan, Fas, Hollanda, Pakistan, Polonya, Portekiz, Katar, Suudi Arabistan, Slovakya, İspanya ve Suriye Arap Cumhuriyeti ile Orta Dosya)	2021
Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği (Türkiye, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2022
Orteke, Kazakistan'ın Geleneksel Gösteri Sanatı: Dans, Kukla ve Müzik	2022

Tablo 3'e göre Kırgızistan'ın 2024 itibari ile listeye kayıtlı 15 adet SOKÜM unsuru bulunmaktadır. 23 unsurun 1 tanesi ise acil koruma gerektiren listede yer almakta ve tabloda * ile gösterilmektedir.

Tablo 3.

Kırgızistan SOKÜM Unsurları

SOKÜM Unsurları	Kabul Yılı
Akyns Sanatı, Kırgız Destan Anlatıcıları	2008
Ala-Kiyiz ve Shyrdak, Kırgız Geleneksel Keçe Halı Sanatı*	2012
Kırgız Destansı Üçlemesi: Manas, Semetey, Seytek	2013
Kırgız ve Kazak Yurtlarının (Türk Göçebe Konutları) Yapımında Geleneksel Bilgi ve Beceriler (Kazakistan ile Ortak Dosya)	2014
Aitysh/Aityts, Doğaçlama Sanatı (Kazakistan ile Ortak Dosya)	2015
İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka (İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye ile Ortak Dosya)	2016
Nevruz (Türkiye, Hindistan, İran, Kırgızistan, Azerbaycan, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Irak, İran, Tacikistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile Ortak Dosya) 2016	2016
Kök Börü, Geleneksel At Oyunu	2017
Ak-Kalpak İşçiliği, Kırgız Erkek Şapkalarının Yapımında ve Giyilmesinde Geleneksel Bilgi ve Beceriler	2019
Geleneksel Zekâ ve Strateji Oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala / Göçürme (Türkiye ve Kazakistan ile Ortak Dosya)	2020
Şahin Avcılığı, Yaşayan Bir İnsanlık Mirası (Birleşik Arap Emirlikleri, Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Çekya, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Kazakistan, Kore Cumhuriyeti, Kazakistan, Moğolistan, Fas, Hollanda, Pakistan, Polonya, Portekiz, Katar, Suudi Arabistan, Slovakya, İspanya ve Suriye Arap Cumhuriyeti ile Orta Dosya)	2021
Göçebe Oyunları, Mirası Yeniden Keşfetmek, Çeşitliliği Kutlamak	2021
Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği (Türkiye, Tacikistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2022

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Eleçek, Kırgız Kadın Baş Giysisi: Geleneksel Bilgi ve Ritüeller	2023
Ebelik: Bilgi, Beceri ve Uygulamalar (Kolombiya, Kıbrıs, Almanya, Lüksemburg, Nijerya, Slovenya ve Togo ile Ortak Dosya)	2023

Tablo 4'e göre Özbekistan'ın 2024 itibari ile listeye kayıtlı 15 adet SOKÜM unsuru bulunmaktadır.

Tablo 4.

Özbekistan SOKÜM Unsurları

SOKÜM Unsurları	Kabul Yılı
Saşmaqom Müziği (Tacikistan ile Ortak Dosya)	2008
Boysun İli Kültür Alanı	2008
Katta Aşula	2009
Askiya, Şaka Sanatı	2014
Palov Kültürü ve Geleneği	2016
Nevruz (Türkiye, Hindistan, İran, Kırgızistan, Azerbaycan, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Irak, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Ortak Dosya)	2016
Margilan El Sanatları Geliştirme Merkezi, Atlas ve Adras Yapımında Geleneksel Teknolojilerin Korunması	2017
Harezmi Dansı, Lazgi	2019
Minyatür Sanatı (Türkiye, İran ve Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2020
Bakhshi Sanatı	2021
Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği (Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2022
İpek Böcekçiliği ve Dokuma İçin İpeğin Geleneksel Üretimi (Afganistan, Türkiye, İran, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2022
İftar/Eftari/İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri (Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti ve Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2023
Tezhip/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik (Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti, Tacikistan ve Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2023
Özbekistan'da Seramik Sanatları	2023

Tablo 5'e göre Türkiye'nin 2024 itibari ile listeye kayıtlı 30 adet SOKÜM unsuru bulunmaktadır. Bu 30 unsurun 3 tanesi ise acil koruma gerektiren listede yer almakta ve tabloda * ile gösterilmektedir.

Tablo 5.

Türkiye SOKÜM Unsurları

SOKÜM Unsurları	Kabul Yılı
Meddahlık Geleneği	2008
Mevlevi Sema Törenleri	2008
Âşıklık Geleneği	2009
Karagöz	2009

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Geleneksel Sohbet Toplantıları (Yaren, Barana, Sıra Geceleri ve diğer)	2010
Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah	2010
Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali	2010
Geleneksel Tören Keşkeği	2011
Mesir Macunu Festivali	2012
Türk Kahvesi ve Geleneği	2013
Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı	2014
İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan ile Ortak Dosya)	2016
Geleneksel Çini Sanatı	2016
Nevruz (Türkiye, Hindistan, İran, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, Irak, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan .)	2016
Islık Dili*	2017
Bahar Bayramı Hıdırellez (Makedonya ile Ortak Dosya)	2017
Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği (Azerbaycan ve Kazakistan ile Ortak Dosya)	2018
Geleneksel Türk Okçuluğu	2019
Minyatür Sanatı (Azerbaycan, İran ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2020
Geleneksel Zekâ ve Strateji Oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala / Göçürme (Kazakistan ve Kırgızistan ile Ortak Dosya)	2020
Hüsni Hat, Türkiye’de İslam Sanatında Geleneksel Güzel Yazı	2021
Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü (Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2022
İpek Böcekçiliği ve Dokuma İçin İpeğin Geleneksel Üretimi (Afganistan, Azerbaycan, İran, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2022
Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ile Ortak Dosya)	2022
Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği*	2022
Tezhip/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik (Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti, Tacikistan ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2023
İftar/Eftari/İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri (Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2023
Balaban/Mey Zanaatkarlığı ve İcra Sanatı (Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2023
Sedef Kakma İşçiliği (Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2023
Zeytin Yetiştiriciliği ile İlgili Geleneksel Bilgi, Yöntem ve Uygulamalar*	2023

Tablo 6’ya göre Türkmenistan’ın 2024 itibari ile listeye kayıtlı 9 adet SOKÜM unsuru bulunmaktadır.

Tablo 6.

Türkmenistan SOKÜM Unsurları

SOKÜM Unsurları	Kabul Yılı
Koroğlu Destanı	2015

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Nevruz (Türkiye, Hindistan, İran, Kırgızistan, Azerbaycan, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Irak, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile Ortak Dosya)	2016
Kushtdepdi Şarkı Söyleme ve Dans Etme Töreni	2017
Türkmenistan'da Geleneksel Türkmen Halıcılık Sanatı	2019
Dutar Yapımı Zanaatkarlığı ve Şarkı Söyleme ile Birlikte Geleneksel Müzik İcra Sanatı	2021
Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği (Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2022
Türkmen Tarzı İğne Oyası Sanatı (İran ile Ortak Dosya)	2022
İpek Böcekçiliği ve Dokuma İçin İpeğin Geleneksel Üretimi (Afganistan, Türkiye, İran, Tacikistan, Özbekistan ve Azerbaycan ile Ortak Dosya)	2022
Akhal-Teke At Yetiştiriciliği Sanatı ve At Süsleme Gelenekleri	2023

Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ortak SOKÜM unsurlarına Tablo 7'de yer verilmiştir. Tabloya göre 15 adet ortak unsur bulunmaktadır. Ayrıca Nevruz ve Nasreddin Hoca'nın Türkiye ve Orta Asya Türk Devletleri'nin hepsinde ortak değer olarak kabul edildiği görülmektedir.

Tablo 7.

Türkiye ve Orta Asya Türk Devletleri Ortak SOKÜM Unsurları

SOKÜM Unsurları	Ülkeler	Kabul Yılı
Kırgız ve Kazak yurtlarının (Türk göçebe konutları) yapımında geleneksel bilgi ve beceriler	Kazakistan, Kırgızistan	2014
Aitysh/Aityts, doğaçlama sanatı	Kazakistan, Kırgızistan	2015
Nevruz, Nawrouz, Novruz, Nowrouz, Nowrouz, Nawrouz, Nauryz, Nooruz, Nowruz, Navruz, Nowruz, Navruz	Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Kazakistan, Türkmenistan	2016
İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye	2016
Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği	Azerbaycan, Kazakistan, Türkiye	2018
Minyatür Sanatı	Azerbaycan, Özbekistan, Türkiye	2020
Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala / Göçürme	Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye	2020
Şahin avcılığı, yaşayan bir insanlık mirası	Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye	2021
Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü	Azerbaycan, Türkiye	2022
İpek Böcekçiliği ve Dokuma için İpeğin Geleneksel Üretimi	Azerbaycan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan	2022

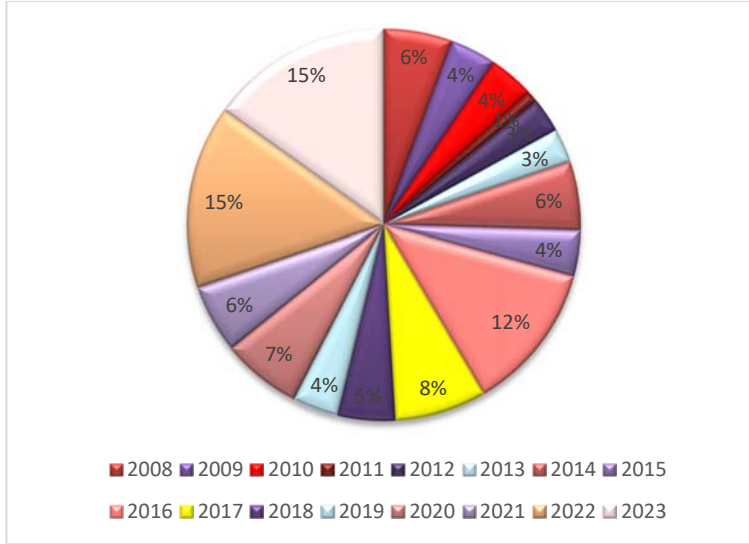
22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan	2022
Tezhip/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik	Azerbaycan, Türkiye, Özbekistan	2023
İftar/Eftari/İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri	Azerbaycan, Türkiye, Özbekistan	2023
Balaban/Mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı	Azerbaycan, Türkiye	2023
Sedef Kakma İşçiliği	Azerbaycan, Türkiye	2023

Şekil 1’de Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin listesinde yer alan SOKÜM unsurlarının İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne kabul edildiği yıllar gösterilmektedir. Buna göre, 2022 (16 adet) ve 2023 (16 adet) yıllarında en fazla unsur kabul edilirken 2011 yılında sadece 1 unsurun kaydolduğu görülmektedir.

Şekil 1.

SOKÜM Değerlerinin Listeye Kabul Edilme Yılları

Dünyada en çok SOKÜM unsuruna sahip ülkeler Tablo 8’de gösterilmektedir. Tabloya göre 43 unsuru ile Çin ilk sırada yer almaktadır. Türkiye bu listede ikinci sıraya yükselmeye başarmıştır. Ayrıca tabloda diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin de üst sıralarda yer alması dikkat çekmektedir.

Tablo 8.

Dünyada En çok SOKÜM Unsuruna Sahip İlk 20 Ülke

Ülkeler	f
Çin (China)	43
Türkiye (Türkiye)	30

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Fransa (France)	28
İspanya (Spain)	25
İran (Iran)	24
Azerbaycan (Azerbaijan)	23
Kore Cumhuriyeti (Republic of Korea)	22
Japonya (Japan)	22
Hırvatistan (Croatia)	22
İtalya (Italy)	19
Belçika (Belgium)	18
Vietnam (Vietnam)	15
Kırgızistan (Kyrgyzstan)	15
Özbekistan (Uzbekistan)	15
Moğolistan (Mongolia)	15
Kolombiya (Colombia)	14
Peru (Peru)	14
Endonezya (Indonesia)	13
Kazakistan (Kazakhstan)	13
Meksika (Mexico)	12

Kaynak: UNESCO, <https://www.unesco.org/en>

Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin 2022 turist sayıları Tablo 9'da yer almaktadır. Tabloya göre Türkiye turist sayıları ilk sırada yer almaktadır. Türkiye, 2022 yılı turizm verilerine göre 51,3 milyon ziyaretçi ağırlamıştır. Bu ziyaretçilerin %65'i Avrupa'dan gelirken %9'u Orta Doğu'dan, %5'i Asya'dan ve geri kalanı diğer bölgelerdendir. Ziyaretçilerin Türkiye'yi ziyaret amacı ise kişisel (%96) ve iş seyahatlerinden (%3, 2) oluşmaktadır. Azerbaycan, 2022 yılı turizm verilerine göre 1,6 milyon ziyaretçi ağırlamıştır. Bu ziyaretçilerin %66'sı Avrupa'dan gelirken %12'u Orta Doğu'dan, %18'i Asya bölgesindendir. Ziyaretçilerin Azerbaycan'ı ziyaret amacı ise kişisel (%75) ve iş seyahatlerinden (%25) oluşmaktadır. Özbekistan, 2022 yılı turizm verilerine göre 5,2 milyon ziyaretçi ağırlamıştır. Bu ziyaretçilerin %98'i Avrupa'dan gelirken %2'si Asya bölgesindendir. Ziyaretçilerin Özbekistan'ı ziyaret amacı ise kişisel (%98) ve iş seyahatlerinden (%2) oluşmaktadır. Kazakistan, 2022 yılı turizm verilerine göre 4,7 milyon ziyaretçi ağırlamıştır. Bu ziyaretçilerin %96'sı Avrupa'dan gelirken %4'ü Asya bölgesindendir. Ziyaretçilerin Kazakistan'ı ziyaret amacı ise kişisel (%80) ve iş seyahatlerinden (%20) oluşmaktadır. Kırgızistan, 2022 yılı turizm verilerine göre 6,9 milyon ziyaretçi ağırlamıştır. Bu ziyaretçilerin %98'si Avrupa'dan gelirken %2'si Asya bölgesindendir.

Tablo 9.

Türkiye ve Orta Asya Türk Devletleri'nin 2022 Turist Sayıları

Ülke	Turist Sayısı (milyon)
Türkiye	51,3
Kırgızistan	6,9
Özbekistan	5,2
Kazakistan	4,7
Azerbaycan	1,6

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

*Türkmenistan -

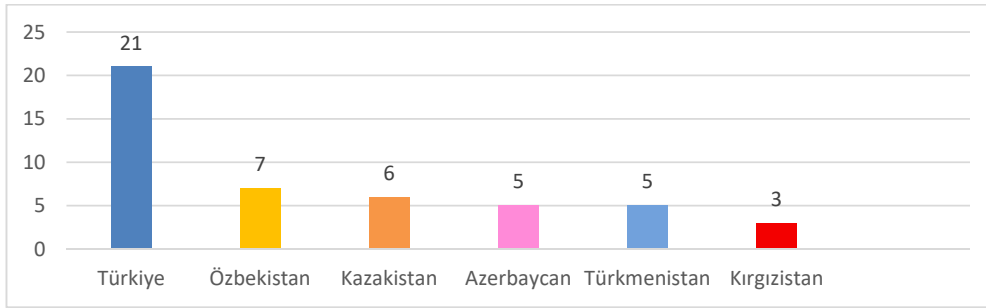
*Raporda Türkmenistan güncel turizm verileri bulunmamaktadır.

Kaynak: UNWTO, <https://www.unwto.org/tourism-statistics/key-tourism-statistics>

Şekil 2'de Türkiye ve Orta Asya Türk Devletleri'nin sahip olduğu UNESCO değerlerinin sayıları verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin sahip olduğu 21 unsur ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'yi sırası ile Özbekistan ve Kazakistan takip etmektedir.

Şekil 2.

Türkiye ve Orta Asya Türk Devletleri'nin UNESCO Dünya Miras Listesindeki Sayıları

Kaynak: UNESCO, <https://whc.unesco.org>

4. Sonuç ve Öneriler

Araştırmada Türkiye ve Orta Asya Türk Devletleri'nin SOKÜM unsurları incelenmiş ve turizm potansiyelleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Türk devletlerinin sahip olduğu SOKÜM değerlerinin dünya sıralamasında iyi yerlerde olduğu görülmektedir. Ancak 2022 yılı verilerine göre Türkiye dışındaki ülkelerin turist sayıları ve turizm gelirleri düşüktür. Bu bağlamda ülkelerin mevcut SOKÜM unsurlarını turizm faaliyetlerinde kullanımı ile ilgili bazı eksikliklerin olduğu söylenebilir.

Turizm faaliyetleri, SOKÜM unsurlarının gelecek nesillere aktarılması noktasında en etkili yollardan biridir. Turizm aktiviteleri içinde yer alan değerler aslına uygun bir şekilde sunulduğunda bilinirliğini arttırmaktadır. SOKÜM unsurlarının turizm ürünü olarak kullanması, kültürel değerlerin korunmasına katkı sağlarken aynı zamanda turistlere özgün ve anlamlı deneyimler sunmaktadır.

SOKÜM unsurlarının geliştirilmesine yönelik öneriler;

- Kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı görevi gören sözlü gelenek ve anlatımlar (efsaneler, masallar, destanlar, atasözleri, halk hikayeleri, fıkralar vb.) için tematik tur ve geceler düzenlenebilir. Efsane, masal ya da destanların içinde geçen destinasyon noktalarından rotalar oluşturulabilir. Bu rota sırasında turist rehberleri aracılığı ile turistlere sözlü değerler doğrudan aktarılabilir.
- Gösteri sanatları (meddah, kukla, karagöz, halk tiyatrosu vb.) turizmde festival ve etkinliklerin içinde yer alarak turistlere farklı deneyimler sunabilir. Antik kentlerin tiyatrolarında Karagöz ve meddah gösterileri yapılabilir. Ayrıca otel ve restoranlarda da

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

yemeklere eşlik edecek küçük oyunlar misafirlerin eğlenirken unutulmaz deneyimler yaşamasına katkı sağlayacaktır.

- Toplumsal uygulamalar, şölenler ve ritüeller (düğün, nişan, nevruz, doğum vb. kutlamalar) zengin kültürel unsurlar içerir ve turizm ürünü olarak büyük potansiyele sahiptir. Temsili olarak gerçekleştirilen düğün ve doğum gibi kutlamalara geleneksel giysiler ile turistlerin katılımı sağlanabilir.
- Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamaları (geleneksel yemekler, halk hekimliği, halk takvimi, halk meteorolojisi vb.) içeren rehberli doğa turları düzenlenebilir. Hasat zamanları turistler için çekici etkinlikler olarak bilinmektedir. Bağ bozumu, çay ve gül hasadı zamanları tematik turlar düzenlenerek turistlerin tarımsal faaliyetlere doğrudan katılımı sağlanabilir. Ayrıca geleneksel yemekler özellikle turistlerin yoğun olduğu restoran ve otel menülerinde daha çok yer almalıdır.
- El sanatları geleneği (dokumacılık, nazar boncuğu, telkâri, bakırcılık, halk mimarisi vb.) yerel kültürle bağlantılı özgün ürünler ve etkinlikler aracılığıyla ziyaretçilere unutulmaz deneyimler yaşatabilir. Kilim, çömlek ve telkâri atölyeleri ile turistlere kısa eğitimler verilebilir. Turistler, bu ürünleri hem yapmayı deneyimleyebilir hem de kendi yaptıkları eserleri hatıra olarak yanlarına alabilir. El sanatlarına adanmış müzeler ve galeriler turistler için cazip hale getirilebilir. Bu mekanlarda yerel el sanatlarının tarihçesi ve gelişimi hakkında bilgi verilirken, aynı zamanda sergilerde sanat eserlerinin tanıtımı yapılabilir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

5. Kaynaklar

- Ar, H., & Çelik Uğuz, S. (2015). Somut olmayan kültürel mirasın korunmasında turist rehberlerinin rollerine yönelik turist algıları üzerine bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 8(41).
- Akturan, U. (2008). Doküman İncelemesi. T. Baş, U. Akturan (Ed.), *Nitel araştırma yöntemleri NVivo 7.0. ile nitel veri analizi* (ss.117-126). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>, Erişim tarihi: 09.10.2024.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://www.ktb.gov.tr>, Erişim tarihi: 05.10.2024.
- UNESCO, <https://whc.unesco.org>, Erişim tarihi: 05.10.2024.
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, <https://www.unesco.org.tr>, Erişim tarihi: 05.10.2024.
- Yıldız, S., & Kalay, H. A. (2016, October). Somut Olmayan Kültürel Miras Turizmi Kapsamında Knidos'lu Eudoxus. In *Congress Book* (P. 285).

Uluslararası Hava Lojistiği ve Ekonomik Yaklaşım Göstergeleri: Karşılaştırmalı Analiz Tekniği ile SWOT Analizi

International Air Logistics and Economic Approach Indicators: SWOT Analysis with Comparative Analysis Technique

Dr. Öğr. Üyesi Bura Sabiha Kelek¹

Özet

Hava lojistiği olarak bilinen ve günümüz taşımacılık koridorlarının en önemli modu olan hava kargo taşımacılığının, küresel rekabetin e-ticareti ve küresel ticari yaklaşımları açısından gelişen, aynı zamanda lojistik süreçlerin vazgeçilmezi haline gelen yapısı ve sürekliliği, çarpıcı ve göz ardı edilmemesi gereken noktaları yapılan ekonomik göstergelerin analizi eşliğinde ayrıca elde edilen verilerin ışığı altında global düzlemdeki bölgeler için bir yol gösterici olmaktadır. Bu yol haritası hem ülke kalkınmalarının hem de ekonomik gelişmelerin değerlendirilmesi, yeniden yapılandırılması ve oluşturulan yol haritası ile gerekli önlemlerin ilerideki yıllar adına alınmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada, hava lojistiği şirketlerinin, hava taşımacılığı firmalarının, taşımacılık alanının da tüm lojistik süreç yönetimlerinin aslında birbiri ile bütünleşmiş ve kombine olarak kullanılmasının gerekliliği neticesinde lojistik ağ modelinin oluşturulmasına ve özellikle dünya ekonomisine yön veren ülkelere, bu ülkelerin bulunduğu bölge ve etkisine ayrıca dünya genelinde hava lojistiğinin oluşturulan bu ağ modeli ile ülke ekonomilerinin nasıl güçlü olacağına değinilmektedir. Oluşturulan bu ağ modeli aslında var olan uluslararası kombine taşımacılığın daha fazla hava taşımacılığı tarafına ağırlık verilmesine ve alt yapı çalışmaları için ülke yöneticilerinin alması gereken önlemlerin ve geliştirilecek olan alanların ve teknolojik olarak kullanılması gereken araç ve donanımların açığa çıkararak denetimsel çalışmaların yapılmasına olanak tanınması beklenmektedir. Çalışma da literatür araştırması ile Dünya Ekonomik Forum'u ve Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) baz verileri karşılaştırmalı analiz tekniği kullanılarak kapsamlı ve aydınlatıcı bilgilerin ifadesel aktarımını oluşturmaktadır. Sonuçlara bakılarak karar ağacı avantaj ve dezavantajlarını belirtmektedir. Bu araştırma tekniği veri kümelerinin okunması ve hali hazırda bulunan ve çözülmesi muhtemel sorunlar ortaya konulurken, oluşabilecek problemler belirtilerek kısa sürede alınacak önlemler SWOT analizi ile tanımlanmaktadır. Çalışmanın, tüm ticari şirketler ve hava taşıyıcıları için bir yol haritası niteliği taşıması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hava Lojistiği, E-Ticaret, Dünya Ekonomisi, SWOT

Abstract

¹ İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri Programı
bura.kelek@medipol.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

The structure and continuity of air cargo transportation, which is known as air logistics and is the most important mode of today's transportation corridors, has developed in terms of e-commerce and global commercial approaches of global competition, and has also become an indispensable part of logistics processes, is a guide for the regions on the global plane in the light of the data obtained, accompanied by the analysis of economic indicators. This roadmap ensures that both the country's development and economic developments are evaluated, restructured and the necessary measures are taken for the coming years with the roadmap created. In this study, as a result of the necessity of using air logistics companies, air transport companies, and all logistics process managements in the field of transportation in an integrated and combined manner, the creation of the logistics network model and especially the countries that shape the world economy, the region and influence of these countries, as well as how the economies of the countries will be strong with this network model created in the world are mentioned. This network model is expected to allow more emphasis on the air transport side of the existing international combined transportation and to carry out supervisory studies by revealing the measures to be taken by the country managers for infrastructure works, the areas to be developed and the tools and equipment that need to be used technologically. In the study, literature search and base data of the World Economic Forum and the International Air Transport Association (IATA) constitute an expressive transfer of comprehensive and enlightening information by using comparative analysis technique. Looking at the results, the decision tree indicates its advantages and disadvantages. This research technique is defined by SWOT analysis by reading the data sets and revealing the problems that are already present and possible to be solved, while specifying the problems that may occur and the measures to be taken in a short time. The study is expected to serve as a roadmap for all commercial companies and air carriers.

Keywords: Air Logistics, E-Commerce, World Economy, SWOT

Giriş

Ülke ekonomilerinin çarpıcı ve olası neticelerinin aslında sayısal veriler ile ortaya konulduğunda paralel ifadelerle sahip olduğu gözükmemektedir. Dünya ekonomisinin yöneticileri konumunda olan ülkeler ve bu ülkelerin bulunduğu bölgeler açıkça göstermektedir ki kalkınma strateji ve planları bu konuda oldukça etkili olmaktadır. Kalkınma planları içerisinde bulunan taşımacılık kapsamında ulusal ve uluslararası projeler ve yatırımlar son 20 yıl içerisinde açık ve anlaşılır bir şekilde planlanmaktadır ve yapılan yayınlar ile belirtilmektedir.

Kargo taşımacılık anlayışı elbette çok yönlü ve farklı donanımlara sahip olan bir alandır bunun için de geliştirilmesi, yapılandırılması ve faaliyetler yüzdelerinin eksik olan kısımlarının da onarılması gerekmektedir. Kargo taşımacılık sektörünü tüm modları ile bir bütün olarak düşünmek ve fayda sağlamaya çalışmak aslında en yaratıcı olan modellemedir fakat bu modellemeye sahip olmak dünyanın genel bölgeleri ve ülkeleri için aynı düzlemde seyretnememektedir.

Karayolu kargo taşımacılığının yüzdesel ifadeler ile dünya genelinde en çok kullanılan bir mod olduğunu düşündüğümüzde, geriye kalan yüzdeler sırasıyla denizyolu, havayolu ve demiryolu kargo taşımacılığı ile tamamlanmaktadır. Kaldı ki, hiçbir modun diğer bir taşıma ağı olmadan 100% başarıya ulaşamayacağı da aşikardır. Çünkü dünyadaki bölgeler ve bu bölgelerdeki her ülkenin yaşam alanının karakteristik ve coğrafik özellikleri bulunmaktadır.

Son 5 yıl içerisinde yaşanan ve tüm dünyayı etkileyen kapanmalar mecburen kargo taşımacılık sektörünü de sekteye uğratmıştır. Bundan dolayı, bazı taşıma modlarının kullanım oranı azalmış bazılarının ise artmıştır ki burada karayolu kargo taşımacılığının bu dönem içerisinde yerini hava yolu kargo taşımacılığına bıraktığından söz edilebilir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Bu çalışmanın amacı da hava kargo taşımacılığının dünya genelindeki oranlarının değerlendirilmesi, bu değerlendirme içerisinde hava kargonun ticarete özellikle elektronik veri tabanları doğrultusunda alt yapı gelişimine bağlı olarak gerçekleştirilen ticarete etkisi, ülkelerin ve bulundukları bölgelerin hava kargo açısından yeterli bir alt yapıya ve teknolojiye sahip olarak bu etkiyi sağladıklarının ortaya konulmasıdır. Ekonomik verilerin ışığı altında, hava kargonun etkisinin ne kadar olduğu ve ileride oluşabilecek sorunlar veya ortaya çıkabilecek problemlerin önlenmesi adına bir analiz elde edilerek ve hedeflenen ekonomik kalkınma planlarına ve bu bağlamda hem yönetim hem de operasyonel alanlarda yardımcı ve yol gösterici stratejiler geliştirilerek faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu amaçla, kullanılan veriler son 4 yıla ait olup 2020 itibarıyla 2024 yılını değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeler hem küresel hem de bölgesel olarak 6 aylık analizlerin sonuçlarından oluşmaktadır. Bu bölgeler, Amerika (Kuzey ve Latin), Avrupa, Asya ve Afrika bölgelerini kapsamaktadır. Bölgelerin salt verilerinin karşılaştırılması ile oluşturulan tabloların yorumlanmasını içermektedir. Kullanılan karşılaştırmalı analiz tekniği bu nedenle belirlenmiştir. Hava kargo taşımacılığı için, SWOT analizi ile değerlendirme sonuçlanmaktadır.

1. Hava Kargo Taşımacılığının Güncel Durumu

Hava Kargo, Pandemi 2019 ile kalite kontrolünün arttığı ve güvenlik kriterlerinin had safhada uygulandığı bir taşıma modu haline gelmiştir. Pandemi sonrası, idealize olmasının en önemli nedenlerinden birini ise hız ve diğer kriteri de güvenlik oluşturmuştur. Küresel olarak tedarik zinciri içerisinde ve tüm taşımacılık modları arasında taşınan kargo miktarının yaklaşık 1%'ini oluşturmasına rağmen önemli bir taşıma modu haline gelerek uluslararası arena da tercih edilme oranını ise 30%'a denk gelmektedir. Hava kargo taşımacılığının kapanmaların yaşanmasının ardından tüm dünya üzerinde değer algısı önemli ölçüde artmıştır bu bakımdan yapılan değerlendirmelerin pandemi sonrası olarak hedeflenmesi ama pandemi öncesinin de atf alması gerekmektedir (Üçler & Akca, 2023).

2019 yılındaki veriler göz önüne alındığında, hava kargo taşımacılığı yaşadığı teknik problemlerden dolayı 2020 yılına kadar bir düşüşe sahip olduğu gözükmektedir. Bu açıdan yapılan kritik ekonomik değerlendirmelerin sonucunda 102,4 milyar dolar kazancın aslında 9 milyar dolar kaybetme ile sonuçlandığı durumu ortaya çıkmaktadır. Bunun neticesinde, hava kargo taşımacılığına ait kaliteyi arttırmak için altyapı ve teknolojik yatırımlara ihtiyaç açığının olduğu anlaşılmıştır (Kelek, 2024).

Ekonomik olarak hava kargo gelişen ve değişen teknoloji ve oluşturulan alt yapı ile ülkelerin kalkınma planlarına etki etmektedir. Havacılık sektöründe büyümeye odaklı bir taşımacılık yani arz talep dengesinin sağlanması ayrıca büyük ve küçük ölçekli işletmelerin hava kargo alanında odaklı davranmaları önümüzdeki 20 yıl içerisinde yüksek potansiyele sahip ekonomi göstergelerinin bu alanda en yüksek rakamlarına sahip olacağına işaret etmektedir.

Kargo taşımacılığı alanında rekabet söz konusu olduğu için hız ve güvenilirlik en birincil talepleri oluşturmaktadır. Belirtilen bu iki özelliğe sahip olmasından dolayı hava kargo taşımacılığı avantajı elinde bulundurmaktadır. Bununla beraber hava kargo sevkiyatları diğer sevkiyat türlerine göre oldukça yeni bir taşıma modelidir. Özellikle e-ticaret ve sağlık sektörü hava kargo taşımacılığını etkin bir şekilde kullanmaktadır. Küresel ticaret açısından da önemli olarak kabul edilmesi bu aşamada elzem gözükmektedir.

1.1 Hava Kargo Performans Değerleri (2020-2021)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

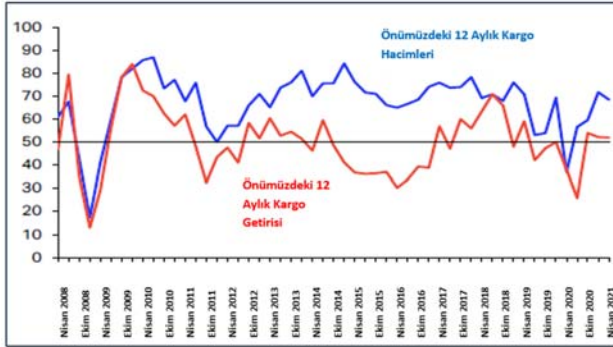
Hava kargo taşımacılığının 2020 sonrası yükselen grafiği özellikle 2021 yılının 2.çeyreği göstermektedir ki önceki yıllara oranla hava kargo taşımacılık trafiğinde 10% civarında artış sağlanmıştır. Küresel ticaretin rekabet üzerine kurulu olduğu alanlarda önemli bir parametreye sahip olan hava kargo taşımacılığı ekonomik olarak ülkelerin daha iyiye gidilebilmesi için kullanılması elzem olan bir döngünün parçası olduğu öngörülmektedir. Bunun yanı sıra, toplamda hesap edilen hava kargo ücretleri, elde edilen gelir ve tam kapasitede gönderi sağlanması açısından değerlendirildiğinde ise 11% civarında bir gerilemenin olduğu veriler ile gösterilmektedir (IATA Economics, 2021).

Hava kargo taşımacılığı özellikle yaşanan kapanmalar söz konusu olduğundan dolayı yolcu taşıma kısmını göz ardı edilerek hava taşımacılığının gerçekleşmesine ve ticaretin devam etmesine olanak tanımıştır. Küresel anlamda en çok kullanılan taşımacılık modunun kara yolu kargo taşımacılığı olması ve takiben deniz yolu kargo taşımacılığının gelmesi 2020 yılının 2.çeyreğinde yerini hava kargo taşımacılığına bırakmıştır. Hava kargo için dönüm noktası 2020 olmuştur ve bu tarihten öncesi- sonrası hava kargo taşımacılığı için önem arz etmektedir. Ancak, 2021 yılı sonlarına doğru her ne kadar grafiksel açıdan bir yükseliş söz konusu olsa bile bu durum hava alanı operasyonel süreçlerinin beklenen potansiyeli karşılamaması ile sonuçlanmıştır. Hava kargo taşıma kapasitelerindeki artışın sürdürülebilir olması için devamlılığının ve sürekliliğinin sağlanması ve çok uzak noktalar arası yapılan taşımacılığın gerçekleşmesi gerekmektedir.

Grafik 1, IATA tarafından yapılan anket araştırması sonucunda elde edilen bir verisel gösterim olmakla beraber 2020 yılı öncesi ve sonrası değerlendirmelerin özellikle kargo hacimlerinin kargo getirisi ile doğru orantıda olup olmadığının da göstergesi olmaktadır. Bundan dolayı, öngörülen 12 aylık periyodik bilgi doğru planlama ve operasyonun nasıl yapılması gerektiği ile ilgili ipuçları ortaya koymaktadır.

Grafik 1

IATA Hava Kargo Şirket Anket Sonuçları

Kaynak: Pazar Gelişmeleri (IATA Economics, 2021)

IATA'nın yapmış olduğu bu anket hava kargo taşımacılığı verilerinin üst düzey şirket yetkililerinden alınarak ortaya konulmuştur. Bu veriler, kargo miktarı ve kazancı arasında 2010 ile 2019 yıllarında bariz farklar mevcuttur. 2020 yılı ise negatif olarak iki parametreyi etkilemiştir. 2020 yılının sonlarına doğru grafik her iki parametrenin pozitif yönlü bir çizgide olduğunu göstermektedir.

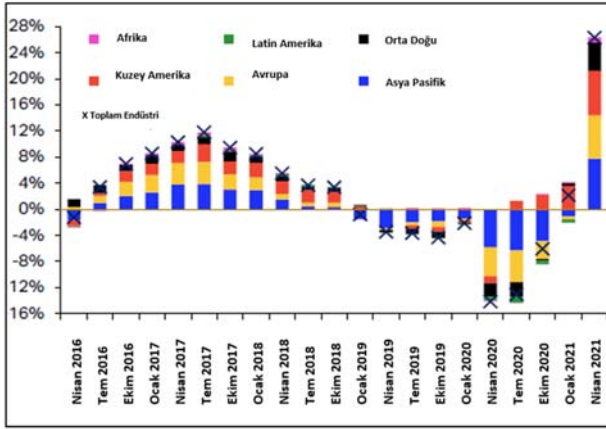

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Ancak, bölgesel olarak hava kargo taşımacılığı incelendiğinde ortaya çıkan sonuç değişkenlik göstermektedir. 3 Aylık periyodlar şeklinde değerlendirilen veriler ile hava kargo sektörünün almış olduğu yüzdelik puan artışları olumlu yönde gelişim göstermektedir. Çubuk göstergeler ile belirtilen verilerin bölgesel dağılımı grafik 2’de renklendirilmiş haliyle yer almaktadır.

Grafik 2.

Dünya Genelindeki Bölgesel Hava Kargo Taşımacılığı Hacimleri

Kaynak: Hava Kargo Büyüme Oranları (IATA Economics, 2021)

Grafik 2, 2018 yılı sonuna kadar ortalama hava kargo hacimlerini tüm dünya genelinde bölgelerin toplamında değerlendirildiğinde 6,9% oranında bir büyüme dengesi bulunmaktadır. 2019 sonundan 2021 nisan ayına kadar olan dönem ise çoğunlukla negatif büyümeyi göstermekte ve ortalama -5,7% olarak gerileme bulunmaktadır. 2021 Nisan da ise tüm bölgeler genelindeki büyüme pozitif bir yükseliş göstererek ortalama 30%’ lara yaklaşmaktadır.

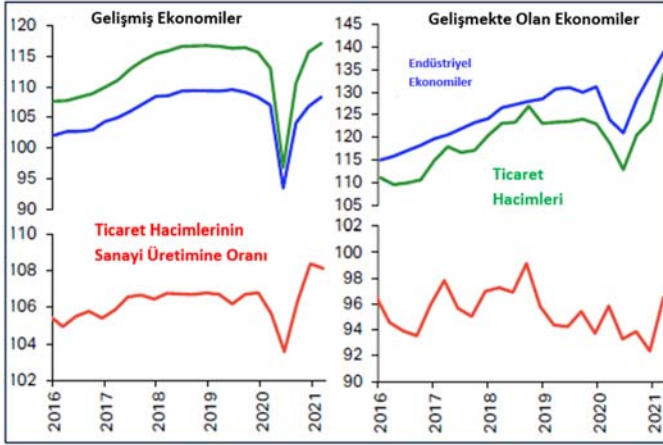
Bu durumu güçlü ve ortalama ekonomilere sahip ülkeler açısından değerlendirdiğimizde ortaya 2012 yılından 2016 yılına kadar aylık 3 dönem için endeks göstergeleri 100 civarında bulunmaktadır. 2016 yılından sonraki endekslerde sanayi üretimi güçlü olan ülkelerin hava kargo taşımacılığını destekler nitelikte olduğu gözükmemektedir. Tedarik zinciri içerisindeki yoğun ve öngörülemez trafik nedeniyle hava kargo trafiğini yönetmek güç olsa da yine de önemli bir şekilde büyüme kaydettiği grafik 3’te gösterilmektedir (IATA Economics, 2021).

Grafik 3

Ticaret Endeksleri ve Ülke Ekonomileri

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kaynak: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Ticaret Endeksleri (IATA Economics C. , 2021)

Gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin güçlü olması hava kargo taşımacılığının olumlu yönde ilerlemesine olanak sağladığı veriler ile gözükse de gelişmekte olan ülkelerdeki bu destekleme hareketi ne yazık ki gözükmemektedir.

1.1. Hava Kargo Performans Değerleri (2022-2023)

Hava kargo endüstrisi bir sanayi olarak nitelendirildiğinde aslında bir devinimsel trafiğe sahip olması gerekliliği bulunmaktadır. Bu açıdan 2020 verilerine ulaşmak zor ve hatta ulaşılsa bile değerlendirme kriterleri açısından bilgilendirici olmamaktadır. Bu bakımdan, 2022 verileri hem önceki yıllardan 2019 ve 2021 yılları ile mukayese edilebilmektedir ve bunun neticesinde 2023 yılı için gerekli öngörüler yapılabilmektedir. Yıllık olarak hava kargo tarafından ekonomilere sağlanan milyar dolarlık gelişmeler elbette endüstrinin önemini de açıkça ortaya koymaktadır.

2019 yılı ile karşılaştırılan 2022 verileri aslında çok az olsa da yüzdelik oranda minimal bir gerilemenin olduğundan bahsedilmektedir bu oranda yaklaşık olarak 3,4%'tür ancak sezonun uygun olduğu zamanlarda ise bu durum kendini toparlayabilmiştir. 2022 yılında dünya genelinde aylık olarak yapılan değerlendirmelerde 46,8 milyar dolar olarak gerçekleşen hava kargo taşımacılığı 2019 yılı ile değerlendirildiğinde 9,7% oranında bir gerileme ile karşılaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak gözüken ise enflasyon göstergelerindeki dengesizlik olarak ortaya çıkmaktadır ve ekonominin bel kemiğini oluşturan Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Çin ve 27 Avrupa Birliği üyesi ülkeler enflasyondaki kesikler ve yüksek emtia değerleri gözlenmektedir. Tablo 1, bahsedilen ülkeler için yüzdelik oranları verirken karşılaştırmanın da mümkün olmasını sağlamaktadır. Ukrayna savaşının Çin'i etkilemesi ve Çin'in izlediği pandemi kısıtlamaları, Avrupa Birliği'ne bağlı ülkelerin büyük ekonomilere sahip ülke emtiaları altında baskı hissetmeleri ayrıca Amerika ile Japonya'nın uluslararası kargo talepleri karşısındaki yetersizliği ve e-ticaretin yoğun olarak kullanılmaya başlanması büyük ekonomiler için yaşanan sendeleminin en önemli göstergesini oluşturmaktadır (Air Cargo Market Analysis, 2023).

Tablo 1

Büyük Ekonomilerin Tüfe Üfe Oranlarının Yıllık Enflasyon Değişimi

Ülkeler	Tüfe	Üfe

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Amerika	3,1%	0,2%
Çin	0,1%	-10,8%
Japonya	3,3%	4,1%
AB 27 Ülkeleri	6,4%	-1,6%

Kaynak: IATA Hava Kargo Pazar Analizi (IATA Sürdürülebilirlik ve Ekonomi Makrobondu, 2023)

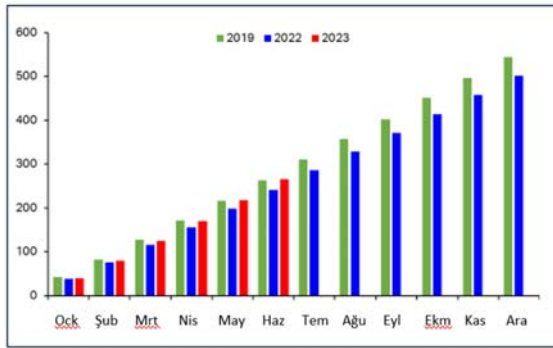
Tablo 1, Makroekonomik ve finansal verilerin birleşimi olarak dinamik bir bilgi sunmaktadır. Tüfe ve Üfe oranlarının dinamik yapısından çıkılmayarak yüzdelik oranlar oluşturulmuştur. Düşüşler ve değişiklikler özellikle Çin'in etkilenmesinin açık ara önde olduğunu gösterir ki tüfe-üfe arasında yaklaşık 10%'luk bir fark ekonomik tabanlı olan ülke için ciddi bir orandır. Aynı zamanda, AB 27 ülkeleri içinde ortalama 5%'lik fark kayda değer gözükmektedir. Amerika'daki fark azdır ve Japonya ise hemen hemen ciddi bir fark gözükmemektedir.

Ekonomik göstergelerin oluşturulmasında etken olan bu Tüfe yani talep edilen Üfe yani maliyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlar değerlendirilirken unutulmaması gereken, tüketimde talep artışlarının iyi gözlemlenmesi, ücret ve sosyo ekonomik yapıdan kaynaklı yapısal sorunların analiz edilmesi gerekmektedir. Aralarındaki nedensellik ilişkisi belirlendiği zaman enflasyon kontrol altına alınabilmektedir (Tarı, Abasız, & Pehlivanoglu, 2012).

Dolayısıyla hava kargo endüstrisi ekonomik göstergeleri etkilemektedir ve etkilenmektedir. IATA kargo verileri sektördeki milyar dolarlık gelişimi grafik 4'te belirtmektedir. 2019, 2022 ve 2023 verilerinin karşılaştırıldığı grafik 4, 2023 verilerinin tüm aylarının bilgisine sahip değildir ve değerlendirme temelinde belirlenen yılların ilk altı aylık periyodu için yapılabilmektedir.

Grafik 4

Milyar dolar ile yapılan hava kargo taşıması

Kaynak: Hava Kargo Sektörü Yıllık Taşıma Oranları (Ton-Kilometre) (IATA Sürdürülebilirlik ve Ekonomi, 2023)

Grafik 4, 2019 yılındaki ton-kilometre oranlarının ve ekonomiye milyar dolarlık kazanımının 2022 ile kıyaslanmasında daha yüksek bir bara sahip olduğunu göstermektedir. 2023 verileri ile karşılaştırıldığında hemen hemen aynı seviyeye sahip olduğu ilk ay için geçerli olmaktadır. 2022

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

yılı ise bir gerilemenin hava kargo taşımacılığında yaşandığının göstergesini oluşturmaktadır. Belirtilen üç yılın ise ortalaması ilk altı aylık dönem için 264,7 milyar dolardır.

Hava kargo taşıma talepleri ve taşınan miktar arasında 2023 yılındaki analizler dikkate alındığında fark edilmektedir ki; Kuzey Amerika ve Latin Amerika menşeli havayolu kargo taşıyıcıları hızlı bir yükselişe sahipken, Afrika ve Asya menşeli havayolu kargo taşıyıcılarında düşüş kaydedildiğidir. Bunun nedeni pazardaki ticaret hattında meydana gelen olasılıklardır ve bunların değerlendirilip değerlendirilmemesidir. Tablo 2’de mevcut ve güncel hava kargo taşıma oranlarının küresel alandaki ilgili bölgelerin yüzdelik sahiplik oranları gösterilmektedir ayrıca 2019 ile 2023 yılının karşılıklı analizinin yapıldığı bir tablo olma özelliğine de sahiptir.

Tablo 2

Bölgesel Mevcut ve Güncel Kargo Taşıma Oranları

Bölgeler	Yüzdelik Dağılım	Güncel Kargo Ton Km (Yıllık)		Mevcut Kargo Ton Km (Yıllık)	
		2019	2023	2019	2023
Toplam Pazar	100%	-2,4%	-3,4%	3,7%	9,7%
Afrika	2%	5,3%	-2,8%	-20,3%	-3,7%
Asya Pasifik	32,4%	-6,1%	-3,6%	5,5%	-24,4%
Avrupa	21,8%	-12,9%	-2,8%	-8,7%	4,4%
Latin Amerika	2,7%	3,8%	7,3%	12,7%	15,4%
Orta Doğu	13%	5,2%	0,5%	6,6%	11,1%
Kuzey Amerika	28,1%	8,1%	-6,5%	10,5%	0,7%

Kaynak: Ayrıntılı Hava Kargo Pazarı (IATA Sürdürülebilirlik ve Ekonomi, 2023)

Tablo 2 göstermektedir ki, beklenen ve gerçekleşen hava kargo taşımacılığın da Asya Pasifik güzergahı birinci sırada yer alırken, Kuzey Amerika ve Avrupa ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. Yüzdelik dağılımlar da Orta Doğu, Latin Amerika ve Afrika hava kargo pazarındaki sahip oldukları yüzdelik oranlar açısından son sıralarda bulunmaktadır. Güncel ve Mevcut kargo ton kilometre açısından Afrika bölgesi 2019 yılında ciddi bir gerilemeye sahiptir. Asya Pasifik ise aynı yıl içerisinde eksi beklentilerden artı taşımacılığa geçmiştir. 2023 yılında ise Afrika ve Asya Pasifik hariç olmak üzere diğer bölgelerde beklenilenin üzerinde bir hava kargo taşımacılığı gözükmektedir.

2022 yılı baz alınarak 2023 yılı da aynı strateji ile değerlendirilmiştir. 2023 yılı ön görülen ve oluşan ticaret taleplerinin değerlendirildiği bir yıl olmuştur. Dünya genelindeki bölgesel ayrımlar yapılmasının nedeni gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından hava kargo taşımacılığına verilen önem ve uygulanan alt yapı çalışmalarıdır. Ancak veriler her an değişebilme özelliğine sahiptir. Hava kargo açısından bölgesel büyüme oranları belirli havayollarından elde edildiği için bazı sapmalar olması mümkündür ve daha sonraki verilerde farklılık gösterebilme potansiyeline sahiptir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Havayolu trafiği sektörel ve bölgesel olarak değişiklik göstermeye meyillidir ve bu durumda her yıl verilerin yinelenmesi gerekmektedir.

1.3 Hava Kargo Performans Değerleri (2024)

2024 yılı değerlendirmesi ilk 6 aylık sürecin verileri ışığı altında mümkün olmuştur. Yılın ilk zamanları olmasına rağmen rekor sayılabilecek bir hava kargo taşıması gerçekleştiği gözlenmiştir. Özellikle beklenilenden fazla bir arz talep gerçekleşmesinde etkisi olan ticari kavramın e-ticarete evrilmesinden kaynaklandığı aşikardır. 2020 yılı kapanması ile e-alışveriş ve e-pazarlama çıktılarının iyi yönetilerek sonuçlanmasının ardından e-ticareti küresel tabana yerleşmiş gözükmemektedir. Hava kargo, güncel olarak e-ticaretin kullanılması ve teknolojik alt yapının da oluşması ile küresel ticaret havuzundaki taşımacılık şeklinin kendi tarafında oluşmasını sağlamıştır. Oluşan hava kargo trafiği 2021 yılındaki yükselişin oldukça üzerinde değerlere sahip olmuştur. Ana hat taşımacılığı alanlardaki hava kargo taleplerinde artışlar gözlemlenmiştir ve bunun ortaya koyduğu bilgi ise; altı aylık bir periyod ile daha önceki yılların çok üstünde bir artışa sahip olması bu taşıma sektörüne olan ilgi ve güvenin oluştuğudur.

Elde edilen veriler ve IATA'nın öngörüsü ile hava kargonun büyümesi oldukça mümkün gözükmemektedir. Yapılan çalışmalar ile hava kargo için 4,5% civarında bir büyüme öngörüsü bulunmaktadır. Küresel olarak bu tahminleme yapılırken bölgesel anlamda eşit bir dağılım söz konusu değildir. Burada Orta Doğu ile Afrika kıyaslaması yapılırsa aralarında 10%'luk bir büyüme farkının ortaya çıkacağı beklenmektedir. IATA verilerine göre, Orta Doğu 12,3%'lik bir büyümeye sahip olurken, Afrika'nın hava kargo büyüme oranı sadece 1,5% olarak belirtilmektedir. 2024 yılı ticaret ağındaki gelişmelerin özellikle e-ticaretin günden güne büyüyerek ticari alana hükmetmesi, kısa sürede teslimatı gereken ve tıbbi malzeme sevkiyatları için önem arz eden hava kargonun performansının güçlenerek kullanım alanının artmasına neden olduğu savunulmaktadır (haberaero, 2024).

2024 yılı başı itibariyle temmuz ayına kadar ki 6 aylık veriler değerlendirildiğinde 13,6% lik bir kargo taşıma kapasitesinin artışından söz etmek mümkün olmaktadır. Kapasite artışı bölgesel olarak değerlendirildiğinde ise ortaya aşağıdaki veriler çıkmaktadır;

- ❖ Asya Pasifik hattı havayolları kargo taşıma hacim artışı 17,7%
- ❖ Orta Doğu-Avrupa hattı havayolları kargo taşıma artışı 32,2% (IATA, 2024)

Özellikle hava kargo büyümesindeki rekor artışlar olarak nitelendirilen bu bölgeler haricinde kalan bölgelerde büyüme göstermiş olsalar da küresel hava kargo getirisi bu hatlar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu açıdan bakıldığında önemli olan parametrelerden bir tanesi sanayi üretimidir. Gelişmiş, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler için endüstri alanındaki devrim ve ilerleyen teknoloji tabanlı üretim potansiyelinin artışı dolaylı olarak hava kargo ile bağlantılıdır. Mal ticareti bölgesel dağılımıyla Orta Doğu ve Asya bloğunun, Avrupa ve Amerika bloğu ile olan rekabetsel hareketleri hava kargoya olan ilgiyi ve önemi arttırmıştır (Kelek, 2024).

2019 yılı verileri 2012-2019 yıllarının yıllık toplam ortalama değerlerini vermektedir. Grafik 5, bu yıllardan 2019'u temsilen alarak 2,2%'lik bir büyüme oranına işaret etmektedir. Daha sonraki yılları takiben ortaya çıkan dünya genelindeki dengesiz azalma ve artmaların nedenini oluşturan öğelerin yani kapanmalardan dolayı yaşanan ticari bunalımın, ortaya çıkan tedarik zinciri disfonksiyonunun ve jeopolitik engellerin 2020 yılı sonrası hızlı bir şekilde düzenlenmeye çalışılmasının 2022 sonu ve 2023 yılının başlarında eylem olarak beklenmeyene karşı alınan önlem ve rekabet stratejilerinin çok başarılı olmadığını göstermektedir. 2024 yılı itibariyle hava kargo stratejisinin spesifik alan olarak belirlenerek adımların bu şekilde atılmasıyla beraber

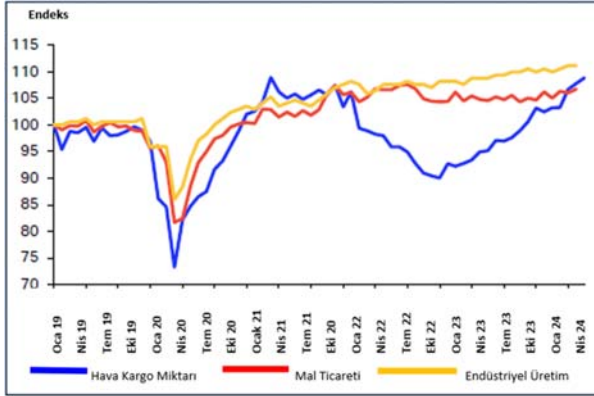

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

kullanılan teknoloji ve yatırımlar sayesinde yükseliş grafiğinde olduğu gözükmemektedir. Grafik 5, 2024 yılında hava kargo taşımacılığının özellikle küresel mal ticari akışının ve endüstriyel üretimin seviyesine geldiğinden de bahsedilebilmektedir.

Grafik 5

Hızlı Kargo Taşımacılığı ile Ticaretin ve Endüstriyel Sanayi Üretimin Büyümesinin Karşılaştırılması

Kaynak: ABD Dolar Fiyatı üzerinden Karşılaştırma (IATA, Sürdürülebilirlik ve Ekonomi, IATA Aylık İstatistikleri, 2024)

Grafik 5, 2020 yılı milat olmak üzere 2019 yılındaki ticaret, endüstriyel üretim ve bağlantılı hava kargo taşımacılığı için belirlenen endeks değerleri ile 2021 yılında kademeli artış ayrıca 2023 yılındaki hava kargo taşımacılığının 2020 yılına kıyasla yüksek değerlerde olmasına rağmen 2021 ile karşılaştırıldığında endeks değerindeki bariz düşüşün 2023 yılının ilk 6 ayı için ani yükseliş endeksi hava kargo için kabul görülmenin bariz ve açık olduğunun göstergesidir.

2024 yılı yıllık hava kargo taşıma miktarlarındaki artış verilerin ışığı altında gözlenmektedir. Tablo 3, 2023 yılının 2019 yılı ile karşılaştırıldığı Tablo 2 verileri açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde ciddi bir büyüme ve pozitif açıdan artış söz konusudur. Küresel alan içinde bölge bazlı sıralamalarda ya da yüzdelik olarak hava kargo taşıma oranlarındaki sahiplikteki sıralamalarda ciddi değişiklikler söz konusu olmasa dahi genel olarak değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Tablo 3

Bölgesel Mevcut ve Güncel Kargo Taşıma Oranları

Bölgeler	Yüzdelik Dağılım	Güncel Kargo Ton Km (Yıllık)	Mevcut Kargo Ton Km (Yıllık)
		2024	2024
Toplam Pazar	100%	13,6%	8,3%
Afrika	2%	6,2%	1,5%
Asya Pasifik	33,3%	17,6%	11,3%
Avrupa	21,4%	13,7%	7,6%

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Latin Amerika	2,8%	11,1%	9,4%
Orta Doğu	13,5%	14,7%	4,4%
Kuzey Amerika	26,9%	8,7%	7,0%

Kaynak: Ayrıntılı Hava Kargo Pazarı (IATA, Sürdürülebilirlik ve Ekonomi, IATA Aylık İstatistikleri, 2024)

Küresel sanayi ve bölgesel büyüme oranlarının 2024 yılının ilk 6 ayı dikkate alındığında, Asya Pasifik ticaret hattı hava kargo için birinciliğini elinde bulundurmaktadır. Hemen ardından Kuzey Amerika ve Avrupa Bölgeleri ikinci ve üçüncü sırada yerini almaktadır. Bu durum neticesinde Tablo 2 ile Tablo 3 aslında bölgesel anlamda hava kargo hattının liderlerinde bir değişiklik bulunmadığını göstermektedir. Orta Doğu, Latin Amerika ve Afrika sıralamalarda yerlerini değiştirmezken, küresel dağılımda bölgesel yüzdeliklerinde değişkenlikler 2024 yılında açığa çıkmıştır. Bölgesel hava kargo hâkimiyetine sahiplikler de 1%'lik oynamalar çok az gözükse de bu birimlerin mevcut ve güncel hava kargo taşıma birimlerindeki yükselişi kayda değer olarak bulunmaktadır.

2. Bölgesel Olarak Ekonomik ve Ticari Yaklaşımlar

Küresel yaşam standartlarındaki artış II. Dünya Savaşı sonrasındaki ticari havacılığın da ciddiyle yorumlanmasından dolayı Gayri safi yurt içi hasılanın da artmasına ve dolayısıyla ekonominin reel büyüme oranının yıllık ortalama 3,1%'lik olarak tespit edilmiştir ve bu oran 1900 ile 2000 yıllarını içermektedir. Küresel anlamda 2008 yılındaki mali krizin yaşanmasından dolayı GSYİH'nin ciddi anlamda gerilemesine neden olmuştur. Büyük Buhrandan sonra yaşanan en büyük keskin durgunluk 2020 yılında gerçekleşmiştir. Pandemi dönemindeki kapanmaların tüm dünya ticaretini sekteye uğratması yine ekonomik büyümeyi ve üretimi yavaşlatmıştır ve çarpık risklerin de ortaya çıkarmıştır. İşletmelerin iflas etmesi, işsizliğin baş göstermesi bu çarpık risklerdir. 2022 yılında Amerika başta olmak üzere Çin'- de meydana gelen reel ekonominin daralması Ukrayna-Rusya Savaşı'nın başlaması ile kendini göstermiştir. Bu sorunlar ne yazık ki hem GSYİH'nin hem de hava taşımacılığının etkilenmesine neden olmuştur çünkü petrol fiyatlarındaki ve dövizdeki oynaklık sayesinde ekonomik durgunluk yaşanmıştır. Makro ekonomik performans kendisini toparlamaya başlamışsa da sınırlı olarak 2023 yılına kadar gelebilmiş ve resesyon 2020-2021-2022 yıllarında kendini göstermiştir. 2021 hava kargo taşımacılığı yaşanan Ukrayna-Rusya Savaşı açısıyla değerlendirildiğinde potansiyel taşıma miktarlarının düşmesini sağlamıştır çünkü Rusya ve Ukrayna ticari taşımacılığın 2,5%'lik paya sahiptir bundan dolayı yükselen gerilim hem ulusal hem de uluslararası taşımacılığının etkilenmesine sebep olmuştur (IATA, Hava Taşımacılığına Küresel Bakış , 2022).

Öte yandan, değişen ve alt tabanlı gelişen teknoloji ile küresel e-ticaret 2022 yılından itibaren 16,6 Trilyon ABD doları olarak büyüme kaydetmiştir. E-ticaretin büyümesi hava kargo taşımacılığının arz talep skalasının yükselmesine neden olmuştur. E-ticaret platformundaki

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

üyelerin hava kargo sevkiyatlarına olan güveni hem hızlı hem de emniyetli olmasından dolayı da tercih edilebilir olmasını sağlamaktadır. IMARC Group tarafından ön görülen e ticaret kazancı ise yaklaşık 70,9 trilyon ABD doları civarındadır. Büyüyen pazar payları göz önüne alındığında oldukça ciddi bir büyüme olarak karşımıza çıkmaktadır (Xeneta, 2024).

2.1 Asya Pasifik Bölgesi

Bölge olarak, küreselde yaşanan büyük kapanmanın ardından oluşan karmaşa karşısında Asya-Pasifik hava kargo taşımacılığı hattı inişli çıkışlı bir döneme tanıklık etmiştir. Kapanan Çin pazarının yeniden ve alternatif Asya pazarlarının açılması ile toparlanma sürecine 2023'ün 2.çeyreğinde girdiği düşünülmektedir. Ekonomik anlamda finansal gücünü tekrar kazanması ve bölge hattındaki trafiği sıklaştırması için beklenen iyileşme 2023 yılı olarak resmi kayıtlarda öngörülmektedir.

Tablo 4, 2023 yılının net verileri üzerinden yorum yapılmasına olanak tanımaktadır.

Tablo 4

Asya Pasifik Hava Yolları Temmuz 2023 Performansı

	Talep Artışı %	
Asya Pasifik Havayolları Hava Kargo Taşıma Oranı	17,6	Tüm Bölgeler Arasında En Güçlüsü
Asya İçi Ticaret Hattı Talepleri	19,8	
Avrupa – Asya Ticaret Hattı Talepleri	17,9	
Orta Doğu – Asya Ticaret Hattı Talepleri	15,9	
Asya – Afrika Ticaret Hattı Talepleri	15,4	
	11,3	Yıllık Kapasite Artışı

Kaynak: Hava Kargo Büyümesi (IATA, IATA Pressroom, 2024)

Bölge için Tablo 3' te belirtilen yüzdelik payın Tablo 4 ile uyum sağladığı gözükmemektedir. Talep artışları Asya içi hava kargo da en fazla artışı göstermektedir. Yüzdelik payda en düşük ticaret talep hattı ise Asya-Afrika güzergahı üzerinde bulunmaktadır. Ancak, yıllık talep artışı 11,3 kapasite artışının oluşmasını sağlamıştır.

2.2 Kuzey Amerika Bölgesi

Kuzey Amerika, finansal açıdan güçlülüğüne aslında 2022 yılı dahil olmak üzere korumaya devam etmiştir. Çok fazla oynaklığa maruz kalmadan 2023 yılında da karlılığını arttırmayı başararak 11,5 milyar ABD doları olarak çift haneli bir marja sahip olmuştur. Özellikle arz talep değerlendirmesini iyi yöneten Kuzey Amerika taşıyıcıları başarılı bir yıla imza atmışlardır. 2024 yılında bu oranların büyümeye devam edeceği düşünülmektedir.

Tablo 5, Kuzey Amerika' da ki büyüme oranlarının 2023 yılı değerlendirmesini yapmaktadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Tablo 5

Kuzey Amerika 2023 Yılı Hava Kargo Talepleri

	Talep Artışı %	
Kuzey Amerika Taşıyıcıları Yıllık Taşıma Oranı	8,7	Beryl Kasırgası Uçuş İptallerine Rağmen
Asya – Kuzey Amerika Hattı Talepleri	10,8	
Avrupa – Kuzey Amerika Hattı Talepleri	5,3	
	7	Yıllık Kapasite Artışı

Kaynak: Kuzey Amerika Hava Kargo Artışları (IATA, IATA Pressroom, 2024)

Tablo 5 göstermektedir ki, Avrupa ile Kuzey Amerika hattında talep artışı hem taşıma oran artışının hem yıl bazlı artışın öte yandan Asya hattı ile olan bağlantılı talep artışlarının gerisinde kalmıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri ise Avrupa hattı taleplerin farklı bölgelere kaydığını göstermektedir.

2.3 Avrupa Bölgesi

Avrupa Bölge analizinde ortaya çıkan değerlendirme kriterlerine bakıldığında farklı bölgesel hat taşımacılığına yönelim içerisinde olduğu görülmektedir. Ancak, bölgesel olarak yaşanan sıkıntılar genel ifadede çalışan huzursuzluğu olarak belirtilmektedir çünkü Ukrayna Savaşı en yakın Avrupa ülkelerini bu tedirgin ortam içerisinde bırakmaktadır. AB ülkelerinin kilit rol oynadığı durumlar her an pasif halden çıkıp aktif hale gelebilme potansiyeline sahiptir.

2023 yılına ait ekonomik bağlantılara bakıldığında, tablo 6 tek ve çift haneli artışların tüm Avrupa hattı bağlantılı bölgelerde oluştuğunu göstermektedir.

Tablo 6

Avrupa Hattı Taşıyıcı Pazar Genişlemesi

	Talep Artışı %	
Avrupa Taşıyıcıları Yıllık Hava Kargo Taşıma Oranı	13,7	
Orta Doğu - Avrupa Hattı Talepleri	32,2	Öncülük Edecek Bir Büyüme
Avrupa – Asya Hattı Talepleri	17,9	
Avrupa İçi Talepleri	15,5	
	7,6	Yıllık Kapasite Artışı

Kaynak: Avrupa Ekonomik Büyüme Odağının Değişmesi (IATA, IATA Pressroom, 2024)

Avrupa hattı özellikle talep artış oranları değerlendirildiğinde kapasite artışı diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında ortalama bir oran artışını gözlemlemek mümkündür. Ancak, Avrupa hattı ile Orta doğu hattındaki büyüme oranı, bu güzergâh üzerinden gerçekleşen ticari pazar hedeflerinin ve stratejilerinin nasıl ortaya konduğu ve düzenlendiği ile ilgili flaş gelişmelerini irdelemek ve araştırmak gerekmektedir.

2.4 Orta Doğu Bölgesi

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Orta Doğu bölgesinde, küresel ticari merkezlerin büyümesi ve işletilmesinin yapılan yatırımlar neticesinde artması özellikle Suudi Arabistan'ın ticaret altyapısına yapmış olduğu ekonomik yatırımlar kargo hacimlerinde fark edilir bir yükselişin olduğunun göstergesidir. İran üzerinden gerçekleşen ve kıyısı olan İsrail geriliminin yükselişi hava trafik akışını etkileyecek gibi gözükse de arz talep ilişkisinin beklenen düzeyde olduğu da bir gerçektir. Yüksek ekonomik performans neticesinde Orta Doğu taşıyıcılarının da net kâr marjını olumlu yönde etkilemektedir.

Tablo 7, 2023 yılı karlılık oranlarının 2024 karlılık oranları ile karşılaştırılıp değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Tablo 7

Orta Doğu Taşıyıcılarının Kapasite Artışı

	Talep Artışı %	
Orta Doğu Havayolları Hava Kargo Taşıma Oranı	13,7	
Orta doğu – Asya Ticaret Hattı Talepleri	15,9	
Orta Doğu – Avrupa Ticaret Hattı Talepleri	32,2	
	4,4	Yıllık Kapasite Artışı

Kaynak: Orta Doğu Ekonomik Büyüme Hattı (IATA, IATA Pressroom, 2024)

Özellikle Orta Doğu ve Avrupa hattı arasındaki anlamlı büyüme net kâr marjının 2023 yılındaki göstergesini oluşturmaktadır. Yapılan analiz ve değerlendirmeler neticesinde 2024 yılında bu orana ilave 5,3% olarak artış göstereceği yönündedir.

2.5 Latin Amerika ve Afrika Bölgesi

Latin Amerika bölgesi, 2020 yılı itibarıyla yıllar bazında iyileşme gösterdiği 2023 yılı verisi olarak karşımıza çıkan 0,2 milyar ABD doları kâr marjına sahip olması ve bunun 2024 yılı için 1,4% oranında artış göstereceği ayrıca negatif segmentten çıkarak az da olsa pozitif kanala akışın değişmesi önemli olarak kayıt altına alınmaktadır.

Afrika bölgesin de ise, jeopolitik dinamiklerin önüne geçen altyapı sorunları ve taşımacılık hattındaki ticari bağlantı sorunları hatta yüksek operasyonel maliyetleri karşılayamama gibi sorunlar neticesinde yıllık bazda silik bir veriye sahip olsa bile 2024 yılı için değişen parametrelerin iyi yönetilmesi ile daha canlı bir taşıma hattına sahip olacağına yapılan tahminler arasındadır.

Eldeki veriler, tablo 8'de hem Latin Amerika hem de Afrika için aynı tabloda gösterilerek değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Tablo 8

Latin Amerika ve Afrika Bölgeleri Talep Artışı

	Talep Artışı %	Yıllık Kapasite Artışı

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Latin Amerika Havayolları Hava Kargo Taşıma Oranı	11,1	9,4
Afrika Havayolları Ticaret Hattı Talepleri	6,2	10,5

Kaynak: Latin Amerika ve Afrika Hava Kargo Hat Taşıma Kapasitesi (IATA, IATA Pressroom, 2024)

Her iki bölge açısından, yıllık talep artışları ve büyüme oranları olumlu olmasına rağmen Latin Amerika'da yaşanan doğal afetler ve Afrika'nın diğer bölgelerin yüksek taşıyıcı egemenliği altında performans göstermemesi diğer bahsi geçen bölgeler ile karşılaştırıldığında düşük bir oranlamaya sahip olmuştur.

Tüm bu bölgesel verilerin değerlendirilmesi, Dünya Ekonomik Forum'unun 2024 yılının ikinci çeyreğinde yapmış olduğu toplantı sonucundaki çıkarımları ile örtüşmektedir. Pandemi öncesi analizlerinde, varlık fiyatlarındaki ani çöküşler, Çin ekonomisindeki yavaşlama, kronik rahatsızlıklar ve idari açıdan yönetsel başarısızlık ayrıca küreselleşme kavramının bölgeler açısından tam olarak özdeşleştirilememesinden ötürü global riskler olarak ortaya konulmaktaydı. Bu durum, pandemi zamanı hemen öncesinde ve başında yorumlandığında ise global risklere petrol fiyatlarındaki artışında eklenmesi olarak kendini göstermektedir (Euronews, 2019). Hava kargo bilindiği üzere, yakıt tüketimi açısından önemli bir kullanıma sahiptir fakat bölgelerin 2020 yılı itibarıyla küreselleşmeye karşı rekabet içerisinde mücadelelerini sergilediği ve üretim fiyatlandırmalarında farklı çıkış yolları bularak ekonomilerini güçlü hale getirmek istemelerinden ötürü artık farklı açılardan bakarak yorum yapmak doğrudur.

15-19 Ocak 2024 tarihinde, İsviçre'de toplanan Dünya Ekonomik Forumu'nda ele alınan temel konular ise; küresel ortaklıkların devam ettirilmesi ve bununla alakalı finansal fonların desteğinin sağlanması ayrıca sistemsel sorunların giderilmesi, temeldeki ekonomik sorunların paydaş ülkelerinde öncülüğünde eylemsel plana alınması olmuştur. 10 tane önemli konu başlıkları ise; Ortadoğu çıkmazı, Kızıldeniz tedarik yollarının bağlantı sorunları, Çin'in durağan tablosu, borç yapılandırılması, jeopolitik sorunlardan kaynaklanan küresel ekonomik endişeler, Avrupa bankacılık sistemi, enerji dönüşümü, ulusal güvenlik endişeleri, kadın gücünün artışı olarak söz bahis başlıklar bunlardır. Forum genelinden çıkarım yapmak gerekirse; hava kargonun etkilenmesinin söz konusu olduğu çünkü finansal ve bölgesel olarak hava kargo sürekliliğinin sağlanmasının bu konuların aydınlatılması ve çözümü ile ilerlemesinin mümkün olduğudur (Euromed-economist, 2024).

3. Hava Kargo Taşımacılığının Ticari Açıdan Değerlendirilmesi ve SWOT Analizi

Küreselleşme ile ortaya çıkan rekabet ve küresel üretimin farklı hava hattı taşıması ile gerçekleştirilerek yeni pazarlara açılması ve taşıma firmalarının belirledikleri stratejiler ile yeni oluşumlar içerisinde bulunması neticesinde hava kargo açısından ve ticaretin şekillenerek e-ticarete dönüşmesine olanak tanımış ve ekonomik parametreleri değiştirerek ulusal ve uluslararası ticaret ile hava taşımacılık anlayışının gelişmesine ve değişmesine neden olmuştur (Demirbilek, 2018).

Hava kargo taşımacılığı ile ekonomik göstergelerin yapıldığı ampirik çalışmalar göstermiştir ki, ekonomik büyüme iki etken olan parametrenin nedensellik ilişkisini içerdiği ve aynı düzlemde farklı ülkeler için yapılan analiz ve değerlendirmeler neticesinde sanayi, üretim ve rekabet anlayışının da aktif olmasının etkisiyle gayri safi yurt içi hasılanın oluşmasında etken olduğudur. Hava kargo taşımacılığı ve gayri safi yurt içi hasıla ile ticari gelişim düzeyine bakıldığında anlamlı

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ve pozitif yönde bir etkisinin olduğu yapılan gözlemler ve veriler ışığında kayıt altına alınmıştır. Uluslararası platformda ekonomi ve pazar bağlantılı hava kargonun hem ihracat hem de ithalata bağlı beklentiler, iş birlikleri, alt yapı düzenlemeleri ve kanunlara bağlı olarak değişiklik gösterdiği gerçekliği ile karşı karşıya kalınmıştır ve halen bu durum bölgesel hatta aynı bölgede bulunan ülkeler arasında bile değişiklik göstermektedir (Taşdemir & Yıldız, 2022).

Tüm bu bilgiler ile hava kargo taşımacılığının ülke ekonomileri için daha etkin bir şekilde kullanılmasına yönelik SWOT analizinin bu çalışmada yer almasının uygun olduğu düşünülmüştür. Bu açıdan kısaca belirtmek gerekirse SWOT; strenghts (güçlülükler), weaknesses (zayıflıklar), opportunities (fırsatlar), threats (tehditler) olarak İngilizce kelimelerin ilk harflerinden oluşan, bir olgu ya da olaya ilişkin temelde olumlu ve olumsuz özelliklerin belirlendiği ve detaylı olarak ele alındığı bir analiz tekniğidir. Bu tekniği kullanmanın nedeni ise, odaklanılan konu ile ilgili stratejik kararlar alınabilmesi ve doğru stratejik kararların uygulanabilmesinin sağlanmasıdır (Güneş, 2024).

SWOT analizi oluşturmadan önce hava kargo taşımacılığına yönelik aşağıda belirtilen soruların olması gerekmektedir. Bu belirlene soruların cevapları neticesinde SWOT analizini yaparak yorumlamada bulunmanın daha etkili olması beklenmektedir. Bu sorular kısaca;

- ✚ Hava kargo taşımacılığının hedefi nedir?
- ✚ Hedefi etkileyecek iç ve dış faktörler nelerdir?
- ✚ Pazar büyüklüğü ne kadardır ve hava kargonun içsel rakipleri kimlerdir, özellikleri nelerdir?
- ✚ Teknolojik adaptasyona ne kadar yatkındır?
- ✚ Hava kargo rakiplerinin avantajı ve dezavantajı var mıdır?
- ✚ Olası ekonomik krizlere karşı hazırlıklı bir yönetime sahip midir?
- ✚ Geliştirilmesi gereken noktaları nelerdir? Güçlü yönleri var mıdır?

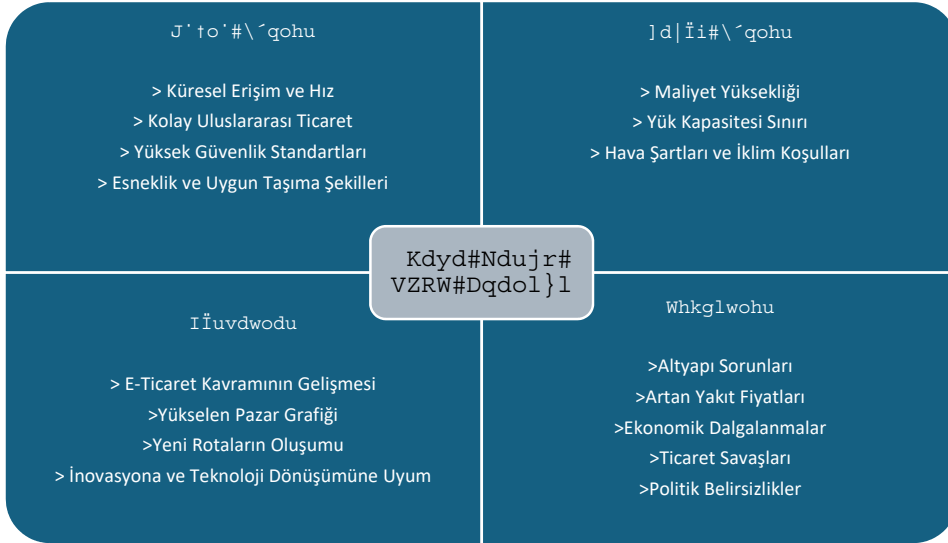
Yukarıdaki sorular ile bağlantılı oluşturulan SWOT analizi tablosu şöyledir:

Tablo 9

Hava Kargo SWOT Analizi

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Sonuç olarak, hava lojistiği, hızlı ve güvenilir nakliyat çözümleri sunarak, global ticaretin önemli bir parçası haline gelmiştir. SWOT analizi, bu alandaki güçlü ve zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Güçlü yönler, hız ve ulaşım kapasitesi gibi unsurları içerirken; zayıf yönler, maliyetlerin yüksekliği gibi etkenleri barındırmaktadır. Fırsatlar, yeni pazarlar ve teknolojik yenilikler ile doğarken, tehditler ise rekabetin artışı ve ekonomik dalgalanmalardan kaynaklanabilmektedir. Bu analizler ışığında, hava lojistiği sektörü, gelişmek ve rekabet avantajı sağlamak için stratejilerini güçlendirmek zorundadır.

3.1 SWOT Analizi Sonucu Oluşturulan Karar Ağacı Şeması

SWOT analizi sonuçlarına göre, oluşturulan Karar Ağacı Şeması hava kargo alanına yönelik birden fazla seçenek sunmaktadır. Hava kargo taşıyıcıları ve hava kargo tedarikçileri için ortaya çıkan seçeneklerin değerlendirilmesi ve operasyonel sürece uyarlanması bu ve buna benzer karar mekanizmaları ile daha etkili bir taşımacılık gerçekleştirilerek, ekonomik karlılığa geçilmesi mümkündür. Burada özellikle üzerinde durulması gereken konu ise, hava kargo taşımasında tarafların beklentilerinin, hedeflerinin, isteklerinin ne düzeyde olduğu ve pazar payı içerisindeki manevra alanlarındaki kabiliyetlerinin belirlenmesi önemlidir.

SWOT analizi ile sorulan soruların cevapları ile bağlantılı oluşturulan bu şema aşağıda bulunmaktadır. Burada önemli olan sonuçta vardığımız seçenektir ve bu seçeneğin uygunluğudur.

Grafik 6, önem derecesine göre sıralamanın her hava kargo taşıyıcısı açısından farklılık gösterdiğinin bir örneğidir. Örnek grafik ile oluşturulacak stratejik kararlar alınacak önlemler ve uygulanacak süreçler hem yönetim hem de operasyon alanları için faydalı olacaktır.

Grafik 6

Hava Kargo Karar Ağacı Şeması

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

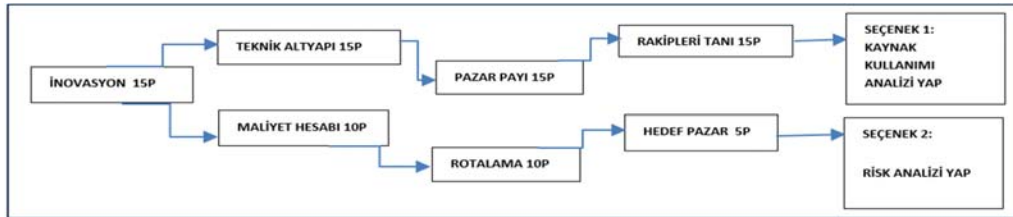
Grafik 6’ta oluşturulan karar ağacında çok önemliden (15 puan), önemli (10 puan), az önemli (5) olmak üzere puan ölçeklemesi toplamda alınacak karşılık neticesinde yol haritasının oluşmasına yardımcı olması muhtemeldir. Bu bakımdan, temelinde 3 seçeneğe dayanan bu şema alınan puanlar ile şekillenecektir.

3.2 Karar Ağacı Matrisi ile Etkili Kullanılacak Yol Haritasının Oluşturulması

Karar ağacı şemasından elde edilen sonuçlar ile hava kargo taşıyıcıları için oluşan çıkarım ve sonuçlar değişkenlik gösterebilmektedir. İşletmelerin büyük, orta ve küçük ölçekli olması, mali kayıtlarının devlet tarafından desteklenip desteklenmediği, filosundaki uçak sayısı, işletmesindeki operasyon alanındaki işçi sayısı, yönetim tarafındaki çalışan sayısı, rotama sistemindeki genişliği gibi birçok parametre bu kararlarda her bir işletme açısından farklılıklar gösterebilmektedir. Örneklem olması adına, tüm ölçek puanlarından farklı puanlara denk gelen konuların seçilip, bunlar üzerinden bir yol haritası oluşturmamız gerekirse;

Şekil 1, seçilen kriter üzerinden değerlendirmenin yapılması adına puan toplamının bilinmesi ile alınacak kritik kararların mevcut yapı ile ilişkilendirilip alınmasını mümkün kılmaktadır.

Şekil 1. İşletmenin Seçimine Göre Örnek Yol Haritası

Şekil 1’de ki seçenekler özellikle hangi istemler ve yapılanmalar üzerinden gidileceğinin sonucunda nasıl bir eylem oluşturmak zorunluluğu olduğunun örneğini oluşturmaktadır. Seçenek 1 için toplamda 60 puan sonuca etki ederken, seçenek 2 için 40 puan ile oluşturulan planlama farklılık göstermektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

21.yy. başları itibarıyla küreleşmenin hızlıca artması, havayollarının ve dolayısıyla hava kargo taşımacılığının uluslararası ticaret ve ulaştırma sistemi içerisinde kritik öneme sahip olmasına

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

neden olmuştur. Ülkelerin ve bağlı bulundukları bölgelerin ekonomik istikrarları bakımından hava kargo sektöründeki uyumluluk ve istikrarın takip edilmesi hem üretim hem teknolojik tabanlı olarak gelişmektedir. Forumlarda alınan karar ve gelişmeler ve ülkelerin bireysel olarak katıldığı grup toplantıları, hava kargo için yatırımın yapılması, iş gücü kaynaklarının artırılması, inovasyona yönelik çalışmaların işlenmesi ile hava kargo taşımacılığının ekonomik değer yaratma aşamasında hava kargonun esaslarını oluşturması beklenmektedir.

Uluslararası ticaretin artırılması için ekonomik kalkınma hedeflerine sahip öncü bölgelerdeki belirli bir vizyon ve stratejinin bu açıda gelişmek isteyen diğer ülkelerde örnek alınması gerekmektedir. Hava kargo alanlarına yatırım yaparken sadece teknolojik gelişmeler ve oluşturulan alt yapı ile değil aynı zamanda eğitim ve sosyo-ekonomik seviyenin de yükseltilmesi gerekmektedir. Çünkü hava kargonun 2050 yılına kadar bağlı olduğu vizyon iş gücü ve yatırım teşvikleri ile reform yapılmasıdır. Küresel rekabet ortamında, hava kargo taşımacılığı için stratejilerin belirlenmesine yardımcı olan sürdürülebilir odaklı hava kargo politikalarının belirlenmesi gerekmektedir. Hava kargo için ilk olarak belirleyici olan faktörler hedef pazarın büyüme oranı, enflasyon ve döviz kurları gibi makroekonomik olan göstergelerdir. Devlet veya yabancı yatırımcı destekleri ile hali hazırdaki faal olan havaalanlarının alt yapılarının iyileştirilmesi ve modern hale getirilmesi ya da oluşturulacak olan özel havaalanları için devlet desteği ya da sübvansiyonların oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Hava kargo sektörünün sürdürülebilir olması amaçlanırken, bu yönde yapılması gereken önceliklendirme yapısal olarak teşvikler sağlanarak Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) projelerinin içerisinde yer alması gerekliliğidir. Hava yolu politikaları, yasal düzenleme ve regülasyonları sayesinde novatif hava yolu kargo stratejilerinin oluşmasına olanak sağlayarak tedarik zinciri yapısını daha güçlü hale getirmesi beklenmektedir. Son yıllarda e-ticaret kavramındaki yükselişe paralel olarak hava kargo taşımasındaki artış inovasyonun gelişmesine ve hava kargo hizmetlerinin çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde hava kargo süreçlerinin değişmesine ayrıca dağıtımda verimliliğin artmasına ve sektörde daha rekabetçi bir yapının oluşmasına imkân tanımaktadır. Pazar dinamikleri ve değişen arz talep ile oluşan yeni aktörlerin varlığı hizmet kalitesini arttırmakta hatta rekabet kavramının ulusal boyuttan çıkarak uluslararası platforma taşınmasına neden olmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı göz önüne alınarak, uygulanacak olan politikaların şekillenmesi ve uluslararası iş birlikleri sağlanabilecektir. Hava kargo alanında modern teknolojilerin kullanılması adına yasal düzenlemeler ile filo yönetim kabiliyetleri yönetilebilir hale gelebilecektir. Uluslararası iş birlikleri oluşturularak ortak hizmet standartları belirlenerek, güvenlik temelli hava kargo ittifakları oluşturulabilecektir. Kamu ile özel sektör ortaklıkları ile PPP (Public Private Partnerships) modeli oluşturularak yenilikçi projelere imza atılabilecektir. Ayrıca havayolu kargo taşımacılığı ile ilgili olarak düzenlenen yaptırımların oluşturucusu konumundaki IATA (International Air Transport Association) yani Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği ile ICAO (International Civil Aviation Organization) Türkçe olarak Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün de küresel destekleyicisi olduğu da unutulmamalıdır.

Ez cümle, hava kargo sektörünü gelişen pazar trendlerine göre şekillendirmek, entegrasyonu hava kargonun her alanında kullanmak, dijitalle odaklanarak sürdürülebilir hale getirmek ve tüm bunları göz önünde bulundurarak hem ulusal hem de uluslararası hava kargo taşımacılık gelirlerinin arttırılmasını sağlayarak ülke ekonomilerine katkıda bulundurmak gerekmektedir. Bu ideolojiyi benimseyen ülkelerden örneklerin başında ise Almanya ve Singapur gelmektedir. Geliştirdikleri stratejiler göz önünde bulundurularak gelişmekte olan ülkelere öncülük sağlayacakları aşıkardır. Özetle; hava kargo için maksimum sinerji sağlamak tek amaç olmalıdır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

5. Kaynakça

- Air Cargo Market Analysis. (2023). *Air cargo records the smallest contraction since Feb 2022*. IATA.
- Demirbilek, A. (2018). Küresel Ticarete Lojistik Performans Düzeyi ile Havayolu Kargo Taşımacılığı İlişkisi. İstanbul .
- Euromed-economist. (2024, Ekim 26). *2024 Davos Dünya Ekonomik Forumu'nun On Temel Odak Noktası ve Tepkileri*. EMEA: <https://euromed-economists.org/ten-key-focus-points-and-reaction-from-the-2024-davos-world-economic-forum/> adresinden alındı
- Euronews. (2019, Ocak 17). *Euronews*. Küresel Risk Raporu'nda 10 year challenge : 10 yılda neler değişti: <https://tr.euronews.com/2019/01/17/kuresel-risk-raporu-nda-10-year-challenge-10-yilda-neler-degisti-dunya-ekonomik-forumu> adresinden alındı
- Güneş, C. (2024, 10 10). *SWOT Analizi Nedir? SWOT Analizi Nasıl Yapılır?* CottGroup: <https://www.cottgroup.com/tr/blog/calisma-hayati/item/swot-analizi-nedir-swot-analizi-nasil-yapilir> adresinden alındı
- haberaero. (2024, 10 01). Hava Kargo Sektörünü 2024'te ne Bekliyor? İstanbul , İstanbul , Türkiye .
- IATA. (2022). *Hava Taşımacılığına Küresel Bakış*. IATA.
- IATA. (2024). *Air Cargo Market Analysis*. IATA.
- IATA. (2024, 10 17). *IATA Pressroom*. Güçlü Hava Kargo Talebi Büyümesi Temmuz Ayında da Devam Ediyor: <https://www.iata.org/en/pressroom/2024-releases/2024-08-28-01/> adresinden alındı
- IATA. (2024). *Sürdürülebilirlik ve Ekonomi, IATA Aylık İstatistikleri*. IATA.
- IATA Economics. (2021). *Cargo Chartbook, Upward trend in air cargo traffic as inventory restocking cycle starts*. IATA.
- IATA Economics, C. (2021). *Cargo Chartbook Market Drivers*. IATA.
- IATA Sürdürülebilirlik ve Ekonomi Makrobondu. (2023). *Büyük Ekonomilerin Tüfe ve Üfe Enflasyonu*. IATA.
- IATA Sürdürülebilirlik ve Ekonomi, I. A. (2023). *Year-to-date monthly industry ACTKs, billions*. IATA.
- Kelek, B. S. (2024). Havayolu Taşımacılığının İnsani Gelişmişlik Endeksi ve Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ile İlişkisi: Lojistik Performans ve Küresel Rekabet Endeksi Üzerinden OECD Ülkelerinin Analizi. İstanbul .
- Tarı, R., Abasız, T., & Pehlivanoglu, F. (2012). Tefe (Üfe) - Tüfe Fiyat Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Frekans Alanı Yaklaşımı . *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (24), s. 1-15.
- Taşdemir, M., & Yıldız, R. (2022). Hava Kargo Taşımacılığının Dış Ticaret ve GSMH Üzerindeki Etkilerine Yönelik Çalışma: Avrupa Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, s. 1150-1180.
- Üçler, Y. T., & Akca, M. (2023, 12 11). Pandemide Hava Kargonun Ekonomik Büyüme Bağlamında Kurumsal Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Konya Örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , s. 802-837.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Xeneta. (2024). 2024 Outlook Mid Year. Xeneta.com.

Türkiye'nin Kıbrıs'a Müdahale Girişimi ve Johnson Mektubu

Dr. Büşra Üzehan¹

Özet

Coğrafi konumu nedeniyle pek çok devlet Kıbrıs adasını kontrolü altına almak istemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında geçici olarak İngiltere'ye bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere Ada'yı egemenliği altına aldığı belirtilmiş, Lozan Barış Antlaşması ile de Kıbrıs İngiltere'ye devredilmiştir. İngiltere'nin egemenliği altına girdiği andan başlayarak Rumların amacı Enosis'i ilan etmek olmuştur. Bu nedenle Ada'da yaşayan Rumlar tarafından isyanlar çıkartılmıştır. Bu olaylar 1960'lı yıllarda da sürmüştür. Yaşanan olaylar karşısında ABD dahil birçok ülke sessiz kalmıştır. Türkiye de garantör ülke olarak, Kıbrıs'ta yaşanan bu olayları durdurmak için Ada'ya müdahale etmeye karar vermiştir. Bu gelişme üzerine ABD Başkanı Lyndon Baines Johnson Türk müdahalesini önlemek için Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye bir mesaj göndermiştir. Bu çalışmada amaçlanan, Tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçen bu mesaj, Türk-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Johnson Mektubu ve bu mektubun sonucunda yaşanan olaylarla ilgili haberlerin ve köşe yazılarının yazıları, belgeler, kitaplar, gazeteler, makaleler, dergiler ve birebir yapmış olduğum görüşmelerden elde ettiğim bilgiler kullanılmıştır. Kıbrıs Milli Kütüphanesi'nden makaleler, Kıbrıs yazarlarının kitapları ve kütüphanenin özel arşivinde bulunan tek nüshalı belgelerden; Girne Milli Arşiv'den TAK ajansına ait haberler, Kıbrıs Gazetelerinden 1974-2004 yıllarına ait yazılar, Meclis Tutanaklarından yararlanılmıştır. Çalışmada Yunanistan'ın ve Rum halkının Megali İdea hedefi doğrultusunda Kıbrıs'taki politikası ve bunun ile birlikte yapılan antlaşmalar ve Türkiye'nin Ada'daki siyasi tutumu ele alınarak anlatılmak istenmiştir. Bu çalışmada Kıbrıs meselesi, dönemin politik şartları, Ada'da söz sahibi olmak ve devletlerin uluslararası siyasi tutumları ve her iki kesimin çözüm için benimsedikleri parametreleri göz önüne alarak genel bakış açısı ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Johnson Mektubu, Kıbrıs, Amerika Birleşik Devletleri, İsmet İnönü

1. Giriş

Şu an bulunduğumuz bu topraklar coğrafi konumu sebebiyle birçok devletin hedefi konumundadır. Eski tarihlerden bu yana Akdeniz dünyasına hâkim olma mücadelesi veren milletlerin odak noktası olmuştur. Stratejik konum gereğince birçok medeniyetin egemenliği altına girmiştir. Kıbrıs'ta 1571 senesine kadar; Mısır, Hitit, Aka, Dor, Fenikeli (bazı kolonileri itibariyle), Asur, Pers, Roma, Arap, Bizans, İngiliz, Tapınak Şövalyeleri, Lüzinyanlar, Cenevizli, Memlûklü ve Venedikli egemenliğinde kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında geçici olarak İngiltere'ye bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Ada'yı egemenliği altına aldığı belirtilmiş, Lozan Barış Antlaşması ile de Kıbrıs İngiltere'ye devredilmiştir. İngiltere'nin egemenliği sürecinde Ada'da egemen olan Kıbrıs Türklerinin devlet görevlendirmelerinde sınırlama getirilmiş ve çoğu Kıbrıs Türkü vatandaşın göçe zorlanmıştır. Bundan sonraki süreçte Kıbrıs Adasında Türk egemenliği yerini Rumların güç kazandığı ve nüfusunun arttığını görmekteyiz. Hatta 1931 yılında İngilizlere karşı isyan çıkaran Rumlar Ada'da tek egemen güç olmak istemiştir. İngiliz egemenliğine geçtikten sonraki süreçte Rumlar aralıklarla isyanlar çıkarmış ve azınlık topluluk olarak gördüğü Kıbrıs Türklerini söz hakkı olmayan bir yönetim sistemine çevirmeyi hedef bilmiştir.

¹ İstanbul Üniversitesi, drbusrauzehan@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

1.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Amerikan İlişkileri- Kıbrıs

1939-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı, dünya siyasi tarihi açısından olduğu kadar Türkiye için de bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'nda amacı, savaşa dahil olmamaktır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlangıçta, Türk-Amerikan ilişkileri iyi bir seyir izlemiştir. Türkiye, jeostratejik öneme sahip bir bölgede yer almasına ve büyük güçlerin çıkar çatışmalarının ortasında kalmasına rağmen savaşa fiilen katılmamıştır. Savaş sonrasında Türkiye'ye, Truman Doktrini adı altında yardımlar gelmeye başlamıştır. Sonrasında Kore Savaşı'na asker gönderen ülkeler arasında Türkiye yer almış ve bu süreç içerisinde NATO'ya üye olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu dünya arasındaki tercihi Batı'dan yana kullanmıştır.² Savaş sonuna gelindiğinde Sovyet yanlısı hükümetlerin Doğu Avrupa'da artış göstermeye başlaması, Avrupa'daki güçler dengesiyle yakından ilgilenen İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Savaş sonunda Avrupa'nın geneliyle maddi ve manevi olarak ilgilenme görevini ABD'ye devretmeye çalışmıştır.

Truman Doktrini'nin sonucu olarak hazırlanan 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Yardım Anlaşması ve ABD'den alınan askeri malzeme ve yardımlarla, Türk Silahlı Kuvvetleri, ABD ekipmanı ile donatılmış, yedek parça ihtiyaçları dahi ABD'den karşılanarak Türk savunma sanayi geliştirilememiş, Türk ordusunun teçhizat bakımından ABD'ye bağımlı hale getirilmesi sağlanmıştır. Bunun da olumsuz sonuçları, uzun yıllar sonra ortaya çıkmıştır. Bu antlaşmanın 4'üncü maddesi 1964 yılında Kıbrıs'a yapılacak olan müdahaleyi durdurmada kullanılmıştır. 4'üncü maddenin içeriği şöyledir; "Bu antlaşma gereğince Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malumatın emniyetini sağlamak azminde bulunan ve bunda aynı derecede menfaatleri olan Türkiye ve Birleşik Devletler Hükümetleri, badelmüşavere, bu uğurda diğer hükümetin lüzum addedebileceği tedbirleri, karşılıklı olarak alacaklardır. Türk Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümetinin muvafakati olmadan, bu neviden hiçbir madde veya mamulatin mülkiyeti veya zilyetliğini devredemeyeceği gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümetinin subay, memur ve ajanı sıfatına haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya mamulatin kullanılmasına veya bu mamulatin bu sığata haiz olamayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve mamulatin verdikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir"³

1.2. Türkiye Dış Politikasında Kıbrıs'a Taraf Olma Süreci

Uluslararası arenada uyuşmazlık olarak bilinen Kıbrıs Sorunu, 1955 yıllarından sonra Türk dış politikasının ana konularından birini oluşturmaktadır. Türkiye'nin Ada üzerinde taraf olmasının temel nedenlerini şu maddelerle özetleyebiliriz. Birinci olarak; Kıbrıs'ın geçmişte Osmanlı hâkimiyetinde olmasıdır.⁴ Bir diğer madde ise; Adanın hem Türkiye'nin Akdeniz kıyılarına yakınlığı nedeniyle jeopolitik ve jeostratejik açıdan⁵ hem de Lozan Barış Antlaşması'yla Türkiye'nin akdenizdeki kontrolü⁶ açısından önem teşkil etmesidir. Son olarak; Adada Kıbrıslı

² Samet Zenginoğlu, "Bir Mektuptan Fazlası: Sam Amca'dan Emperyalist Amerika'ya", *Akademik Analiz Dergisi*, S.3, 2012, s.26.

³ Mehmet Gönübol, Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s.218.

⁴ Farid Mirbagheri, *Historical Dictionary of Cyprus*, Scarecrow Press, Inc., USA, 2010, s. xxi-xxxviii.

⁵ Doğu Akdeniz'in en büyük adası olan Kıbrıs'ın jeopolitik ve jeostratejik önemi açısından bkz. Osman Metin Öztürk, *Stratejik Açından Doğu Akdeniz ve Kıbrıs*, Altınkure Yayınları, Ankara, 2003, s. 24.

⁶ Lozan Barış Antlaşması, Yunanistan ile Türkiye arasında siyasî ve hukukî bir denge ve görece bir eşitlik kurmuştur. Bu dengenin bozulması Türkiye'nin ulusal çıkarlarının, egemenlik haklarının ve uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan haklarının zedelenmesi ve ihlali anlamına gelmektedir. Yunanistan bu dengeyi yıllardır ortaya koyduğu tek taraflı uygulamalarla bozmaya çalışmış ve bunda da belli alanlarda belirli ölçüde başarılı olmuştur.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Türk toplumunun varlığı. “1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları” temelinde hazırlanan “1960 Lefkoşa Antlaşmaları”yla kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, bağımsız, egemen, üniter bir yapıda ve “başkanlık rejimi”yle yönetilecek bir devlet olarak tasarlanmış olsa da, tasarlanan bu devlet modeli daha başlangıcından itibaren bazı yapısal ve hukuksal zayıflıklara sahip olmuştur.⁷ Gerek bu yapısal ve hukuksal zayıflıklar, gerek “Kıbrıslılık” bilincine dayalı bir toplumsal yapının kurulamaması ve daha da önemlisi Kıbrıs Rum toplumu liderlerinin enosis⁸ amacı yönünde hareket etmesi, kurucu halklar arasındaki görüş ayrılıklarının 1960- 1963 yılları arasında ivme kazanarak silahlı şiddet eylemlerine dönüşmesine yol açacaktır.

1963 yılında adada durum gittikçe gerginleşmeye başladı. Makarios’un, 1960 Kıbrıs Anayasasında 13 konuda değişiklik teklifini ilgili devletlere göndermesi ve Türkiye tarafından bu değişikliklerin kabul edilmemesi üzerine ortam daha da gerginleşti. 23 Aralık 1963 tarihinde Rumların Türklere saldırması üzerine ortam artık çatışma durumu halini aldı.⁹ Bu çerçevede, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios’un, Kıbrıs’taki anayasal düzeni değiştirmek yönündeki isteklerinin Türkiye ve Kıbrıs Türkleri tarafından kabul edilemez bulunmasından kısa bir süre sonra, Kıbrıs’ın statüsünün de facto olarak ortadan kaldırılmasını ve Kıbrıs Türklerinin “azınlık” statüsüne indirgenmesini hedefleyen Akritas Planı’nı¹⁰ uygulamaya koyması sonucunda, Kıbrıs’ta Türk toplumuna yönelik olarak ortaya çıkan şiddet hareketleri 21 Aralık 1963-31 Ağustos 1964 tarihleri arasında ilk Kıbrıs krizine¹¹ yol açmıştır. Makarios’un değişiklik teklifi olarak sunduğu bu 13 maddelik konulardan bazıları şunlardır: 1) Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı veto hakkının kaldırılması, 2. Beş büyük şehir olan Lefkoşe, Limasol, Larnaka, Magusa ve Ba’fa tek belediye kurulması, 3. Türklere memuriyetlerde yüzde 30 kontenjan tanıyan hükümlerin kaldırılmasıdır. Türklerin Kıbrıs’ta var olmasını engellemeye çalışan bu değişiklik teklifleri doğal olarak hiçbir şekilde kabul görmemiştir.

Anayasada değişiklik talebini Yunanistan, İngiltere ve Türkiye’ye karşı birçok defa dile getiren Makarios bir sonuç alamamıştır. Makarios, bu durum karşısında Kıbrıslı Türkleri Adadan sürmek üzere harekete geçmiştir. Türk köylerine baskınlar düzenleyerek birçok katliamlarda bulunmuş. Bu durumun başlangıcı olarak kabul edilen 21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıslı bir Türk kadının şehit edilmesi Kıbrıs Cumhuriyeti yönetiminin son bulduğu ve Makarios-EOKA diktatörlüğünün başlangıcı olarak tarihe geçmiştir.¹² Türkiye, Ada’daki Rum saldırılarına karşı uyarılarının da sonucunu alamayınca, ada üzerinde ihtar anlamına gelen jet uçaklarını uçurmuştur. Bunun üzerine İngiliz askeri komutasında üçlü bir savunma komutası kurmuş ve 30 Aralık 1963 tarihinde İngiliz komutanı tarafından Lefkoşa’nın Türk ve Rum kesimini ayıran bir hat çizilmiştir. Bu hatta “Yeşil Hat”¹³ denilmiştir. Makarios ve EOKA Terör Örgütü birçok köye baskın yapmış ve ele geçirdikleri Türkleri katletmiştir. 13 Şubat 1964’te Türkiye konuyu BM’ye

⁷ Bülent Şener, “1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 35, Cilt: 103, Sayı: 205 (Temmuz-Ağustos 2013), s. 104-107.

⁸ Enosis, Yunan Megali İdea’sının değişmeyen hedeflerinden biridir ve adanın Yunanistan’la birleşmesi anlamına gelmektedir. Denilebilir ki etkileri günümüzde de devam eden Kıbrıs sorununun temel nedenlerinden birisi Enosis çabasıdır ve bu ideal, bir anlamda Yunan milleti yaratma idealinin bir parçasıdır.

⁹ Faruk Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası, DER Yayınları, İstanbul, 2006, s.68.

¹⁰ “Akritas Planı”, EOKA’nın Lefkoşa bölge sorumlusu İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis’in kod adıyla anılan ve onun önderliğinde hazırlanan bir plandır. Türkiye’nin talebi üzerine BM Genel Kurulu’na ve Güvenlik Konseyi’ne dağıtılmak üzere, BM tarafından A/33/115 S12722 sayılı ve 30 Mayıs 1978 tarihli bir belge olarak yayınlanmıştır. Bkz. Rauf R. Denktaş, Kıbrıs Girit Olmasın, Remzi Kitabevi, İstanbul, Aralık 2004, s. 157-175.

¹¹ Bülent Şener, agm., s. 103-136.

¹² Necdet Yurdakul, Tarih Işığında Kıbrıs Davamız, Garanti Matbaası, İstanbul, 1968, s.22.

¹³ Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyyurt, Kıbrıs Sorunu, İstanbul Üniversitesi Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s. 57.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

taşımaya karar vermiştir. ABD, SSCB, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye konuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır.

21 Aralık 1963 tarihinden sonra Rumların, Kıbrıslı Türklere karşı giriştikleri eylemlerin şiddeti artmış bu döneme Kanlı Noel adı verilmiştir. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios aynı tarih itibarıyla Garanti Antlaşmasını tek taraflı olarak feshettiğini söylemiştir. 22 Aralık 1963 günü Rum bölgesinde bulunan Tahtakale semtindeki yaklaşık 600 Türk evlerini terk ederek Türk bölgesine göç etmiştir.¹⁴ Katliamın vahşete dönüştüğü olaylardan biri de Kıbrıs Türk Alayı'nda doktor olarak görev yapan Binbaşı Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğunun katledilmesi olmuştur.¹⁵ Türkiye ada üzerinde önce jet uçaklarını uçurmuş ve ardından Akdeniz'deki donanma kuvvetini Kıbrıs'a doğru yola çıkarmıştır. Daha sonra İngiltere'nin müdahalesiyle Türk ve Yunan askerleri İngiliz bir generalin komutası altında toplanarak asayişin sağlama kararı alınmıştır.¹⁶ Fakat Rumların, Türklere karşı tutumları aynen devam etmiştir.

1.3.1960-1963 yılları arasında Türkiye'nin İç Politikası

Bazı kaynaklarda Adadaki bu saldırıların sebebi olarak Türkiye'deki hükümetin otorite boşluğu olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye'de 27 Mayıs 1960 ihtilali yapılmış yönetime Silahlı Kuvvetler el koymuştur. Milli Birlik Komitesi Başkanlığı'nda Cemal Gürsel, Türkiye'nin yönetimini sağlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisi (AP) 20 Kasım 1961 tarihinde bir koalisyon oluşturmuşlardır. ¹⁷ Başbakanlığa İsmet İnönü getirilmiştir. Af Kanunundan dolayı CHP ve AP arasındaki anlaşmazlık 30 Mayıs 1962 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'nün istifası ile sonuçlanmıştır. 25 Haziran 1962 tarihinde CHP, Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) tarafından yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve Başbakanlığa yine İsmet İnönü getirilmiştir.¹⁸ 2 Aralık 1963 tarihinde koalisyon hükümeti arasındaki uyumsuzluk nedeniyle hükümet dağılarak, İsmet İnönü'nün istifa etmesine sebep olmuştur. 25 Aralık 1963 tarihine geldiğinde, CHP ve Bağımsızların koalisyonu ile yeni hükümet kurulmuştur.¹⁹ İşte bu gelişmeler ışığında genel bir bakış sergilediğimiz vakit, Türkiye'de 1961-1963 yılları arasında 3 hükümet değişikliği olduğu anlaşılmaktadır. Bu kadar kısa bir sürede 3 hükümetin kurulması ve bunun neden olduğu olaylar ülkedeki huzursuzluğu, otoritenin zayıflığını ortaya çıkarmaktadır.

1.4.Birleşmiş Milletler'in Müdahalesi ve ABD'nin Ada'da Taraf Olma Süreci

Makarios tarafından Kıbrıs anayasasının ihlal edilmesi sonucu Adaya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince 4 Mart 1964 tarihinde Barış Gücü gönderilmesi kararı alınmıştır.²⁰ "4 Mart Kararları" olarak anılan bu kararda; Kıbrıs'taki durumu kötüleştirici hareketlerden uzak durulması, BM Barış Gücü'nün adaya gönderilmesi, bir arabulucunun seçilerek adaya gönderilmesi ve Kıbrıs Hükümeti'nden şiddet ve kan dökülmesini önleyici tedbirleri alması gerektiği vurgulanmıştır.

27 Mart 1964 tarihinde Barış Gücü Kıbrıs'ta göreve başlamış, arabulucu olarak da Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri U-Thant tarafından Finlandiyalı diplomat Sakari Tuomioja görevlendirilmiştir. Fakat ne arabulucu ne de Barış Gücü'nün Rumlar üzerinde durdurucu bir

¹⁴ Milliyet, 23 Aralık 1963.

¹⁵ Milliyet, 29 Aralık 1963.

¹⁶ Milliyet, 26 Aralık 1963.

¹⁷ Erik Jan Zürcher (Çeviren: Yasemin Saner Gönen), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.362-363.

¹⁸ A.g.e., s.363.

¹⁹ A.g.e., s.364; Ayrıca bkz. Milliyet, 26 Aralık 1963

²⁰ Rıfat Uçarol, Siyasî Tarih (1789-1994), Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995, s.758.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

etkisi olmamıştır. Bu tarihten sonra da Rum katliamları tüm hızıyla devam etmiştir. 1955'te İngiltere'nin önderliğinde Londra Konferansı yapılmış ve bir sonuç alınamayınca hem Türkiye, hem de Yunanistan, ABD'den yardım istemiştir. ABD Kıbrıs sorununa müdahil olmuştur. Hatta hakem rolünü üstlenmiştir.²¹ Yine Türkiye, 21 Aralık 1963 tarihindeki katliamların durdurulması için ABD Başkanı Johnson'dan ellerinden gelen bütün olanakları kullanmasını istemiştir. Böylece ABD, Kıbrıs meselesine taraf olmuştur. Kıbrıs sorununun başlangıç evrelerinde ABD tarafsızlığını belirtmiş ve sorunun garantör ülkeler arasında çözülmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Fakat NATO'nun önderi olarak müdahalesiz kalmanın uygun olmayacağı düşüncesiyle de taraflara NATO'nun gizli diplomasisi içerisinde çözüm arayışları bulmalarını önermiştir. İki NATO üyesi devletin birbirleriyle herhangi bir savaşa girmesi hem NATO'nun zayıflamasına hem de bu bölgenin güvenliğinin sarsılmasına ve böylece bir Sovyetler Birliği'nin saldırısına karşı bölgenin güvenliğinin elden çıkmasına neden olacağı düşünülmektedir. Hâlbuki Türkiye, ABD'den ve İngiltere'den Kıbrıs'taki Türk halkının zarar görmesine engel olmalarını beklemekteydi. Ancak ABD bunu engellemediği gibi Türkiye'nin engellemesine de müsaade etmemiştir.

Kıbrıs'taki Türklere yapılanlar ve Yunanistan'ın Türkiye aleyhtarlığı, Türk kamuoyunda büyük tepkiler uyandırmaya başlamıştır. 6 Eylül 1955 tarihinde Selanik'te bulunan Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberi ile İstanbul, Ankara ve İzmir'de Rumlara karşı gösteriler yapılmış, gösteriler taşkınlıklara neden olurken Rumlara ait işyerleri kundaklanmış ve büyük bir mal kaybına uğratılmıştır. Bu olay, 6/7 Eylül Olayları olarak tarihe geçmiştir. ABD tarafından o güne kadar pek ilgi görmeyen Kıbrıs konusu, üç NATO üyesi ülkenin batı dünyasında karışma ihtimali göz önüne alınarak uyarılma gereksinimi duyulmuştur. ABD Dışişleri Bakanı J.F. Dulles tarafından Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'e, bir mesaj gönderilmiştir. Bu mesajla NATO üyesi ülkelerin dayanışmasından, komünist yayılmasından ve bu yayılmanın önlenmesi için Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımlardan bahsetmiş olup, ayrıca Yunanistan ile olan münasebetlerimize bir kötülük getirilmemesi konusunda uyarılmıştır.²²

1.5. Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyuna Açıklanma Süreci

Tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçen bu olay; ABD Başkanı Lyndon Baines Johnson'un, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye iletmek üzere Türkiye'deki ABD Büyükelçisi Raymond Hare'ye 5 Haziran 1964 tarihinde şifreli teleks ile gönderdiği mesajdır.²³ Mesaj önce kamuoyundan saklanmış, yaklaşık bir buçuk yıl aradan sonra 13 Ocak 1966 tarihinde Hürriyet gazetesinde tam metin olarak yayımlanmıştır. Daha sonra da hükümet tarafından halka açıklanmak zorunda kalmıştır. Mektubu, Başkan Johnson yazmadığı ve Kaynaklara göre bu mesajı yazarlar Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Bakan Yardımcılarından Harlan Cleveland ve onun yardımcısı Joseph Sisco'dur. Başkan Johnson tarafından yazılmamış olsa da bu sert üsluplu mesajın siyasi sorumluluğu ise Başkan Johnson'a ait olduğudur. ABD Başkanı, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin, Yunanistan ile olan ilişkileri sarsacağından, Türk müdahalesinin iki NATO üyesinin savaşmasına yol açacağından ve Sovyetler Birliği'ne girme fırsatı vereceği düşüncesiyle.

Bu mektubu o kadar önemli kılan unsur; Türk-Amerikan ilişkilerinin yönünü değiştirmesidir. Fahir Armaoğlu bu olayı şu şekilde yorumlamıştır: "Nasıl 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini Türk-Amerikan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuş ise 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu da Truman Doktrini'nin açmış olduğu sağlam bir dönemi tersine çeviren

²¹ Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, s.228-229.

²² Mehmet Gönübol, Suat Bilge, Olaylarla Türk Dış Politikası 1945-1965, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996., s.339

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Şahin, Johnson Mektubu, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.16.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

bir dönüm noktası olmuştur”.²⁴ Diplomatik açıdan sert ifadeler içeren bu mektubu, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı ve aynı zamanda Kıbrıs uzmanı George Ball “Hayatımda bu kadar gaddar bir diplomatik mesaj görmedim”²⁵ yorumlamıştır. Görüldüğü gibi ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı dahi mektubun üslubunun katı ve sert olduğunu belirtmiştir. Dikkat edilmesi gereken bir hususta, Türkiye’de görev yapmış Amerikalı diplomatlara Türkiye’de ne zaman görev yaptıkları sorulduğunda “Mektuptan önce”, “Mektuptan sonra” diyerek cevap vermektedirler.²⁶ Bu mektup Amerikalı diplomatlar tarafından da sanki bir milat olarak görülmektedir. Johnson mektubu yaklaşık 2 yıl kamuoyundan gizlendi. Yani 5 Haziran 1964 tarihinde gelen mektup, ancak 13 Ocak 1966 tarihinde kamuoyuna duyuruldu. 1964 yılında gelen mektubun açıklanması İnönü Hükümetine düşmekte idi. Fakat İnönü Hükümeti mektubun açıklanmasını uygun bulmamış, 1965 yılındaki seçimlerden sonra hükümet değişikliğiyle Demirel Hükümetine mektupların açıklanması yönünde baskı yapmıştır. Hürriyet gazetesi başyazarlarından Cüneyt Arcayürek 13 Ocak 1966 tarihinde Johnson mektubunun içeriğini Hürriyet gazetesinin manşetinden kamuoyuna duyurmuştur.²⁷ Gazetenin baş kısmı “Hadiseler yaratan mektubun tam metnini açıklıyoruz.” şeklinde başlamış olup, ardından şu şekilde devam etmektedir: “Herkesin merak ettiği mektubu elde edip açıklamak bir gazetecilik görevidir Cüneyt Arcayürek bildiriyor: Aylardır Türk kamuoyu milli bir Kıbrıs konusu ve bu konunun önemli dayanaklarından birisi olan “Amerikan Bileşik Devletleri Başkanı Mr. Johnson’un mektubu” ile yakında ilgileniyor... biz gazetecilerin üzerine düşen tek görev Johnson’un mektubunu tam metin halinde ele geçirmek ve onu gazetelerimize vermektir. Ben, bugün bu görevi yapıyorum. Bu mektubun nasıl elde edildiği hakkında önümüzdeki günlerde bazı müthiş yorumları ve bağlantıları duyabilir ve okuyabilirsiniz. Çünkü her büyük olay üzerinde insanlar düşünür, konuşur. Johnson’un mektubunun ele geçirilip Hürriyet’te yayınlanması üzerinde de en az Meclis ve Senato’da konuşulduğu kadar laf edilecektir. Ama tarafsız bir gazete olarak Hürriyet, böyle bir mektubu ele geçirip yayınlamak suretiyle yaptığı gazetecilik görevinden sadece, şeref duyar”.²⁸

Johnson Mektubunun Maddeleri;

1. Johnson, Türkiye’nin Kıbrıs’a yapılacağı müdahale için ABD ile istişarede bulunması gerektiğini söylemektedir. Çünkü Türkiye’nin böyle bir olay karşısında daha önceden ABD ile istişarede bulunacağını taahhüt ettiğini yazmaktadır. Mektubun ilk paragrafı şöyledir; “Sayın Bay Başkan, Türkiye Hükümetinin, Kıbrıs’ın bir kısmını askeri kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmaya karar vermeyi tasarladığı hakkında Büyükelçi Hare vasıtası ile sizden ve Dışişleri Bakanınızdan aldığım haber beni ciddi surette endişeye sevk etmektedir. En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta neticeler doğurabilecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesini, Hükümetinizin bizimle evvelden tam bir istişarede bulunmak hususundaki taahhüdü ile uyuşur saymıyorum. Büyükelçi Hare, görüşlerimi öğrenmek üzere kararınızı birkaç saat tehir etmiş olduğunuzu bana bildirdi.”
2. ABD yıllarca Türkiye’yi maddi yönden desteklemiş bir müttefik ülke olarak; böylesine önemli sonuçları olacak bir harekâta istişare de bulunacak ülke olarak kendisinin görülmesini rica etmektedir. Ve mektubun ikinci paragrafı şu şekildedir; “Yıllar boyunca Türkiye’yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan ABD gibi bir müttefikin, bu şekilde neticeleri olan tek tarafı bir kararla karşı karşıya bırakılmasının, Hükümetiniz bakımından doğru olduğuna hakikaten

²⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.I-II, Alkım Yayınları, İstanbul, 1995, s.789

²⁵ Haluk Şahin, a.g.e., s.10.

²⁶ Abdi İpekçi, “Mektup ve Ötesi”, Milliyet, 17 Mayıs 1970.

²⁷ Hürriyet, 13 Ocak 1966

²⁸ Hürriyet, 13 Ocak 1966.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

inanıp inanmadığınızı sizden sorarım. Bundan ötürü böyle bir harekete girişmeden önce Amerika Birleşik Devletleri ile tam istişarede bulunmak mesuliyetini kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeyim.”

3. Tek taraflı olarak harekete geçme şartlarının oluşmadığı vurgulanmış ve 1960 Garanti Antlaşması gereğince karşılıklı görüşmelerin yapılması gerektiğini böyle bir görüşmenin de yapılmadığı için tek taraflı olarak harekete geçilemeyeceği belirtilmektedir. Ayrıca bu harekâtın Taksim yolunda atılan bir adım olduğunu vurgulamakta olup, mektubun üçüncü paragrafı şöyledir; “1960 tarihli Garanti Antlaşması hükümleri gereğince böyle bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuz intibaindayım. Bununla beraber, Türkiye’nin düşündüğü müdahalenin, Garanti Antlaşması tarafından açıkça yasaklanan bir hal sureti olan taksimi gerçekleştirme gayesine yönelmiş olacağı yolundaki anlayışımıza dikkatinizi çekmek zorundayım. Ayrıca, söz konusu Antlaşma, teminatçı devletler arasında istişareyi gerektirmektedir. Birleşik Amerika, bu durumda bilcümle istişare imkanlarının hiçbir şekilde tüketilmediği ve dolayısıyla tek taraflı harekete geçme hakkının henüz kullanılamayacağı kanaatindedir.”

4. Türkiye’nin bu kararı; bir Türk-Yunan savaşına yol açabileceği hususu öngörüldüğü ve iki NATO üyesi devletin böyle bir savaş içine giremeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca Kıbrıs’a yapılacak olan müdahale durumunda; Sovyetler Birliği’nin olaya karışabileceği bunun sonucunda Türkiye’ye yapılacak herhangi bir Sovyet müdahalesinde NATO üyesi diğer ülkelerin Türkiye’yi koruma olanaklarının olmadığı belirtilmiştir. Türkiye diğer NATO üyesi ülkelerle istişarede bulunmadı gerekçe olarak gösterilmiş olup, mektubun dördüncü paragrafı şöyle devam etmektedir; “Diğer taraftan, Bay Başkan, NATO vecibelerine de dikkatlerinizi çekmek mecburiyetindeyim. Kıbrıs’a vaki olacak Türk müdahalesinin, Türk-Yunan kuvvetleri arasında askeri bir çatışmaya götüreceği hususunda zihninizde en ufak bir tereddüt olmamalıdır. Dışişleri Bakanı Rusk, Lahey’de yapılan son NATO Bakanlar Konseyi toplantısında, Türkiye ile Yunanistan arasında bir harbin kelimenin tam manasıyla “düşünülemez” olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemişti. NATO’ya iltihak, esaslı icabı olarak, NATO memleketlerinin birbiriyle harp etmeyeceklerini kabul etmek demektir. Almanya ve Fransa, NATO’da müttefik olmakla yüzyıllık husumet ve düşmanlıklarını gömmüşlerdir. Aynı şeyin Yunanistan ve Türkiye’den de beklenmesi gerekir. Ayrıca, Türkiye tarafından Kıbrıs’a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliğinin meseleye doğrudan doğruya karışmasına yol açabilir. NATO müttefiklerinizin tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye’nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı Türkiye’yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.”

5. Birleşmiş Milletler’in Kıbrıs’ta barışı korumak için çaba harcadığı, Türkiye’nin herhangi bir müdahalesi sonucu bu çabanın boşa gideceği ve Birleşmiş Milletler’in bu harekâta çok büyük bir tepki göstereceğini yazmıştır. Mektubun beşinci paragrafı şu şekildedir; “Diğer taraftan, Bay Başkan, bir Birleşmiş Milletler üyesi olarak Türkiye’nin vecibeleri dolayısıyla da endişe duymaktayım. Birleşmiş Milletler Ada’da sulhu korumak için kuvvet temin etmiştir. Bu kuvvetlerin vazifesi zor olmuştur, fakat geçen son birkaç hafta zarfında, Ada’daki şiddet hareketlerinin azaltılmasında tedrici bir şekilde başarılı olmuşlardır. Birleşmiş Milletler arabulucusu henüz işini bitirmemiştir. Hiç şüphem yok ki, Birleşmiş Milletler üyelerinin çoğunluğu, Birleşmiş Milletler gayretlerini baltalayacak olan ve bu zor meseleye Birleşmiş Milletler tarafından makul ve barışçı bir hal tarzı bulunmasına yardım edebilecek herhangi bir ümidi yıkacak olan Türkiye’nin tek taraflı hareketine en sert şekilde tepki gösterecektir.”

6. ABD tarafından Türkiye’ye yapılan askeri yardımların daha önce imzalanmış antlaşmalar uyarınca ne şekilde ve hangi şartlarda kullanılacağı; ayrıca bu şartların Türkiye tarafından

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

anlaşıldığı muhtelif zamanlarda ABD'ye bildirilmiş olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Kıbrıs'a yapılacak müdahale için ABD'den alınan askeri yardımların kullanılmasına ABD'nin izin vermediği belirtilmiş olup, mektubun altıncı paragrafında şöyle demektedir; "Aynı zamanda, Bay Başkan, askeri yardım sahasında Türkiye ve Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı Anlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda mevcut Temmuz 1947 tarihli Anlaşmanın 14'üncü maddesi mucibince, askeri yardımın, veriliş maksatlarından gayrı gayelerde kullanılması için Hükümetinizin, Birleşik Devletlerin onayını alması icap etmektedir. Hükümetiniz, bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletlere bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede ABD tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Devletlerin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetle ifade etmek isterim."

7. Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı harekât pek çok Kıbrıslı Türk'ün katledilmesine yol açacağı, hatta korumak için gidilen Kıbrıslı Türklerin toptan yok olmasına sebep olacağı, bu yok oluşu Birleşmiş Milletler'in dahi durduramayacağı vurgulanmıştır. Söz konusu mektubun yedinci paragrafı şöyle devam etmektedir; "Düşünülen Türk hareketinin fiili neticelerine gelince, böyle bir hareketin Kıbrıs adası üzerinde on binlerce Kıbrıslı Türk'ün katledilmesine yol açabileceği keyfiyetine en dostane bir şekilde dikkatinizi çekmek mecburiyetini hissediyorum. Tarafınızdan böyle bir harekete girişilmesi, kızgınlık doğuracak ve girişeceğiniz askeri hareketin, himaye etmeye çalıştığınız kimselerin pek çoğunun toptan imhasını önlemeye yeter derecede müessir olması imkânsız olacaktır. Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin mevcudiyeti böyle bir faciayı önleyemez."

8. Johnson, mektubunda sözlerinin ağır olabileceğini fakat bunun böyle anlaşılmamasını ve ABD'nin, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi için hep yanında bulunacağını belirtmiştir. Öte yandan sorunun ilgili ülkeler arasında her kesimin memnun olacağı şekilde çözülmesinde ısrar ettiğini belirten sekizinci paragrafında şöyle demektedir; "Sözlerimi pek fazla sert bulabilir ve bizim, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin ilgisine karşı ilgisiz olduğumuzu düşünebilirsiniz. Durumun böyle olmadığını size temin etmek isterim. Gerçek alenen, gerek hususi olarak, Kıbrıs Türklerinin emniyetini sağlamak ve Kıbrıs meselesinin nihai hal tarzının, konuyla doğrudan doğruya ilgili tarafların rızasına dayanması hususu üzerinde ısrar etmekte gayret gösterdik. Amerika Birleşik Devletleri'nin sizin lehinize yeter derecede faaliyet sarf etmediği hissini taşımanız mümkündür."

9. Türkiye'nin iyi bir müttefik olduğunu, güvenliği ve menfaatleri Amerikan halkını yakından ilgilendirdiğinden bahsetmiş, Türkiye ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı beraber savaştığını hatırlatmıştır. Ayrıca Türklere ve Kıbrıslı Türklere gelecek bir tehlikeyi desteklemeyeceğini belirten Johnson, dokuzuncu paragrafını şu şekilde kaleme almıştır; "Fakat herhalde bilirsiniz ki, politikamız Atina'da en sert şekilde kızgınlığa yol açmış (bizim aleyhimizde orada nümayişler yapılmış) ve Amerika Birleşik Devletleri ile Başpiskopos Makarios arasında esaslı bir uzaklaşma usule getirmiştir. Daha birkaç hafta önce yaptığımız görüşme sırasında Dışişleri Bakanımıza da söylediğim gibi Türkiye ile olan münasebetlerimize çok büyük bir değer veriyoruz. Sizi, kendisiyle temel ortak menfaatlerimiz olan büyük bir müttefik telakki etmişizdir. Sizin güvenlik ve refahınız ABD halkı için ciddi bir alaka mevzuu olagelmış ve bu alakamız en pratik şekillerde ifadesini bulmuştur. Biz ve siz, komünist dünyasının ihtiraslarına karşı koymak üzere birlikte dövüştük. Bu tesanüt bizim için büyük bir mana taşımaktadır ve bunun, Hükümetiniz ve halkınız için de aynı derecede bir mana taşıdığını ümit ederim. Kıbrıs'la ilgili olarak, Türk cemaatini tehlikeye maruz bırakacak herhangi bir hal tarzını desteklemeyi düşünmüyoruz. Nihai bir çözüm yolu bulmaya muvaffak olamadık, zira bunun dünyadaki en girift

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

meselelerden biri olduğu aşîkârdır. Fakat Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin menfaatleri konusunda ciddi şekilde alakadar olduğumuz ve alakadar kalacağımız hususunda sizi temin etmek isterim.”

10. Yapılacak harekât sonucunda sadece Yunanistan ile Türkiye arasında bir savaş olmayacağı, bunun önceden bilinmeyen daha ağır sonuçlara sebep olacağı belirtilmiştir. Türkiye, eğer ABD ile istişare etmeden Kıbrıs’a yapacağı harekâtı ABD Büyükelçisine iletmez ise bu olayın gizli kalmayacağını ve NATO’nun ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin acilen toplanması için girişimde bulunacaklarını belirterek Türkiye’yi üstü kapalı olarak tehdit eden mektubun onuncu paragrafını şöyle yazmıştır; “Nihayet, Bay Başkan, en ciddi meseleyi, harp mı, sulh mu meselesini öne sürmüş bulunuyorsunuz. Bu meseleler Türkiye ve Birleşik Amerika arasındaki iki taraflı münasebetlerin çok ötesine giden meselelerdir. Bunlar, sadece Türkiye ve Yunanistan arasında bir harbi muhakkak olarak doğurmakla kalmayacak, fakat Kıbrıs’a tek taraflı bir müdahalenin doğuracağı, önceden kestirilmeyen neticeler sebebiyle, daha geniş çapta çarpışmalara yol açabilecektir. Sizin Türkiye Hükümetinin Başbakanı olarak mesuliyetleriniz var, benim de Birleşik Amerika Başkanı olarak mesuliyetlerim mevcuttur. Bu sebeple, en dostane şekilde sizi şunu bildirmek isterim ki, bizimle yeniden ve en geniş ölçüde istişare etmeksizin böyle bir harekete girişmeyeceğinize dair bana teminat vermediğiniz takdirde, meselenin gizli tutulması hususunda Büyükelçi Hare’den isteğinizi kabul etmeyecek ve NATO Konseyi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin acilen toplantıya çağırılmasını istemek mecburiyetinde kalacağım.”

11. Johnson son cümlelerinde, Türkiye’ye bu hususu şahsen görüşmek için gelmek istediği fakat mevcut anayasa gereği bunun mümkün olmadığını belirtmiş ve ABD’ye Başbakan İsmet İnönü’yü bu konuyu görüşmek için davet etmiştir. Daha sonra da ABD ile görüşülmeden herhangi bir harekâta girişilmemesi ve planlanan her türlü harekâtı vazgeçilmesi rica edilmiştir. Johnson’un mektubunun son satırları şu şekilde bitmiştir; “Bu mesele hakkında sizinle şahsen görüşebilmemizin mümkün olmasını istedim. Ne yazık ki mevcut Anayasa hükümlerimizin icabı dolayısıyla, Birleşik Amerika’dan ayrılamamaktayım. Teferruatlı müzakereler için siz buraya gelebilirseniz bunu memnuniyetle karşılarım. Genel barış ve Kıbrıs meselesinin sağduyu ve sulh yoluyla çözülmesi hususlarında sizinle benim çok ağır bir mesuliyet taşımakta olduğumuzu hissediyorum. Bu itibarla, aramızda en geniş ve en samimi istişarelerde bulununcaya kadar sizin ve meslektaşlarınızın tasarladığınız her türlü kararı geri bırakmanızı rica ederim.”²⁹

İsmet İnönü’nün Johnson Mektubuna Verdiği Cevap; 13 Haziran 1964 tarihinde İsmet İnönü Johnson’a bir mektupla cevap vermiştir. Johnson’un o sert üslubunu İsmet İnönü kendi mektubunda kullanmamış ve Johnson’a da mektubundaki sertliği belirtmiştir. Bu sertliği mektubun başında “...Bay Başkan, Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek muhtevası bakımından ABD ile ittifak münasebetlerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş olan Türkiye gibi bir müttefikimize karşı hayal kırıcı olmuş...” diyerek vurgulamıştır.³⁰ ABD ile Kıbrıs’a yapılacak olan müdahaleyi istişare etme konusunda; İsmet İnönü “... 1963 sonundan beri Kıbrıs’ta askeri müdahale ihtiyacı, bu seferle beraber dördüncü oluyor. Başından beri ABD ile bu konuda istişare ettik. 25 Aralık 1963’te ilk buhran patladığı vakit, Garantör Devletlerle temasa geçtiğimizde, derhal ABD’yi haberdar ettik ve ABD bize bu meselede kendisinin bir taraf teşkil etmediği cevabını verdi...” demiştir. İsmet İnönü, gelişmelerin her zaman ABD’ye bildirildiğini devam eden satırlarında

²⁹ İki mektubun içeriği için bkz. Nihat Erim, Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs, Ajans Türk Matbaacılık, 1975, s.s.304-309; Fahir Armaoğlu, a.g.e, s.s. 267-269; Haluk Şahin, a.g.e., s.s. 121-125; Ayrıca bkz. Hürriyet, 13-16 Ocak 1966.

³⁰ Nihat Erim, a.g.e., s.s.310-321; Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.s. 270-276; Haluk Şahin, a.g.e., s.s. 127-137; Kısmen bkz. Milliyet, 14 Ocak 1966; Hürriyet, 16 Ocak 1966.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

belirtmiş olup, hatta bazı konularda ABD'den teminat istenildiğini ve ABD'nin de bunu olumlu karşıladığını yazmıştır. Daha sonra da İsmet İnönü mektubunda Johnson'a, Kıbrıs'a müdahalede bulunulacağını belirttiğinde "siz müdahale etmeyin, biz Makarios'a Birleşmiş Milletler aracılığıyla gerekli dersi vereceğiz" dediğini hatırlatmıştır. İlerleyen satırlarında İnönü, Kıbrıs'a yapılacak askeri müdahalenin mecburiyetten kaynaklandığını, BM Örgütünün Ada'daki barışı sağlamakta yetersiz kaldığını anlatırken, ABD'yi tek taraflı bir kararla baş başa bırakma mecburiyetinde bırakılmadığını vurgulamıştır. Johnson'un, Türkiye'nin tek başına harekete geçmeden önce, İngiltere ve Yunanistan'la görüşmelerde bulunması gerektiğini belirtmesi üzerine; İsmet İnönü şu sözlerle karşılık vermektedir, "Altı aydan beri bu vecibenin icaplarını samimiyetle yerine getirdik. Fakat Kıbrıslı Rum sorumlularının, Milletlerarası Antlaşmaları ayaklar altına almaları karşısında Türkiye'nin bu gidişe son verme çarelerinin müştereken araştırılması için Yunanistan'a yaptığı teşebbüsleri bu devlet neticesiz bırakmakla kalmayıp, bilakis Kıbrıslı Rum sorumluların hukuk ve insanlık dışı fiillerini savunmuş ve hatta onları teşvik etmiştir" demekte ve İngiltere ile de devamlı görüşmeler içerisinde bulunduğunu ancak hiçbir olumlu sonuç alamadığını yazmış ve haklılığını bir kez daha Johnson'a göstermiştir. İnönü mektubunun sonlarında Johnson'un davetini kabul ettiğini belirtmiş ve ondan yeni gelişmeler için umut dilediğini yazmış ve şöyle demiştir; "Kıbrıs meselesi üzerinde sizinle görüşmek üzere ABD'ye gitmekten bahtiyar olacağım. 17 Haziran'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanacaktır. Bu arada NATO Genel Sekreteri Mr. Dirk Stikker'in memleketimizi ziyaret edecektir. Ayrıca, arabulucu Mr. Tuomioja'da Genel Sekretere raporunu verecektir. Bu gelişmelerle yeni bir vaziyet hasıl olabilir." İnönü son cümlelerini de yazarak Amerikalı diplomatın Türkiye'ye yaptığı ziyaretten memnuniyetini Johnson'a bildirerek saygılarını sunmuştur.³¹

Johnson mektubunun en önemli etkisi: Türkiye'nin dış politikasında başka bir çıkar yol aramasına neden olmuştur. Bu çıkar yol; Sovyetler Birliği ile yakınlaşma yolu olmuştur. Sovyet lideri Joseph Stalin'in ölümüyle yerine Nikita Sergeyeviç Kruşçev'in gelmesi ve Türkiye'den Sovyet taleplerinin geri çekilmesi ile ilk adımlar atılmaya çalışılmıştır. Fakat Türkiye bu adımlara güvenmediği için soğuk durmuştur. Ancak Johnson mektubu Türkiye'yi, Sovyetlerden uzanan eli tutmaya yönlendirmiştir. 1964 yılında başlayan ziyaretler, 1965 yılında hız kazanmış, böylece Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye yardımlar gelmeye başlamıştır.

2. Yöntem

Nitel verilerin betimsel ve içerik olarak çözümlemesi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen incelemede amaç, belgeleri çeşitli tutarak tarafsız bakış açısı ortaya koymak istenmiştir. Örnekler ve söylemler incelenerek nicel bir bakış açısı yansıtılmıştır. Sadece bir betimleme ve tasvir tekniği olmayan içerik çözümlemesi, çıkarım yapma yoluyla sosyal gerçekliğin belirli boyutlarını araştırmaktadır. Çözümleme yöntemi ile veriler tanımlanarak verilerin içinde saklı olabilecek gerçeklikler açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada uygulanan nitel içerik çözümlemesiyle kaynaklara göre amaca ve temel teze uygun olarak öznelere açıklamalarından ve gelişmelere odaklanan haberlerden alıntılar yapılmıştır.

Johnson Mektubu ve bu mektup sonrası yaşanan gelişmelerle ilgili kaynaklarda yer alan belgelerin sayısal fazlalığı, bu konunun önemini ortaya koymaktadır. ABD Başkanı Johnson tarafından Türkiye'ye gönderilen mesaj ile ilgili bilgiler, Johnson Mektubu'nun gönderilmesinden sonra yaşanan gelişmeler ve Johnson Mektubu'nun içeriği ile ilgili kaynaklardan detaylı bilgi elde etmek mümkündür. Bu elde edilen bilgilerden yola çıkarak tarafsız bir çalışma ortaya koymak

³¹ Ergenekon Savrun, "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 186 Sayılı Kararından Johnson Mektubuna Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları", *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi (ijhe)*, Cilt 5, Sayı 12, s. 1110 – 1133.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

mümkündür. Başkan Johnson'ın Başbakan İnönü'ye gönderdiği mesaj, bu mesaj ile Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik müdahalesinin durdurulması, İnönü'nün ABD'ye daveti ve gideceğinin bildirilmesi, İnönü'nün Johnson'un mesajına verdiği yanıt, güvenoyu tartışmaları gibi konuların olduğu görülmektedir. 6 – 20 Haziran 1964 tarihleri arasını kapsayan dönemde, Johnson Mektubu ve mektubun gelişinden sonra yaşanan gelişmeler ile ilgili sayıca yeterli kaynak bulmak mümkündür. Çoğunlukla ele alan kaynaklarda Türkiye'nin ABD'ye olan güven duygusunun eskisi gibi olmadığı anlatılmak istenmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale girişimleri ve Johnson Mektubu ve bu mektubun sonucunda yaşanan olaylarla ilgili haberlerin ve köşe yazılarının yazıları, belgeler, kitaplar, gazeteler, makaleler, dergilerden elde ettiğim bilgiler kullanılmıştır. Kıbrıs Milli Kütüphane'den yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Kıbrıs uyuşmazlığına bir çözüm şekline hazırlık olmak üzere Washington'da Başbakan İsmet İnönü ve ABD Başkanı Johnson arasında 22-23 Haziran 1964 tarihlerinde görüşmeler yapılmıştır. İsmet İnönü'nün arkasından Yunanistan Başbakanı Papandreou'nun Washington'a davet edilmesi, Johnson'un iki Başbakan arasında arabuluculuk rolü oynamak istediğini göstermektedir. Fakat Johnson her iki ülkenin başbakanları ile ortak bir toplantı gerçekleştirememiştir. İsmet İnönü, Yunan meslektaş ile buluşmayı kabul etmiş ancak Yunan Başbakanı Papandreou, İnönü ile bir araya gelmeyi, sorunu bir Türk-Yunan meselesi haline getireceği gerekçesi ile geri çevirmiştir. Yunan tarafını ikna edemeyen Başkan Johnson, her iki liderle de ayrı ayrı görüşmüştür. Türk Hükümeti'nin bu görüşmelerdeki hareket noktası Zürih ve Londra Antlaşmaları ile Türk toplumuna tanınan hakların korunması ve bunu sağlamak için, daha da güvenlik ve garanti tedbirlerinin elde edilmesi olmuştur. 21 Aralık 1963 sabahı Cumhurbaşkanı Makarios, sağ kolu Vassos Lissaridis'i, dönemin Ticaret Bakanı Andreas Araouzo ile birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) o dönemdeki Devlet Başkanı Nikita Kruşçev ile görüşmeye ve yardım istemeye göndermiştir. İkinci olarak bu araştırmada yer verilen bu konuya birçok kaynakta yer verilmemiş olması dikkati çekmektedir. Vassos Lissaridis, Sosyalist Milliyetçi EDEK'in kurucusu, Londra konferansında EOKA'yı temsil eden, Rum Temsilciler Meclisi Başkanı iken ASALA'ya Trodos dağlarında eğitim kampı açtıran, PKK terör örgütü lideri Öcalan'a ünlü Rum gazeteci Mavros Lazaros adı altında C015918 numaralı Kıbrıs pasaportunu verdiren Helen milliyetçisidir. SSCB Başkanı Kruşçev, Lissaridis'e cevap olarak; "Bak bu zeytin senin vatanından gelmektedir. Size tehdit Türkiye'dendir, güzel hoş ama bizim gibi muazzam bir ülke, Türkiye gibi küçük bir gücün ülkenizi istila etmesine izin vermez." der. Sonra da ABD Başkanı L. Johnson'a diplomatik bir mektup gönderir ve şunu der: "Eğer Türkiye, Kıbrıs'ı istila ederse, Sovyetler Birliği'nin Türkiye aleyhinde harekete geçmek için başka bir şeyi kalmaz ve bu hareket askeri amaçlı olacaktır..." demiştir. Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere SSCB bu sürece taraf olmuştur.³²

4. Tartışma

Johnson mektubunun bazı kaynaklarda ABD Başkanı Johnson'ın kaleme almadığı, Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın ve onun yardımcılarının Joseph Sisco ile birlikte hazırladıkları iddia edilmektedir.³³ Bazı kaynaklarda direk ABD Başkanı Lyndon Baines Johnson'ın elinden yazılmış bir mektup olduğu bu tartışılması gereken bir konudur. Çünkü Johnson mektubunun

³² https://tasam.org/tr-TR/Icerik/50196/1964_johnson_mektubunun_perde_arkasi (ulaşım tarihi 1 Kasım 2024 19:46) "Prof. Dr. Ata Atun, KKTC III. Cumhurbaşkanı Politik Danışmanı".

³³ https://www.tum1haber.com/haber/kibrisi_bilmiyorsan_roketsani_anlamazsin-224041.html (ulaşım tarihi: 2 Kasım 2024 20:08)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

gönderilen tarihi ve üslubunda bu kadar katı ve hoşgörüsüz olması, Amerika'daki Yunan lobisinin büyük payı olduğu görülmektedir. Johnson'ın aday gösterildiği başkanlık seçimlerinde Yunan kökenli Amerika vatandaşlarının oylarını alabilmekte sebep olarak gösterilebilir.

İkinci dikkat çeken konu ise, SSCB'nin o dönemde taraf olmadığı vurgusu vardır. Ancak Rum tarafına açıkça taraf olduğunu gösteren ifadelerde bulunmuştur. Buna örnek vermek gerekirse Bulgular başlığında da bahsedildiği üzere; SSCB Başkanı Kruşçev, Enosis taraftarı Lissaridis'e cevap olarak; Türkiye küçük bir güç olduğu ve Rum tarafını istila etmesine izin vermeyeceklerini açıkça söylemiştir. Sonra da ABD Başkanı L. Johnson'a diplomatik bir mektup gönderdiği: Türkiye, Kıbrıs'a müdahalede bulunursa, Sovyetler Birliği'nde Türkiye aleyhinde harekete geçeceğini ifade etmiştir. Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere SSCB bu sürece taraf olmuştur.

Üçüncü tartışma konusu olarak dikkat çeken Türkiye'ye 1964 yılında gönderilmiştir. Ancak gazete mektubun içeriğini kamuoyuna mesaj gönderildikten 2 sene sonra açıklamıştır. Eğer gazete bu mektubun kamuoyuna açıklanmasını bir "gazetecilik görevi" olarak görüyorsa neden mesajın geldiği zaman bunu kamuoyuna duyurmamıştır. Bu durum göz önüne alındığında basının görevini tam olarak yerine getirdiği düşüncesinin tartışmalı olduğu söylenebilir.

5. Sonuç- Öneriler

Türk kamuoyunda büyük bir yankı uyandıran Johnson Mektubu Türkiye siyasi yaşamında önemli bir yere sahiptir. 1964 yılında yazılmasına rağmen içeriği 1966 yılında kamuoyuna açıklanan bu mektup, hem siyasi kademe de hem de halkta büyük bir hayal kırıklığı yaşanmasına neden olmuştur. Araştırılan kaynaklara göre, dış politikada sadece ABD'ye bağlılığın son bulduğu bir dönemin başladığı vurgulanmıştır. İkinci vurgulanan nokta, Kıbrıs sorununun çözülmesinden çok, olası bir Türk - Yunan savaşının engellenmeye çalışılması olmuştur. Üçüncü olarak, Johnson Mektubu'nun kamuoyuna açıklanması sonucunda oluşan tepkiler göze çarpmaktadır. Genel olarak bakıldığında Johnson Mektubu'nun Türk dış politikasında bir sorgulamayı başlattığı ve bu sorgulamayla birlikte Türkiye'nin bütünüyle ABD'nin çatısı altında olmanın doğru olmadığını anladığı görülmektedir. Böylece mektup, Türkiye'ye ABD ve NATO'dan tümüyle ayrılmadan başka yeni yollara da başvurulması gerektiğini göstermiştir. Böylece Türkiye, SSCB ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmiş ve çok yönlü bir dış politika geliştirme çabasına girmiştir. Dolayısıyla Johnson Mektubu kısa vadede Türkiye'nin elini bağlasa da uzun vade de önemli yararları da olmuştur.

Öneri olarak; ABD Başkanı Johnson, 5 Haziran 1964'te Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubun asıl Sovyet Rusya'nın baskıları sonucunda olduğu ve bu konuya yer veren kaynak sayısının az olduğu ve bundan sonraki araştırmacıların bu konuya daha detaylı yer vermesi gerektirir. Türkiye bugünlerde olduğu gibi silah ve mühimmat olarak dışa bağımlılığı azaltarak hatta mümkünse sıfıra indirerek bu tür ambargo ve siyasi tehditlerden kurtulmalıdır. Ayrıca dışa bağımlı bir ekonomik yapının azaltılması amaçlanmalı ve gerekli reformlar yapılarak bu tür dış ülke başkanlarının göndereceği mektuplar da engellenmelidir. Bu konuya açıklık getirmesi adına Emekli Genelkurmay 2. Başkanı Ergin Saygun'un dediği üzere; "Temmuz Sıcağında Kıbrıs'ta elinizde tek kanallı Amerikan Telsizi ile irtibat kurmaya uğraşmadıysanız, bugün Aselsan'ın yaptığı 40 kanallı kriptolu telsizlerin sizin için bir önemi olmayabilir. Kıbrıs

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Barış Harekâtında roketlerinizi başka bir ülkeden almak zorunda kalmamışsanız, Roketsan'ın şimdi yaptığı balistik füzelerin kıymetini takdir etmeyebilirsiniz.³⁴

³⁴ https://www.tum1haber.com/haber/kibrisi_bilmiyorsan_roketsani_anlamazsin-224041.html (ulaşım tarihi: 2 Kasım 2024 20:08)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

6. Kaynaklar

- Armaoğlu, Fahir, (1995), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.I-II, İstanbul: Alkım Yayınları.
- Denktaş, Rauf R., (2004), Kıbrıs Girit Olmasın, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erim, Nihat, 1975, Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs, Ajans Türk Matbaacılık ,
- Gönlübol, Mehmet- Bilge, Suat, (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası 1945-1965, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, Mehmet, Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, (1974), Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara: Sevinç Matbaası.
- https://tasam.org/tr-TR/Icerik/50196/1964_johnson_mektubunun_perde_arkasi /Erişim tarihi 1 Kasım 2024 19:46 "Prof. Dr. Ata Atun, KKTC III. Cumhurbaşkanı Politik Danışmanı"
- https://www.tum1haber.com/haber/kibrisi_bilmiyorsan_roketsani_anlamazsin-224041.html /Erişim tarihi:2 Kasım 2024, 20:08.
- Hürriyet Gazetesi.
- İpekçi, Abdi "Mektup ve Ötesi", Milliyet, 17 Mayıs 1970.
- Milliyet Gazetesi.
- Mirbagheri, Farid, Historical Dictionary of Cyprus, Scarecrow Press, Inc., USA, 2010.
- Öztürk, Osman Metin, (2003), Stratejik Açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs, Ankara: Altinküre Yayınları.
- Sander, Oral, (1979), Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sarıca Murat, Erdoğan Teziç, Özer Eskiuyurt, (1975) Kıbrıs Sorunu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fakülteler Matbaası.
- Savrun, Ergenekon, "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 186 Sayılı Kararından Johnson Mektubuna Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları", Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi (ijhe), Cilt 5, Sayı 12, s. 1110 – 1133.
- Sönmezoglu, Faruk, (2006), II.Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası, İstanbul: DER Yayınları.
- Şahin, Haluk, (2002), Johnson Mektubu, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Şener, Bülent, "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Yıl: 35, Cilt: 103, Sayı: 205 (Temmuz-Ağustos 2013), s. 104-107.
- Uçarol, Rıfat, (1995), Siyasî Tarih (1789-1994), İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Yurdakul, Necdet, (1968), Tarih Işığında Kıbrıs Davamız, İstanbul: Garanti Matbaası.
- Zenginoğlu, Samet, (2012). "Bir Mektuptan Fazlası: Sam Amca'dan Emperyalist Amerika'ya", Akademik

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Analiz Dergisi, Sayı.3.

Zürcher, Erik Jan, (2003), (Çeviren: Yasemin Saner Gönen), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları

Kazak Milli Hareketi'nin Oluşumu Bağlamında Alaş Orda Partisi ve Etkisi

Erdem Yılmaz¹

Özet

Kazak milli hareketi, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nun genişleyen hegemonyası ve modernleşme süreçleri karşısında gelişen sosyal, siyasi ve kültürel bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir. Bu dönemde Alaş Orda Partisi, Kazak aydınlarının öncülüğünde milli bilincin şekillenmesi ve Kazak halkının siyasi kimlik kazanma mücadelesinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu bildiride, Kazak milli hareketinin oluşumu ve gelişim süreci Miroslav Hroch'un ulusal hareket teorisi bağlamında incelenecek; Alaş Orda Partisi'nin bu süreçteki rolü, katkıları ve etkileri değerlendirilerek, Kazak milli hareketinin oluşumundaki dinamikler ve ideolojik yönelimler tartışılacaktır.

Miroslav Hroch'un ulusal hareketler teorisi, özellikle Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki etnik grupların uluslaşma süreçlerini analiz etmek için etkili bir çerçeve sunmaktadır. Hroch'a göre, bir ulusun oluşumu üç aşamalı bir süreçte gerçekleşir: A aşaması, entelektüel faaliyetlerin ortaya çıkışı ve ulusal bilincin inşası; B aşaması, siyasi taleplerin oluşumu ve kitlesel mobilizasyon ve C aşaması, ulusal hareketin geniş halk kitlelerine ulaşması ve bağımsız bir devlet yapısının kurulmasına yönelik çabaların başlamasıdır. Bu bağlamda, Kazak milli hareketinin A ve B aşamalarına denk gelen süreç, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Kazak entelektüellerinin Rusya'nın kolonyal politikalarına karşı direnç göstermeye başladığı dönemde ortaya çıkar. Alaş Orda Partisi, bu iki aşamanın geçiş sürecinde kritik bir rol oynamıştır.

Alaş Orda Partisi'nin kurulması, Kazak milli hareketinin B aşamasına geçişini hızlandırmıştır. 1917'de Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve Ekim Devrimi'nin yarattığı siyasi boşluk, Kazak aydınları için önemli bir fırsat sunmuştur. Alaş Orda, bu dönemde Kazak toplumunun kültürel ve siyasi taleplerini dillendirerek, bir yandan Rusya'daki devrimci gelişmeleri desteklemiş, diğer yandan da Kazakların milli özerklik taleplerini dile getirmiştir. Bu bildiride, Alaş Orda Partisi'nin bu süreçteki etkisi ve katkıları detaylandırılacak, Kazak milli hareketinin oluşumunda partiye atfedilen ideolojik ve siyasi işlevler derinlemesine analiz edilecektir. Bu bağlamda, Miroslav Hroch'un teorisi ışığında, Kazak milli hareketinin farklı aşamalarının dinamikleri ve bu hareketin geniş halk kesimlerine yayılma süreci ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Milli Hareketi, Milliyetçilik, Miroslav Hroch, Etnisite, Alaş Orda Partisi

¹ Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2350Y08003@manas.edu.kg

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

1. Giriş

Miroslav Hroch'un ortaya attığı teori, ulusların tarihsel gelişimini anlamaya yönelik önemli bir katkıdır ve uluslaşma süreçlerini disiplinler arası bir yaklaşımla ele almaktadır. Hroch, ulus inşası süreçlerini incelerken yalnızca Avrupa ile sınırlı kalmayarak, bu sürecin küresel ölçekte nasıl bir dönüşüm geçirdiğini sorgulamaktadır. Özellikle Hroch'un ABC modeli, ulusal hareketlerin tarihsel gelişimini anlamada temel bir çerçeve sunmaktadır. Hroch, ulus inşa süreçlerinin tarihselliğini ve bu süreçlerin farklı coğrafyalarda zaman bakımından senkronize olmadığını vurgulamaktadır. Hroch'a göre, ulusal hareketler farklı dönemlerde ortaya çıkmış ve bu süreçler Batı ve Doğu Avrupa'da eş zamanlı olarak ilerlememiştir. Dolayısıyla, uluslaşma süreçleri herhangi bir evrensel modele indirgenemez; her ulusal hareket kendi yerel ve tarihsel bağlamında incelenmelidir.

Hroch'un tipolojisinde ulus inşası üç aşamada ele alınır: Aşama A, ulusal bilinçten yoksun olan halk kesimlerinin aydınlar tarafından eğitildiği ve ulusal kimliğin temellerinin atıldığı bir dönemdir. Aşama B, ulusal bilincin yavaş yavaş toplumun geniş kesimlerine yayıldığı ve bu sürecin bir ulusal hareket haline dönüştüğü aşamadır. Aşama C ise ulusal hareketin kitle desteğiyle güç kazandığı ve siyasi bir program haline dönüştüğü evredir. Hroch, ulus inşası sürecinin sosyal ve kültürel unsurlarını inceleyerek, bu sürecin yalnızca siyasi bir hareket olmadığını, aynı zamanda kültürel ve dilsel yeniden inşa sürecini içerdiğini belirtmektedir. Hroch, "millet" kavramının farklı anlamlarına dikkat çeker ve Avrupa'daki tarihsel süreçlerin modern ulus-devletin şekillenmesinde oynadığı rolü vurgular. Örneğin, İngiliz dilinde "millet" kavramının 17. yüzyıldan itibaren devlete atıf yaparak kullanılması, Almanca ve Orta Avrupa geleneklerinde bu kavramın daha çok dilsel ve kültürel bağlamda tanımlanmasından farklıdır. Bu dilsel farklılıklar, ulusal hareketlerin kavramsal çerçevesini etkileyen önemli bir unsurdur (Hroch, 2015:288-289).

Hroch'un çalışmalarında önemli bir yer tutan bir diğer kavram ise ulusal hareketlerin sosyal temelleridir. Hroch, ulus inşası sürecinde sosyal tabakalaşmanın ve hareketliliğin kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Özellikle Hroch, ulusal hareketlerin başarıya ulaşmasında sosyal hareketliliğin, yani hem yatay hem de dikey anlamda sosyal sınıflar arası geçişin önemli olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra, ulusal hareketlerin başarısında dış faktörlerin de etkili olduğunu dile getirmektedir. Dış baskılar, siyasi baskılar ve ekonomik yapıların ulus inşa süreçlerini nasıl etkilediği makalenin önemli tartışma noktalarından biridir.

Hroch'un teorisi, 19. yüzyıldan itibaren modern ulusların nasıl şekillendiğini anlamak için güçlü bir analitik çerçeve sunar. Hroch'un geliştirdiği ABC modeli, ulusal hareketlerin sosyal, kültürel ve siyasi dinamiklerini anlamaya yönelik evrensel bir araç olarak değerlendirilebilir. Ancak Hroch, bu modelin yalnızca Avrupa ile sınırlı kalmaması gerektiğini ve dünyanın diğer bölgelerinde, örneğin Asya ve Afrika'da da uygulanabilir olduğunu ileri sürmektedir. Her ne kadar bu bölgelerdeki ulusal hareketler, Avrupa'nın tarihsel bağlamından farklılık gösterse de, Hroch'un modeli bu hareketlerin anlaşılmasında önemli bir rehber yer teşkil edeceğini söylemek mümkündür (Hroch, 1996:42).

Hroch'un ulus oluşum modelini Alaş Orda Partisi'ne uygulamak, Kazak ulusal hareketinin oluşum sürecini daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağını söylemek mümkündür. Alaş Orda, Hroch'un ikinci tip uluslaşma sürecine, yani baskın olmayan etnik grupların kendi uluslarını inşa etmeye yönelik çabalarına örnektir. Bu hareket, Rus İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında yer alan Kazaklar gibi baskın olmayan bir etnik grubun modern bir ulus oluşturma sürecine girişimidir. Bu dönemde ortaya çıkan Alaş Orda Partisi, Kazak halkının milli bilincinin şekillenmesinde ve bağımsızlık mücadelesinde kritik bir rol oynamıştır. Parti, Rus İmparatorluğu'nun baskıcı

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

politikalarına karşı Kazak aydınlarının öncülüğünde bir ulusal hareket başlatmış ve Kazak halkının siyasi kimlik kazanma mücadelesinde öncü bir aktör haline gelmiştir. Alaş Orda, yalnızca Kazak milli kimliğinin inşasında değil, aynı zamanda Kazakistan'ın modern devlet yapısının temel taşlarının atılmasında da etkili olmuştur.

Bu çalışmada, Kazak milli hareketinin oluşumu ve Alaş Orda Partisi'nin bu süreçteki rolü Miroslav Hroch'un ulusal hareketler teorisi bağlamında ele alınacaktır. Hroch'un ulus inşa süreçlerini üç aşamada ele alan teorisi, Kazak milli hareketinin sosyal, kültürel ve siyasi dinamiklerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, Kazak milli hareketinin A, B ve C aşamalarındaki gelişimi ve Alaş Orda Partisi'nin bu süreçteki ideolojik ve siyasi işlevleri incelenecektir.

2. Miroslav Hroch'un Ulus İnşası Teorisi

Miroslav Hroch, ulus inşa süreçlerini disiplinler arası bir yaklaşımla ele alan önemli bir tarihçidir. Hroch, ulusal hareketlerin tarihsel gelişimini anlamak için geliştirdiği üç aşamalı modeliyle, ulusların toplumsal ve kültürel olarak nasıl şekillendiğini inceler. Hroch'un bu modeli, özellikle baskın olmayan etnik grupların kendi ulusal kimliklerini inşa etme süreçlerini analiz etmek için kullanılabilecek etkili bir çerçeve sunmaktadır.

Hroch'a göre, ulus inşa süreci üç temel aşamadan geçer. Birinci aşama (A aşaması), entelektüel faaliyetlerin ortaya çıkışı ve ulusal bilincin şekillenmesidir. Bu aşamada, aydınlar tarafından toplumun bilinçlendirilmesi ve milli kimlik kavramlarının inşa edilmesi süreci ön plandadır. İkinci aşama (B aşaması), siyasi taleplerin ortaya çıkması ve ulusal hareketin kitleleşmesidir. Bu aşamada, ulusal bilinç halk arasında yayılmaya başlar ve bu bilinç, toplumsal bir harekete dönüşür. Üçüncü aşama (C aşaması) ise ulusal hareketin geniş halk kitlelerine ulaşması ve bağımsız bir devlet yapısının kurulması için siyasi çabaların yoğunlaştığı süreçtir (Hroch, 2010:883).

Hroch'un modeli, ulus inşa süreçlerinin yalnızca siyasi taleplerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda kültürel, dilsel ve toplumsal unsurların da bu süreçte önemli rol oynadığını vurgular. Bu bağlamda, ulusal hareketlerin başarısında entelektüel liderlerin, sosyal sınıf farklılıklarının ve dış faktörlerin etkisi büyüktür. Hroch'un ABC modeli, Kazak milli hareketinin anlaşılmasında ve Alaş Orda Partisi'nin bu süreçteki rolünün analiz edilmesinde önemli bir metodolojik araç olarak kullanılabilir.

3. Kazak Milli Hareketinin Tarihsel Bağlamı

Alaş eski bir Türkçe kelimedir. Kardeşler, kan akrabaları anlamına gelmektedir. Türk halklarının bölünmediği eski zamanlarda doğmuş bir kavramdır. Orta zaman ve daha eski zamanlarda Kazakların eski kavimlerinde hanlığın kuruluşundan önceki ortak bir addır. Bununla birlikte Kazak kaynaklarında "Altı Alaş" kavramının, Oğuz Kağan'ın altı oğlu içinde kullanıldığı görülmektedir. Ulusal mücadele sırasında, Kazak halkı Alaş kelimesi etrafında tekrardan toplanmış ve kelime özgürlük-birlik sloganı haline gelmiştir. Alaş hareketi, Alaş ana veya Alaş Vatandaşı gibi kavramlar Kazak halkının birliğini ifade etmektedir (Materyalı po istorii kazakhskikh khanstv XV-XVIII vv., 1969).

Alaş hareketi, kökenlerini 1905-1907 yıllarındaki ilk Rus devriminden alarak, 1917 yazında ilk ulusal parti olan Alaş kurulmuştur. Siyasi kültürü dünya seviyesine yükselten, mesleki eğitimi zamanın gereksinimlerine uygun, insanlık ve ahlaki değerleri büyük bozkırın yüzyıllardır saygı gören değerleriyle yoğrulmuş olan, A. Bökeyhan, A. Baitursynov, M. Dulatov, M. Tynyshpaev, Zh. Akpaev, S. Lapin, B. Karatayev gibi önde gelen isimler, başlangıçta bu hareketin kişisel ve

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

entelektüel potansiyelini oluşturmuşlardır. Ardından, H. Dosmukhamedov, M. Zhumabayev, S. Seifullin, T. Ryskulov, S. Sadvakasov, M. Auezov, Zh. Aymautov, M. Şokay ve diğerleri bu potansiyeli daha da zenginleştirmiştir (Mekebaev & Kumganbaev, 2018:244).

Alaş hareketi ile Kazakistan'ın devletleşmesi arasında tarihi bir bağ ve iş birliği bulunmaktadır. Bu hareket, XX. yüzyılın başında hem imparatorluk hem de Sovyet devletçiliği ideolojilerine meydan okumuştur. Bu durum, toplumun belirli bir kesiminin, özellikle Alaş'ın ideolojik liderleri ve Sovyet ve sonrası dönemdeki Kazakistan'ın siyasi liderlerinin kararlarının şekillenmesine katkıda bulunmuştur. İkinci olarak, ulusal hareketlerin sayısı önemli ölçüde artmıştır. Üçüncü olarak, Alaş hareketi Kazakların devlet yapılarını, Türkistan coğrafyasındaki jeopolitik konumunu, etkinliğini ve statüsünü geliştirmede önemli rol oynamıştır.

Kazak milli hareketinin ortaya çıkışı, Rus İmparatorluğu'nun baskıcı kolonyal politikalarının ve modernleşme süreçlerinin Kazak halkı üzerindeki etkilerine bir tepki olarak şekillenmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Rus İmparatorluğu, Orta Asya'daki topraklarını genişletmiş ve bölgedeki halkları kontrol altına almak için çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu dönemde Rus İmparatorluğu'nun politikaları, yerel kültürel ve sosyal yapıları zayıflatmayı amaçlamış ve Kazak halkı üzerindeki etkisi giderek artmıştır.

Rus İmparatorluğu'nun bu politikaları, Kazak halkı arasında bir kimlik krizi yaratmış ve Kazak aydınları, bu duruma karşı bir direnç hareketi başlatma gereği duymuştur. Özellikle 19. yüzyılın sonları, Kazak entelektüellerinin modernleşme, eğitim ve kültürel reformlar aracılığıyla Kazak halkını bilinçlendirme çabalarının hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, Kazak halkı arasında ulusal bilincin şekillenmesi ve bu bilincin siyasi taleplere dönüşmesi süreci başlamıştır.

4. Alaş Orda Partisi'nin Kuruluşu ve Aşama A'nın Gelişimi

Kazak milli hareketinin A aşaması, Miroslav Hroch'un modeline uygun olarak entelektüel faaliyetlerin ortaya çıkması ve Kazak halkı arasında ulusal bilincin oluşmasıyla başlamıştır. Bu dönemde, Kazak aydınları, Rusya'nın kolonyal politikalarına karşı direniş hareketini başlatmış ve Kazak halkının ulusal kimliğini koruma ve geliştirme amacıyla çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle Alikhan Bökeyhan ve Ahmet Baytursinov gibi entelektüel liderler, Kazak halkının milli kimliğini inşa etme yolunda önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Alaş Orda Partisi, bu entelektüel faaliyetlerin bir ürünü olarak 1917 yılında kurulmuştur. Parti, Kazak halkının siyasi taleplerini dile getiren ve bu talepleri organize eden bir siyasi hareket olarak ortaya çıkmıştır. Alaş Orda'nın kurucuları arasında yer alan Alikhan Bökeyhan, Kazak halkının modernleşme sürecine katılması ve siyasi haklarını savunması gerektiğini vurgulamış, Kazak milli hareketinin öncüsü olmuştur (Sukhanberdina, Dauitov & Sakhov, 1998:560; "Alaş Partisi Program Taslağı," 1917)..

Alaş Orda'nın kuruluşu, Kazak milli hareketinin A aşamasının tamamlanmasına ve Kazak halkı arasında ulusal bilincin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Kazak entelektüelleri, eğitim reformları yapmış, Kazak dilinin ve kültürünün canlandırılması için çeşitli projeler geliştirmiş ve Kazak halkının ulusal kimliğini koruma yolunda önemli adımlar atmışlardır.

5. Kazak Milli Hareketinin Aşama B'si: Siyasi Taleplerin Ortaya Çıkışı ve Kitlese Mobilizasyon

Kazak milli hareketinin B aşaması, Alaş Orda Partisi'nin siyasi talepler geliştirmesi ve bu talepleri kitlese bir harekete dönüştürmesiyle ivme kazanmıştır. Bu dönemde, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve Ekim Devrimi'nin yarattığı siyasi boşluk, Kazak halkı için önemli bir fırsat sunmuştur.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Alaş Orda, bu süreçte Kazak halkının ulusal haklarını savunmuş ve bağımsızlık taleplerini dile getirmiştir (Hroch,1988: 82-83).

Alaş Orda Partisi, Kazak halkının özerklik taleplerini organize etmek için kitlesel bir mobilizasyon başlatmış ve geniş halk kitlelerini bu mücadeleye dahil etmiştir. Parti, bir yandan Kazak halkı arasında ulusal bilincin yayılmasını sağlarken, diğer yandan Rusya'daki devrimci hareketlerle iş birliği yaparak Kazakların siyasi haklarını elde etme yolunda mücadele etmiştir. Bu süreç, Kazak milli hareketinin B aşamasının tamamlanmasına ve Kazak halkı arasında geniş çaplı bir milli bilincin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1917 Ekim Devrimi ve sonrasında Rus İmparatorluğu'nun çöküşü, birçok ulusal hareket için bir dönüm noktası olmuştur. Alaş Orda Partisi, bu dönemde Kazak halkının siyasi taleplerini daha güçlü bir şekilde dile getirmeye başlamış ve Kazakistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmiştir. Ancak, bu süreçte Alaş Orda, Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla birlikte baskı altına alınmış ve Kazakistan üzerindeki Sovyet etkisi giderek artmıştır.

6. Alaş Orda Hareketi'nin Kitleselleşmesi ve C Aşaması: Bağımsızlık Mücadelesi

Kazak milli hareketinin C aşaması, Hroch'un teorisine göre, ulusal hareketin geniş halk kitlelerine ulaşması ve bağımsızlık mücadelesinin yoğunlaşmasıyla karakterizedir. Alaş Orda Partisi, bu aşamada Kazak halkı arasında ulusal bilincin yayılmasını sağlamış ve Kazakların bağımsızlık mücadelesinde kilit bir rol oynamıştır. Bu süreç, Kazak halkı arasında siyasi taleplerin daha geniş bir tabana yayılması ve ulusal hareketin kitlesel bir desteğe ulaşmasıyla ivme kazanmıştır. Alaş Orda, Kazak toplumunun siyasi taleplerini dile getirirken, bir yandan da milli birliğin korunmasını ve Kazak kültürünün yeniden inşa edilmesini amaçlamıştır (Hroch,2011:49).

Alaş Orda Partisi'nin kitleselleşme süreci, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin yükselişiyle paralel bir şekilde gelişmiştir. 1917'deki Ekim Devrimi ve ardından gelen iç savaş, Kazak milli hareketi için bir dönüm noktası olmuştur. Alaş Orda, bu siyasi boşluktan faydalanarak Kazak halkının ulusal taleplerini dillendirmiş ve Kazak toplumunun bağımsızlık mücadelesinde öncü bir rol oynamıştır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla birlikte Alaş Orda'nın bağımsızlık talepleri baskı altına alınmış ve parti, Sovyet otoritesinin karşısında zayıflamaya başlamıştır.

C aşaması, ulusal hareketlerin nihai hedefi olan bağımsız devlet kurma sürecini içerir. Alaş Orda Partisi, bu hedef doğrultusunda Kazakistan'ın özerkliğini savunmuş ve Kazak halkının milli bir devlet kurma çabalarına öncülük etmiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin baskıcı politikaları, Kazak milli hareketinin bağımsızlık taleplerinin gerçekleşmesini engellemiş ve Alaş Orda Partisi'nin siyasi faaliyetleri Sovyet yetkilileri tarafından kontrol altına alınmıştır. Alaş Orda liderleri, Sovyet baskısına rağmen Kazak halkının kültürel ve ulusal haklarını savunmaya devam etmiş, ancak bu süreçte birçok Alaş Orda lideri Sovyet rejimi tarafından tasfiye edilmiştir.

7. Alaş Orda Partisi'nin İdeolojik Yönelimleri

Alaş Orda Partisi'nin ideolojik temelleri, hem Kazak halkının geleneksel değerlerini savunan hem de modernleşme ve siyasi özerklik taleplerini içeren bir milliyetçi söyleme dayanır. Parti, Kazak halkının tarihsel ve kültürel mirasına sahip çıkarken, aynı zamanda modernleşme sürecine katılmayı ve Kazak toplumunun sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda ilerlemesini hedeflemiştir. Bu yönüyle Alaş Orda, bir yandan Kazak halkının geleneksel kimliğini korurken, diğer yandan modernleşme sürecine öncülük eden bir siyasi hareket olmuştur (Martinenko,1992:19-21).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Alaş Orda'nın ideolojik çizgisi, Rus İmparatorluğu'nun baskıcı politikalarına karşı bir tepki olarak şekillenmiştir. Parti liderleri, Kazak halkının kültürel ve dilsel kimliğini koruma gerekliliğini vurgularken, aynı zamanda Kazakistan'ın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesi için modernleşmenin ve siyasi özerkliğin önemine dikkat çekmişlerdir. Alaş Orda liderlerinden Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursın ve Mirjaqip Dulat gibi isimler, Kazak halkının milli kimliğini koruma ve geliştirme amacıyla birçok entelektüel ve siyasi faaliyete imza atmışlardır. Alaş Orda Partisi, Sovyet otoriteleri tarafından baskı altına alınmasına rağmen, Kazak halkının kültürel ve ulusal haklarını savunmaya devam etmiştir. Parti, bir yandan Sovyet ideolojisi ile uyum sağlamaya çalışırken, diğer yandan Kazak halkının milli kimliğini ve bağımsızlık taleplerini dile getirmeye devam etmiştir. Bu süreçte Alaş Orda liderleri, Sovyetler Birliği'nin merkezi otoritelerine karşı Kazak halkının haklarını savunma mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır ("Alaş Orda", 1992; Şakaev, 1995: 208; Koygaliev, 1995:368).

8. Alaş Orda'nın Sosyal ve Kültürel Etkileri

Alaş Orda Partisi'nin sosyal ve kültürel etkileri, Kazak halkı arasında milli bilincin şekillenmesinde ve Kazak milli kimliğinin yeniden inşa edilmesinde büyük bir önem taşır. Alaş Orda liderleri, Kazak halkının kültürel mirasını koruma ve Kazak dilinin gelişimini sağlama yolunda birçok önemli adım atmışlardır. Özellikle Kazak dilinin resmi eğitim sistemine dahil edilmesi ve Kazak kültürünün yeniden canlandırılması için yapılan çalışmalar, Alaş Orda'nın bu alandaki etkisini gösterir.

Alaş Orda, Kazak halkının modernleşme sürecinde kültürel kimliğini koruması gerektiğini vurgulamış ve bu süreçte eğitimin rolünü ön planda tutmuştur. Kazak entelektüelleri, eğitimin Kazak halkı arasında ulusal bilincin yayılması için en önemli araçlardan biri olduğunu fark etmiş ve bu alanda reform hareketlerine öncülük etmişlerdir. Ahmet Baytursun, Kazak dilinin eğitimde kullanılmasını savunmuş ve bu amaçla dil reformları yapmıştır. Kazak alfabesinin Latin harflerine çevrilmesi ve Kazak dilinin yazılı bir edebiyat dili haline getirilmesi, Alaş Orda'nın bu alandaki önemli başarılarından biridir (Oblystyq №2 ämbəbap ğylymi kitaphanasy, 2017).

Alaş Orda'nın sosyal ve kültürel alandaki etkileri, Kazak halkı arasında milli bilincin güçlenmesine ve Kazak kültürünün korunmasına büyük katkı sağlamıştır. Alaş Orda liderlerinin Kazak kültürü üzerindeki bu etkisi, Sovyet dönemi boyunca da devam etmiş ve Kazak halkının ulusal kimliğini koruma mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır.

9. Alaş Orda ve Sovyet Rejimi Arasındaki Çatışmalar

Alaş Orda Partisi, Sovyet rejimiyle ilişkilerinde birçok zorlukla karşılaşmıştır. Parti, bir yandan Kazak halkının ulusal bağımsızlığını savunurken, diğer yandan Sovyet rejimiyle uyum sağlama çabası içerisindeydi. Sovyetler Birliği'nin merkezi otoritesi, Alaş Orda'nın bağımsızlık taleplerini tehdit olarak görmüş ve parti liderlerine karşı sert önlemler almıştır. Birçok Alaş Orda lideri, Sovyet rejimi tarafından baskı altına alınmış, sürgüne gönderilmiş veya tasfiye edilmiştir (Yorulmaz, 2016: 972-973).

Sovyetler Birliği'nin baskıcı politikaları, Alaş Orda'nın faaliyetlerini kısıtlamış ve partinin Kazak halkı üzerindeki etkisini zayıflatmıştır. Ancak, Alaş Orda liderleri, Sovyet baskısına rağmen Kazak halkının ulusal haklarını savunmaya devam etmiş ve bu süreçte birçok fedakarlıkta bulunmuşlardır. Özellikle Alikhan Bökeyhan ve Ahmet Baytursinov gibi liderler, Sovyet otoriteleri tarafından tasfiye edilmiş, ancak Kazak halkı üzerindeki ideolojik etkileri uzun yıllar boyunca devam etmiştir (Yılmaz, 2024).

10. Alaş Orda'nın Kazakistan Üzerindeki Mirası

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Alaş Orda Partisi'nin Kazak milli hareketi üzerindeki mirası, Kazakistan'ın modern devlet yapısının şekillenmesinde ve Kazak halkının ulusal kimliğinin korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Alaş Orda, Kazak halkının siyasi özerklik mücadelesine öncülük etmiş ve Kazakistan'ın Sovyet döneminde bile milli kimliğini koruma çabalarına büyük katkı sağlamıştır. Alaş Orda liderlerinin ideolojik mirası, Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası dönemde de devam etmiş ve Kazak halkının ulusal bilinç inşasında önemli bir etken olmuştur.

Alaş Orda Partisi, Kazak halkı için yalnızca bir siyasi hareket değil, aynı zamanda ulusal kimliğin ve kültürel değerlerin korunması için bir sembol haline gelmiştir. Parti, Kazak halkının bağımsızlık mücadelesinde ve Sovyetler Birliği döneminde bile Kazak kültürünün yaşatılmasında büyük bir etkisi olmuştur. Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası dönemde, Alaş Orda'nın ideolojik mirası, modern Kazakistan'ın milli kimliğinin şekillenmesinde ve devlet yapısının inşasında önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

11. Sonuç ve Öneriler

Kazak milli hareketi, Rus İmparatorluğu'nun baskıcı politikalarına karşı Kazak halkı arasında gelişen bir ulusal bilinçlenme süreci olarak ortaya çıkmış ve Alaş Orda Partisi bu süreçte kritik bir rol oynamıştır. Miroslav Hroch'un ulusal hareketler teorisi bağlamında ele alınan Kazak milli hareketi, entelektüel faaliyetlerin gelişimiyle başlayan ve geniş halk kitlelerine yayılan bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Alaş Orda Partisi, Kazak halkının milli bilincinin inşasında ve siyasi özerklik taleplerinin dillendirilmesinde öncü bir aktör olmuştur.

Alaş Orda Partisi, Kazak milli hareketinin üç aşamasında da kritik işlevler üstlenmiş ve Kazak halkının modern ulusal kimliğinin inşasında merkezi bir rol oynamıştır. Parti, entelektüel faaliyetlerin organize edilmesinden kitlesel mobilizasyona, nihayetinde Kazak halkının siyasi ve kültürel bağımsızlık taleplerini dile getirmeye kadar çeşitli aşamalarda etkin olmuştur. Ancak, Sovyetler Birliği'nin baskıcı politikaları karşısında bu talepler tam anlamıyla gerçekleşememiş, Alaş Orda liderleri ve hareketin pek çok mensubu baskı altında kalmıştır.

Alaş Orda Partisi, yalnızca siyasi bir hareket olmaktan öte, Kazak halkının milli kimliğini koruma ve geliştirme çabalarının sembolü haline gelmiştir. Parti liderlerinin entelektüel birikimi ve vizyonu, Kazak milli kimliğinin şekillenmesinde ve Kazak halkının Sovyetler Birliği döneminde bile ulusal bilincini koruma mücadelesinde belirleyici olmuştur. Alikhan Bökeyhan, Ahmet Baytursinov, Mirjaqip Dulatov gibi liderler, yalnızca siyasi arenada değil, aynı zamanda Kazak kültürünün korunması ve eğitim reformları yoluyla Kazak halkının ulusal bilincinin güçlendirilmesinde büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Alaş Orda'nın sosyal ve kültürel alandaki katkıları, özellikle Kazak dilinin ve kültürünün korunması, milli eğitimin güçlendirilmesi ve Kazakistan'ın modernleşme sürecine katkı sağlanması yönünde olmuştur. Kazak halkının bu dönemde yaşadığı siyasi ve kültürel baskılara rağmen, Alaş Orda'nın mirası, Kazakistan'ın bağımsızlık sonrasındaki döneminde de etkili olmaya devam etmiş ve modern Kazak kimliğinin inşasında önemli bir referans noktası olarak varlığını sürdürmüştür.

Günümüzde, Alaş Orda Partisi'nin Kazak halkı için taşıdığı anlam, Kazakistan'ın milli kimliğinin ve bağımsızlık mücadelesinin önemli bir parçası olarak hatırlanmakta ve onurlandırılmaktadır. Alaş Orda liderlerinin vizyonu ve mücadeleleri, Kazakistan'ın bağımsızlık mücadelesinde önemli bir miras olarak kabul edilmekte ve bu miras, Kazak halkının geleceğini şekillendiren temel taşlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Sonuç olarak, Kazak milli hareketi ve Alaş Orda Partisi, Kazak halkının siyasi, kültürel ve ulusal kimlik inşasında büyük bir dönüm noktası olmuştur. Miroslav Hroch'un ulusal hareketler teorisi ışığında, Alaş Orda'nın Kazak milli hareketi üzerindeki etkisi ve bu hareketin halk arasında nasıl yayıldığı, Kazakistan'ın tarihsel ve sosyal dinamiklerini anlamak için önemli bir referans noktası olarak değerlendirilebilir. Alaş Orda'nın ideolojik mirası, bugün bile Kazakistan'ın modern ulus-devlet yapısında kendini göstermekte ve Kazak halkının milli bilincinin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

12. Kaynakça

- Alash-Orda. (1992). Sbornik dokumentov. Almaty.
- Alaş partiyasynyň programmanyň jobalasy. (1917). Qazaq gazet, (251), 11.
- Hroch, M. (1988). In G. Balakrishnan (Ed.), Mapping the nation: From national movement to the fully-formed nation: The nation-building process in Europe . Verso. London & New York.
- Hroch, M. (1996). Nationalism and national movements: Comparing the past and the present of Central and Eastern Europe. Nations and Nationalism, 2(1), 35-44.
- Hroch, M. (2010). Comments. Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, Charles University, Prague, Czech Republic.
- Hroch, M. (2011). Avrupa'da milli uyanış: Toplumsal koşulların ve toplulukların karşılaştırmalı analizi. İletişim Yayınları.
- Hroch, M. (2015). Nationalism, historical aspects of: The West. Elsevier Ltd.
- Martnenko, N. (Ed.). (1992). Alaş Orda (Belge no: 9, s. 20). Alma-Ata.
- Materyalı po istorii kazakhskikh khanstv XV–XVIII vv. (1969). A.
- Oblystyq №2 ämbepap ğylymi kitaphanasy, Ädisteme – bibliografiya bölimi. (2017). Azattyqty ańsağan Alaş joly: Alaş sayasi partiyasynyn I-Zhalpyqazaq seziñe 100 jyl. Bibliografiyalıq körsetkish. Arqalyq.
- Suhánberdina, U., Däuitov, S., & Sakhov, Q. (1998). Qazaq gazet. Almatı: Qazaq änciklopediasy.
- Yılmaz, E. (2024). Alaş Orda Hareketi'ne Giriş (1). POLSAM. <https://www.polsam.org/alas-orda-hareketine-giris-1/> Adresinden 08.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Yorulmaz, O. (2016). Alaş Orda Hareketi. BELLETEN, 80(289), 939-976. <https://doi.org/10.37879/belleten.2016.939>

Türk Dünyası Diplomasisinde Türkistan ve Kafkasya: Jeopolitik Güç Dengeleri ve Stratejik İş Birlikleri

Turkic World Diplomacy in Turkestan and the Caucasus: Geopolitical Power Balances and Strategic Partnerships

Ergün Ucatürk (Mamedov)¹

Özet

Türkistan ve Kafkasya, jeopolitik konumları itibarıyla küresel enerji güvenliği, ticaret yolları ve stratejik geçiş noktaları arasında yer almış, büyük güçler arasında rekabete sahne olan önemli bölgelerden biri olmuştur. Bu coğrafyalardaki zengin enerji kaynakları, boru hatları ve kritik ulaşım koridorları, küresel aktörler arasında rekabeti artırırken Türk dünyası diplomasisi bu güç dengeleri içinde etkin bir rol oynamıştır. Türk Cumhuriyetleri, bölgesel ve küresel iş birlikleri yoluyla jeopolitik stratejilerini şekillendirerek, bölgenin istikrarında ve kalkınmasında önemli bir aktör haline gelmiştir.

Bu çalışma, Türkistan ve Kafkasya'daki mevcut jeopolitik güç dengelerini, Türk Cumhuriyetlerinin geliştirdiği stratejik iş birlikleri bağlamında incelemektedir. Özellikle Modern İpek Yolu ve INSTC (Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru) gibi büyük ölçekli projeler, Türk dünya-sının bölgesel ticaret ve enerji güvenliği üzerindeki etkisini artırmış, bu projeler aracılığıyla Türk Cumhuriyetleri küresel ticaret sistemine daha fazla entegre olmuştur. Türk devletleri, bu stratejik iş birlikleri sayesinde enerji ve ticaret yolları üzerinde kilit aktörler haline gelmiştir. Ayrıca, bu projeler aracılığıyla sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel güçlerle daha derin entegrasyon sağlanmakta, Türk dünyası ülkeleri stratejik olarak güç kazanmaktadır.

Bölgedeki ticaretin ve enerji kaynaklarının güvenliği, Türk dünyası diplomatik girişimleriyle desteklenerek daha da güçlendirilmiştir. "Türkistan - 2040" ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın "Türk Dünyası - 2040" vizyonları, Türk dünyasının uzun vadeli kalkınma ve entegrasyon hedeflerine odaklanmış, bölgede daha güçlü bir jeopolitik pozisyon kazanmayı amaçlamıştır. Bahsi geçen vizyonlar, bölgesel iş birliklerini teşvik etmiş, ekonomik büyüme, güvenlik ve stratejik derinliği artırmıştır.

Çalışmada, Türk dünyası diplomasisinin Türkistan ve Kafkasya'da mevcut olan jeopolitik dengelere nasıl etki ettiğini ve bölgesel iş birliklerinin bu bağlamda oynadığı rolü, başta belirtilen örnek girişimler üzerinden kapsamlı şekilde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası Diplomasisi, Jeopolitik Güç, Stratejik İş Birlikleri, Türkistan, Kafkasya.

Abstract

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ergunmamedov@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Turkestan and the Caucasus, due to their geopolitical significance, have been pivotal regions in global energy security, trade routes, and strategic transit points, often becoming arenas of competition among major powers. The rich energy resources, pipelines, and critical transportation corridors in these regions have heightened competition among global actors, while Turkic world diplomacy has played an active role within these power dynamics. By shaping their geopolitical strategies through regional and global collaborations, the Turkic Republics have become significant actors in ensuring regional stability and development.

This study examines the current geopolitical power balances in Turkestan and the Caucasus within the framework of strategic partnerships developed by the Turkic Republics. Large-scale projects such as the Modern Silk Road and INSTC (International North-South Transport Corridor) have enhanced the influence of the Turkic world on regional trade and energy security, facilitating the greater integration of the Turkic Republics into the global trade system. Through these strategic partnerships, Turkic states have emerged as key actors in energy and trade routes. Furthermore, these projects have fostered not only regional but also deeper integration with global powers, strategically empowering the Turkic world countries.

The security of trade and energy resources in the region has been further reinforced by diplomatic initiatives of the Turkic world. The "Turkestan 2040" vision and the Organization of Turkic States' "Turkic World 2040" vision have focused on the long-term development and integration objectives of the Turkic world, aiming to achieve a stronger geopolitical position in the region. These visions have promoted regional collaborations, enhancing economic growth, security, and strategic depth.

This study comprehensively evaluates how Turkic world diplomacy has influenced existing geopolitical balances in Turkestan and the Caucasus and the role regional collaborations have played in this context, with a specific focus on the aforementioned initiatives.

Keywords: Turkic World Diplomacy, Geopolitical Power, Strategic Partnerships, Turkestan, Caucasus.

1. Giriş

Uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya evrildiği günümüzde, Türk dünyası diplomasisi bölgesel ve küresel düzeyde etkili bir aktör olma yolunda ilerlemiştir. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), üye ülkeler arasındaki iş birliği ve dayanışmayı güçlendiren bir diplomasi modeli geliştirerek enerji güvenliği, ticaret yolları, savunma iş birliği ve kültürel dayanışma gibi stratejik alanlarda aktif adımlar atmıştır. Bu yaklaşım, Türk dünyasının tarihsel ve kültürel köklerinden aldığı güçle uluslararası sistemde etkili bir konum elde etmeyi hedeflemiştir.

Türkistan ve Güney Kafkasya bölgeleri, Türk dünyası diplomasisinin stratejik merkezini oluşturarak hem ekonomik hem de jeopolitik açılardan kritik bir rol üstlenmiştir. Bu bölgeler, Asya ve Avrupa arasında enerji ve ticaret akışını sağlayan bir köprü işlevi görürken TDT'nin ulaştırma projeleri ve dijital dönüşüm girişimleri bölgesel iş birliğini güçlendirmektedir. Ancak, Türk dünyasının bu hedeflere ulaşabilmesi, ortak bir vizyon geliştirmesi ve özgün kimliğini uluslararası arenada daha güçlü bir şekilde temsil etmesiyle mümkün olacaktır.

Bu çerçevede, çalışma, Türk dünyası diplomasisinin Türkistan ve Kafkasya bölgelerindeki etkilerini analiz ederek, TDT'nin enerji, ticaret ve savunma alanlarındaki kapasitesini değerlendirmiştir. Araştırmada, TDT üyesi ülkelerin savunma kapasiteleri ile bu güçlerin birleşik bir yapı altında uluslararası sistemde yaratabileceği etkiler incelenmiştir. Ortak Türk alfabesi ve kültürel projeler gibi girişimlerin, Türk dünyasının diplomatik gücünü artırdığı vurgulanarak, birleşik bir vizyonun bölgesel istikrarın yanı sıra küresel stratejik dengede önemli bir unsur olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

2. Yöntem

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Bildirinin araştırma yöntemi, nitel araştırma yaklaşımı olarak tanımlanmıştır. Nitel araştırma, belirli bir olguya dair derinlemesine anlayış geliştirmek ve karmaşık dinamikleri analiz etmek amacıyla bilgi toplamaya odaklanılmıştır. Türkistan ve Kafkasya bölgelerinin jeopolitik dengelerini ve Türk Cumhuriyetlerinin bu dengelerdeki rolünü ele alan bu çalışmada, arşiv belgeleri, devlet dokümanları, akademik makaleler ve güncel haber kaynakları gibi çeşitli kaynaklar kullanılarak içerik analizine dayalı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda görüşler, stratejik belgeler, tarihsel ve güncel veriler gibi unsurlar ön planda olup, olayların geniş kapsamlı bir analizine olanak tanır. Bu nedenle, bu çalışmada sayısal veri toplamak yerine, metinlerin ve belgelerin içerik ve anlamına odaklanılmıştır.

Bu bağlamda, nitel araştırma yaklaşımı, özellikle diplomasi, sosyal bilimler ve uluslararası ilişkiler gibi alanlarda belirli bir konunun anlam, süreç ve bağlamını anlama amacı güder. Benzer araştırmalarda, sayısal ölçümleme veya istatistiksel analizlerin ötesinde, belirli bir konunun tarihsel ve siyasî bağlamını anlamak daha değerlidir. Örneğin, Türk dünyası diplomasisinin bölgedeki etkilerini değerlendirirken geçmişten günümüze stratejik iş birliklerinin gelişimi, diplomatik söylemler ve bölgesel vizyonlar üzerine odaklanılması gerekmektedir. Bu nedenle, çalışmada nitel bir perspektif benimsenmiş olup, sayısal verilerin değil, daha çok stratejik iş birliği bağlamındaki derinlemesine incelemenin araştırma sorularına yanıt sağlayacağı öngörülmüştür.

3. Bulgular

Türk Dünyası diplomasisinin temelinde, Türk devletleri arasında derinleşen iş birliği ve dayanışma stratejisi yer almıştır. Özellikle Türkistan ve Güney Kafkasya bölgelerinin küresel ticaret ve enerji koridorlarında merkezi bir konum kazanması, bu iş birliğine yeni bir ivme kazandırmıştır. INSTC gibi projelerle, Türk dünyası ülkeleri hem ekonomik bağlarını güçlendirmeyi hem de bölgesel kalkınmayı destekleyen altyapı yatırımlarını hayata geçirmeyi hedeflemiştir. Bu stratejik girişimler, Türk devletlerinin enerji, ticaret ve lojistik alanlarında küresel ekonomik sistemle bütünleşmesini hızlandırırken aynı zamanda bölgedeki istikrarı da pekiştirmektedir. Hindistan ve Çin gibi Asya'nın önde gelen aktörlerinin Türkistan ve Güney Kafkasya üzerindeki etkileri dikkate alındığında, bu bölgeler, doğu-batı arasında stratejik bir geçiş noktası olarak öne çıkmıştır. Türk devletleri, ortak kültürel ve tarihî bağlara dayanan dayanışmalarını, bölgesel güvenliği artırma ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlama doğrultusunda şekillendirmekte olup bu süreçte küresel iş birliği ağlarına daha etkin bir şekilde katılmayı amaçlamıştır.

3.1. TDT'deki Ülkelerin Güç Kapasitesi ve Potansiyeli ile Genişleyen Stratejik Tutum

Kırgızistan'ın başkenti Bışkek'te 6 Kasım 2024 tarihinde düzenlenen TDT 11. Zirvesi, Türk dünyasının stratejik birlikteliğini güçlendirmek için önemli kararların alındığı bir buluşma olmuştur. Zirvede, "Türk Yeşil Vizyonu" kabul edilmiş, Bışkek 2025 yılı için "Türk Dünyası Dijital Başkenti" ilan edilmiş ve "Türk Dünyası Şartı" onaylanmıştır. Dijital ekonomi, merkez bankaları iş birliği, uzay araştırmaları ve dil teknolojileri gibi alanlarda imzalanan anlaşmalar, bölgesel iş birliğini genişletmeye yönelik kritik adımlar olmuştur. Ayrıca, TDT'nin sembolik gücünü artırmak adına Türk devletlerini temsil edecek yeni bir bayrak tasarımı kabul edilmiştir. Bu kararlar, TDT'nin kurumsal yapısını güçlendirme ve üye devletler arasında dayanışmayı artırma hedeflerini yansıtmıştır ("The Eleventh Summit of the Organization of Turkic States convened in Bishkek", 2024; "Bishkek Declaration of the 11th Summit of the Organization of Turkic States", 2024).

TDT, çevresel sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik "Türk Yeşil Vizyonu" çerçevesinde önemli girişimlerde bulunmuştur. 2024 yılının kasım ayında COP29 ("The

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Conference of the Parties – 29” (Türkçesi: “29. İklim Değişikliği Taraflar Konferansı” olarak belirtilmiştir)) kapsamında başlatılan “İklim, İnovasyon, Yeşil Ekonomi ve Ticaret için Ortaklık” girişimi, üye ülkelerin yeşil ekonomiye geçiş süreçlerini desteklemek ve iklim dirençli altyapı geliştirmek için atılan kritik bir adım olmuştur. Ayrıca, dijitalleşme ve finansal iş birliğini teşvik eden projelerle birlikte, Türk dünyasının ekonomik büyümesini ve çevresel sürdürülebilirliğini artırmaya yönelik çalışmalar vurgulanmıştır. TDT’nin bu adımları, üye ülkeler arasında daha derin bir stratejik iş birliğini teşvik ederken, Türk dünyasının uluslararası sistemde daha etkili bir aktör olma hedefini desteklemiştir (“OTS Secretary General participated at the ministerial launch and signing ceremony of the OTS Partnership for Climate, Innovation, Green Economy and Trade”, 2024).

3.1.1. Askerî Güç Kapasiteleri ve Potansiyeli

TDT üyesi ülkelerin askerî kapasiteleri, Global Firepower’ın “2024 Askerî Güç Sıralaması” ve savunma bütçesi verilerine göre dikkat çekici bir seviyede yer almıştır. Türkiye, Macaristan, Kazakistan ve Azerbaycan gibi ülkeler, bireysel olarak güçlü bir askerî kapasiteye sahip olup birleşik savunma bütçeleriyle var sayıldığı vakit Almanya’nın bütçesini geride bırakarak dünya genelinde 7. Sırada yer aldığı görülmüştür (“2024 Military Strength Ranking”, 2024; “Defense Budget by Country (2024)”, 2024). Aynı zamanda TDT ülkeleri arasında yer alan Türkiye ve Azerbaycan arasındaki Şuşa Beyannamesi gibi iş birliği anlaşmaları, savunma alanında stratejik dayanışmayı güçlendirmiştir. Türkiye, savunma bütçesinde modernizasyon ve sınır güvenliği gibi alanlara öncelik verirken Azerbaycan bütçesini Karabağ’daki egemenliği pekiştirmek için kullanmıştır (“Millî Savunma Bakanı Yaşar Güler, Bakanlığın 2024 Bütçesinin Görüşüldüğü TBMM Genel Kurulunda Konuştu”, 2023; “Azerbaycan Respublikasının 2024-cü il Dövlət Bütçesi Haqqında”, 2023). Bu durum, TDT’nin bölgesel istikrarı sağlama ve uluslararası güç dengelerinde etkin bir aktör olma kapasitesini artırmıştır.

TDT’nin askerî gücünün yanı sıra ekonomik göstergeleri de stratejik önemini desteklemektedir. Türkiye, 85 milyonluk nüfusu ve 1,11 trilyon dolarlık GSYH’si ile bölgenin en büyük ekonomisi olarak öne çıkarken, Kazakistan ve Macaristan gibi ülkeler de kişi başına düşen yüksek GSYH değerleriyle dikkat çekmiştir (“These Countries Have the Strongest Militaries”, 2024). Bişkek Zirvesi’nde, güvenlik ve iş birliği konuları öne çıkmış, ancak Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, TDT’nin şu an için herhangi bir askerî ittifak kurma niyetinde olmadığını açıklamıştır (“Erdogan: Organizatsiya Tyurkskikh Gosudarstv Poka Ne Planiruyet Sozdaniye Armii”, 2024). Bunun yerine, “Sivil Koruma Mekanizması” gibi girişimlerle afet yönetimi ve dayanışmayı artırma hedeflenmiştir. Eğitim ve teknoloji transferi gibi iş birlikleri, üye ülkeler arasında güvenlik bağlarının güçlenmesine katkı sağlamış ve TDT’nin stratejik hedeflerini desteklemiştir.

3.1.2. Ekonomik Boyut ve Dış Ticaret Hacmi (2024)

TDT üyesi ülkeler, 2024 yılında ekonomik büyüme ve dış ticaret performanslarıyla dikkat çekmiştir. Türkiye, Ocak-Ağustos döneminde ihracatını yüzde 3,9 artırarak 170,8 milyar dolara yükseltirken, ithalatını yüzde 8,6 azaltmış ve dış ticaret açığını yüzde 33,5 oranında düşürmeyi başarmıştır (“Dış Ticaret İstatistikleri, Ağustos 2024”, 2024). Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye’nin ekonomik büyüme oranı yüzde 3,2’ye gerilerken, enflasyon oranı yüzde 57,9’a ulaşmıştır (“Türkiye”, 2024, s. 1-2). Azerbaycan ise hidrokarbon dışı sektörlerdeki büyümeyle dikkat çekerken, hidrokarbon ihracatındaki yüzde 40’lık azalma ticaret hacmini yüzde 12,7 oranında düşürerek 30,99 milyar dolara geriletmiştir (Myasnikova, 2024). Buna rağmen, hidrokarbon dışı ihracattaki yüzde 50’lik artış ve bankacılık sektörünün güçlü performansı,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Azerbaycan ekonomisinin çeşitlendirme çabalarını desteklemiştir ("Azerbaijan Monthly Economic Update – October 2024", 2024, s. 1-2).

Diğer TDT ülkeleri arasında Kazakistan, Ocak-Haziran döneminde dış ticaret hacmini yüzde 2,1 artırarak 66,889,2 milyon dolara yükseltmiş, ancak ticaretinin yüzde 91,3'ünün Rusya ve AEB ülkelerine dayanması, ticaret ortaklarının çeşitlendirilmesi gerektiğini göstermiştir ("Foreign trade turnover of the Republic of Kazakhstan (January-June 2024)", 2024). Özbekistan ise dış ticaret hacmini 36,8 milyar dolara çıkarmış ve yüzde 6 büyüme kaydetmiştir ("Uzbekistan", 2024, s. 1-2). Türkmenistan, 9 milyar doları aşan dış ticaret hacmi ve pozitif ticaret dengesiyle istikrarını sürdürmüştür ("TIF 2024: Vneshniy tovarooorot Turkmenistana v pervom polugodii 2024 goda prevysil 9 milliardov dollarov SSHA", 2024). Kırgızistan, dış ticaret hacmini yüzde 8,4 artırarak 12 milyar dolara yükseltmiş, ihracatında yüzde 28 oranında büyüme sağlamıştır (Kapar kyzy, 2024). Bu veriler, TDT üyesi ülkelerin ekonomik dayanıklılık ve dış ticaret performansı açısından gelişimlerini sürdürdüğünü ortaya koymuştur.

3.1.3. Türk Devletlerinin Uluslararası ve Bölgesel 2040 Vizyonları

"Türk Dünyası – 2040 Vizyonu" TDT'nin uzun vadeli stratejik hedeflerini ve bölgesel iş birliği taahhütlerini ortaya koymuştur. 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile kurumsal bir çerçeve kazanan TDT, Türk dünyasının farklı alanlarda ortak kalkınma hedeflerine ulaşmasını amaçlayan kapsamlı bir iş birliği platformu olarak faaliyet göstermiştir. Vizyon Belgesi, dayanıklılık, iyi yönetim, çoğulculuk, kapsayıcılık, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi temel değerlere vurgu yaparak, küresel iş birliği ağlarına açık bir Türk dünyası hedefini desteklemiştir. Bu doğrultuda, "Türkistan – 2040" vizyonu, TDT çatısı altında Türkistan ülkelerinin güvenlik, ekonomik kalkınma ve altyapı projeleri gibi konularda ortak hareket ederek bölgesel dayanışmayı güçlendirmeyi hedefleyen stratejik bir açılım olarak öne çıkmıştır. Hem Türk dünyası hem de Türkistan özelinde planlanan bu kapsamlı vizyon, bölgesel güvenlik ve istikrarın artırılması, ticaret hacminin yükseltilmesi ve ortak kültürel bağların güçlendirilmesi için yenilikçi ve sürdürülebilir iş birliği mekanizmaları geliştirmeyi amaçlamıştır.

3.1.3.1. Türk Dünyası – 2040 Vizyonu

TDT'nin "Türk Dünyası- 2040 Vizyonu" belgesi, üye ülkeler arasında dayanıklılık, iyi yönetim, çoğulculuk, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi değerlere dayalı bir iş birliği modeli geliştirmeyi hedeflemiştir. 2009'da Nahçıvan Antlaşması ile başlatılan kurumsal iş birliği süreci, TDT'nin bölgesel ve küresel düzeyde etkili bir aktör olma hedefine hizmet etmiştir (Kocaman, 2021, s. 192-201). 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilen 8. Zirve'de kabul edilen bu vizyon, ekonomik kalkınma, enerji güvenliği, ticaret yolları ve kültürel dayanışma gibi alanlarda yenilikçi ve sürdürülebilir iş birliği mekanizmaları geliştirmeyi amaçlamıştır. BM Güney-Güney İş Birliği Ofisi'nin 2017'de yayımladığı bir rapor, TDT'nin bölgesel kalkınma için olumlu katkılarını vurgulamış ve bu vizyonun uluslararası alandaki yankısını desteklemiştir (Schnitzer-Skjønsberg, 2017, s. 17). Ayrıca, "Türk Dünyası- 2040 Vizyonu", uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak küresel yönetimi daha kapsayıcı hale getirme çabalarını ortaya koymuştur. Bu belge, Türk dünyasının sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşması için yenilikçi projelerle dayanışmayı güçlendirmeyi hedeflemiştir ("Turkic World Vision – 2040", 2021).

3.1.3.2. Türkistan – 2040 Vizyonu

"Türkistan- 2040 Vizyonu", Türkistan ülkeleri arasında güven, iş birliği ve kalkınma hedeflerini güçlendirmek için kapsamlı bir strateji ortaya koymaktadır. Bölgedeki ticaret hacmini artırmayı, enerji projeleriyle (Kambarata ve Rogun HES) altyapıyı geliştirmeyi ve lojistik kapasiteleri güçlendirmeyi amaçlamıştır. Örneğin, Trans-Hazar Ulaştırma Koridoru ve Modern İpek Yolu

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

projeleri, Türkistan ülkelerinin küresel pazarlara entegrasyonunu hızlandıracak stratejik girişimler arasında yer almıştır. Ticaret hacminin 15 milyar dolara çıkarılması ve Güney Asya pazarlarına erişimi sağlayacak Trans-Afgan Demiryolu gibi projeler bu hedefin merkezinde bulunmuştur (Sakenova, 2024). Su kaynaklarının adil kullanımı ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden su-enerji konsorsiyumu projeleri, bölgedeki dayanıklılığı artırmayı hedeflemiştir. Ayrıca eğitim, kültürel iş birliği ve insan sermayesi geliştirme projeleri, toplumlar arası dayanışmayı teşvik etmiştir. Bu vizyon, Türkistan'ın bölgesel gerçekliklerini dikkate alarak, küresel iş birliğine açık, güçlü ve dayanıklı bir yapı oluşturmayı amaçlamıştır ("Kontseptsiya Razvitiya Regionalnoi Kooperatsii – "Tsentralnaya Azia – 2040", 2024, s. 1-9).

3.2. Jeopolitik ve Stratejik Olarak Uluslararası Koridorların Merkezinde Türk Devletleri Türk Dünyası diplomasisi çerçevesinde Türkistan ve Güney Kafkasya, Asya ile Avrupa arasında stratejik ticaret ve enerji koridorları sunarak önemli roller üstlenmiştir. Türkistan, zengin yeraltı kaynakları ve ticaret yollarıyla bölgesel iş birliği açısından kritik bir merkez olurken, Güney Kafkasya Doğu-Batı hattında köprü işlevi görmüştür. Bu bölgeler, INSTC gibi projeler aracılığıyla alternatif ticaret yolları sunarak bölgesel kalkınmayı desteklemiştir. Hindistan liderliğinde geliştirilen INSTC, Mumbai'den Avrupa'ya kadar uzanan 7.200 km'lik bir güzergâh sunarak Çin'in Modern İpek Yolu'na alternatif bir rota oluşturmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte, İran limanlarına ve Hazar Bölgesi'ne dayalı bu rotalar, bölgesel gerilimler ve güvenlik riskleri nedeniyle çeşitli tehditlerle karşı karşıya olmuştur ("India and Russia To Connect Supply Chains Via Iran's INSTC", 2024; Panda, 2023). Hindistan ayrıca Türkistan'daki etkinliğini artırmak için ekonomik ve lojistik projelere odaklanmış, Çin'in bölgede artan etkisine karşılık bu koridoru bir stratejik araç olarak kullanmayı planlamıştır ("India Becomes a Key Player in Central Asia Riding on Infra Projects", 2022).

Güney Kafkasya, Türk Dünyası diplomasisinde Doğu mallarının Batı'ya açıldığı stratejik bir geçiş noktası olarak öne çıkmaktadır. Çin, 2024 yılında Gürcistan ve Azerbaycan ile ticaret ve lojistik projelerine yönelik mutabakat zaptları imzalayarak Orta Koridor üzerindeki etkinliğini artırmayı hedeflemiştir. Gürcistan ile altyapı, lojistik ve dijitalleşme alanlarında iş birliği yapılırken, Azerbaycan ile yapılan stratejik ortaklık anlaşması Hazar Geçişli Ulaştırma Koridoru'nun gelişimini hızlandırmayı amaçlamıştır ("Georgia and China Sign Memorandum on Joint Development of Middle Corridor", 2024; "Joint Declaration of the Republic of Azerbaijan and the People's Republic of China on the Establishment of a Strategic Partnership Was Adopted in Astana", 2024). Çin ayrıca Türkistan'da demir yolu projelerine yoğunlaşmış, Kazakistan ve Kırgızistan üzerinden lojistik ağlarını genişleterek bölgesel ticareti güçlendirmiştir (van der Laan, 2024). Ancak, bölgede sürdürülebilir kalkınma ve istikrar sağlamak için daha uzun vadeli finansal taahhütler ve güçlü iş birliği mekanizmalarına ihtiyaç duyulmuştur.

3.3. Diplomasiden Ortak Kimliğe Giden Stratejik Hamle Olarak: Ortak Türk Alfabesi mi, Ortak Diplomatik Türkçe mi?

Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu'nun Türk Akademisi ile birlikte 2024'te Bakü'de kabul ettiği Ortak Türk Alfabesi önerisi, Türk dünyasında kültürel ve diplomatik bağları güçlendirmeyi amaçlayan önemli bir adım olarak görülmüştür ("Turkic States Reach Agreement on Common 34-Letter Alphabet", 2024). İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işte birlik" ilkesinden ilham alınarak hazırlanan bu proje, Türk devletlerinin uluslararası alanda birleşik bir güç olarak hareket etmesine olanak tanımayı hedeflemiştir. Ortak alfabe, yalnızca dil birliğini sağlamakla kalmayıp, Türk devletleri arasındaki diplomasi, ekonomi ve stratejik iş birliğini artırabilecek bir yumuşak güç aracı olarak değerlendirilmiştir ("Turkic World Common Alphabet Commission Completes Joint Work", 2024). 2021'de TDT Zirvesi'nde gündeme gelen proje, 2023 ve 2024 yıllarındaki

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

toplantılarla olgunlaşmış ve Bişkek Zirvesi'nde dil mirasının korunması ve kültürel bağların güçlendirilmesine yönelik kararlılık ifade edilmiştir ("Tyurkskiye Strany Utverdili Yedinyy Alfavit — TRT", 2024).

Ortak alfabe projesi, özellikle Türkistan ülkelerinin Kiril'den Latin alfabesine geçiş süreçlerinin tamamlanmamış olması nedeniyle bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bu durum, girişimin uygulanabilirliğini sınırlayan bir etken olarak öne çıkmıştır. TDK Başkanı Osman Mert, Türkiye alfabesinin değişmeyeceğini, ancak diğer Türk lehçelerinde kullanılan beş harfin eklenmesiyle bu alfabenin bölgesel uyumu artıracaklarını belirtmiştir ("TDK Başkanı Mert 'Ortak Türk Alfabeti' Konusuna Açıklık Getirdi", 2024). Ancak, Türk devletleri arasındaki dil ve yazı birliği sağlanmadan önce diplomatik Türkçe ve ortak bir iletişim dilinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dil birliğinin oluşturulması, Türk dünyası diplomasisinin etkinliğini artırmak için stratejik bir öncelik olarak değerlendirilmiştir. Proje, idealist bir girişim olmasına rağmen, mevcut koşullarda zorlu bir geçiş süreci gerektirdiği ve bu nedenle kısa vadede askıya alındığı ifade edilmiştir.

3.4. Macaristan'ın Türk Dünyasındaki Yeri ve Tutumu

SSCB'nin dağılmasıyla Türk Dünyası diplomasisi güçlenirken, Macaristan da özellikle son yıllarda bu yapının bir parçası hâline gelmiştir. Avrupa Hun Türkleri kökenine dayanan tarihi bağları öne çıkaran Macaristan, Türk devletleriyle diplomatik ve kültürel iş birliğini artırmıştır. Viktor Orbán'ın 2019'da TDT Zirvesi'nde Macarları Türk kabileleriyle ortak kökene sahip bir millet olarak tanımlaması ve Macaristan'ı "Hristiyan Türk toprağı" olarak nitelendirmesi bu süreci pekiştirmiştir (Büyük, 2019). Macaristan'ın Gürcistan'la yeşil enerji projeleri ve Azerbaycan ile yapılan ortaklıklar gibi stratejik adımları, Türk Dünyası diplomasisine Avrupa'da yeni bir boyut kazandırmıştır. COP29 zirvesinde Azerbaycan, Gürcistan, Macaristan ve Romanya arasında yenilenebilir enerji aktarımını hedefleyen projelerin ele alınması, bu iş birliğinin ekonomik ve stratejik boyutunu göstermektedir. Ancak bu projelerin finansman belirsizlikleri nedeniyle somutlaşması gecikmiştir (Swezey, 2024).

Macaristan'ın AB politikalarına ters düşen tutumu, özellikle Rusya-Ukrayna Savaşı sırasında daha belirgin hâle gelmiştir. Orbán'ın Polonya'ya yönelik "ikiyüzlü politika" eleştirisi, iki ülke arasında gerilim yaratmıştır ("Lecture of Prime Minister Viktor Orbán at the 33rd Bálványos Summer Free University and Student Camp", 2024). Bununla birlikte, Macaristan'ın KKTC'ye gözlemci statüsü verilmesini desteklemesi ve TDT Zirvesi'ne katılımı AB'nin eleştirilerine neden olmuştur. AB, bu adımın BM Şartı'na aykırı olduğunu savunarak kınama yayınlamıştır (OTS: Statement by HR/VP Josep Borrell on attempts to legitimise the Turkish Cypriot secessionist entity, 2024). Ancak Macaristan, bu eleştirileri göz ardı ederek Türk Dünyası ile ilişkilerini güçlendirmeye devam etmekte ve Avrupa'da Türk kültürü ve diplomasisinin yayılmasında önemli bir köprü işlevi görmüştür.

4. Tartışma

4.1. TDT'nin Jeopolitik Stratejilerinde Enerji ve Ticaret Koridorlarının Rolü

Türk dünyası diplomasisi, enerji ve ticaret koridorları aracılığıyla bölgesel dayanışmayı artırırken, ekonomik entegrasyonu ve stratejik iş birliğini güçlendirmiştir. INSTC, Hindistan, İran ve Rusya'nın öncülüğünde Türkistan ve Güney Kafkasya'yı küresel ticaret sistemine entegre etmeyi hedeflerken, Orta Koridor, Azerbaycan ve Gürcistan gibi ülkeler üzerinden Avrupa'ya ulaşan bir güzergâh olarak Türk dünyasının ticaretteki rolünü güçlendirmiştir. Enerji projeleri, özellikle Trans-Hazar Boru Hattı, Türk devletlerinin enerji arz güvenliğini sağlama çabalarını desteklemektedir; ancak, bu girişimler, İran ve Rusya gibi bölgesel aktörlerin çıkarlarına tehdit

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

oluşturduğu için diplomatik zorluklarla karşılaşmıştır. TDT'nin bu koridorlar üzerinden etkinliğini artırması, yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda uluslararası arenada daha güçlü bir aktör olarak Türk dünyasının yer edinmesini sağlayarak bölgesel istikrar için de önemli bir fırsat sunmuştur.

4.2. TDT Çatısı Altında Askerî İş Birliği ve Güvenlik Yaklaşımları

Türk dünyası diplomasisi, enerji ve ticaret iş birliğinin yanı sıra, bölgesel güvenlik ve askerî dayanışmayı da stratejik hedeflerinin merkezine yerleştirmiştir. Bışkek'te düzenlenen TDT 11. Zirvesi'nde alınan kararlar, bu doğrultuda atılan somut adımları temsil etmiştir. Sivil Koruma Mekanizması, doğal afetler ve acil durumlarda üye ülkeler arasındaki dayanışmayı artırarak güveni pekiştirmeyi hedeflerken; eğitim, teknoloji transferi ve savunma iş birliği projeleri, Türk devletlerinin uluslararası alanda daha güçlü bir konuma ulaşmasına olanak sağlamıştır. Global Firepower 2024 sıralamasında Türkiye'nin 8. sıradaki lider konumu ve diğer üye ülkelerin bölgesel güvenlikteki etkin rolü, TDT'nin caydırıcılık gücünü artırmıştır. Askerî ittifak niyeti olmadığı vurgulansa da, ortak tatbikatlar ve savunma anlaşmalarıyla desteklenen iş birliği, TDT'nin bölgesel güvenlik dinamiklerinde önemli bir aktör olarak konumlanmasını sağlamıştır. Bu kapsamda, TDT çatısı altında geliştirilen projeler, Türk dünyasının uluslararası sistemde hem bölgesel istikrar hem de stratejik güç açısından etkisini artırma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymuştur.

4.3. Ortak Diplomatik Türkçe Kavramların Kullanılması ve Olası Etkisi

Türk dünyası diplomasisinin önemli bir unsuru olarak Ortak Türk Alfabesi ve kavramsal birlik çalışmaları, Türk devletleri arasında kültürel ve diplomatik bağların güçlendirilmesine odaklanmıştır. Bu bağlamda, "Orta Asya" yerine "Türkistan" ve "Avrasya" yerine "Turan coğrafyası" gibi terimlerin kullanılması, Türk kimliğini vurgulayan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Türkiye'nin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan bu terminolojik değişiklikler, Türkistan coğrafyasındaki millî bilinci artırmayı ve dış aktörlerin ideolojik etkilerini sınırlandırmayı hedeflemiştir ("MEB Müfredatında Köklü Değişiklik: Orta Asya Değil Türkistan", 2024). Bu değişiklikler, Türkistan'ın tarihî ve kültürel anlamda Türk dünyası ile olan bağlarını güçlendirme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

"Orta Asya" ve "Avrasya" kavramlarının tarihî bağlamı incelendiğinde, bu terimlerin Prusyalı doğa bilimci Aleksander von Humboldt tarafından ilk kez ortaya atıldığı görülmüştür. Von Humboldt, 1843 yılında "Orta Asya"yı, 1849 yılında ise "Avrasya"yı birer coğrafi ve ideolojik terim olarak tanımlamıştır (von Humboldt, 1843; von Humboldt, 1849). Ancak bu terimlerin günümüzdeki uluslararası sistemde ideolojik bir çerçeveye oturtularak kullanılmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Özellikle Rusya, bu kavramları Panslavizm ve Avrasyacılık politikalarını desteklemek için temel bir araç olarak kullanmıştır (Shekhovtsov, 2009, s. 697-716). Rusya'nın bu yaklaşımı, Panslavizm yerine Avrasyacılığı benimseyerek, Slav unsurların hâkimiyetinde bir medeniyet modeli oluşturma çabasını yansıtmıştır. Bu bağlamda, Türk dünyasının kendi terminolojik ve kavramsal altyapısını geliştirmesi, ideolojik manipülasyonları engelleyerek kimliğini koruması açısından kritik bir öneme sahip olmuştur.

Türk dünyasının millî kimliğini ve kültürel mirasını koruma çabaları, Çin ve Rusya gibi güçlerin bölgedeki tarihî ve ideolojik iddialarına karşı da bir direnç mekanizması oluşturmuştur. Örneğin, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Kazakistan topraklarını "*Rusya'dan bir hediye*" olarak nitelendiren açıklamalarını reddederek, bu tür ifadelerin komşuluk ilişkilerine zarar verdiğini vurgulamıştır (Najibullah, 2014; "Kazakh President Says Country Didn't Receive Territory As 'Gift' From Russia", 2021). Benzer şekilde,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Çin'in "Manas" destanını "Çin millî mirası" olarak sahiplenmesi, Türk kültürüne yönelik hak iddialarının bir örneği olarak dikkat çekmiştir (Yingna ve Ruzeng, 2023; "Mǎ nà sī shì bǎogù cáifù", 2023). Bu bağlamda, Türk Dünyası diplomasisinin ortak terminoloji ve kavramlar üzerinden kimliğini güçlendirme çabası, Türk devletlerinin uluslararası arenadaki gücünü artırma hedefi doğrultusunda önemli bir ihtiyaç olarak öne çıkmıştır. Bu çaba, Rusya ve Çin gibi ülkelerin kadim Türk toprakları üzerinde hak iddia etme olasılığı karşısında, Türk kimliğini, toprağını, kültürünü ve tarihî haklarını koruma gerekliliğini daha da pekiştirmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Türkistan ve Kafkasya bölgelerinin jeopolitik ve stratejik önemi, Türk dünyası diplomasisinin etkinliğini artıran kritik bir unsur olarak öne çıkmıştır. TDT'nin enerji güvenliği, ticaret koridorları ve savunma iş birliği alanlarındaki projeleri, bölgesel iş birliğini güçlendirmekle kalmamış, Türk dünyasının küresel sistemde stratejik bir denge unsuru olma potansiyelini de ortaya koymuştur. Özellikle "Türk Dünyası – 2040" ve "Türkistan – 2040" vizyonlarının hayata geçirilmesi, kültürel bağların diplomatik ve ekonomik dayanışmaya dönüştürülmesini sağlamış, Ortak Türk Alfabesi ve Türkçe kavramlar gibi girişimler, Batı, Çin ve Rusya'nın hegemonik etkilerine karşı Türk merkezli bir jeopolitik gücün inşasına katkıda bulunmuştur. Ancak Kafkasya'daki çoklu politik dinamikler ve Gürcistan'ın Çin'le stratejik ortaklıkları, Türk dünyasının ortak tutum geliştirme çabalarını karmaşıktırıştır.

Bununla birlikte, TDT'nin Modern İpek Yolu gibi projelerle Çin'le geliştirdiği iş birliği, bölgesel ekonomik büyümeye katkı sağlamış, ancak bu ilişkilerin dengeli bir şekilde yürütülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Sivil Koruma Mekanizması gibi yapılar, Türk devletleri arasında dayanışmayı artırırken, doğal afetlere karşı bölgesel direnç oluşturmuştur. Ancak bu girişimlerin Batı tarafından askerî ittifak olarak algılanması, Türk devletlerine yönelik jeopolitik baskılar doğurmuş ve denge politikalarının önemini vurgulamıştır. TDT'nin kültürel, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki entegrasyonu, Türk dünyası diplomasisinin bölgesel istikrar ve küresel sistemde etkili bir aktör olma hedeflerini gerçekleştirme yolunda kritik bir adım olmuştur.

Türk dünyasının diplomasisinin etkisini artırmak ve bölgesel kalkınmayı desteklemek adına, aşağıdaki önerilerin dikkate alınması, TDT ve üye devletler arasındaki ikili ve çoklu iş birliklerini güçlendirebilir ve bu ülkelerin değişen dünya düzeninde önemli bir aktör olmalarını sağlayabilir:

1. Enerji ve Ulaştırma Koridorlarında İş Birliği: Türk Cumhuriyetleri arasında enerji ve ulaştırma projelerinde daha güçlü bir iş birliği geliştirilebilir. Trans-Hazar Boru Hattı gibi projeler ve Modern İpek Yolu ile INSTC projeleri, bölgedeki ticaret ve enerji akışını artırarak, bölgesel istikrarı ve ekonomik büyümeyi teşvik edecektir. Bu projeler sadece enerji güvenliğini değil, ticaretin etkinliğini ve verimliliğini de artırabilir.
2. Stratejik Ticaret Koridorları: Türkistan ve Kafkasya üzerinden geçen stratejik ticaret yollarının altyapısının geliştirilmesi amacıyla, bölgesel bir ticaret ve ulaşım koridorları kurulması önerilebilir. Bu koridorlar, Türk Cumhuriyetlerinin merkezde olacağı şekilde, Modern İpek Yolu ve INSTC projeleri aracılığıyla genişletilerek Asya ve Avrupa ticaret ağlarını birbirine bağlayan stratejik arterler haline getirilebilir. Bu sayede Türk dünyası ülkeleri arasında kesintisiz ticaret akışı sağlanarak, lojistik kapasite artırılabilir.
3. Bölgesel Stratejik Müttefiklik Geliştirme Programı: Türk dünyası ülkeleri arasındaki stratejik iş birliklerini derinleştirmek amacıyla bir "Bölgesel Stratejik Müttefiklik Geliştirme Programı" başlatılması teşvik edilebilir. Bu program, bölgesel müttefiklerle

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ortak projeler geliştirilmesini teşvik edecek ve Türk dünyasının küresel güç dengelerinde daha etkili olmasına katkıda bulunacağı belirtilebilir.

4. Türk Devletleri Savunma ve Stratejik İş Birliği Beyannamesi: Şuşa Beyannamesi örneğinden hareketle, tüm Türk devletlerini kapsayan bir "Türk Devletleri Savunma ve Stratejik İş Birliği Beyannamesi" imzalanabilir. Bu anlaşma, Türk devletleri arasında askerî iş birliğini genişletmeyi, ortak savunma mekanizmaları oluşturmayı ve stratejik altyapıların güvenliğini sağlamayı hedeflemesi, böylece Türk dünyası, bölgesel ve küresel düzeyde jeopolitik etkisini artırabileceği öngörülebilir.

5. Macaristan Vasıtasıyla Batı ile İlişkilerin Güçlendirilmesi: Türkistan ve Kafkasya'daki iş birliklerinin yanı sıra, Macaristan gibi Doğu Avrupa'da yer alan ülkelerle Türk dünyası arasındaki ilişkiler derinleştirilebilir. Bu, Türk dünyasının Avrupa ile bağlarını güçlendirecek ve bölgesel iş birliklerini genişletilmesinde önemli rol oynayabilir.

6. Ortak Diplomatik Türkçe: Diplomaside ortak Türkçe tutumu, Türk devletlerinin diplomatik dilde birlik sağlayarak millî kimliği güçlendirecektir. "Türkistan" ve "Turan coğrafyası" gibi özgün kavramların benimsenmesi, dış aktörlerin ideolojik terimlerine karşı daha köklü ve millî bir tanımlama sunacaktır. Bu yaklaşım, Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki kültürel iddialarına ve Rusya'nın Kazakistan'a dair geçmişteki söylemlerine karşı Türk devletlerinin tarihî ve kültürel haklarını korumada stratejik bir direnç sağlayabilir.

Sonuç olarak, Türk dünyası diplomasisi, stratejik iş birlikleri ve kültürel dayanışmayı önceliklendirerek, Türk devletlerinin uluslararası arenada daha güçlü bir aktör haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu diplomasi anlayışı, yalnızca bölgesel değil, küresel düzeyde de Türk dünyasının stratejik çıkarlarını koruma ve güçlendirme potansiyelini ortaya koymuştur.

6. Kaynaklar

- 1TV. (2024, September 13). *Georgia and China Sign Memorandum on Joint Development of Middle Corridor*. <https://1tv.ge/lang/en/news/georgia-and-china-sign-memorandum-on-joint-development-of-middle-corridor>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- 24KG. (2024, Sentyabrya 11). *Tyurkskiye Strany Utverdili Yedinyy Alfavit — TRT*. <https://24.kg/obschestvo/304754-tyurkskie-strany-utverdili-edinyiy-alfavitnbspmddash-TRT>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- AKİpress. (2024, September 11). *Turkic World Common Alphabet Commission Completes Joint Work*. <https://akipress.com/news:795324:Turkic-World-Common-Alphabet-Commission-completes-joint-work>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Azerbaycan Respublikasının Milli Meclisi. (2023, November 14). *Azerbaycan Respublikasının 2024-cü il Dövlət Büdçəsi Haqqında*. <https://meclis.gov.az/news-layihe.php?id=2168&lang=az&par=0>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- BUREAU of National Statistics. (2024, August 15). *Foreign trade turnover of the Republic of Kazakhstan (January–June 2024)*. <https://stat.gov.kz/en/industries/economy/foreign-market/publications/207172>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Büyük, H. F. (2019, October 22). *Orban Enlists Turkic States in Fight Against Liberal Democracy*. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2019/10/22/orban-enlists-turkic-states-in-fight-against-liberal-democracy>, erişim tarihi: 13.11.2024.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Economic Times. (2022, December 23). *India Becomes a Key Player in Central Asia Riding on Infra Projects*. <https://infra.economictimes.indiatimes.com/news/urban-infrastructure/india-becomes-a-key-player-in-central-asia-riding-on-infra-projects/96451374?redirect=1>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- European Union External Action. (2024, November 11). *OTS: Statement by HR/VP Josep Borrell on attempts to legitimise the Turkish Cypriot secessionist entity*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/ots-statement-hrvp-josep-borrell-attempts-legitimise-turkish-cypriot-secessionist-entity_en, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Global Firepower. (2024). *2024 Military Strength Ranking*. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Global Firepower. (2024). *Defense Budget by Country (2024)*. <https://www.globalfirepower.com/defense-spending-budget.php>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Kapar kyzy, A. (2024, Noyabrya 11). *Torgovlya Kyrgyzstana s zarubezhnymi stranami vyroslo na 8.4%*. *Economist*. <https://economist.kg/ekonomika/2024/11/11/torghovlia-kyrgyzstana-s-zarubiezhnymi-stranami-vyroslo-na-8-4>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- Kocaman, Ö. (2021). *Adjusting to the 'New Normal' of Post COVID-19: The Role of Organization of Turkic States in Multilateral Cooperation*. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 26(2), 192–201.
- Myasnikova, A. (2024, Sentyabrya 16). *Vneshnyaya torgovlya Azerbaydzhana: novyye vyzovy dlya eksporta i rost interesa k elektromobilyam*. *Vesti*. <https://vesti.az/ekonomika/vneshnyaya-torgovlya-azerbaidzhana-novye-vyzovy-dlya-eksporta-i-rost-interesa-k-elektromobilyam-525649>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- News Central Asia. (2024, Noyabrya 10). *TIF 2024: Vneshniy tovarooborot Turkmenistana v pervom polugodii 2024 goda prevysil 9 milliardov dollarov SSHA*. <https://www.newscentralasia.net/2024/09/10/tif-2024-vneshniy-tovarooborot-turkmenistana-v-pervom-polugodii-2024-goda-prevysil-9-milliardov-dollarov-ssha>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- Orbán, V. (2024, July 27). *Lecture of Prime Minister Viktor Orbán at the 33rd Bálványos Summer Free University and Student Camp*. <https://miniszterelnok.hu/en/speech-by-prime-minister-viktor-orban-at-the-33rd-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Organization of Turkic States. (2021). *Turkic World Vision – 2040*. <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- Organization of Turkic States. (2024, November 14). *OTS Secretary General participated at the ministerial launch and signing ceremony of the OTS Partnership for Climate, Innovation, Green Economy and Trade*. <https://www.turkicstates.org/en/news/ots-secretary-general-participated-at-the-ministerial-launch-and-signing-ceremony-of-the-ots-partnership-for-climate-innovation-green-economy-and-trade>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Organization of Turkic States. (2024). *Bishkek Declaration of the 11th Summit of the Organization of Turkic States*. <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/haberler/bishkek-declaration-3476-291.pdf>, erişim tarihi: 06.11.2024.
- Organization of Turkic States. (2024). *The Eleventh Summit of the Organization of Turkic States convened in Bishkek*. <https://www.turkicstates.org/en/haberler/the-eleventh-summit-of-the-organization-of-turkic-states-convened-in-bishkek-3475>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Panda, J. P. (2023, February). *Revitalizing INSTC: Analyzing Geopolitical Realignments and the China Factor*. *Institute for Security & Development Policy*.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

<https://isdp.eu/publication/revitalizing-instc-analyzing-geopolitical-realignments-and-the-china-factor>, erişim tarihi: 15.11.2024.

- QHA. (2024, Kasım 14). TDK Başkanı Mert 'Ortak Türk Alfabesi' Konusuna Açıklık Getirdi. <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/tdk-baskani-mert-ortak-turk-alfabesi-konusuna-aciklik-getirdi-497944>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Qiushi. (2023, January 16). *Mǎ nà sī shì bǎoguì cáifù*. http://www.qstheory.cn/dukan/qs/2023-01/16/c_1129283409.htm, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Radio Free Europe/Radio Liberty. (2021, January 5). *Kazakh President Says Country Didn't Receive Territory As 'Gift' From Russia*. <https://www.rferl.org/a/toqayev-says-kazakhs-didn-t-receive-territory-as-gift-after-russian-lawmakers-question-kazakhstan-s-statehood/31034648.html>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Report. (2024, September 11). *Turkic States Reach Agreement on Common 34-Letter Alphabet*. <https://report.az/en/cultural-policy/turkic-states-reach-agreement-on-common-34-letter-alphabet>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Sakenova, S. (2024, August 9). *Tokayev Outlines Central Asia's Vision for Regional Cooperation and Growth*. *The Astana Times*. <https://astanatimes.com/2024/08/tokayev-outlines-central-asias-vision-for-regional-cooperation-and-growth>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- Schnitzer-Skjønsberg, A. (2017). *South-South In Action: The Cooperation Council of Turkic Speaking States*. New York: UNOSSC Publications.
- Shekhovtsov, A. (2009). Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism: The New Right à la Russe. *Religion Compass*, 3(4), 697–716.
- Silk Road Briefing. (2024, March 24). *India and Russia To Connect Supply Chains Via Iran's INSTC*. <https://www.silkroadbriefing.com/news/2020/03/24/india-russia-connect-supply-chains-via-irans-instc>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- SkillProof. (2024, Avgusta 9). *Kontseptsiya Razvitiya Regionalnoi Kooperatsii – 'Tsentralnaya Azia – 2040'*. <https://skillsproof.kz/restful/v1/domain/registry/kazlogistics/documents/624394>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- Swezey, V. (2024, November 12). *Azerbaijan and Georgia Discuss Establishing a Green Energy Pipeline to Europe at COP29*. *OC Media*. <https://oc-media.org/azerbaijan-and-georgia-discuss-establishing-a-green-energy-pipeline-to-europe-at-cop29>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- TASS. (2024, Noyabrya 8). *Erdogan: Organizatsiya Tyurkskikh Gosudarstv Poka Ne Planiruyet Sozdaniye Armii*. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/22351739>, erişim tarihi: 14.11.2024.
- TRT Avaz. (2024, Ekim 9). *MEB Müfredatında Köklü Değişiklik: Orta Asya Değil Türkistan*. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/meb-mufredatinda-koklu-degisiklik-orta-asya-degil-turkistan/6706295bc3322fc28449ddc6>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2021, Haziran 15). *Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında: Şuşa Beyannamesi*. <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>, erişim tarihi: 15.11.2024.
- Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı. (2023, Aralık 13). *Millî Savunma Bakanı Yaşar Güler, Bakanlığın 2024 Bütçesinin Görüşüldüğü TBMM Genel Kurulunda Konuştu*. <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/06b13080c4f64cafb2fdb60780e4fe8b>, erişim tarihi: 15.11.2024.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024, Eylül 27). *Dış Ticaret İstatistikleri, Ağustos 2024*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos-2024-53531>,
 erişim tarihi: 14.11.2024.
- U.S. News. (2024). *These Countries Have the Strongest Militaries*.
<https://www.usnews.com/news/best-countries/rankings/strong-military>, erişim tarihi:
 15.11.2024.
- van der Laan, D. (2024, October 15). *More Chinese Goods Head into Major Central Asian Cities Via Rail. Rail Freight*. <https://www.railfreight.com/beltandroad/2024/10/15/more-chinese-goods-head-into-major-central-asian-cities-via-rail>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- von Humboldt, A. (1843). *Asie Centrale*. Paris: Gide Libraire.
- von Humboldt, A. (1849). *Cosmos: Sketch of a Physical Description of the Universe*. Paris: Longmans.
- World Bank. (2024). *Azerbaijan Monthly Economic Update – October 2024*.
<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/794a8e81c2bfb60ae43907d3398d5bc0-0080012024/original/AZE-MEU-OCT-2024.pdf>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- World Bank. (2024). *Türkiye*.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099932110162433451/pdf/IDU1a6e3108711d55149ca18e1011828e90a0c76.pdf>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- Yingna, D. ve Ruzeng, Z. (2023, May 5). *The Epic of Manas: A Precious Treasure*. Qiushi.
http://en.qstheory.cn/2023-05/05/c_883087.htm, erişim tarihi: 15.11.2024.

Okul Öncesi Dönemde Açık ve Kapalı Alanda Yapılan Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisinin Kapsamlı Olarak İncelenmesi

Şebnem HÜRLER¹, Erhan BUYRUKOĞLU², Beyza TEKİN³, Elif TUNA KIZILTAŞ⁴, Aynur ENGİNBAĞ⁵, Fatmanur KIRMACI⁶

Özet

Araştırmamızda, okul öncesi dönemde açık ve kapalı alanlarda gerçekleştirilen sportif faaliyetlerin çocukların gelişimi üzerindeki etkilerini ele alan ulusal ve uluslararası araştırmaları karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Alan yazında yer alan çalışmalar kapsamlı olarak incelendiğinde açık ve kapalı alanlarda yapılan fiziksel aktivitelerin çocuklar üzerinde psiko-motor becerileri, fiziksel ve ruhsal uyumda pozitif yönde etki, sosyal ve duygusal gelişim üzerinde olumlu yönde gelişime katkı sağladığı, bilişsel ve dil gelişimi vb. alanda da olumlu katkılar sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca açık ve kapalı alanlarda yapılan faaliyetlerin çocuklar üzerinde etkilerinin sosyal etkileşim, fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı bir birey olma yönünde çocukların kişisel gelişimlerine devam ettikleri, el ve göz dengesinde uyum, koordinasyon becerilerinin pozitif yönde olması, çocukların kişilik özelliklerinin bilinçli bir şekilde olduğu alan yazın araştırmaları sonucunda görülmektedir. Alan yazında yer alan araştırmalar sonucunda genel olarak fiziksel aktivitenin erken çocukluk döneminde sadece fiziksel gelişimi değil, aynı zamanda sosyal ve bilişsel gelişimi desteklediğini vurgulamaktadır. Genel olarak alan yazında çalışmalarını değerlendirdiğimizde eğitimcilerin ve politika yapımcıların yapılan araştırma sonuçlarını dikkate alarak, çocukların gelişimlerini desteklemek üzere Millî Eğitim Bakanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığının iş birliği yaparak okul öncesi alanında açık ve kapalı alanların sportif faaliyetler üzerinde zenginleştirilmiş fiziksel aktivite programlarını entegre etmeleri gerektiği önerilmektedir. Böylece, çocukların sağlıklı ve dengeli bir şekilde gelişmeleri, ileri yaşlarda da bu olumlu etkilerin devam etmesi sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi, Açık ve Kapalı Alan, Sportif Faaliyet, Çocuk, Etki, Kapsam

1. Giriş

Okul öncesi dönem, çocukların hayatının temeli olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem 0-6 yaş arası çocukların aldıkları eğitimle sosyal-duygusal, psikomotor, dil, bilişsel ve öz bakım becerilerine yönelik gelişimleri desteklenmektedir. Eğitim sürecinde çocuklara, uyarıcı bakımından zengin bir çevre, akranlarıyla bir arada olacağı ve sosyal yaşantılar kazanacağı bir ortam sunulmaktadır (Diken, 2018). Okul öncesi dönem çocukların fizyolojik, psikolojik ve sosyal olarak büyümelerinde kritik bir rol oynadığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu dönemde en büyük rolün aile bireylerinin olmasının yanı sıra toplumsal çevreninde çok önemli olduğu vurgulanmaktadır (Özyürek, Özkan, Begde ve Yavuz, 2015).

¹ Trakya Üniversitesi, Spor Bilimleri Bölümü hurler.sebnem@gmail.com

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü erhanbuyrukoglu@gmail.com

³ Millî Eğitim Bakanlığı, beyzakuru@gmail.com

⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, eliftuna54@gmail.com

⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, enginbag.aynur@gmail.com

⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, fatmanur.kirmaci@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Çocuklar ilk olarak hareket etmeye anne karnında başlamaktadır. Bu durum çocukların varlıklarının bir kanısı olarak açıklanmaktadır. Dünyaya geldikten sonra çocuk önce emekler, ardından bu kazanımını geliştirerek yürür daha sonra edinmiş olduğu fizyolojik ve psiko- motor beceriler sonucunda koşma, zıplama, tırmanma vb. gibi motor beceriler eşliğinde öğrenmeye ve hayatını idam ettirmeye başlar. Bu beceriler zamanla özgürce oyun kurmanın ve oynamanın temelini oluşturarak çocukların sportif faaliyetler üzerinde sosyalleşmesini sağlamaktadır (Orhan, 2019). Çocuğun oyun oynamaya olan ihtiyacı nedeniyle yaptığı sportif faaliyetler, onun yaşlılarıyla bir arada olmasını sağlamaktadır. Sportif faaliyetler esnasında kararlar almayı ve alınan kararların kurallarına uymayı çocuk öğrenmektedir. Yenme ve yenilme duygularını yaşayarak birçok tecrübeyi bir arada çocuk sportif faaliyetler esnasında kazanmaktadır. Tüm bu sportif faaliyetler sayesinde çocuk, kendi vücudunu, yeteneklerini, ihtiyaçlarını, çevresini ve ilgi duyduğu alanları keşfetmeye ve üretmeye başlamaktadır (Çelik ve Şahin, 2013). Çocuğun hayatında daha aktif, çevresini merak eden, araştıran ve kendine güvenen bir birey olmasında sportif faaliyetler önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, bir çocuğun gelişimini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi, bedensel, ruhsal ve sosyal gelişiminin olumlu yönde ilerleyebilmesi için hareket etmesi ve sportif faaliyetlerde bulunması çok önemlidir (Tezel Şahin ve Yüksek Usta, 2016).

Sporun doğası gereği, rekabetin içerisinde olması çocukların takım halinde hareket etme, kazanma ve kaybetme duygusunun oluşmasında büyük bir öneme sahip olmaktadır. Rekabetin yoğun olduğu ortamlarda çocukların başarıya ulaşma motivasyonları üzerinde sportif faaliyetler büyük önem taşımaktadır. Başarı, çocukların yapmış olduğu açık veya kapalı alanlardaki aldıkları keyif ile yakından ilişkili olduğu yönündedir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde sporun çocukların kişilik özellikleri üzerinde belirleyici bir rol oynadığı ifade edilmektedir (Buyrukoğlu vd., 2024).

21. yüzyılla birlikte teknolojinin hızla ilerlemesi, erken yaştaki çocukların bu teknoloji ile iç içe büyümelerine neden olmaktadır. Çocuğun motor gelişiminde hareket oldukça önemlidir. Fakat teknolojik aletlerle küçük yaşta tanışan çocuklar, giderek daha hareketsiz bir yaşam tarzı benimsemeye başlamışlardır. Bunun bir sebebi, teknolojinin gelişmesiyle birlikte kentselleşmenin artması, annelerin çalışma hayatında daha fazla yer alması ve çocukların dışarıda güvenle oyun oynayacak alanların azalması olarak belirtilmektedir. Tüm bu durumlardan dolayı çocukların çocukların kapalı alanlarda daha fazla vakit geçirdikleri ifade edilmektedir. Çocukların kapalı ortamlarda sürekli olarak vakit geçirmeleri ailelerin kaygılanmasına neden olmaktadır. Genel olarak çocuklarının geleceklerini düşünen ailerin kapalı ortamlarda uzun süre vakit geçiren çocukları üzerinde akademik başarı, sosyal çevrede negatif yönde sonuçların yer aldığı (Aşkar, 2021), teknolojik gelişmelerinin insan hayatını önemli yönde etkilemsi sonucunda ise çocukların açık alanlarda oyun oynamalarının hızla azaldığı yönünde belirtilmektedir (NASPE, 2009).

National Association for Sport and Physical Education [NASPE, 2009], çocukların özellikle okul öncesi dönemden başlayarak her gün minimum 1 saat hareket eğitimi almaları ve minimum 1 saat açık havada serbest olarak vakit geçirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Bu durumun bir kazanım haline dönüştürüldüğünde çocukların fiziksel, ruhsal, psiko-motor özelliklerinde pozitif yönde ilerlemelerin olduğu tespit edilmiştir (Tucker, 2008).

Sportif faaliyetler, çocukların duyuşsal ve bilişsel gelişimlerini destekleyen, hem bireysel hem de grup halinde gerçekleştirilen fiziksel aktiviteler yoluyla zihinsel olarak kendilerini geliştirdikleri aynı zamanda rekabet duygusunu besleyen önemli bir unsur olarak ifade edilmektedir. Ayrıca

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

spor, bireylerin toplumla bütünleşmesini sağlayan, farklı yaş gruplarında zihinsel ve fiziksel gelişimi destekleyen kültürel bir yapı olarak da tanımlanmaktadır (Buyrukoğlu, 2023).

Günümüz koşullarında çocukların küçük yaşlarda sporla tanışması, sportif faaliyetler içeren aktivitelerde bulunması çocuğun gelişimi için oldukça önemlidir. Spor, insanların duygusal, davranışsal ve bilişsel açıdan tek başına veya bir grup içerisinde yer alarak yaptığı fiziksel faaliyetler çerçevesinde oyun oynama, eğlenme, egzersiz yapma, sosyalleşme vb. gibi hedefler güderek gerçekleştirdiği bedensel hareketlerin bir bütünü olarak açıklanmaktadır (Saçlı ve Demirhan, 2008). Küçük yaşlarda kazanılan spor bilinci, çocuğun ileriki yaşlarına da olumlu yönde etki fizyolojik, psikolojik ve sosyal alanlarda pozitif yönde büyük bir ivme kazandığı görülmüştür. Spor becerilerinin ortaya çıkması için ailenin desteği, çocuğun eğitim aldığı kurumlar ve akranlarının destekleyici bir yaklaşımda bulunmaları gerekmektedir. Ancak bu şekilde sportif faaliyetler, çocukların hayatlarında önemli bir yere sahip olabilir (Aydoğan, Özyürek ve Gültekin Akduman, 2015).

Çocuk, çevre ile etkileşime girerek kazandığı birçok deneyim sayesinde davranışsal olarak kendisini geliştirmektedir. Bu geliştirdiği davranışlar ile öğrenme gerçekleşmektedir. Bu nedenle, okul öncesi dönemde kalıcı öğrenmelerin gerçekleşmesi için yaparak yaşayarak öğrenme çok önemlidir. Maria Montessori, Jean Piaget, Rousseau ve Froebel gibi bilim insanları da hareket kavramını davranışla bir arada ele almışlardır. Özellikle okul öncesi dönemi kapsayan süreçte açık hava etkinliklerinin gelişime olan katkılarını çalışmalarında belirtmişlerdir (Alat, Akgümüş ve Cavalı, 2013). Açık hava etkinliklerinin çocuklar üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalarda, çocuklarda fiziksel gelişim dışında hayal güçlerini genişlettiği, dikkatlerini artırdığı, yaratıcılıklarını geliştirdiği, stresle başa çıkmayı öğrettikleri ve birlikte çalışma becerilerine daha yatkın oldukları belirtilmiştir (Arabacı ve Çıtak, 2017). Bu nedenlerle çocukların açık havada doğal şartlarda vakit geçirmesini sağlamak için onlara uygun ortamlar hazırlamak, özellikle fiziksel sağlıkları açısından çok önemlidir. Önceden planlanmış mekanlarda (okul bahçeleri, orman vb.) yapılacak olan açık hava etkinlikleri, çocukların temiz havayı hissetmelerini, evlerinin pencerelerinden değil de doğrudan güneş ışığı almalarını ve hareket etmelerini sağlamaktadır. Çocukların açık havada yaptıkları sportif faaliyetler sayesinde el-göz ve ayak koordinasyonları geliştirmektedir. Bu durum çocukların ince motor becerilerini kullanmada daha becerikli olmalarını sağlamaktadır (Aşkar, 2021).

Her ne kadar açık havada yapılan sportif faaliyetlerin çocukların gelişimine katkısı büyük olsa da hava şartlarının uygun olmadığı görülmektedir. Okul bahçe kullanım alanlarının yetersiz olması veya ailelerin tercih durumuna göre kapalı alanlarda da çocukların sportif aktiviteler gerçekleştirmesi mümkündür. Bu alanlara örnek olarak; sınıflar, oyun salonları, drama salonları, spor salonları, koridorlar vb. gibi alanlardır. Bu kapalı alanların uygun materyallerle (tırmanma merdiveni, top, atlama ipleri, çemberler, denge tahtası vb.) donatılması durumunda çocuklar çeşitli sportif faaliyetlerini bu alanlarda da gerçekleştirerek gelişimlerine olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Gönen ve Saranlı, 2014).

Eğitim ve öğretimin çeşitli aşamalarında kademeli olarak ilerlemesi sonucunda, sporun her yaşta bireylerin eğitim süreçlerine önemli katkılar sağladığı, sporun eğitimde bir araç olarak kullanıldığında ahlaki değerleri güçlendirdiği ifade edilmektedir (Buyrukoğlu vd., 2023).

Okul öncesi dönemde yapılan sportif faaliyetlerin çocuklara etkileri incelendiğinde fiziksel gelişim olarak, kas ve iskelet sistemlerini kuvvetlendirdiği, çocuğun sağlıklı bir kiloda olmasını sağladığı, duruş bozukluklarının önüne geçildiği görülmüştür. Motor gelişimine katkıları olarak

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

salıncakta sallanma, merdivene tırmanma, dengede durma, dikkat ve koordinasyon becerilerinin gelişimi gibi beceriler kazandığı tespit edilmiştir. Sportif faaliyetlerin görünen etkileri olduğu gibi gözle görülmeyen psikososyal ve ruhsal gelişimine yönelik katkıları da bulunmaktadır. Çocukların iyi bir ruh haline sahip olmaları, duygularını kontrol etmeyi öğrenmeleri, stresle başa çıkma yollarını aramaları buna örnek verilebilir (Orhan, 2019).

Alan yazında yer alan çalışmalar göz önünde bulundurularak araştırmamız ile okul öncesi dönemde açık havada ve kapalı alanda yapılan sportif faaliyetlerin çocuklara etkilerini kapsayan alan yazınları prizma yöntemi ile karşılaştırmalı olarak betimsel incelenmesi amaçlanmıştır.

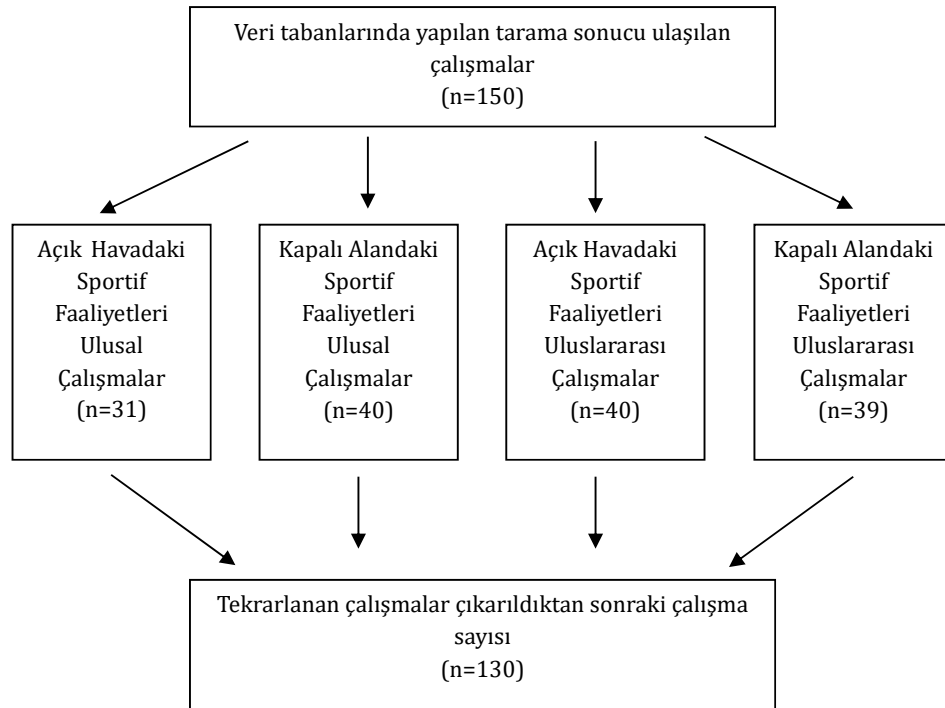
2. Yöntem

Bu çalışmamızda, nitel araştırma kapsamında dokümantasyon analizi yöntemi kullanılmıştır (Merriam, 2013). Dökümantasyon analizi yapılan araştırmanın amaçları kapsamında erişilen verilerin incelenmesi ile yapılan yöntemdir (Çepni, 2010).

Araştırmanın bulguları araştırılırken anahtar kelimeler ile PRISMA önerilerine uyulmuştur. Aranılan veri tabanlarında (Dergi Park, ProQuest, Google Akademik, EBSCO, ERIC, [ResearchGate](#)) Okul Öncesi, Açık ve Kapalı Alan, Sportif Faaliyet, Çocuk, Etki, Kapsam kavramları araştırılmıştır. 2001-2024 yılları arasında aranılan terimlerin sonucunda 150 araştırmaya ulaşılmıştır. Yapılan çalışmanın kriterlerine uygun analizlerin sonucunda 90 çalışma dahil edilmiştir. Okul Öncesi Dönemde Açık Havadaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Ulusal Çalışmalar 14, Okul Öncesi Dönemde Kapalı Alandaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Ulusal Çalışmalar 24, Okul Öncesi Dönemde Açık Havadaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Uluslararası Çalışmalar 25, Okul Öncesi Dönemde Kapalı Alandaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Uluslararası Çalışmalar 17 çalışmaya ulaşılmıştır.

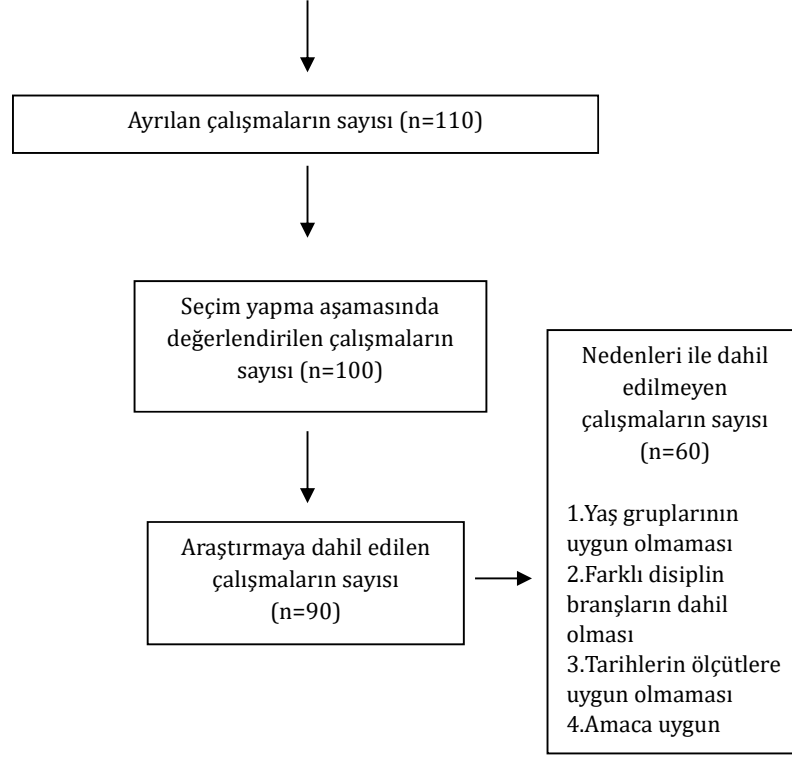
Şekil 1

PRISMA Bildirimi

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, incelenen çalışmalar, okul öncesi dönemde açık havadaki sportif faaliyetlerin çocuklara etkisi ve okul öncesi dönemde kapalı alandaki sportif faaliyetlerin çocuklara etkisi olmak üzere ulusal ve uluslararası olmak üzere ayrı başlıklar şeklinde verilmiştir.

Tablo 1

Okul Öncesi Dönemde Açık Havadaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Ulusal Çalışmalar

Araştırmacı, Çalışma Yılı	Araştırmanın Adı	Araştırmanın Amacı	Araştırma Yaklaşımı/ Katılımcılar	Başlıca Bulgular
Hande YAZICIOĞLU ÇALIŞAN; 2023	Sportif Hareket Eğitiminin Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Motor	Sportif hareket eğitiminin korunmaya muhtaç çocuklar üzerindeki	Nicel desen Çocuk (n:40)	Sportif hareket eğitiminin bu çocukların motor becerilerini belirgin bir şekilde

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

	Gelişim, Sosyal Kaygı, Ruhsal Uyum ve Yaşam Kalitesine Etkisi	etkilerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.		iyileştirdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, bu tür eğitimlerin çocukların sosyal kaygı düzeylerinde anlamlı bir azalma sağladığı ve ruhsal uyumlarını olumlu yönde artırdığı gözlemlenmiştir.
Serkan ALTIN; 2023	Geleneksel Çocuk Oyunlarının 60 - 72 Aylık Çocukların Sosyal Becerilerine Etkisinin İncelenmesi	Bu çalışmanın temel amacı, geleneksel oyunlarının okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal becerileri üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektir.	Nicel desen Çocuk (n:68)	Bulgular, geleneksel çocuk oyunlarının çocukların sosyal gelişim süreçlerinde belirgin bir olumlu etki yarattığını ortaya koymaktadır. Bu oyunlar, çocukların sosyal becerilerini geliştirmede ve etkileşim yeteneklerini artırmada kritik bir rol oynamaktadır.
Filiz DERE, Taner ÇİFÇİ; 2022	Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Pedagojik Katkılarına İlişkin Görüşleri	Bu araştırmada okul dışı öğrenme ortamlarının pedagojik katkılarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Nitel desen Okul öncesi öğretmeni (n:20)	Hareket etme becerisini geliştirdiği, büyük kas, küçük kas ve koordinasyon gelişimine katkı sağladığı görülmüştür.
Selda ATA DOĞAN, Menekşe BOZ; 2022	Okul Öncesi Öğretmenlerinin Dış Mekân Oyunları Hakkındaki Görüşleri	Çalışmada okul öncesi öğretmenlerini n dış mekânda oyun uygulamaları ve çocukların	Nitel desen Okul öncesi öğretmeni (n:15)	Açık havada oynamak çocukların fiziksel, bilişsel, sosyo-duygusal ve dil gelişimine katkıda bulunur.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

		bu tür oyunlara yönelik deneyimlerine ilişkin görüşlerini kapsamlı bir biçimde ortaya koymak amaçlanmıştır.		Çocuklar dış mekanlarda kendilerini daha özgür hissederek, kendileri iyi ifade etmekte ve arkadaşlarıyla farklı ilişkiler geliştirmektedir. Beden eğitimi ve sporun, bireylerin psikolojik ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynadığını ve kişisel gelişimlerini destekleyerek sosyal yaşamın gereksinimlerini yerine getirmeleri için gerekli becerileri geliştirmelerine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Yoksulluk ve yoksunluk yaşayan çocuklar için sporun, olumsuz çevresel koşullardan uzaklaşma fırsatı sunduğunu ve bu ortamın çocuklarda özgüven gelişimine önemli katkılarda bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, sporun sağladığı destekleyici ortam, çocukların
Emine ÖZTÜRK KARATAŞ, Buğra Çağatay SAVAŞ, Özgür KARATAŞ; 2021	Beden Eğitimi, Spor ve Oyunun Sosyalleşme Üzerine Etkisi	Bu çalışmanın temel amacı, beden eğitimi, spor ve oyun aktivitelerinin öğrencilerin sosyalleşme süreçleri üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektir.	Nitel desen Doküman analizi	
Hande ALBAYRAK, 2020	Dezavantajlı Çocuklar İçin Spor Faaliyetlerinin Öneminin Eleştirel Teori Bakış Açısıyla Ele Alınması	Bu çalışmanın amacı eleştirel teori perspektifi çerçevesinde, toplumsal olarak dezavantajlı koşullar altında bulunan çocukların gelişimini desteklemenin ve eşitsizliklerle başa çıkmanın yollarından biri olarak sporun önemini vurgulamaktır.	Nitel desen Doküman analizi	

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Ahmet ŞAHİN, Filiz ŞAHİN; 2020	Erken Çocukluk Döneminde Spora Katılımın Sosyal Gelişim Üzerindeki Etkileri	Erken çocukluk dönemindeki spor etkinliklerine katılımın çocukların sosyal becerilerinin gelişimi üzerindeki etkileri incelenmiştir.	Nitel desen Doküman analizi	olumlu karakter özelliklerini güçlendirmelerin e ve kişisel gelişimlerine önemli katkıları bulunmaktadır. Spor etkinliklerine katılan çocuklarda sosyal gelişimin daha yüksek olduğu bulgularına ulaşmıştır.
Rüstem ORHAN; 2019	Çocuk Gelişiminde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi	Çalışmada, çocukluk döneminde fiziksel aktivitelere katılımın ve spor yapmanın çocuk gelişimi açısından önemi araştırılmıştır.	Nitel desen	Fiziksel aktivite ve sporun çocukların gelişiminde çok yönlü olumlu etkiler sağladığını ortaya konmuştur. Fiziksel aktiviteler, çocukların zihinsel keskinliklerini arttırırken, duyuşsal ve duygusal durumlarını dengede tutmalarına yardımcı olmakta ve sosyal etkileşim becerilerini geliştirmektedir.
Emire ÖZKATAR KAYA, Yaşar KÖROĞLU, Nazmi SARITAŞ, Mustafa KAYA, Serdar	Eğitsel Oyunlar Etkinliğine Katılımın Çocuklardaki Denge, Reaksiyon ve Çeviklik Üzerine Etkisi	Düzenli olarak eğitsel oyunlara katılan öğrencilerin denge, reaksiyon süresi ve	Nicel desen Çocuk (n:28)	Eğitsel oyunlara düzenli olarak katılımın çocukların el ve ayak reaksiyon süreleri, denge ve çeviklik üzerindeki

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

SUCAN; 2019

çeviklik gibi motor beceri performanslarının derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır.

olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Eğitsel oyunların, çocukların motor becerilerinin gelişiminde ve fiziksel performanslarının artırılmasında etkili bir araç olduğunu göstermektedir.

Perihan CİVELEK, Güzin ÖZYILMAZ AKAMCA; 2018

Açık Alan Etkinliklerinin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisi

Çalışmanın amacı okul öncesi dönemde açık alan etkinliklerinin çocukların bilimsel süreç becerilerini nasıl etkilediğini derinlemesine araştırmaktır.

Nicel desen Çocuk (n:14)

Açık alan etkinlikleri okul öncesi dönemde çocuklarda ölçme becerileri, gözlem yapma ve sınıflama becerilerinin gelişiminde etkilidir.

Nadire Ferah YAVUZ, Arzu ÖZYÜREK; 2017

Beden Eğitimi ve Spor Etkinliklerinin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Hareket Becerileri Üzerine Etkisi

Bu çalışmanın amacı, okul öncesi dönemde çocuklara yönelik olarak gerçekleştirilen beden eğitimi ve spor etkinliklerinin, çocukların temel hareket becerileri üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektir.

Nicel desen Çocuk (n:40)

Beden eğitimi ve spor etkinliklerinin çocukların temel hareket becerilerinin gelişiminde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu etkinliklerin, çocukların motor yeteneklerini destekleyici ve güçlendirici bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Nalan ARABACI, Şenel ÇITAK; 2017

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların “Oyun” ve “Açık Alan (Bahçe)” Etkinlikleri İle İlgili Görüşlerinin İncelenmesi

Çalışmada; üç, dört, beş yaş çocuklarının oyun ve bahçe hakkındaki görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Nicel desen Çocuk (n:46)

Fiziksel çevre koşulları, çocukların gelişiminde kritik bir role sahiptir. Özellikle okul bahçeleri,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Simge YILMAZ; 2016	Erken Çocukluk Eğitiminde Açık Hava Ortamı ve Açık Hava Etkinlikleri	Bu çalışmanın amacı, açık hava etkinliklerinin erken çocukluk ortamlarında uygulama eksikliklerinin neler olduğu, nasıl telafi edilebileceği ve Türkiye'deki Ulusal Erken Çocukluk Müfredatını açık hava oyun ortamları ve açık hava etkinlikleri açısından analiz etmek amacıyla ilgili literatürü incelemektir.	Nitel desen Öğretmen (n:25)	yalnızca eğitim binalarının kendisi kadar değerli bir etkiye sahiptir. Açık hava alanlarının, çocukların fiziksel, ruhsal ve zihinsel gelişimlerini destekleyici bir ortam sağladığı ve bu yönleriyle gelişim süreçlerine önemli katkılarda bulunduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin yalnızca çocukların davranışlarını denetleyen veya yönlendiren yaygın bakış açısının aksine, çocukların açık havada oynamalarına aktif olarak dahil etmeleri gerekmektedir. Ebeveynlerin de çocukların gelişimini ve açık havada öğrenmesini destekleme sorumlulukları vardır.
Nilgün CEVHER KALBURAN; 2014	Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Dış Mekanda Oyun Fırsatları Ve Ebeveyn Görüşleri	Bu çalışmanın amacı, anaokuluna giden çocukların dışarıda oyun oynama olanaklarının ve ailelerin bu konudaki	Nitel desen Ebeveyn (n:398)	Ebeveynlerin çocuklara daha fazla fırsat sunmak istedikleri fakat yeşil alanın yetersiz oluşu, oyun parklarının niteliklerinin yeterli olmaması,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

görüşlerini
detaylı bir
şekilde analiz
etmektedir.

trafik vb.
kaygılar
sebebiyle
fırsatların
sınırlandığı
görülmüştür.
Çocukların
dışarıda günde
bir kez oyun
oynadığı; oyun
 oynamak için en
çok bahçe ve
parkların
kullanıldığı
saptanmıştır.

Tablo 1 'de Okul Öncesi Dönemde Açık Havadaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Ulusal Çalışmalar incelendiğinde fiziksel aktivite ve oyunun çocuk gelişimi üzerinde pozitif yönde etki ettiği görülmüştür. Ayrıca, açık alan etkinliklerinin ve geleneksel çocuk oyunlarının çocukların sosyal becerilerine, bilimsel süreç becerilerine ve genel olarak sağlıklı gelişimlerine katkıda bulunduğu Tablo 1'de yer alan çalışmalar sonucunda tespit edilmiştir.

Tablo 2

Okul Öncesi Dönemde Kapalı Alandaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Ulusal Çalışmalar

Araştırmacı, Çalışma Yılı	Araştırmanın Adı	Araştırmanın Amacı	Araştırma Yaklaşımı/ Katılımcılar	Başlıca Bulgular
Zeynep KILIÇ, Asiye Filiz ÇALIĞÜLEN; 2024	Okul Öncesi Çocuklara Uygulanan Fiziksel Aktivite Programının Beden İmaj Algısına Etkisi	Araştırmanın amacı, eğitim programına entegre edilen fiziksel aktivite uygulamalarının öğrencilerdeki beden imajı algıları üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektir.	Karma desen Erkek çocuk (n:7) Kız çocuk (n:6)	Fiziksel aktivite sonrasında bedenlerine yönelik olumlu algı geliştirdikleri beden takdir düzeyinin arttığı, sosyal becerilerinde olumlu etki yarattığı, mutluluk düzeyini pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.
Melis YILDIRIM; 2023	Çocuklarda Temel Hareket Eğitimi ve Cimnastik Programlarının	Araştırmanın amacı programın çocukların kaba motor becerilerine etkisinin	Nicel desen Çocuk (n:30)	Programın çabukluk, durarak uzun atlama, dinamik denge ve statik denge parametreleri

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

	ın Kaba Motor Becerileri Üzerine Etkisinin Karşılaştırılması	karşılaştırılmasıdır.		üzerinde belirgin olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir.
Cuma ECE, Gülşen ÜNSAL, Fehmi ÇALIK; 2023	Türklerde Çocuklar İçin Uygulanan Rekreatif Faaliyetler	Çalışmada çocuklara uygulanan rekreatif faaliyetlerin çocuklara etkisini araştırmak amaçlanmıştır.	Nitel desen	Türk toplumunda çocuklara yönelik uygulanan rekreatif faaliyetlerin, bireylerin hareketsizliklerini önlemede, olumsuz duygu durumlarını iyileştirmede ve sosyal ilişkilerini geliştirmede önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu tür etkinlikler, çocukların fiziksel aktivite eksikliklerini gidermenin yanı sıra, psikolojik iyilik halleri ve sosyal etkileşimler açısından da büyük faydalar sağlamakta, çocukların genel refahını artırmada kritik bir etken olarak değerlendirilmektedir.
İsmail TEMÜRÇİ; 2022	Kız Çocuklarında 12 Haftalık Temel Jimnastik Eğitiminin Antropometrik Özellikler ve Biyomotor Yetiler Üzerine Etkisi	Çalışmada 12 haftalık bir cimnastik programının kız çocuklarındaki etkisi incelenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:40)	Çalışma sonucunda çocuklara uygulanan temel cimnastik Programının antropometrik özelliklerinde ve biyomotor yetilerinde belirgin olumlu değişiklikler

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Harun TAŞER; 2022	4-7 Yaş Arası Çocuk Cimnastikçilerde Eğitsel Oyunların Motorik Özelliklere Etkisi	Araştırmada cimnastiğe yeni başlayan okul öncesi dönem çocuklarının, antrenmanda uygulanan çalışmalarla motor becerilerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.	Nicel desen Çocuk (n:19)	sağladığı gözlemlenmiştir. Yapılan çalışmada uygulanan testler sonucunda çocukların değerlerinde olumlu şekilde artış olduğu görülmektedir.
Şafak BALIKÇI; 2022	8 Haftalık Ritmik Cimnastik Temelli Antrenmanın 4-6 Yaş Çocukların Bazı Güç Ve Denge Parametreleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi	Okul öncesi dönemde uygulanan temel antrenman programlarının çocuğun statik ve dinamik denge ile güç performansları üzerindeki etkisi araştırılmıştır.	Nicel desen Çocuk (n:30)	Çalışma verileri ışığında okul öncesi dönemde çocuğa programlı eğitimin verilmesinin gelişimine önemli katkı sağladığı sonucuna varılmaktadır.
Umut CANLI, Cüneyt TAŞKIN, Cem KURT; 2021	Çoklu Beceri Hareket Eğitimi Programı: Okul Öncesi Çocuklarda Vücut Kompozisyonu ve Motor Performans Değişimleri	Okul öncesi çocuklarına uygulanan programın çocukların motor performansların a ve vücut kompozisyonları na etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Nicel desen Çocuk (n:40)	Çoklu beceri hareket eğitimi programının motor performanslarına olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
İzel ANAMURLU OĞLU; 2020	3-5 Yaş Grubu Çocuklarda, Eğitsel Oyunlarla Desteklenmiş Temel Klasik Bale Eğitiminin Kaba Motor Becerilere Etkisi	Bu araştırmanın amacı; temel klasik bale eğitiminin çocukların motor becerilere etkilerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:29)	Oyunlarla desteklenen temel klasik bale eğitiminin, çocukların çabukluk ve esneklik, dinamik denge ve durarak uzun atlama özelliklerini olumlu yönde geliştirdiği sonucuna varılmıştır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Tuğba OBUZ; 2020	Okul Öncesi Çocuklarda Pilates Topuyla Yapılan Egzersizlerin Denge, Reaksiyon Zamanı, Yaşam Kalitesi ve Davranışa Etkileri	Bu çalışmanın amacı çocuklarda pilates topu ile yapılan çalışmaların etkilerini araştırmaktır.	Nicel desen Çocuk (n:62)	Okul öncesi dönemdeki çocukların ikili görev ve statik denge performansının iyileştirilmesinde pilates topu kullanılarak yapılan egzersizlerin etkili olduğu saptanmıştır.
Aysegül ULUTAŞ, Esra DEMİR, E. Hilal YAYAN; 2017	Motor Gelişim Eğitim Programının 5-6 Yaş Çocukların Kaba ve İnce Motor Becerilerine Etkisinin İncelenmesi	Bu araştırmada motor becerilerin kullanılmasını içeren motor gelişim eğitim programının okul öncesi dönem çocuklarının motor gelişimlerine etkisi incelenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:50)	5-6 yaş çocuklarının motor gelişimlerinde kontrol grubu ile deney grubu arasında deney grubunun lehine anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Maya BUDAK; 2016	Geleneksel Çocuk Oyunlarının Oryantasyon ve Ritim Yeteneği Üzerine Etkisi	Bu çalışmada, geleneksel çocuk oyunlarının oryantasyon ve ritim yeteneğine etkisi incelenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:30)	Çocuk oyunlarının, oryantasyon yeteneği bakımından herhangi bir etkisinin olmadığı ancak ritim yeteneğini geliştirdiği düşünülmektedir.
Haydar DURUKAN, Kadir KOYUNCUOĞ LU, Uğur ŞENTÜRK; 2016	Okul Öncesi Çocuklarda Temel Cimnastik Programının Motor Gelişim Açısından İncelenmesi	Bu araştırmanın amacı, temel cimnastik programının çocuklardaki motor gelişim üzerine etkisinin incelenmesidir.	Nicel desen Çocuk (n:54)	Programın, öğrencilerin motor gelişim seviyelerine olumlu yöndeki etkisinin artması için, uzun süreli uygulanması sağlanmalıdır.
Arzu ÖZYÜREK, İsa ÖZKAN, Zuhal BEGDE, N.Ferah	Okul Öncesi Dönemde Beden Eğitimi Ve Spor	Bu çalışmada beden eğitimi ve spor etkinliklerinin okul öncesi dönemdeki	Nitel desen	Beden eğitimi ve spor çalışmalarının, okul öncesi dönem çocuklarının gelişim alanlarına

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

YAVUZ; 2015

önemine yer verilmiştir.

olumlu katkısı olduğu düşünülmektedir. Okul öncesi motor gelişim üzerine yapılan araştırmalar, zihinsel veya fiziksel geriliği bulunmayan ancak sosyal çevre etkileri nedeniyle motor gelişim düzeyleri normal çocuklardan geri kalan bireyler için özel olarak tasarlanmış oyun temelli programların eksik olduğunu göstermektedir.

Uğur
ŞENTÜRK,
Atike
YILMAZ,
Utku
GÖNENER;
2015

Okul Öncesi
Dönemde
Motor
Gelişime
Yönelik
Hareket
Eğitimi ve
Oyun
Çalışmalarını
n İçerik
Analizi

Okul öncesi
dönemde
çocukların motor
gelişimine
yönelik
çalışmaların
analiz edilmesi
amaçlanmıştır.

Nitel desen
Makale
(n:32)

Okul öncesi motor gelişim üzerine yapılan araştırmalar, zihinsel veya fiziksel geriliği bulunmayan ancak sosyal çevre etkileri nedeniyle motor gelişim düzeyleri normal çocuklardan geri kalan bireyler için özel olarak tasarlanmış oyun temelli programların eksik olduğunu göstermektedir. Okul öncesi çocuklarda hareket eğitimi programının düzenli uygulanırsa motor gelişim üzerinde etkili olduğu aynı zamanda sürat, denge, yakalama becerilerini ve motor performans düzeyi olumlu anlamda geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda deney grubunun denge, koşma, yakalama, sekme, sıçrama, tenis topu fırlatma ve durarak uzun atlama testlerinde olumlu etki gösterdiği, kontrol grubundaki çocukların becerilerde herhangi bir

Tuba ŞAHİN,
Uğur
ŞENTÜRK;
2015

Okul Öncesi 6
Yaş Grubu
Çocuklarda 8
Haftalık Oyun
ve Hareket
Eğitimi
Programının
Motor
Gelişim
Üzerine Etkisi

Bu çalışmada
okul öncesi
dönemde oyun
ve hareket
eğitiminin motor
gelişim üzerine
etkisi
incelenmiştir.

Nicel desen
Çocuk
(n:60)

Hamza
AKINBAY;
2014

Okul Öncesi
Dönemde
Oyunun
Önemi Ve
Çocukların
Motor
Gelişimi
Üzerine
Etkileri

Bu çalışmada,
oyunun
çocukların motor
gelişimine
etkilerini
araştırmak
amaçlanmıştır.

Nicel desen
Çocuk
(n:100)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Ertan TÜFEKÇİOĞLU; 2008	Okul Öncesi 4-6 Yaş Çocuklarında Algısal Motor Gelişim Programların ın Denge ve Çabukluk Üzerine Etkisi	Bu çalışmada algısal motor gelişim programının, denge ve çabukluk üzerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.	Nicel desen Çocuk (n: 62)	gelişme olmadığı görülmüştür. Çalışmaya katılan çocukların motor performanslarında artış görülmüştür
Belkis TUZCUOĞLU; 2007	6 Yaş Anasınıfı Çocuklarına Uygulanan Egzersiz Çalışmalarını n Koordinasyon Gelişimine Etkisi	Çalışmada egzersiz çalışmalarının çocukların koordinasyon gelişimine etkisi incelenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:36)	Egzersiz çalışmalarının, koordinasyon gelişimine olumlu yönde katkısının olduğu görülmüştür.
Mustafa ALTINKÖK; 2006	Temel Hareketlerin Geliştirilmesin i İçeren Özel Beden Eğitimi Program Tasarısının 5-6 Yaş Çocukların Temel Motor Hareketlerini n Gelişimine Etkisinin Araştırılması	Bu araştırmada, beden eğitimi programının okul öncesi dönemdeki çocukların motor becerilerine etkisi araştırılmıştır.	Nicel desen Çocuk (n: 60)	Uzun vadeli ve planlı bir şekilde uygulanan beden eğitimi programının çocukların motor becerilerini anamlı şekilde geliştireceği sonucuna varılmıştır.
Müge ŞEN; 2004	Anaokuluna Devam Eden Altı Yaş Çocukların Motor Gelişimlerine Beden Eğitimi Çalışmalarını n Etkisinin İncelenmesi	Bu araştırmada anaokuluna giden çocuklarda beden eğitimi çalışmalarının motor gelişimlerine etkisi incelenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:40)	İstatistiksel analizlerin sonuçlarına göre, deneysel işlem, deney grubunda sabit uzun atlama ve dinamik denge alt testlerinde belirgin bir performans artışı sağlamıştır. Ayrıca, statik denge ve koşu alt testlerinde de anlamlı iyileşmeler gözlemlenmiştir. Bu bulgular, deneysel

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

uygulamanın
fiziksel
performans
ölçütleri üzerinde
etkili olduğunu
göstermektedir.

Tablo 2' de okul Öncesi Dönemde Kapalı Alandaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Ulusal Çalışmalar incelendiğinde erken çocukluk döneminde fiziksel aktivitenin sadece fiziksel sağlığı değil, aynı zamanda sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimi de desteklediğini, eğitimciler ve politika yapıcılar için erken çocukluk eğitiminde fiziksel aktivitelerin entegrasyonunun önemini olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3

Okul Öncesi Dönemde Açık Havadaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Uluslararası Çalışmalar

Araştırmacı, Çalışma Yılı	Araştırmanın Adı	Araştırmanın Amacı	Araştırma Yaklaşımı/ Katılımcılar	Başlıca Bulgular
Usman Tunde SAADU; 2022	Impact of Outdoor Sports on Preschool Children's Motor Skills Development	Bu çalışmanın temel amacı açık hava sporlarının okul öncesi çocukların motor beceri gelişimi üzerindeki etkisini incelemektir.	Nicel desen Çocuk (n:47)	Araştırma, sporun özellikle açık hava etkinliklerinin okul öncesi çocukların motor becerilerinin gelişiminde olumlu etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Çocuklarda motor beceri gelişiminin iyileştirilmesinde açık hava sporları yapılmalı ve öğretmenler motor beceri gelişimini iyileştirmenin yeni yolları konusunda eğitilmeye katılmalıdır.
Patrizia TORTELLA, Guido FUMAGALLI; 2021	Urban outdoor movement education: a playground to promote physical activity. The case of the "Primo Sport	Bu çalışmada amaç çocukların motor gelişimini teşvik etmeye adanmış oyun alanının etkinliğini incelemektir.	Nitel desen	Fiziksel aktivitenin çocukların motor, bilişsel gelişim ve sağlığı üzerinde yararlı etkileri vardır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Rano Khudoiberga novna NOSIROVA; 2020	0246"playground Methodology for teaching outdoor games in preschool institutions	Bu çalışmada okul öncesi kurumlardaki açık hava oyunlarını öğretme metodolojisi araştırılmıştır.	Nitel desen	Açık hava oyunları çocukları güçlendirir, eğitir, bireyin uyumlu gelişimini destekler. Hareket becerileri pekiştirilir, daha doğru ve koordineli hale gelir. Oynayan, hareket eden çocuk güçlenir, hünerli, dayanıklı olur, yeteneklerine güvenir, bağımsızlığı artar.
Kylie A. DANKIW, Margarita D. TSIROS, Katherine L. BALDOCK, Saravana KUMAR; 2020	The impacts of unstructured nature play on health in early childhood development: A systematic review	2-12 yaş arası çocukların sağlık ve gelişimsel sonuçları üzerinde doğa oyununun etkilerini inceleyen sistematik bir inceleme yapmaktır.	Nitel desen Makale (n:16)	Doğa oyununun fiziksel aktivite sonuçları ve bilişsel oyun davranışları (hayal gücü ve dramatik oyun) üzerinde tutarlı olumlu etkileri olmuştur.
Derek R. BECKER, Cathy L. GRIST, Lori A. CAUDLE, Myra K. WATSON; 2018	Complex Physical Activity, Outdoor Play, and School Readiness Among Preschoolers	Bu çalışmada, okula hazır olma durumu ile açık havada oyun oynama ve karmaşık fiziksel aktivitelere katılım arasındaki bağlantıları araştırmak amaçlanmıştır.	Nitel desen Ebeveynler (n:107)	Hem açık havada oyun hem de fiziksel aktivitelere katılımın teşvik edilmesinin, özellikle açık havada oyun zamanı fırsatlarının sınırlı olduğu durumlarda okula hazır olmayı artırabileceği yönünde destek sunduğu görülmüştür.
Meghan HARLOW, Lauren WOLMAN, Jessica Fraser	Should toddlers and preschoolers participate in organized sport? A	2-5 yaş arası çocukların organize spor katılımının gelişimsel sonuçlarını	Nitel desen	Bulgular, erken yaşta spora katılımın olumlu sonuçlarla (örneğin gelişmiş sosyal beceriler,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

THOMAS; 2018	scoping review of developmental outcomes associated with young children's sport participation	araştırmak olarak belirlenmiştir.		olumlu sosyal davranışlar, öz düzenleme) ilişkili olduğuna dair kanıtlar sunmuştur.
Foulkes, J., KNOWLES, Z., FAIRCLOUGH , S., STRATTON, G., O'DWYER, M., Ridgers, N. & FOWEATH, L.; 2017	Effect of a 6- Week Active Play Intervention on Fundamental Movement Skill Competence of Preschool Children.	Bu çalışma ile aktif oyun müdahalesinin temel hareket becerileri üzerindeki etkinliği incelenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:162)	Öğrencilerde motor beceriler üzerinde faydalı etkiler gözlenmiştir. Altı haftalık oyun müdahalesi ile beceri yeterliliğinde önemli gelişmeler olmuştur.
Günseli YILDIRIM, Güzin ÖZYILMAZ AKAMCA; 2017	The effect of outdoor learning activities on the development of preschool children	Bu çalışma, açık hava etkinliklerinin okul öncesi çocukların bilişsel, motor, dilsel ve sosyal- duygusal gelişimleri üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya yöneliktir.	Nicel desen Çocuk (n:35)	Açık hava etkinliklerinin okul öncesi çocukların bilişsel, dilsel, sosyal-duygusal ve motor becerilerini geliştirdiği görülmektedir.
Caterina PESCE, Ilaria MASCİ, Rosalba MARCHETTİ, Spyridoula VAZOU, Arja SAAKSLAHTI and Phillip D. TOMPOROW SKİ; 2016	Deliberate Play and Preparation Jointly Benefit Motor and Cognitive Development: Mediated and Moderated Effects	Kasıtlı oyun ve bilişsel olarak zorlayıcı uygulama değişkenliğine odaklanan zenginleştirilmiş beden eğitiminin motor koordinasyon ve bilişsel işleme üzerindeki sonuçları araştırılmıştır.	Nicel desen Çocuk (n:460)	Özel olarak uyarlanmış fiziksel aktivite oyunlarının, özellikle çocukların yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde PA alışkanlıklarıyla bağlantılı olan nesne kontrol becerileri olmak üzere motor koordinasyon gelişimi yoluyla çocukların bilişsel gelişimini etkileyen benzersiz bir

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Allen COOPER; 2015	Nature and the Outdoor Learning Environment: The Forgotten Resource in Early Childhood Education	Bu makale, erken çocukluk eğitiminin kalitesini artırmak için doğal açık hava oyun ve öğrenme ortamlarının kullanılabilirliğini ve kullanımını artırmaya yönelik öneriler sunmaktadır.	Nitel desen	zenginleştirme biçimi sağladığını göstermektedir. Açık havada oyun ve öğrenme ortamında geçirilen günlük zamanın, bilişsel gelişim, sosyal ve duygusal gelişim, fiziksel aktivite ve beslenmedeki gelişmeler dahil olmak üzere EÇE'de arzu edilen her sonuca olumlu katkı sunduğunu göstermektedir.
Casey GRAY, Rebecca GIBBONS, Richard LAROCHE, Ellen Beate Hansen SANDSETER, vd; 2015	What Is the Relationship between Outdoor Time and Physical Activity, Sedentary Behaviour, and Physical Fitness in Children? A Systematic Review	Bu sistematik incelemenin amacı, açık havada geçirilen zaman ile fiziksel aktivite, kardiyovasküler uygunluk, kas-iskelet sistemi uygunluğu, hareketsiz davranış veya 3-12 yaş arasındaki çocuklarda motor beceri gelişimi arasındaki ilişkiyi incelemektir.	Nitel desen Makale (n:28)	Açık havada geçirilen zamanın fiziksel aktivite, hareketsiz davranış ve kardiyovasküler uygunluk üzerinde genel olarak olumlu etkileri olduğu ortaya konmuştur.
Bik C. CHOW, Thomas L. MCKENZIE, Lobo LOUÏE; 2015	Children's Physical Activity and Associated Variables during Preschool Physical Education	Bu çalışmanın amacı, yapılandırılmış beden eğitimi dersleri sırasında okul öncesi çocukların fiziksel aktivite seviyelerini değerlendirmek ve seçili özelliklerin etkisini	Nicel desen Okul (n:4) Sınıf (n:5-6) Öğretmen (n:25)	Okul öncesi çocukların beden eğitimi sırasındaki fiziksel aktivite seviyelerinin oldukça değişken olduğu ve bağlamsal koşulların ve öğretmen davranışlarının aktivite seviyeleri üzerinde önemli etkilere sahip

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Elliott S. GORDON, Patricia TUCKER, Shauna M. BURKE, Albert V. CARRON; 2013	Effectiveness of Physical Activity Interventions for Preschoolers: A Meta-Analysis	değerlendirmektir. Meta-analizin amacı, okul öncesi çocuklarda fiziksel aktivite katılımı üzerinde fiziksel aktivite müdahalelerinin etkinliğini incelemektir.	Karma desen	olduğu görülmektedir. Fiziksel aktivite müdahalelerinin okul öncesi çocukların genel fiziksel aktiviteleri üzerinde orta düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.
Russell R. PATE, Marsha DOWDA, William H. BROWN, Jonathan MITCHELL, Cheryl ADDY; 2013	Physical activity in preschool children with the transition to outdoors	Bu çalışmada küçük çocukların içerideki aktivitelerden dışarıdaki aktivitelere geçişi sırasındaki fiziksel aktivitenin zaman çizelgesi gözlemlenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:102)	Bu veriler, açık havada oyun süresinin artmasıyla birlikte fiziksel aktivite düzeylerinin azaldığını göstermektedir. Fiziksel aktivite seviyelerini optimize etmek amacıyla açık havada oynamanın sıklığı ve süresi araştırılmalıdır.
Jeffrey TRAWICK-SMITH, Darren ROBERT, Ann GRUENBER; 2010	The effects of physical and outdoor play on young children's development: an annotated bibliography	Bu açıklamalı bibliyografyanın amacı, motor oyun, fiziksel aktivite ve erken çocukluk gelişiminin tüm alanları arasındaki bağlantılara dair kanıt sağlamaktır.	Nitel desen Çocuk (n:288)	Erken çocukluk döneminde bir motor oyun müfredatı, herhangi bir akademik konu kadar okul öncesi programının önemli bir parçası haline gelmelidir. Çocukların hareket ettiklerinde düşündükleri ve entelektüel sorunları çözdüğü görülmektedir.
V Cleland, D Crawford, LA Baur, C Hume, A Timperio and J Salmon; 2008	A prospective examination of children's time spent outdoors, objectively measured physical activity and overweight	Bu çalışmanın amacı, çocuklarda açık havada geçirilen zamanın, 3 yıl boyunca kesitsel ve prospektif olarak nesnel olarak ölçülen fiziksel aktivite,	Nicel desen Çocuk (n:188) 5-6 yaş (n:360) 10-12 yaş	Çocukları açık havada daha fazla zaman geçirmeye teşvik etmenin, fiziksel aktivitelerini artırmanın; aşırı kilo alımı ve obezitedeki artışları önlemek

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

		vücut kitle indeksi (VKİ) z-skoru ve aşırı kilo ile ilişkili olup olmadığını belirlemektir.		için etkili olduğu görülmektedir.
Brian W. TIMMONS, Patti-Jean NAYLOR, Karin A. PFEIFFER; 2007	Physical activity for preschool children — how much and how?	Makalenin amacı erken çocukluk döneminde (2-5) fiziksel aktivite ile biyolojik ve psikososyal gelişim arasındaki bağlantıyı destekleyecek bilimsel kanıtları sağlamaktır.	Nitel desen	Araştırmada, şu anki bulguların 20 dk. aerobik tipi aktivitenin çocuklardaki benlik saygısını iyileştirebileceğini göstermektedir.
Stewart G. TROST, Richard R. ROSENKRANZ, David DZEVALTO WSKI; 2007	Physical activity levels among children attending after-school programs	Okul sonrası programlara devam eden çocukların fiziksel aktivite (PA) düzeylerini tanımlamak, belirli okul sonrası oturumlarda ve aktivite bağlamlarında PA düzeylerini incelemek ve cinsiyet ve kilo durumuna göre tanımlanan gruplardaki okul sonrası PA farklılıklarını değerlendirmekti r.	Nicel desen Çocuk (n:147)	Bulgular: Katılımcılar ortalama olarak 42.6 dakika SED, 40.8 dakika LPA, 13.4 dakika MPA ve 5.3 dakika VPA sergiledi. Ortalama MVPA birikimi 20.3 dk idi. Erkekler kızlara göre daha yüksek MPA, VPA ve MVPA seviyeleri ve daha düşük SED ve LPA seviyeleri sergiledi. OW ve OW için risk altındaki öğrenciler, aşırı kilolu olmayan öğrencilere göre önemli ölçüde daha az VPA, ancak benzer seviyelerde LPA, MPA ve MVPA sergiledi. MVPA seviyeleri, serbest oyun aktivite oturumları sırasında, organize veya yapılandırılmış aktivite oturumlarına göre

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Cecilia BOLDEMANN, Margareta BLENNOW, Henrik DAL, Fredrika MARTENSSON, Anders RAUSTORP, Katarina YUEN, Ulf WESTER; 2006	Impact of preschool environment upon children's physical activity and sun exposure	Açık hava ortamlarının, Stockholm bölgesindeki 11 okul öncesi eğitim kurumunda 4 ila 6 yaş arası çocuklarda kendiliğinden fiziksel aktivite ve ultraviyole (UV) radyasyona maruz kalma üzerindeki etkisi incelenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:197)	önemli ölçüde daha yüksekti. Araştırma sonucunda okul sonrası programlara katılan çocukların fiziksel aktivitelerine önemli bir katkı sağladığı görülmektedir. Ağaçların, çalılıkların ve kırık zeminlerin olduğu ortamlarda, ortalama adım sayısı / dakika 21.5 idi ve ortalama UV radyasyonuna maruz kalma açık havada oyun sırasında mevcut UV oranı% 14.6. Az bitki örtüsü ile sınırlandırılmış ortamlarda, ortalama adım sayısı / dak 17.7 ve UV radyasyonuna ortalama maruz kalma oranı %24,3 (P b 0.001, ham). Adım/dk aralığı 8.9 idi-30.0 (kızlar) ve 8.8-37.2 (erkek),UV radyasyonu Pozlama Aralığı 4-% 60 (cinsiyetler arasında fark yok) ağaçların, çalılıkların ve kırık zeminlerin olduğu ortamlarda, ortalama adım sayısı / dakika 21.5 idi ve ortalama UV radyasyonuna maruz kalma

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

açık havada oyun sırasında mevcut UV oranı% 14.6. Az bitki örtüsü ile sınırlandırılmış ortamlarda, ortalama adım sayısı / dak 17.7 ve UV radyasyonuna ortalama maruz kalma oranı %24,3 (P b 0.001, ham). Adım/dk aralığı 8.9 idi-30.0 (kızlar) ve 8.8-37.2 (erkek),UV radyasyonu Pozlama Aralığı 4-% 60 (cinsiyetler arasında fark yok) ağaçların, çalılıkların ve kırık zeminlerin olduğu ortamlarda, ortalama adım sayısı / dakika 21.5 idi ve ortalama UV radyasyonuna maruz kalma açık havada oyun sırasında mevcut UV oranı% 14.6. Az bitki örtüsü ile sınırlandırılmış ortamlarda, ortalama adım sayısı / dak 17.7 ve UV radyasyonuna ortalama maruz kalma oranı %24,3 (P b 0.001, ham). Adım/dk aralığı 8.9 idi-30.0 (kızlar) ve 8.8-37.2 (erkek),UV radyasyonu Pozlama Aralığı 4-% 60 (cinsiyetler arasında fark yok) ağaçların, çalılıkların ve kırık zeminlerin olduğu

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

				ortamlarda, ortalama adım sayısı / dakika 21.5 idi ve ortalama UV radyasyonuna maruz kalma açık havada oyun sırasında mevcut UV oranı% 14.6. Az bitki örtüsü ile sınırlandırılmış ortamlarda, ortalama adım sayısı / dak 17.7 ve UV radyasyonuna ortalama maruz kalma oranı %24,3 (P b 0.001, ham). Adım/dk aralığı 8.9 idi-30.0 (kızlar) ve 8.8- 37.2 (erkek),UV radyasyonu Pozlama Aralığı 4- % 60 (cinsiyetler arasında fark yok) Araştırmaya göre, yeşil alan, ağaçlı bahçe ve oyun için geniş alanların bulunması okul öncesi dönemde fiziksel aktiviteyi tetiklediği. Çocukların okul öncesi okul ortamlarında bu tür ortamlara erişiminin önemli olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, Çocukların evlerine yakın daha fazla park olması onların fiziksel aktivitesini arttırdığını göstermektedir.
James N. ROEMMICH , Leonard H. EPSTEIN, Samina RAJA, Li YIND, Jodie ROBINSON, Dana WINIEWICZ; 2006	Association of access to parks and recreational facilities with the physical activity of young children	Mahalle ve ev televizyon ortamlarının küçük çocukların fiziksel aktiviteleri ile ilişkilerini belirlemektir.	Nicel desen Çocuk (n: 59)	

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Francois TRUDEAU and Roy J. SHEPHARD; 2006	Contribution of school programmes to physical activity levels and attitudes in children and adults	Bu derlemenin amacı, okul beden eğitimi programlarının çocukların fiziksel aktivite seviyelerine etkilerini araştırmaktır.	Nitel desen Makale (n:132)	Bu çalışmada yapılan Literatür analizlerine göre, kaliteli bir beden eğitimi programının çocukların fiziksel aktivitelerine ve gelişimlerine önemli ölçüde katkıda bulunacağı öne sürülmüştür.
Dawn Podulka COE, James M. PIVARNIK, Christopher J. WOMACK, Mathew J. REEVES, Robert M. MALINA; 2006	Effect of physical education and activity levels on academic achievement in children	Bu çalışma, çocukların beden eğitimi dersine katılımın ve fiziksel aktivitenin akademik başarıya olan etkisini belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Bu çalışma, okul öncesi çocukların açık hava oyun davranışlarını ve algılarını incelemek amacıyla tasarlanmıştır.	Nicel desen Çocuk (n: 214)	Akademik başarının beden eğitimi kaydıyla önemli bir ilişkisi olmasa da, daha yüksek notların yoğun fiziksel aktiviteyle, aktiviteyle ilişkili olduğu görülmüştür.
Kelly A. MCOMBER; 2006	Preschool outdoor play: gender comparisons in children's behaviors and perceptions	Bu çalışmanın amacı, 3-5 yaş arası okul öncesi çocukların orta ila şiddetli fiziksel aktivitesinin (MVPA) politikalarındaki/u uygulamalardaki farklılıklara ve okul öncesi kurumlarının genel kalitesine göre değişip değişmediğini belirlemektir.	Nicel desen Çocuk (n:16)	Erkek ve kız çocuklarının oyun seviyelerinde ve türlerinde, aktivite ve ekipman seçimlerinde önemli farklılıklar olduğu ortaya konmuştur.
Marsha DOWDA, Russell R. PATE, Stewart G. TROST, M. Joao ALMEIDA, John R. SIRARD; 2004	Influence of preschool policies and practices On childrems physical activity	Bu çalışmanın amacı, 3-5 yaş arası okul öncesi çocukların orta ila şiddetli fiziksel aktivitesinin (MVPA) politikalarındaki/u uygulamalardaki farklılıklara ve okul öncesi kurumlarının genel kalitesine göre değişip değişmediğini belirlemektir.	Nicel desen Çocuk (n:266)	Daha fazla kaynağa ve daha iyi eğitimli öğretmenlere sahip anaokullarındaki çocukların fiziksel aktiviteleri daha yüksektir. Diğer okullarda fiziksel aktivitenin düşük olduğu görülmüştür.
Ingunn FJORTOFT;	The natural environment	Bu çalışmada çocukların	Nicel desen	Çalışmada açık hava

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

2001	as a playground for children: the impact of outdoor play activities in pre-primary school children	hareket edebileceği oyun alanlarının, açık hava aktivitelerinin öğrenmeye etkisi araştırılmıştır.	Çocuk (n:75)	etkinliklerinin çocuklarda motor gelişimini desteklediği, denge ve koordinasyon yeteneklerini geliştirdiği görülmektedir.

Tablo 3' de Okul Öncesi Dönemde Açık Havadaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Uluslararası Çalışmalar incelendiğinde açık hava etkinliklerinin, çocukların fiziksel gelişiminde kritik bir rol oynadığını, ve bu tür etkinliklerin eğitim programlarına daha fazla entegre edilmesi gerektiği, öğretmenlerin çocukların gelişimleri için fiziksel aktivite ve spor alanları üzerinde eğitilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Tablo 4

Okul Öncesi Dönemde Kapalı Alandaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Uluslararası Çalışmalar

Araştırmacı, Çalışma Yılı	Araştırmanın Adı	Araştırmanın Amacı	Araştırma Yaklaşımı/ Katılımcılar	Başlıca Bulgular
Hüseyin Tolga ESEN, Aziz GÜÇLÜÖVER, Mert KURNAZ; 2023	The impact of coordination-based movement education model on balance development of 5-year-old children	Bu çalışma ile koordinasyon temelli hareket eğitimi modelinin 5 yaş çocuklarında denge gelişimine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.	Nicel desen Çocuk (n:42)	Koordinasyon temelli hareket eğitimi modelinin 5 yaş grubu çocukların denge motor kapasiteleri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna varıldı.
Mert KURNAZ, Mustafa ALTINKOK; 2023	Exploring the impact of coordination-based movement education practices on fundamental motor movements and attention skills in 5-6-year-old children	Bu çalışmanın amacı, 60-72 aylık çocuklarda koordinasyon tabanlı hareket eğitimi programının temel motor hareket performansı, temel hareket becerileri ve dikkat becerileri üzerindeki etkilerini incelemektir.	Nicel desen Çocuk (n:60)	Bu çalışma, koordinasyon temelli hareket eğitimi uygulamalarının 60-72 aylık çocuklarda temel motor hareket performansı, temel hareket becerileri ve dikkat becerilerinin geliştirilmesi üzerindeki olumlu etkisini vurgulamaktadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Amanda L. M CGOWAN, Madison C. C HANDLER, Hope K. GER DE; 2023	Infusing physical activity into early childhood classrooms: guidance for best practices	Bu makale ile erken çocukluk sınıflarında fiziksel aktivite yoluyla çocukların öz düzenleme gelişimini incelenmiştir.	Nitel desen Makale (n:10)	Sınıfta fiziksel aktivite kullanmak, öz düzenlemesi düşük çocuklara sınıf aktivitelerine katılmaları ve önemli öğrenme fırsatlarını kaçırmamaları için ihtiyaç duydukları desteği sağlayabilir. Okul koridorunda öğretmen tarafından oluşturulan spor/oyun etkinlikleri çocukları daha aktif olmaya teşvik etmiştir.
Menekşe BOZ, İrmak HÜRMERİÇ, ALTUNSÖZ, Yasin ALTINIŞIK; 2022	Impact of teacher implemented activities and free play on preschool children's physical activity at indoor playground markings	Çalışmanın amacı, öğretim türü ve aktivite düzeylerinin çocukların fiziksel aktiviteler sırasında harcadıkları süre üzerindeki etkisini değerlendirmektir.	Nicel desen Kız çocuk (n:41) Erkek çocuk (n:46)	Organize sporlar çocuklarda fiziksel aktivitenin iyileştirilmesinde başarılı olabilir. Spora ilginin oluşmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca sağlık, kondisyon, motor gelişimi ve psikososyal gelişime katkısı vardır.
Chu CHEN, Fanny SELLBERG, Viktor H. AHLQVIST, Martin NEOVIUS, Filip CHRISTIANSEN and Daniel BERGLIND; 2020	Associations of participation in organized sports and physical activity in preschool children: a cross-sectional study	Bu çalışmada okul öncesi çağıdaki çocuklarda organize sporlara katılımın fiziksel aktivite düzeyleri ile ilişkisi araştırılmıştır.	Nicel desen Çocuk (n:290)	Erken yaşlardaki çocuklarda fiziksel aktivite, özellikle organize olmayan aktiviteler kelime dağarcığı için faydalı olabilir.
Valerie CARSON, Aişe ABDURRAHMAN, Sandra A. WIEBE; 2017	Associations of subjectively and objectively measured sedentary behavior and physical activity with cognitive development in the early years	Bu çalışmada 30-59 aylık bir örnekleme öznел ve nesnel olarak ölçülen hareketsiz davranış ve fiziksel aktivitenin bilişsel gelişimle ilişkileri incelenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:100)	

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Spyridoula VAZOU, Constantine MANTIS, Gayle LUZE, Jacqueline S. KROGH; 2017	Self-perceptions and social-emotional classroom engagement following structured physical activity among preschoolers: A feasibility study	Okul öncesinde bilişsel, sosyal ve duygusal unsurları içeren 12 haftalık yapılandırılmış bir fiziksel aktivite (PA) programının uygulanabilirliği ni araştırmak olarak belirlenmiştir.	Nicel desen Çocuk (n:27)	Çocukların PA seanslarını takip eden sınıf dönemlerinde PA olmayan günlere göre daha uzun sözlü ve sosyal etkileşim dönemleri sergiledikleri ayrıca PA programının son haftasında PA seanslarını takiben daha olumlu bir etki ifade ettikleri görülmüştür.
Flora KOUTSANDR EO, Mirko WEGNER, Claduia NIEMANN, Henning BUDDE; 2016	Effects of motor vs. cardiovascular exercise training on children's working Memory.	Bu araştırmanın amacı, farklı egzersiz türlerinin çocukların çalışma belleği üzerindeki etkisini incelemektir.	Nicel desen Çocuk (n:71)	Kardiyovasküler egzersiz eğitiminin verimliliğinin yanı sıra, özel bir motor zorlayıcı müdahale, ergenlik öncesi çocuklarda çalışma belleğini iyileştirmek için yararlı bir strateji gibi görünmektedir.
Hayley CHRISTIAN, Clover MAITLAND, Stephanie ENKEL, Georgina TRAPP, Stewart G TROST, Jasper SCHİPPERIJN, BryanBORUF F, Leanne LESTER, Michael ROSENBERG, Stephen R ZUBRICK; 2016	Influence of the day care, home and neighbourhood environment on young children's physical activity and health: protocol for the PLAYCE observational study	Bu çalışmanın amacı okul öncesi çocukların fiziksel aktivitesi üzerinde gündüz bakımı, ev ve mahalle ortamının göreceli ve kümülatif etkisini deneysel olarak araştırmaktır.	Nicel desen Çocuk (n:2400)	Erken fiziksel aktivite davranışının yaşam boyu sağlık üzerine önemli bir etkisi vardır.
Sara Crosatti BARBOSA, Diogo	School environment, sedentary	Bu çalışmanın amacı, okul öncesi	Nicel desen Çocuk	Çocukların okuldaki zamanlarının

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Henrique Constantino COLEDAM, Antonio STABELINI NETO, Rui Gonc, alves Marques ELIAS, Arli Ramos de OLIVEIRA; 2016	behavior and physical activity in preschool children	çocuklarında okul dönemi boyunca fiziksel aktivite ve hareketsiz davranışların incelenmesi ve ilişkili faktörlerin incelenmesidir.	(n:370)	yaklaşık %10 'unda fiziksel aktivitelerde bulundukları ve kalan zamanlarında hareketsiz oldukları sonucuna varılmıştır. Kapalı oyun odası ve park, küçük okul öncesi çocukları yüksek hareketsiz davranışa karşı korurken, kapalı oyun odası, park ve teneffüslerin varlığı daha büyük okul çocuklarının aktif olma şansını artırmaktadır.
Eveline Van CAUWENBER GHE, Marieke De CRAEMER, Ellen De DECKER, Ilse De BOURDEAUD HUIJ, Greet CARDON; 2013	The impact of a teacher-led structured physical activity session on preschoolers' sedentary and physical activity levels	Bu çalışmanın amacı, okul öncesi eğitim kurumlarına hafta içi devam eden ve öğretmen liderliğinde yapılandırılmış fiziksel aktivite oturumları olmayan okul öncesi çocukların hareketsiz zamanları ve fiziksel aktivite katılımları arasındaki farklılıkları incelemektir.	Nicel desen Okul (n:28) Erkek çocuk (n:113) Kız çocuk (n:87)	Okul öncesi saatleri sırasında yapılandırılmış fiziksel aktivite seansı için okul öncesinden sonra telafi edici bir değişiklik bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle, okul öncesi müfredatına entegre edilmiş öğretmen liderliğindeki yapılandırılmış bir fiziksel aktivite seansı, okul öncesi çağındaki erkek ve kız çocuklarında hareketsiz zamanı azaltmak ve fiziksel aktiviteyi artırmak için umut verici bir araçtır.
Antoine BONVIN, Jérôme BARRAL, Tanja H	Effect of a governmental ly-led physical activity	Bu çalışmanın amacı hükümet tarafından yönetilen bir merkez tabanlı	Nicel desen Çocuk (n:648)	Çocuk bakım merkezlerindeki "gerçek yaşam" Youp'la Bouge fiziksel aktivite

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

KAKEBEEKE, Susi KRIEMLER, Anouk LONGCHAMP, Christian SCHINDLER, Pedro Marques-VIDAL, Jardena PUDER; 2013	program on motor skills in young children attending child care centers: a cluster randomized controlled trial	çocuk bakımı fiziksel aktivite programının (Youp'la Bouge) çocukların motor becerileri üzerindeki etkisini değerlendirmektedir.		programının motor becerilerde, vücut kitle indeksinde, çocuk bakımı temelli fiziksel aktivitede veya yaşam kalitesinde artan etkilere yol açmadığı ve programın iyileştirilmesi sonucuna ulaşılmıştır.
Abigail FISHER; 2009	Relationships between physical activity and motor and cognitive function in young children	Bu araştırmanın amacı küçük çocuklarda, fiziksel aktivitenin teşvik edilmesi ile okul hazırlığı ve akademik başarı üzerinde etkisini belirlemektir.	Nicel desen Çocuk (n:458)	Mevcut veriler hareket becerileri ile alışılmış aktivite arasında yalnızca zayıf bir ilişki olduğunu öne sürmekte ve okul öncesi müfredatında hareket becerisi gelişimine verilen güçlü vurguyu sorgulamaktadır.
Julie K. BOWER, Derek P. HALES, Deborah F. TATE, Daniela A. RUBIN; 2008	The childcare environment and children's physical activity	Bu çalışmanın amacı, okul öncesi dönem çocuklarının ortamı ile fiziksel aktivite davranışları arasındaki ilişkileri incelemektir.	Nicel desen Okul (n:20)	Çocuk bakım ortamları çocukların fiziksel aktivitelerini, davranışlarını etkilediğini göstermektedir.
Karin A. PFEIFFER, Kerry L. MCIVER, Marsha DOWDA, Maria J.C.A. ALMEIDA, and Russell R. PATE; 2006 Iusten O'CONNOR ; 2004	Validation and calibration of the actical accelerometer in preschool children	Bu çalışmanın amacı, 3 ila 5 yaşındaki çocuklarda kullanım için Actical accelerometreyi kalibre etmek ve doğrulamaktır.	Nicel desen Çocuk (n:18)	Aktif ivmeölçer, küçük çocuklarda fiziksel aktiviteyi ölçmek için geçerli bir araçtır.
	Family day care environments	Bu çalışma, aile gündüz bakımı ortamlarında 3 ila 5 yaş arası	Nicel desen Yetişkin (n:11)	Gündüz çocuk bakımı yapan kişilerin fiziksel aktiviteyi mümkün

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

	and physical activity	çocuklar için fiziksel aktivite fırsatlarını ve kısıtlamalarını incelemiştir.		kılacak ortam ve kaynakların farkında olması, dikkate alması gerekir aynı zamanda ev ortamını da buna göre düzenlemesi gerekmektedir.
Nathan M. MURATA, Julieanne K. MAEDA; 2002	Structured play for preschoolers with developmental delays	Bu makalenin amacı: okul öncesi çocuklar için beden eğitimi için bir gerekçe ve temel sağlamak; gelişimsel gecikmeleri olan ve olmayan okul öncesi çocuklara öğretimde gelişimsel olarak uygun bir yaklaşımı paylaşmak ve öğretmenlere, küçük çocuklara gelişimsel olarak uygun beden eğitimi sağlamak için pratik uygulamalar sunmaktır.	Nitel desen	Beden eğitimi aktiviteleri ile temel motor becerileri atlama, fırlatma, koşma gibi becerilerin en iyi öğrendikleri yöntemdir ve gelişimsel geriliği olan okul öncesi çocuklar içinde, temel motor becerilerini beden eğitimi yoluyla geliştirme fırsatı elde ederler.

Tablo 4' de Okul Öncesi Dönemde Kapalı Alandaki Sportif Faaliyetlerin Çocuklara Etkisi Temelli Uluslararası Çalışmalar incelendiğinde fiziksel aktivitenin çocukların hem fiziksel hem de bilişsel gelişimi üzerindeki olumlu etkilerinin olduğu, organize sporlar ve koordinasyon temelli hareket eğitimi vb. gibi programların çocukların motor becerilerini, denge kabiliyetlerini, dikkat ve öz düzenleme becerilerini geliştirmede etkili olduğu, öğretmen rehberliğinde yapılan aktivitelerin çocukların fiziksel aktivite seviyelerini artırmada önemli olduğu tespit edilmiştir.

4. Tartışma

Çalışan, Altın, Dere ve Çifçi (2023) tarafından yapılan araştırma, sportif faaliyetlerin çocukların motor gelişimi ve kişisel gelişim alanlarında önemli olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, çocukların motor becerilerinin yanı sıra sosyo-duygusal, dil gelişimi ve bilişsel gelişim gibi farklı alanlarda da olumlu etkiler sağladığını ortaya koyan diğer çalışmalarla da uyumludur (Dankıw ve diğerleri, 2020; Tortella ve Fumagalli, 2021; Şen, 2004; Özer ve diğerleri, 2006; Şahin, 2015; Özyürek ve diğerleri, 2015; Durukan ve diğerleri, 2016; Balıkçı, 2022; Canlı ve diğerleri, 2021; Yavuz ve Özyürek, 2017; Civelek ve diğerleri, 2018; Orhan, 2019; Kaya ve diğerleri, 2019; Albayrak, 2020; Şahin, 2020; Doğan ve Boz, 2022; Karataş ve diğerleri, 2021).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Bu araştırmalar, çocukların kişisel gelişimi üzerinde yaratıcı düşünme, özgüven ve sosyalleşme gibi önemli katkılar sağladığını da vurgulamaktadır. Ancak, bu bulgularla çelişen sonuçlar da bulunmaktadır. Karakaya (2023) tarafından yapılan çalışmada, sportif faaliyetlerin lokomotor beceriler üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, spor ve fiziksel aktivitelerin her durumda aynı derecede etkili olmayabileceğini ve etkilerin farklı değişkenlere bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Kılıç ve Çalgülen (2024) ise fiziksel aktivitelerin çocukların genel mutluluk düzeylerini artırdığını ve egzersiz sonrası ruhsal iyilik hallerinde belirgin bir iyileşme sağladığını ortaya koymuştur. Bu araştırma, fiziksel aktivitelerin sadece bedensel değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal refah üzerinde de önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, hareketli oyunlar ve sosyal etkinliklerin çocukların enerjilerini pozitif bir şekilde yönlendirmelerine ve sosyal becerilerini geliştirmelerine olanak sağladığını; olumsuz duygusal durumların hafifletilmesinde etkili olduğunu vurgulamaktadır (Altınkök, 2006; Tüfekçioğlu, 2014; Ece ve diğerleri, 2023).

Fiziksel aktivitelerin çocuklar üzerindeki olumlu etkileri, jimnastik eğitime ilişkin çalışmalarla da desteklenmiştir. Temürçi (2022) tarafından yapılan 12 haftalık temel jimnastik eğitimi çalışmasında, çocukların antropometrik özellikleri ve biyomotor yetileri üzerinde önemli olumlu etkiler gözlemlenmiştir. Bu eğitim, çocukların fiziksel gelişimlerini desteklemiş ve vücut ölçülerinde anlamlı iyileşmeler sağlamıştır. Ayrıca, cimnastik eğitimi çocukların güç, esneklik, denge ve koordinasyon gibi biyomotor yetilerini geliştirmiştir. Ancak, Korkmaz (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, deney grubunun bazımotor gelişim alanları ile uygulanan eğitim süreci arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular, sportif faaliyetlerin etkilerinin bağlam ve eğitim sürecine bağlı olarak farklılık gösterebileceğini düşündürmektedir.

Benzer şekilde, Taşer (2022) tarafından yapılan bir diğer çalışmada hem kontrol hem de deney gruplarında uygulanan testlerin sonucunda son test değerlerinde belirgin bir iyileşme gözlemlenmiştir. Her iki grup da test parametrelerinde iyileşme kaydetmiş ve bu da uygulanan müdahalelerin etkili olduğunu desteklemiştir. Bununla birlikte, bazı araştırmalarda motor beceri eğitimlerinin grup bazında anlamlı bir fark yaratmadığı belirtilmiştir (Altınkök, 2006).

Öte yandan, bale ve pilates topu gibi uygulamaların çocukların motor becerilerini geliştirdiği çeşitli çalışmalarla desteklenmiştir (Akinbay, 2014; Obuz, 2020; Ulutaş ve diğerleri, 2017; Budak, 2016). Saadu (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışma, spor ve özellikle açık hava etkinliklerinin okul öncesi çocukların motor becerileri üzerinde belirgin olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Açık hava etkinlikleri, çocuklara geniş bir hareket alanı sunarak motor becerilerini geliştirmelerine olanak sağlamış ve çocukların koordinasyon, denge ve genel motor yeteneklerinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Bu bulgular, açık hava sporlarının çocukların fiziksel gelişimlerini desteklemek için etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Khudoibergan ve Nosirova (2020) tarafından yapılan bir çalışma, açık hava oyunlarının çocukların fiziksel güçlenmesine ve uyumlu gelişimlerine katkıda bulunduğunu detaylı bir şekilde açıklamıştır. Becker ve arkadaşlarının (2018) çalışması ise, açık hava oyunlarının sınırlı olduğu durumlarda dahi çocukların okula uyum yeteneklerini önemli ölçüde iyileştirdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, erken yaşta spor katılımının çocukların sosyal becerilerini geliştirdiğini, olumlu sosyal davranışları artırdığını ve öz düzenleme yeteneklerini güçlendirdiğini göstermektedir (Harlow ve diğerleri, 2018; Knowles ve diğerleri, 2017; Yıldırım, 2017; Pesce ve diğerleri, 2016; Cooper, 2015; Gray, 2015; Chow ve diğerleri, 2015;

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Gordon ve diğerleri, 2013; Timmons ve diğerleri, 2007; Trost, 2007; Boldemann, 2006; Trudeau, 2006; Fjortoft, 2001).

Spor ve fiziksel aktivitelerin çocukların motor gelişimi, sosyo-duygusal gelişim ve genel refah üzerindeki etkileri üzerine yapılan araştırmalar, genel olarak olumlu bulgular sunmaktadır. Bununla birlikte, bazı araştırmalar, spor aktivitelerinin her durumda aynı derecede etkili olmayabileceğini ve etkilerin bağlama göre değişebileceğini ortaya koymuştur (Karakaya, 2023). Buna karşılık, diğer çalışmalar, fiziksel aktivitelerin çocukların ruhsal iyilik hali ve genel mutluluk seviyeleri üzerinde belirgin iyileşmeler sağladığını vurgulamaktadır (Kılıç ve Çalığülen, 2024). Spor aktiviteleri, özellikle erken yaşta başladığında çocukların motor becerilerini, sosyal becerilerini ve genel gelişimlerini olumlu yönde destekleyen bir etkiye sahiptir (Khudoibergan ve Nosirova, 2020; Becker ve diğerleri, 2018). Bu bağlamda, hareket eğitimi ve beden eğitimi aktiviteleri, çocukların motor kapasitelerini geliştirme potansiyeli taşıyan önemli yöntemler olarak öne çıkmaktadır (Esen ve diğerleri, 2023; Murata, 2002).

5. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, mevcut literatür, spor ve fiziksel aktivitelerin çocukların motor becerileri ve genel gelişiminde çok yönlü olumlu etkiler yarattığını açıkça desteklemektedir. Bununla birlikte, bu etkilerin bağlama, uygulama türüne ve bireysel farklılıklara bağlı olarak varyasyon gösterebileceği unutulmamalıdır. Farklı çalışmaların sonuçları, spor ve fiziksel aktivitelerin her zaman aynı düzeyde etkili olamayabileceğini, belirli durumlarda etkilerin daha az belirgin olabileceğini göstermektedir. Bu bulgular, eğitimciler ve araştırmacılar için, çocukların gelişimini desteklemek amacıyla fiziksel aktivite ve sporun eğitim programlarına entegre edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, gelecekteki araştırmaların, spor ve fiziksel aktivitelerin etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, bu etkinliklerin farklı yaş gruplarında ve bağlamlarda nasıl daha etkili olabileceğine dair yeni bilgiler sağlaması gerekmektedir.

Araştırmamız sonuçlarından elde edilen bulgulara göre araştırmamız önerileri şu şekildedir;

1. **Çok yönlü spor ve fiziksel aktivite programlarının geliştirilmesi:** Eğitimciler ve program geliştiriciler, çocukların motor becerilerini, kişisel gelişimlerini ve genel refahlarını desteklemek amacıyla, dengeli bir şekilde sosyal, fiziksel ve psikolojik iyilik hallerini hedefleyen çok yönlü spor ve fiziksel aktivite programları oluşturmalarıdır.
2. **Çeşitlendirilmiş eğitim içerikleri ve uygulama yöntemleri:** Spor ve fiziksel aktivitelerin etkileri bağlama ve uygulama türüne göre değişiklik gösterebildiğinden, eğitim programları farklı aktiviteleri kapsamalıdır. Motor beceri eğitimi, açık hava etkinlikleri ve oyun temelli aktiviteler gibi çeşitli programların entegrasyonu, çocukların genel gelişimine katkı sağlayabilir.
3. **Kişiselleştirilmiş eğitim yaklaşımlarının benimsenmesi:** Çocukların bireysel gelişim ihtiyaçları göz önüne alınarak, eğitim programları onların fiziksel kapasitelerine, ilgi alanlarına ve gelişimsel seviyelerine göre uyarlanmalıdır. Bu, eğitim sürecinin daha verimli olmasını sağlayabilir ve çocukların gelişim hedeflerine ulaşmalarını destekleyebilir.
4. **Psikolojik ve sosyal refahı destekleyen aktivitelerin entegrasyonu:** Fiziksel aktivitelerin yalnızca bedensel değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal refah üzerinde de olumlu etkileri olduğu göz önünde bulundurularak, eğitim programları sosyal becerileri ve ruhsal iyiliği geliştiren aktiviteler içermelidir. Bu, çocukların genel mutluluğunu ve sosyal etkileşim becerilerini artırabilir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

5. **Açık hava etkinliklerinin teşvik edilmesi:** Araştırmalar, açık hava etkinliklerinin çocukların motor becerilerini ve genel gelişimlerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle, eğitim ortamlarında açık hava etkinliklerinin teşvik edilmesi, çocukların fiziksel ve sosyal gelişimlerine önemli katkılarda bulunabilir.
6. **Spor ve fiziksel aktivite programlarının sürekli değerlendirilmesi:** Spor ve fiziksel aktivite programlarının etkinliğinin düzenli olarak izlenmesi ve geri bildirim alınması, programların sürekli iyileştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Programların etkinliğini artırmak için düzenli değerlendirme mekanizmalarının oluşturulması, çocukların gelişimlerine en uygun yaklaşımların kullanılmasını sağlayacaktır.
7. **Gelecek araştırmaların farklı yaş grupları ve bağlamlar üzerinde yoğunlaşması:** Gelecekte yapılacak araştırmalar, spor ve fiziksel aktivitelerin etkilerini daha ayrıntılı şekilde inceleyerek, farklı yaş gruplarında ve bağlamlarda nasıl daha etkili olabileceğine dair yeni stratejiler geliştirmelidir. Bu araştırmalar, uygulama stratejilerinin optimize edilmesine ve eğitim programlarının daha etkili hale getirilmesine yardımcı olacaktır. Bu öneriler, spor ve fiziksel aktivitelerin çocukların motor becerileri ve genel gelişimleri üzerindeki olumlu etkilerini daha etkili bir şekilde kullanmayı hedeflemektedir. Eğitimciler, program geliştiriciler ve araştırmacılar, bu önerileri dikkate alarak çocukların sağlıklı ve dengeli gelişimini destekleyen stratejiler geliştirebilir.

6. Kaynakça

- Akınbay, H. (2014). *Okul öncesi dönemde oyunun önemi ve çocukların motor gelişimi üzerine etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Alat, Z., Akgümüş, Ö., & Cavali, D. (2013). Okul öncesi eğitimde açık hava etkinliklerine yönelik öğretmen tutum ve uygulamaları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 47-62.
- Albayrak, H. (2020). Dezavantajlı çocuklar için spor faaliyetlerinin öneminin eleştirel teori bakış açısıyla ele alınması. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 67-89.
- Altın, S. (2023). *Geleneksel çocuk oyunlarının 60 - 72 aylık çocukların sosyal becerilerine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Altınkök, M. (2006). *Temel motor hareketlerin geliştirilmesini içeren özel beden eğitimi program tasarısının 5-6 yaş çocukların temel motor hareketlerinin gelişimine etkisinin araştırılması*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Anamurluoğlu, İ. (2020). *3-5 yaş grubu çocuklarda, eğitsel oyunlarla desteklenmiş temel klasik bale eğitiminin kaba motor becerilere etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Arabacı, N., & Çıtak, Ş. (2017). Okul öncesi dönemdeki çocukların "oyun" ve "açık alan (bahçe)" etkinlikleri ile ilgili görüşlerinin incelenmesi ve örnek bir bahçe düzenleme çalışması. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 28-43.
- Aşkar, N. (2021). Açık havada eğitim: Okul öncesi eğitim programı materyalleri bağlamında bir değerlendirme. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(1), 132-153.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Aydoğan, Y., Özyürek, A., & Gültekin Akduman, G. (2015). Okul öncesi dönem çocuklarının spora ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS), Special Issue 3*, 103-115.
- Balıkçı, Ş. (2022). *8 haftalık ritmik cimmastik temelli antrenmanın 4-6 yaş çocukların bazı güç ve denge parametreleri üzerine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Barbosa, S. C., Coledam, D. H. C., Stabelini Neto, A., Elias, R. G. M., & Oliveira, A. R. D. (2016). School environment, sedentary behavior and physical activity in preschool children. *Revista paulista de pediatria*, 34, 301-308.
- Becker, D. R., Grist, C. L., Caudle, L. A., & Watson, M. K. (2018). Complex physical activities, outdoor play, and school readiness among preschoolers. *Global Education Review*, 5(2), 110-122.
- Boldemann, C., Blennow, M., Dal, H., Mårtensson, F., Raustorp, A., Yuen K. Wester, U. (2006). Impact of preschool environment upon children's physical activity and sun exposure. *Preventive Medicine* 42. 301-308.
- Bonvin, A., Barral, J., Kakebeeke, T.H. ve diğerleri. (2013). Effect of a governmentally-led physical activity program on motor skills in young children attending child care centers: a cluster randomized controlled trial. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 10(90). <https://doi.org/10.1186/1479-5868-10-90>
- Bower, J. K., Hales, D. P., Tate, D. F., Rubin, D. A., Benjamin, S. E., & Ward, D. S. (2008). The childcare environment and children's physical activity. *American journal of preventive medicine*, 34(1), 23-29.
- Boz, M., Altunsöz, I. H., & Altınışık, Y. (2022). Öğretmen tarafından uygulanan aktivitelerin ve serbest oyunun, okul öncesi çocukların kapalı oyun alanı işaretlerindeki fiziksel aktiviteleri üzerindeki etkisi. *Güneydoğu Asya Erken Çocukluk Dergisi*, 11(1), 18-34.
- Brian W. T., Patti, J. N., & Pfeiffer, K. (2007). Physical activity for preschool children - how much and how? National Library of Medicine, 122-134.
- Brown, W., Pfeiffer, K., Mclver, K., Dowda, M., Almeida, M., & Pate, R. (2006). Assessing preschool children's physical activity: the observational system for recording physical activity in children-preschool version. *Research quarterly for exercise and sport*, 77, 167-76.
- Budak, M. (2016). *Geleneksel çocuk oyunlarının oryantasyon ve ritim yeteneği üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Buyrukoğlu, E. (2023). Farklı spor branşlarında ve farklı illerde spor yapan çocukların spor etkinliğini hayal etmeleri üzerine bir araştırma. *Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 30-42.
- Buyrukoğlu, E., Özaraş, F., Özdemir, M., & Şahin, İ. (2023). Halk eğitim bünyesinde spor eğitimi alan ilkököl öğrencilerinin eğitim kültüründe spor ahlakı bilinci kazanma amacına erişim düzeylerinin incelenmesi. *V. Uluslararası Akdeniz Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, 22-24 Aralık 2023, Alanya, Antalya, Türkiye, 45-51.
- Buyrukoğlu, E., Tanır, H., Özdemir, M., & Karagöz, S. (2024). Futbol, voleybol ve basketbol branşlarında aktif olarak yer alan amatör sporcuların algılanan başarı motivasyonu ile ebeveyn tutumlarının incelenmesi. *The Online Journal of Recreation and Sports*, 13(2), 172-183. <https://doi.org/10.22282/tojras.1435804>

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Canlı, U., Taşkın, C., & Kurt, C. (2021). Çoklu beceri hareket eğitimi programı: Okul öncesi çocuklarda vücut kompozisyonu ve motor performans değişimleri. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 156-167.
- Carson, V., Abdurrahman, A., & Wiebe, S. A. (2017). Associations of subjectively and objectively measured sedentary behavior and physical activity with cognitive development in the early years. *Mental Health and Physical Activity*, 13, 1-8.
- Cevher Kalburan, N. (2014). Okul öncesi dönem çocuklarının dış mekanda oyun fırsatları ve ebeveyn görüşleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* (32). <https://doi.org/10.21560/spcd.21616>
- Civelek, P., & Özyılmaz-Akamca, G. (2018). Açık alan etkinliklerinin okul öncesi dönemdeki çocukların bilimsel süreç becerilerine etkisi. *Kastamonu Education Journal*, 26(6), 2011-2019.
- Chen, C. et al. (2020). Associations of participation in organized sports and physical activity in preschool children: a cross-sectional study. *BMC Pediatrics*, 20:328. 2-9.
- Chow, B., McKenzie, T. and Louie, L. (2015). Children's physical activity and associated variables during preschool physical education. *Advances in Physical Education*, 5, 39-49.
- Christian H, Maitland C, Enkel S, et al. (2016). Influence of the day care, home and neighbourhood environment on young children's physical activity and health: protocol for the PLAYCE observational study. *BMJ Open* 6. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2016-014058>
- Cleland, V., Crawford, D., Baur, L. et al. (2008). A prospective examination of children's time spent outdoors, objectively measured physical activity and overweight. *Int J Obes* 32, 1685-1693.
- Coe, D. P., Pivarnik, J. M., Womack, C. J., Reeves, M. J., & Malina, R. M. (2006). Effect of physical education and activity levels on academic achievement in children. *Medicine and science in sports and exercise*, 38(8), 1515-1519.
- Cooper, A. (2015). Nature and the outdoor learning environment: the forgotten resource in early childhood Education, *International Journal of Early Childhood Environmental Education*, 3(1), 85.
- Çelik, A., & Şahin, M. (2013). Spor ve çocuk gelişimi. *International Journal of Social Science*, 6(1), 467-478.
- Çepni, S. (2010). Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş, 5. Baskı. Trabzon.
- Dankiw, K.A., Tsiros, M.D., Baldock, K.L., Kumar, S. (2020). The impacts of unstructured nature play on health in early childhood development: A systematic review. *PLoS ONE* 15(2). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0229006>
- Dere, F., & Çifçi, T. (2022). Okul öncesi öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarının pedagojik katkılarına ilişkin görüşleri. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 11(4), 681-695.
- Diken, İ. H. (Ed.). (2018). *Erken çocukluk eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara.
- Dowda, M., Pate, R. R., Trost, S. G., Almeida, M. J., & Sirard, J. R. (2004). Influences of preschool policies and practices on children's physical activity. *Journal of community health*, 29(3), 183-196.
- Durukan, H., Koyuncuoğlu, K. & Şentürk, U. (2016). Okul öncesi çocuklarda temel jimnastik programının motor gelişim açısından incelenmesi. *CBÜ Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(2), 131-140.
- Ece, C., Ünsal, G., & Çalık, F. (2023). Türklerde çocuklar için uygulanan rekreatif faaliyetler. *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 96-107.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Esen, H. T., Güçlüöver, A., & Kurnaz, M. (2023). The impact of coordination-based movement education model on balance development of 5-year-old children. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-10.
- Fisher, A. (2009). *Relationships between physical activity and motor and cognitive function in young children*. PhD thesis, University of Glasgow.
- Fjørtoft, I. (2001). The Natural Environment as a Playground for Children: The impact of outdoor play activities in pre-primary school children. *Early Childhood Education Journal*, 29, 111-117.
- Foulkes, J., Knowles, Z., Fairclough, S., Stratton, G., O'Dwyer, M., Ridgers, N. & Fowweather, L. (2017). Effect of a 6- week active play intervention on fundamental movement skill competence of preschool children. *Perceptual and Motor Skills* <http://dx.doi.org/10.1177/0031512516685200>
- Gordon, E. S., Tucker, P., Burke, S. M., & Carron, A. V. (2013). Effectiveness of physical activity interventions for preschoolers: a meta-analysis. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 84(3), 287-294.
- Gray, C., Gibbons, R., Larouche, R., Sandseter, E. B. H., Bienenstock, A., Brussoni, M., Chabot, G., Herrington, S., Janssen, I., Pickett, W. ve diğerleri (2015). What is the relationship between outdoor time and physical activity, sedentary behaviour, and physical fitness in children a systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 12(6), 6455-6474.
- Gönen, M. & Saranlı, A. G. (2014). Okul öncesinde kapalı ve açık hareket alanlarının yeterliliğinin değerlendirilmesi: Başkent Ankara örneği. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 409-419.
- Kılıç, Z., Çamlıgüney, A.F. (2024). Okul öncesi çocuklara uygulanan fiziksel aktivite programının beden imaj algısına etkisi. *International Primary Education Research Journal*, 8(1), 83-97.
- Koutsandre'ou, F., Wegner, M., Niemann, C., & Budde, H. (2016). Effects of motor versus cardiovascular exercise training on children's working memory. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 48(6), 1144-1152.
- Kurnaz, M., & Altınkök, M. (2023). Exploring the impact of coordination-based movement education practices on fundamental motor movements and attention skills in 5-6-year-old children. *Journal of Physical Education and Sport*, 23(10), 2567-2583.
- McGowan, A. L., Chandler, M. C., & Gerde, H. K. (2023). Infusing physical activity into early childhood classrooms: Guidance for best practices. *Early Childhood Education Journal*.
- Mcomber, K. A. (2007). Preschool outdoor play : gender comparisons in children's behaviors and perceptions, *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 78(1).
- Meghan Harlow, Lauren Wolman & Jessica Fraser-Thomas (2018). Should toddlers and preschoolers participate in organized sport? A scoping review of developmental outcomes associated with young children's sport participation, *International Review of Sport and Exercise Psychology*, <https://doi.org/10.1080/1750984X.2018.1550796>
- Merriam, S. B. (2013). *Qualitative research a guide to design and implementation*, Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber. Çev. Ed.: Prof. Dr. Selahattin Turan, 3. Baskıdan Çeviri, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Murata, N. & Maeda, J. (2002). Structured play for preschoolers with developmental delays. *Early Childhood Education Journal*, 29, 237-240.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- NASPE, National Association for Sport and Physical Education. (2009). *Active Start: A statement of physical activity guidelines for children from birth to age 5*. Reston, VA: Author
- Nosirova, R.K. (2020). Methodology for teaching outdoor games in preschool institutions, *Scientific Journal Impact Factor*, 1(4).
- Obuz, T. (2020). *Okul öncesi çocuklarda pilates topuyla yapılan egzersizlerin denge, reaksiyon zamanı, yaşam kalitesi ve davranışa etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs.
- O'Connor, J. (2004). Family day care environments and physical activity, *ACHPER Healthy Lifestyles Journal*, 51(4), 12-17.
- Orhan, R. (2019). Çocuk gelişiminde fiziksel aktivite ve sporun önemi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 157-176.
- Özkatar-Kaya, E., Köroğlu, Y., Sarıtaş, N., Kaya, M., & Sucan, S. (2019). Eğitsel oyunlar etkinliğine katılımın çocuklardaki denge, reaksiyon ve çeviklik üzerine etkisi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 35-42.
- Öztürk Karataş, E., Savaş, B. Ç., & Karataş, Ö. (2021). Beden eğitimi, spor ve oyunun sosyalleşme üzerine etkisi. *Kafkas Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Özyürek, A., Özkan, İ., Begde, Z. & Yavuz, N. F. (2015). Physical education and sports in preschool period. *International Journal of Sport Culture and Science*, 3(3), 479-488.
- Özyürek, A., Özkan, İ., Begde, Z. & Yavuz, N. (2015). Educational program for supporting motor and social competence of preschoolers. *International Journal of Sport Culture and Science*, 3(3), 89-98.
- Pate, R. R., Dowda, M., Brown, W. H., Mitchell, J. & Addy, C., (2013). Physical activity in preschool children with the transition to outdoors, *Journal of Physical Activity and Health*, 10(2), 170-175.
- Pesce, C., Masci, I., Marchetti, R., Vazou, S., Säakslahti, A. and Tomporowski, P.D. (2016). Deliberate play and preparation jointly benefit motor and cognitive development: mediated and moderated effects. *Front Psychol*, 7(349). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00349>
- Pfeiffer, K. A., McIver, K. L., Dowda, M., Almeida, M. J., & Pate, R. R. (2006). Validation and calibration of the Actical accelerometer in preschool children. *Medicine and science in sports and exercise*, 38(1), 152-157.
- Roemmich, J.N., Epstein, L.H., Raja, S., Yin, L., Robinson, J., Winiewicz, D. (2006). Association of access to parks and recreational facilities with the physical activity of young children. *Prev Med*, 43(6), 437-441.
- Saadu, U. T. (2022). Impact of outdoor sports on preschool children's motor skills development. *Indonesian Journal of Sport Management*, 2(2), 167-173.
- Şahin, T., & Şentürk, U., (2015). Okul öncesi 6 yaş grubu çocuklarda 8 haftalık oyun ve hareket eğitimi programının motor gelişim üzerine etkisi. *8. Ulusal Spor Bilimleri Öğrenci Kongresi* (pp.10-20). Mersin.
- Şahin, A., & Şahin, F. (2020). Erken çocukluk döneminde spora katılımın sosyal gelişim üzerindeki etkileri. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 243-248.
- Şen, M. (2004). *Anaokuluna devam eden altı yaş çocukların motor gelişimlerine beden eğitimi çalışmalarının etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Şentürk, U., Yılmaz, A. & Gönener, U. (2015). Okul öncesi dönemde motor gelişime yönelik hareket eğitimi ve oyun çalışmalarının içerik analizi. *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri*, 10(2).
- Taşer, H. (2022). 4-7 yaş arası çocuk cimmastikçilerde eğitsel oyunların motorik özelliklere etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Temürçi, İ. (2022). Kız çocuklarında 12 haftalık temel cimmastik eğitiminin antropometrik özellikler ve biyomotor yetiler üzerine etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Alanya Alaattin Keykubat Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Alanya.
- Tezel Şahin, F., Yüksek Usta, S. (2016). Okul Öncesi Dönemde Bir Uygulama Örneği: Spor ve Spor Dalları. *International Journal of Sport Culture and Science*, 4(Special Issue 1), 200-213.
- Tortella, P. (2021). Urban outdoor movement education: A playground to promote physical activity. the case of the "primo sport 0246" playground, *Journal of Physical Education and Sport*, 21, 451-462.
- Trawick-Smith, J., Robert, D., & Gruenberg, A. (2010). The effects of physical and outdoor play on young children's development: An annotated bibliography. *Center for Early Childhood Education*. Eastern Connecticut State University, Willimantic.
- Trost, S. G., Rosenkranz, R. R., & Dzewaltowski, D. (2008). Physical activity levels among children attending after-school programs. *Medicine and science in sports and exercise*, 40(4), 622-629.
- Tucker, P. (2008). The physical activity levels of preschool-aged children: A systematic review. *Early Childhood Research Quarterly*, 23(4), 547-558. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2008.08.005>
- Tuzcuoğlu, B. (2007). 6 yaş anasınıfı çocuklarına uygulanan egzersiz çalışmalarının koordinasyon gelişimine etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Tüfekçioğlu, E. (2008). Okul öncesi 4-6 yaş çocuklarında algısal motor gelişim programlarının denge ve çabukluk üzerine etkisi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2).
- Ulutaş, A., Demir, E., & Yayan, E. H. (2017). Motor gelişim eğitim programının 5-6 yaş çocukların kaba ve ince motor becerilerine etkisinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1523-1538.
- Van Cauwenberghe, E., De Craemer, M., De Decker, E., De Bourdeaudhuij, I., & Cardon, G. (2013). The impact of a teacher-led structured physical activity session on preschoolers' sedentary and physical activity levels. *Journal of science and medicine in sport*, 16(5), 422-426.
- Vazou, S., Mantis, C., Luze, G., Krogh, J. S. (2017). Self-perceptions and social-emotional classroom engagement following structured physical activity among preschoolers: A feasibility study. *Journal of Sport and Health Science*, 6, 241-247.
- Yavuz, N.F., Özyürek, A. (2017). Beden Eğitimi ve Spor Etkinliklerinin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Hareket Becerileri Üzerine Etkisi, *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 40-50.
- Yazıcıoğlu Çalışan, H. (2023). Sportif hareket eğitiminin korunmaya muhtaç çocuklarda motor gelişim, sosyal kaygı, ruhsal uyum ve yaşam kalitesine etkisi (Yayımlanmamış doktora tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Yıldırım, G., Özyılmaz Akamca, G. (2017). The effect of outdoor learning activities on the development of preschool children. *South African Journal of Education*, 37(2).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Yıldırım, M. (2023). *Çocuklarda temel hareket eğitimi ve cimnastik programlarının kaba motor becerileri üzerine etkisinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, S. (2016). Erken çocukluk eğitiminde dış ortam ve açık hava etkinlikleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1). <https://doi.org/10.17860/efd.80851>

Rəqəmsallaşma və Açıq Bankçılığın Maliyyə Sektorunda Rolu

Əlabbas Azadov¹, Günay Zalova²

Xülasə

İqtisadiyyatın bir çox sektorundakı rəqəmsallaşma maliyyə sistemini texnoloji dəyişikliklərin yeni paradigmlərinə uyğunlaşdırırdı. Bundan əlavə, mövcud tənzimləmə bazası maliyyə sistemini biznes modellərini və bazarla əlaqələrini yenidən nəzərdən keçirməyə sövq etdi. Bu səbəblər bank sektorunda ekosistem daxilində əvvəllər bu sektorda görülməmiş yeni bir rəqəbat modelinə də səbəb oldu. Bankların və maliyyə qurumlarının yeni ekosistemində təkcə bank sektorunda açıq innovasiyaların inkişaf istiqamətlərini birləşdirməyəcək, həm də yeni ekosistemlər çərçivəsində strateji seçim və təşkilatı planlaşdırmağa imkân verəcək ümumi struktur yoxdur. Rəqəmsal texnologiyalar erasının yaxınlaşması qlobal iqtisadiyyatın fundamentini silkələdi. Ortaya maliyyə və texnoloji innovasiyaların çıxması dövlət institutlarını dünya ticarətinin sərhədlərinə yenidən baxmağa faktiki olaraq sövq etdi. Son 15 ildə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının qlobal həcmi 1,3 faizdən 3 faizə qədər artıb. Hər il isə bu tendensiya bir az da sürətlənir. Hökumətin və özəl sektorun birgə fəaliyyətinin effektivlik əmsalı nə qədər çoxdursa, texnoloji progress də bir o qədər sürətli gedir. Texnoloji cəhətdən daha çox inkişaf edən ölkə əməkdaşlıq etdiyi digər ölkələrlə fəaliyyəti zamanı məlumat mübadiləsi aparır ki, bunun sayəsində də qlobal maliyyə texnologiyalarını özündə ehtiva edən inkişaf zənciri yaranır.

Rəqəmsallaşma və açıq bankçılıq maliyyə sektorunda mühüm rol oynayır, çünki onlar bank xidmətlərini daha əlçatan, sürətli və şəffaf edir. Rəqəmsallaşma vasitəsilə banklar müştərilərinə onlayn platformalar, mobil tətbiqlər və rəqəmsal ödəniş sistemləri kimi müxtəlif texnoloji həllər təklif edir, bu da əməliyyatları sadələşdirir və bank xidmətlərinə çıxışı asanlaşdırır. Bu məqalədə rəqəmsallaşma və açıq bankçılığın maliyyə sektorunda oynadığı rola diqqət yetirilir. Məqalə bu iki konsepsiyanın bank xidmətlərini necə təkmilləşdirdiyini, müştərilər üçün daha əlçatan və şəffaf həllər yaratdığını, həmçinin maliyyə bazarlarında rəqəbatı və innovasiyaları necə təşviq etdiyini tədqiq edir. Burada rəqəmsal texnologiyaların və açıq bankçılığın sektorun effektivliyini artırması və müştəri təcrübəsini yaxşılaşdırması da araşdırılır.

Açar Sözlər: Maliyyə, Rəqəmsallaşma, Strateji İdarəetmə, Texnoloji İdarəetmə, Açıq Bankçılıq

1. Giriş

Son illərdə yeni rəqəmsal texnologiyalar (Maşın Öyrənməsi, Əşyaların İnterneti, Big Data, Blockchain və s.) beynəlxalq səviyyədə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində dərin dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu cür təkamül tələbi, bu cür şəbəkələrin təkamülünə töhfə verən heterojen amillərin müstəsna əhəmiyyətini vurğulayaraq, "rəqəmsal innovasiya ekosistemi" konsepsiyasının inkişafına töhfə verən yeni innovasiya idarəetmə strukturlarının inkişafı ilə bağlı tədqiqatları stimullaşdırır. Müxtəlif səviyyələrdə bir çox subyektin iştirak etdiyi bu təkamül tendensiyası, yeniliyin pozucu və dəyişdirici elementləri sayılan böyük məlumatların və analitiklərin istifadəsi üçün əsasdır. Yeni rəqəmsal ekosistemin dəyişən quruluşu bank sektorunu rəqəmsallaşdırma ehtiyacını nəzərə alan və müştəri dialoqunu yaxşılaşdırmaq üçün əsas xidmətləri və proseslərini yenidən nəzərdən keçirən yeni iş modellərinə uyğunlaşmağa təşviq edir.

¹ Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti, Maliyyə Bölümü, eli.azadov12.02.92@gmail.com

² Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti, gunayzalova1@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Maliyyə sektoru bu dəyişikliklərə ən çox təsir edənlər arasındadır. Ənənəvi banklar həm səmərəliliyi, həm gəlirliliyi artırmaq, həm də rəqəmsal texnologiyanın təmin etdiyi imkanlardan istifadə etmək üçün iş modellərini dəyişdirməyə çalışırlar (<https://www.idda.az/digitalazerbaijan/az/blog/66/maliyye-sektorunde-reqemshal-heller-asan-finans-ve-diger-layihelerin-tetbiqi-neticesinde-xidmetlerin-elektronlasdirilmesi>).

Bugün dünyanın bir çox ölkələrində rəqəmsallaşma iqtisadiyyatın bütün sahələrində inkişaf edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə və bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə artıq bir coğrafi yerdə filialları olmayan banklar var. Bank sektorunda qərar qəbul etmənin analitik mexanizmlər, kompüterlərə tətbiq olunan alqoritmlər vasitəsilə həyata keçirildiyi də geniş yayılmışdır. Məsələn, bəzi ölkələrdə müxtəlif kompüter sistemlərindən istifadə edərək müəyyən bir məbləğ üçün kredit müəciətlərinin avtomatik təhlili, ərizəçi ilə avtomatik dialoqun qurulması, lazım olduqda qərar qəbul etmək, müqavilə imzalamaq kimi yanaşmalar mövcuddur.

Son illər Azərbaycanda, xüsusilə 2018-ci ildən bank sektorunun elektron və rəqəmsal inkişaf tendensiyləri sürətlə güclənib. Bank sektorunun əksəriyyəti sürətlə İnternet və mobil bankçılığa keçdi. "Elektron imza haqqında" qanunun uzun illərdir mövcud olması da onun sürətli inkişafına kömək etmişdir. Hal-hazırda rəqəmsallaşma istiqamətində əhəmiyyətli irəliləyiş var.

Rəqəmsallaşmanın ticarət müəssisələrinə, fərdlərə, banklara və ümumiyyətlə iqtisadiyyata gətirdiyi faydalar mövcuddur. Şirkətlər bank sektorunun xidmətlərindən daha rahat istifadə edirlər. Məsələn, artıq ödəniş tapşırığı ilə banka müəciət etmək üçün vaxt itirməyinizə ehtiyac yoxdur. Və ya bank çıxarışlarını almaq üçün fiziki olaraq banka girməyə ehtiyac yoxdur. Fiziki şəxslər də ödəniş etmək üçün banklara baş çəkməyə vaxt sərf etməli deyillər (<https://vergiler.az/news/economy/2284.html>). Bundan əlavə, bütün ödənişlərin elektron şəkildə işlənməsi daha çox şəffaflıq təmin edir. Bununla birlikdə, bank sektorunda zaman keçdikcə xidmətlərin dəyəri azalır, bu da gəlirliliyi artırır. Müəssisələr və fərdlər üçün qiymətləri və xidmətləri artırır və yeni nəsil rəqəmsal texnologiyaların daha yaxından tətbiqi gələcək inkişaf üçün möhkəm bir zəmin yaradır.

2. Rəqəmsallıq və Maliyyə Ekosistemləri

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı [OECD] nəşrində "rəqəmsal iqtisadiyyat" ifadəsini ticarət üçün istifadə olunan informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına əsaslanan bazarlara istinad etmək üçün istifadə olunan internet üzərindən məlumat, rəqəmsal mal və ya xidmətlər təqdim etmək kimi təsvir edir (Положихина М.А., 2018: s.18).

Rəqəmsal iqtisadiyyatın mahiyyəti aşağıdakı kimi təsvir edilə bilər: insan fəaliyyətinin bütün sahələrində məlumatların toplanması, saxlanması, işlənməsi və ötürülməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların aktiv tətbiqi və praktik tətbiqi ilə xarakterizə olunan iqtisadiyyat növü, rəqəmsal məhsulların istehsalı və ticarəti sahəsi kimi iqtisadi fəaliyyətlərin məcmusu və məlumatların toplanması, saxlanması, işlənməsi və ötürülməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların aktiv tətbiqi və praktik tətbiqi ilə xarakterizə olunan iqtisadiyyat növüdür (Головенчик Г.Г., 2019). Rəqəmsal informasiya və telekommunikasiya texnologiyaları və şəbəkələrinin real vaxt rejimində istifadəsinə əsaslanan sosial-iqtisadi və təşkilati-texniki münasibətlər sistemidir. Beləliklə, rəqəmsal iqtisadiyyatın rəqəmsal şəbəkə texnologiyalarının geniş tətbiqi ilə qlobal informasiya məkanında fəaliyyət göstərən sosial, iqtisadi və texnoloji münasibətlər sistemi olduğunu söyləmək olar. Rəqəmsal iqtisadiyyat insanların həyatının sosial paradigmasını dəyişdirir, yeni biliklər əldə etmək, yeni peşələrə yiyələnmək və daha da inkişaf etmək üçün unikal imkanlar yaradır. Rəqəmsal iqtisadiyyat ideyalarının yayılması ilə paralel olaraq, istehlakçılar, istehsalçılar və vasitəçilər arasında informasiya məhsullarının alqı-satqısı və mübadiləsi sahəsində mövcud

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

sosial, hüquqi və iqtisadi münasibətlər sistemi kimi xarakterizə olunan informasiya bazarının formalaşması prosesi baş verir. Bu yanaşma informasiya sənayesinin bir neçə ölkənin iqtisadiyyatındakı üstünlüyünü gücləndirir, istehsal və xidmətlər getdikcə populyarlaşır və yenilikçi olur (Cəmilzadə Ş.V., 2020: s.86).

Maliyyə sektoru, maliyyə texnologiyalarına əsaslanan rəqəmsal ekosistemlərin meydana gəlməsini də qeyd edir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın sürətli və geniş miqyaslı inkişafı ilə banklar və maliyyə qurumları, iştirakçılar arasında vasitəçi rolunu oynadıqları və firmalara və özəl təşkilatlara məhsul və xidmətlər göstərdikləri üçün bu sürətli təkamül prosesində ən çox iştirak edirlər. Vasitəçilik, ödəmə xidmətləri, kreditlər və ticarət xərcləri iqtisadiyyatın bütün sahələrinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün çox vacibdir. Vaxt və maliyyə xərcləri baxımından yüksək rəqabət mühitinin yaradılması yeni iş modellərinin qurulmasını tələb edir. Üstəlik, dövlət xərcləri ilə yanaşı, banklar və maliyyə sistemi “yaşıl” iqtisadiyyata və rəqəmsal texnologiyalara keçid proseslərində iqtisadiyyatı dəstəkləyən ən vacib qurumlardır (Bank of Italy 2022).

Fintech texnologiyası sürətlə inkişaf edir və bank sektorunu, ödənişləri, ticarəti, maliyyə investisiyalarını və hətta rəqəmsal valyutalar vasitəsilə pul konsepsiyasını dəyişdirir. Fintech ekosistemi həm banklar, həm də sığorta şirkətləri kimi əvvəlcədən qurulmuş şirkətləri, həm də Fintech əsaslı yeni konsepsiyalar və yeni iş modelləri hazırlayan tamamilə yeni şirkətləri (startaplar kimi) əhatə edir. Son 5-6 ildə yüksək artım sürəti ilə xarakterizə olunsa da, Fintech sektoru maliyyə qurumları ilə müqayisədə yalnız kiçik bir bazar payına sahibdir. Bu artım ən çox ABŞ və Çində görüldü və Avropa bir qədər geridə qaldı. ABŞ-da 4,7 milyon şirkəti olan dünyanın ən böyük Fintech texnologiyası sənayesi var. Avropa fintech şirkətlərinin əksəriyyəti 820.000 şirkətin olduğu İngiltərədə cəmləşmişdir. Bunlar əsasən sığorta, depozitlər, kreditlər və kapitalın artırılması, rəqəmsal ödənişlər, investisiya idarəetməsi və maliyyə məsləhətləri sektorunda inkişaf edir. Bütün bu bazar segmentləri üçün fintech texnologiyası broker xərclərini azaltmaq və əhəmiyyətli maliyyə qurumları tərəfindən idarə olunmayan müştərilər üçün maliyyələşdirmə imkanlarını genişləndirmək potensialına malikdir. Banklar üçün nəzərə alınmalı bir cəhət böyük məlumatların idarə edilməsidir. Maliyyə qurumları hazırda sənayenin böyük məlumatlara (və ya açıq bank platforması paradiqmasına) keçməsi ilə üzləşirlər və bu səbəbdən iqtisadiyyatın maliyyələşməsi ilə bank sektorundakı məlumat axınlarının əhəmiyyətli dərəcədə artması arasında bir əlaqə var (Valeria Stefanelli, Francesco Manta, Pierluigi Toma, 2022, s.6-7.)

Azərbaycanda Elektron hökumətin formalaşdırılması 2003-cü ildə ölkə lideri Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə milli informasiya və kommunikasiya texnologiyaları strategiyası” ilə başlayıb. “Azərbaycan Respublikasında rabitə və İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın, daha sonra 2010-2012-ci illər üçün ikinci “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramının və “Azərbaycan Respublikasında Elektron hökumətin formalaşdırılması üzrə fəaliyyətin qəbul edilməsidir. Azərbaycanda 2013-cü ilin “İKT ili” elan edilməsi haqqında Prezident Fərmanı verilib və bu məqsəddə çatmaq üçün 52 tədbirdən ibarət plan hazırlanıb həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın Cənubi Qafqazda İKT mərkəzinə çevrilməsi məqsədilə “Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin 2016-2020-ci illər üçün Milli İnkişaf Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edilib. Eyni zamanda, 2016-cı ildən Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafının strateji xəritəsi təsdiq edilib (Qasımlı V., Talıbova M., Quliyeva G., Müseyibov A., Mirzəyev F., Qədəşov A., Əhmədova G., 2023: s.228-229). 2021-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəqəmsal transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında fərmanında deyilir ki, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyası son illərdə Azərbaycan Respublikasının prioritet vəzifələrindən birinə çevrilib.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

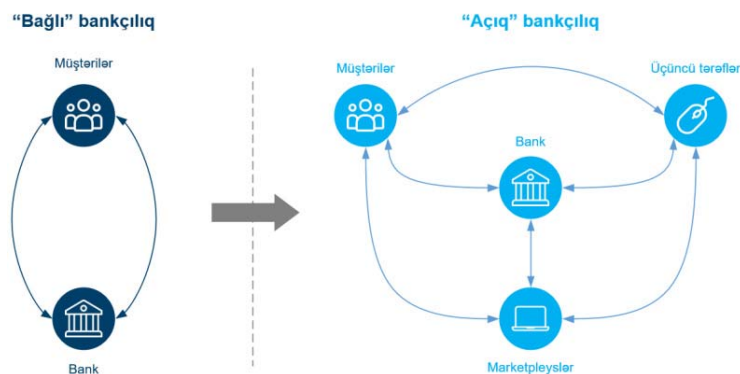
Rəqəmsal iqtisadiyyat, rəqəmsal Azərbaycan işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd”, “yaşıl zona” kimi təşəbbüs də rəqəmsal transformasiyanın tərkib hissəsi kimi qəbul edilməlidir.

3. Açıq Bankçılıq Yaşaması

Tətbiqi proqramlaşdırma interfeysi (bundan sonra – API) proqram təminatlarının hazırlanması üçün istifadə olunan prosedur, protokol və alətlər dəstidir. API, informasiya sistemləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin qurulması mexanizmlərini müəyyən edir. Hazırda bankçılıqda API-lərdən istifadə yenilik deyildir. Bu sahədə dəyişən yanaşma onlardan Açıq Bankçılığın tətbiqində əsas komponent kimi istifadə edilməsidir. Son zamanlar, bank sektorunda API-lərdən əsasən bankdaxili informasiya sistemləri arasında məlumat mübadiləsi proseslərinin avtomatlaşdırılması üçün istifadə edilir. Bankçılıqda açıq API-lərin tətbiqi ənənəvi bankçılıq modelindən Açıq Bankçılığa keçidi sürətləndirən amillərdəndir. Açıq Bankçılıq – açıq API-lərdən istifadə edərək bankların və bank olmayan təşkilatların innovativ funksionallıqlarını birləşdirərək, müştərilərin digər xidmətlər kontekstində bank xidmətlərindən də istifadə etmələrini mümkün edən texnologiya əsaslı yanaşmadır. Eyni zamanda, “Açıq API” proqramçılara maliyyə xidmətlərində maliyyə məlumatlarına çıxış imkanı verən, o cümlədən geniş istifadəçi segmentinə əlçatan olan açıq tətbiqi proqramlaşdırma interfeysidir.

Şəkil 1

Açıq bankçılıq yanaşması

Mənbə: Açıq Bankçılığın tətbiqi üzrə Yol Xəritəsi, 2022: s.3

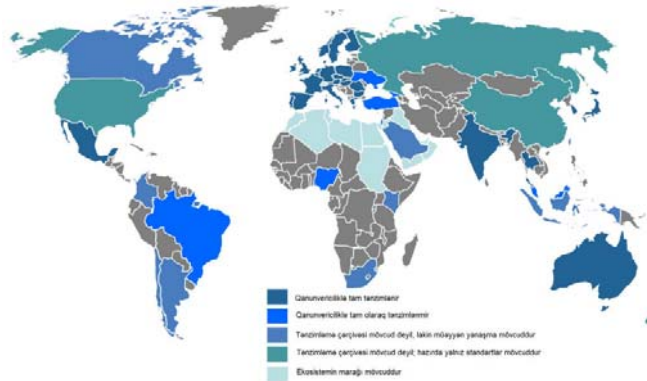
Dünyada Açıq Bankçılığın tətbiqində bir sıra yanaşmalar mövcuddur (şəkil 2). Əksər ölkələrdə bu istiqamətdə qanunvericilik bazası formalaşdırmış, digər bir qismində isə Açıq Bankçılığın tənzimlənməsi bazar iştirakçıları tərəfindən həyata keçirilir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Şəkil 2

Açıq bankçılığın tətbiqi xəritəsi

Mənbə: Açıq Bankçılığın tətbiqi üzrə Yol Xəritəsi, 2022: s.5

Maliyyə sənayesi, ilk növbədə açıq bankçılıq sayəsində əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalır. Bu maliyyə xidmətləri yeniliyi üçüncü tərəf inkişaf etdiricilərinə API vasitəsilə istehlakçıların bank məlumatlarına daxil olmağa imkan verir. Nəticədə, müştərilər maliyyə məlumatları ilə bağlı daha çox nəzarət və daha geniş imkanlar əldə edirlər (<https://www.branks.com/open-banking-in-financial-industry>).

Bir bank müştərisi üçün açıq bankçılığın ən əhəmiyyətli faydası, ehtimal ki, yenilikçi maliyyə məhsullarına etibarlı və asan girişdir. Müştəri, doğma bankında təklif olunmayan başqa bir şirkət tərəfindən təklif olunan maliyyə məhsulu ilə maraqlana bilər. Ancaq belə bir maliyyə məhsuluna daxil olmaq üçün müəyyən maneələri aşmaq lazımdır. Bir maliyyə qurumundan digərinə keçmək çətin və vaxt aparır və birdən çox bankla münasibət qurmaq əlavə öhdəliklər götürmək deməkdir və maliyyə vəziyyətində qarışıqlığa səbəb ola bilər (Christophs F., 2023: pp.169). Açıq bankçılıq bu maneəni azaldır və müştərinin üçüncü tərəfin təklif etdiyi bir və ya daha çox maliyyə məhsulundan istifadə edərək Bankında qalmasına imkan verir. Bu üstünlük xüsusilə vacibdir, çünki bir çox maliyyə yeniliyi müştərilərlə klassik bank əlaqəsi olmayan fintech şirkətləri tərəfindən həyata keçirilir.

4. Dünya Təcrübəsində Açıq Bankçılıq

Açıq bank əməliyyatlarının həcminə gəldikdə, müxtəlif ölkələr arasında kəskin fərqlər var. Məsələn, İngiltərədə təxminən 5 milyon insan açıq bank xidmətlərindən istifadə edir. Ümumi həcmə müqayisədə Bu, bank xidmətlərindən istifadə edənlərin kiçik bir faizidir. Bununla birlikdə, bu istiqamətin zaman keçdikcə inkişaf edəcəyi və 2024-cü ilə qədər dünyada açıq banking istifadəçilərinin sayının 60 milyonu keçəcəyi proqnozlaşdırılır (<https://vergiler.az/news/economy/22528.html>).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Asiya. Açıq bankçılığın inkişafındakı irəliləyiş yurisdiksiyadan asılıdır. Asiyada açıq bankçılıq sahəsində liderlər Hong Kong, Hindistan və Sinqapurdur, yanaşmalarını bu bölmədə nəzərdən keçirirək. Maliyyə bazarlarının və iqtisadiyyatlarının əhəmiyyətini nəzərə alaraq Çin və Yaponiyada açıq bankçılıq haqqında da qısa məlumat verək.

Hong Kong. Son illərdə Hong Kong açıq bankçılıq istiqamətində əhəmiyyətli bir irəliləyiş əldə etdi. Hong Kongda pul və kredit idarəsi (Hong Kong Monetary Authority, 2022) dörd mərhələdə açıq bankçılıq tətbiq edir:

- Məhsul məlumatı: yanvar 2019;
- Müştəri məlumatı: oktyabr 2019;
- Hesab məlumatı: tədricən, 2021-ci ilin dekabrından başlayaraq;
- Əməliyyat məlumatı: tədricən, 2021-ci ilin dekabr ayından başlayaraq.

Hong Kongdakı 28 iştirakçı Bankın əksəriyyəti 3-ci və 4-cü mərhələləri 2022-ci ilin ikinci rübündə pərakəndə və müəssisə müştərilərinə təqdim etməyə başladı. İngiltərədəki vəziyyətlə müqayisədə Hong Kongda açıq Bankçılıq daha az standartlaşdırılır və tənzimləyicilər tərəfindən deyil, bankların özləri tərəfindən tənzimlənir. Həqiqətən, Hong Kong, açıq bankçılığı tətbiq edərkən banklardan daha az detallı tənzimləmə tələb edir və daha çox Bank Açıq bankçılıqda iştirak edir (Hong Kongdakı 28 üzv bank, İngiltərənin açıq Bank Limited-də iştirak edən doqquz bankla müqayisədə). Standartlaşdırmanın aşağı səviyyəsi fintech şirkətlərinin açıq bankçılıqda alətlər tətbiq etməsini çətinləşdirir. Üçüncü tərəf tədarükçüləri üçün çətin şərtlərə baxmayaraq, Hong Kongdakı bir neçə fintech şirkəti (məsələn, GoBear, Planto.io və MoneyHero) açıq bankçılıqdan istifadə edərək xidmətlərini təqdim etməkdə irəliləyiş əldə edirlər.

Hindistan. Hindistan, fintech şirkətlərinin ənənəvi banklarla əməkdaşlıq etdiyi açıq bankçılığa hibrid bir yanaşma seçmişdir. Hindistanda açıq bankçılığın arxasındakı infrastruktur, rəqəmsallaşmanı təşviq etmək və açıq API-yə əsaslanan maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarını genişləndirmək üçün daha geniş bir təşəbbüs olan India Stack adlanır. India Stack universal rəqəmsal identifikator və ödəniş sistemi daxil olmaqla bir neçə funksiyanı əhatə edir. AB və İngiltərədə tətbiq olunan yanaşmalardan fərqli olaraq, India Stack, Fintech şirkətlərinə API və müştəri razılığı ilə bank məlumatlarına birtərəfli giriş təmin etmək əvəzinə Fintech şirkətlərini və banklarını birləşdirir. India Stack-in yaradılmasından bəri, istifadəçilərin sayında böyük bir artım və Hindistan xaricindəki ölkələrin yanında aztəminatlı təbəqələrə çatmaq üçün artan potensial var.

Sinqapur. Eyni zamanda açıq bankçılıqda öncüdür və tez-tez Asiyada açıq bankçılıqda lider olaraq görülür. Sinqaporda açıq bank sisteminin inkişafına töhfə verən əsas amil, açıq API və maliyyə yeniliklərini dəstəkləyərək API (Exchange) tətbiq etməyə kömək edən Sinqapur pul idarəsidir. Hong Kong valyuta idarəsi kimi, Sinqapur valyuta idarəsi də bank sənayesi ilə əməkdaşlıqda mərhələli bir yanaşma tətbiq edir. Tələb olunmasa da, bir çox Sinqapur Bankı API inkişafında və ya fintech şirkətləri ilə ortaqlıqda iştirak edir. Sinqapur pul idarəsi, maliyyə qurumları ilə fintech şirkətləri arasında qarşılıqlı əlaqə üçün bir platforma olan Exchange API başlatdı. Digər ölkələrdə olduğu kimi maraqlı deyil ki, Exchange API transsərhəd platformadır və onun üzvləri heç bir yurisdiksiya ilə məhdudlaşmır; məsələn, Abu Dhabi Global Market exchange API-nin üzvüdür.

Yaponiya. Sinqaporda olduğu kimi, açıq bankçılıqda iştirak Yaponiya bankları üçün məcburi deyil. Yaponiyanın bir neçə aparıcı bankı, eləcə də fintech şirkətləri açıq bankçılığa keçirlər. Maliyyə sənayesinə nəzarət edən Yaponiya Maliyyə Xidmətləri Agentliyi bu inkişafı dəstəkləyir. Yaponiya iqtisadiyyatında nağd əməliyyatların nisbətən yüksək nisbəti tez-tez açıq bankçılığın

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

dünyanın digər ölkələri ilə müqayisədə daha yavaş uyğunlaşmasının səbəbi kimi qəbul edilir, eyni zamanda ümumilikdə rəqəmsallaşma və xüsusən də açıq bankçılıqla əlaqəli yüksək səmərəlilik potensialını göstərir. Bir neçə Yapon bankı ortaqların ödəniş sistemləri quraraq bank işi açmaq təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir: Mitsubishi UFJ Financial Group, Sumitomo Mitsui Financial Group və Mizuho Financial Group birgə ödəniş infrastrukturunu yaradır, Resona Bank, Bank of Fukuoka və Bank of Yokohama isə başqa bir ödəniş sistemi çərçivəsində əməkdaşlıq edir.

Çin. Çində açıq bankçılığa keçid nisbətən yavaşdır. Açıq bankçılığın hüquqi tənzimlənməsi böyük ölçüdə yoxdur. Bununla birlikdə, Çindəki bir neçə bank API istifadə etmək üçün infrastruktur qurur və yenilikçi maliyyə xidmətləri təklif edən fintech şirkətləri ilə əməkdaşlıq edir. Çində bank hesabı olmayan təxminən 225 milyon yetkinin olduğunu nəzərə alsaq, açıq bankçılıq üçün böyük bir potensial var, ancaq açıq bankçılıq üçün uyğun bir quruluş yoxdur.

Avstraliya. Avstraliya açıq bankçılığa mərhələli bir yanaşma seçdi və aşağıdakı mərhələləri tətbiq edir:

- 1 iyul 2020: Avstraliyanın dörd ən böyük bankının açıq bankçılığı üçün bank əməliyyatları məlumatları mövcuddur
- 1 noyabr 2020: Avstraliyanın dörd ən böyük bankının açıq bankçılığı üçün kredit məlumatları mövcuddur.

Avstraliyanın dörd ən böyük bankı 1 iyul 2021-ci il tarixində: Avstraliyanın bütün bankları açıq Bankçılıq proqramında iştirak edirlər. İstehlakçıların məlumat hüququ — Avstraliya hökuməti tərəfindən 2018-ci ildə tətbiq olunan qanunvericilik bazası-Avstraliyada açıq bankçılığın əsasını təşkil edir. İstehlakçı məlumatlarına giriş hüququ Avstraliya istehlakçılarına bank məlumatlarından kənar məlumat mübadiləsi hüquqları verir. Sektor sektorları bank sektorundan başlayaraq enerji və Telekommunikasiya sektorlarından başlayaraq ardıcıl olaraq tətbiq edirlər. Avstraliyanın Açıq bankçılığa yanaşması, yüksək standartlaşdırma dərəcəsi və ən böyük bankların tələb olunan iştirakı baxımından İngiltərənin nümunəsini izləyir. Əsas fərqlər, Avstraliyada daha sonra qəbul edilməsi və İngiltərədə yazma girişindən fərqli olaraq Avstraliyada oxu girişinin məhdudlaşdırılmasıdır. Bir tərəfdən, Avstraliyanın yanaşması istehlakçılar, maliyyə sənayesi və tənzimləyicilər üçün risklərin azaldılması deməkdir, Çünki Avstraliya İngiltərədə açıq Bankçılıq təcrübəsindən istifadə edərək tədricən açıq Bankçılıq tətbiq edir. Digər tərəfdən, bu, açıq bankçılığın əvvəlki tətbiqi ilə müqayisədə bir müddət maliyyə yeniliyi imkanlarının azalmasına səbəb oldu.

Amerika Birləşmiş Ştatları. Standartlara əsaslanan yanaşmadan fərqli olaraq, İngiltərədə ABŞ bazar yanaşması tətbiq edilir. Dodd-Frankın Uoll-Strit islahatı və İstehlakçıların Müdafiəsi Qanununun 1033-cü maddəsi (ABŞ, 2010), 2010-2007 maliyyə böhranına cavab olaraq 2010-cu ilin iyul ayında qəbul edilmiş, müştərilərə bank məlumatlarına giriş hüququ verir. Bölmə 1033 ayrıca banklardan bu məlumatları müştərinin tələbi ilə istifadəsi asan bir formatda təqdim etmələrini tələb edir. Bununla birlikdə, API vasitəsilə məlumatları üçüncü tərəf provayderinə ötürmək hüququndan bəhs etmir ([Christophs F., 2023: pp.173]).

Azərbaycan. Azərbaycanda açıq bank xidməti sahəsində bir sıra addımlar atılıb. Mərkəzi Bank tərəfindən tətbiq olunan “ani ödəniş sistemi” açıq bankçılıq üçün bir sıra imkanlar təqdim edir. Bu imkanlar banklar tərəfindən texnoloji sistem kimi Mərkəzi Bankla birləşdirilir. Bu sahəyə ümumi baxış olaraq Mərkəzi Bank 2021-2025-ci illəri əhatə edən “açıq bank xidmətlərinin tətbiqi üzrə yol xəritəsi” ni hazırlayıb (<https://vergiler.az/news/economy/22528.html>). Yaxın illərdə “yol xəritəsi” qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, açıq bank xidmətləri üçün texnoloji

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

mühitin yaradılması, açıq bank infrastrukturunu iştirakçıların fəaliyyətinin təmin edilməsi və fəaliyyətə nəzarətin təşkili kimi tədbirləri nəzərdə tutur.

5. Nəticə

Açıq bankçılıq müştərilərə bank məlumatlarına nəzarət etməklə geniş imkanlar açır. Bununla birlikdə, istehlakçıların məxfiliyini və qorunmasını təmin etmək və məsuliyyət risklərini azaltmaq üçün qanuni və normativ baxımdan müvafiq standartlara uyğun bir texnoloji baza tələb olunur. Açıq bankçılıq hüquqi, normativ, iqtisadi və sosial mühitdən asılı olaraq müxtəlif formalarda olur. Bir çox ölkədə hələ də açıq bankçılıq üçün ətraflı qaydalar və strukturlar hazırlansa da, hazırda açıq bankçılıq daha da inkişaf etdirilir: açıq bankçılıq əhatə dairəsini sığorta və pensiya məhsulları da daxil olmaqla bütün maliyyə aspektlərinə genişləndirən açıq maliyyə və hətta müştərilərə bütün həyat şəraiti və bu cür məlumatların paylaşılması haqqında məlumatların mülkiyyət hüquqlarını təmin edən açıq məlumatlar. Ayırı-ayrı ölkələr səviyyəsində açıq bir bank sistemi insanlara yeni maliyyə imkanları verə bilər və yaxşı tətbiq olunarsa maliyyə xidmətlərinə çıxışı daha ədalətli edə bilər. Bununla birlikdə, regional fərqləri nəzərə alsaq, açıq bir bank sisteminin dünya miqyasında maliyyə xidmətlərinə bərabər çıxışı təmin etməsi ehtimalı azdır.

Azərbaycan rəqəmsal potensialını reallaşdırmaq və iqtisadiyyatın rəqəmsallaşma prosesini sürətləndirmək üçün bütün zəruri şərtlərə malikdir. Yeni texnologiyalar biznesin və dövlət idarəçiliyinin inkişafına, həyat keyfiyyətinin yüksəlməsinə, insanların sosiallaşması və ünsiyyətinin yeni formalarının yaranmasına əhəmiyyətli təsir göstərəcəkdir.

Azərbaycanın özünəməxsus lazımi intellektual və elmi bazası var, rəqəmsal iqtisadiyyatda təsirli bir infrastruktur yaratmaq üçün təşkilati və texnoloji həllər mövcuddur. Fikrimizcə, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı əsasında aşağıdakı nəticələri əldə etmək mümkün olar:

- əmək məhsuldarlığının artırılması;
- şirkətlərin rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- istehsal xərclərinin azaldılması;
- yeni iş yerlərinin yaradılması;
- insanların ehtiyaclarının tam ödənilməsi;
- yoxsulluğun və sosial bərabərsizliyin aradan qaldırılması.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün texnoloji prioritetləri daha dəqiq müəyyənləşdirmək lazımdır. Fikrimizcə, ilk növbədə, rəqəmsallaşdırmanın mümkün olduğu texnoloji sahələr müəyyən edilməlidir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın perspektivli inkişafı üçün yüksəkixtisaslı kadrlar, strateji inkişaf ideyaları (start-up) və bir sıra digər vasitələr tələb olunur. Hal-hazırda rəqəmsal iqtisadiyyatın ən inkişaf etmiş sahəsi elektron ticarətdir. Onların tez-tez eyniləşdirilməsi təsadüfi deyil. Bununla birlikdə, rəqəmsal iqtisadiyyat daha genişdir. Eyni zamanda rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sənayeni həm təşkilati, həm də texnoloji cəhətdən əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmağa imkân verir. İlk növbədə, bankçılıq olan maliyyə sektoru çox fəal şəkildə rəqəmsallaşdırılır.

6. Ədəbiyyat

Atav E., Akkoyunlu, B. & Sağlam N. (2006). Öğretmen adaylarının internete erişim olanakları ve kullanım amaçları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 37-44.

Akkoyunlu, B. & Tuğrul, B. (2002). Okulöncesi çocukların ev yaşantısındaki teknolojik etkileşimlerinin bilgisayar okuryazarlığı becerileri üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 12-21.

Bilgin, N. (2014), *Sosyal bilimlerde içerik analizi: teknikler ve örnek çalışmalar*, Ankara: Siyasal.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Canbek, G. & Sağiroğlu, Ş. (2007). Çocukların ve gençlerin bilgisayar ve internet güvenliği, *Politeknik Dergisi* 10(1), 33-39.
- Cresswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five traditions*. London: Sage.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2016). Eğitimde FATİH Projesi. <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/proje-hakkinda/>, Erişim tarihi: 17.07.2016.
- Orhan, F. & Akkoyumlu, B. (2004). İlköğretim öğrencilerinin internet kullanımları üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 107-116.
- Tavşancıl, E. & Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Ulukol, B. (2015). Çocukların Çevrimiçi Güvenliği, <http://www.medyakuryazarligi.org.tr/documents/moyhizmeticiegitimSunum3.pdf>, Erişim tarihi: 11.07.2016.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Açıq Bankçılığın tətbiqi üzrə Yol Xəritəsi, 2022: s.31
- Cəmilzadə Ş.V. (2020). Rəqəmsal iqtisadiyyat və onun inkişafında dövlətin rolunun gücləndirilməsi istiqamətləri. Sumqayıt Dövlət Universiteti – “ELMİ XƏBƏRLƏR” – Sosial və humanitar elmlər bölməsi, Cild 16 № 3, s.85-88
- Christophs F. (2023). Open Banking: Oppotunities and Risks In book: The Fintech Disruption, pp.167-189
- Qasımlı V., Təlibova M., Quliyeva G., Müseyibov A., Mirzəyev F., Qədəşov A., Əhmədova G. (2023). Rəqəmsal iqtisadiyyat, Bakı, s.228-229
- Головенчик Г.Г. (2019). Теоретические подходы к определению понятия цифровая экономика // Наука и инновации, №2 (192), февраль, с.40-45.
- Положихина М.А. (2018). Цифровая экономика как социально-экономический феномен. М., с. 8-38.
- Bank of Italy (2022). Rischi e innovazione: l'approccio della Vigilanza, Proceedings of the conference “Supervision, risks & profitability”, available at https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/interventi-vari/int-var-2022/Siani-2022.06.21-ABI.pdf?pk_campaign=EmailAlertBdi&pk_kwd=it
- <https://www.idda.az/digitalazerbaijan/az/blog/66/maliyye-sektorunde-reqemsal-heller-asan-finans-ve-diger-layihelerin-tetbiqi-neticesinde-xidmetlerin-elektronlasdirilmesi>
- <https://vergiler.az/news/economy/2284.html>
- <https://vergiler.az/news/economy/22528.html>
- <https://www.branks.com/open-banking-in-financial-industry>

Türkçe Tıp Terminolojisine Bir İnisiyatif Olarak Türkçe Anatomi Terminolojisi Mümkün Mü?

Is Turkish Anatomy Terminology Possible as an Initiative for Turkish Medical Terminology?

Prof. Dr. Hüseyin Avni BALCIOĞLU¹

Özet

Türkçe anatomi (tıp) terminolojisinin kökeni Divânu Lugâti't-Türk ile başlar. Sözlükte 100'ü aşkın anatomik terim bulunmaktadır. Bu terimlerin etimolojik-semantik incelemesinin yapıldığı az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte; Türk tıp tarihinin çeşitli dönemlerinde hem genel olarak hem de tıp terimleri özelinde Türkçeleştirme çabaları kayıtlıdır. Bu çalışma, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemlerde geniş Türk coğrafyasında konjonktürel olarak gerek kültürel gerek politik ve gerek bilimsel düzlemde, zaman zaman belirgin ve anlamlı sonuçları olan güçlü tepkiler, zaman zaman da iyi niyetli ancak yetersiz ve romantik girişimler olarak beliren bu çabaların günümüzde vardığı yer ile ilgili anatomik bilimler cephesinden eleştirel bir bakışı sunmaya çalışacaktır. Önceki girişimler, kullanımda olan Türkçe anatomi-tıp terimleri üzerinden açıklanacak tartışma takip eden sorular ve dahasına verilmeye çalışılacak yanıtlar ile geliştirilerek olası bir çözümün izi sürülecektir: Tüm dünyada, özellikle Avrupa'da tarihsel olarak Latince ve Yunanca terimlerden oluşan anatomi terminolojisi, milletlerin kendi dillerine uyarlanmaya uygun mudur? Temel Latince ve Yunanca bilgisini haiz akademisyen birikimi var mıdır? Hekimlere yeni terminolojinin eğitimi gerekli olacak mıdır? Uyarlanacak terimler tıp pratiğinde dolaşıma girebilecek midir? Var olan örnekler nasıl ve nelerdir? Yerel, kurulu hekimlik kültürü bu türden entelektüel bir müdahaleyi benimseyebilir mi? Paracelsus fanatizmine kayma riskine rağmen bir Celcus refleksine ihtiyaç var mıdır? Terminoloji dönüştürülürken günlük dil başka bir uzamda yozlaşıyorsa, tüketiliyorsa, yabancı dillerin saldırısına uğruyorsa, dilin yaşadığı, geliştiği alanlar bozguna uğratılıyorsa ne yapılacaktır?

Anahtar Kelimeler: Anatomi terminolojisi, tıp terminolojisi, Türkçe, Türkçeleştirme, Latince

Abstract

¹ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Tıp Fakültesi, Temel Tıp Bilimleri Bölümü, h.avni@sbu.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

The origin of Turkish anatomy (medical) terminology begins with *Dîvânu Lugâti't-Türk*. There are more than 100 anatomical terms in the dictionary. There are few etymological-semantic studies on these terms. However, efforts to Turkicize both in general and specific medical terms are recorded in various periods of Turkish medical history. This study will attempt to present a critical view from the perspective of anatomical sciences on the current state of these efforts, which emerged as well-intentioned but inadequate and romantic attempts, sometimes as strong reactions with significant and meaningful results, and sometimes as well-intentioned but inadequate and romantic attempts in the pre and post-Republican periods, both in the cultural, political and scientific planes conjuncturally in the wide Turkish geography. The discussion will be developed through previous attempts, the Turkish anatomy-medicine terms in use, the questions that follow and the answers that will be tried to be given to the following questions and more, and a possible solution will be traced: Is anatomy terminology, which has historically been composed of Latin and Greek terms all over the world, especially in Europe, suitable for adaptation to the languages of nations? Is there a body of academics with a basic knowledge of Latin and Greek? Will it be necessary to train physicians in the new terminology? Will the terms to be adapted be able to circulate in medical practice? How and what are the existing examples? Can local, established medical culture embrace this kind of intellectual intervention? Is there a need for a Celcus reflex despite the risk of slipping into Paracelcus fanaticism? What will be done if, while terminology is being transformed, everyday language is degenerating in another space, being consumed, being attacked by foreign languages, and the spaces where language lives and develops are being defeated?

Keywords: Anatomical terminology, medical terminology, Turkish, Turkishization, Latin

Giriş

Türkiye Bilimler Akademisi, Türkçe Tıp terimlerinin sorunları ve çözüm yollarına dair, Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Projesi kapsamında, 26-27 Aralık 2003 tarihlerinde Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde bir çalıştay düzenlenmiştir. Çalıştayı sonuç bildirgesi tek sayfa olup iki maddelik durum tespiti ve 10 maddelik önerilerden oluşmaktadır. Sonuç bildirgesinin ilk maddesinde Türkçe tıp dilinin, bütünüyle Türkçe bilim dilinin, yabancı terim saldırısı altında olduğu bildirilmektedir.

Özelde anatomi terminolojisi, genelde tıp terminolojisi, tarihsel gelişimi gereği Yunanca ve Latince terimlerin çok büyük ağırlığını oluşturduğu, Yunanca ve Latince gramer özelliklerini içeren özel bir terminolojidir. Epistemolojik açıdan diğer tüm bilimsel disiplinlerden üstün bir terminolojidir. Anatomi terminolojisi ilk bilimsel, sistematik terminoloji olması ile, olağanüstü yüzlerce hikâyeyi, dramı, savaşları, trajedileri bizatihi tarihçesinde barındırması, bilim tarihinin en asortik, fantastik karakterlerinin söz konusu terminolojinin gelişiminde, evrimindeki rolleri ve başka bir çok açıdan diğer tüm mesleki ve bilimsel terminolojilerden ayrılır. Bir yandan diğer terminolojileri etkilemiş, hatta günlük hayatta halkın diline de sirayet etmiştir. Aatomi terminolojisi, tıbbi disiplinlerin en eskisi olması nedeniyle tıp terminolojisinin mihenk taşlarını oluşturan terimleri ile onu belirlemiştir. Anatomi terminolojisinin oluşumunda rol alan tarihsel karakterler bilim tarihinin en önemli karakterlerindendir aynı zamanda. Örneğin 2300 yıllık bir bilimsel terim hatta bir anabilim dalının adı olarak anatomi (ana-tome) terimini ilk kez öneren, kullanan ve dolayısıyla dolaşıma sokan Aristoteles'tir. Aristoteles'in bizatihi önerdiği ve literatürde ilk kez kullandığı aorta (aorte, aeirein'den), cornea, diaphragma gibi birçok anatomik terimi bugün hala aynen kullanılmaktayız. İlk kez organları bilimsel bir sistemle ele alıp üzerine kitaplar yazan da o olup, kavramsal olarak doğru bir biçimde *organ* terimini ilk kez o kullanır ve bilimsel literatüre sokar. Hal böyleyken; Türkçe tıp terminolojisine dair olası herhangi bir müdahalenin yolu anatomi terminolojisine dokunmakla başlayabilir ancak. Diğer bir deyişle

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Türkçe tıp terminolojisi ancak Türkçe anatomi terminolojisi ile mümkün olabilir. O halde soru şu: Türkçe Tıp Terminolojisi'ne bir inisiyatif olarak Türkçe Anatomi Terminolojisi mümkün mü?

Ülkemizde bugün tıp fakültelerinde tıp eğitimi Türkçe verilmektedir; ancak, sayıları az olsa da İngilizce ders saatlerinin oranlarının çok değişken olduğu çeşitli sistemlerde İngilizce tıp eğitimi veren üniversitelerimiz de bulunmaktadır. Cumhuriyet'ten önce tıp eğitimi Türkçe değildi. İstanbul'da 14 Mart 1827 (15 Şaban 1242)'de eğitime başlayan Tıphane-i Amire ve arkasından bugün Galatasaray Lisesi'nin yerinde Galatasaray tıbbiyesi olarak bilinen Galatasaray'daki yeni binasında yeni adıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de 1839'da eğitim önceleri Türkçe başlasa da sonra uzun süre Fransızca olarak devam etmiştir. 1805'te III. Selim'in emriyle kurulan Tersane Tıp mektebi ise yine başlangıçta Türkçe ve devamında İtalyanca eğitim vermiştir. Fransızca tıp derslerinin yanı sıra tıp öğrencilerine birinci sınıfta zorunlu Arapça dersi de verilmekteydi. Okulların kurucusu olan Sultan II.Mahmut, tıp eğitiminin Türkçe olmasının öneminin bilincinde olarak Türkçe tıp eğitimi için gerekli kitapların yazılmasına dair çalışmaların başlatılmasını istemiştir. 1867'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye askeri değil sivil bir tıp okuluymuş ve Türkçe eğitim veriyordu, askeri bir okul olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de ise 1870'te yeniden Türkçe eğitime geçildi. Bu dönemde Türkçe çok önemli tıp kitapları yazılmış ve Avrupa merkezli başat tıp kitaplarının çevirileri yapılmıştır. Hatta okulun öğrencileri 1857'de öğretim üyeleri ile birlikte bir tür proje olarak Fransızca kitapları Türkçeye çevirmeye ve Türkçe tıp terimleri oluşturmaya başladılar.

Tıbbiye nazırı Hoca Salih Efendi ve bazı diğer hocalar resmen olmasa da Türkçe dersler verdiler. Daha sonra, ilerleyen yıllarda Salih Efendi Sultan Abdülaziz'den icazetle 1866'da Mektebi Tıbbiye-i Şahane'de Türkçe tıbbin amiral gemisi olacak olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'yi resmen kurdu. Türkçe tıp eğitimine geçiş öğrenci başarısında hızlı bir yükseliş getirdi. Namık Kemal 1866'da Tasvir-i Efkâr gazetesinde "Türkçe Tababete Dair Makale'i Mahsusa" başlıklı makalesinde yabancı dilde tıp eğitiminin yetersizlik oluşturacağını, Avrupa ülkelerinde Latince olan tıp eğitiminin yerini kendi dillerindeki eğitim aldığını ve artık tıp eğitiminin Türkçe olması gerektiğini yazar. 1870 itibarıyla birçok Türkçe tıp dergisi ve kitabı basılır ve 1873'te cemiyet Lugat-ı Tıbbiye'yi yayımlar. Bütün bu gelişmelere rağmen 1899 tarihli Mülki Tıbbiye yönetmeliğinde Fransızcası zayıf olan tıp öğrencilerin fazladan dil dersi alması zorunluluğu bulunmaktadır. Bununla birlikte burada sözedilen Türkçe'nin aslında Arapça ve Farsça ağırlıklı Osmanlıca olduğunu, Hoca Salih ve öğrencilerinin bu çalışmaları yapmak için yoğun Arapça ve Farsça dersleri aldığını belirtmek gereklidir (Kemahlı 2015, Bahadır 2018, Yıldız 2017, Sarı 2009, Kara ve Ataç 2000).

Cumhuriyet'in Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatta olduğu döneminde, yaşamın, devlet organizasyonunun ve toplumsal alanın her hücresi dönüştürülürken, 1928'de harf devrimi ve 1932'de dil devrimi ile Türkçe, O'nun "bizim zengin, uyumlu dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir" ve "Türk dili dillerin en zengindir ve yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesinin yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır "sözlerine uygun olarak halkın coşkulu sahiplenışı ile şahlandı. Atatürk'ün 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ni kurdurmasının hemen ardından ilk Türk Dil Kurultayı Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı. Kurultay'da Arapça kavramların Türkçe karşılıkları ile ifade edilmesi, halk dilinin terim olabilecek birçok kelimeye sahip olduğu ve Türkçe kökenli terim bulunmadığında Latince ve Yunanca terimlerden yararlanılabileceği bildirilmiştir. 1934'te gerçekleştirilen İkinci Türk Dil Kurultayı'nda, Dr. Kemal Cenap Berksoy, "Türkçe'nin ilmî istilahları meselesi üzerine" ve Dr. Süheyl Ünver "eski tıp dilimizin gidişi hakkında" birer tez sunmuşlardır. 1936'da Cemiyet'in adının Türk Dil Kurumu olarak değiştirildiği Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na kadarki dönemde, Hıfzı

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Veldet Velidedeoğlu'nun deyimiyle "karma bir dil"den kelimelerin öz Türkçe karşılıklarının yaşama geçtiği, yüzyıllardır kullanılmayan, unutulmuş, Anadolu dışında Türk Dünyası'nda ezelden beri yaşayan kelimelerin günlük dile kazandırıldığı, Türk Tarihi'nin kadim yaygın kelimelerinin dirildiği bir 'dilde özleşme' zamanı olmuştur.

Türk Tıp Encümeni'nin, 1939 yılı içinde gerçekleştirdiği toplantılarda Türkçe tıp terminolojisi ile ilgili çalışmalar yapılmış, 1941'de yılında terminolojik birliğin sağlanması için Tıp fakültesinde anatomi kürsüsünden Zeki Zeren'in de bulunduğu bir komisyon kurulmuştur. Komisyonda, yeni terimler üretilmesi yerine, Türkçe karşılığı olmayan terimleri için Yunanca-Latince asıllarının kullanılması kararlaştırılmıştır. Dördüncü Türk Dil Kurultayı 1942'de gerçekleşmiş, anatomi profesörü Dr. Zeki Zeren anatomik terimlerin Türkçe karşılıklarının bulunduğunu bildirmiştir. Sonrasında Zeren "Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri" adlı bir kitap yayınlayarak Latince ve Yunanca anatomi terimlerinin, öz Türkçe ve Osmanlıca karşılık ve açıklamalarını tablolarla vermiştir. Bu eser tıp terminolojisinin Türkçeleştirilmesine dair en önemli çabalardan biri olarak kabul edilir. Türkçe'nin yeniden üretildiği tüm mesleki ve bilimsel terminolojiler de elbette buna uygun refleksler geliştirdi ve tıp terminolojisi de aslında büyük ve kadim bir sorunla karşı karşıya kaldı: tıbbi terimler nasıl Türkçeleştirilecek? Özleşme dönemini, yabancı dillerden de kelime alınabileceğinin kabul edildiği ve Latince ve Yunanca kökenli tıp terimlerinin ağırlıkta olduğu Avrupa merkezli terminolojiye uyulması ekseninde hareket edilen bir dönem izlemiştir (Kara ve Ataç 2000, Kocaman 1994)

2003'te Bolu'da düzenlenen çalıştayın amacının tıp fakültelerine, uzmanlık derneklerine, Türk Tabipleri Birliği'ne ve konu ile ilgilenen kişilere duyurulduğu ve katılımları için çağrıda bulunulduğu ifade edilmektedir. Ancak; "konu ile ilgili kişiler" ile kastedilenin kimler olduğu açık değildir. Buradan dilbilim, filoloji ya da Türkçe eğitim bilimleri alanından ve de ilgili sosyal bilimler alanından herhangi bir katılımcı kişi ya da kurumun çalıştayda yer almadığı çıkarımı yapılabilir. Oysa bu sorun disiplin içi, disipline özgü bir sorun olarak ele alınamaz; tersine disiplinlerarası ve çok disiplinli bir yaklaşımla değerlendirilebilir. Yani tıp akademisi, tıp terminolojisinin Türkçeleşmesi ile ilgili yapacağı herhangi bilimsel bir çalışmayı mutlaka sosyal bilimlerin ilgili alanlarından bilim insanları ile gerçekleştirmelidir. Terimler, yeni kavramları karşılayan dilsel göstergelerin en önemli birimi olarak ait olduğu alanın canlılığının arterleridir. Türkçe merkezli bilim dallarına danışmadan, onlardan destek almadan atılacak her adım alanın canlılığına tehdittir.

Yalnızca temel anatomi terimlerinin dizinlendiği resmi uluslararası anatomi terminoloji kitabı Terminologia Anatomica yaklaşık 7000 terimden oluşmaktadır ve bunların tamamına yakını Latince ve Yunanca asıllıdır. İlk versiyon, terim birliği sağlamak adına Nomina anatomica adı ile 1895'te Basel'de düzenlenen Anatomische Gesellschaft'ta oluşturuldu. Başından itibaren 100 yıl kadar Nomina Anatomica adıyla geliştirildi ve yayınlandı. 1998'den bugüne Terminologia Anatomica olarak isimlendirilmektedir. Bu terimlerin Türkçeleştirilmesi dilbilimcilerden sosyal antropologlara, hekimlerden tarihçilere geniş bir bilimsani topluluğunun oluşturduğu birimler üzerinden çalışılabilir. Ayrıca anatomi terimlerinin Türkçeleştirilmesi sosyal bilimcilerin yanında tıbbi bilimlerden yalnızca anatomicilerle değil her branştan hekimlerin katılımları ile olmalıdır. Daha da önemlisi: bu süreçte aktif rol alacak bilim insanlarının, klasik filologların yanında, Yunanca ve Latince yetkinliği ile İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde belli bir donanımına sahip olmaları yetmez. Bu çalışmayı yapabilmek için ilk ilke olarak Türk diline hâkim olmaları, Türkçe'yi çok iyi kullanıyor olmaları, Türk tarihini, kültürünü ve töresini çok iyi biliyor, bu unsurlarla derin gönül bağları olmaları, ünsiyet peyda etmeleri gerekir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Bu teknik donanım ilaveten; anatomi (tıp) terminolojisinin Yunan mitolojisi'nden öğeler barındırması, tarihsel gelişiminde döneme ilişkin, döneme özgü şekillenmelere uğraması gibi nedenlerle dünya tarihini, Klasik Yunan ve Roma tarihini, Yunan mitolojisini en azından ana hatları ile biliyor olmaları beklenmelidir. Böyle bir akademisyen birikimi var mıdır sorusunun cevabı çok net biçimde olumsuzdur. Kaldı ki Terminologia Anatomica'nın bir eponimler sorunu vardır. Birçok anatomik oluşumun eponimi haksız olarak başkalarına atfedilmektedir. Tıbbi literatürde yaygın kullanımda olan yüzlerce eponim bulunmaktadır. Terminologia Anatomica'da da onlarca eponim dizinlenmektedir. Ancak eponimler oldukça sorunlu bir alandır; kullanılmaları ile ilgili tartışmalar çeşitli bilimsel platformlarda devam etmekte, özellikle tıp dergilerinde gerek editoryal yazılar gerekse makale yoluyla sorun canlılığını korumaktadır. Bazı eponimlerin haksız bir şekilde atfedildikleri, Crohn hastalığı ve Salmonella örneklerinde olduğu gibi eponim olmayı asıl hakeden isimlerin görmezden geldiği, Reiter sendromu, Clara hücreleri, Asperger sendromu gibi çok yaygın kullanılan bazı eponimlerin soykırım suçuna bizi iştirak eden hekimlere ait olduğu, aynı hastalığı, oluşumu ya da tekniği bildiren bir çok farklı eponim olduğu, de Quervain örneğinde olduğu gibi aynı ismin farklı hastalıklara verildiği, dev hücreli arterit ve iliofemoral ligament örneklerindeki gibi farklı ülkelerde farklı eponimlerin kullanıldığı bilinen bir meseledir (Woywodt 2007, Harper 1996). Ülkemizde de eponimler akademide sıklıkla kullanılır. Bu sorunlar karşısında nasıl bir tutum alınacaktır? Üstelik Türkçe tıp literatüründe "Brown tümörü" gibi terminolojik sefalet örnekleri bulunmaktadır.

İlk bakışta eponim gibi duran Brown tümörü Türkçe tıp kitaplarında, dergi makalelerinde, internet sayfalarında bu şekilde yazılmaktadır. Aslında tümörün makroskopik görüntüsünün kahverengi olması nedeniyle İngilizce literatürde "brown tumour" olarak geçen tümör dilimize aynen aktarılmıştır. Son yıllarda bir farkındalıkla az sayıda "kahverengi tümör" kullanımı göze çarpmaktadır. Benzer şekilde; "cafe au lait lekeleri" olarak Türk tıp literatüründe tüm kaynaklarda kullanılan doğum lekelerine verilen isim bir başka terminolojik sefalet örneğidir. Görüntüsü nedeniyle basitçe "sütlü kahve lekeleri" demek istedikleri için dünya literatüründe Cafe au lait denen lekeler bizim kaynaklarımıza da aynen geçirilmiştir. Bu türden örnekler çok sayıda bulunmaktadır. Yazım hataları, yabancı dillerden terimlerin aktarılması ve çevrilmesindeki hatalara bağlı yanlış kullanımlar, İngilizce tanımlama, kullanım ve telaffuzlar ve daha niceleri maalesef Türkçe tıp terminolojisinin varolan acıklı durumuna ilişkin bazı sorunlar olarak yıllardır sürmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak; Türkçe tıp terminolojisinin acil sorunları düzeltilmeyi beklemektedir. Türkçe'nin doğru ve güzel kullanımının tıp akademisinde yerleştirilmesi sağlanmalıdır. Terimlerin Türkçeleştirilmesi belirli durumlara ilişkin hayata geçirilmelidir. Ancak anatomik terimlerin Türkçeleştirmesi doğru bir adım olmaz ve buradan başlanmamalıdır. Tıbbi terimlerin belli ilkeler ve gelenek gözetilerek bazılarını müdahale etmeden tanımlamalar, açıklamalar ve anlatımın Türkçeleştirilmesi uygun olacaktır. Yukarıda ifade edilen, bilim tarihinin ve evrensel bilim felsefesinin bazı terimlere tevdi ettiği dokunulmazlık hem Aristoteles hem diğerleri üzerinden çoğaltılabilir; dolayısıyla, *anatomi* ve *organ* terimlerinin Türkçeleştirilmesi benzer onlarca örnekle beraber ancak özgün bir epistemolojik kavrayışsızlık olarak yorumlanabilir. Ancak diğer yandan; hospitalizasyon, monitörizasyon, opere etmek gibi ucube yüzlerce terimin Türkçe karşılıklarının kullanımının Cumhuriyet'in ilk dönemindekine benzer politikalarla hayat geçirilmesi zorunlu gözükmektedir. Bunun genel bir kültür sorunu olarak kavranması, dile sahip çıkılması, soruna ilişkin çözüm girişimlerinin önünü açacaktır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kaynakça

- Kemahlı S. Tıp Eğitimi ve Hekimlik Dilimiz Nasıl Türkçeleşti? Tıp Eğitimi Dünyası / Eylül 2015 / Sayı 44 s. 5-12.
- Sarı N. Mekteb-i Tıbbiye (1827-1909) : içinde Özaydın ve Akgün. Mekteb-i Tıbbiye (1827-1909). Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1827-1967-2007. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2009.
- Bahadır O. <https://sarkac.org/2018/11/galatasaray-tibbiyesi/>
- Yıldız A. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 2017, 70 (3):127-134.
- Kocaman, A. (1994). Cumhuriyet, Dil Devrimi ve Ötesi. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 5, 1-3.
- Sakai T. Historical evolution of anatomical terminology from ancient to modern. Anatomical Science International (2007) 82, 65-81.
- Pretterkieber ML. Nomina anatomica-unde venient et quo vaditis? Anat Sci Int. 2024 Sep;99(4):333-347.
- Woywodt A, Matteson E. Should eponyms be abandoned? Yes. BMJ. 2007 Sep 1;335(7617):424.
- Harper PS. Naming of syndromes and unethical activities: the case of Hallervorden and Spatz. Lancet 1996; 348: 1224-25

Azerbaycan`da Muhasebe Uygulamalarının Evrimi: Son 10 Yılın Analizi

Turan AHMADOV¹, Laman GULİYEVA²

Özet

Son 10 yılda Azerbaycan muhasebe sistemi, uluslararası normlara uyum ve dijitalleşme süreçleriyle büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'na (UFRS) geçiş, finansal şeffaflığı ve yatırımcı güvenini artırarak küresel rekabette Azerbaycan'ı daha güçlü bir konuma getirmiştir. Büyük ve orta ölçekli işletmeler için UFRS zorunluluğu getirilirken, küçük işletmeler bu süreçte zorluklar yaşamaktadır. Dijitalleşme adımları, e-fatura ve e-defter gibi uygulamalarla desteklenmiş, vergi işlemleri "Bir Pencere" sistemiyle kolaylaştırılmıştır. 2019'daki vergi reformları, küçük ve orta ölçekli işletmelere kolaylık sağlarken, dijital altyapıya uyum sorunu devam etmektedir. Azerbaycan muhasebe mesleğinin profesyonelleşmesi için eğitimler ve sertifikasyonlar teşvik edilmiş, ACCA gibi uluslararası sertifikalar yaygınlaştırılmıştır. Ancak, kırsal bölgelerde eğitilmiş muhasebeci eksikliği ve dijitalleşme süreçlerinde yavaş ilerleme gibi sorunlar sürmektedir. Profesyonel Muhasebeci Sertifikası (PMS), Kurumsal ve Kamu Sektörü Hesap Verebilirlik Projesi (CAPSAP) ve çeşitli muhasebe örgütleri (ARPA, Genç Muhasebeciler Derneği, APFM, ASMA) gibi ulusal ve uluslararası standartlara uyumu teşvik ederken, dijitalleşme ve eğitim konularında daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Muhasebe Sistemi, UFRS, PMS, Şeffaflık, Muhasebe Örgütleri

1. Giriş

Azerbaycan muhasebe sistemi, hem yerel işletmeler hem de uluslararası yatırımcılar açısından daha şeffaf, güvenilir ve modern bir yapıya kavuşmuş durumdadır. Son 10 yılda Azerbaycan'da muhasebe mesleği ve muhasebe sistemi, uluslararası normlara uyum sağlama ve finansal yönetim süreçlerinin modernizasyonu açısından önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu süreçte, özellikle dijitalleşme, uluslararası finansal raporlama standartlarına (UFRS) geçiş ve muhasebe eğitimlerinde yapılan yenilikler öne çıkmaktadır. Şöyle ki, Azerbaycan, küresel finansal piyasalarda rekabetçi olabilmek adına, UFRS'yi benimseme sürecini hızlandırmıştır. Bu standartlar, şeffaflığı artırarak yatırımcıların güvenini kazanmak ve finansal raporlamaların doğruluğunu sağlamak için büyük önem taşır. Ek olarak büyük ve orta ölçekli şirketlerin UFRS'yi uygulaması zorunlu hale getirilmiş ve bu doğrultuda mevzuat değişiklikleri yapılmıştır. Vergi işlemleri ve muhasebe raporlamaları için dijital platformlar geliştirilmiş, böylece devletle olan muhasebe ilişkileri daha düzenli hale getirilmiştir. Özellikle "Bir Pencere" gibi sistemlerle vergi işlemleri kolaylaştırılmıştır. Azerbaycan, vergi sisteminde önemli değişiklikler yaparak iş dünyasını teşvik etmeye yönelik reformlar uygulamıştır. Ek olarak Muhasebe işlemlerinin elektronik ortamda yapılmasını teşvik etmek amacıyla e-fatura, e-defter ve e-vergi sistemlerinin kullanımını zorunlu hale getiren düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Bu reformlar muhasebecilerin iş yükünü etkilerken, aynı zamanda vergi planlaması ve beyan süreçlerinde dijitalleşmenin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. 2019 yılında uygulamaya konulan vergi kanunlarındaki

¹ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İktisat Fakültesi, ahmedovturan@gmail.com

² Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, lemanqva8@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

değişiklikler, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) yükümlülüklerini hafifletmiş ve kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik adımlar atılmıştır.

Azerbaycan'da UMS ve UFRS'ye uyum süreci, 2000'li yılların başından itibaren gündeme gelmeye başlamıştır. Azerbaycan muhasebe mesleğinin profesyonelleşmesi için eğitim ve sertifikasyon alanında da önemli adımlar atılmıştır. Bu sertifikaların başında ACCA (Association of Chartered Certified Accountants) sertifikası gelir ve Azerbaycan'da uluslararası alanda tanınan ve finans, muhasebe gibi birçok sektörde oldukça değerli bir belgedir. ACCA, muhasebe, denetim, yönetim ve finans gibi alanlarda kapsamlı bir eğitim sunar. Ek olarak da Azerbaycan Muhasebeciler ve Risk Profesyonelleri Birliği (ARPA), Azerbaycan Profesyonel Mali Yöneticiler Birliği (APFM), Genç Muhasebeciler Derneği, ASMA (Azerbaycan Yeminli Mali Müşavirler Birliği) gibi muhasebe örgütleri muhasebecilerin yeterliliklerini artırmak için yaygın hale gelmiştir.

Azerbaycan hükümeti, 2004 yılında aldığı bir kararla, büyük işletmelerin UFRS'ye geçiş yapması için yasal düzenlemeler getirmiştir. Yasal düzenlemelere göre 2005 yılında Azerbaycan'da kamu önemi arz eden şirketlerin, finansal tablolarını UFRS'ye uygun şekilde hazırlamaları zorunlu hale getirilmiştir. Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz sektörü, uluslararası finansal piyasalarda büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu sektördeki büyük işletmelerin UFRS standartlarına uygun raporlama yapması yatırımcı güvenini artırmak açısından kritik bir hale gelmiştir. Bu düzenlemeyle, finansal raporlamada uluslararası standartlar benimsenmiş ve bu alandaki uygulamalar hızlandırılmıştır. Orta ölçekli işletmeler içinse, belirli geçiş süreci tanınarak zamanla UFRS'ye uyum sağlamaları teşvik edilmiştir. Küçük ölçekli işletmeler ve mikro işletmeler için daha basitleştirilmiş yerel muhasebe standartları uygulanmaya devam edilmiştir, ancak onların da zaman içinde UFRS temelli standartlara geçiş yapmaları hedeflenmiştir. Azerbaycan, yeni muhasebe kanunları ve düzenlemeleri sayesinde uluslararası finans kuruluşlarıyla daha etkin iş birliği yapma kapasitesini artırmıştır. Özellikle uluslararası yatırımcılar, Azerbaycan'daki işletmelerin UFRS'ye uygun raporlama yapması sayesinde daha güvenli bir yatırım ortamı bulmaktadır. Devlet ve özel sektör iş birliğiyle üniversitelerde muhasebe eğitimleri güncellenmiş, yeni nesil muhasebecilerin dijitalleşme ve uluslararası standartlara uyum sağlayabilecek şekilde yetişmesi hedeflenmiştir. Bunlardan önemli olanı kısmı ise, kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda muhasebe raporlamalarında daha fazla hesap verilebilirlik ve denetlenebilirlik sağlanmıştır.

Azerbaycan'da muhasebe sistemi son yıllarda önemli gelişmeler kaydetmiş olsa da, bazı güncel sorunlar ve zorluklar hâlâ devam etmektedir. Bu sorunlar, uluslararası standartlara uyum sürecinden dijitalleşmeye ve yeterli uzmanlık eksikliğine kadar çeşitli alanlarda ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, Büyük şirketler ve devlet kurumları bu standartlara uyum sağlasa da, küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) bu sürece adapte olmakta zorlanmaktadır. Dijital muhasebe sistemlerinin uygulanması ve elektronik fatura, e-defter gibi dijitalleşme adımları hız kazansa da, özellikle küçük işletmeler teknolojik altyapı ve bilgi eksikliği nedeniyle bu yeniliklere tam olarak adapte olamamaktadır. E-muhasebe ve dijital platformlar üzerinden yapılan işlemlerde bazı teknik altyapı sorunları devam etmekte ve bu sistemlere geçişte yavaşlamalar yaşanmaktadır. Azerbaycan'da muhasebeci ve finans uzmanı sayısı artmakla birlikte, özellikle küçük şehirlerde ve kırsal bölgelerde yeterli eğitim almış profesyonel muhasebeci eksikliği bulunmaktadır. Devletin muhasebe düzenlemelerini hızlı bir şekilde hayata geçirmesine rağmen, özel sektör ve muhasebeciler bu düzenlemelere uyum sağlama konusunda yeterli bilgiye her zaman sahip olmayabiliyorlar. Bu da uyumsuzluklara ve cezai yaptırımlara yol açabiliyor. Devletin yeni muhasebe kanunları ve vergi düzenlemeleri hakkında daha geniş çaplı bilgilendirme ve eğitim programları düzenlemesi gerekiyor. Teknolojik altyapıya erişimin kısıtlı olduğu bölgelerde

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

muhasebe işlemlerinin dijitalleşmesi yavaş ilerlemekte, bu da verimlilik sorunlarına yol açmaktadır.

Azerbaycan'da muhasebe mesleğini düzenleyen ve geliştiren profesyonel örgütler önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Profesyonel Muhasebeci Sertifikası (PMS), muhasebe mesleğinin profesyonelleşmesini, uluslararası standartlara uyum sağlamasını ve şeffaflığın artırılmasını hedefleyen önemli bir yapıdır. Bunun yanında, Azerbaycan'da çeşitli muhasebe örgütleri de mesleki gelişimi desteklemekte ve muhasebecilerin ulusal ve uluslararası standartlara uyum sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Azerbaycan'da PMS ve muhasebe örgütleri, muhasebe mesleğinin profesyonelleşmesini ve uluslararası standartlara uyum sağlamasını teşvik eden önemli yapılar olarak öne çıkmaktadır. Bu örgütler, muhasebecilere mesleki gelişim fırsatları sunarak, onların ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmalarına yardımcı olmaktadır.

Burada yapılan araştırmanın amacı Azerbaycan muhasebe sistemindeki gelişmeleri genel hatları ile ele alarak ve Azerbaycan muhasebe sisteminin son yıllarda geçirdiği dönüşümü inceleyerek özellikle son 10 yılda gerçekleşen dönüşümleri değerlendirmektir. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'na (UFRS) uyum sürecini ve bu standartların uygulanmasının Azerbaycan'da şeffaflık, güvenilirlik ve yatırım ortamına olan etkilerini araştırmaktadır. Aynı zamanda, dijitalleşme süreciyle birlikte vergi işlemleri ve muhasebe raporlamalarının elektronik ortamda yapılmasına yönelik yenilikleri, e-fatura ve e-defter uygulamalarını değerlendirmektedir. Ayrıca muhasebe mesleğinin profesyonelleşmesi, eğitim alanındaki reformlar ve mesleki sertifikasyon süreçlerinin incelenmesi de amaçlanmaktadır. Bu süreçte karşılaşılan zorluklar, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin dijitalleşmeye uyumu, yeterli eğitilmiş profesyonel eksikliği gibi sorunlara dikkat çekilmektedir. Araştırma, Azerbaycan muhasebe sisteminin mevcut durumunu, yapılan reformları ve gelecekteki gelişim potansiyelini analiz etmeyi hedeflemektedir.

1.1. Azerbaycan'da Muhasebe Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına Uyum Süreci

Azerbaycan'da muhasebe sistemi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde gelişmeye başlamış ve günümüze kadar evrilmiştir. O dönemde muhasebenin amacı, ekonomik veri sağlamak değil, sosyalist malvarlığını korumak, devletin gelişme planlarını yürütmek ve maliyet hesaplarını doğru yapmak olmuştur. İşletmelerin mali faaliyetleri devlet kontrolünde yürütülmüş ve muhasebe kayıtları devletin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir. Sovyetler Birliği'nde tüm ticari işletmeler devlet mülkiyetinde olduğundan, muhasebe kayıtlarının başlıca amacı devlete finansal veri sunmak olmuştur. Ekonomik kararlar merkezi hükümet tarafından alınmaktaydı. Muhasebeciler, SSCB Maliye Bakanlığı'nın talimatlarına bağlı kalıyordu ve ekonomik kararlar merkezi hükümet tarafından alınıyordu. Serbest piyasa ekonomisinde ise bu kararlar piyasada faaliyet gösteren birimler tarafından alınmaktadır. Muhasebedeki değişiklikler Sovyetler Birliği öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayrılabilir. Azerbaycan'da muhasebe sistemi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde şekillenmeye başlamıştır. O dönemde muhasebenin temel amacı, sosyalist malvarlığını korumak, devletin sosyalist planlarını yerine getirmek ve maliyet hesaplamalarını doğru yapmak üzerine kuruluydu. SSCB'deki ekonomik sistemin özelliği, tüm işletmelerin devlet mülkiyetinde olmasıydı, bu da muhasebe kayıtlarının temel amacını devlete finansal veri sunmak olarak belirledi. Azerbaycan, SSCB'ye bağlı bir devlet olduğu için muhasebe sistemi Sovyetler Birliği kurallarına göre şekillendi. Ziya Ahmedov'a göre, 2000-2008 yılları Azerbaycan muhasebe tarihinde "altın yıllar" olarak kabul edilir, çünkü bu dönemde Milli Muhasebe Standartları oluşturulmuş ve uluslararası muhasebe uygulamaları

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

benimsenmiştir (Ahmadov, Z., 2007). Aşağıdaki tabloda SSCB döneminde muhasebenin Azerbaycan'daki gelişim aşamalarını görmek mümkündür:

Tablo 1

SSCB döneminde muhasebenin Azerbaycan'daki gelişim aşamaları

Yıl	Muhasebe Gelişimi
1923-1926	Çift yanlı kayıt sistemi zorunlu hale getirildi
1926	Beş Yıllık Plan' ile muhasebe düzeni tek bir çatı altında toplandı
1936	Stalin döneminde SSCB uluslararası muhasebe bağlarını kopardı
1965	Muhasebe reformlarına duyulan ihtiyaç ortaya çıktı
1987	Gorbaçov döneminde batıya yönelme ve muhasebe reformları başladı
1989	Gorbaçov, Maliye Bakanlığına daha etkin bir muhasebe sistemi uygulaması talimatı verdi
1990	Piyasa ekonomisine geçişle muhasebe sistemi piyasa koşullarına uyumlaştırılması ihtiyacı yarandı

Kaynak: Yazarlar Tarafından Derlenerek Hazırlandı

Azerbaycan'da muhasebe ve raporlama sistemi, Sovyetler Birliği döneminden miras kalan farklı bir yapıdaydı. Ancak, uluslararası standartlara uyum sağlamak amacıyla 2000'li yıllarda kapsamlı reformlar yapılmaya başlandı. SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan, pazar ekonomisine geçiş sürecinde büyük krizlerle karşılaşmış, bu durum muhasebe sistemini de etkilemiştir. Bağımsızlık sonrası yabancı sermaye girişi, ithalat-ihracat faaliyetlerinin artışı ve ekonomik reformlar, muhasebe ve maliye politikalarının uluslararası standartlara uyum ihtiyacını artırmıştır. Özellikle Haydar Aliyev'in 1994'teki "Asrın Anlaşması" ve 1995'teki üç önemli düzenleme ile muhasebe sisteminde gelişmeler başlamış ve uluslararası standartlara geçiş hızlanmıştır. Bunlar muhasebe kayıt belgeleri ve ticari defterlerle ilgili düzenlemeler, mali tabloların belirlenmesi ve yeni hesap planının benimsenmesidir. Ayrıca bu düzenlemeye göre bilgisayarlı muhasebenin uygulanmasıyla uluslararası standardizasyona geçiş amaçlanmıştır (Dikici, İ., 2017). 2002'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Uluslararası Muhasebe Standartlarına geçiş için tedbirlerin alınmasına yönelik Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulun'a yetki vermiştir. 2004'te kabul edilen yeni "Muhasebe Hakkında" yasa ve 2005'te yürürlüğe giren "Azerbaycan Cumhuriyeti Muhasebe Yasasının Uygulanmasına Dair Kararı" ve "Ulusal Muhasebe Standartlarının Uygulanmasına İlişkin Program 2005-2008'de" kararları ile Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına (UFRS) dayalı yeni bir muhasebe sistemi oluşturuldu. Bu reformlar, ulusal muhasebe standartlarının geliştirilmesi, mali raporlamada profesyonelliğin artırılması ve uluslararası pazarlarda rekabet gücünün sağlanmasına yönelik önemli adımlar içeriyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığının 27 Haziran 2005 tarihli kararı ile tüm işletmeler, faaliyet türlerine uygun olarak bu Milli Muhasebe Standartlarını (MMS) kullanmak zorundadır. UFRS esas alınarak ticari işletmeler için 37 MMS ve 27 MMS uygulama kılavuzu hazırlanmıştır. Kamu kurumları için 24 MMS, sivil toplum kuruluşları için ise 1 MMS oluşturulmuştur. Ayrıca,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

küçük ölçekli işletmeler için basitleştirilmiş muhasebe kuralları belirlenmiştir (Varıcı, İ., & Hasanov, İ., 2019).

2004 tarihli Muhasebe Kanunu (Haziran 2018'de değişiklik yapılmıştır) kamu önemi arz eden kuruluşlar için UFRS'in kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kuruluşlar Kredi Kuruluşları, Sigorta Şirketleri, Yatırım Fonları, Yatırım Fonu Yönetim Şirketleri, Özel Emekli Fonları, menkul kıymetler borsasında işlem yapan kuruluşlar, menkul kıymet piyasasında lisanslı kuruluşlar, belirli mali kriterleri karşılayan büyük ticari kuruluşlardan oluşmaktadır. Ayrıca, büyük ve orta ölçekli kuruluşlar (kamu yararına hizmet edenler hariç), diğer ticari kuruluşlar (çok küçük olanlar hariç), mikro ve küçük işletmeler IFRS ya da IFRS for SMEs Standardını kullanabilirler.

Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, muhasebe standartlarını belirleme konusunda yasal yetkiye sahiptir (ifrs.org, 2019). Azerbaycan'da muhasebe düzenlemeleri, Maliye Bakanlığı bütçesiyle desteklenen Muhasebe Danışma Kurulu'nun danışmanlığı ile yapılmakta olup, ulusal muhasebe standartları uluslararası standartlarla (UMS-UFRS) uyumlu bir şekilde oluşturulmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin muhasebe mevzuatında, mevzuatın amacının finansal raporlamalarda şeffaflığı sağlamak ve ülkenin muhasebe standartlarını uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarına uygun şekilde geliştirmek olduğu belirtilmektedir. Bu gerekliliğin hem ticari hem de ticari olmayan işletmeler için geçerli olduğu vurgulanmaktadır (maliyye.gov.az, 2023).

Azerbaycan'da uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarının öğrenilmesinde bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar arasında; muhasebe, finansal raporlar ve denetim konusunda yeterli uzman eksikliği, bazı yüksek öğretim kurumlarında eski literatürle eğitim verilmesi, uluslararası muhasebe standartları eğitimi için yetersiz metodolojik altyapı ve muhasebe meslek mensuplarının yetiştirilmesi için gerekli çalışmaların bazı yerlerde eksik yapılmış olması yer almaktadır. Azerbaycan'da denetçilerin karşılaştığı muhasebe hataları da genel olarak şirketin vergi sistemindeki hatalar, muhasebecilerin gerekli düzeyde olmaması, bu alanda uzman olmayanların çalışması, vergi hesaplamalarının düzgün yapılmaması, vergi beyannamesinin düzgün doldurulmaması, muhasebe kayıtlarının düzgün yapılmaması, ilkelere uyulmaması, işletmenin mali durumunun muhasebe kayıtları yerine tam bilgi vermeyen vergi kayıtlarına göre yapılmasıdır. Diğer sorun ise konsolidasyonla ilgilidir, bu da döviz kuru dalgalanmalarından ve bazı eliminasyonlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Guliyeva tarafından yapılan araştırmaya göre de denetçiler, bazı şirketlerin hazırladığı mali tabloların muhasebe standartlarına uygun olarak hazırlanmadığını belirtmiş ve mali tabloların muhasebe standartlarına uygun olarak hazırlanması için denetçilerden yardım istemişlerdir. Bağımsız denetçiler şirketlerin mali tablolarını oluşturmamalıdır, bu şirketlerin sorumluluğundadır. İşletme mali tabloları oluşturmali ve bağımsız denetçi bunları denetlemelidir. Bu gibi sebepler ülke içerisindeki muhasebe uygulamalarının geliştirilmesi ve UFRS'e uygun şekilde hazırlanması önem arz ediyor (Guliyeva, L., 2021).

Mammadov tarafından yapılan araştırmaya göre uluslararası muhasebe standartlarına geçiş sürecinde Azerbaycan'da yaşanan temel entegrasyon sorunları arasında sosyo-kültürel değişiklikler, politik engeller ve tercüme sorunları yer almaktadır. Dünya genelindeki ekonomik değişimler ve uluslararası şirketlerin etkinliğinin artması, finansal bilgilere erişimi kolaylaştırmıştır. Şirketlerin finansal raporlarını uluslararası standartlara göre hazırlamaları, global sermaye piyasalarına uyum sağlamaları açısından önemlidir. Ancak Azerbaycan'da bu sürecin uzun süreceği, tercüme ve kültürel farklılıkların önemli zorluklar arasında yer aldığı ifade

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

edilmektedir. Mammadov tarafından yapılan araştırma sonucu ortaya koymuş olduğu eksiklikler aşağıda yansıtılmıştır (Mammadov, N., 2020):

- Azerbaycan gibi ülkelerde uluslararası standartlara geçişin ülke ekonomisine fayda sağlayacağı düşünülmekte, bu farklılıkları aşmak için çözüm yolları aranmaktadır. Azerbaycan'da UFRS'e geçiş sürecinde dil farklılıklarından kaynaklanan tercüme sorunları yaşanmaktadır. Her ülkenin kendine özgü muhasebe terminolojisi, kültür yapısı ile etkileşim içindedir. Bu nedenle, IFRS'deki bazı kavramlar ve semboller Azerbaycan diline çevrildiğinde anlam kaybı veya anlaşılmazlıklar oluşmaktadır. Örneğin, bazı kelimelerin Azerbaycan dilinde tam karşılığı bulunmamakta ya da uluslararası standartlarda tek kelimeyle ifade edilen bir kavram, Azerbaycan dilinde tek bir kelimeyle açıklanamamaktadır. Bu sorunları çözmek için IFRS'ye geçiş sürecinde terminolojik uyum ve araştırmaların daha etkili şekilde yapılması gerekmektedir.
- Muhasebe sistemleri, genellikle bir ülkenin bürokratik yapısına göre şekillendirilmektedir. Merkeziyetçi ve aşırı bürokratik yapıya sahip ülkelerde muhasebe sistemleri devletin çıkarlarına göre düzenlenirken, merkeziyetçi olmayan ülkelerde piyasa ve yatırımcıların beklentilerine cevap verecek şekilde oluşturulmaktadır. Örneğin, İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde muhasebe sistemi daha çok yatırımcılara odaklıdır. Buna karşılık, aşırı bürokratik yapıdaki ülkelerde muhasebe sistemi daha çok yasalara dayalıdır ve devletin yükümlülüklerine hizmet eder. Azerbaycan'da ise muhasebe sistemi teoride karar alıcılara bağlı olsa da, pratikte devlet merkezli bir yaklaşımla düzenlenmektedir.
- Sosyo-kültürel yapı, ekonomik ve politik etkenler, bir ülkenin muhasebe sistemini şekillendirmede önemli faktörlerdir. Ünlü yazar Gray, muhasebe ve kültür arasında bir ilişki olduğunu ileri sürmüş ve muhasebe değerlerinin toplumsal kültürden etkilendiğini göstermiştir. Bu bağlamda, bir ülkede muhasebe sisteminin değiştirilmesi, yani yerel muhasebe sisteminden uluslararası muhasebe standartlarına geçiş oldukça zorlu bir süreçtir. Özellikle Azerbaycan gibi ülkelerde bu süreç uzun zaman alır, çünkü toplumun alıştığı muhasebe norm ve değerlerinin yeni sistemle değiştirilmesi zor olabilir. Kültürel faktörlerin yanı sıra dinsel inançlar da muhasebe sisteminin standartlarını etkileyebilir. Özellikle İran gibi dini yasalarla yönetilen ülkelerde bu daha belirgin hale gelir. Özetle, muhasebe sisteminde uluslararası standartlara geçiş sadece teknik bir değişiklik değil, aynı zamanda toplumsal kültür ve değerlerle uyumlu bir süreç gerektirir.

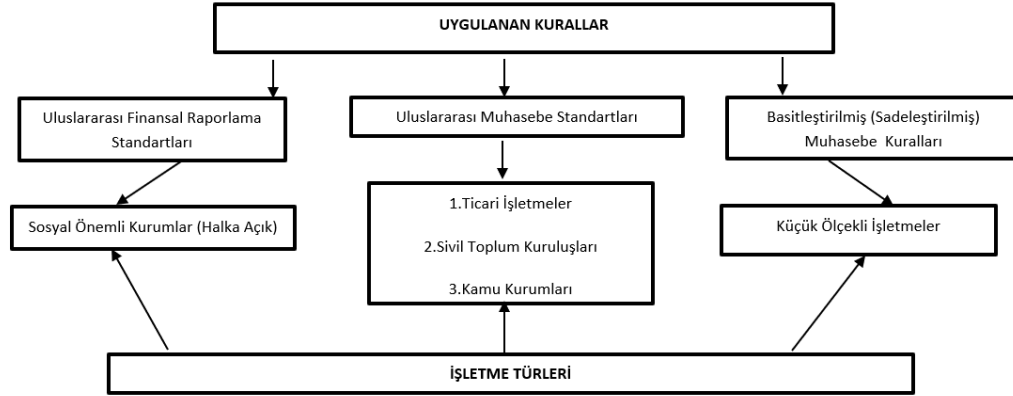
Dünya Bankası ve IFRS Vakfı, gelişmekte olan ekonomilerde IFRS'nin daha yaygın bir şekilde benimsenmesi için çeşitli projeler yürütmektedir. Örneğin, STAREP gibi programlar Azerbaycan da dahil olmak üzere bölgedeki ülkelerde denetim ve raporlama standartlarını güçlendirmeye yönelik çalışmalarda bulunmaktadır (audit.gov.az, 2014).

Şekil 1

İşletme Türlerine Göre Kullanılan Muhasebe Kuralları

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kaynak: Varıcı, İ., & Hasanov, İ. (2019). *Azerbaycan'da UFRS'lerin Öğrenilme Süreci: Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma*. The Journal of International Scientific Researches, 4(1), 72-89.

Son seneleri özetleyecek olursak Azerbaycan uluslararası muhasebe standartlarına uyum sağlamak amacıyla 2004-2007, 2009 ve 2012 yıllarında çeşitli eklemeler ve değişiklikler yaparak ulusal muhasebe standartlarının hazırlanması ve uygulanmasına yönelik bir program kabul etmiştir. Bu süreçte öncelikle, düzenleyici yasal düzenlemelerin geliştirilmesi ve yasal altyapının oluşturulması sağlanmıştır. Ardından bu talimatlar kılavuzlar aracılığıyla desteklenmiş, muhasebe mesleğinin geliştirilmesine önem verilmiştir. Ayrıca, muhasebecilerin eğitimi ve uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi süreç boyunca takip edilmiştir. 2003-2007 yıllarını kapsayan program çerçevesinde Milli Muhasebe Standartlarının (MMS) hazırlanması hedeflenmiştir. Bu programda, "Muhasebe Hakkında" kanunun uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi, UFRS'lerle uyumlu MMS'lerin hazırlanması, küçük işletmeler için sadeleştirilmiş standartların oluşturulması ve profesyonel kadroların eğitimi amaçlanmıştır. Ek olarak 1996 yılından itibaren geçerli olan Eski Hesap Planı, 2006 yılından itibaren yerini Yeni Hesap Planına bırakmıştır (muhasib.az, 2006). Azerbaycan Ulusal Muhasebe Standardı (MMS) No. 19'da ticari kuruluşlar için, "Kuruluşların finansal tabloları ve konsolide finansal tablolar hakkında" düzenlemesi, Cumhuriyet Maliye Bakanlığı tarafından 19 Aralık 2007 tarihli olarak onaylanmıştır. Bu Standart, Uluslararası Muhasebe Standardı 27 "Konsolide ve Bireysel Finansal Tablolar"a dayanmaktadır (Guliyeva, L., 2021). 2008 senesindeki kanunlara göre ticari kuruluşlar mali tablolarını Uluslararası Standartlara uygun olarak hazırlamalıdır (Cəfərov E.O, Abdullayeva F.Ə & Məmmədیارov M.C, 2011). Azerbaycan Cumhurbaşkanı 2008 senesinden itibaren ülkede girişimciliği hızlandırmak, iş ortamını iyileştirmek ve iş kurma süreçlerini basitleştirmek amacıyla "Bir Pencere" ilkesine dayalı bir düzen getirmiştir. Bu çerçevede, girişim faaliyetlerinin tek bir devlet kayıt organı olan o zamanki adıyla Vergiler Bakanlığı tarafından yürütülmesi kararlaştırılmış ve uygulama 1 Ocak 2008'de başlamıştır. Bakanlıklar, yasal düzenlemeleri bu karara uygun hale getirmek ve ilgili tedbirleri almakla görevlendirilmiştir (taxes.gov.az, 2007).

2009 yılında Eğitim Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı, Dünya Bankası temsilcileri ile birlikte, yüksek ve orta öğretim kurumlarında UFRS'ye geçiş için uzman yetiştirilmesi amacıyla bir heyet oluşturmuştur. Bu projede, muhasebe ve finansal raporlama eğitimi programlarının UFRS'ye uyumlu hale getirilmesi, öğretmenler için kurs ve seminerler düzenlenmesi, uzman bir grup oluşturulması ve öğrencilere yönelik kursların organize edilmesi hedeflenmiştir. Ocak 2013'ten itibaren Azerbaycan bankacılık sistemine ilişkin yeni Hesap Planı yürürlüğe girmiştir. Dört haneli

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

hesap planı genişletilerek beş haneli formata dönüştürüldü. Yeni Hesap Planının yürürlüğe girmesi yalnızca muhasebe sistemini iyileştirmekle kalmamış, aynı zamanda mali ve istatistiksel göstergelerin analitik tabanının genişletilmesine yönelik yeni fırsatlar da yaratmıştır. Yapılan çalışmalar bir bütün olarak bankacılık sistemindeki hesap verebilirliğin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesine, istatistiklerin derinliğinin, kapsamlılığının ve şeffaflığının artırılmasına hizmet etmektedir (azertag.az, 2013).

Pratikte Azerbaycan'da Uluslararası Muhasebe Standartlarının uygulanması üç ana yönde gerçekleştirilmiştir. Bunlar ülkenin muhasebe sistemi olarak bu standartlara doğrudan geçiş yapılması, bu standartlara dayalı olarak Milli Muhasebe Standartlarının geliştirilmesi ve geçişi mevcut muhasebe sisteminin yasalarının düzenlenmesi ve özel muhasebe uygulamaları ile bu standartlara uyum sağlanmasıdır (Məhərrəmov, Q. Ə. O., 2022).

Modern çağımızda yönetim sisteminde modernleşme, yeni yönetim modellerine olan ihtiyacın artmasıyla beraber Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in liderliğinde yürütülen reformlar, yönetimin geliştirilmesine ve yeni bir düşünce tarzının oluşmasına odaklanmıştır. Bu süreçte, şeffaflık, demokratik yönetim, kamu hizmetlerinin kalite ve inovasyonla sunulması, yolsuzluk ve rüşvetle mücadele gibi ilkeler ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda yasalar çıkarılmış ve "2016-2018 Açık Hükümetin Teşviki Milli Eylem Planı" gibi girişimler temel dayanak oluşturmuştur (milliarxiv.gov.az, 2018).

2018 yılında yapılan "Azerbaycan Cumhuriyeti Muhasebe Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ek düzenlemeleri, bu reform sürecini daha da ileriye taşıdı ve uluslararası standartlara tam geçişi destekledi. Bu ek düzenlemeler aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (muhasibat.az 2019):

- Muhasebe uygulamaları üzerindeki devlet kontrolünün artırılması
- Azerbaycan Muhasebe Kanununa göre kamu önemi arz eden ticari kuruluşların listesinin Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığına sunulması
- İstatistik, mali, vergi raporlarının doğru derlenip derlenmediğinin kontrol edilmesi
- Uluslararası Finansal Raporlama Standartları, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin Uluslararası Finansal Raporlama Standartları, Kamu Sektörü Uluslararası Muhasebe Standartlarının Azerbaycan diline tercümesini düzenlemek, bu tercümelerin bu standartların resmi metinleri olarak Azerbaycan dilinde yayınlanmasını sağlamak, Azerbaycan dili ve muhasebe kurallarının onaylanması
- Muhasebe meslek mensubu sertifikası alan kişilerin devlet sicilinin tutulmasının sağlanması, muhasebe meslek mensubunun akreditasyonunun sağlanması

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin muhasebe yasasının 4. Maddesi, finansal raporlamanın Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS), Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin UFRS ve Kamu Sektörü İçin Uluslararası Muhasebe Standartları çerçevesinde düzenlenmesini amaçlamaktadır. Yapılan reformlar kapsamında, "Bütçe Kuruluşları için Ulusal Muhasebe Standartları" ifadesi "Kamu Sektörü için Uluslararası Muhasebe Standartları" ile değiştirilmiştir. Bu değişikliklerle kamu kurumları, finansal tablolarını yalnızca UFRS'ye göre hazırlamakla yükümlü hale gelmiştir (İmanova, M., 2022).

Azerbaycan Cumhuriyeti "Muhasebe Hakkında" Kanununun gereklerine uygun olarak, birtakım kuruluşların baş muhasebecilerinin profesyonel muhasebeci statüsüne sahip olması gerektiğine vurgu yaptı. Profesyonel muhasebeci, ilgili yürütme otoritesi tarafından kurulan kurumun düzenlediği sınavı başarıyla geçen, muhasebe Profesyonel muhasebeci sertifikasını alan ve muhasebe meslek mensubu örgütünün üyesi olan kişidir. 2019 senesinde Azerbaycan

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Cumhuriyeti "Muhasebe Hakkında Kanun"a göre Profesyonel muhasebeci sertifikası verilmesi, sınavların yapılması sürecinin organizasyonu gibi faaliyetler Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. (e-muhasibat.gov.az, 2024).

Azerbaycan'da profesyonel muhasebeci olabilmek için, "Muhasebe Hakkında" kanun uyarınca ilgili sertifikaya sahip olmak ve bir profesyonel muhasebe kuruluşuna üye olmak gerekmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 22 Mayıs 2019 tarihli ve 237 sayılı Kararı uyarınca, "Profesyonel Muhasebeci Sertifikasının Verilmesi Sürecinin Düzenlenmesi, Sınavların Yapılması ve Profesyonel Muhasebeci Sertifikası Almış Kişilerin Devlet Sicilinin Tutulması Kuralları" çerçevesinde PMS sertifikasının verilmesi süreci ve sınavların yapılması Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sınav Merkezi tarafından gerçekleştirilir. PMS sınavları Uluslararası Finansal Raporlama Standartları, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler için Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS), Kamu Sektörü için Muhasebe Standartları'nı içeren sertifikaların verilmesi için düzenlenmektedir (dim.gov.az, 2024). Yapılan bu düzenlemelere ek olarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 2 Şubat 2021 tarihli kararnamesi ile "Azerbaycan 2030: Sosyal-Ekonomik Gelişime Dair Milli Öncelikler" kabul edilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda yeşil muhasebe uygulamalarının teşvik edilmesi önem taşımaktadır. Bu önceliklerden biri "Temiz Çevre ve Yeşil Büyüme Ülkesi" olup, bu başlık altında "Yüksek Kaliteli Ekolojik Çevre" ve "Yeşil Enerji Mekânı" bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın 22 Temmuz 2022 tarihli kararnamesi ile "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2022-2026 Yılları için Sosyal-Ekonomik Gelişim Stratejisi" kabul edilmiştir. Bu strateji doğrultusunda, ülke doğal kaynakları sürdürülebilir ve devamlı bir şekilde kullanmayı, enerji sektöründe düzenleme ortamını geliştirmeyi ve liberal piyasa ilkelerini uygulamayı hedeflemektedir. Ek olarak Azerbaycan Merkez Bankası 2023-2026 yılları için "Sürdürülebilir Finans Yol Haritası"nın kabul edildiği ve bu yol haritası doğrultusunda mali sektör tarafından "yeşil" tahviller ve "yeşil" krediler gibi yeni trendlerin uygulanacağına dair bilgi de sunulmuştur.

Aşağıdaki tabloda SSCB döneminden sonra muhasebenin Azerbaycan'daki gelişim aşamalarını görmek mümkündür:

Tablo 2

SSCB dönemi sonrasında muhasebenin Azerbaycan'daki gelişim aşamaları

Yıl	Muhasebe Gelişimi
1994	Asrın Anlaşmasının imzalanması
1995	Muhasebe kayıt belgeleri ve ticari defterlerle ilgili düzenlemeler, mali tabloların belirlenmesi ve yeni hesap planının benimsenmesi
1999	Azerbaycan Cumhuriyeti Muhasebe Hakkında Kanunu kabul edilmesi
2000	Uluslararası standartlara uyum sağlamak amacıyla kapsamlı reformların başlanması
2002	Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Uluslararası Muhasebe Standartlarına geçiş için faaliyetlerin yürütülmesine yönelik Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna yetki verilmesi

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

2003-2007	Uluslararası Muhasebe Standartlarına geçmek amacıyla MMS'nin hazırlanması ve uygulanması üzere Program onaylanması
2004	"Muhasebe Hakkında" kanunun kabul edilmesi
2005-2008	"Azerbaycan Cumhuriyeti Muhasebe Yasasının Uygulanmasına Dair Kararı", "Ulusal Muhasebe Standartlarının Uygulanmasına İlişkin Program 2005-2008'de" kararları ile Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına (UFRS) dayalı yeni bir muhasebe sistemi oluşturulması
2006	Uluslararası standartların, Azerbaycan diline tercüme edilmiş resmi metinlerinin Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından onaylanması işlemleri başlatılması
2008	Ticari kuruluşlar mali tablolarını Uluslararası Standartlara Uygun Olarak Hazırlanan Ulusal Muhasebe Standartlarına göre hazırlanması
2008	"Bir Pencere" ilkesine dayalı bir düzen geliştirilmesi
2009	Eğitim ve Maliye Bakanlığı, Dünya Bankası temsilcileri ile birlikte, yüksek ve orta öğretim kurumlarında UFRS'ye geçiş için uzman yetiştirilmesi amacıyla bir heyet oluşturulması
2013	Azerbaycan bankacılık sistemine ilişkin yeni Hesap Planı yürürlüğe girdi. Dört haneli hesap planı genişletilerek beş haneli formata dönüştürülmesi
2016-2018	"2016-2018 Açık Hükümetin Teşviki Milli Eylem Planı" odaklanılması
2018	Azerbaycan Cumhuriyeti Muhasebe Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ek düzenlemeleri uluslararası standartlara tam geçişi desteklemesi
2019	Profesyonel muhasebeci sertifikası verilmesi, sınavların yapılması sürecinin organizasyonu gibi faaliyetler Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı tarafından yürütülmesi
2021	"Azerbaycan 2030: Sosyal-Ekonomik Gelişime Dair Milli Öncelikler" e ilişkin kararname verilmesi
2022	"Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2022-2026 Yılları için Sosyal-Ekonomik Gelişim Stratejisi" kabul edilmesi

Kaynak: Yazarlar Tarafından Derlenerek Hazırlandı

Azerbaycan muhasebe sistemi, dört seviyede düzenlenmekte olup, her seviye muhasebe sisteminin esaslarını ve uygulanma yönlerini belirlemektedir. Azerbaycan muhasebe sisteminin esas amaçları etkili belge dolaşımının organizasyonu, mali işlemlerin muhasebeye sürekli ve

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

tutarlı yansıması, işletmenin tüm departmanlarına güncel bilgilerin sağlanması, vergi muhasebesi, işletme sahiplerine ve yatırımcılara işletmenin mali durumu hakkında bilgi vermek olmaktadır (e-muhasib.az, 2019). Kanuni esaslar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 3

Azerbaycan Muhasebe Sisteminin Çalışma Esasları

Seviyeler	Belgeler	Belgeleri hazırlayan kurumlar
1. AC kanunu	Kanunlar, Yasalar, Kararname v.s	Parlamento, Cumhurbaşkanı
2. Normatif	Muhasebe Standartları	AC Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası
3. Metodoloji	Normatif Belgeler (Standartlardan Farklı) Metodoloji Gösterişler	AC Maliye Bakanlığı, Valilikler
4. İşletme. Muh. Politik.	İşletme İçi Kararlar, Emirler v.s	İşletmeler, Denetim Şirketleri

Kaynak: Dikici, İ. (2017). Türkiye-Rusya ve Azerbaycan karşılaştırmalı muhasebe sistemi (Master's thesis, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

1.2. Azerbaycan Muhasebe Uygulamalarında Teknolojiye Uyum

Günümüzde profesyonel muhasebeciler görevlerini yerine getirirken dijital sistemleri kullanmak zorundadır ve bu durum, muhasebe mesleğinde yeni becerilere sahip olmayı gerektirir. Muhasebe mesleği de diğer meslekler gibi teknolojinin etkisine maruz kalmış ve muhasebe işlemleri artık otomasyonla yapılmaktadır. Bilgi teknolojilerindeki bu gelişmeler, muhasebede bilgisayar kullanımını ön plana çıkarmıştır. Önceden yazılı belgelerle yapılan muhasebe işlemleri son yıllarda tamamen elektronik ortamda gerçekleştirilmektedir (Öz, E. Bozdoğan, D., 2012). Dijital muhasebenin faydaları arasında günlük işlemlerin (kredi onayları, ödemeler, tahsilatlar, kayıtlar, hesap kapatma ve raporlar) otomatikleştirilmesi ve hızlandırılması, daha kaliteli analiz için zaman kazandırması, 7/24 erişim ve hizmet sunma imkanı, muhasebe verimliliğinin artırılması, müşteri memnuniyetini artırması ve hata payının azaltılması yer almaktadır. Dijital muhasebenin maliyetleri, başlangıçta güvenlik, denetim ve kontrol gereksinimlerine dikkat edilmesini içerir. Yanlış sistem konfigürasyonu veya eski sistemlerle entegrasyon hataları maliyetleri artırabilir. Ayrıca, danışmanlık masrafları, veri işleme ve raporlama süreçlerinde değişiklikler ile özel becerilere sahip personelin eğitimi veya istihdamı, çalışanların değişime direnci gibi ek maliyetler arasında yer alır. Muhasebe kayıt sistemi tarafından üretilen verilerin kullanıcılar için önemini göz önünde bulundurarak, XBRL'nin muhasebe uygulamalarının bilgi teknolojileri ile entegrasyonunu sağlama açısından muhasebe bilgi sistemine değer kattığını söylemek mümkündür. XBRL, genişletilebilir iş raporlama dili olarak tercüme edilen ve Amerika Sertifikalı Muhasebeciler Enstitüsü (AICPA) ile beş büyük muhasebe firması tarafından geliştirilmiştir. Bu dil, basit XML kodları kullanarak finansal verilerin düzenlenmesini, raporlanmasını, sınıflandırılmasını, denetlenmesini ve paylaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla tasarlanmış bir standarttır (Məhərrəmov, Q. Ə. O., 2022).

Azerbaycan muhasebe sisteminde teknolojik uyum konusu, özellikle Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına (UFRS) geçiş sürecinde büyük önem kazanmıştır. Ancak bu uyum sürecinde karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, muhasebecilerin yeni teknolojilere ve dijital

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

araçlara adaptasyonu olmuştur. Özellikle eski muhasebe yöntemlerine alışkın olan ve daha yaşlı muhasebeciler, yeni teknolojileri benimsemekte zorlanmaktadır. Bu durum, raporlama ve veri işleme süreçlerinde sıkıntılara yol açmaktadır. Azerbaycan'da birçok işletme hala manuel yöntemlere dayalı muhasebe sistemleri kullanırken, modern yazılım ve dijital araçların eğitimine yeterince önem verilmemektedir. Bu da muhasebecilerin uluslararası standartlara tam uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır. Ancak, Azerbaycan devleti, muhasebecilerin dijital becerilerini artırmak ve teknoloji uyumunu hızlandırmak amacıyla çeşitli eğitim programları ve kurslar düzenlemeye başlamıştır. Aşağıda her biri hakkında kısa bilgiler verilmiştir:

- Hesabat Online Muhasebe Programı, mikro ve küçük işletmelerin muhasebe kayıtlarını kolayca yönetmelerini sağlayan bir online platformdur. Bu hizmet, internet erişimi olan her yerden muhasebe kayıtlarını takip etmeye imkân tanıyan modern ve kullanışlı bir sistem sunar. İşverenler ve çalışanlar, herhangi bir cihazdan muhasebe bilgilerine ulaşabilirler. Bu yöntem, küçük işletmelerin finansal durumlarını daha verimli ve güvenli bir şekilde yönetmesine olanak tanır. Özellikle işlerinin mali durumunu takip etmek isteyen ve bu süreçte zaman ayırmaya hazır olan işletmeler için popülerdir (hesabat.az, 2024).
- Tacir.PRO, Azerbaycan merkezli küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) için geliştirilen bir muhasebe ve finans yönetimi yazılımıdır. Tacir.PRO, işletmelerin mali işlemlerini, muhasebe süreçlerini ve stok yönetimlerini kolaylaştıran bir online platform sunar. Özellikle ticaret yapan şirketler için uygun olan bu platform, kullanıcılarına anlık finansal raporlar, gelir-gider takibi, stok ve fatura yönetimi gibi hizmetler sunarak iş süreçlerini daha verimli bir hale getirmeyi amaçlar. Tacir.PRO muhasebe otomasyonu sağlayarak tüm muhasebe işlemleri otomatikleştirilebilir, böylece manuel hatalar en aza indirgenir. Stok yönetimi ile ürünlerin stok durumu ve hareketlerini takip edebilme imkânı sağlar. Fatura yönetimi ile elektronik fatura kesme, fatura gönderme ve ödeme takibi kolaylaştırılır. Raporlama ile işletme sahiplerine kapsamlı finansal raporlar sunarak iş stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olur (tacir.pro, 2024).
- Azerbaycan'da e-Beyanname Programı, işletmelerin ve bireylerin vergi beyannamelerini elektronik ortamda sunmalarına olanak tanıyan bir dijital hizmettir. Bu sistem, Azerbaycan Vergiler Bakanlığı tarafından geliştirilmiş olup, vergi işlemlerini daha hızlı, güvenli ve verimli hale getirmeyi amaçlar. E-Beyanname Programı ile vergi mükellefleri, gelir vergisi, KDV, kurumlar vergisi gibi beyannamelerini internet üzerinden gönderebilir, önceki beyanlarını inceleyebilir ve vergi ödemelerini takip edebilirler. E-Beyanname Programı, hızlı ve kolay kullanım, güvenlik, zaman tasarrufu, anlık erişim imkanları sağlayarak işlem sürecini iyi şekilde yönetmeye yardımcı olmaktadır (taxes.gov.az, 2024).
- Bulut teknolojisi, internet veya yerel ağlar üzerinden kullanıcıya, uzaktan erişim sağlayarak yazılım ve donanım hizmeti sunan bir yapıdır. Bu teknoloji, hesaplama kaynaklarına, yazılımlara ve verilere uzak mesafeden kolayca erişim sağlamak için kullanıcıya uygun bir arayüz sunar. Bilgiler "bulut" adı verilen sunucularda saklanır ve üzerinde çeşitli işlemler yapılabilir. Kullanıcılar, bu hizmetlere bilgisayarlarını terminal gibi kullanarak erişirler. Sunucular fiziksel olarak farklı yerlerde, hatta kıtalarda da olabilir. Bulut teknolojisi, muhasebe, yönetim, kurumsal e-posta ve belge akışı gibi birçok hizmeti internet üzerinden sağlar. Muhasebeciler uzun zamandır çevrimiçi bankacılık hizmetleri, elektronik postalar, vergi beyannameleri ve fatura gönderimi gibi bulut hizmetlerini kullanmaktadır. Gmail, Hotmail, Yahoo, Google Apps, Skype ve Dropbox gibi

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

hizmetler en çok bilinen bulut servislerindendir. Bulut teknolojisinin sunduğu temel hizmetler üç başlık altında toplanır. Bunlar Altyapı Hizmeti (IaaS), Platform Hizmeti (PaaS), Yazılım Hizmeti (SaaS) olmaktadır. Özetle, bulut teknolojisinin uzaktan erişim ve kolay kullanım imkânları ile muhasebe gibi çeşitli iş süreçlerini modernize ettiği görülmektedir (muhasib.az, 2019).

- Azerbaycan'da e-fatura uygulaması, 2021 yılında Resmi E-Fatura Projesi ile başlatıldı. Bu sistem, ticari işlemlerde fatura düzenleme ve bu faturaların elektronik ortamda iletilmesini amaçlamaktadır. E-fatura, vergi dairesine online olarak gönderilir ve bu sayede vergi süreçleri daha şeffaf hale gelir. İşletmeler, e-fatura sistemi aracılığıyla faturalarını daha hızlı ve güvenli bir şekilde düzenleyebilirler. Azerbaycan'da e-fatura uygulaması, vergi yasalarıyla uyumlu bir şekilde geliştirilmiştir. Bu, muhasebe işlemlerinin yasal çerçevede gerçekleşmesini ve vergi otoriteleriyle olan iletişimin daha şeffaf hale gelmesini sağlar. Azerbaycan'da Vergi Kanunu uyarınca, belirli istisnalar dışında, vergi mükellefleri mal, iş ve hizmetler için elektronik fatura düzenlemek zorundadır. İstisnalar arasında banka hizmetleri, devlet kurumları ve noterlik hizmetleri bulunmaktadır. İşletme faaliyetinde bulunan tüzel ve gerçek kişilerin, mal, iş veya hizmet sunumlarıyla ilgili olarak Vergi Kanununda belirtilen şekilde elektronik fatura vermeleri gerekmektedir. Perakende ticaret veya kamu hizmeti sunanlar, müşterinin talebi üzerine, kontrol kasa aparatının fişi ile birlikte elektronik fatura sunmak zorundadır. Vergi kaydı olmayan kişiler ise elektronik fatura düzenleyemez (muhasib.az, 2024).

Yapay zekâ ve dijital teknolojilerin gelişimi, muhasebe mesleğinde yeni tasarım yaklaşımlarını gündeme getirmiştir. Geleneksel yöntemlerin karmaşık teknolojilerle değiştirilmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Yapay zekâ, kurallara dayalı faaliyetleri otomatikleştirirken, bulut teknolojisi ve veri yönetimi, insan düşüncesini ve karar alma süreçlerini güçlendirmektedir. Blok zinciri ise mali faaliyetleri köklü bir şekilde değiştirebilir. Ancak bu, muhasebecilerin işlevselliğini yitireceği anlamına gelmez, teknolojinin entegrasyonu ile mesleklerini yeniden yapılandırmaları beklenmektedir. İnsan ve teknoloji iş birliği, finansal faaliyetlerde daha etkili olacak, teknoloji bazı görevleri ortadan kaldırırsa da insan ve teknoloji birbirini tamamlayıcı unsurlar olacaktır. Azerbaycan'da, bazı şirketler bulut teknolojisine dayanan yazılımları uygulamaya başlamıştır. Bunlardan biri, Sinam Ltd. tarafından geliştirilen SERP programıdır. Bu program, bütçeden finanse edilen kuruluşların kaynak yönetimi için tasarlanmış bir sistemdir ve hem uluslararası hem de ulusal standartlara göre muhasebe işlemlerini otomatikleştirir. SERP, insan kaynakları yönetimi, muhasebe ve finansal raporlamayı içerir. Ayrıca, bu sistem, bütçe kuruluşlarının Maliye Bakanlığı, Sosyal Koruma Fonu ve Vergi Dairesi gibi ilgili mali kuruluşlarla entegre bir şekilde çalışmasını sağlar. SERP'nin modülleri arasında organizasyon yapısı, yönetim, insan kaynakları, finansal muhasebe ve bilgi yönetim sistemleri ile veri değişimi bulunmaktadır. Finansal muhasebe modülü, hesap türleri, bankacılık işlemleri, maddi ve maddi olmayan varlıkların kaydı, malzeme stoklarının yönetimi gibi çeşitli işlemleri içerir. SERP, Azerbaycan yasalarına uygun, kullanıcı dostu bir arayüze sahip olup, çok dilli destek sunar ve MS Office ile entegrasyon imkânı sağlar. Ayrıca, eğitim videoları ile kullanıcıların programı daha iyi anlamasına yardımcı olmaktadır. Fakat genel durumu özetleyecek olursak, Azerbaycan'da, yapay zekâ, makine öğrenimi ve blok zinciri gibi teknolojilerin uygulanması önemli bir konu olmasına rağmen, bu teknolojiler henüz ülke için yeterince gelişmiş değildir. Gerekli altyapının eksikliği, bu tür uygulamaların entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Yani, mevcut durumda bu teknolojilerin uygulanabilirliği sınırlıdır ve öncelikli olarak altyapı geliştirilmesi gerekmektedir (Həsənlı, E. A., 2022).

1.3. Akredite olmuş Profesyonel Muhasebe Birlikleri

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Profesyonel Muhasebe birlikleri Azerbaycan yasaları ile düzenlenmektedir. Bakanlar Kurulunun 02.05.2019 tarihli 204 numaralı kararıyla bu düzenleme gerçekleştirilmektedir. Akreditasyon, yalnızca ticari olmayan muhasebe organizasyonlarına uygulanır. Bu kuruluşlar, muhasebe standartlarının uygulanması veya çevirisi, uluslararası standartlara uygun eğitim ve sınavlar sunma gibi konularda en az beş yıl faaliyet göstermeleri gerekir. Akredite edilen muhasebe kuruluşlarının listesi Maliye Bakanlığı'nın resmi internet sitesinde yayınlanır. Başvuru, organizasyonun adıyla Maliye Bakanlığı'na yapılır ve belirli belgelerle desteklenir; Organizasyonun tüzüğü, vergi numarasının ve vergi kaydının noter tasdikli kopyaları, en az 500 bireysel ya da tüzel kişi üye veya 200 profesyonel muhasebeci sertifikasına sahip üyelerin listesi, uluslararası muhasebe standartlarına uygun eğitimler düzenleme ve üyelerin eğitim planlarını içeren belgeleri sunmaları gerekir. Akreditasyon süresiz olarak verilir; ancak organizasyonun yıllık olarak üye bilgilerini Maliye Bakanlığı'na bildirme zorunluluğu vardır. Akreditasyon, yanlış bilgi verilmesi, yıllık güncellemelerin yapılmaması veya gerekli üye sayısının düşmesi gibi durumlarda askıya alınabilir veya iptal edilebilir. Akredite sürecini geçmiş muhasebeci birlikleri aşağıda sıralanmıştır;

- Azerbaycan Profesyonel Finans Yöneticileri Birliği (APFM)
- Azerbaycan Muhasebeciler ve Risk Uzmanları Birliği (ARPA)
- Genç Muhasebeciler Birliği (GMİB)
- Azerbaycan Sertifikalı Muhasebeciler Birliği (ASMA)

1.3.1. Azerbaycan Profesyonel Finans Yöneticileri Birliği (APFM)

Artan bir gelişme hızında yeni derneklerin ve organizasyonların ortaya çıkması zamanın talebidir. Bu talepten doğan Azerbaycan Profesyonel Finans Yöneticileri Birliği (APFM) 2007 yılında kurulmuştur. Kuruluşundan bu yana uluslararası finansal raporlama standartlarına geçiş ile ilgili projelerde aktif olarak yer almış, geniş deneyim kazanmış ve şu anda uluslararası akreditasyona sahip kuruluş olarak başarıyla faaliyet göstermektedir. Ülkemizde APFM gibi meslek kuruluşlarının faaliyetleri, sertifikalı yüksek nitelikli uzmanların yetiştirilmesi ve sürekli iyileştirilmesinin yanı sıra modern bilimsel, teknik ve yenilikçi sorunların çözümünde önemli rol oynar, muhasebe uzmanlarına uluslararası standartlara uygun kaliteli finansal muhasebe uygulamalarını yürütmek için gerekli bilgi ve becerileri kazanmalarına destek olmaktadır. APFM, Mart 2016'dan bu yana Avrupa'da 320.000 muhasebeci ve denetçiyi bir araya getiren Avrupa Muhasebeciler ve Denetçiler Federasyonu'nun (EFAA) tam üyesidir.

Kurum, 2013 yılından itibaren "FINANSIST" dergisini çıkarmaya başlamıştı. "Finansist" ekonomi, muhasebe ve denetim, finans yönetimi alanındaki uzmanlar için modern zamanlarda ekonomik ve finansal yaşamdaki önemli olayları, başarılı şirketleri, ünlüleri ve nüfuzlu kişileri kapsayan tematik ve uzmanlaşmış aylık yayın bültenidir. Kurumda sertifikalı eğitim merkezi bulunmakta, LINK-Infosystem - Azerbaycan'da akredite olmuş uluslararası meslek örgütlerinin bölgesel merkezi olarak muhasebe finans eğitimi alanında faaliyet göstermektedir. LINK'in ana faaliyet alanları arasında uzun vadeli muhasebe finans eğitimi ve uluslararası statüdeki kısa vadeli eğitim (personel eğitimi, gelişim kursları, uluslararası finans ve muhasebe eğitimi, uluslararası ve ulusal muhasebe ve danışmanlık hizmetlerinin uygulanması) bulunmaktadır (<https://www.apfm.az/haqqimizda/>)

1.3.2. Azerbaycan Muhasebeciler ve Risk Uzmanları Birliği (ARPA)

ARPA, 19 Mart 2009 tarihinde Azerbaycan Risk Uzmanları Birliği olarak ülkede finans ve yönetim alanında gelişme sağlamak amacıyla kurulmuştur. ARPA, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı ile Dünya Bankası tarafından yürütülen "Kurumsal ve Kamu Sektörü Hesap Verebilirliği

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

(CAPSAP)" projesi çerçevesinde 2014 yılından bu yana faaliyetlerini genişletmiş ve merkezleştirilmiş bağımsız muhasebe meslek örgütü olarak muhasebe meslek mensuplarını kendi çevresine toplamaya başarmıştır. CAPSAP projesi kapsamında, ARPA'ya bir sertifikasyon kuruluşu olarak Muhasebeciler için Mesleki Sertifikasyon (MPS) yürütme hakkı verilmiştir. Muhasebe alanındaki başarılı çalışmalar sonucunda ARPA, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'nın 21 Ekim 2019 tarihli ve g-02 sayılı kararı ile "Profesyonel Muhasebeciler Birliği" olarak akredite olunmuştur. ARPA, kuruluşundan bu yana yerel hükümet kurumları, finans kurumları, bankalar ve sigorta şirketlerinin yanı sıra Uluslararası Risk Uzmanları Birliği (GARP), Uluslararası Finans Kurumu (IFC) ve Tercihli Sigorta Enstitüsü (CII) gibi uluslararası kuruluşlarla yakın bir ilişki içinde çalışmaktadır. ARPA, GARP ile "Bankalarda Bankacılık ve Risk Yönetimi Temelleri Sertifikasyonu" için değerli kaynaklardan yerel dile çeviriler yaparak, eğitim programları geliştirmiş ve Mayıs 2009'da Bankalarda ilk Risk Yönetimi Sınavını gerçekleştirmiştir. Ayrıca IFC ile çok sayıda kurumsal yönetim değerlendirme projesi gerçekleştirmiştir. ARPA'nın misyonu, ülkede finans ve yönetim alanında profesyonel bir kültürün zenginleşmesini teşvik etmek ve böylece Azerbaycan ekonomisinin sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmaktır. Bunun için (<http://arpa.org.az/az/tar>):

- Finans ve yönetim alanındaki ilgili düzenlemeleri iyileştirmek için aktif olarak çalışır;
- İlgili alanlarda personel eğitimi ve mesleki gelişim için sertifika programları düzenler;
- Misyonu doğrultusunda izleyiciler için çeşitli faydalı etkinlikler düzenler;
- Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunur ve ilgili yayınları yayınlar;
- Hizmet kalitesini artırmak, modern uygulamaları incelemek ve yaygınlaştırmak için ilgili uluslararası, bölgesel ve yerel kurumlarla etkin ve yoğun bir şekilde iş birliği yapar.

1.3.3. Genç Muhasebeciler Birliği

Ana hedefi ülkede muhasebe uygulamalarının uluslararası standartlara uygun olmasını sağlamak, bu doğrultuda yerel girişimci yapılara yardım sağlamak ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde modern muhasebenin gelişmesine destek olmak olan Genç Muhasebeciler Birliği 5 Şubat 2000 tarihinde tescil edilmiş ve bugüne kadar başarıyla faaliyet sürdürmektedir. 2019 yılında "Genç Muhasebeciler" Birliği (GMİB), Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'nın ilgili kararıyla "Profesyonel Muhasebeci Organizasyonu" statüsüne kavuşturulmuş ve akredite edilmiştir. Birlik tüm faaliyeti boyunca sivil toplumun gelişimi, sağlıklı bir iş ortamının oluşturulması, muhasebe alanında personel eğitimi, bu alanda projelerin uygulanması, muhasebecilerin rolünün artırılması yönünde sürekli olarak çalışmaktadır. Şirketin çalışmaları aşağıdaki gibi özetlenebilir

- Ülkedeki ekonomik kalkınmaya yönelik reformlara yakından katılmak ve katkı sağlamak.
- Ekonomik açıdan bilgili modern personelin, sosyal açıdan duyarlı grupların, genç muhasebecilerin ve diğer mesleki alanlardaki uzmanların yetiştirilmesini desteklemek.
- Petrol dışı sektörün ve küçük işletmelerin gelişmesi yönünde girişimcilik alışkanlıklarının oluşturulması, aktif katılım ve eğitimin yanı sıra girişimcilik ve vergi kültürünün oluşması.
- Muhasebe, finans ve diğer ilgili alanlarda mevzuatın uygulanması yönünde tanıtım çalışmaları.
- Yabancı ülkelerde muhasebe alanında ileri düzeydeki uygulamaların incelenmesi ve teşvik edilmesi, uluslararası ilişkilerin organizasyonu, deneyim alışverişi.
- Genç muhasebeciler, yöneticiler ve diğer profesyoneller için bilgi ve danışmanlık hizmetlerinin organizasyonu

1.3.4. Azerbaycan Sertifikalı Muhasebeciler Birliği

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

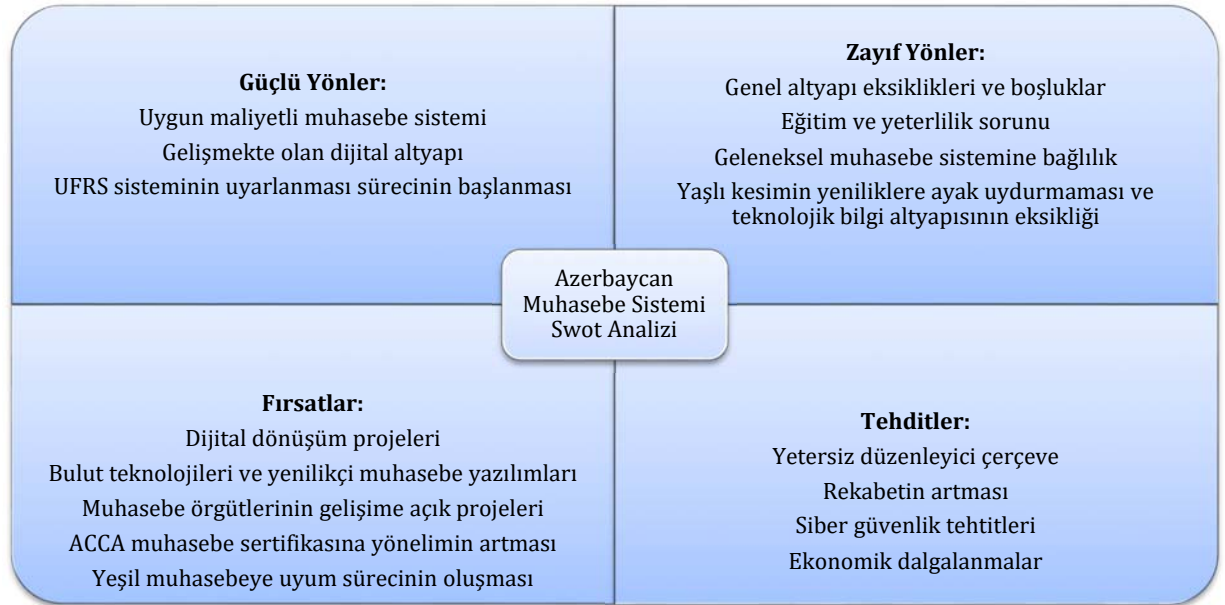
Azerbaycan Sertifikalı Muhasebeciler Birliği (ASMA), 6 Temmuz 2000 tarihinde kurulmuştur. Uzun vadeli ve istikrarlı faaliyetleri sonucunda, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'nın 3-23/3-4-1/2023 sayılı kararı ile 28 Nisan 2023 tarihinde "Muhasebe meslek kuruluşu" olarak akredite edilmiştir. ASMA'nın temel amacı, muhasebe, finans ve yönetim muhasebesi alanında çalışan profesyonelleri bir araya getirmek, muhasebe reformlarının ve uluslararası muhasebe standartlarının uygulanmasını teşvik etmek, üyelerinin kalıcı mesleki gelişimlerini desteklemek ve bilgi alışverişine olanak sağlamaktır. Bu doğrultuda, muhasebe meslek mensuplarına ve finans alanında çalışanlara yönelik eğitim ve seminerler düzenlenmektedir.

1.4. Azerbaycan Muhasebe Sistemi Swot Analizi

Azerbaycan'da muhasebe sistemi, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısına paralel olarak gelişim göstermektedir. Bu bağlamda, muhasebe uygulamalarının güçlü ve zayıf yönleri, fırsatlar ve tehditler, sistemin genel verimliliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Aşağıda, Azerbaycan muhasebe sisteminin SWOT analizi ile ilgili bir tablo sunulmaktadır. Bu analiz, mevcut durumu anlamak ve gelecekteki iyileştirmeler için stratejik kararlar almak amacıyla yapılmıştır.

Tablo 4

Azerbaycan Muhasebe Sistemi SWOT Analizi

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından hazırlanmıştır

2. Yöntem

Bu araştırmada, Azerbaycan muhasebe sisteminin gelişimi ve dönüşümünü incelemek için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma yöntemi şu aşamalardan oluşmaktadır. İlk aşamada, Azerbaycan muhasebe sistemi, uluslararası muhasebe standartları (UFRS) ve dijitalleşme süreci ile ilgili akademik makaleler, raporlar, kitaplar ve resmî belgeler taranmıştır. Bu kaynaklar, Azerbaycan'ın muhasebe reformlarını, yasal düzenlemeleri ve uluslararası normlara uyum sürecini anlamak için kullanılmıştır. Azerbaycan hükümeti tarafından uygulanan muhasebe ve

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

vergi kanunlarındaki değişiklikler, UFRS'ye uyum süreci ve dijitalleşmeye yönelik çıkarılan düzenlemeler, yasal mevzuatlar, muhasebe uygulamaları ve uluslararası standartlara uyum süreçleri, örgütlerinin, yasal düzenlemelerin, sertifika ve projelerin muhasebe uygulamalarındaki etkisi incelenmiştir. Araştırma kapsamında toplanan nitel veriler analiz edilerek Azerbaycan muhasebe sisteminin güçlü ve zayıf yönleri, dijitalleşmenin etkileri ve uluslararası standartlara uyum süreci genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Bu yöntem, Azerbaycan muhasebe sistemi ile ilgili değerlendirme yaparak, mevcut sorunların anlaşılmasına ve çözüm önerilerinin geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

3. Bulgular

Araştırma sonucunda Azerbaycan muhasebe sisteminin büyük işletmelerde uluslararası standartlara (UFRS) uyum sağlama konusunda başarılı olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak küçük ve orta ölçekli işletmelerde dijitalleşme ve uluslararası standartlara geçişte çeşitli zorluklar yaşanmaktadır. Büyük işletmelerde şeffaflık ve güvenilirlik artarken, kırsal bölgelerde muhasebeci ve eğitimli profesyonel eksikliği önemli bir sorun olarak tespit edilmiştir. Vergi reformları ve dijitalleşme adımları (e-fatura, e-defter) iş süreçlerini hızlandırmış, ancak özellikle küçük işletmeler teknolojik altyapı yetersizliği nedeniyle bu yeniliklere tam olarak uyum sağlayamamaktadır. Profesyonel muhasebe örgütleri ve uluslararası sertifikasyonlar mesleki gelişime katkı sağlasa da bu alanlarda daha fazla desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. Azerbaycan'da muhasebe sistemi, UFRS'ye uyum ve dijitalleşme sürecindeki gelişmeleri tablo halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

Tablo 5

Azerbaycan'da muhasebe sistemi, UFRS'ye uyum ve dijitalleşme sürecindeki gelişmeler

Başlık	Gelişmeler
Uluslararası Normlara Uyum	- UFRS'ye geçiş ile finansal şeffaflık ve yatırımcı güveni arttı. - Büyük ve orta ölçekli işletmeler için UFRS zorunluluğu getirildi. Ancak küçük işletmeler uyum zorlukları yaşıyor. - Kurumsal ve Kamu Sektörü Hesap Verebilirlik Projesi (CAPSAP)
Dijitalleşme Süreci	- E-fatura ve e-defter gibi dijital uygulamalar devreye alındı. - Vergi işlemleri, "Bir Pencere" sistemi ile kolaylaştırıldı.
Vergi Reformları	- 2019'daki reformlar, KOBİ'lere kolaylık sağladı. - Ancak küçük işletmelerin dijital altyapıya uyum sorunları sürüyor.
Eğitim ve Sertifikasyon	- Muhasebe mesleğinin profesyonelleşmesi için eğitimler ve sertifikasyon teşvik edildi. - ACCA gibi uluslararası sertifikalar yaygınlaştı. - Profesyonel Muhasebeci Sertifikası (PMS),
Kırsal Bölge Sorunları	- Kırsal bölgelerde eğitimli muhasebeci eksikliği mevcut.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

	- Dijitalleşme sürecinde yavaş ilerleme kaydedildi.
Örgütler	- ARPA, Genç Muhasebeciler Derneği, APFM, ASMA gibi örgütler uyumu teşvik ediyor ancak dijitalleşme ve eğitim alanında gelişime ihtiyaç var.

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından hazırlanmıştır

4. Sonuç ve Öneriler

Azerbaycan muhasebe sistemi, uluslararası standartlara (UFRS) uyum sağlama ve dijitalleşme süreçleriyle son yıllarda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Büyük ve orta ölçekli işletmeler, UFRS'yi benimseyerek finansal raporlarda şeffaflık ve doğruluğu artırmış, uluslararası yatırımcılar için daha güvenilir bir ortam yaratmıştır. Bununla birlikte, küçük ve orta ölçekli işletmeler, dijitalleşme ve uluslararası standartlara uyum konusunda önemli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Dijital muhasebe sistemlerinin uygulanmasında altyapı eksiklikleri ve eğitilmiş profesyonel sayısındaki yetersizlikler, bu uyum sürecini zorlaştırmaktadır. Kırsal bölgelerde eğitilmiş muhasebeci eksikliği ve teknolojik altyapı sorunları da bu sürecin önemli engellerindendir. Profesyonel muhasebe örgütleri ve uluslararası sertifikasyonlar mesleki gelişime katkıda bulunmuş olsa da, hala iyileştirilmesi gereken alanlar mevcuttur. Araştırma önerisi olarak ise KOBİ'ler için küçük ve orta ölçekli işletmelere, UFRS'ye uyum ve dijitalleşme süreçlerinde yardımcı olmak için eğitim ve teknik destek programları düzenlenmelidir. Kırsal bölgeler başta olmak üzere dijital altyapı güçlendirilerek, muhasebe süreçlerinin elektronik ortamda sağlıklı bir şekilde yürütülmesi sağlanmalıdır. Özellikle kırsal bölgelerde ve küçük şehirlerde yeterli eğitim almış muhasebeci sayısının artırılması için devlet ve üniversiteler iş birliğiyle eğitim programları düzenlenmeli, bu programlar sertifikasyonlarla desteklenmelidir. Profesyonel muhasebe örgütlerinin etkinliği artırılarak, muhasebecilerin uluslararası standartlara uyum ve dijitalleşme konusunda sürekli gelişim göstermelerine olanak tanınmalıdır. Küçük işletmelerin dijital platformlara adaptasyonunu kolaylaştırmak için teşvikler sağlanmalı ve bu süreçler basitleştirilmelidir.

5. Kaynakça

- Ahmadov, Z. (2007). *Son Teknoloji Gelişmeler Işığında Azerbaycan Muhasebe Sisteminin Uluslararası Muhasebe Standartlarına Yakınlaştırılması*, Master's thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi, Turkey
- Dikici, İ. (2017). *Türkiye-Rusya ve Azerbaycan karşılaştırmalı muhasebe sistemi* (Master's thesis, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Guliyeva, L. (2021). *Independent Audit System and Its Effects to Business: The Comparison Independent Audit System Between Azerbaijan and Turkey*, Master's thesis, Ca` Foscari University of Venice
- Mammadov, N. (2020). *Uluslararası Muhasebe Standartlarının Uygulanmasında Entegrasyon Sorunları: Azerbaycan Örneği*. Journal of Current Debates in Social Sciences, 3(2), 71-76.
- Varıcı, İ., & Hasanov, İ. (2019). *Azerbaycan'da UFRS'lerin Öğrenilme Süreci: Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma*. The Journal of International Scientific Researches, 4(1), 72-89.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Məhərrəmov, Q. Ə. O. (2022). *Rəqəmsal dövrdə mühasibatlıqda baş verən dəyişikliklər və Azərbaycan mühasibat sistemində rəqəmsal yeniliklərdən istifadə imkanları*, Doctoral dissertation, www. khazar. Org
- İmanova, M. (2022) *Azərbaycan'da Muhasebe Organizasyonu ve Uluslararası Muhasebe Standartlarına Geçiş Sorunsalı*, V Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Kongresi
- Öz, E. Bozdoğan, D. (2012), *Türk Vergi Sisteminde E-Maliye Uygulamaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:17, Sayı:2. S-42-50
- Həsənlı, E. A. (2022). *Yeni texnologiyaların mühasibat uçotuna təsiri və Azərbaycanda mümkün tətbiqlər*, Master's thesis, Khazar University , Azerbaijan
- Cəfərov E.O, Abdullayeva F.Ə & Məmmədyarov M.C (2011), *Azərbaycan'da muhasebe alanında reformların gerçəkləşdirilmesi*, Erişim linki: https://www.anl.az/down/meqale/maliyye_ve_ucot/2011/3/570192.pdf
- ifrs.org (2019), *IFRS Standartları—Dünya Çapındaki Uygulamalar*, Erişim linki: <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/jurisdictions/pdf-profiles/azerbaijan-ifrs-profile.pdf>
- maliyye.gov.az (2024), *Azərbaycan Cumhuriyeti Muhasebe Kanunu*, Erişim linki: <https://www.maliyye.gov.az/>
- muhasib.az (2006), *Muhasebe hesap planı*, Erişim linki: https://muhasib.az/Muhasibat/teshkili/hesablar_plani.php
- audit.gov.az (2014), *Azərbaycan Cumhuriyeti Denetim Odası*, Erişim linki: <https://audit.gov.az/Az/page/320>
- taxes.gov.az (2007), *Girişimci faaliyet konularının faaliyetlerinin "Tek durak" ilkesine göre düzenlenmesini sağlamaya yönelik tedbirler hakkında*, Erişim linki: <https://www.taxes.gov.az/az/post/266>
- muhasibat.az (2019), *Muhasebe ile ilgili kanunlar*, Erişim linki: <https://www.muhasibat.az/muhasibat-ucotu-ile-bagli-fermanlar/>
- dim.gov.az (2024), *Profesyonel muhasebeci sertifikası*, Erişim linki: <https://dim.gov.az/az/fealiyyet/qebul-ve-imtahanlar/pesekar-muhasib-sertifikati>
- e-muhasib.az (2019), *Muhasibat uçotu*, Erişim linki: <https://www.e-muhasib.az/article.php?cat=2&n=1>
- unec.edu.az (2024), *Yeşil ekonomi stratejisinin uygulanmasında finans sektörünün rolü*, Erişim linki: <https://news.unec.edu.az/xeber/105-telebe/11741-maliyye-ve-muhasibat-fakultesinde-yashil-igtisadiyyat-strategiyasinin-reallashdirilmasinda-maliyye-sektorunun-rolu-movzusunda-muhazire-kechirilib>
- e-muhasibat.gov.az (2024), *E-muhasebe portalının faaliyetleri nelerdir?* Erişim linki: https://e-muhasibat.gov.az/about-platform?type=home_content_1
- milliarxiv.gov.az (2018), *Tüzel kişilere ve bireylere hizmette "TEK PENCERE" İlkesi*, Erişim linki: <http://www.milliarxiv.gov.az/az/bir-pencere-principi>
- taxes.gov.az (2014), *Beyan İşleme Programı*, Erişim linki: <https://www.e-taxes.gov.az/dispatcher?menu=ebyn&submenu=3&nav=ebyn>
- muhasib.az (2024), *Elektronik Fatura*, Erişim linki: <https://www.muhasib.az/article.php?cat=5&n=904>
- muhasib.az (2019), *Muhasebede "bulut teknolojisi"*, Erişim linki: <https://www.muhasib.az/meqale.php?id=170>

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

azertag.az (2013), *Parasal ve finansal istatistiklerin derinliğı ve kapsamı genişletildi*, Erişim linki: [https://azertag.az/xeber/pul ve maliyye statistikasinin derinliyi ve ehateliliyi genislen dirilmisdir-213694](https://azertag.az/xeber/pul-ve-maliyye-statistikasinin-derinliyi-ve-ehateliliyi-genislen-dirilmisdir-213694)

tacir.pro (2024), *Tacir.pro hakkında bilgi*, Erişim linki: <https://tacir.pro/page/view/1>

hesabat.az (2024), *Online Muhasebe Yazılımı ve faydaları*, Erişim linki: <https://hesabat.az/aboutus>

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Orhan Kemal'in Ekmek Kavgası Adlı Eserinin Kurumsal İktisat Yönünden İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi. Mustafa Ercan KILIÇ¹, Arş. Gör. Mehmet Latif TURGUT²

Özet

Bu çalışmada Türkiye'nin kurumsal yapısı, edebi eser üzerinden analiz edilmiştir. Eser olarak Orhan Kemal'in "Ekmek Kavgası" adlı eseri seçilmiştir. Ekmek Kavgası adlı eser aslında bir roman değildir. Ancak kısa hikayelerden oluşan çalışma, sanki bir romandan kesitler sunmaktadır. "Ekmek Kavgası", bu haliyle toplumun gerçeğini yansıtabilme çabasını içinde barındırmaktadır. Çukurova' da muhtelif ortamlarda (çoğunlukla işyeri) geçen enstantaneleri çarpıcı bir biçimde hikâye etmektedir. Zamanın ekonomik zihniyetini (geçen süre zarfında toplumda pek bir ilerlemenin olmadığını da düşünecek olursak) ve ekonomide geçerli olan enformel kuralları tarif etmektedir. Eserden alıntılar çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Konu edilen mevzular hem eserin neşredildiği dönem hem de bugünün Türkiye'si için yorumlanmıştır. Genel olarak Türkiye'de enformel kuralların bazısında devamlılık, bazısında gerileme ve bazısında ilerleme tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İktisat, Enformel Kurallar, Kültür İktisadı, Orhan Kemal

1. Giriş

Kurumsal iktisat 19.yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bir iktisat ekolüdür. Sosyal bilimlerdeki pozitivism ve tarihselcilik tartışmasında tarihselci kanadı temsil etmiş olan Alman Tarihçi Okulundan etkilenmiştir (Basılğan, 2010). Bu bağlamda temelde neoklasik iktisatın statik analizini reddeden kurumsal iktisat alternatif olarak dinamik ve tarihselci bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, odağında kurum olarak ifade edilen ve toplumsal ilişkilerin üzerinde yürüdüğü zemini tanımlayan bir kavram üzerine inşa edilmiştir. Veblen'in entelektüel arka planını oluşturduğu kurumsal iktisat (Rutherford, 2001, s. 174), anaakım iktisadın iktisadi probleme yönelik ortaya koyduğu ve bireyin öznesi olduğu, evrensel, tek tipçi ve indirgemeci olarak gördüğü anlayışı tamamıyla reddetmektedir. Buna karşın öznenin toplum olduğu, toplumsal ilişkileri şekillendiren ve toplumla birlikte şekillenen enformel ve formel kurallar ve kurumlar üzerinden iktisadi problemin ele alınması gerektiğini söylemektedir (Veblen, 2005, ss. 19-31). Bu çerçevede bahsi geçen enformel ve formel kural ve kurumların toplumlara özgü olması sebebiyle neoklasik iktisadın evrensellik iddiasını da reddetmektedir.

Neoklasik iktisatın anaakım ekol haline gelmesiyle heterodoks bir yaklaşım halini alan kurumsal iktisat, 1930'lu yıllardan itibaren itibarını kaybetmiştir. Daha sonraki yıllarda kurumsal anlayışın tekrar gündeme gelmesi ise Yeni Kurumsal iktisatın ortaya çıkışı ile mümkün olmuştur. Anaakım iktisadı tamamen reddetmek yerine onun temel varsayımlarını kabul eden YKİ, diğer taraftan tam bilgi ve sınırsız rasyonellik gibi varsayımları eksik bilgi, sınırlı rasyonellik, eksik sözleşmeler ve işlem maliyetleri gibi kavramlarla ikame ederek anaakım iktisada eklemlenmiştir (Çetin, 2012, s. 44). Bu haliyle YKİ, anaakım iktisada bir alternatif olarak değil daha ziyade onun tamamlayıcısı olarak konumlanarak halefi olduğu kurumsal iktisattan ayrılmaktadır.

¹İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mercan.kilic@inonu.edu.tr

² İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mehmetlatif.tugut@inonu.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Yukarıda da bahsedildiği üzere kurumsal iktisatın vurgu yaptığı kurum kavramı, formel yapıların yanında kültür, inanç ve gelenek ve görenek gibi enformel yapıların da kurumsal yapının bir parçası olduğunu göstermektedir. Ancak bu tarz enformel kurumlar sayısal olarak analize elverişli olmadıklarından, bu kurumlara ilişkin değerlendirmeler daha ziyade nitel analiz yoluyla mümkün olabilir. Buradan hareketle, bir toplumda enformel kural ve kurumların değişimine tanıklık etmeleri itibarıyla dönem hikâye ve romanları gibi edebi eserler, bahsi geçen nitel analize konu edilmeye uygun yapıtlardır. Bu çalışmada Orhan Kemal'in Ekmek Kavgası adlı eserinde yer alan hikâyeler üzerinden bahsi geçen enformel yapı hem eserin kaleme alındığı dönem hem de günümüz Türkiye'si açısından incelenmiştir.

Orhan Kemal yaşadığı dönemin gerçeklerini edebiyatına yansıtan bir yazar olarak karşımıza çıkmaktadır. İdeolojik olarak sol görüşlere sahip olan Orhan Kemal'in edebi yazınında sınıf çatışması teması hakimdir. Kendisi de fabrikada çalışmış olan yazarın 'Ekmek Kavgası' eserindeki hikâyelerin büyük bir çoğunluğu fabrika işçilerinin iş hayatı ile ilgilidir. Bunun dışında kenar mahallelerde yaşayan gelir durumu düşük insanların hayatlarından kesitler anlatılmaktadır. Bu bağlamda dönemindeki 'sıradan' insanın hayatı ile ilgilenmiş ve dolayısıyla kurumsal iktisadın doğrudan ilgi alanı olan enformel kurallar, kurumlar, inanç ve kültür ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.

2. Yöntem ve Literatür

Bu makalede Orhan Kemal'in 'Ekmek Kavgası' isimli eseri kurumsal iktisat perspektifinden incelenmiştir. Eser içerisinde bahsi geçen olaylar birer analiz aracı olarak kullanılarak tümevarımsal bir metot takip edilmiştir. Ayrıca Orhan Kemal'e ait eserlerin konu edildiği sosyal bilim alanlarında yapılmış çalışmaların yer aldığı literatür aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1

Orhan Kemal ve Sosyal Bilimler Üzerine Literatür Taraması

Başlık	Dergi	Yıl
EMEKCİLERİN GÜNDELİK HAYATINI GÖRÜNÜR KILMAK: "BEREKETLİ TOPRAKLAR ÜZERİNDE" İLE 40'LI 50'Lİ YILLARA GERÇEKÇİ BİR BAKIŞ	Çalışma ve Toplum	2008
DEVLET KUŞU ROMANINDA SINIF ÇATIŞMASI	Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi	2015
BEREKETLİ TOPRAKLAR ÜZERİNDE İŞÇİ SINIFININ OLUŞUM SORUNLARI VE ORHAN KEMAL	Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi	2017
ORHAN KEMAL VE YAŞAR KEMAL ROMANLARINDA TARIMDA DÖNÜŞÜM VE MEVSİMLİK İŞÇİLER	Praksis	2017
ORHAN KEMAL'İN BEREKETLİ TOPRAKLAR ÜZERİNDE, MÜFETTİŞLER MÜFETTİŞİ, ÜÇKAĞITÇI, ADLI YAPITLARINDA KÜLTÜREL UNSURLARIN ÇEVİRİSİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME	Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi	2018

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ORHAN KEMAL'İN "BEREKETLİ TOPRAKLAR ÜZERİNDE" ADLI ESERİNDE GÖÇ OLGUSU VE ÖTEKİ	Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi	2019
ORHAN KEMAL'İN ÇİKOLATA ÖYKÜSÜNDE YOKSULLUĞUN İZİ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi	2020
ORHAN KEMAL'İN "ESKİCİ DÜKKANI" NDA TOPLUMSAL DEĞİŞME VE AİLE	Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi	2020
ORHAN KEMAL ROMANCILIĞININ NİTELİKLERİ YENİLİKLERİ	Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi	2020
ORHAN KEMAL'İN ROMANLARINDA GÖÇ MERKEZİ OLARAK KENTLER VE KÜLTÜREL ARAF	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi	2020
ORHAN KEMAL'İN BEREKETLİ TOPRAKLAR ÜZERİNDE VE GURBET KUŞLARI ADLI ROMANLARINDA TAŞRALI İNSANIN DEĞİŞİM SÜRECİ	Mavi Atlas	2020
EFENDİ-KÖLE DİYALEKTİĞİ BAĞLAMINDA ORHAN KEMAL'İN ESKİCİ VE OĞULLARI ESERİ	Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi	2022
MÜLKİYET TUTKUSUNUN TÜRKİYE TOPLUMSAL HAFIZASINA YANSIMALARI: ORHAN KEMAL ROMANLARI ODAĞINDA BİR İNCELEME	Folklor / Edebiyat	2022
ORHAN KEMAL'İN HİKÂYELERİNDE EKONOMİK EŞİTSİZLİĞİN İZLERİ ÜZERİNE BAZI DİKKATLER	International Journal of Filologia	2023

3. Tartışma ve Bulgular

Bu bölümde Ekmek Kavgası adlı eserden doğrudan alıntılar yapılarak çeşitli başlıklar altında değerlendirilecektir. 24 kısa hikâyeden oluşan eserden Mahalle Bekçisi Ali, Bir Yılbaşı Macerası ve Uykü adlı hikâyeler seçilmiş ve bu hikâyelerden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Makam ve İtibar, İşçi ve İşveren, İşçi Sömürüsü ve Kayıt dışılık, Rüşvet ve Yolsuzluk olmak üzere 4 ayrı başlık altında değerlendirmeler yapılmıştır. Son iki başlık aynı hikâye ile ilgili olduğu için bir arada sunulmuştur. Değerlendirmeler hem 2. Dünya Savaşı dönemi hem de bugünün Türkiye'si göz önünde bulundurularak açıklanmıştır.

3.1. Mahalle Bekçisi Ali: Makam ve İtibar

Bu mahalleye, hem de vaktiyle amelelik ettiği: fabrikanın bulunduğu bu mahalleye bekçi olmak, gururunu okşamıştı. Eskiden yüzüne bakmayan, itip kakan «alt tarafı iki paralık amele» gibilerden, onu sümsükleyen ustabaşından ta fabrika kapıcısına kadar herkes, imdi ona hususî bir kıymet verecekti. Hatta, kim bilir, belki de patron çağırarak, kulağına usullacık bir eyler fısıldayacaktı. Böyle şeylerle patronlar doğrudan doğruya meşgul olmasalar bile, kapıcıları,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

idare memurları velhasıl «Mahremi esrar» lan olan bir yakınları vasıtasıyla bu işi gördüklerini' Ali biliyordu. Sonra Ali gene biliyordu ki, fabrikaların polis ve bekçiye sık sık işleri düşer, öyle ya, memleketin her tarafından çekilip gelmiş, «Ne ediği belirsiz, bin ananın doğurduğu bu ipallah, sivri külâhı takımını idare etmek kolay mı (Ekmek kavgası, s.21)

Ali, kırılan neşesiyle bir kenarda bekliyor, onu orada görmemelerine, «Vay, Ali'ye bak yahu, bekçi olmuş ...Lan bekçi olmuş Ali be...Lan yaşa be Ali bekçi olmuş Ali, bekçi oldun ha. Nasıl olabildin yahu!» gibilerden imrenmemelerine kızılıyordu. Tam bu sırada, Ali'nin eskiden çalıştığı atelye arkadaşlarından birisi kapıdan göründü, bezgindi. Ali'nin yanından ağır ağır geçti, fakat... Ali öksürdü. Arkadaşı gene fark etmedi. O zaman Ali, bir parçada sinirlenerek onu kolundan çekti. Çatık kaşlı duruşuyla: «Kör müsün, bak, bekçi oldum ben!» demek •istiyordu. Beriki hâlâ oralı değildi. Hep o bezgin, bir parçada uyuşuk haliyle Ali'ye baktı, sonra lâf olsun diye konu tu: — Bekçi mi oldun imdi de? — Ya, bekçi oldum. Nasıl? Beriki omuz silkip yere tükürdü. Bu haliyle anlatmak istiyordu ki, «Ha bekçi olunmuş, ha amele...» (Ekmek kavgası, s.22)

Türk toplumu asker kökenli bir millet olduğu için orduya mensubiyet her daim şan ve itibar vesilesi olmuştur. Velez ki ekonomik bir kariyer dahi düşünülse bu meselenin ordu ve/veya polis/bekçi gibi güvenlik ve emniyeti sağlayan bir vazife üzerinden tedarik edilmesi ayrı bir iftihar vesilesi olmuştur. Hikâyede konu edilen bekçilik kariyeri de bu hisler üzerinden betimlenmiştir. Her ne kadar bu ulvi hisler umumi olarak aksettirilmemiş de olsa yine de varlığı şiddetlidir. Ancak değişen zihniyet ve makamı artık gelir düzeyi üzerinden değerlendiren bir bakış açısı da hikâyeye de sunulmaktadır. Hatta çoğunluğun artık böyle düşündüğü hissi verilmektedir. Şu anki Türkiye'de insanlar da her ne kadar askeri görevler halen kıymetli görülse de eskisi gibi şaşalı bir algı uyandırmamaktadır. Tüketime artması ile maddi değerler, manevi değerlerin önüne geçmiştir. Meslekler için birinci planda ne kadar kazandığı gelmektedir. Tabi ki bu durum benzer şartlardaki meslekler içindir. Yoksa yüksek gelir getiren hayvancılık, çiftçilik, çobanlık veya sanayide ustabaşılık gibi mesleklerde ciddi açık bulunmaktadır. Daha doğrusu insanlar yüzüne bile bakmamaktadır.

3.2. Bir Yılbaşı Macerası: İşçi ve İşveren

Nuri on iki seneden beri bu fabrika muhasebesinde, hep bu işte ve seksen lira maaşlı bir memurdu. Seksen lira alıyordu ve otuz beş yaşında olduğu halde beş çocuk babasıydı. Annesi, dul ablası da başındaydı... Muhiddin otuz yaşlarında, bir eski zengin çocuğu, bolluk ve varlık içinde seyahatler etmiş, İstanbul'da tahsil bahanesiyle paralar yemiş, barlarda kadınlar sevmiş, iyi giyinmesini bilen biriydi. Hâlâ öyle... 1932'de babası iflâs ettikten sonra, Muhiddin tahsili filân bıraktı. Hayata atıldı. Şimdi babası ufacak bir manifatura mağazasının sahibidir, oğluna hiçbir yüküğü yoktur. Annesiyle kardeşleri, babasının yanındadırlar. Muhiddin, bir başı bir peşi, aldığı yüz lirayı keyfine göre sarfeder ve kafayı bulduğu sıralar yalnızsa, maziye tatlı tatlı düşünür, yalnız değil de bir arkadaşıyla beraber içiyorlarsa, ona bitmez tükenmez maceralar anlatır durur. Fabrika sahibi Hurşit Ağa, babasının eski bir ahabası olduğundan, dostunun oğlunu her fırsatta kollar, yılbaşlarında çıkan ikramiyelerin çoğunu ona veririr, maaş zamlarında ilk peşin onu düşünür (Ekmek kavgası, s.68).

Gece vakti, işin mi yok, demiş bulundu. Muhiddin'in kaşları derhal çatıldı: — Gece vakti işim mi yok? Ulan amma do nankörsün be! Başını sertçe kaldıran Nuri: — O da ne demek? dedi. — Ne demeği var mı? Bu kapının ekmeğini yiyoruz. Bir insan yediği çanağa... Nuri lahavle çekti, — Alnımın terini yiyorum. Hurşit Ağa bana avantadan ekmek vermiyor... — Teh...Bu zamanda iş görececek adam...Lise mezunları boş geziyor... Bulunmaz Bursa kumaşı değilsin ya... Sen işten

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

haber ver... — Ben buranın kahrını on iki senedir çekiyorum arkadaş! — İstersen yirmi iki senedir çek, mecbursun!... Nuri sapsarı kesildi: —: Allah beni Hurşit Ağanın fabrikasına köle diye yaratmadı. Muhasebe işleri sanattır, bir de... Çakarsın ya...Benim için hava hoş... Nereye gitsem bulurum bu maaşı... — Zor bulursun (Ekmek kavgası, s.69-70).

Orhan Kemal'in hikâye ve romanlarında en az yer verilen karakter işveren (ağa veya patron) namıyla dolaşan şahıstır. Genelde bu karakter işçiler arasında tartışma konusudur. Her durumda işvereni savunan (genelde bunun sebebi olarak da ya fazladan para kazanan veya işveren ile akrabalık gibi yakınlığı olan) biri ile düzene itiraz eden veya hoşnutsuzluğu dile getiren diğeri arasında münakaşa olmaktadır. Savunan taraf genelde kanaat etmenin faziletini belirtirken muhalif taraf adaleti vurgulamaktadır çünkü hemen her seferinde işveren çok kazanmaktadır. İki tarafında istinat noktası Allah inancıdır. Allah inancı formel kurallardan daha çok tesir etmektedir. Kimse formel kurallardan bahis açmamaktadır. Bu durum bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Yani birçok organizasyonda, firmada özellikle işveren-işçi münasebetlerinde vicdani telkinlere daha çok başvurulmaktadır. Hakkını helal etmeme, lanet okuma, beddua etme gibi tavır ve davranışlar genele hakimdir. Hatta bazen bizzat şiddet uygulama şeklinde tabi ki eskiye nazaran yasal yollar üzerinden hak arama, dava açma veya talepte bulunma seviyesi artmıştır ancak yasal prosedürlerin çok yavaş ilerlemesi insanların enformel kurallara ve/veya kaynaklara başvurmasını zaruri hale getirmektedir.

3.3. Uyku: İşçi Sömürüsü ve Kayıt Dışılık ile Rüşvet ve Yolsuzluk

Ustabaşının kendisine baktığını fark edince, işi bıraktı, doğruldu. «Ooof, of be!» dedi. Ustabaşı gülerken Baba Ferhat'ın yanına geldi, bir eyler konuştular, sonra, Ustabaşı, tamir odasının yanına gitti. Kapının sağ duvarındaki mermer levhada şarteli indirdi. Atelye çatısı altında dönen ana volan sarsılarak yavaşladı ve fabrika istop etti. Herkes paydos sanmıştı... Halbuki ustabaşı, tornalardan birinin üstüne sıçradı, düdüğü öttürdü, ameleleri topladı. Nutuk söyler gibi: —Bana bakın! Diye bağırırdı, öğleden sonra iş var... Sabaha kadar çalışacağız belki de... İsteyen gidebilir, kalan çift yevmiye alacak... İsteyen gider, dedim, zorla değil... Atelyeye bir sessizlik çöktü. Sonra mırıltılar, fiskoslar başladı, arkasından da Baba Ferhat'ın ege sesi. Onuncu presin işçisi çocuk Sami, etrafına bakındı, yutkunduydu, gözlerini ovaladı... öyle canı sıkılmıştı ki... «Gitsem mi?» diye aklından geçirdi, sonra caydı... Ustabaşı aksidir, Sami işi bırakır giderse, ustabaşı bir daha fabrikaya adım attırmaz onu. Fabrikanın amelelere ihtiyacı yok ki, kapının önü kendi kadar çocuklarla dolu. Saat ücretlerinin düşmesine sebep hep bu aylak çocuklar (Ekmek kavgası, s.81).

Ustabaşı kimsenin kımıldamadığını görünce makineden atladı. Gitti şarteli itti. Volanlar dönmeğe başladılar, Baba Ferhat'ın ege sesi silindi. Mevsim yazdı. Atelyenin arka pencerelerinden olanca hızıyla vuran öğle güneşi, içerden altı tav ocağının kızılığını alıyordu. İş Kanunu'na göre fabrika saat birden itibaren paydos etmeğe mecburdu. Onun için, fabrikanın gürültüsü dışardan işitilir de İş Dairesinin kulağına gider diye, Ustabaşının emriyle fabrika bekçileri atelyenin tek mil pencerelerini, tavandaki yuvarlak deliklere varana kadar örtünce, atelye karardı, tav ocaklarının kızılığı birden bütün kuvvetiyle meydana çıktı. Çok geçmeden atelyenin elektrikleri yandı, ocaklar tekrar sönükle tiler (Ekmek kavgası, s.81-82).

Kapıyı açtı, Celâl usta büyük mengeneye yaslanmış, ayakta uyuyor... Ustabaşı, dudakların titreten, gözlerini kısan bir hırsıyla odaya daldı. Celâl ustayı omuzundan hırslı hırslı sarstı. Celâl usta sıçradı. Beriki bas bas bağıırıyordu. —Aferin sana! Bunun için mi getirdik seni amelenin başına. Sen böyle yaparsan amele ne yapmaz. Tornalar boş dönüyor, presler boş

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

dönüyor, freze... Kilovatlar su gibi akıyor, amelenin her biri bir yana dağılmış... Yazık günah değil mi... Vicdansız herifler! İş ki ustanın arası oldum bittim açıldı. Celâl usta uyku sersemliğinin verdiği şaşkınlıktan kurtuldu: — Fazla patırtı etme! dedi, senin karşında iki paralık amele yok... Ben... — Ne hal olursan ol! Bu kapıya namuslu adam lâzım. Celâl usta kıpkırmızı kesildi (Ekmek kavgası, s.87).

Celâl usta kıpkırmızı kesildi. Günlerden beri dolmuştu zaten, boşandı: —Doğru konu, dedi, doğru konu, bak...Biz bu dünyada namus için yaşıyoruz. Buraya namuslu, adam lâzımında ne oluyor? Biz namussuz muyuz? Kinle bakıştılar. Celâl usta devam etti: —Çoluk çocuğun anasını ağlatıyorsunuz. Hükümet İş Kanunu yapar, günde sekiz saat mesai kabul eder, siz fakir fukarayı on sekiz saat çalıştırırsınız. Bu mu namusunuz? — O senden sorulmaz. Sen, sana tevdi edilen, vazifeye bak, üst yanına karıma! —Peki... Madem ben de bilirim işimi öyleyse. Yarın, eğer bizzat İş Dairesine gidip, her şeyi bir bir ihbar etmezsem, nah, nah, bunnarı bıyıklarını gösterdi kazıtırım. (Ekmek kavgası, s.87-88).

Sosyalist görüşü benimseyen Orhan Kemal için işçi sömürüsü her zaman hikâyenin bir tarafından girer. Tabi bu hikâyede sömürü hukuki olarak da açık ve nettir. Ağır sanayide, kayıt dışı üretim doğrudan bir sömürü meselesidir çünkü sağlık açısından olumsuz durumlar oluşturmaktadır. Ayrıca fabrika koşullarının yetersizliği ve çocukların kayıt dışı çalıştırılması açık bir sömürü işareti. Şimdilerde çocukların çalıştırılma hususunda oldukça ilerleme kaydedilmiştir. Zaten bugünün çocuklarını herhangi bir işte çalıştırmak meseledir. Teknolojinin gelişmesi ve hayat standartlarının yükselmesi gibi durumlar çocukları iş dünyasından neredeyse bütünüyle uzaklaştırmıştır. Bunun dışında fabrika koşulları da artık iyileştirilmiş ve daha konforlu ortamlarda çalışılmaktadır. Ayrıca üç vardiya oluşturmak gibi alternatifler geliştirilmiştir. Kayıt dışı üretim ise daha çok küçük ölçekli atölyelerde gerçekleşmektedir. Kurumsal firmalar sürekli denetlendiği için bu tür işlere teşebbüs etmeleri zorlaşmıştır. Kayıt dışı çalıştırma daha çok hizmet sektöründe var olmaktadır. Ayrıca Suriye, Afganistan gibi ülkelerden göç etmiş insanlar bu tür kayıt dışı faaliyetlere maruz kalmaktadır.

Fabrika sahibi sabahleyin erkenden geldi; kısa boylu, fakat gayet biçimli bir adamdı. Odasına geçti. İlk önce ustabaşıyla uzun uzun konuştu, sonra Celâl ustayla. Fakat Celâl ustaya, ustabaşının şikâyetine dair hiçbir şey açmadı. Celâl usta çıkarken, patron, mavi bir zarfı uzattı: —Bütün gece uykusuz kaldınız... Celâl usta zarfı teşekkürle aldı. Beriki ilâve etti: —Ustabaşıyla barışın olmaz mı? Zarfın içinde 25 lira vardı (Ekmek kavgası, s.90).

Fabrika hikayesinin devamı olan bu kısımda formel kuralların bilincinde olan ve sömürü düzenine yasal yollarla mücadele edecek tek figür de rüşvete mağlup olmaktadır. Bu durum da aslında topluma ümit olacak tek karakterin yok olması yani ümidin bitmesi ve bu devran böyle gelmiş böyle giderin sahnesidir. Orhan Kemal'in hikâye ve romanlarındaki genel kötümserlik burada da ön plandadır. Mutlu son bir tarafa, mutlu karelere bile rastlanmamaktadır. Bu belki yazarın yaşadığı dönemin etkisiyle şiddetlidir. Mesela, İstanbul'da geçen sonraki romanlarında belli ölçüde mizahı dahil etmesi belli bir iyimserliğin yansımasıdır. Faraza Orhan Kemal bugün bu hikâyeyi kaleme alsaydı muhtemelen çok daha iyimser bir yaklaşım sergileyecekti. Bir şekilde, 2 Dünya Savaşını da (ilk savaş döneminde bebek olsa da) tecrübe eden birinin iyimser olması zordur. O dönem iyimserlik Amerika gibi savaştan uzak ülkelerde bulunmaktadır. Tabi, genel iyimserlik bir tarafa rüşvet, yolsuzluk meseleleri hala Türkiye'nin önemli sorunlarından biridir. Özellikle ekonominin kötüye gittiği son 7-8 yılda mali suçlar üzerindeki devlet denetimi zayıflamış ve sonucunda "Dilan Polat" türü örgütsel yapılar hızla artmıştır. Deprem sonrasında

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

MASAK adlı kamu kurumu aracılığıyla bu tür yapılanmaların üstüne gidilmiştir. Ancak bu yapılar halihazırda ekonomik düzene ciddi zarar vermiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye'nin kurumsal yapısı, edebi eser üzerinden analiz edilmiştir. Eser olarak Orhan Kemal'in "Ekmek Kavgası" adlı eseri seçilmiştir. Eserden alıntılar çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Konu edilen mevzular hem eserin neşredildiği dönem hem de bugünün Türkiye'si için yorumlanmıştır. Genel olarak Türkiye'de enformel kuralların bazısında devamlılık, bazısında gerileme ve bazısında ilerleme tespit edilmiştir.

Rüşvet ve yolsuzluk olayları dün de bugün de devam edegelmiştir. Konjonktürel bir artma ve azalma yaşanan bir alandır. Mesela 1980li yılların başında oldukça popüler olan bu tür olaylar sonra sönümlenmiş ve 90lı yılların ikini yarısında yeniden artış gösteren bu tür olaylar 2010lu yıllara doğru yine zayıflamış ve en son 2010lu yıllardan bugüne kadar yine popüler hale gelmiştir. Şimdilerde rüşvet ve yolsuzluk olaylarıyla mücadele dönemidir. İşçi haklarında ve kayıt dışılık da belli ölçüde ilerleme kaydedilmiştir. Ancak bugün, insanlar yasaların uygulanması hususunda daha dikkatli ve duyarlıdır. Gelir dağılımı düne göre iyi olsa da bugün de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Geçim derdi devam etmekle birlikte şekil ve içerik değiştirmiştir. Ancak insanların geçim derdi hususundaki tepkileri çok değişmemiştir. Lakin bugün geliri yüksek insanları körü körüne savunanlar azalmıştır. Bireysellik daha ön plandadır. Kraldan çok kralcılık istibdat dönemlerinin kötü bir mirası olarak giderek kaybolmaktadır. Makama göre itibar eskisi kadar revaçta değildir. Bugün insanlar parasal ölçütlere daha çok önem vermektedir.

5. Kaynakça

- Antakyalı, B. (2020). Orhan Kemal'in Çikolata Öyküsünde Yoksulluğun İzleri. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3(1), 136-147.
- Armağan, B. (2022). Efendi-Köle Diyalektiği Bağlamında Orhan Kemal'in Eskici ve Oğulları Eseri. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 6(4), 1325-1337.
- Basilgan, M. (2010). Alman Tarihçi Okulu'nun Joseph Alois Schumpeter Üzerine Etkisi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(3), 51-85.
- Benek, S. (2023). Orhan Kemal'in Hikâyelerinde Ekonomik Eşitsizliğin İzleri Üzerine Bazı Dikkatler. International Journal of Filologia, (10), 46-62.
- Bilgin, O. (2017). Bereketli Topraklar Üzerinde İşçi Sınıfının Oluşum Sorunları ve Orhan Kemal. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 52(1), 231-247.
- Bölükmeşe, E. (2019). Orhan Kemal'in "Bereketli Topraklar Üzerinde" Adlı Eserinde Göç Olgusu ve Öteki. Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi/Electronic Journal of Social Sciences, (5), 57-72.
- Börklü, J. G. Orhan Kemal'in "Eskici Dükkanı" nda Toplumsal Değişme ve Aile. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 4(3), 157-183.
- Çetin, T. (2012). Yeni Kurumsal İktisat. İstanbul Journal of Sociological Studies (45), 43-73.
- Kanter, B. (2020). Orhan Kemal'in Romanlarında Göç Merkezi Olarak Kentler ve Kültürel Araf. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 60(1), 331-346.
- Kemal, O. (2023). Ekmek Kavgası (66.Baskı b.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Köse, H., & Vesek, M. (2022). Mülkiyet Tutkusunun Türkiye Toplumsal Hafızasına Yansımaları: Orhan Kemal Romanları Odağında Bir İnceleme. Folklor/Edebiyat, 28(112), 907-927.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Müftüoğlu, B. G., & Hacısalıhoğlu, E. (2008). Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: "Bereketli Topraklar Üzerinde" ile 40'lı 50'li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış. *Çalışma ve Toplum*, 3(18), 43-67.
- Narlı, M. (2020). Orhan Kemal Romancılığının Nitelikleri Yenilikleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(3), 33-44.
- Oruç, O. (2020). Orhan Kemal'in Bereketli Topraklar Üzerinde ve Gurbet Kuşları Adlı Romanlarında Taşrah İnsanın Değişim Süreci. *Mavi Atlas*, 8(2), 507-516.
- Rutherford, M. (2001). Institutional Economics: Then and Now. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 173-194.
- Uluşahin, E. (2018). Orhan Kemal'in Bereketli Topraklar Üzerinde, Müfettişler Müfettişi, Üçkağıtçı, Adlı Yapıtlarında Kültürel Unsurların Çevirisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 11-31.
- Ulutaş, N. (2015). Devlet Kuşu Romanında Sınıf Çatışması. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (49), 401-411.
- Veblen, T. (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi*. (Z. Gültekin, & C. Atay, Çev.) İstanbul: Babil.
- Yıldırım, U. D. (2017). Orhan Kemal ve Yaşar Kemal Romanlarında Tarımda Dönüşüm ve Mevsimlik İşçiler. *PRAKSIS*, (1).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Nizâmiye Medreseleri ile İlk Üniversiteler Arasındaki Tüzel Kişilik Tartışması

The Legal Personality Debate Between Nizamiye Madrasahs and the First Universities

Arş. Gör. Dr. Nadir BAŞTÜRK¹

Özet

Nizâmiye medreseleri ve ilk üniversiteler pek çok özellikleri açısından benzerlik göstermesine rağmen, farklılıkları da olduğu aşîkârdır. En önemli farklılıkları, medreselerin vakıf hukukuna göre tesis edilmesi, üniversitelerin öğrenci ve hocaların bir araya gelerek oluşturduğu korporasyonlar/loncalar şeklinde, tüzel kişilikler olarak kurulması kabul edilmektedir. Ancak Bazı Batılı araştırmacıların görüşleri, İslâm'ın klâsik çağında korporasyonun mevcut olduğu ve Orta Çağ'da Batı'da ortaya çıkan korporasyonu etkilediği yönündedir. Özellikle İslâm dünyasındaki Sünnî mezheplerin bir korporasyon/lonca olarak örgütlendiği kaydedilmektedir. Araştırmacıların hemfikir olduğu konu ise, Avrupa'da ilk defa ortaya çıkan ve türünün tek örneği olan kolej sisteminin, İslâm dünyasındaki vakıf temelinde kurulan eğitim kurumlarıyla birebir örtüşmesidir.

Anahtar Kelimeler: Üniversiteler, Nizâmiye Medreseleri, Korporasyon/Guild/Tüzel Kişilik ve Vakıf

Abstract

Although Nizamiye madrasahs and the first universities are similar in many aspects, it is obvious that they also have differences. The most important differences are accepted as the establishment of madrasahs in accordance with foundation law, and the establishment of universities as legal entities in the form of corporations/guilds formed by students and professors coming together. However, some Western researchers believe that corporations existed in the classical age of Islam and influenced the corporations that emerged in the West in the Middle Ages. It is noted that especially the Sunni sects in the Islamic world are organized as a corporation/guild. The issue that researchers agree on is that the college system, which emerged for the first time in Europe and is the only one of its kind, coincides exactly with the educational institutions established on the basis of the foundation in the Islamic world.

Keywords: Universities, Nizamiye Madrasahs, Corporations/Guilds/Legal Entity and Waqf

1. Giriş

Üniversitelerin yükselişinin sebebi, Batı dünyasında XIV. ve XV. yüzyıllardaki bilim, kültür ve sanat alanındaki canlanma değil, daha az bilinen ve tarihçilerin artık "XII. Yüzyıl Rönesansı" olarak adlandırdığı daha erken bir canlanma olan, önemli ve büyük bir öğrenim hareketiydi. Bilgi, erken Orta Çağ'ın yedi liberal sanatıyla sınırlı olduğu sürece üniversiteler olamazdı. Çünkü dilbilgisi, retorik, mantık ve aritmetik, astronomi, geometri ve müzik gibi alanlarda yalın kavramların

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, nadirbasturk@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ötesinde öğretilecek hiçbir şey yoktu ve bunlar akademik müfredat görevi görüyordu. Ancak 1100 ile 1200 yılları arasında tercüme faaliyetleri ile, kısmen İtalya ve Sicilya üzerinden, ama esas olarak İspanya'da inkişaf eden Endülüs medeniyeti aracılığıyla Avrupa'ya büyük bir yeni bilgi akışı oldu. Hristiyan Batı dünyasında Aristoteles, Öklid, Batlamyus ve Yunan hekimlerinin eserleri, yeni aritmetik ve Karanlık Çağlar boyunca gizli kalmış Roma hukuku metinleri okunur hale geldi. Üçgen ve dairenin temel önermelerine ek olarak, Roma rakamlarıyla yapılan acı verici işlemler yerine, Arap rakamlarıyla kolayca çalışmak mümkündü. Hukuk ve tıp alanında da artık kadim bilginin bütünlüğüne sahiptiler (Haskins, 1990, s. 4-5). Bu yeni bilgi, Batı dünyasında katedral ve manastır okulları ile bağları kopardı ve bilgili meslekler yarattı. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden dağları ve denizleri aşarak Paris ve Bologna'ya gelen hevesli gençler, üniversitenin ilk ve en iyi tanımını veren akademik loncaları oluşturmuşlardı (Haskins, 1990, s. 5). Dolayısıyla İslâm âlimlerinin Arapçadan Latinceye tercüme edilen eserlerinin varlığı, bilgi düzeyindeki ve öğrenci sayısındaki artış, tüzel kişilik kavram ve uygulamalarının yaygınlaşması üniversite kurumunun ilk örneklerini ortaya çıkarmış ve Avrupa'nın ilk üniversiteleri bu temel üzerine kurulmuştur (İhsanoğlu, 2019, s. 320).

Nizâmiye medreseleri ise, Selçukluların büyük bir eğitim seferberliği hâlinde neredeyse bütün Selçuklu şehirlerinde tesis edilmiş, devrin en gelişmiş eğitim kurumlarıdır. Nizâmiyeler yükseköğretim sistemine birçok yenilik de getirmişlerdir. Zengin vakıflarla kurulan Nizamiye medreseleri, öğrencilerin her türlü ihtiyacını karşılamış ve ayrıca öğrencilere burslar vermiştir. Böylece eğitimde fırsat eşitliği sağlanarak yetenekli ve kabiliyetli öğrenciler eğitim ve bilim dünyasına kazandırılmıştır. Âlimlere ve müderrislere maaşlar verilmiş, sadece ilim ve eğitimle uğraşmaları istenmiştir. Ayrıca medreselerin mimarî yapılarında değişikliğe gidilmiş, hem müderrislerin hem de öğrencilerin ikâmet ettiği ve eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü kompleks yapılara dönüştürülmüştür. Müfredatlarda güncelleştirmeler yapılmış; dinî, sosyal ve beşerî bilimler kadar pozitif bilimlere yer verilmiştir. Daha önce benzeri olmayan bu medreseler, bir model oluşturmuş ve İslâm dünyasında kurulan diğer medreselere örneklik teşkil etmiştir. Hatta Batı Hristiyan dünyasında ortaya çıkan ilk üniversiteler üzerinde de tesirler oluşturduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmamızda, uzun yıllar bilim camiasını meşgul eden Nizâmiye medreseleri ile ilk üniversiteler arasındaki tüzel kişilik tartışmasına tarafsız ve objektif bir şekilde yaklaşarak, hem ulusal hem de uluslararası literatürdeki konuyla ilgili görüşlere yer verilecek ve yorumlanmaya çalışılacaktır.

2. Nizâmiye Medreselerinin Kurumsal Yapısı

Medrese, İslâm dünyasında bir yükseköğretim kurumu (üniversite) olarak kabul edilirken, bu konu Hristiyan Batı dünyasında tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar medreseyi yükseköğretim kurumu, yani üniversite olarak kabul ederken, bazı araştırmacılar bu durumu reddetmektedir. Onlara göre üniversite XII. yüzyılda bir tüzel kişilik (korporasyon) olarak Hristiyan Batı'da ortaya çıkmıştır. Zira söz konusu yüzyılın, tüzel kişiliklerin filizlendiği yüzyıl olduğu kabul edilmektedir (Makdisi, 2012, s. 418). Lâkin XI. yüzyılda İslâm dünyasındaki medreselerin yapılarında da değişiklikler yaşanmıştı. Selçuklulardan önceki devletlerde medreseleri daha ziyade özel şahıslar kurdukları halde, Selçuklular zamanında artık medreseleri hükümdarların ve devlet adamlarının kurmaya başladıkları görülmektedir (Köymen, 2011, III, s. 349).

Aslında Nizâmiyeler ilk kurulan medreseler olmamakla birlikte, eğitim sistemine getirdiği yenilikler açısından önem arz etmektedir. Selçuklulara ve Nizâmülmülk'e kadar daha önce geniş

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ölçekte ve ağ hâlinde kurulmuş, sıkı bir denetim altında tutulan, siyasî faaliyetlerin güçlü bir aracı olarak kullanılan ve zengin vakıflarla desteklenen eğitim kurumları bulunmamaktaydı (Makdisi, 2007, s. 253). Nitekim Berchem de İslâm dünyasında hususî/özel ve resmî olarak iki tür medreseden bahsetmektedir. Hususî/özel medreselerin ilk medreseler olduğu, müderrisin şahsına bağlı olan bu medreselerde verilen eğitimin bağımsız ve şahsî olduğu belirtilmiştir. Yine Berchem'e göre Nizâmiyeler ile medreseler hususî özellikten çıkarak "hükümet tarafından kurulup idare edilen, siyasî eğilimleri olan bir devlet müessesesi halini aldığı" ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu medreseler devletin resmî kontrolü altında olmasından dolayı, hususî/özel alanını terk ettiği anlaşılmaktadır (Berchem'den aktaran Makdisi, 2012, s. 423-424). Goldziher'e göre ise, Eşarî teoloji eğitiminin resmî olarak verilebilmesi, XI. yüzyıl ortalarında meşhur Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün Nîşâbü'r, Bağdat ve diğer şehirlerde kamusal niteliği olan resmî kürsüler kurmasıyla mümkün olabildi demıştır (Goldziher'den aktaran Makdisi, 2012, s. 428-429). Bu ayrıma itiraz eden Makdisi'ye göre, bir vakıf kurumu olan medreseler, kamu yararını gözeterek mütevellinin nezaretine bırakılmış hususî mülkiyetlerden oluşmaktaydı. Medreselerin özel ve kamu olarak ikiye ayrılması, iki farklı türde medreseler varmış gibi yanlış anlaşılmalara neden olmaktadır. Medreselerin özel bir bağışla kamu yararı için kurulan ve kurucu şahsın arzusuna göre şekillenen bir müessese olduğu savunulmaktadır (Makdisi, 2012, s. 427).

Nizamülmülk'ün devletin resmî görevlisi olmasından dolayı kurdurduğu medreselerin de resmî devlet kurumu olduğu tezini kabul etmemektedir. Vakıf kurucunun sahip olduğu resmî veya kamusal statü, kurdurduğu müesseseye de aynı statüyü kazandırmadığını kaydetmektedir (Makdisi, 2012, s. 429). Çünkü Makdisi, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin vakfiye şartlarında yer alan ders verecek müderris, müdirlere ve diğer çalışanların Şafiî olması şartından yola çıkarak Nizâmiye medreselerinin Nizamülmülk tarafından kurulduğunu iddia etmiştir. Eğer Nizâmiye medreseleri, Selçuklu sultanları tarafından kurulmuş olsaydı, Selçuklu sultanlarının adını taşıyor ve sultanların mezhebi olan Hanefî ekolünde kurumlar olurdu. Yine Makdisi, Nizâmiye medreselerinin Selçuklu Sultanın denetiminde değil, Nizamülmülk'ün kendisinin ve ailesinin denetiminde olduğunu düşünmektedir (Makdisi, 1970, s. 263; Makdisi, 2009, s. 46). Ancak Makdisi, Nizamülmülk'ün vefat etmesinden sonra Nizâmiye medreselerinin yöneticiliğinin önce Selçuklu sultanına daha sonra halifeye geçmesini dikkate almamıştır (Tibawî, 1962, s. 232-233; Köymen, 2011, III, s. 355).

Nizamülmülk'ün kurdurduğu medreselerin Nizâmiye adını taşıması devletten bağımsız olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü Nizamülmülk'ün Bağdat Nizâmiye Medresesi'ni (1067) kurdururken devlet hazinesinden 60.000 dinar para harcadığı bilinmektedir (Turtuşî, 2011, s. 376; Köymen, 2011, III, s. 351). Âlimlere maaş ve öğrencilere burs verme geleneğini başlatan Nizamülmülk, Selçuklu Devleti'nin hazinesinden bütün eğitim kurumlarına, âlimlere ve öğrencilere her yıl 600.000 dinar para harcamaktaydı. Rivayet edildiğine göre, 12.000 kişiye maddî yardımlarda bulunulmaktaydı (Hüseyinî, 1943, s. 46; Turtuşî, 2011, s. 375; Köymen, 2011, III, s. 350-351). Nizamülmülk'ün muhalifleri devletin kasasından çıkan bu ciddi rakamlarla bir ordu kurulsa, İstanbul dahi fethedilir diye Melikşah'a şikâyetle bulunmuşlardı. Ancak Melikşah, Nizamülmülk'ü dinlemiş ve ona hak vererek eğitim harcamaları hususunda daha fazla yetki vermiştir.

Kaldı ki Selçuklu veziri Nizamülmülk, bütün devlet işlerini Selçuklu sultanı adına yapmaktaydı. Nizamülmülk kendi adına çalışan ve hareket eden biri değil, devletin resmî ve üst düzeyli bir görevlisiydi. Sultanın mutlak vekili olarak hareket etmekteydi (Tibawî, 1962, s. 232-233). Nizamülmülk'ün medreseleri kurarken güttüğü gaye hizmetinde bulunduğu devletin temellerini sağlamlaştırmak, ilim ve din adamları özelinde bütün halkın Selçuklu hükümdarlarına bağlılığını

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

güçlendirmekte (Köymen, 2011, III, s. 352). Aslında Selçuklu sultanlarının yoğun devlet işleriyle meşgul olmasından dolayı, eğitim-eğitim süreçlerinin desteklenmesi, koordine edilmesi ve yürütülmesini vezirlerin uhdesine bırakıldığını söyleyebiliriz. Nitekim Nizâmülmülk (2015)'ün bizzat kendisi, *Siyasetnâme* adlı eserinde medreseler kurulmasını, âlimlerin ve öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanmasını sultanın görevleri arasında saymıştır. Hem devlet desteği hem de zengin vakıflarla kurulan medreseler, çağın en ileri düzeyde eğitim-öğretim süreçlerini yürüten kurumlarına dönüşmüştür.

3. İlk Üniversitelerin Kuruluşu ve Kurumsal Yapıları

Üniversiteler, katedraller ve parlamentolar gibi, Orta Çağ'ın bir ürünüdür. Yunanlılar ve Romalılar, son yüzyıllarda kullanıldığı anlamda üniversitelere sahip değillerdi. Yüksek öğrenimleri vardı, ancak üniversite terimiyle eşanlamlı değildi (Haskins, 1990, s. 1). Orta Çağ üniversiteleri, gerek kurumsal yapıları açısından gerekse sosyal ve kültürel açılarından olsun daha önce benzerleri görülmemiştir. Bununla beraber yoktan da var olmamışlardır. Hatta çeşitli açılardan değerlendirildiğinde uzun bir tarihsel dönemin mirasçıları konumundadırlar (Charle ve Verger, 2005, s. 11). Bu tarihsel süreç içerisinde üniversiteler kurulmadan önce Hristiyan Batı dünyasında açılan, kilisenin kontrolünde ruhban eğitimin verildiği ve öğretmenlerin din adamları olduğu ilk okullar; kilise, manastır ve katedral okulları idi. XI. yüzyıldan önce, Avrupa'da resmî eğitim neredeyse yalnızca manastırlarda yürütülüyordu. XI. ve XII. yüzyıllarda katedral okulları kuruldu ve giderek üstünlük kazandı. Katedral piskoposun merkezi olduğundan, katedral okulu tıpkı manastır okulunda olduğu gibi piskoposun doğrudan denetimi altındaydı. Ancak daha sonraları bazı merkezlerde özel okullar denilebilecek eğitim kurumları ortaya çıkmıştı. Buralarda çevrede ün yapmış hocalar ücret karşılığında dersler veriyorlardı. Meşhur hocaların başında da Peter Abelard (1079-1142) gelmekteydi. 1100'lerin başında Paris'te, Peter Abelard piskoposa karşı çıkmaya ve ona karşı bir "karşıt görüş" öğretmeye cesaret etti. Bu spontan girişim, erken Orta Çağ'dan beri eğitim ve öğretim alanında tekeli ilân etmiş olan Kilise'yi endişelendirmişti. Bu yüzden de *licentia decondi* sistemi kullanılmaya başlanmış ve böylece özel okul dahi olsa piskoposluk tarafından her bölgeye verilen "eğitim ve öğretim izni"ni zorunlu kılınmıştır. Diğer taraftan bu sistem, hocaların din adamları olması sebebiyle kendini daha güçlü bir şekilde dayatmıştır (Berman, 1983, s. 126; Charle ve Verger, 2005, s. 12-13).

Üniversite, her şeyden önce kilise içinde yer alan bir loncadır. Üyelerinin hepsinin kilise yönetiminin içinde yer alması ve safları arasında laik kişilerin sayılarının artmasına rağmen, üniversite mensupları ruhban sayılmakta, kilise yargısına ve Roma'nın yargı yetkisine tabi olmaktadır. Laikliğe yönelik harekettten doğmalarına rağmen kilisenin içindedirler ve hatta kurumsal olarak onların dışında kalmaya çalıştıkları zaman dahi böyle olmaktadır (Goff, 2006, s. 103). Kilise hiyerarsisi de hukuk eğitimini kontrol etmede önemli bir rol oynamıştır. Çünkü XII. yüzyılda Avrupa genelindeki eğitim, laik otorite tarafından değil, kilise tarafından denetleniyordu. Örneğin 1219 yılında papa, Bologna başdiyakozu (piskoposu) tarafından sınanmadan ve ondan bir lisans almadan Bologna'daki hiç kimsenin öğretim görevine atanmaması (doktorluk derecesi almaması) gerektiğine karar verdi. Bununla birlikte, 1219 tarihli papalık kararı hocaları derece verme yetkisinden mahrum etti ve kilisenin *licentia docendi*'si, yani "öğretme lisansı" bundan böyle İtalya'da olduğu gibi başka yerlerde de gerekiyordu (Berman, 1983, s. 126).

Peki, daha somut terimlerle, bu üniversiteler neydi? O dönemde kullanılan kelime dağarcığına baktığımızda, özellikle XIII. yüzyılda metinlerdeki en yaygın terimin "studium generale" değil, "universitas" olduğunu görürüz. Klâsik Latince'de soyut bir kelime olan ve 'bütünlük' veya 'yekpare' anlamına gelen universitas, Orta Çağ hukukçuları tarafından eğitim için bir araya gelmiş

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

topluluğu (loncayı) belirtmek için kullanılan terim hâline gelmişti. Böylece eğer konu öğretimsel, 'öğrenciler üniversitesi' (universitas scholarium) veya 'hocalar üniversitesi'nden (universitas magistrorum scholarium) bahsedilebilirdi (Rüegg, 2003, s. 37). Üniversite başlangıçta, ister hocalar ister öğrenciler üniversitesi olsun, skolastik bir loncaydı. Bunlar, XI. ve XII. yüzyıllarda Avrupa'nın kasabalarını büyük bir dalga gibi silip süpüren o birlik içgüdüsünün kendiliğinden ürünleriydi (Rashdall, 1936, I, s. 15) ve çağdaş "üniversitelerin" yükselişi, XI. yüzyıl boyunca Avrupa şehirlerini ele geçirmeye başlayan o büyük birlik hareketinin yalnızca bir dalgasıydı (Rashdall, 1936, I, s. 151-152). Kentlerde zanaat ve ticaret loncalarının mantar gibi çoğaldığı bir toplumda, hukuk öğrencilerinin bir araya gelerek koruyucu dernekler (universitas) kurmaları doğaldı. O halde üniversite, hukuk öğrencileri tarafından oluşturulan koruyucu örgütten, Avrupa'nın öğrenci kontrollerin, görüş ve düşüncelerinin ön planda olduğu ilk üniversitelere nasıl dönüştü? XII. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey İtalya (Bologna)'daki öğrenci yaşamının koşulları incelendiğinde, örgütsel öğrenci gücünün büyümesi anlaşılır hale gelecektir (Cobbon, 1975, s. 55).

Bologna sadece İtalya'dan değil, Alpler'in ötesinden de yüzlerce öğrenciyi kendisine çekmişti. Bu öğrenciler evlerinden uzakta ve savunmasız bir şekildeyken karşılıklı koruma ve yardım için birleştiler ve yabancı öğrencilerin bu örgütü üniversitenin başlangıcıydı (Haskins, 1990, s. 8). Esasında Bologna'daki öğrenci üniversitesinin yükselişinin anlaşılmasının anahtarı, bir ülkede değerli bir kazanım olan İtalyan vatandaşlığı kavramında yatmaktadır. Vatandaşlık statüsü kişisel koruma ve mülkiyet koruması sağladığından, bu yasal güvenlikten yoksun olan vatandaş olmayanlar, şehir yasası karşısında savunmasızdı. Dolayısıyla Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden Bologna'ya gelen öğrenciler yasal olarak yabancı idiler (Cobbon, 1975, s. 55). Yabancı oldukları için öğrencilerin çoğu yasal güvenceden mahrum durumdaydı. Örneğin herhangi bir yabancı, şehir vatandaşlarından birinin borçlarından sorumlu olabilirdi. Öğrenciler, kendilerini bu ve diğer tehlikelere karşı korumak için, etnik ve coğrafi kökenlerine göre; Franklar, Picardlar, Provenallar, Alemannlar (Almanlar), Angluslar, İspanyollar ve diğerleri gibi toplamda yirmi veya daha fazla öğrenci "uluslar" halinde bir araya geldiler. Son olarak, biri Alplerin kuzeyinden gelen tüm öğrencileri ve diğeri Alplerin güneyinden gelen tüm öğrencileri kapsayan iki tüzel kişiliğe veya loncaya katıldılar, her iki grup da bir universitas (o zamanlar tüzel kişiliğe sahip bir dernek veya lonca) biçiminde örgütlenmişti (Berman, 1983, s. 124). Bologna'daki gelişme XII. yüzyılda başlamıştır. 1155'te oldukça önem kazanan Bologna'daki hukuk okullarında okuyan öğrenciler 1190'a doğru örgütlerini kurmuşlardı (Charle ve Verger, 2005, s. 15-16).

Öğrenci üniversitesi veya loncası, Bologna şehrinden hocalarla sözleşmeler yapmasına, öğretilecek ders türlerini ve her birinde işlenecek materyalleri, öğrenci konaklamalarının kiralasını, derslerin uzunluğunu ve tatil sayısını belirlemesine, kitapların kira ve satış fiyatlarını düzenlemesine izin veren bir tüzük hazırladı. Tüzükler, ücretler ve maaşlar, kitap ve konaklama maliyeti gibi ekonomik işleri; ayrıca hem öğrenci hem de hoca disiplini ve müfredatın birçok yönünü düzenliyordu. Aslında öğrenci gücünün kaynağı kısmen ekonomikti. Öğrenciler ya zengin ailelerin oğullarıydı ya da vakıflar (genellikle manastırlar) tarafından destekleniyorlardı ve şehre çok büyük bir gelir getiriyorlardı. Eğer memnun kalmazlarsa hocaları da yanlarında götürerek kolayca göç edebilirlerdi. Yurtlar, yemekhaneler ve ders salonları şehre veya yerel girişimcilere ait olduğundan öğrencilerin ayrılması ciddi bir ekonomik krize neden olabilirdi. Böylece öğrenciler, yabancı olmanın getirdiği engellerden muaf tutuldular ve aslında kendilerine ait yapay bir vatandaşlık kazandılar (Berman, 1983, s. 124-125). Komün öğrenci üniversitelerin kurulmasına karşı çıktı, ama protestocuları ikna ederek Bologna'ya başdiyakoz tarafından verilen licentia docendi sistemi getirildi. 1230 yıllarına doğru Bologna Üniversitesi en azından medeni

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

hukuk ve kilise hukuku alanında güçlü bir şekilde örgütlenmişti. Ama Komün'ün bu üniversiteyi resmen tanınması 1270 yılından sonra gerçekleşmiştir (Charle ve Verger, 2005, s. 15-16).

Kasabalılara karşı zafer kazanan öğrenciler, benzer hakları hocalara karşı da elde etmek istedi. Burada tehdit, toplu bir boykottu. Hocalar başlangıçta tamamen öğrencilerinin ücretlerinden geçindiklerinden, bu tehdit de şehir sakinlerine ve yöneticilere yöneltilen gibi aynı derecede etkiliydi. Hoca, öğrencilerin her birinin ödediği paranın değerini garanti eden bir dizi düzenlemeye uyması için kefalet altına alındı (Haskins, 1990, s. 9). Bu süreç sonucunda, öğrencilerin üniversitelerinden dışlanan hocalar, belge verme yetkisini (licentia docendi) uhdelelerinde mahfuz tutabilmek ve verdikleri dersin ücretini teminat altına alabilmek için kendi loncalarını oluşturdular. Bu loncalara kabul için sınavla belirlenen belirli nitelikler gerekiyordu, hiçbir öğrenci loncanın izni olmadan giremiyordu. Bir öğrenci mezun olabilmek ve bir konuyu öğretebilmek için, hocadan başarı sertifikası alması gerekirdi. Böylece bu sertifika, öğretme lisansı (licentia docendi), akademik derecenin en eski biçimi hâline geldi (Haskins, 1990, s. 11). Paris'te hocalar 1200'lerde, özellikle "özgür sanat dersleri veren bağımsız hocalar" olarak örgütlenmeye başladılar. Daha yüksek disiplinlerin (kilise hukuku, ilahiyat) hocaları kısa bir gecikmeyle, 1210-1220 yıllarında kurulacaktır. Fransa kralı karşı çıkmamasına rağmen, licentia docendi verme yetkisine sahip şansölyesi olan Paris piskoposu hareketi engellemeye çalışır. Ama 1215'te üniversite statüsü verilmiş ve daha sonra da 1231 tarihinde papalık fermanı ile özgürlükler ve ayrıcalıklar resmen tanınmıştır (Charle ve Verger, 2005, s. 16-17).

Böylece Bologna ve Paris'teki skolastik loncalar, başka hiçbir yerde sahip olmadıkları bir gelişme ve öneme kavuştular. Papalık veya imparatorluk tüzüğü olmadan kendiliğinden ortaya çıkan neredeyse tüm ikincil studium generale'lar, Paris veya Bologna'dan ayrılan hocalar veya öğrenciler tarafından kuruldu. Ayrılanlar, kendi okullarının geleneklerini ve kurumlarını beraberlerinde taşıdılar. İster hocalardan ister öğrencilerden oluşan bir üniversite, pratikte studium'un ayrılmaz bir parçası hâline geldi (Rashdall, 1936, I, s. 15-16). Bugünün anlamında kullanılan üniversite kavramı, genel olarak mevcut ve akredite edilmiş eğitimi ifade eden studium generale (genel eğitim) idi. Aslında Batı dünyasında gerçek manada yükseköğretimi temsil eden ve üniversiteleri de kapsamına alan kurum studium generale'lardı. Ancak daha sonra üniversite adı, bu tür kurumların hepsine verildi. Orta Çağ'da Bologna öğrenci kontrollünün yüksek olduğu bir üniversiteyken, Paris ise hocalar tarafından kontrol edilen bir üniversiteydi (Berman, 1983: 124). Bologna öğrenci üniversitesi, Parisli hocalar topluluğundan örgütlenmesini daha erken tamamladığı için, büyük olasılıkla Paris üzerinde daha fazla etki uyguladı. Ancak birçok üniversite hem Paris'ten hem de Bologna'dan etkilenmiştir. Bu nedenle, bazı studium'lar tarihlerinin bir döneminde Bologna'ya, başka bir döneminde Parisli tipe yaklaşabilir. Eğer öğrenci üniversiteleri ve hoca üniversiteleri olarak bir sınıflandırma yapılmak istenirse, Fransız üniversitelerinin çoğunlukla Paris'ten ziyade Bologna'nın çocukları olduğu ve İskoç üniversitelerinin bazı noktalarda Paris veya Oxford'dan ziyade Bologna'ya daha yakın olduğu ilginç gerçeğini öne çıkarmaktadır (Rashdall, 1936, I, s. 18).

Üniversite kelimesi başlangıçta, öğrencilerin ve hocaların ayrı ayrı oluşturduğu tüzel kişiliğe sahip bir lonca veya kuruluş anlamına gelir. Ancak zamanla hocaların ve öğrencilerin loncalarının birleşmesiyle "universitas societas magistrorum discipulorumque" ismini alacaktır (Haskins, 1990, s. 8-9). Böylece üniversite, günümüzdeki üniversitelere daha çok benzeyecek ve bütün dünyada yükseköğretimi temsil eden kurumlara verilen isim hâline gelecektir.

4. Orta Çağ'da Doğu İslâm ve Batı Hristiyan Dünyasında Vakıf, Lonca ve Tüzel Kişilik: Medrese, Kolej ve Üniversite

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Medreseler ile üniversiteler arasındaki tartışmanın vakıf, lonca ve tüzel kişilik kavramları ile medrese, kolej ve üniversite kurumlarının çerçevesinde gerçekleştiğini düşünmekteyiz. Orta Çağ döneminde hem Doğu İslâm dünyasında ve hem de Batı Hristiyan dünyasında yükseköğretimi temsil eden medrese, kolej ve üniversite kurumlarının vakıf, lonca ve tüzel kişilik temelinde tesis edildiği görülmektedir. Dolayısıyla iç içe geçmiş gibi görünen bu üç kavram ile üç kurumun İslâm dünyasındaki ve Hristiyan Batı dünyasındaki durumuna karşılaştırmalı olarak bakmak, bir etkileşim veya benzerlik olup olmadığını değerlendirmek gerekmektedir.

Klâsik İslâm dünyasındaki loncaların varlığından bahseden ilk kişi Louis Massignon olmuştur. Onun bu görüşü, büyük bir tartışmaya yol açmıştı. Tartışma, İslâm'ın klâsik zamanlarında, yani IX. ve XI. yüzyıllar arasında, İngilizce'de "guild" olarak adlandırılan örgütlerin var olup olmadığı sorusu etrafında dönmüştü. Hiç kimse Orta Çağ'ın sonundan itibaren İslâm'da loncaların var olduklarını inkâr etmemiş; İslâm'da varlıklarının şüpheyle karşılandığı veya tamamen inkâr edildiği tek dönem klâsik dönem olmuştur (Makdisi, 1985, s. 4). Massignon, İslâm şehirlerinin esasen dört sabit noktadan oluşan bir pazaryerinde ortaya çıktığından bahsetmişti (Makdisi, 1985, s. 9; Makdisi, 2007, s. 311). Bernard Lewis de onun görüşlerini tashih etmesine rağmen, benzer görüşleri tekrarlamıştır. Lewis'e göre lonca, Müslüman yaşamında o kadar önemliydi ki, bir Müslüman şehrinin ihtiyaçları lonca üyeleri tarafından karşılanıyordu. Bütün İslâm coğrafyasında Müslüman şehri şaşırtıcı bir şekilde dört merkezî nokta etrafında yükseliyordu. Birinci merkez borsaydı ve çevresinde gümrük memuru, yerel darphane (varsa), açık artırma pazarı veya pazar müfettişi (muhtasib) vardı. İkinci merkez, yabancı malların ve değerli eşyaların saklandığı kapalı bir bina olan kaysâriyyedi. Üçüncüsü, kadınların kendi el işlerini satmak için geldiği iplik pazarıydı. Dördüncü merkez, genellikle bir camiye bağlı olan üniversiteydi². Burada, öğretmenler ve öğrenciler gerçek bir lonca örgütü oluşturuyorlardı (Lewis, 1937, s. 20)³. Massignon mescid-colloge'lerde bulunan eğitim yeri ve öğrencilerin kaldığı han'ın birleşmesinin "üniversite merkezi"ni oluşturduğu kanaatindedir (Makdisi, 2007, s. 291). Massignon'un "üniversite merkezi" olarak adlandırdığı bu kurumun Müslümanların eğitim müessesesi olan medrese olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla medreseler İslâm korporasyonunun bir parçasını oluşturmaktadır. Kendi mesleklerini düzenlemek ve kendi çıkarlarını savunmak üzere bir araya gelen meslek erbabından oluşan bir birliği ifade eden korporasyon veya guild, İslâm dünyasındaki fıkıh mezheplerinde mevcuttu (Makdisi, 2007, s. 290).

Hem Massignon'un hem de Lewis'in görüşlerini sorgulayan Cahen'in itirazlarının temelinde üç esas vardı. Birincisi, incelenmesi gereken dönemle ilgiliydi. Cahen İslâm dünyasında korporasyonun (loncanın) olduğu dönemin ilk dönemler değil, Orta Çağ'ın sonu veya modern dönemler olduğu kanaatindedir. Nitekim son dönemlerde, İslâm dünyasının çoğu kısmında korporatif bir meslek teşekkülünün olduğu konusunda tartışma söz konusu değildir⁴. Ancak İslâmî loncaların klâsik dönemde var olup olmadığı henüz kanıtlanamadı. İkinci olarak, meslekî

² Massignon bu örgütlenmeyi, öğrenciler ve hocalar arasında kurulan bilim ticareti olarak yorumlamıştı. Ayrıca öğrencinin hoca olması rekabet yoluyla gerçekleşiyor demisti (Makdisi, 1985, s. 9; Makdisi, 2007, s. 311).

³ Massignon'un teorisine göre, İslâm loncalarını yaratan ve onlara ayırt edici karakterini veren Karmatî hareketiydi (Lewis, 1937, s. 25). Bu teoriyi destekleyen faktör, Karmatîlerin ortadan kalkmasından uzun süre sonra loncalarda kalan Karmatî etkisidir. Nitekim Köprülü, XIII. yüzyılda Anadolu'daki loncaların Karmatîlerin loncasına çok benzeyen izler barındırdığını söyler. Tüm bunlar Karmatîlerin İslâm loncalarının gelişiminde büyük bir rol oynadığı düşündürmüştür. Ancak, onları gerçekten yarattığını gösterecek yeterli kanıt henüz yoktur. Diğer boyutuyla İslâm dünyasının Yunan-Roma ve İran medeniyeti ile de temasları mevcuttu. Sonuç olarak İslâm loncası; İslâmî, Helenistik, mezhepler arası, felsefî ve korporatist özellikleri taşıyan sentez bir hareket ortaya çıkmış olabilir (Lewis, 1937, s. 26).

⁴ Burada Abbasîler dönemindeki Fütüvvet Teşkilâtı ile Türkiye Selçuklu dönemindeki Ahîlik Teşkilâtı kastedilmektedir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

örgütlenme açısından loncanın çerçevesini tanımlayan ve oluşturan şeyin meslek olup olmadığını veya örgütlenmenin başka bir temele dayalı olup olmadığını sorguladı. Üçüncüsü hukukî biçim ile ilgiliydi. Örgütlenmenin kurumsal bir tür, üyelerinin yaşamlarını az ya da çok kapsayan kendiliğinden oluşan bir örgütlenme veya devletin idarî aygıtının bir ürünü olup olmadığıyla ilgiliydi. Özetle, Cahen şunu sordu: “İslâm’da klâsik olarak adlandırılan o çağda, meslekî bir temele ve role sahip özel dernekler var mıydı ve varsa eğer meslekî örgütlenme özel, kendiliğinden oluşan derneklere mi dayanıyordu? (Cahen’den aktaran Makdisi, 1985, s. 5; Makdisi, 2007, s. 290).

Cahen’in yönelttiği sorulara Makdisi (2007, s. 302) şöyle cevap vermiştir:

1-İslâm’da korporasyonun mevcut olduğu çağ, kendisine “klâsik” denilen çağdır. Yani IX. yüzyıldan itibaren başlayan ve içinde şahsî hukuk ekollerinin özel birlikler halinde çıktığı çağdır. Bu birlikler Mu’tezile akılcılığına karşı mücadelelerinde gelenekçi fakihleri bir araya getirmişti.

2-Fıkıh meslek durumundadır ve kendi kadrolarını tanımlayan ve oluşturan unsur, vakıf temeline dayalı olarak kurulmuş olan mesleğin kendisiydi.

3- Hukuk loncası, az çok kendi mensupların hayatlarını şekillendiren ve kendiliğinden oluşmuş birliklerden meydana gelen korporatif bir organizasyondur. Devletin idarî aygıtından kaynaklanan bir organizma değildi.

Bu yüzden IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mezhepler olarak adlandırılan, İslâmî hukuk mesleklerini ve hukuk eğitiminin kurumsal örgütlenmesini bir “İslâmî korporasyon/lonca” örneği olarak ele almak doğru olacaktır. Çünkü hukuk çalışmalarının profesyonelleşmesine doğru ilk adımlar, IX. yüzyılın ortalarında sona eren Mihne’den⁵ sonra atıldı. Nitekim mevcut kaynaklar, X. yüzyılda hukukun öğretildiği ilk kolejlerin varlığını göstermektedir. Devamında XI. yüzyılda, yeni bir kolejler dizisi (Nizâmiyeler) ve çeşitli derece ve işlevlere sahip net bir akademik personel yapısıyla hukuk meslekleri gelişimlerinin zirvesine ulaştı (Makdisi, 1985, s. 6; Makdisi, 2007, s. 308). Gerçekte medreseler ve önceki mescid-college’lar bir meslekî kategori lehine, yani fukaha lehine kurulmuştu. Fıkıh mezhepleri arasında bir veya birden fazla ekol ve mezhep lehine fıkıhta uzmanlaşma amacıyla, vakıf temelinde medreseler kurulurdu (Makdisi, 2007, s. 293).

Ancak İslâmî meslek korporasyonun tüzel kişiliğe sahip oldukları söylenemez. Avrupa’daki korporasyon da tüzel kişiliğe başından itibaren almasa da, özellikle XIII. yüzyıldan itibaren sahip olmuştur. Bu iki korporasyon türü, üyeleri ve sosyal hiyerarşileri bakımından birbirlerine benzerler. Fakat hukukî statüleri bakımından durum aynı değildir. İslâmî tür, vakıf temeline dayanıyordu. Batı’daki ise XIII. yüzyıldan itibaren korporasyon tüzel kişisine dayanıyordu. Vakıf statikti, korporasyon ise dinamikti. Vakıf bir defa kurucusu tarafından kurulup imzalandıktan sonra, artık kurucusu tarafından dahi değiştirilemezdi. Zira vakıf kurallarının değiştirilmemesi için çok ağır şartlar konulmuştu. Korporasyon tüzel kişisi ise, aksine idarî kurulunun kararıyla güncelleştirilebilirdi. Bu Batı’daki organizasyonun ihtiyaçlara göre tekâmül edebilmesi anlamına gelmektedir. Fakat tüzel kişisi olmadan önce köklerinin İslâm’da olmadığı anlamına da gelmez (Makdisi, 2007, s. 302-303). Çünkü İslâm’ın klâsik çağında medresedeki pek çok husus Orta Çağ İngilteresi’ndeki kolejlerin yapısında, İngiltere ve Fransa’daki korporasyonlarda görülmektedir (Makdisi, 2007, s. 295-296).

Bu yüzden Orta Çağ Batı Hristiyan dünyasında, bir yüksek öğretim kurumu olarak ortaya çıkan kolejlerin yapısına da bakmak gerekir. Batı dünyasında kolej, bağışlanmış bir “hospicium” veya

⁵ Mu’tezile görüşleri benimsemiş olan Abbâsî halifesi Me’mûn döneminde başlayan ve diğer halifeler döneminde devam eden, muhafazakâr âlimlerin sorguya çekilmesi ve bir kısmına eziyet edilmesine ilişkin yaşanan olaylara mihne denilmiştir (Mihne, 2020, s. 26-28).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

salondan başka bir şey değildi. Üniversitelerdeki yoksul öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan bağışlar, kolejlerin şekillenmesini sağlamıştı. En eski kolej kurucularının amacı, kendi imkânları olmayan yoksul öğrenciler/akademisyenler için sadece yemek ve konaklama sağlamaktı. Sonunda kolej sistemi, hem eğitim hem de kök saldıği üniversitelerin üzerinde çok önemli ve etkili bir tesir yarattı. Ancak başlangıçta kolej, bağışlanmış bir hastane veya salondan başka bir şey değildi (Rashdall, 1936, I, s. 500-501). İlk kolejlerden olan Paris kolejinin kuruluşu, çok mütevazı ve İslâm dünyasındaki vakıflara benzer bir şekilde gerçekleşmişti. 1180 yılında, Kudüs'e yaptığı bir hac ziyaretinden yeni dönen Dominus Jocius de Londoniis, Hotel-Dieu bilinen 'Paris'in Kutsal Meryem Hastanesi'ne hastaneye bir ziyarette bulundu. Bu ziyaretin sonucunda, dekan ve şansölye ile istişare ederek salonu hastaneden satın almaya ve onu sonsuza dek 'on sekiz öğrenci/akademisyen' için tahsis etmeye karar verdi. Hastane yönetimi, hayırseverlerle on sekiz kişiye 'yeterli yatak' sağlamayı ve hastane sandığında toplanan sadakalardan ayda on iki nummi ödemeyi kabul etti. 1231 yılına gelindiğinde ise, bu topluluğun S. Christopher kilisesinin yakınında kendi evinde kurulduğunu görüyoruz. Bundan sonra ise 'College de Dix-huit' olarak biliniyordu (Rashdall, 1936, I, s. 501-502).

Bu açıdan XII. yüzyıl Paris'ine kadar uzanan bir diğer üniversite kurumu da kolejdır. Başlangıçta sadece bağışlanmış bir hospis veya ikametgâh salonu olan kolej, erken birçok üniversitede akademik yaşamın yerleşik birimi hâline geldi. Zamanla kolejler, öğretim merkezleri hâline dönüştüler ve üniversitenin faaliyetlerinin çoğunu kendilerine çektiler. Üniversitenin olmasa bile, kolejlerin binaları ve bağışları vardı. 1180'de Paris'te bir kolej vardı; 1500'e gelindiğinde bu sayı altmış sekize ulaştı. Kolej sistemi Fransız Devrim'e kadar varlığını sürdürdü, geride sadece bina parçaları veya bugünün Sorbonne'u gibi isimler bıraktı (Haskins, 1990, s. 18-19). Elbette kolejlerin nihai yuvası Oxford ve Cambridge'di. Buralarda kolejler, üniversite yaşamının en karakteristik özelliği hâline geldi, hemen hemen tüm öğretimi hem de toplumsal yaşamın yönetimini kendine mâl etti. İngiltere'deki Balliol, Merton ve Peterhouse gibi eski kolejler, 13. yüzyıldan kalmadır (Haskins, 1990, s. 19). Hayır kurumu olan kolejler başlangıçta çok küçük bir ayrıcalıklı azınlığı bünyelerinde barındırmış ve hepsi yükseköğretim merkezlerine dönüşmemiştir. Ancak bunlardan bazıları üniversitelere adını vermiş veya üniversitelerin merkezinde yer almışlardır. Örneğin 1257'de Robert de Sorbon tarafından kurulan kolej sonunda İlahiyat Fakültesiyle birleşerek adını Paris Üniversitesi'ne vermiş; Oxford ve Cambridge Üniversiteleri bugün de büyük kısmıyla ayakta duran kolej sistemine uygun olarak, yükseköğretimin temeli kabul edilen kolejlere dağılmışlardır (Goff, 2006, s. 179).

Oxford Üniversitesi, özünde İngiliz akademik kurumunu temsil ediyor gibi görünüyor. Yine de gelişiminin erken evrelerinde Oxford, İslâm hukukuna göre hayır kurumu olarak bilinen vakfa çok şey borçlu olabilir. 1274'te Oxford'daki Merton Koleji'nin kurulması ile genel olarak modern kolej sisteminin temellerinin atıldığı kabul edilir (Gaudiosi, 1988, s. 1231). Orijinal haliyle Merton Bilginler Evi, ilk kuruluşunda İslâmî vakıflara belirgin şekilde benzeyen, basit ve tüzel kişiliği olmayan bir hayır kurumuydu (Gaudiosi, 1988, s. 1232). Batılı bazı akademisyenler kolejlerin kökeni için İslâm hukukuna yönelmek zorunda kaldılar. Çünkü İslâm dünyası ve Batı dünyası arasında, benzerlik teorisinin daha fazla araştırılmasını gerektirecek kadar yeterli temas vardı. Nitekim tesirin ortaya çıkışı, Avrupa ile Müslüman dünyası arasındaki artan temasların olduğu bir döneme denk geliyor. Kolej sistemini İngiltere'de başlattığına inanılan Fransiskan Rahipler, Orta Doğu'da aktifti (Gaudiosi, 1988, s. 1244). Kudüs'e hac ziyaretleri XI. ve XII. yüzyıllarda oldukça yaygındı, yaklaşık olarak 1095'ten itibaren başlayan Haçlı Seferleri ise on binlerce Avrupalıyı Orta Doğu'ya göndermişti. Kudüs'te Tapınak Şövalyeleri ve Hastane Şövalyeleri Tarikatları'nın orada bulunması nedeniyle, İngiltere ile İslâm dünyası arasında önemli temas

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

noktaları bulunmaktaydı (Gaudiosi, 1988, s. 1244-45). Bu dinî tarikatlar, XIV. yüzyıl İngiltere'sinde Inns of Court'un gelişiminde oldukça etkili olmuş gibi görünüyor. Bu yüzden Inns of Court'un Haçlıların Kudüs'te kaldıkları süre boyunca aşına oldukları bir cami ve hanın birleşiminden olan İslâm Hukuk Fakültesi'ne göre modellendiği görüşü ortaya atılmıştır (Gaudiosi, 1988, s. 1245).

Oxford'daki Merton Koleji'nin kurucusu Walter de Merton, XIII. yüzyılda yaşamış bir İngiliz din adamı ve devlet memuruydu (Gaudiosi, 1988, s. 1247-48). 1240 yıllarında Walter de Merton, hem Yeni Tapınağı yönetiyor ve hem de burayı servetini saklamak için kullanıyordu (Gaudiosi, 1988, s. 1248). Yeğenleri için bir üniversite eğitimi sağlamakla da ilgilenen Merton, 1262'de feodal efendisinden üniversite öğrencilerinin geçimini sağlamak için belirli mülkleri devretme iznini aldı. Ancak Merton, şartlarını değiştirme hakkını kendinde saklı tutmuştu ve 1264'te bu haktan yararlandı. Sonuç olarak Merton Koleji'nin 1264 Tüzüğü ortaya çıktı (Gaudiosi, 1988, s. 1249). Daha sonra, 1274'te yeni bir tüzük seti kabul edildi. Bu son belge, genellikle modern kolej sisteminin temeli olarak kabul edilir. 1274'ten önce Merton, tüzel kişiliği olmayan bir hayır kurumuydu. Buna karşılık, 1274 tüzükleri akademik topluluğun kendini yönetmesine izin verdi. Bu nedenle, 1274'ten sonra Merton tüzel kişiliğe sahip bir kolejdi ve bu türden ilk kurumdu. Ancak 1264 itibarıyla Merton Koleji'nin yapısı İslâm vakıf geleneğine gayet iyi uyuyordu. Inns of Court da öyle, ki bu kurum bugüne kadar tüzel kişiliğe sahip olmayan lonca olarak varlığını sürdürmektedir (Gaudiosi, 1988, s. 1249-1250).

Walter de Merton vakfın ilk koşulunu şu şekilde belirlemişti: "Yukarıda belirtilen öğrenciler, dürüst ve yetenekli oldukları, ilerlemeye istekli oldukları sürece akrabalarımızdan (vakıftan istifade edebilir) olmalıdır". Merton'un ailesinde "hayatta kalmak ve eğitim görmek için maddî imkânlardan yoksun" herhangi bir üyesi, yukarıdaki koşulu sağladığı sürece vakıf tarafından desteklenecekti. Bu hüküm İslâmî uygulamayla uyumluydu. İslâm dünyasındaki medreselerin vakıflarında da benzer ifadeleri görmekteyiz. Hatta başarısız öğrencilerin vakıftan yararlandırmaması gibi hükümler de bulunmaktadır. Esasında İslâm hukuku, hayrî vakıf ve ehli/zürrî vakıf olarak iki tür vakıf tanımıştır⁶. Walter de Merton'un vakfı, ailesinin geçimini sağlamak için konulan hükümle bile, hayrî vakıf geleneğine en iyi şekilde uymaktadır. Ehli/zürrî vakıf, genellikle vakıf gelirini aile üyelerine yönlendirir ve hayrî vakfa dönüşmesi o aileden gelen neslin son bulmasından sonra devreye girmektedir. Hayrî vakıf, bir medrese veya hukuk fakültesi gibi bir kurum kurmak için kullanılan bir formdu. Merton'un amacının odak noktasının bir kolejin kurulması olduğu göz önüne alındığında, bunun bir hayrî vakıf olarak kategorize edilmesinin doğru olacağı söylenebilir (Gaudiosi, 1988, s. 1251). Eğer Merton belgeleri Latince yerine Arapça yazılmış olsaydı, tüzükler kesinlikle İslâmî bir vakıf olarak kabul edilebilirdi. Batılı bilim insanları, Walter de Merton'un tasarımının kaynağını açıklamakta zorlandılar. Kullandığı ünvanlar ve terminoloji İslâm dünyasındaki vakıflarla benzerlik göstermekteydi. Yine de, Merton'un vakfının biçimini İslâmî vakıftan türettiğini kesin olarak söyleyemeyiz (Gaudiosi, 1988, s. 1254-55). Çünkü Walter de Merton, hiçbir yerde İslâm vakıf hukukunu taklit etme niyetini açıkça dile getirmemiştir. Ancak, böyle bir sessizlik beklenebilir. Zira Merton Koleji, Haçlı Seferleri sırasında kurulmuştur ve önde gelen bir din adamı ve hükümet görevlisinin İslâmî bir kurumu

⁶ Yararlananlar açısından İslâm vakıfları hayrî ve ehli/zürrî vakıf şeklinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Hayrî vakıflar doğrudan doğruya hayır amacıyla kurulan ve yararlanmaları fakirler, yolcular, öğrenciler gibi genel bir nitelendirme ile belirlenen kişiler olan vakıflardır. Ehli/zürrî vakıflar ise, vakıftan yararlanma hakkı vakfedenin fakir hısımlarından meydana geldiği ve yararlanma hakkının bu aileye mensup kişilerin son bulmasıyla ortadan kalktığı vakıflara denilmektedir. Fakihlerin büyük çoğunluğu tarafından câiz görülen ehli/zürrî vakıflar, üzerinde tartışmalar olsa da Osmanlı toplumunda bunların meşrû sayıldığı ve önemli oranda uygulandığı bilinmektedir (Vakıf, 2012, s. 478).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

benimsemediğini duyurması akıllıca olmazdı. Dahası, Merton'un vakıf üzerindeki İslâmî etkiden haberdar olması gerekmezdi. Çünkü, İslâmî sistemi dolaylı olarak, örneğin Inns of Court veya Fransiskanlar aracılığıyla da benimsemiş olabilir (Gaudiosi, 1988, s. 1255). Merton, hangi yoldan veya vasıtayla İslâm vakıf kurumunu tanışmış ve esinlenmiş olursa olsun, halükârda İslâm vakıf kurumuyla ve Hristiyan trustları (vakıfları) arasında benzerlik olduğu aşîkârdır. Ayrıca bir kısım Batılı araştırmacı, ne Yunan ne de Roma dünyasında örneği olan vakıf kurumunun, Doğu İslâm dünyasının Batı Hristiyan dünyasından çok ileride olduğu bir dönemde, Doğu İslâm dünyasından Batı Hristiyan dünyasına intikal ettiği de kabul edilmektedir.

Makdisi bu benzerlik ve etkileşimden dolayı, Müslüman ve Batılı araştırmacıların medreseler ile üniversiteler arasında bağ kurmalarını gayet normal bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir. Ancak araştırmacılar, üniversiteler ile medreseleri özdeş kurumlar olarak gösterme ve bu ispatlanamaz konuyu ispatlama çabasına giriştiklerinden şikâyet eder. Bu tür çabalar, istemsiz bir şekilde İslâm eğitim tarihine fayda yerine zarar vermektedir. Medreseleri farklı bir organizasyon olarak ele almak doğru olacaktır (Makdisi, 2012, s. 418). Çünkü İslâm eğitim sistemi bir üniversite olarak değil, kolej sistemi olarak organize edilmişti. İslâm'ın büyük başarısı, çıkarmış olduğu kolej sistemini bizzat geliştirip yükseköğretim düzeyinde Batı'ya aktarmasıdır. Batı'nın büyük katkısı ise, aynı kolej sistemini daha geliştirerek bir tüzel kişilik sistemine dönüştürmesinde ve yükseköğretim sisteminde kullanmasıdır (Makdisi, 2012, s. 419). Yine ülkemizde son dönemlerde medrese ve üniversiteler konusunda yapılan bir araştırmada bu duruma dikkat çekilmiştir. Medreseler İslâm hukukunun vakıf hükümlerine göre kurulurken, üniversiteler Roma hukuk esaslarına göre "Legally Autonomous Corporate Bodies" (Hukukî Özerkliğe Sahip Tüzel Kişilikler) olarak kurulmuşlardır. İslâm'da vakıf hukukuna göre vakıf kurucunun belirlediği hükümler dokunulmaz ve değiştirilemez iken, Roma hukukuna bağlı üniversitelerde idareciler daha geniş imkânlarla sahip ve eğitim konularında öngörülemez yenilikler yapma imkânına sahip olmuşlardır. Bu önemli farklılık, medreselerin klâsik anlayışın pekiştiği kurumlar, üniversitelerin ise modernleşmeye daha açık kurumlar hâline gelmesini sağlamıştır (İhsanoğlu, 2019, s. 330). Değerli bilim tarihçimiz Aydın Sayılı da üniversite ve medresenin ekonomik ve toplumsal temellerinin farklı olduğunu; üniversitelerin öğrenci ve hocaların sağlam bir şekilde örgütlendiği loncalardan ortaya çıktığını ifade etmiştir. Oysa medreselerde böyle bir örgütlenme bulunduğu veya daha önce değindiğimiz üzere bu örgütlenme olsa bile, hoca ve öğrenci loncalarının medrese sisteminin gelişmesinde rol oynadığına dair elimizde bir kanıt bulunmamaktadır. Medreseler tamamen hayır kurumu temelinde işliyordu. Aslında dikkat çeken nokta, hayır kurumu olarak ortaya çıkmış olan Avrupa'daki kolejler, loncalardan ortaya çıkmış üniversitelerden daha çok medreseye benzemektedir (Sayılı, 2002, s. 38). Erken dönem Avrupa üniversiteleri her ne kadar medreselerin akademik geleneklerinden, eğitim hayatında İslâm dünyasının sağladığı ilmi ve felsefi gelişmelerden son derece etkilenmiş ve vakıf kurumunun sağladığı devamlılık unsurundan yararlanmış olsalar da, üniversiteler kurum olarak Avrupa kültür ve toplumunun içerisinde doğmuş ve gelişmişlerdir. Bu temel unsurlar dışındaki medrese ve üniversite benzetmeleri ve mukayeseleri bizleri doğru sonuca götürmeyecektir (İhsanoğlu, 2019, s. 331).

5. Sonuç ve Öneriler

Orta Çağ'da yükseköğretimi temsil eden Doğu İslâm dünyasındaki medrese ile Batı Hristiyan dünyasında ortaya çıkan üniversite arasında yapısal farklılıkların olduğu aşîkârdır. Bu yapısal farklılık; yaygın olarak XI. yüzyılda Nizâmiye medreselerin hayır kurumu olarak "vakıf hukuku" temelinde kurulmasından, üniversitelerin ise XII. yüzyılın sonlarında "lonca/korporasyon/tüzel kişilikler" olarak ortaya çıkmasından kaynaklanmaktaydı. Ancak farklılığı lonca/korporasyon olarak kabul edersek, Klâsik İslâmî dönemde (IX-XI. yüzyıllarda) mezheplerin İslâm hukuku

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

öğretimi amacıyla bir araya gelerek loncaları oluşturduğuna yönelik güçlü görüşler bulunmaktadır. Hatta İslâm ve Batı dünyasındaki loncaların teşkilât yapısında benzerlikler bulunmaktadır. Vakıf kurumunu temel alırsak, İslâm'a özgü vakıf kurumlarının muhtemel tesiriyle Fransa'da College de Dix-huit ve İngiltere'de Merton Koleji gibi örneklerin ortaya çıktığını görüyoruz. En önemlisi ise, bu kolejlerin üniversitelerin çekirdeğinde bulunması, kurucu unsur olması ve mevcut üniversiteleri de etkilemesidir. Esasında farklılık, hukukî statülerinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü Merton Koleji'nde de olduğu gibi, vakıf temelinde hayır kurumu olarak kurulan bu kolejin hukukî statüsünde değişiklik yapılarak tüzel kişilik kimliğine kavuşturulmuş ve kendi kendini yönetebilme yetkisi kazandırılmıştı.

Selçuklular döneminde (XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) tesis edilen Nizâmiye medreselerinin tüzel kişilik vasfı kazanarak bağımsız hareket ettikleri iddia olunamaz. Aksine Selçuklular döneminde, medreseler üzerinde devlet desteği ve denetiminin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Günümüz hukuku zaviyesinden bakacak olursak, bir ülkede en büyük tüzel kişilik "devlet" olarak kabul edilmektedir. Nizâmiyeler üzerindeki devlet desteği ve denetimi bir tüzel kişilik vasfı kazandırır mı? Bu da mümkün görünmemektedir. Çünkü o dönemdeki devlet yapısı ve hukukî uygulamalar ile günümüzdeki devlet yapısı ve hukukî kuralları farklılık arz etmektedir.

Sonuç itibarıyla medrese ve üniversitenin hukukî statülerinde farklılıklar olmasına rağmen, bu iki yükseköğretim kurumunun doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim içerisinde olduklarını anlaşılmaktadır. Medreseler hukukî statü bağlamında üniversite sistemine bir katkı sağlamasa da üniversite sisteminin diğer pek özelliğine tesirler oluşturduğu söylenebilir.

6. Kaynakça

- Berman, H. J. (1983). *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University.
- Charle, C. ve Verger, J. (2005). *Üniversitelerin Tarihi*. İsmail Yerguz (Çev.). Ankara: Dost.
- Cobban, A.B. (1975). *The Medieval Universities: Their Development and Organization*. Londra: Methuen.
- Gaudiosi, M. (1988). The Influence of the Islamic Law of Wakf on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College. *University of Pennsylvania Law Review*, 136(4), 1231-1261.
- Haskins, C. H. (1990). *The Rise of Universities* (8. Printing). New Brunswick and London: Transaction.
- Hüseyinî, Sadreddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır (1943). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. Necati Lugâl (Çev.). Ankara: TTK.
- İhsanoğlu, E. (2019). *Medreseler Neydi, Ne Değildi?* İstanbul: Kronik.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alparslan ve Zamanı*, III (4. Baskı). Ankara: TTK.
- Le Goff, J. (2006). *Ortaçağda Entelektüeller*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Lewis, B. (1937). The Islamic Guilds. *The Economic History Review*, 8(1), 20-37.
- Makdisi, G. (1961). Müslim Institutions of Learning in Eleventh-Century Baghdad. *BSOAS*, 24(1), 1-56.
- Makdisi, G. (1970). Madrasa and University in the Middle Age. *Studia Islāmica/Memoriae J. Schacht Dedicato*, 32, 255-264.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Makdisi, G. (1985). The Guilds of Law in Medieval Legal History: An Inquiry into the Origins of the Inns of Court. *Cleveland State Law Review*, 34 (3), 3-18.
- Makdisi, G. (2007). *İslâmın Klâsik Çağında Din Hukuk Eğitimi*. Hasan Tuncay Başoğlu (Çev.). İstanbul: Klâsik.
- Makdisi, G. (2009). *İslâm'ın Klâsik Çağında ve Hristiyan Batı'da: Beşerî Bilimler*. Hasan Tuncay Başoğlu (Çev.). İstanbul: Klâsik.
- Makdisi, G. (2012). *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*. A. Hakan Çavuşoğlu ve H. Tuncay Başoğlu (Çev.). İstanbul: Klâsik.
- Mihne. (2020). *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 30, s. 26-28). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Nizâmülmülk (2015). *Siyasetnâme*. Mehmet Kanar (Çev.). İstanbul: Say.
- Rashdall, H. (1936). *The Universities of Europe in the Middle Ages*, I. Londra: Oxford University.
- Rüegg, W. (2003). *A History of the University in Europe*, I. London: Cambridge University.
- Sayılı, A. (2002). *Orta Çağ İslâm Dünyası'nda Yüksek Öğretim: Medrese*. Recep Duran (Çev.). İstanbul: Öncü.
- Tibawî, A. L. (1962). Origin and Character of Al-Madrasah. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 25(2), 225-238.
- Turtûşî (2011). *Sirâcu'l-Mülûk: Siyaset Ahlâkî ve İlkelerine Dair* (2. Baskı). Said Aykut (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Vakıf. (2012). *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 42, s. 475-479). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Modern Sosyo-Politik Gerçeklik Ekseninde Kapsayıcı Kalkınma

Prof. Dr. Roida RZAYEVA¹

Özet

Günümüzde ekonominin önemli rol oynadığı modernleşme felsefesinde bir revizyon söz konusudur. Modernleşme sürecinin siyasi bileşeni doğrudan sosyo-ekonomik kalkınmayla ilgilidir. Buna bağlı olarak ekonomi (veya iktisat) felsefesi de değişiyor. Günümüzde toplumların kalkınma modellerindeki dönüşümlerin hızlandırılmasında ve genel olarak sosyo-ekonomik kalkınma planlarında kapsayıcı kalkınma konularına odaklanılmaktadır. Kapsayıcı kalkınma, yeni kalkınma araçlarından biridir ve modern koşullarda toplumun gelişimini teşvik eden yenilikçi bir yöntem olan bir kamu yönetimi mekanizması olarak kabul edilmektedir. Modernleşme inovasyon ekonomisiyle doğrudan ilgilidir. Yeniliklerin üretilmesi veya aktarılması, ekonomik sistemin unsurlarının yenilenmesini sağlar. Kapsayıcı kalkınma, modernleşmeden ziyade postmodernleşmeyle daha fazla ilişkilidir. Postmodern bir toplumda devlet, doğrudan kapsayıcılıkla örtüşen bir sosyal ortak olarak hareket eder. Kapsayıcı kalkınma, sağlanan sosyal garantilere erişimin bir koşulu olan, ilerici bir temelde ekonomik büyümeyi sağlar. Kapsayıcı kalkınma kavramı, nüfusun yaşam koşullarında niteliksel bir iyileşmenin anahtarıdır. Bu sürecin pek çok bileşeni var ve bunlardan biri de sosyal politikadır. Yoğun yenilenme, modernleşmeye ve en son sosyal politikaya bağlıdır. Küresel yenilikçi kalkınma bağlamında toplumlar giderek kendi fikir ve gelişmelerine dayalı kalkınma ihtiyacına yönelmektedir. Sürdürülebilir kapsayıcı kalkınmaya sahip bir toplum inşa etme sürecindeki başarıyı, çeşitli ülkelerdeki mevcut mali ve insan kaynaklarının kullanımının verimliliğinin, ekonomik imkanlarından daha büyük ölçüde belirlediği sonucuna varılabilir. Günümüzde sosyo-ekonomik model, milletin entelektüel kaynaklarının ve potansiyelinin etkin kullanılmasına dayanmaktadır. Sanayi sonrası topluma geçişte sürdürülebilir kalkınmanın anahtarı insan sermayesine yatırımdır. İnsanı ön plana çıkaran kapsayıcı kalkınmada insan hayatı (kültür, eğitim, sağlık, bilim, istihdam, sosyal güvenlik, yaratıcılık) öncelikli bir alandır. Aynı zamanda sürdürülebilir evrensel kalkınmanın sorunlarının yeni koşullarda çözülmesi entelektüel potansiyel, yaratıcılık, yenilikçilik ve anlam üretimi olmadan mümkün değildir. Sürdürülebilir kapsayıcı kalkınma, insan potansiyelinin harekete geçirilmesini gerektirir.

Anahtar Kelimeler: politika, ekonomi, modernleşme, inovasyon, kapsayıcı kalkınma.

1. Giriş

Siyaset ve ekonominin yakın bağlantısı ve karşılıklı bağımlılığı farklı dönemlerde farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bu iki olgunun diyalektik birliği konusunda tartışmalar devam etse de iki bakış açısının varlığına dikkat çekiliyor: Ekonominin siyasete bağımlılığı, siyasetin ekonomiye bağımlılığı.

İlk durumda, bilindiği gibi ekonomik alanda meydana gelen süreçler, bir dereceye kadar siyasi eylemler, süreçler, ideolojiler vb. tarafından düzenlenir. Aynı zamanda modern çağın önemli kavramlarından biri olan piyasa ekonomisi ideolojisinin de etkisiyle yeni bir ekonomik gerçeklik yaratılmaktadır. Politika ve ekonomi dolaylı olarak karşılıklı olarak belirlenir.

1.1. Katılım felsefesi

¹ Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Ordinarüs Prof. Ziya Bünyadov adına Şarkiyât Enstitüsü
roida@bk.ru

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Günümüzde ekonominin önemli rol oynadığı modernleşme felsefesinde bir revizyon söz konusudur. Modernleşme sürecinin siyasi bileşeni doğrudan sosyo-ekonomik kalkınmayla ilgilidir. Buna bağlı olarak ekonomi (veya iktisat) felsefesi de değişiyor.

Günümüzde toplumların kalkınma modellerindeki dönüşümlerin hızlandırılmasında ve genel olarak sosyo-ekonomik kalkınma planlarında kapsayıcı kalkınma konularına odaklanılmaktadır.

Yeni gerçeklikler, sosyal yaşamın radikal bir şekilde yenilenmesinde ortaya çıkan yenilikçi modernleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Modernleşme sürecinde her ulusal stratejinin yeni çağrılara uygun olarak yeni görevleri vardır. Bu çağrılardan biri de kapsayıcı gelişimi gerektiren küresel inovasyon sürecine katılımdır.

Ekonomik büyüme göstergeleri, küresel ekonomi ve genel olarak küreselleşme koşullarında toplumların rekabet gücünde önemli bir faktördür. Dünya gelişiminin mevcut aşamasında kapsayıcı kalkınma aynı zamanda güçlü ve etkili bir devletin garantörüdür.

2. Yöntem

Kapsayıcı kalkınma, yeni kalkınma araçlarından biridir ve modern koşullarda toplumun gelişimini teşvik eden yenilikçi bir yöntem olan bir kamu yönetimi mekanizması olarak kabul edilmektedir. Modernleşme inovasyon ekonomisiyle doğrudan ilgilidir. Yeniliklerin üretilmesi veya aktarılması, ekonomik sistemin unsurlarının yenilenmesini sağlar.

3. Bulgular

Bugün modernleşmeden ziyade post modernleşmeden bahsetmek daha doğru. Kapsayıcı kalkınma, modernleşmeden ziyade post modernleşmeyle daha fazla ilişkilidir. Bu bağlamda modernleşmeyi, en genel anlamıyla toplumun dönüşümü olduğundan, dönüşüm süreci için bir adlandırma olarak kullanıyoruz. Kapsayıcı kalkınma önemli ölçüde sosyal alanla ilgilidir. Post modern bir toplumda devlet, doğrudan kapsayıcılıkla örtüşen bir sosyal ortak olarak hareket eder. Kapsayıcı kalkınma ihtiyacı aynı zamanda moderniteden postmoderniteye, sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçiş sürecinde de önemli bir bileşen olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. / Yani yenilikçi toplumsal modernleşmeden bahsediyorsak zaten post modernleşmeden bahsediyoruz. Onun (post modernleşmenin) önemi yeni çağrılar, yenilikler, ekonomik ve sosyal kalkınma tarafından belirlenir, çünkü sanayi sonrası toplumun dinamikleri bunu gerektirir.

Her zamanın kendine özgü bir felsefesi vardır. Kapsayıcılığın ilerleme ve medeniyet göstergesi olarak tanımlanması, toplumun dengeli, koordineli gelişiminin temelini oluşturan ve belirli bir konuya yaklaşırken perspektifin önemini vurgulayan, adalet kavramıyla ilişkilendirilen uyum fikriyle ilişkilidir.

Günümüz iktisat felsefesi, insan sermayesini yoğun gelişmede ana faktör haline getiren ve “akıllar sahibi olma” (*competition for the minds*) rekabetini yoğunlaştıran bilgi ekonomisine dayanmaktadır. Günümüzde kapsayıcı kalkınma, devletin kapsamlı ilerlemesi, devletin kalkınma süreçlerini yönetmeye yönelik yenilikçi teknoloji olarak görülüyor ve bu da onu büyük bir küresel öncelik haline getiriyor.

Yenilikçi modernleşmenin önemli bir bileşeni sosyal odaklı liberal ekonomi ve sosyal adalettir. Ekonominin güçlendirilmesi bu yöndeki siyasi adımlara bağlı, bu da sosyal ve insani filtreleme ihtiyacını kaçınılmaz kılıyor. [1].

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Örneğin, ekonomiyi yasallaştırmaya yönelik atılan adımlar dengeli ekonomik büyümeyi, nüfusun önemli bir kısmının katılımı yoluyla GSYİH'nın (Gayri safi yurt içi hasıla) istikrarını ve bunun sonucunda da uzun vadede sosyal refah sağlar.

Genel olarak bu gelişme kapsayıcı olarak nitelendirilebilir. Kapsayıcı kalkınma, sağlanan sosyal garantilere erişimin bir koşulu olan, ilerici bir temelde ekonomik büyümeyi sağlar. Kapsayıcı kalkınma kavramı, nüfusun yaşam koşullarında niteliksel bir iyileşmenin anahtarıdır. Bu sürecin pek çok bileşeni var ve bunlardan biri de sosyal politikadır. Yoğun yenilenme, modernleşmeye ve en son sosyal politikaya bağlıdır.

Zamanın çağrılarına cevap veren bir sosyo-ekonomik temelin oluşturulması, çeşitli alanlardaki programlarla sağlanmaktadır: sosyal politika, tüketim mallarının eşit kullanımının çözülmesine yönelik sosyo-politik yöntemler, ülkenin iyi bir imajının oluşumu vb.

Bilindiği üzere ulusal çıkarlar ile yabancı sermayenin çıkarları her zaman örtüşmemektedir. Dolayısıyla küresel yenilikçi kalkınma bağlamında toplumlar giderek kendi fikir ve gelişmelerine dayalı kalkınma ihtiyacına yönelmektedir. Günümüzün önemli görevlerinden biri de ekonominin yeni çağrılarına uygun olarak kendi kaynaklarına güvenmektir. [2].

4. Tartışma

Genel olarak kapsayıcı kalkınma ve daha geniş anlamda sosyal reformlar, ülkenin bir bütün olarak rekabet gücünü güçlendirir. Aynı zamanda kapsayıcı kalkınma için uluslararası ve bölgesel sorunların siyasi çözümü de önemlidir. Bu, uluslararası ilişkilerin genişlemesiyle birlikte ülkenin rekabet avantajını oluşturmaktadır.

Sürdürülebilir kapsayıcı kalkınmaya sahip bir toplum inşa etme sürecindeki başarıyı, çeşitli ülkelerdeki mevcut mali ve insan kaynaklarının kullanımının verimliliğinin, ekonomik imkanlarından daha büyük ölçüde belirlediği sonucuna varılabilir.

Klasik anlamda modernleşmeyi tamamlamamış (genel anlamda toplumun modernleşmesi sonsuz bir süreç olduğundan) pek çok toplum geçiş yapmış, daha doğrusu postmodernleşmeyi yaşamaktadır. Bu da zamanın çağrılarına cevap verme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. [3]. Sonuç olarak Batı'nın yanı sıra birçok ülkenin modernleşmeyle birlikte postmodernleşmeyi de eş zamanlı yaşadığını söyleyebiliriz. Sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçiş süreci de aynı doğrultuda gelişiyor [4].

5. Sonuç ve Öneriler

Günümüzde sosyo-ekonomik model, milletin entelektüel kaynaklarının ve potansiyelinin etkin kullanılmasına dayanmaktadır. Sanayi sonrası topluma geçişte sürdürülebilir kalkınmanın anahtarı insan sermayesine yatırımdır.

İnsanı ön plana çıkaran kapsayıcı kalkınmada insan hayatı (kültür, eğitim, sağlık, bilim, istihdam, sosyal güvenlik, yaratıcılık) öncelikli bir alandır. Aynı zamanda sürdürülebilir evrensel kalkınmanın sorunlarının yeni koşullarda çözülmesi entelektüel potansiyel, yaratıcılık, yenilikçilik ve anlam üretimi olmadan mümkün değildir.

Sürdürülebilir kapsayıcı kalkınma, insan potansiyelinin harekete geçirilmesini gerektirir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

6. Kaynakça

- Кутырев, В.А. (2011). Модернизация: от бездумного инновационизма к управляемому развитию. «Перспективы» Фонд исторической перспективы. https://www.perspektivy.info/history/modernizacija_ot_bezdumnogo_innovacionizma_k_upravljajemomu_razvitiju_2011-04-29. Erişim tarihi: 15.08.2024.
- Бирюков, А.В. (2012). Инклюзивное развитие как ответ на вызов глобализации по-американски. *Левиафан: Материалы международной конференции по вопросам многополярности* (вып. 3) / [Под. ред. А. Г. Дугина; Ред.-сост. Савин Л. В.]. М.: Евразийское Движение, 52-60. <https://studfile.net/preview/6724220/page:9/> Erişim tarihi: 20.08.2024.
- Рзаева, Р.О. (2015). *Незападная современность в дискурсе постмодерна и культурной полифонии*. Баку: «Элм ве Тахсил», р. 61.
- Rzayeva, R.O. (2012). Modernleşme Süreci Üzerine. *Rus ve Azerbaycan Kaynaklarında Türk Modernleşmesi*. Türkiye: Otorite Yayınları, 42-

Insurtech'in Gücü: Yapay Zekâ Destekli Sigortacılık

Öğr. Gör. Tansu TOPUZOĞLU¹, Doç. Dr. İlknur ÇEVİK TEKİN², Dr. Öğr. Üyesi Kamil AHÂT³

Özet

Covid – 19 pandemisinin getirdiği ivme ile sigortacılık sektörü, son yıllarda önemli bir dijital dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu dönüşümün merkezinde ise yapay zekâ teknolojileri yer almaktadır. Yeni nesil mimariler, geleneksel iş modellerinin ötesinde bir hizmet anlayışını sektöre kazandırmıştır. Çalışmanın amacı, sigortacılık teknolojileri (InsurTech) etkisi ile sektörde yer edinen yapay zekâ teknolojilerinin kullanım alanlarını belirlemek ve örnek uygulamaları incelemektir. Araştırmada, müşteri analitiği, risk değerlendirmesi, hasar yönetimi ve dolandırıcılık tespiti gibi kritik alanlarda yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı ele alınmıştır. Çalışmada, öne çıkan sigortacılık teknolojileri (InsurTech) uygulama örnekleri incelenerek, bu teknolojilerin sektörü nasıl etkilediği incelenmiştir. Ayrıca, sigortacılık teknolojileri (InsurTech) etkisi ile sektördeki regülasyon ve etik hususlarına değinilmiştir. Çalışmanın bulguları, yapay zekânın sigortacılıkta operasyonel verimliliği artırma, maliyetleri düşürme ve müşteri memnuniyetini artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, InsurTech girişimleri ve yapay zekâ teknolojilerinin sigorta sektörünün geleceğini şekillendiren önemli unsurlar olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sigortacılık, Sigortacılık Teknolojisi, InsurTech, Yapay Zekâ

1. Giriş

Covid –19 pandemisi sigortacılık sektörünün dijitalleşmesine ivme kazandırmış ve sektör geleneksel sigortacılık anlayışının ötesinde bir dijital dönüşüm yaşamıştır. Geleneksel hizmet anlayışı, gelişen yeni nesil teknolojilerle birlikte büyük bir değişim sürecine girmiştir. Dijital dönüşüm sürecinde artan müşteri beklentileri, rekabet koşulları ve regülasyonlardaki değişimler sigorta şirketlerini, yeni nesil teknolojileri benimsemek zorunda bırakmıştır. Bu bağlamda, yapay zekâ teknolojileri, sektördeki operasyonel süreçlerin iyileştirilmesi ve müşteri odaklı hizmetlerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Sigortacılık sektöründe yapay zekâ teknolojileri sigorta poliçelerinin düzenlenmesi, hasar tespit süreçleri, müşteri deneyiminin kişileştirilmesi, dolandırıcılık tespiti, risk değerlendirme süreçlerinde etkili çözümler sunmaktadır. Özellikle veri analitiğinin kullanımı, sigorta şirketlerinin veriyi etkin bir şekilde kullanarak daha hızlı ve doğru kararlar almasına olanak sağlamaktadır.

Sigortacılık sektöründe kullanılan bu yeni nesil teknolojiler FinTek(FinTech) alt dalı olan InsurTech olarak adlandırılmaktadır. InsurTech, yani "Insurance Technology" olarak adlandırılan bu yeni tanım, sigortacılık sektörüne yönelik yenilikçi çözümler sunan teknoloji girişimlerini ifade etmektedir. InsurTech, yapay zekâ, blokzincir, nesnelerin İnterneti (IoT) ve büyük veri analitiği gibi teknolojileri kullanarak, sigorta sektöründe daha hızlı ve müşteri odaklı hizmetler

¹ İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, tansu.topuzoglu@kavram.edu.tr

² Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, ilknurtekin@selcuk.edu.tr

³ Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Ayakkabı Tasarımı ve Üretimi, ilknurtekin@selcuk.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

sunulmasını sağlamaktadır. Geleneksel sigortacılık anlayışını dönüştüren bu yeni yaklaşım, aynı zamanda sektördeki iş modellerinde de değişime neden olmuştur.

Bu çalışmada, yapay zekâ teknolojilerinin sigortacılık sektöründeki kullanım alanları ve InsurTech uygulamaları incelenmektedir. Öncelikle, yapay zekâ teknolojilerinin sigorta sektöründe hangi alanlarda kullanıldığı ve bu teknolojilerin sektördeki dönüşüme nasıl katkı sağladığı ele alınacaktır. Daha sonra, InsurTech uygulamaları üzerinden örnekler sunularak, bu yenilikçi teknolojilerin sektördeki etkileri incelenecektir.

2. Sigortacılık Sektörü ve InsurTech: Genel Bakış

Sigortacılık sektöründe yaşanan dijital dönüşüm, sektörün müşteri memnuniyeti ve operasyonel iş modelleri anlamında büyük evrimler geçirmesine neden olmaktadır. Dijitalleşme, sigorta şirketlerinin geleneksel hizmetlerini sunarken, birçok alanda yeni iş modelleri uygulamasına sebep olmuştur. Sigorta şirketlerinin risk değerlendirme süreçleri, müşteri analitiği ile kişileştirilmiş hizmetler, sahtecilik tespiti ve önlenmesi gibi işlemlerde dijital mimarileri kullanması, hizmet süreçlerini daha hızlı ve verimli bir hale getirmiştir. Ayrıca, bu yeni iş modelleri operasyonel hata ve maliyet miktarlarının düşürmesine olanak sağlamaktadır.

Özellikle yapay zekâ ve veri analitiği, sigorta şirketlerinin hizmet süreçlerinde evrim niteliğinde gelişmelere olanak tanımaktadır. Örneğin, yapay zekâ teknolojileri daha hassas ve hızlı bir risk analizi yapılabilirken, blockchain teknolojisi veri güvenliğini artırarak müşteri bilgilerinin daha güvenli bir şekilde yönetilmesine yardımcı olmaktadır (McKinsey & Company, 2024; Deloitte United States, 2024).

Dijitalleşmenin yanı sıra InsurTech şirketleri, müşteri taleplerini daha hızlı karşılayabilmek adına mobil uygulamalar ve bulut tabanlı çözümler sunarak sektörde rekabeti artırmaktadır.

InsurTech şirketleri, kullanıcı dostu dijital platformlar sunarak müşterilerin sigorta ürünlerine kolay erişim sağlamaktadır. Yapay zekâ teknolojileri ve makine öğrenmesi mimarileri, sigorta sektöründe risk değerlendirme ve hasar tespiti gibi alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. InsurTech, aynı zamanda regülasyonlar ve veri güvenliği konusunda da yenilikler getirmektedir.

2013 yılı verilerine göre InsurTech dünyada 276 milyon dolar yatırıma sahipken 2015 yılında bu rakam 2,721 milyar dolara yükselmiştir. 2021 yılının ilk diliminde InsurTech için yapılan yatırımların 10 milyar dolardan fazla bir rakama sahip olduğu görülmektedir (Kpmg, 2024).

2023 yılında InsurTech sektörüne yapılan yatırımların büyük bir kısmını müşteri deneyimini iyileştirmek, veri analitiği ve yapay zekâ tabanlı çözümler geliştirmek gibi faaliyetler oluşturmaktadır. Yakın gelecekte InsurTech şirketlerinin tamamen sanal sistemler üzerine kurulu bir sigortacılık anlayışını etkin kılması beklenmektedir (Deloitte United States, 2024; Allianz, 2024; McKinsey & Company, 2024).

Deloitte'un 2024 Küresel Sigorta Görünümü raporuna göre, özellikle entegre sigorta (embedded insurance) gibi dijital sigorta çözümlerinin, geleneksel satış kanallarını geride bırakma potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir. Bu eğilim, sigorta sektöründe dijitalleşmenin giderek daha fazla önem kazandığını ve dijital kanalların büyümesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Deloitte United States, 2024).

3. Literatür

3.1. InsurTech

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Sigortacılık teknolojileri anlamına gelen 'InsurTech' kavramı bu kelimelerin İngilizce karşılıklarından kısaltılarak üretilmiştir. Sigortacılık sektöründeki tüm yeni nesil teknolojileri ifade etmek için kullanılan InsurTech, FinTech(FinTek)'in alt dalı olmakla birlikte, teknoloji yönünde bazen ayrılmaktadır.

Stoeckli vd. (2018), InsurTech'i sigorta sektörüne özgü çözümler sunmak için bilgi teknolojilerinden faydalanan, geleneksel yöntemlerin ötesinde yeni nesil teknolojileri barındıran fenomenler olarak tanımlamaktadır.

Xu ve Zweifel (2020) ise bu tanımlı dahada genişleterek, InsurTech'i maliyeti düşürmeyi ve verimliliği arttırmayı, müşteri odaklı hizmet sunmayı amaçlayan geleneksel olsun ya da olmasın tüm piyasa oyuncularının müşteri analitiği, risk değerlendirmesi, hasar yönetimi gibi benzeri hizmetleri ve ürünlerini dijitalleştirilmiş operasyon süreçleri ve yeni nesil iş modelleri ile bilgi teknolojilerinin sigortacılık sektörüne özgü olarak kullanılması olarak ifade etmektedir.

InsurTech, sigortacılık sektöründe geleneksel yöntemlerin ötesinde yeni nesil teknolojileri benimsemeyi hedeflemektedir (Zarifis ve Cheng 2022). InsurTech yapay zekâ, blokzincir, nesnelerin İnterneti (IoT) ve büyük veri analitiği gibi teknolojileri kullanmaktadır. Dijitalleşme etkisiyle InsurTech sigorta şirketlerine birçok kolaylık sunmaktadır. InsurTech sunduğu yeni nesil teknolojilerle hızlı, doğru, daha düşük maliyetli ve müşteri odaklı hizmet sunabilme imkânı sağlamaktadır (Che vd. 2022). Sigorta şirketleri InsurTech teknolojilerini kullanarak işlemleri otomasoyonlaştırabilir, müşterilere daha hızlı hizmet verebilir, risk yönetim süreçlerini iyileştirebilir ve müşterilerine kişileştirmiş hizmetler sunabilir. Bu durum müşteri memnuniyetinin artmasına ve daha verimli bir operasyon sürecinin gerçekleşmesine olanak tanıyarak, sigorta şirketinin işlem hacminin artmasını sağlar ve dolayısıyla şirket daha hızlı bir büyüme gerçekleştirir.

3.2. Yapay Zekâ

Yapay zekâ; insan gibi öğrenebilen, düşünebilen kısaca insanı taklit edebilen zeki algoritmalarından oluşan teknolojiler olarak tanımlanabilir. Yapay zekâ, etkileşimde bulunma, öğrenebilme, uyum sağlayabilme ve öğrendiği bilgileri kullanarak kendini geliştirme ve uygulama özelliğine sahip her türlü dijital teknoloji ve uygulamalardır (Wirtz vd., 2018: 3-4).

Sigortacılık sektöründe yapay zekâ mimarileri müşteri analitiği, risk değerlendirmesi, hasar belirlenmesi ve hasar süreçlerinin yönetimi, sahtecilik tespiti gibi alanlarda yeni nesil iş modelleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijitalleşme, yapay zekâ teknolojileri ve sigortacılık sektörü bir kar topu şeklinde hareket etmektedir. Dijitalleşme ihtiyacı, yapay zekâ teknolojilerinin sektördeki kullanım alanlarını arttırırken, yapay zekâ teknolojilerinin sektöre entegre edilmesi ise iş modellerine ve hizmet anlayışında yenilenmeye neden olmuştur. Sigorta şirketlerinin oluşan talepleri karşılamak için değişmesini zorunlu kılmıştır. Sigorta şirketleri yeni ihtiyaçlara karşı yeni çözüm üretme arayışına girerken aynı zamanda yeni iş modelleri yeni ihtiyaçları beraberinde getirmektedir. Kısacası yeni ihtiyaçlar dijitalleşmeyi zorunlu kılmakla birlikte, dijitalleşme ise yeni iş modellerini ve sigorta şirketlerinin değişimini zorunlu kılmaktadır.

Sigortacılık sektörü temelde verilere dayanmaktadır. Bu veri yığınları veri analitiği ve yapay zekâ mimarileri kullanılarak analiz edilir, modellenir ve uygulanır. Sigortacılık sektöründe yaygın olarak makine öğrenmesi, derin öğrenme, doğal dil işleme yöntemleri kullanılmaktadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Sigortacılık sektöründe yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı, birçok fayda ve zorluğu beraberinde getirmektedir. Sigortacılık sektöründe yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı risk değerlendirmesinde öngörülebilirlik, müşteri deneyimini iyileştirmesi, operasyonel verimlilik, sahtecilik tespitinin hızlı çözümü, ürün geliştirme ve kişileştirme gibi pek çok fayda sağlamaktadır. Bununla beraber, veri gizliliği endişesi ve veri güvenliği, yasal süreçlerin uyumluluğu, etik sorunlar, teknolojik alt yapıda entegrasyon, nitelikli insan kaynağının yetersizliği gibi zorlukları beraberinde getirmektedir. Yapay zekâ teknolojileri sigortacılık sektöründe yeni bir dönemi başlatma potansiyeline sahip olmakla birlikte, bu potansiyelin tam olarak gerçekleştirilebilmesi için karşılaşılabilecek zorlukların ele alınarak çözümler bulunması gerekmektedir.

3.3. Çalışmalar

InsurTech ve yapay zekâ teknolojileri için sigortacılık sektöründe daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde literatüre katkı sağlayan bazı çalışmalar şu şekildedir:

Stoeckli, Dremel ve Uebernickel (2018) tarafından yayımlanan 'Dijital dünyada sigorta değer yaratımını anlamak için InsurTech yeniliklerinin özelliklerini ve dönüşümsel yeteneklerini keşfetmek' adlı makalede InsurTech'lerin sigorta sektöründe nasıl yenilikler getirdiğini, süreçleri nasıl dönüştürdüğünü ve müşteri değerini nasıl artırdığını incelemektedir.

Shaik ve Bairaria (2024) tarafından yayımlanan 'Insurtech: Fintech'in Evrimini Güçlendirmek' adlı kitap bölümünde InsurTech'in dönüşümünü ve işlevlerini araştırmaktadır. Çalışmada InsurTech'in müşteri memnuniyeti, üretkenlik ve erişilebilirliği teşvik ederek yatırımları nasıl çektiği ve düzenleyici desteği nasıl benimsediği incelenmektedir.

Shamsuddin, Gan ve Trang Anh (2023) tarafından yayımlanan 'InsurTech'in Bibliyometrik Analizi' adlı makalede InsurTech'in gelişimi, eğilimleri ve etkileri çeşitli akademik ve endüstri kaynaklarından elde edilen verilerle, bu alanda yapılan önemli araştırma konularını, etkili yayınları ve katkıda bulunan önde gelen ülkeleri incelemektedir.

Sosa ve Montes (2022) tarafından yayımlanan 'Sigorta sektörünün dönüşümünde InsurTech dinamiklerini anlamak' adlı makalede InsurTech'leri neyin yönlendirdiğini belirlemek, hangi tür yeniliklerin ortaya çıktığını keşfetmek ve InsurTech'in dinamiklerini anlamak amaçlanmıştır. Çalışmada sigorta sektöründe yenilikleri artırmada etkili olan beş InsurTech yönlendirme yeteneğini belirlenmiştir.

Şekeroğlu ve Özüdoğru (2019) tarafından yayımlanan 'Sigorta Sektöründeki Değişim: Insurtech' adlı makalede sigortacılık sektöründe InsurTech uygulamaları hakkında bilgi vererek hem Türkiye hem de dünya genelinde sigortacılık sektöründe kullanılan teknolojileri değerlendirmektedir.

Şekeroğlu ve Özüdoğru (2023) tarafından yayımlanan 'Yapay Zekâ ve Makine Öğreniminin Sigorta Sektörüne Etkisi' adlı makalede yapay zekâ ve makine öğrenmesi yöntemlerinin sigortacılık sektöründe kullanılmasının avantajları ve dezavantajları incelenmektedir.

Şenel ve Beyazıt (2023) tarafından yayımlanan 'Türk Sigortacılık Sektöründe InsurTech ve Uluslararası Karşılaştırmalı Analizi' adlı makalede InsurTech kavramı üzerinde durulmuş, InsurTech kullanımının güncel verileri incelenerek, Türkiye ve Dünya'da InsurTech kullanımı incelenmiştir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Xu ve Zweifel (2020) tarafından yayımlanan 'InsurTech'in Değerlendirilmesi İçin Bir Çerçeve' adlı makalede InsurTech için genel bir çerçeve oluşturmakta ve InsurTech ile sigortacılık sektörüne gelen yenilikleri değerlendirmektedir.

Yan, Schulte ve Lee Kuo Chuen (2018) tarafından yayımlanan 'Insurtech ve Fintech: Bankacılık ve Sigorta Etkinleştirme' adlı kitap bölümünde sigorta teknolojisinin genel durumunu, finansal ve sigortacılık hizmetleri için etkinleştirme potansiyelini incelemektedir.

Yazıcıoğlu (2022) tarafından yayımlanan 'Sigortacılık Sektöründeki Dijital Dönüşüm: Insurtech' adlı makalede sigortacılık sektöründe kullanılan dijital teknolojilerin mevcut durumu ve gelecekteki potansiyeli araştırılmaktadır.

4. Yapay Zekâ Teknolojilerinin Sigortacılık Sektöründe Kullanımı

4.1. Müşteri Analitiği

Müşteri analitiğinde, müşterilere ait geçmiş veriler kullanılarak müşteri bazlı analizler yapılmaktadır. Yapay zekâ mimarilerine sahip analitik araçlar, büyük veri kümelerini işleyerek müşteri davranışlarını ve tercihlerindeki değişiklikleri tahmin edebilir, bu sayede sigorta şirketleri daha uygun ürün ve hizmetleri sunabilirler. Sigortacılık sektöründe yapay zekâ teknolojilerinin müşteri analitiği ve müşteri hizmetlerinde kullanımı, şirketlerin müşterilerini daha iyi anlamalarına ve onlara kişiselleştirilmiş hizmetler sunmalarına imkân tanımaktadır. Sigorta primlerinin kişiselleştirilmesi veya müşterilere özel teklifler sunulması, müşteri memnuniyetini artırırken müşteri sadakatini arttırmakta ve dolayısıyla şirketlerin rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olmaktadır.

Müşteri hizmetleri tarafında sanal asistanların kullanımı sigorta şirketlerin eş zamanlı olarak daha fazla müşteriye erişebilmelerine imkân sağlamaktadır. Aynı zamanda müşteri danışmanlarının yeterliliği bu süreçte ölçülebilmektedir. Ayrıca, chatbotlar ile geleneksel müşteri hizmetlerinin aksine operasyon maliyetini de azaltılmaktadır. Müşterilerin hizmetlere daha hızlı erişimi sağlanması müşteri memnuniyetini arttırmaktadır.

4.2. Risk Değerlendirmesi

Sigortacılık sektöründe, yapay zekâ mimarilerinin kullanılması risk değerlendirme süreçlerinin daha verimli ve doğru şekilde ilerlemesine imkân sağlamaktadır. Geleneksel risk değerlendirme yöntemleri genellikle geçmiş veri analiz yöntemlerine başvurulurken, yapay zekâ algoritmaları mevcut verilerle birlikte çok daha geniş bir veriye erişim sağlayarak büyük miktardaki verileri analiz edebilmekte ve bu sayede riskin daha hassas bir şekilde ölçülmesine imkân sağlamaktadır.

Müşteri davranışlarını ve çevresel faktörleri değerlendirebilen bir yapay zekâ mimarileri gelecekteki potansiyel riskleri öngörebilir ve sigorta poliçelerinin doğru bir şekilde fiyatlandırılmasına yardımcı olabilmektedir. Bu yapay zekâ mimarileri, sigorta şirketlerinin zararlarını minimize etmelerine ve müşterilere daha adil bir hizmet sunmalarına olanak tanımaktadır.

4.3. Hasar Yönetimi

Hasar yönetimi sürecinde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı, sigorta şirketlerinin bu süreci daha hızlı ve etkili bir şekilde yönetmelerine olanak tanımaktadır. Yapay zekâ mimarilerine sahip sistemler, hasar talep süreçlerini otomatikleştirerek müşterilere daha hızlı geri dönüşler sağlayabilmektedir. Ayrıca, bu süreçteki insan hatasını minimize edebilmektedir. Otomasyon sistemleri üzerinden hasar bildiriminin yapılabilmesi ve görüntü tanıma teknolojilerinin kaza

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

sonrası araç hasarlarının değerlendirilmesinde kullanılması hasar yönetimi sürecini hızlandırmaktadır. Bu tür teknolojik yenilikler, sigorta şirketlerinin operasyonel verimliliğini artırırken müşteri memnuniyetini de önemli ölçüde yükseltmektedir.

4.4. Sahtecilik Tespiti

Sigortacılık sektöründe sahtecilik, hem finansal kayıplara hem de müşteri güveninde azalmaya yol açan önemli sorunlardan biridir. Yapay zekâ mimarileri, anormal veri desenlerini ve şüpheli aktiviteleri tespit etmek için güçlü araçlar sunmaktadır. Ayrıca bu mimariler, geçmiş sahtecilik vakalarını analiz ederek yeni ve potansiyel sahtecilik girişimlerini belirleyebilmektedir. Bu durum, sigorta şirketlerinin sahteciliğe karşı daha proaktif bir tutum sergilemelerini sağlarken, sahtecilik vakalarının hızlı tespitine imkân tanımaktadır. Yapay zekâ mimarilerinin sahtecilik tespitinde kullanımı genel olarak sektörde güvenliği ve sürdürülebilirliği artırmaktadır.

5. InsurTech: Fırsatlar ve Zorluklar

Insurtech, sigortacılık sektöründe teknolojik inovasyonlar aracılığıyla hizmet ve ürün sunumunu iyileştiren bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Geleneksel sigortacılık iş modellerini dijital teknolojilerle dönüştüren bu girişimler, sektördeki yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Ancak, InsurTech'in sunduğu fırsatlarla birlikte, sektörün karşı karşıya olduğu bazı zorluklar da bulunmaktadır.

Sağladığı fırsatlar;

- Insurtech, sigorta işlemlerinin dijitalleşmesini sağlayarak, hızlı ve kullanıcı dostu hizmetler sunarak, müşterilerin memnuniyetini artırmaktadır. Mobil uygulamalar ve online platformlar aracılığı ile müşteriler poliş satın alabilir, hasar ihbarında bulunabilir ve sigorta süreçlerini takip edebilirler.
- Insurtech, sigorta şirketlerinin müşterilerine kişiselleştirilmiş sigorta ürünleri sunabilme imkânı sağlamaktadır. Kullanım bazlı sigorta (usage-based insurance) gibi modeller, müşterilerin gerçek zamanlı davranışlarına dayalı olarak esnek polişler sunar.
- Büyük veri analitiği ve yapay zekâ, InsurTech şirketlerinin müşteri davranışlarını daha iyi anlamasını ve risk değerlendirmelerini daha isabetli yapmasına imkân sağlamaktadır. Böylece sigorta şirketleri müşterilerine daha doğru fiyatlandırma ve daha etkin risk yönetimi ile hizmet verebilmektedir.
- Dolandırıcılık tespiti ve önlenmesi, veri analitiği ve yapay zekâ sayesinde daha hızlı ve güvenilir bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir.
- InsurTech, sigorta şirketlerinin operasyonel maliyetlerini düşürmesine imkân tanımaktadır. Otomasyon, dijital süreçler ve bulut bilişim gibi teknolojiler, manuel işlemleri minimize ederek daha verimli bir çalışma ortamı yaratmaktadır.
- InsurTech şirketleri, geleneksel sigorta şirketlerine göre daha esnek ve yeniliklere hızlı adapte olabilen bir yapıya sahiptir. Bu durum, sigorta şirketlerinin piyasa taleplerine ve teknolojik gelişmelere hızlı yanıt verebilmesine imkân tanımaktadır.

Karşılaştığı zorluklar;

- Insurtech şirketleri, mevcut sigorta düzenlemelerine uyum sağlamakta zorluk yaşayabilmektedir. Özellikle yeni teknolojilerin ve iş modellerinin mevcut yasal çerçevelerle uyumlu hale getirilmesi zaman alabilmektedir.
- Regülasyonlar, InsurTech'in inovasyon potansiyelini sınırlayabilir ve yenilikçi ürünlerin piyasaya sürülmesini geciktirebilmektedir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Insurtech şirketleri çözüm sürecinde büyük hacimlerde müşteri verisi toplamakta ve bu verileri işlemektedir. Bu verilerin korunması ve siber güvenlik risklerinin yönetilmesi, teknolojiler sürekli geliştiği için büyük bir zorluktur. Müşteri verilerinin güvenliğini sağlamak, hem yasal gereklilikler hem de müşteri güveni açısından kritik öneme sahip olduğu düşünüldüğünde oluşabilecek tehditlerin öngörülmesi için büyük çaba gereklidir.
- Geleneksel sigorta şirketlerinin yıllardır süregelen güvenilirliği, InsurTech girişimlerinin hızla elde edemeyeceği bir avantajdır. Yeni teknolojilere dayalı hizmetlerin benimsenmesi, müşteri güvenini kazanmak için zaman alabilmektedir. Özellikle blockchain, yapay zekâ gibi yeni teknolojilere dayalı çözümler sunarken, müşterilerin bu çözümleri güvenilir bulmaları için ekstra çaba gerekmektedir.
- InsurTech alanında rekabet oldukça yoğundur. Pazarın büyük oyuncuları ve yeni girişimciler arasında ciddi bir rekabet söz konusudur. Küçük InsurTech şirketleri, büyük sigorta firmaları tarafından satın alınma veya birleşme gibi konsolidasyon riskleriyle karşı karşıya kalabilmektedir.
- InsurTech çözümlerinin mevcut sigorta altyapılarıyla entegre edilmesi, zaman alan bir süreçtir ve yüksek maliyetlere neden olabilmektedir. Özellikle eski sistemlerle entegrasyon, teknik ve operasyonel zorluklar doğurabilmektedir. Yeni teknolojilerin hızla değişmesi ve gelişmesi, sürekli bir adaptasyon ve güncelleme ihtiyacı doğurmaktadır, bu da işletmeler için ek bir yük oluşturmaktadır.

6. InsurTech Uygulama Örnekleri

Lemonade, 2015 yılında kurulan Amerika merkezli sigorta şirkettir. Yapay zekâ mimarilerini ve chatbot teknolojilerini kullanarak müşterilerin sigorta taleplerine hızlı bir şekilde yanıt vermeyi amaçlayan Lemonade, bir platform üzerinden hizmet vermektedir. Lemonade, müşterilerinin dijital ortamda ve çok kısa bir süre içinde sigorta poliçesi almasına imkân tanımaktadır (Lemonade, 2024).

Root Sigorta, 2015 yılında Ohio'da kurulan bir sigorta şirkettir. Geleneksel yöntemlerin ötesinde hizmet anlayışını benimseyen Root, sürücülerin davranışlarını analiz ederek, davranışa dayalı sigortalandırma ve kapsama hizmeti sunmaktadır. Adil ve şeffaf sigortacılık anlayışını savunan Root, yapay zekâ mimarilerini ve veri analitiğini kullanarak müşteri odaklı çözümler sunmaktadır (Root, 2024).

ZhongAn, 2013 yılında kurulan Çin merkezli bir girişimdir. Müşterilerine tamamen dijital ortamda çevrim içi hizmet veren ZhongAn, yapay zekâ ve veri analitiğini kullanarak risk değerlendirmesi ve poliçe fiyatlandırması yapmaktadır.

Quick Sigorta, 2017 yılında Türkiye'de kurulmuş bir sigorta şirkettir. Quick, dijital platform üzerinden faaliyet göstermektedir. Müşteri odaklı hizmet veren Quick, bu platform üzerinden hayat dışı tüm branşlarda hizmet sunmaktadır. Quick, yapay zekâ mimarilerini ve veri analitiğini kullanarak risk değerlendirmesi, hasar yönetimi ve poliçe satın alma hizmetlerini sunmaktadır (Quick, 2024).

7. Regülasyon ve Etik

Teknolojinin sigortacılık sektörüne entegre edilmesi, sigorta hizmetlerini daha hızlı, verimli ve erişilebilir hale getirirken, bu durumun getirdiği regülasyon ve etik zorunluluklar da kaçınılmaz olmuştur.

7.1. Regülasyon

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

InsurTech şirketleri, müşterilere ait büyük hacimlerde kişisel veri toplamaktadır. Bu veriler kişisel bilgilerden finansal verilere kadar birçok hassas bilgiyi içermektedir. Bu verilerin güvenliği, uluslararası bir etik kılavuzu olmasa da GDPR (Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü) gibi yasal düzenlemelerle sıkı bir şekilde denetlenmektedir. Türkiye’de ise Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), bilgilerinin nasıl saklanması ve işlenmesi gerektiğine dair katı kurallar ile müşterileri korumaktadır.

Regülatörler farklı uygulamalarla müşterileri güvence altına almaktadır. InsurTech şirketleri, geleneksel sigorta şirketleri gibi bir lisansa sahip olmak zorundadır. Regülatörler, sigorta poliçelerinin doğruluğunu ve şirketlerin mali yeterliliklerini denetlemektedir. Bu durum, yeni dijital oyuncuların sektöre girmesini zorlaştırsa da müşterileri güvence altına almaktadır.

7.2. Etik Konular

Yapay zekâ mimarileri ve veri analitiği, risk değerlendirmesi ve fiyatlandırma gibi süreçlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Fakat bu teknolojilerin temelinde veri setleri olduğu için hassas bilgilerin kullanım süreçlerinde etik zorluklar ortaya çıkabilmektedir. InsurTech şirketleri, büyük veri analitiği kullanarak müşterilere kişiselleştirilmiş sigorta ürünleri sunmaktadır. Ancak, bu verilerin nasıl toplandığı, saklandığı ve kullanıldığı konusunda müşterilerin rızasının alınması kritik bir etik konularındandır. Müşteriler, verilerinin hangi amaçlarla kullanıldığını bilmek ve bunu kontrol edebilmek istemektedirler.

Ayrıca, yapay zekâ tabanlı mimarilerde algoritmalar yazılımcısının bile zaman zaman çözmekte zorlanacağı kadar karmaşık olabilmektedir. Makine öğrenmesi gibi yöntemlerde algoritmanın bazı durumlarda yanlış davranıp davranmayacağı tartışma konusudur. Bir örnek ile anlatmak gerekirse; bir veri setinde demografik özellikler bir ayrım ifade etmezken algoritmalar, bilinçsizce belirli demografik grupları dezavantajlı hale getirebilmektedir. Bu tür ayrımcılıklar, sigorta hizmetlerinin adil ve eşit olmasını engelleyebilmektedir.

InsurTech, otomasyon ve yapay zekâ ile birçok süreci hızlandırıyor olsa da bu durum insan gücünün atıl kalma riskini beraberinde getirmektedir. Bir sigorta talebinin tamamen otomatik bir sistem tarafından reddedilmesi, müşterilerin adil bir şekilde değerlendirildiğini hissetmemelerine yol açabilmektedir. İnsan müdahalesinin tamamen ortadan kaldırılması, etik açıdan birçok kesim için endişe arz etmektedir.

Diğer bir konu ise toplumun her kesiminin teknolojiye eşit erişebilme imkânının olmamasıdır. Teknolojiye erişim konusunda farklılıklar, dijital sigorta hizmetlerinden kimlerin faydalanabileceğini etkileyebilmektedir. Dijital becerilere sahip olmayan veya internet erişimi sınırlı olan bireyler, bu yenilikçi hizmetlerden mahrum kalabilmektedir. Bu durum, sigortacılık sektöründe dijital bölünmeyi derinleştirebilir ve toplumsal eşitsizlikleri artırabilmektedir.

8. Sonuç

InsurTech ve yapay zekâ teknolojileri, sigortacılık sektöründe önemli bir dönüşüme neden olmuştur. Covid-19 pandemisi bu dönüşüm sürecini hızlandırarak, sigorta şirketlerini dijitalleşmeye zorlamış ve yeni nesil teknolojilere olan ihtiyacı artırmıştır. Sigortacılık şirketlerinin dijital kanallar aracılığı ile müşterileri odaklı hizmet sunmaya başlamıştır. Bu süreçte yapay zekâ teknolojileri, müşteri analitiği, risk değerlendirmesi, hasar yönetimi ve sahtecilik tespiti gibi temel sigortacılık işlemlerinde büyük avantajlar sunmuştur. Aynı zamanda InsurTech şirketleri, müşteri odaklı hizmet anlayışıyla sigortacılık sektöründe rekabeti artırmış ve yeni iş modellerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

InsurTech, sigorta sektöründe sunduğu fırsatlarla büyük bir potansiyel taşımaktadır. Mobil uygulamalar, bulut bilişim, büyük veri analitiği ve yapay zekâ gibi teknolojilerin entegrasyonu sayesinde sigorta işlemleri daha hızlı, esnek, ulaşılabilir ve kullanıcı dostu bir hale gelmiştir. Özellikle kişiselleştirilmiş sigorta ürünleri, kullanım bazlı sigorta modelleri ve otomasyon çözümleri, müşteri memnuniyetini artırmış ve operasyonel verimliliği yükseltmiştir.

Bununla birlikte, InsurTech'in karşılaştığı bazı zorluklar da mevcuttur. Regülasyonlar, veri güvenliği, yasal uyumluluk ve teknolojik altyapının entegrasyonu gibi konular, InsurTech'in potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirmesini engelleyebilecek unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, nitelikli insan kaynağı eksikliği ve teknolojinin hızlı adaptasyonu konusundaki zorluklar, sektörün bu yenilikçi teknolojilere uyum sağlama sürecini zorlaştırmaktadır.

Sonuç olarak, InsurTech girişimleri ve yapay zekâ teknolojileri, sigorta sektörünün geleceğini şekillendiren önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu teknolojilerin sunduğu fırsatlar ve karşılaştıkları zorluklar göz önüne alındığında, sigorta şirketlerinin dijitalleşmeye ve yeni teknolojilere yatırım yaparak rekabet avantajını artırması kaçınılmazdır. Sektör, bu süreçte karşılaştığı engelleri aşarak, daha yenilikçi, esnek ve müşteri odaklı bir yapıya kavuşacaktır.

9. Kaynakça

- Allianz, https://www.allianz.com/en/economic_research/insights/publications/specials_fmo/allianz-global-insurance-report-2022.html , Erişim: 10.08.2024.
- Che X, Liebenberg A, Xu J (2022) Usage-based insurance—Impact on insurers and potential implications for InsurTech. *N Am Actuar J* 26(3):428–455.
- Deloitte United States, <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/consulting/articles/insurance-technology-trends-2023.html> , Erişim: 10.08.2024.
- Deloitte United States, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/consulting/us-deloitte-tech-trends-2023-an-insurance-industry-perspective.pdf> , Erişim: 10.08.2024.
- Deloitte United States, <https://www.deloitte.com/global/en/Industries/financial-services/perspectives/fintech-insurtech-investment-trends.html> , Erişim: 10.08.2024.
- Deloitte United States, <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/insurance.html> , Erişim: 10.08.2024.
- Deloitte United States, <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/financial-services/financial-services-industry-outlooks/insurance-industry-outlook.html> , Erişim: 10.08.2024.
- Ivan Sosa, Oscar Montes, 2022, Understanding the InsurTech dynamics in the transformation of the insurance sector, *Risk Management and Insurance Review*, 25(1), 35-68, <https://doi.org/10.1111/rmir.12203>
- Jamaltul Nizam Shamsuddin, Christopher Gan, & Dao Le Trang Anh. (2023). Bibliometric Analysis of InsurTech. *Journal of Advanced Research in Applied Sciences and Engineering Technology*, 30(2), 103–132. <https://doi.org/10.37934/araset.30.2.103132>
- KPMG, <https://kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2022/02/gelecek-icin-insuretech-yatirimi-kacinilmaz.html> , Erişim: 10.08.2024.
- Lemonade, [ps://www.lemonade.com/](https://www.lemonade.com/) , Erişim : 12.08.2024.
- McKinsey & Company, <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/how-top-tech-trends-will-transform-insurance> , Erişim: 10.08.2024.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Quick, <https://kurumsal.quicksigorta.com/bizi-taniyin/hakkimizda.html> , Erişim: 12.08.2024.
- Root, <https://www.joinroot.com/> Erişim: 12.08.2024.
- Shaik, M., & Bairaria, M. (2024). Insurtech: Powering Fintech's Evolution. In *The Adoption of Fintech* (pp. 232-246). Productivity Press.
- Stoeckli, E. , Dremel, C. ve Uebernickel, F. (2018). Dijital dünyada sigorta değer yaratımını anlamak için InsurTech yeniliklerinin özelliklerini ve dönüşümsel yeteneklerini keşfetmek . *Elektronik Piyasalar* , 28 (3), 287 – 305 .
- Şekeroğlu S. & Özüdoğru H. (2019). “Sigorta Sektöründeki Değişim: Insurtech”, 4. International Research Congress on Social Sciences, Eylül 2019, pp: 230-237.
- Şenel, C., & Beyazıt, E. C. (2023). Türk Sigortacılık Sektöründe InsurTech ve Uluslararası Karşılaştırmalı Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(4), 2893-2906.
- Wirtz, B. W., Langer, P. F., & Weyerer, J. C. (2022). *An ecosystem framework of AI governance*. Oxford University Press.
- Xian Xu, Peter Zweifel, 2020, A framework for the evaluation of InsurTech, *Risk Management and Insurance Review*, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/rmir.12161>
- Yan T.C., P. Schulte, D.L.K. Chuen, *Insurtech and Fintech: banking and insurance enablement*, *Handb. Block, Digit. Financ., Incl.*, Volume 1 (2018), pp. 249-281.
- Yazıcıoğlu, E. İ. (2022). “Sigortacılık Sektöründeki Dijital Dönüşüm: Insurtech”, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, (e-ISSN:2587- 2168), Vol:8, Issue:44; pp: 503-510.
- Zarifis A, Cheng X (2022) A model of trust in Fintech and trust in Insurtech: how artificial intelligence and the context influence it. *J Behav Exp Finance* 36:100739.

İş Yerinde Psikolojik Güçlülüğü Etkileyen Demografik Faktörler

Öğr. Gör. Dr. Zeynep Dilara TINAZ¹

Özet

Bu araştırma çalışanların iş yerinde psikolojik güçlülük seviyesini etkileyen demografik faktörleri ortaya koymak amacıyla yürütülmüştür. Çalışmanın ana kütlesini Tokat merkez ilçesinde görev yapan banka çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma verileri Psikolojik Güçlendirme ölçeği ve demografik soru formu kullanılarak toplanmıştır. Veri analizi öncesi işlemler tamamlandıktan sonra fark testleri, regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre iş yerinde psikolojik güçlülük, çalışanların kadın veya erkek olmasına göre farklılık arz etmemektedir. Ancak sonuçlar daha yaşlı çalışanların daha genç çalışanlara; eğitim seviyesi düşük olanların eğitim seviyesi yüksek olanlara; evli olanların bekar olanlara ve de çocuğu olanların olmayanlara göre iş yerinde psikolojik açıdan daha güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca işyerinde daha yüksek bir pozisyonda çalışanların daha düşük pozisyonda çalışanlara ve yüksek gelir elde edenlerin düşük gelir elde edenlere göre psikolojik açıdan daha güçlü olduğu da tespit edilen sonuçlar arasındadır. İş yerinde psikolojik güçlülük, çalışanların hali hazırda bulundukları görevdeki çalışma süresine göre farklılık göstermemekle beraber, kurumdaki çalışma süresine göre farklılık göstermektedir. Kurumda daha fazla yıl çalışanların daha az çalışanlara göre işyerindeki psikolojik güçlülükleri daha yüksektir. Çalışılan banka, bankanın kamuya ait olup olmaması gibi faktörlerin psikolojik güçlülük açısından herhangi bir farklılık yaratmadığı da ortaya koyulan sonuçlar arasındadır. Demografik faktörlerin psikolojik güçlülük üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla yapılan standart çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre model istatistiksel açıdan anlamlıdır. Düzeltilmiş R² değeri 0,26 olarak tespit edilmiştir. Buna göre iş yerinde psikolojik güçlülükteki % 26 oranındaki değişimin demografik faktörler tarafından açıklandığı söylenebilir. Ancak regresyon katsayıları incelendiğinde hiçbir bağımsız değişkenin psikolojik güçlülüğü açıklamada anlamlı katkısının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu değerler tüm bağımsız değişkenler aynı anda modele dahil edildiğinde alınan sonuçlardır. İşyerine psikolojik güçlülüğe etki eden demografik faktörlerin ortaya çıkarılması için daha detaylı analizlerin yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Güçlendirme, Banka Çalışanları, Yaş, Cinsiyet, Eğitim, Medeni Durum

1. Giriş

Çalışanların işleriyle ilgili sorunlara anında ve doğru çözümler üretmesi, bütün işletmeler açısından önemli bir husustur. Psikolojik olarak güçlü bir personelin işindeki sorunlara hızlı ve doğru çözümler üreteceği, dolayısıyla kendi performansını ve işletmenin verimliliğini artıracığı açıktır. Bankacılık işlemleri, hızlı ve yanlışsız çıktı isteyen, iş yükü ağır işlemlerdir. Dolayısıyla bankalar için bu durumun hayati önemi haiz olduğunu söylemek mümkündür. Psikolojik güçlülük, bazı demografik faktörlere göre farklılık arz edebilmektedir. Bu sebeple çalışanların psikolojik güçlülük seviyesinin demografik faktörlere göre değişip değişmediğinin ortaya koyulması gerekmektedir.

İş yerinde psikolojik güçlülük iş görenin performansını ve işletme verimliliğini etkileyebilecek önemli bir unsur olduğu için örgütsel davranışın ilgi çekici konularından biridir. Bu araştırmanın

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, zeynepdilara.tinaz@gop.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

konusunu çalışanların demografik faktörlerinin iş yerinde psikolojik güçlülüklerini etkileyip etkilemediğinin ortaya çıkarılması oluşturmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmanın ana kütlelerini Tokat Merkez ilçesinde çalışan bankacılar oluşturmaktadır. Araştırmanın yapıldığı tarihte Tokat Merkez ilçesinde 12 banka şubesi ve 164 personel bulunmaktadır. Anket formları tüm banka şubelerine bırakılmıştır. Biri genel müdürlüğünün izin vermemesi sebebiyle olmak üzere iki banka şubesinden geri dönüş alınamamıştır. Geriye kalan 10 banka şubesinden 77 adet form teslim alınmıştır. Bu formlardan bir tanesi geçersiz olması nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Psikolojik güçlülük, Spreitzer'in (1995) Psikolojik Güçlendirme ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Ölçek dört boyut, her boyutta üç adet olmak üzere toplam on iki ifadeden oluşmaktadır. Ölçek beşli likert tipindedir. Katılımcıların ilgili ifadeye katılma düzeyleri "1= Kesinlikle Katılmıyorum", "2= Katılmıyorum", "3= Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum", "4= Katılıyorum" ve "5 = Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde ölçülmüştür. Ölçekten alınan puan iş yerinde psikolojik güçlülük seviyesini göstermektedir. Demografik faktörler içinse 10 adet sorudan oluşan bir form oluşturulmuştur. Bu kısımda cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, gelir, statü, çalışma süresi gibi sorular bulunmaktadır.

2.3. Veri Analizi

Veriler analiz edilmeden önce veri seti bazı işlemlerden geçirilmiştir. Öncelikle ters kodlanmış 6, 8, 9 ve 10. maddeler yeniden kodlanarak ölçekte tüm maddelerin aynı yönde olması sağlanmıştır. Daha sonra frekans analizi yapılmış, bunun sonucunda herhangi bir hatalı form girişi olmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra kayıp veri analizi yapılmıştır. Akbaş ve Tavşancıl (2015) kayıp veri içeren formların analiz dışı bırakılmasının verimsiz olduğunu ifade etmektedirler. Ancak atama yapabilmek için kayıp verilerin sistematik dağılmaması gerekmektedir. Yapılan analizde tespit edilen anlamlılık değeri sig. = 0,067 > 0,05'ten büyük olduğundan veri setinde kayıp verilerin sistematik olarak dağılmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple seri ortalamaları yöntemi kullanılarak ölçekte yer alan ifadelerle sınırlı olmak üzere kayıp veri ataması yapılmıştır.

Veri analizi öncesi son işlem olarak uç değerler, çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiş, normallik testleri yapılmıştır. Çarpıklık değerinin sıfır olması verinin normal dağıldığını göstermektedir (Altunışık et al., 2004, s: 154). Ancak, Darren ve Mallery (2003) -1,5 ile +1,5; Tabachnick ve Fidell (2020) ise -2 ve +2 arasındaki çarpıklık ve basıklık değerlerinin de verinin normal dağılıma uyduğunu gösterdiğini ifade etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda çarpıklık ve basıklık değerleri sırasıyla 0,043 ve -0,311 bulunmuş olup Kolmogorov-Simirnov (sig.=0,200) ve Shapiro-Wilk (sig.=0,535) testleri anlamlılık değerleri de 0,05'ten büyük olduğu için verinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

2.5. Ölçeğin Güvenilirlik Analizi

Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach's Alpha değeri 0,56 olarak tespit edilmiştir. Düzeltilmiş Cronbach's Alpha değeri ise 0,64'tür. Güvenilirlik için hesaplanan Cronbach's Alpha değeri inceleme türü araştırmalarda 0,50'e kadar makul kabul edilebilmektedir (Altunışık et al., 2004, s:115).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

3. Bulgular

Verilerin analizi için SPSS programından yararlanılmıştır. Gruplar arası farklılıkları tespit edebilmek için t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve tukey testi yapılmıştır. Demografik faktörlerin iş yerinde psikolojik güçlülük üzerindeki etkisini ölçebilmek için regresyon katsayıları hesaplanmıştır.

Psikolojik güçlendirmenin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için bağımsız örneklem T testi yapılmıştır. Buna göre kadın ve erkek çalışanlar açısından psikolojik güçlülük farklılık göstermemektedir. Tablo 1 cinsiyet değişkeni açısından T testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 1

Cinsiyet Değişkeni Açısından T Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	Ort.	SS	T Değeri	Anlamlılık
Psikolojik Güçlülük	Erkek	51	4,039	,37	-,260	0,796
	Kadın	26	4,063	,41	-,252	0,802

Psikolojik güçlendirmenin yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek için varyans analizi yapılmıştır. Sonuçlar yaş değişkeni açısından psikolojik güçlendirmenin farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tablo 2'de yaş değişkeni açısından varyans analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2

Yaş Değişkeni Açısından Varyans Analizi Sonuçları

Değişken	Yaş	N	Ort.	SS	F Değeri	Anlamlılık
Psikolojik Güçlülük	21-30	39	3,913	,366	7,223	,001
	31-40	21	4,087	,364		
	41-50	17	4,074	,387		

Farklılığın hangi yaş grupları arasında olduğunu tespit etmek için tukey testi yapılmıştır. Sonuçlar yaşı 21-30 aralığında bulunan çalışanlar ile 41-50 aralığında bulunan çalışanlar arasında anlamlı farklılık olduğunu ortaya koymuştur. Tukey testi sonuçlarını Tablo 3 göstermektedir.

Tablo 3

Yaş Değişkeni Açısından Tukey Testi Sonuçları

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Yaş (I)	Yaş (J)	Ort. Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık
21-30	41-50	-,391	,104	,001

Eğitim durumuna göre psikolojik güçlülüğün farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan varyans analizi sonuçlarını Tablo 4 göstermektedir. Sonuçlar eğitim durumuna göre psikolojik güçlülüğün farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Tablo 4

Eğitim Değişkeni Açısından Varyans Analizi Sonuçları

Değişken	Eğitim	N	Ort.	SS	F Değeri	Anlamlılık
Psikolojik Güçlülük	Lise	20	4,197	,328	3,337	,023
	Yüksekokul	15	4,182	,409		
	Üniversite	34	3,908	,363		
	Yüksek Lisans	8	4,010	,423		

Tespit edilen eğitim durumu farklılığının hangi gruplar arasında olduğunu bulabilmek için tukey testi sonuçlarına bakılmıştır. Sonuçlar üniversite mezunları ile lise mezunları arasında psikolojik güçlülük açısından anlamlı farklılık olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçları Tablo 5'te listelenmiştir.

Tablo 5

Eğitim Değişkeni Açısından Tukey Testi Sonuçları

Eğitim (I)	Eğitim (J)	Ort. Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık
Lise	Üniversite	,288	,104	,036

Çalışanların medeni durumu açısından psikolojik güçlülüğün anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için varyans analizi yapılmıştır. Sonuçlar medeni durum açısından psikolojik güçlülüğün farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6

Medeni Durum Değişkeni Açısından Varyans Analizi Sonuçları

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Değişken	Medeni Durum	N	Ort.	SS	F Değeri	Anlamlılık
Psikolojik Güçlülük	Evli	52	4,123	,389	3,311	,042
	Bekar	23	3,894	,346		
	Boşanmış	2	3,833	,235		

Medeni durum açısından farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için tukey testi yapılmıştır. Sonuçlar evli olanlar ile bekar olanlar arasında psikolojik açıdan farklılık olduğunu göstermektedir. Tukey testi sonuçlarını Tablo 7 göstermektedir.

Tablo 7

Medeni Durum Değişkeni Açısından Tukey Testi Sonuçları

Medeni Durum (I)	Medeni Durum (J)	Ort. Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık
Evli	Bekar	-,229	,094	,044

Psikolojik güçlendirmenin çalışanların sahip olduğu çocuk sayısına göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için yapılan varyans analizi sonuçlarını Tablo 8 göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre sahip olunan çocuk sayısı çalışanların psikolojik güçlülüğü üzerinde anlamlı farklılık oluşturmaktadır.

Tablo 8

Çocuk Sayısı Değişkeni Açısından Varyans Analizi Sonuçları

Değişken	Çocuk Sayısı	N	Ort.	SS	F Değeri	Anlamlılık
Psikolojik Güçlülük	Yok	26	3,89	,314	3,402	,023
	1	15	4,07	,480		
	2	17	4,21	,362		
	3 ve daha fazla	11	4,22	,364		

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için yapılan tukey analizi sonuçlarını Tablo 9 göstermektedir. Buna göre iki çocuğu olanlar ile olmayanlar arasında psikolojik güçlülük açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Tablo 9*Çocuk Sayısı Değişkeni Açısından Tukey Analizi Sonuçları*

Çocuk Sayısı (I)	Çocuk Sayısı (J)	Ort. Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık
Yok	2	-,319	,117	,040

İş yerindeki statü açısından psikolojik güçlülüğün farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya çıkarmak için yapılan varyans analizi sonuçları Tablo 10'da listelenmiştir. Sonuçlara göre psikolojik güçlülük iş yerindeki statüye göre farklılık göstermektedir.

Tablo 10*İş Yerindeki Statü Değişkeni Açısından Varyans Analizi Sonuçları*

Değişken	İş Yerindeki Statü	N	Ort.	SS	F Değeri	Anlamlılık
Psikolojik Güçlülük	Banko Görevlisi	14	3,843	,379	4,124	,002
	Servis Görevlisi	19	3,907	,363		
	Servis Yetkilisi	23	4,152	,339		
	Yönetmen	9	4,324	,435		
	Müdür	3	4,625	,058		
	Diğer	9	3,99	,248		

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit edebilmek için yapılan tukey testi sonuçlarını Tablo 11 göstermektedir. Sonuçlar yönetmen pozisyonunda çalışanlar ile banko görevlisi pozisyonunda çalışanlar arasında farklılık olduğunu göstermektedir.

Tablo 11*İş Yerindeki Statü Değişkeni Açısından Tukey Analizi Sonuçları*

Statü (I)	Statü (J)	Ort. Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık
Banko Görevlisi	Yönetmen	-,480	,151	,026

Psikolojik güçlülüğün gelir durumuna göre farklılık arz edip etmediğini tespit etmek için varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları gelir durumunun psikolojik güçlülükte farklılık meydana getirdiğini ortaya koymuştur. Analiz sonuçları Tablo 12'de listelenmiştir.

Tablo 12

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Gelir Durumu Değişkeni Açısından Varyans Analizi Sonuçları

Değişken	Gelir Durumu	N	Ort.	SS	F Değeri	Anlamlılık
Psikolojik Güçlülük	1. Seviye	14	3,79	,357	6,676	,002
	2. Seviye	53	4,07	,351		
	3. Seviye	8	4,36	,439		

Farklılığın hangi gelir grupları arasında olduğunu tespit edebilmek için tukey testi sonuçlarına bakılmıştır. Buna göre 2. ve 3. seviye gelir elde edenlerin psikolojik güçlülük seviyesi 1. seviye gelir elde edenlere göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Analiz sonuçları Tablo 13'te listelenmiştir.

Tablo 13

Gelir Durumu Değişkeni Açısından Tukey Analizi Sonuçları

Gelir Durumu (I)	Gelir Durumu (J)	Ort. Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık
1. seviye	2. seviye	-,278	,109	,034
	3. seviye	-,573	,160	,002

Çalışanların kurumdaki çalışma süresine göre ise psikolojik güçlülüğün farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan varyans analizi sonuçları farklılığın olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçlar Tablo 14'te gösterilmektedir.

Tablo 14

Kurumdaki Çalışma Süresi Değişkeni Açısından Varyans Analizi Sonuçları

Değişken	Çalışma Süresi	N	Ort.	SS	F Değeri	Anlamlılık
Psikolojik Güçlülük	1-5 yıl	38	3,966	,366	2,924	,027
	6-10 yıl	19	3,995	,355		
	11-15 yıl	6	4,027	,443		
	16-20 yıl	5	4,283	,505		
	21 ve daha fazla	9	4,382	,264		

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için yapılan tukey testi sonuçları 21 ve daha fazla yıldır bankacılık yapanların psikolojik güçlülüklerinin 1-5 yıldır bankacılık yapanlara göre farklılaştığını ortaya koymuştur. Sonuçlar Tablo 15'te gösterilmektedir.

Tablo 15

Kurumdaki Çalışma Süresi Değişkeni Açısından Tukey Analizi Sonuçları

Çalışma Süresi (I)	Çalışma Süresi (J)	Ort. Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık
1-5 yıl	21 ve daha fazla	-,416	,136	,026

Psikolojik güçlülüğün çalışanların hali hazırda bulundukları görevdeki çalışma süresine, çalışılan bankanın kamuya veya özel sektöre ait olmasına, çalışılan bankaya göre anlamlı bir farklılık göstermediği de tespit edilen sonuçlar arasındadır.

Demografik faktörlerin psikolojik güçlülük üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla standart çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Anova sonuçlarına göre ($F=3,036$, $p<0,01$) model anlamlıdır. Düzeltilmiş R^2 değeri 0,26 olarak tespit edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16

Demografik Faktörler ve Psikolojik Dayanıklılığa İlişkin Regresyon Sonuçları

Değişken	Bağımlı Değişken	R	R ²	Düz. R ²	F	Anlamlılık	β	t
Cinsiyet							,108	1,850
Yaş							,288	1,132
Eğitim Durumu							-,151	-
Medeni Durum	Psikolojik	,625	,391	,262	3,036	,003	-,239	1,186
Çocuk Sayısı	Dayanıklılık						-,262	-
Gelir							,272	1,600
Statü							,129	-
Gör. Çal. Süresi							,052	1,193
Kur. Çal. Süresi							,160	1,975
Banka Kamu-Özel							,179	1,039
Veri Top. Banka							-,009	-

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

,311

,922

,204

,950

4. Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçları psikolojik güçlülüğün bazı demografik faktörlere göre farklılaştığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra bu araştırmanın verileri ile sınırlı olmak üzere cinsiyetin, çalışanların hali hazırda bulundukları görevdeki çalışma süresinin, çalışılan bankanın kamuya veya özel sektöre ait olmasının, çalışılan bankanın psikolojik güçlülük açısından bir fark yaratmadığı da ortaya koyulan sonuçlar arasındadır.

Hangi demografik faktörlerin psikolojik güçlülüğü farklılaştığı hususuna gelince öncelikle daha yaşlı çalışanların genç çalışanlara göre psikolojik açıdan daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim durumuna gelindiğinde sonuçlar eğitim seviyesi daha düşük olanların psikolojik güçlülüklerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Yine sonuçlar evli olanların bekar olanlara, çocuğu olanların olmayanlara göre psikolojik açıdan daha güçlü olduğunu göstermektedir.

İş yerindeki statü açısından bakıldığında yönetmen pozisyonunda çalışanların psikolojik güçlülüğü banko görevlisi pozisyonunda çalışanlara göre daha yüksektir. Gelir durumuna göre de psikolojik güçlülük incelendiğinde daha yüksek gelir elde edenlerin daha düşük gelir elde edenlere göre psikolojik güçlülük seviyesinin yüksek olduğunu görülmektedir. Kurumdaki çalışma süresine göre inceleme yapıldığında da 21 ve daha fazla yıldır bankacılık yapanların psikolojik güçlülüklerinin 1-5 yıldır bankacılık yapanlara göre daha yüksek olduğunu ortaya koyulan sonuçlar arasındadır.

Demografik faktörlerin psikolojik güçlülük üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları iş yerinde psikolojik güçlülükteki % 26 oranındaki değişimin demografik faktörler tarafından açıklandığını ortaya koymuştur. Ancak regresyon katsayıları incelendiğinde hiçbir bağımsız değişkenin psikolojik güçlülüğü açıklamada anlamlı katkısının olmadığı görülmektedir. Bu değerler tüm bağımsız değişkenler aynı anda modele dahil edildiğinde alınan sonuçlardır. Sonuçlar işyerine psikolojik güçlülüğe etki eden demografik faktörlerin ortaya çıkarılması için daha detaylı analizlerin yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

6. Kaynakça

- Akbaş, U., & Tavşancıl, E. (2015). Farklı Örneklem Büyüklüklerinde ve Kayıp Veri Örüntülerinde Ölçeklerin Psikometrik Özelliklerinin Kayıp Veri Baş Etme Teknikleri ile İncelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 6(1).
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2004). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (3. Baskı). Sakarya Kitabevi.
- Darren, G., & Mallery, P. (2003). *SPSS For Windows Step By Step* (Fourth Edi). Pearson Education Inc.
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological Empowerment In The Workplace: Dimensions, Measurement, And Validation. *Academy of Management Journal*, 38(5).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2020). *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı* (M. Baloğlu (ed.); 6. Basım). Nobel akademik Yayıncılık.

Erken Çocukluk Döneminde Yabancı Dil Eğitimi

Doç. Dr. Suat KOL¹, Zeynep ZEREY², Beyza KAYA³

Özet

0-8 yaş aralığını kapsayan erken çocukluk dönemi gelişimin en hızlı olduğu dönemdir. Erken çocukluk dönemi anadil öğretiminin yoğun olduğu, dil ediniminin zenginleştiği, farkındalığın arttığı, dil gelişimi açısından kritik bir süreçtir. Son yıllarda yabancı dil eğitiminin önem kazanması, erken çocukluk döneminde ikinci dil edinimi alanında çalışmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Dil edinimi için pek çok avantajı olan bu dönemde yabancı dil eğitimi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İkinci dil öğrenme sürecinin ana dilinin tam olarak kazanılmasından sonra gerçekleştirilmesi gerektiği, anlama ve anlatma becerilerinden oluşan dilin bu becerileri kazanmasının ancak sekiz yaşından sonra edinildiği bilgisine ulaşılmıştır. Burada asıl sorulması gereken soru “Erken çocukluk döneminde çocuk yabancı dil öğrenebilir mi?” değil, “öğrenmeli midir?” şeklinde olmalıdır. Çocuğa yabancı dil eğitimi ne zaman, hangi koşullarda ve kimin tarafından verileceği de verilen dil eğitiminin niteliği açısından önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı erken çocukluk döneminde yabancı dil eğitimi çok boyutlu olarak incelemektir. Araştırma kapsamında ilgili alan yazın derinlemesine taranmış ve yoğun bir dil öğrenme çocukta stres ve baskı oluşturarak ana dil becerilerinin gelişimini olumsuz etkilemekte, iletişim yeteneklerini azaltarak duygusal bağların zayıflamasına, kafa karışıklığına ve dil gelişiminde gecikmelere sebep olarak öğrenme deneyimlerini olumsuz etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Her çocuğun benzersiz ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran dengeli bir yabancı dil eğitimi stratejisi benimsemek önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Erken Çocukluk Dönemi, Dil Gelişimi, Yabancı Dil Eğitimi

1. Erken Çocukluk Döneminde Yabancı Dil Eğitimi

Erken çocukluk dönemi; yaşamın ilk altı yılını kapsayan fiziksel, bilişsel, dilsel, sosyal ve duygusal gelişim alanlarında hızlı ve önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Çocuğun toplumun bir üyesi olarak düşünme, anlama ve düşüncelerini etkili bir şekilde ifade etme kapasitesini geliştirmeye başladığı bu dönem, temel dilsel ve bilişsel yeteneklerin gelişimi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle erken çocukluk döneminde karşılaşılan deneyimler ve eğitim fırsatları, bir çocuğun yaşamı boyunca gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir (Temiz, 2002; Kol, 2011). Bireylerin fiziksel, bilişsel ve sosyo-duygusal gelişimlerini inceleyerek, yaşamın farklı evrelerinde nasıl değiştiklerini ve büyüdüklerini anlamaya çalışan gelişim psikolojisi açısından erken çocukluk dönemi birden fazla dil edinilmesinde kritik zaman olarak ifade edilmektedir (Çetintaş ve Yazıcı, 2016). Erken çocukluk döneminde çocukların beyin yapısındaki dil öğrenme ile ilgili alan daha etkin çalıştığından bu dönemde anadil haricinde dil edinimi yetişkinlere kıyasla daha rahat gerçekleşmektedir (Chilla & Fox-Boyer 2012).

Elde edilen bilgilere benzer olarak Akpınar Delal ve Kuru Atadere (2015) çalışmalarında, küçük yaşta öğrenilen yabancı dilin çocukların kendi becerilerini ve kapasitelerini tanımlarına ve bu özelliklere güvenmelerine fırsat verdiğini belirtmişlerdir. Bunlara ek olarak erken çocukluk döneminde yabancı dil eğitimi ile ilgili avantajlar; dil ediniminin hızlı olduğu dönem, bilişsel

¹ Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, skol@sakarya.edu.tr

² Millî Eğitim Bakanlığı, zeynep.zerey1@ogr.sakarya.edu.tr

³ Millî Eğitim Bakanlığı, bbeyzakaya@hotmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

gelişim üzerindeki etkiler, kültürel farkındalık ve empati olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Söz konusu başlıklar aşağıda açıklanacaktır.

2.1. Erken Çocuklukta Yabancı Dil Öğrenmenin Avantajları

2.1.1. Dil Ediniminin Hızlı Olduğu Dönem

Dil gelişimi, erken çocukluk döneminde üzerinde önemle durulması gereken bir alandır (Aslan, 2019). Okul öncesi dönem dil becerilerinin edinildiği ve geliştirildiği bir evre olmasından dolayı bu döneme kadar bireyin dil gelişimi konusunda edinmiş olduğu bilgiler ileriki hayatının şekillenmesinde önemlidir (Kol, 2011). Çetin (2023) benzer bir şekilde bilgiyi yorumlama ve yapılandırma sürecinin hızlı olduğu erken çocukluk döneminde dil gelişimine gerekli önemin verilmesinin çocuğun ileriki hayatını kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Erken çocukluk dönemindeki çocuk anadiline ait becerileri edindiğinden ikinci bir dili de edinme kapasitesine sahiptir. Bu dönemde uygun dil bilgisi ile birlikte uygun ortamın sağlanması etkili bir dil öğrenimi için faydalı olacaktır (Kara, 2004).

Dili öğrenme konusunda mümkün olan en erken yaşta başlanması, birçok uzman tarafından desteklenen bir görüştür (Saraç ve Özdemir, 2018). Chomsky, Krashen ve Lennberg'e göre dil edinimi için elverişli yaş aralığı üç ile 14 yaştır. Bu dönem haricinde öğrenilen ana dil ve yabancı dilde istenilen başarıya ulaşılmamakla birlikte bu durum dil edinimine küçük yaşta başlanmasının önemini göstermektedir (Kurşumliu, 2021). Başka bir görüşe göre, dört yaşına kadar olan çocukların dil edinebilmeleri için yeterli beyin sistemine ait olduğu, bu yaştan sonra ise sinir hücreleri arasında bütünü oluşturma konusunda güçlük ile karşılaşıldığı belirtilmiştir (Atli, 2018). Demirezen (2023)'ün görüşüne göre ise iki ile on üç yaşlarını kapsayan aralıkta beyindeki sinir hücreleri elastik yapılarını muhafaza ederler ancak on üç yaşına ulaşıldığında sinir hücrelerindeki elastik yapı özelliğini yitirerek katılaşmaya başlar. Bu süreçte bilgi ve beceri edinmenin devam ettiği ancak zorluklar ile karşılaşıldığı belirtilmiştir. Yaş sınırlandırılması konusunda farklı görüşler olsa da, araştırmacılar genel olarak bir yaş sınırının varlığını kabul etmektedirler. Beyin, belirli yaş aralıklarında daha elastik bir sisteme sahip olduğundan, bu yaş aralıklarında anadil veya yabancı dil öğreniminin daha güzel sonuçlar ile neticeleneceği düşünülmektedir (Kurşumliu, 2021).

2.1.2. Bilişsel Gelişim Üzerindeki Etkiler

Çocuğun dış çevreyi anlama ve bu çevreyle aktif bir şekilde etkileşimde bulunma yeteneğinin, bilişsel süreçlerin ilerlemesiyle yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Bu ilerleme, etkileşime dayanmakta olup, dil bu etkileşimin tek aracısı olarak kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, dil gelişimine gereken önem verilmelidir (Beydoğan, 1998). Erken çocukluk döneminde çocuklar duygu ve düşüncelerini belli bir noktaya toplama ve devam ettirmede başarılı olduklarından bu dönemde yabancı dil edinimine başlanması önemlidir (Yavuzer, 2000; Üstündağ, 2014). Halliwell (1993) çocukların erken çocukluk döneminde yabancı bir dil öğrenmelerini sağlayan bilişsel becerilere sahip olduğunu belirtmiştir. Çocuklara direkt yabancı dil öğretmek yerine şarkı, gösteri gibi eğlenceli etkinlikler ile de öğrenimin gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Küçük yaşta çocuklara yabancı dil öğretmek, hayatın ilerleyen dönemlerinde dünyayı bütünsel olarak algılama yeteneklerini artırabilir, farklı kültürlerle olan takdirini geliştirebilir, farklı diller ve toplumlar arasında geçişi kolaylaştırabilir, hayatın anlamını ortaya çıkarabilir ve çeşitli becerileri geliştirebilir (Özel, Konca ve Zelyurt, 2016). Anşin (2006), küçük yaşta yabancı bir dile maruz kalmanın, çocuğun bilişsel esnekliğini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda anadilindeki yeterliliğini de geliştirdiğini ileri sürmektedir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Dilin yapısal özelliklerini, dil edinimini ve dilin beyindeki işleyişini araştıran dil bilimcilere göre ise erken çocukluk döneminde dil öğrenen çocuklar bir durum karşısında nasıl davranacakları konusunda karar vererek çözüme ulaşma yetisine sahip olmaktadır (İlter ve Er, 2007). Araştırmalardan elde edilen bilgilere göre de iki dil bilen çocukların bilişsel gelişiminin de farklı olduğu görülmüştür. İki dil bilen çocukların beyin yapılarının daha çok çalıştığı, verilen talimatları anlama ve yanıt verme konusunda daha hızlı oldukları tespit edilmiştir (Kulaç ve Sak, 2023). Yabancı dil ediniminin bu hassas dönemde edinilmesi çocuğun gelecekteki okul hayatında da etkili olacaktır. Aynı zamanda çocukların zihinsel gelişimine katkıda bulunduğu ve karşılaştıkları sorunlarda çözüm geliştirmelerine yardımcı olduğu düşünülmektedir (İlter ve Sühendan, 2007).

2.1.3. Kültürel Farkındalık ve Empati

Dil, toplumları diğer toplumlardan farklı kılan, kendine özgü, sanatı, inançları, örf ve adetleri ile onun kimliğini oluşturan yaşayış ve düşünüş tarzı olan kültürün önemli bir parçasıdır (Sapir, 1985). Ana dilimiz haricinde başka dillerinde edinilmesi kültürel çeşitliliğin ve uluslararası bağlantıların kavranmasını geliştirmek için son derece önemlidir. Ana dil dışında dillerin öğrenilmesi, bireylerin uluslararası bakış açılarını genişletmesine ve çeşitli kültürlerle etkili bir şekilde iletişim kurma yeteneklerini geliştirmesine katkı sağlamaktadır (Yıldız ve Yağcı, 2024). Troike (1989), çocuklarda dil öğrenimini, farklı kültürlerin karşılıklı etkileşime girmesiyle gerçekleşen kültür alışverişi olarak ifade etmektedir.

İkinci dil ediniminde de toplumun yaşam tarzını, değerlerini, inançlarını, sanatını, geleneklerini ve alışkanlıklarının öğrenilmesinin önemli olduğunu belirtmiştir. Küçük yaşta yabancı dil edinimi ile çocuk anadili dışında farklı dillerinde olduğunu fark eder ve bu dilleri kullanan toplumların bireylerine, yaşayış biçimine duyarlılık kazanır (Çetintaş ve Yazıcı, 2016). Yabancı dil öğretiminde dilin yapısı ile ilgili kuralları öğrenmenin yanı sıra kültürün parçası olan ve o kültürü tanımlayan temel bileşenlere yer vermek yabancı dilin anlaşılmasını kolaylaştırarak öğrenmenin keyifli hale gelmesini sağlar. Aynı zamanda farklı kültürel değerlere sahip insanların olduğunu bilmemize imkân vererek empati duygumuzun gelişmesine olanak sağlamaktadır (Er Oğuz, 2006). Literatür incelemesi sonucunda küçük yaşta edinilen yabancı dil ile çocukların gelişim alanlarının desteklendiği ve farklı kültürel geçmişlere sahip bireylerle etkili ve saygılı bir şekilde iletişim kurabilme ve iş birliği yapabilme becerisi edindiği bilgisine ulaşılmıştır (Seyhan Yücel, 2017).

2.2. Erken Çocuklukta Yabancı Dil Öğrenmenin Dezavantajları

2.2.1. Anadil Gelişimine Etkisi:

2.2.1.1. Anadil Gelişiminin Gecikmesi

Çocuğun ikinci dil kazanımının daha kolay olabilmesi için anadilinin ruhsal, sosyal ve dilsel açıdan kazanmış olması gerekir. Bundan dolayı anadilinin kazanımından elde edilen kavram gelişimi ikinci dilin kazanımında önemli yer tutmaktadır (Çıbıkcı, 2006). Normal bir gelişime sahip beş yaşına gelmiş bir çocuğun anadiline ilişkin temel dil becerilerini edinmiş bulunmaktadır, dolayısıyla anaokulunun ilk senesi ikinci bir dilin sözlü dil becerisini kazanmak açısından elverişli bir dönem değildir. Anaokulunun son dönemi ise Kara'ya göre ikinci dil öğretimine başlamak için elverişli dönem olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde yapılacak yoğunlaştırılmış dil öğretimi öğretilmek istenen dilin kalıcı bir şekilde özellikle sözlü dil olarak edinilmesinde son derece uygun bir ortam sunmaktadır. Bu şekilde eğitim almış çocukların ikinci dildeki söylemsel yeteneklerinin gerek anlatım gerekse algılama yönünden çok iyi bir düzeye ulaştığı saptanmıştır. Fakat çocuğun ana dilini edinmesi son derece karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte çocuk çok karmaşık simgesel bir dizgenin özümsemesi ve anlaşılmasıyla karşı karşıyadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Bu yüzden ikinci bir simgesel dizgenin öğretilmesi ancak birincinin iyice öğrenilmesinden yani dört veya beş yaşından itibaren gerçekleşebilir (Kara, 2004). Literatürde "critical mass" olarak geçmekte olan belirli dil birikimi oluşmadan dil kullanımı (output) gerçekleşmemektedir, bu durum ana dil için de yabancı dil için de geçerlidir. Çocuğun dili kullanmaya başlaması için öncelikle belirli dil birikimini beyinde depolamış olması önemlidir (Akdoğan, 2004). Çocukluk döneminde beyindeki dil edinim penceresi daha aktif olduğu için çocuklar anadil becerilerini oluşturlarken ikinci dili de anadilleri gibi doğal yollarla edindikleri için ikinci dili edinmesi yetişkinlerden daha kolaydır (Chilla & Fox-Boyer 2012). Bu nedenle gelişim psikolojisi açısından da erken çocukluk dönemi iki ya da çok dilin edinilmesinde de kritik dönem sayılmaktadır (Doyé 2009). Krashen (1973)'da erken yaşlarda ikinci dili edinme olanağına sahip olan çocukların ikinci dili de anadili gibi rahatlıkla öğrenebildiğini savunmaktadır (Çetintaş, 2016).

İkinci dili okul öncesinde öğrenecek çocukların, önce okula alışması ve öz güvenlerinin gelişmesinin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir (Yavuz, 2016). Araştırmalar erken çocukluk çağında anadil öğretimi tamamlandıktan sonra yabancı dil öğretiminin sesler aracılığıyla duyma ve konuşma maruz kalınarak ve oyun yoluyla öğretilebileceğini bunun da anadile olumsuz bir etkisinin olmayacağını göstermektedir. Fakat yazma, okuma ve dil bilgisel kurallar ile öğretim yapılmasının anadili olumsuz etkileyeceği üzerinde durulmuştur. Anaokulunun ikinci döneminden sonra ikinci dili öğrenen bireyler o dili, ana dili olarak konuşan bireylerin düzeyinde telaffuzda aynı beceriyi göstermemektedir. Söz dizim açısından ise elde edilen veriler dokuz yaşından itibaren bireyin beyin sisteminin ikinci dilin söz dizinine uyabilme yetkinliğinin gitgide azaldığını göstermektedir. Erken yaşta yabancı dil eğitimi, çocukların anadil gelişimini geciktirebilir. Anadil, çocuğun sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimi için temel oluşturur.

Anadilin yeterince gelişmemesi, diğer alanlardaki gelişimi de olumsuz etkileyebileceği düşünülebilir. Yabancı dili edinirken kişinin kendi dilinden bir şeyleri kaybetmemesi ve kültürel değerlerine sahip çıkması adına anadilini daha iyi tanınması ve anadildeki farkındalığını arttırması için yabancı dili bir araç edinmelidir. Alışkanlıklar dikkate alındığında anadil ikinci dil kazanımını olumsuz etkiler, çünkü çocukluk döneminde anadilde edinilen alışkanlıklar farklıdır (Uslu, 2017) Fakat diğer taraftan dil kurallar sistemidir ve geçmiş bilgiler bu kurallar sistemini kavramada destekleyici olabilir. Yine de dil tek bir faktörün etkisinden söz edilemeyecek kadar karmaşıktır (Gass ve Selinker, 1994 ss.53-59).

2.2.1.2. Kelime Dağarcığı ve İfade Becerileri

Erken çocukluk dönemi çocuğunun, çevresiyle olan kişisel ve sosyal ilişkilerinde, kendini ifade etmesinde dil kullanımı önemli bir yer tutar. Yaşantı odaklı yabancı dil edinimi sürecinde kurallı konuşma, telaffuz ve kelime dağarcıklarında yüksek bir gelişme görülmüştür (Uslu, 2017) Anadildeki zengin kelime hazinesi, sağlam temel ve yapılar diğer bir dilin ya da dillerin öğrenilmesini olumlu olarak etkilemektedir. Anadilde karşılığı bilinmeyen bir şeyin bir başka dilde öğrenilmesi imkânsızdır (Gass ve Selinker, 1994).

2.2.1.3. Dilbilgisel Yapıların Karışması

Çocukların anadilinde dilbilgisel yapıların tam olarak yerleşmeden başka bir dili öğrenmeye başlamaları, dil kurallarının karışmasına neden olabilir. Bu durum, çocukların her iki dilde de gramer hataları yapmasına yol açabilir.

2.2.1.4. Kelime Dağarcığı

Selinker'e göre (1994: 58-59) Çocuğun öncelikle anadilinde kelime dağarcığı geliştirilmeli ve ifade becerisi kazandırılmalıdır aksi takdirde çocukta bir anlam karmaşasına neden olabilir. Bu da

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

çocuğun kendini ifade edememesine neden olabilir. İngiltere’de yapılan çalışmalara göre yabancı dil yeteneği sosyal sınıf ve anne baba eğitim durumuyla ilişkilidir özellikle de kelime dağarcığı gelişiminde oldukça etkin rol oynamaktadır. Çünkü üst sosyal sınıftaki çocukların aileleriyle yurtdışı gezilerinde yabancı dil becerilerini kullanma fırsatları bulduklarından söz edilmektedir (Gass ve Selinker, 1994 s.249). Erken yaşta birden fazla dil öğrenmek, her iki dilde de sınırlı bir kelime dağarcığına sahip olmalarına neden olabilir. Çocukların anadillerindeki kelime dağarcığı gelişimi, diğer dilin öğrenilmesi nedeniyle yavaşlayabilir.

2.2.2. Karmaşıklık ve Kafa Karışıklığı

2.2.2.1. Zihinsel Yük

İki dilli insanlar tek dillilere kıyasla daha çeşitli zihinsel yeteneklere sahiptirler. Farklı dillerin dilbilgisi kuralları, kelime dağarcığı ve yapılarını öğrenmek, çocukların zihinsel kapasitelerini zorlayabilir. Bir dilden daha fazlasını bilenler yalnızca tek dil konuşanlardan farklıdır. Bu durum, dil öğrenme sürecinin karmaşık hale getirebilir ve çocukların motivasyonunu düşürebilir (De Bot, Lowie ve Verspoor; 2006).

2.2.2.2. Dil Karmaşıklığı

Çocukken öğrenilen bilgilerin kalıcılığı ve yanlış telaffuzla yabancı dilin öğrenilmesinde çocukların yarardan çok zarar göreceği gerçeği öğretmenin mesleki yetkinliğinin ve telaffuzunun çok iyi olması gerekir (Akt. Bekleyen, 2016 ss.5-54). Bir dilde kullanılan gramer yapıları ve kurallar, diğer dilde tamamen farklı olabilir. Bu durum, erken çocuklukta dış karmaşıklığına sebep olabilir.

2.2.3. Öğretim Kalitesi ve Niteliği

2.2.3.1. Öğretmenlerin Niteliği

Yabancı dil öğretimi mümkün olduğu kadar doğal ortamında olabilmeli, öğretmenin burada yaşına uygun şekilde çocuğun elinden tutup onu yeni bir dilin dünyasına sokmalı, çocuğu orda bir gezintiye çıkarmalıdır. Dil gelişimini çeşitli faktörler etkiler ve belirler, bunların içinde zihinsel faktörler, sosyo-ekonomik ve ailevi koşullar en önemli olanlarıdır. Bu yüzden yabancı dil öğretiminde öğretmenlerin kalitesi, çocukların dil öğrenme süreçlerini doğrudan etkiler. Yeterli eğitime sahip olmayan öğretmenler, çocukların dil öğrenme sürecini olumsuz etkileyebilir (Akdoğan, 2004).

2.2.3.2. Eğitim Materyalleri

Dil öğretimi dildeki kuralları bilme, dilin yapısını anlama ve doğru kullanabilmektir. Bu nedenle dil öğretimi yabancı dil söz konusu olduğunda zengin materyallerle donatılmış ve iyi planlanmış bir öğretim programıyla ve bunları kullanmayı ve yürütmeyi en iyi şekilde yapabilecek öğretmenlerle mümkündür (Uslu, 2017). Dil öğretiminde kullanılan materyallerin ve yöntemlerin çocuğun yaşına ve gelişim seviyesine uygun olmaması, dil öğrenme sürecinde eksikliklere neden olabilir.

2.2.4. Baskı ve Stres

Çocuklara yabancı dil öğretiminde bir diğer önemli nokta ise stresin duygusal bir filtre oluşturup öğrenmeye engel olma ihtimalidir. O yüzden stres ne kadar azsa öğrenme o kadar fazla gerçekleşir. Çünkü çocuğun ana dili edinmesi kaygısız ve stressiz bir ortamda gerçekleşir. Bu yüzden ikinci dil öğrenen bireyin de rahat davranabileceği koşulların oluşturulması büyük önem taşır. Dolayısıyla

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

her tür öğrenmede belirebilecek stresi en aza indirgeyebilecek biçimde rahat ve eğlenceli bir ortamın yaratımı öğreticiye düşmektedir (Kara,2004).

2.2.4.1. Psikolojik Baskı

Erken yaşta yoğun bir yabancı dil öğretimi, çocuklar üzerinde psikolojik baskıya neden olabilir. Dil öğrenme süreci, doğal ve eğlenceli bir şekilde ilerlemediğinde çocuklar üzerinde stres yaratabilir. Bu yüzden psikolojik baskıyı indirgeyerek rahat bir ortam oluşturulmalıdır.

2.2.4.2. Öğrenme Motivasyonu

Öğrenme ve öğretim etkinlikleriyle ilgili olarak, kullanılan yöntemin etkili olması, her şeyden önce dil ve dilin işleyişinden çok, öğrenen üzerine yani çocuk üzerine odaklanmasına ve çocuğun ilgi alanlarını, motivasyonlarını ve kapasitesini dikkate almasına bağlıdır (Kara,2004).

2.2.5. Sosyal ve Duygusal Gelişime Etkileri

2.2.5.1. Sosyal Etkileşim

Erken Çocukluk Döneminde İkinci Dil Öğretim ve Öğreniminde Oyun Etkinlikleri Oyun etkinliği özellikle de boyama kitapları, ikinci dil öğrenme sürecinde etkin bir biçimde kullanılabilir. Anaokulundan başlayarak çocuk oyun ortamında tüm dilsel becerilerini en iyi biçimde geliştirir. Erken çocukluk döneminde, çocukların sosyal becerilerini geliştirmeleri için zamana ihtiyaçları vardır. Yoğun dil öğretim programları, çocukların sosyal etkileşimlerini ve oyun oynama sürelerini kısıtlayabilir.

2.2.5.2. Duygusal Gelişim

Dil öğrenme sürecinde yaşanan zorluklar ve baskı, çocukların duygusal gelişimlerini olumsuz etkileyebilir. Duygusal stres, çocukların genel gelişimlerine zarar verebilir.

2.2.6. Doğal Dil Edinimi Fırsatının Azaltılması

2.2.6.1. Doğal Dil Edinimi

Çocuklar genellikle çevrelerinden doğal olarak dilleri öğrenirler. Yoğun yabancı dil öğretim programları, çocukların bu doğal dil edinim süreçlerine müdahale edebilir ve dillerini doğal yollarla öğrenme fırsatını azaltabilir.

2.2.6.2. Dil Edinimi Sürecinin Engellenmesi

Çocuk için ana dilini öğrenmesi son derece karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte çocuk çok karmaşık simgesel bir dizgenin anlaşılmasıyla ve özümsemesi karşı karşıyadır. Dolayısıyla ikinci bir simgesel dizgenin edinilmesi ancak birincinin iyice edinilmesinden yani dört veya beş yaşından itibaren gerçekleşebilir. İlk aşamada çocukları, ikinci dile duyarlı hale getirip, sözcenin hız (ritim) ve ses düzeyinden başlayarak günlük etkinliklerinde kullanabilecekleri iletişim araçlarıyla donatmaya özen göstermek gerekir (Kara, 2004). Erken yaşta çok dilli eğitim, çocukların kendi dil edinim süreçlerini tamamlamalarını engelleyebilir. Bu durum, dil becerilerinde eksikliklere yol açabilir. Çocuğun anadili edinmeden ikinci yabancı dil öğretilmesi bu yüzden sakıncalıdır.

2.2.7. Gelişim Alanlarına Olumsuz Etkisi

Çocuğun ana dilindeki okuma ve yazma etkinliklerini yazmayı henüz öğrenmemesinden kaynaklı olarak beş yaşında kullanamayacağı muhakkaktır. Ayrıca bu yaştaki çocuğun belirli bir uğraşa yoğunlaşma süresinin de sınırlı olduğu da dikkate alınması gereken bir durumdur. Çocuğun arkadaşlarıyla sıkça temasa geçmeye, kımıldamaya, konuşmaya kısacası etkileşime, oynamaya ve

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

harekete gereksinimi duyduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden bir öğretim biriminin öğretimi için öngörülen süre 20-25 dakikayı geçmemelidir. Çocukların okul öncesi eğitim sürecinde beceri ve yaşantı temelli öğrenme süreçlerinin temelinde onun holistik olarak gelişimini desteklemek önemlidir. Gelişimin nitelikli biçimde desteklenmesi yerine yabancı dil eğitimi gibi faaliyetlerin sürece olumsuz etki edebileceği düşünülebilir.

2.2.7.1. Sosyal Etkileşim ve Oyun

Mirici (2015) e göre çocuklar yaşam doludurlar ve her türlü keşfe hazırdırlar bu yüzden yabancı bir dilde öğrendikleri sözcükleri oyunlarla, şarkılarla ve büyük bir güdülenme ile öğrendikleri zaman öğrenme yaşantılarına büyüklere oranla daha kolay aktarabilirler. Sözüdoğru'nun yaptığı araştırmalarda okul öncesi dönemde çocuk anadilini öğrendikten sonra yabancı dili öğretilebileceği bununda duyma ve konuşma maruz kalınarak ve oyun yoluyla gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Müzik yabancı dil öğretiminde gerçekleştirilen oyun, resim yapma ve boyama etkinliklerinde çoğu kez fon müziği olarak arka planda dinletilmekte ve bu sayede çocuklara kulak dolgunluğu kazandırılmaktadır (Bekleyen, 2016: 98). Çocuklar, sosyal etkileşim ve oyun yoluyla duygusal ve sosyal becerilerini geliştirirler. Yabancı dil eğitimi için ayrılan zaman, bu kritik sosyal etkileşim ve oyun fırsatlarını azaltabilir.

2.2.7.2. Özgüven ve Benlik Saygısı

Yabancı dil öğrenen kişiler arasında, motivasyona ve özgüvene sahip olanların o dili daha hızlı bir şekilde öğrenebildikleri gözlemlenir. Kısaca, özgüven sahibi olmak kendini insanların önünde rahat hissetmeye, bu da farklı kişilerle dilsel iletişim kurmadaki atılmalıya sebep olur, bunun neticesinde yabancı dil öğrenimi de daha sağlıklı gerçekleşir. O halde yabancı dil öğrenimindeki gelişimin temelleri kişinin karakterine ve çocukluktan itibaren gelişen psikolojisine göre değişiklik gösterebilir. Buradaki muhtemel engellerin aşılması için, yabancı dil öğretim programlarının mümkün olduğunca rahatlatıcı, cesaretlendirici ve öğrencinin merkezde olmasına dikkat edilmelidir. Kendini insanlar önünde rahat hissetmeyen kişiler nasıl yanlış yapmaktan veya yanlış konuşmaktan korkarlarsa, böyle bir psikolojiye sahip olan yabancı dil öğrencisi de öğrendiği şeyleri pratiğe dökmeye zorlanacaktır. Çünkü konuştuğu zaman yanlış konuşacağından ve insanlar önünde gülünç duruma düşeceğinden korkar (Çelik, 2023).

2.2.7.3. Bilişsel Yük

Birden fazla dil öğrenmek, çocukların bilişsel kapasitesini zorlayabilir ve diğer bilişsel gelişim alanları için gerekli olan enerjiyi ve zamanı azaltabilir. Bu durum, çocukların problem çözme, eleştirel düşünme ve yaratıcı düşünme becerilerini olumsuz etkileyebilir. Okul öncesi kendini tanıdığı, kendi kişiliğini ve kültürel kimliğini oluşturduğu, gelecek yıllar için bilişsel, akademik, duygusal, sosyal altyapının kurulduğu düşünülecek olursa, bu süre içinde yapılacak eğitim etkinliklerinin bireyin yaşamını önemli derecede etkilendireceği ortaya çıkar (Işık, 2017). Bunun için, yabancı dil eğitimi, onları yalnızca yabancı dil açısından değil, bilişsel, duygusal, toplumsal, ruhsal, akademik açıdan da destekler nitelikte olmalıdır (Enright, 1991).

2.2.7.4. Dikkat ve Konsantrasyon

Okul öncesi dönemde, öğretme-öğrenme sürecinde etkinlikler, çocukların dikkat ve yoğunlaşma süreleri göz önünde bulundurularak hazırlanmaktadır. Yaş gruplarında öğrencinin kendini anadilinde ifade edebilmesi onun İngilizceye ve İngilizce öğrenmeye olan tutumu açısından olumlu etki bırakacaktır (Arslantaş ve Aktürkoğlu, 2023). Yabancı dil öğrenimi, çocukların dikkat ve konsantrasyonunu gerektirir. Diğer öğrenme aktiviteleri için gerekli olan dikkat süresi, yabancı dil öğrenimi nedeniyle azalabilir. Erken çocukluk döneminde fiziksel aktivite ve motor becerilerin

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

geliştirilmesi, sanat, müzik ve drama gibi yaratıcı aktiviteler, Okuma, yazmaya hazırlık ve matematik gibi temel akademik becerilerin geliştirilmesi önemlidir. Yabancı dil eğitimi için ayrılan zaman, çocukların fiziksel aktivitelerde bulunma ve motor becerilerini geliştirme fırsatlarını azaltabilir.

3. Yabancı Dil Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar

Dünya’da erken yaşta yabancı dil öğrenimi yaygın duruma gelmiştir (Kearney ve Barbour 2015). Türkiye’de yabancı dil eğitime önem verilmesine rağmen çeşitli sebeplerden dolayı istenen başarının ve gelişmenin yaşanmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle yabancı dil öğrenmeyi engelleyen nedenleri anlamak ve problemlerin anlaşılmasını sağlamak önemlidir (Adalı, 2018). Fareh (2010) çalışmasının sonucunda, İngilizce yabancı dil öğretiminin güçlükleri arasında öğretmen odaklı bir yaklaşımın olması, öğretmenlerin eğitiminin akademik olarak yetersiz olması, becerinin ve güdünün az olması, müfredat ve değerlendirmelerin yetersiz olduğunu saptamıştır.

3.1.Çocuğun Hazır Bulunuşluğu

Ülgen (1997), Yılmaz ve Sünbül (2003), Başaran (1998)’e göre hazır bulunuşluk; kişinin bilgi edinebilmesi için gerekli ön şart davranışları edinmesi ve gelişimi için gerekli faaliyetleri olgunlaşma süreci ile yapabilecek düzeye gelmesidir. Erken çocuklukta yabancı dil öğretiminde çocukların gelişimsel özellikleri, hazır bulunuşluk düzeyleri ve bunlara uygun pedagojik yöntemler çok önemlidir. Aynı zamanda yabancı dil programlarının içerikleri, uygulayıcıların özellikleri dikkate alınması gereken özelliklerdir (Yazıcı ve Genç İlter,2018). Kotil (2002), çocuklarda yabancı dil eğitiminin anadillerini öğrendikten sonra olması gerektiğini bunun da ancak 9-12 yaşlara denk geldiğini belirtmektedir. Yabancı dil ana dilin üzerine inşa edildiği için yabancı dil öğretimi ana dilde belli bir yetkinliğe ulaşmakla mümkündür. Yabancı dil öğretmenleri bazı öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerinin istenilen seviyede olmadığını ve bu konuda sıkıntılar yaşadıkları dile getirmişlerdir (Yapıcı, 2004).

Ekmekçi’ye (2019) göre de öğretmenlerin derse karşı istedikleri başarıyı elde edememeleri ve öğrencilerin düzeyine inerek iletişim kuramamaları öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda sıkıntı yaşayan öğrencilerin hazır bulunuşluk seviyelerini detaylı olarak tanımlamak ve bu konuda rehberlik servisinden yardım alınması ile birlikte okul-aile iş birliğinin sağlanması çocuğun beklenen hazır bulunuşluk seviyesine ulaşmasına yardımcı olacaktır (Yapıcı, 2004).

3.2.Uygun Program ve Müfredat Eksikliği

Yabancı dil programlarının hedefe yönelik şekilde bireylerin ilgi ve ihtiyaçlarının da dikkate alınarak hazırlanması gerekmektedir (Başkan, 2006). Öğrenci odaklı bir yaklaşım sergilenmesi güdülenmeyi etkileyerek öğrencilerin aktif rol almasına fırsat vermektedir. Bu nedenle eğitim kurumları ve müfredat geliştiriciler öğrenci odaklı bir yaklaşım benimseyerek bireyin yaşına uygun ve dikkat çekici özellikle içerik düzenlemesinin önemini göz önünde bulundurmalıdır (Karafil, 2024). Ancak Copland, Garton ve Burns (2014) araştırmaları sonucunda öğretmenlerin, çocukları İngilizce öğrenmeye güdüleme, sınıflarında denetimi sağlama, çeşitli bireysel ihtiyaçlara odaklanma ve dolu sınıflarda ders işleme konularında kaygıları olduğunu tespit etmişlerdir. Arslan ve Akbarov (2015) da aynı şekilde ülkemizde yabancı dil öğretiminde bireyin ihtiyacının dikkate alınmadığını belirtmiştir. Okul öncesinde yabancı dil öğrenimi planlanırken, uygulanırken ve değerlendirilirken güçlükle karşılaşılmaması, okul öncesinde görev yapan yabancı dil

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

öğretmenleri için standart bir müfredatın olmamasından kaynaklanmaktadır (Bezcioglu Göktolga, 2013).

Okul öncesinde yabancı dil öğrenimine ilişkin müfredatın hem konu odaklı olması hem de öğrenci odaklı olmaması çocukların derse karşı aktif katılımını engellemektedir (Karafil, 2024). Alenezi, Ihmeideh ve Alshaboul (2023) araştırmasında, on altı öğretmeninden on tanesinin müfredat konusunda eksikliklerin olduğunu ve problemlerin giderilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Habeeb (2013)'in araştırmasına göre ise, İngilizce öğretimine erken yaşta başlanması ve İngilizce müfredatının geliştirilmesi gerektiği ancak eğitim için gerekli hazırlığın yapılmadığını saptamıştır. Kuveyt'te Al-Darwish (2013) ulaşılan bilgilere eş değer olarak, anaokullarında İngilizce müfredatının uygulamasına yönelik yapmış olduğu çalışmada katılım gösteren öğretmen ve ebeveynlerin müfredattan memnun olmadıklarını, öğretmenlerin alan konusunda tecrübeli olmaları gerektiğini ve sınıfta duygu ve düşüncelerin aktarılmasına fırsat verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

3.3.Eğitim Materyalleri ve Kaynaklar

Konuşma, okuma, yazma ve dinleme becerilerini barındıran yabancı dil öğrenme de bu becerileri edinebilmek için farklı materyallere ihtiyaç duyulmaktadır (Şimşek, 2014). Örneğin dinleme becerisinin edinimi esnasında çeşitli dinleme faaliyetlerinden faydalanmak önemliyse dersin uygulama aşamasında öğretim için gerekli ses sağlayan materyallerin bulunması da bir o kadar önemlidir (Palabıyık ve Sakız, 2021). Bezcioglu Göktolga (2013) çalışmasına göre öğretmenlerin faaliyet tasarlarlarken yeterli sayıda materyal ve etkinlik bulamadıklarını dile getirmiştir. Öğrenimin uygulama aşamasında teknolojik materyallerin çalışmaması veya yeterli sayıda oyun, video ve etkinlik bulundurma konusunda eksikliklerin olması öğretmenlerin güçlük yaşamalarına neden olmaktadır. Alenezi, Ihmeideh ve Alshaboul, (2023)'ün çalışma sonucuna göre de öğretmenler okul öncesi dönemdeki çocuklara İngilizce öğretimine yönelik materyal almadıklarını dile getirmişlerdir.

Aynı zamanda lisans eğitimleri boyunca yabancı dil öğretimine yönelik iki veya üç ders aldıklarını ancak bu derslerin çocuklara İngilizce öğretmeye dair olmadığını belirtmişlerdir. Ülkemizde uygulanmakta olan yabancı dil öğretim yöntemleri, bunlara dair programlar ve kullanılan materyaller batı ülkelerinde şekillenmiş olup ülkemizin öğretim gereksinimleri, hayat şekilleri ve dünyaya dair fikirleri dikkate alınarak planlanmamıştır (Başkan,1978). Ayrıca ülkemizin yabancı dil öğretiminde kendine has medeniyet ve yapısına uygun tarzda araç gereç, materyal ve müfredat planlaması yapılması gerektiği yönündedir.

3.4.Eğitimcilerin Yeterliliği ve Eğitimi Birleştirme

Öğretmenlerin alanları için gerekli bilgi ve becerilerde yetersizlik, eğitim planlarının devamlı ve plansız olarak değişmesi, öğretmenlerin yetiştirilmesi ve çalıştırılması konusunda eksikliklerin olması, öğretmen yetiştiren yükseköğrenim programlarının azlığı, eğitim programında yapılan değişikliklerde idareci, öğretmen, veli, öğretmen ve sivil toplum örgütlerine danışılmaması gibi nedenler Türk Eğitim sisteminin kaliteli bir şekilde gelişmesine engel olmaktadır (Can, 2014). Türkiye'de yabancı dil öğretmenlerinin yetiştirilmesinde çeşitli eğitim kurumlarından yararlanıldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları; yükseköğrenimde yabancı dil öğretmenliği biriminden mezunlar, çeşitli bölümler okuyup yabancı dil öğrenimi görenler, eğitim kurumu yabancı dil eğitimini dışarıdan bitirenler, yabancı dille eğitim yapan yükseköğretim mezunları ile Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği bölümünü bitirenlerin yabancı dil öğretmenleridir. Türkiye'de yabancı dil öğretmenlerinin çalıştırılmasında çeşitli eğitim kurumlarından mezun olanlardan faydalanılmış olup bu durum yabancı dil

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

öğretmenlerinin uzmanlık alanında yeteri kadar bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir (Demircan,1988 ve Çelebi, 2006).

Yabancı dil eğitimi alanında öğretmen yetiştiren bilim insanlarının gerekli özelliklere sahip olmaması ve üniversite eğitim sisteminin yetersizliği sebebiyle yabancı dil eğitimi alanında sorunlar yaşanmaktadır (Alptekin, 2012). Okul öncesi eğitim kurumlarında yabancı dil öğretmeni olarak çalışan dil öğreticileri, çocuklara yabancı dil öğretirken kullanılacak yöntemsel yaklaşımlar konusunda yeterli bilgi birikime sahip değildirler (Yazıcı ve Genç İlter, 2018). Yabancı dil öğretiminde çoğunlukla klasik yöntem ve tekniklerin tercih edilerek öğretmen odaklı derslerin işlenmesi, ders materyallerinin dışına çıkılmayarak düz anlatım yönteminin tercih edilmesi ve çoğunlukla dilbilgisi yapılarının işlenmesi, Türkiye’de yabancı dil öğretim düzeyinde istenilen amaca ulaşamamasına sebep olmaktadır (Can ve Can, 2014). Dil öğreticilerinden çocuklara yabancı dil eğitimi verirken titiz davranması ve kullandıkları yöntemlerle akademik bir yol izlemesi beklenmektedir (Yazıcı ve Genç İlter, 2018).

Okul öncesi dönem çocuklarına İngilizce öğretilirken karşılaşılan sorunlardan bir diğeri de öğretmen eğitimi eksikliğidir. Görüşülen on altı anaokulu öğretmeninden üçü, erken çocukluk döneminde İngilizce eğitimi ile ilgili herhangi bir hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim almadıklarını belirtmiştir (Alenezi, Ihmeideh ve Alshaboul, 2023). Yabancı dil öğretmenlerine hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim ile birlikte yetkinlik kazandırılmasına, eğitim kurumlarında fiziki olarak gerekli araç gereç ve ekipmanların bulunmasına, öğrencilerin gereksinimine ve taleplerine uygun yabancı dil eğitim programlarının yenilenmesine ve okul idarelerinin yabancı dil öğretimine ve öğrenimine ilişkin değişikliklere açık, pozitif tutum sergilemesine gereksinim duyulmaktadır (Can ve Can, 2014).

4.Ebeveynlerin ve Eğitimcilerin Rolü

4.1.Ebeveyn Katılımının Önemi

İlter ve Er yapmış oldukları çalışmada okul öncesi öğretmen ve ebeveynlerin bu yaşlarda daha çok oyun, şarkı ve tekerlemelerle yapılan bir dil eğitiminin daha yararlı olacağını savunmaktadırlar. Mirici ve arkadaşlarına göre de çocuklara yabancı dil eğitimi yapılırken yaşlarına uygun materyaller seçilmeli, oyunlarla, şarkılarla ve değişik eğitici etkinliklerle amaç dil kazandırılmalıdır. Küçük çocukların erken yaşlarda yabancı dil öğrenmeye ilgilerinin çekilmesi, onların kritik dönemlerini yakalayarak öğrenme ve ilgilerini çekebilme açısından çok önemlidir. Ancak öncelikle küçük çocukların erken yaşlarda yabancı dillere olan ilgilerini nelerin etkilediğinin ortaya konması gerekmektedir. Çocukların ilgilerini etkileyen etmenlerin ortaya konması eğitim programlarının düzenlemesi açısından da önemlidir. Balaban’ın (2017) yapmış olduğu çalışmada Anne ve baba yabancı dil düzeyi ne kadar iyi ise çocukların yabancı dillere ilişkin ilgilerinin de o kadar yüksek olduğu söylenebilir.

Griva, Semoglou ve Geladari (2010) Lazăr (2014) yapmış oldukları araştırmalarda da buradaki araştırmaya benzer şekilde babanın ve annenin yabancı dil düzeyi arttıkça çocuklarının da yabancı dil bilgi ve becerileri artmakta olduğunu belirtmişlerdir. Anne ve babanın yabancı dil bilgi düzeyinin artması ile çocuğun yabancı dil öğrenmeye ilgisinin arttığı ve böylece yabancı dilli öğrenme becerisinin geliştiği ifade edilebilir (Balaba, A., 2017). Çocuğun dil gelişimi, başlangıçta onun ile ilk iletişimde bulunan ailesinin diliyle paralellik gösterecektir. Bu nedenle çocuğun sağlam bir dil yapısına sahip olabilmesi için onunla konuşurken, çocuk gibi konuşmak yerine kelime ve cümleleri dilin kurallarına uygun olarak kullanmak gerekir (Ahioglu, 2008). İngiltere’de yapılan çalışmalara göre yabancı dil yeteneği sosyal sınıf ve anne baba eğitim durumuyla ilişkilidir özellikle de kelime dağarcığı gelişiminde oldukça etkin rol oynamaktadır. Kelime dağarcığının

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

yanısına yabancı dil başarısına da katkıda bulunduğu ifade edilmektedir, çünkü üst sosyal sınıftaki çocukların aileleriyle yurtdışı seyahatlerinde yabancı dil becerilerini kullanma fırsatları bulduklarından söz edilmektedir (Gass ve Selinker, 1994 s.249).

Hedef dilin sınıf ortamından başka bir yerde kullanılmaması çocukların yabancı dil öğrenimini olumsuz etkileyecek bir durumdur. Bu nedenle ailenin desteği önemlidir. Çocuğun ailesiyle ilgili edinilecek bilgiler başarıyı arttırmada faydalıdır. Çocuklarını desteklemek için artık ailelerin yabancı dili bilip bilmemeleri çok da sorun oluşturmamaktadır. Çünkü günümüzde özellikle İngilizce öğrenmek isteyen öğrencilerin evde de dili destekleyici etkinlikler yapabilmeleri için teknoloji tüm fırsatları sunmaktadır (Uslu, 2017). Çocuk bazı çizgi filmleri İngilizce izleyebilir. İnternet sitelerinden faydalanılabilir. Oyun oynayarak dil becerilerini geliştiren programlarla eğlenceli bir öğrenme gerçekleştirilebilir. Öğrenciler tarafından çok fazla ek maliyet olmadan kolayca erişilebiliyor. Mektup arkadaşlarına İngilizce mektup yazmak veya İngilizce günlük yazmak gibi diğer bazı aktiviteler muhtemelen yeninin ilgisini çekmediği için en az tercih edilenlerdi dil öğrenen nesil. Burada öğretmenlerin öğrencilere yardımcı olabileceğini belirtmekte fayda var (Bekleyen, 2016, s.13). Ailelerin bilgi eksikliği, üniversite sınavlarına önem vermeleri, sınavda soru çıkan derslerin öğrenimine önem vermeleri yabancı dil öğreniminde ailelerden kaynaklanan temel sorunlardır.

Bu durum, ailelerin ikinci yabancı dil öğretimi ve öğrenimine gerekli pedagojik ve ekonomik desteği vermemelerine, bu konuda isteksiz davranmalarına neden olabilir. Ayrıca, ailelerin yabancı dil bilmemeleri hem birinci yabancı dil hem de ikinci yabancı dile yönelik olumsuz tutum ve davranışlar geliştirmelerinde etkili olabilmektedir. Bu durum, öğrencilerin ikinci yabancı dil öğrenmelerini olumsuz etkileyen önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. İkinci yabancı dil öğretiminin etkililiği açısından ailelerin bilinçlendirilmeleri ihtiyacı bulunduğu ortaya çıkmaktadır. İlter ve Er (2007:24-27) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre, velilerin eğitim düzeyi ve gelir düzeyi arttıkça erken yaşta yabancı dil eğitimi destekledikleri ve yabancı dil eğitiminin oyun ve şarkılarla yapılmasını istedikleri görülmektedir (Can, 2014).

Öğretim yöntem, teknik ve stratejileri açısından öğretmenin ders sürecinde bilişsel, duyuşsal ve psikomotor yaklaşımların hepsine tamamen hitap etmesi zordur. Bu nedenle öğrenmeyi pekiştirme açısından asıl olan okul dışında öğrenmede karşılaşılan sorundur. Öğretmenler gerçek yaşamla dersin içeriğini eşleştirememektedirler. Bu da dil öğrenmede çevresel faktörü önemli kılmaktadır. Nitekim öğrencilerin aileleri eğitime ve dil öğrenmeye önem vermeyebilir ve buna yönelik yeterli imkânları bulunmayabilir. Öğrencilerin aileleri televizyon, bilgisayar vb. teknolojik imkânlardan yoksun olabilir. Hem okulda hem de dışarıda öğrenme sorunlarının yanında öğrenci öğrendiğini uygulama ve yapma şansı bulabilmesi okulun ve ailenin imkânlarıyla ilgilidir. Öğrendiğini uygulama açısından nitekim günümüzde teknoloji ve materyal kullanımı dil öğrenmede önemli bir yer tutmaktadır (Dincer ve Yeşilyurt, 2012).

Öğretmenlere göre öğrencinin yabancı dili sürekli kullanmaya cesaretlendirilmesi, sosyal hayatta yabancı dille ilgili karşılaşılan güncel nesnelerin artışı, öğrenme motivasyonunu arttıran sınıf, ev, arkadaş ortamı gibi yaşantılar ve öğrenmede sürekliliğin oluşturulması yabancı dil öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Yabancı dilin sadece sınıfta öğrenilen bir ders olmadığı ve günlük hayatta kullanıldığı ölçüde öğrenileceği İngilizce öğretmenlerince vurgulanmaktadır. Ailenin dil öğrenmeye verdiği önem ile öğrencinin okul dışındaki hayatında dili kullanma sıklığı dil öğrenme başarısını artıracak veya azaltacaktır. Okul dışında öğrenciyi yabancı dile maruz bırakacak fakat öğrencinin ödev olarak algılamayacağı etkinlikler ile öğrencilerin yabancı dil öğrenmedeki başarıları artırılabilir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Yabancı dil öğretiminin ne kadar küçük yaşta başlarsa o kadar kolay ve iyi öğrenildiğini iddia eden Anşın (2006: 10)'in Cohen'den (1997) aktardığına göre çocuklar küçük yaşlarda zihinsel esnekliğinden ve duyuşsal uygunluklarından dolayı yabancı bir dili daha doğal ve daha kolay öğrenmektedirler. Benzer bir şekilde bu araştırmada da İngilizce öğretmenleri yabancı dil öğretiminin daha erken başlaması gerektiğini düşünmektedirler. Erken yaşta yabancı dil öğretiminin araştırılan İlter ve Er (2007: 28) öğretmen ve velilerin görüşlerini aldığı araştırmasında her iki grubunda yabancı dil öğretiminin erken yaşta başlaması gerektiğini düşündüğünü söylemektedir. Sevinç (2006)'ın araştırmasında İngilizce öğretmenlerinin yarısından fazlası İngilizce öğrenmeye başlama yaşı olarak 5-7 yaş aralığını uygun yaş dilimi olarak belirtirken, beşte biri kadarı 8-10 yaş aralığının uygun olduğunu belirtmişlerdir (Özer ve Korkmaz, 2016).

4.2. Eğitimcilerin Çocuk Gelişimi Açısından Yeterlikleri

Okul öncesi dönem ana dil ediniminin zenginleştiği, farkındalığın arttığı ve içinde yaşanan kültürel değerlerin aktarılmaya başlandığı yaşamın en önemli dönemlerini kapsar. Bu nedenle, bu dönemde çocuklara sağlanacak yabancı dil eğitimi öncesinde bu dönem çocukların dil gelişimlerinin bilinmesi, çocukların hazır bulunuşluk düzeylerinin ortaya konması ve bu doğrultuda öğrenmenin yapılandırılması gerekmektedir (Golban ve Öztürk, 2016). Okul öncesi dönemdeki çocukların yabancı dil öğrenmelerine katkı sağlayabilmeleri için, bu dönem öğretmenlerine yaşantı odaklı öğretim programları konusunda hizmet içi eğitim kursları ve seminerler verilmelidir. Üniversitelerin İngilizce Öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğrencilere okul öncesinde İngilizce dil edinimi dersleri açılmalı ve bu yaş grubuyla çalışacak öğretmenler bu yaş çocuklarının gelişim özellikleri ve ihtiyaçlarıyla ilgili eğitilmelidir (Uslu, 2017).

Haznedar (2003, s.123) erken yaşta öğrenilen yabancı dilin "... çocuğun olayları algılamada sınırlarını genişletecek, farklılıklara anlayışlı, saygılı ve hoşgörülü olmasını sağlayacak ve en önemlisi farklı kültürleri tanıması kadar, karşılaştırmalar yaparak kendi kültürünü daha iyi tanımasını sağlayacaktır" diyerek erken yaşta yabancı dil öğrenmenin faydalarını bir kez daha vurgulamaktadır. Bu görüşleri destekleyici nitelikteki Avrupa Birliği'ndeki çok dilli ve çok kültürlü ortamda yabancı dil eğitim politikalarını belirleme üzerine hazırlanmış olan Eurodyce raporunda da sınırları gün geçtikçe genişleyen çok dilli ve çok kültürlü Avrupa'da yabancı dile erken yaşta başlamanın birliğe üye ülkelerdeki kültürlerarası tanışıklığı ve etkileşimi artıracaklarını böylelikle de birliğe bağlı ülkelerdeki bireylerin ülkelerarası iletişimde ve iş ortamlarında etkin bir şekilde yer almasının hedeflendiği belirtilmektedir. Küçük çocukların genellikle ek bir dil öğrenme konusunda oldukça motive olurlar. (Edelenbos, Johnstone ve Kubanek, 2006). Avrupa Birliği'ndeki erken yaşta eğitime başlama ile ilgili hazırlanan bir raporda, Edelenbos, Johnstone & Kubanek (2006) erken yaşta dil eğitiminin çok dikkatle ele alınması gereken bir konu olduğunu ve öğrencilerin erken yaşta olmasının dil öğrenmeleri konusunda yeterli olmadığını bunun iyi öğretim, etkin öğrenme ortamı ve öğrenimde süreklilik ile desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kısacası Edelenbos, Johnston ve Kubanek (2006) Avrupa Birliği'nin 2004 yayınladığı eylem planında belirttiği "... tüm üye ülkelerin anaokulu ve ilkokuldan başlayarak erken yaşta etkin yabancı dil eğitimine geçilmesi" konusunun ancak donanımlı yabancı dil öğretmenleri ve etkin öğrenme ortamı ve yöntemleri ile gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Erken yaşta çocuklara yönelik hazırlanacak bir izlencenin içeriğinin hazırlanması çok dikkat edilmesi gereken bir konudur. Diğer bir deyişle, erken çocuklara yönelik hazırlanacak herhangi bir yabancı/ikinci dil izlencesinde çocukların yaş gruplarına göre bilişsel ve kavramsal yetilerinin dikkate alınması gerekmektedir (Alptekin, Erçetin ve Bayyurt, 2007; Bayyurt, 2012; Bayyurt ve Alptekin, 2000; Haznedar, 2012). Erken yaşta İngilizce öğrenen çocuklara yönelik ders verebilecek öğretmenlerin

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

de gereken formasyonu almış donanımlı öğretmenler olması gerekmektedir. Bununla ilgili olarak da ideal bir eğitim öğretim programında öğretmenin yeri ve önemi bir kez daha vurgulanmıştır (Bayyurt, 2014). Çocuk için ana dilini edinmesi son derece karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte çocuk çok karmaşık simgesel bir dizgenin özümsemesi ve anlaşılmasıyla yüz yüzedir.

Dolayısıyla ikinci bir simgesel dizgenin edinilmesi ancak birincinin iyice edinilmesinden yani dört veya beş yaşından itibaren gerçekleşebilir. Öğretme-öğrenme süreci, özellikle aile ortamında Türkçe konuşulmayan çocuklar için önemli bir fırsat ve iyi değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Çocuk ana dil edinimini rahat bir şekilde gerçekleştirdiği için ikinci bir dil öğrenirken stresli ve kaygılı bir ortam, öğrenmeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Bu yüzden özellikle bu yaş grubundaki çocuklar okuma ve yazma bilmedikleri için dil öğretimi, konuşma ve dinleme etkinlikleri üzerinden yapılmalıdır (Kara, 2004).

4.3. Eğitimcilerin Yönlendirme ve Destek Roller

Yerli öğretmenler, ortak dil olan Türkçe'yi derste sınıf yönetimi, karmaşık dilbilgisi kurallarını açıklama gibi amaçlar için kullanabilirler. Özellikle küçük yaş gruplarında öğrencinin kendini anadilinde ifade edebilmesi onun İngilizceye ve İngilizce öğrenmeye olan tutumu açısından olumlu etki bırakacaktır. Ülkemizde İngilizce öğretiminin iyileştirilebilmesi için öncelikle öğretmen eğitimi konusunda sistematik bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Dört yıllık İngiliz Dili Eğitimi lisans programlarında öğretmen adaylarının hem genel mesleki yeterlik alanlarında hem de özel olarak İngilizce bilgisi ve yukarıda söz edilen konularda kendilerini yetkin hissedecekleri bir eğitim almaları gereklidir. Sadece iyi derecede dil bildikleri için bu konuları kapsamayan kısa süreli kurs, sertifika, vb. eğitimlerle yetişen öğretmenler uzun vadede yarardan çok zarar getirebilir. Tatar (2010), Anne-babalar çocuklarının erken yaşta bu eğitime başlamaları ile bu sorunun çözülebileceği düşüncesiyle okul öncesi dönemde bu eğitime başlanmasını yeğlemektedirler. Oysa sorun erken yaşta başlama ile ilgili değildir.

Sorun ikinci dili öğretme yöntemleridir. Birey ana dilini nasıl öğreniyorsa ikinci dili de o koşullarda doğal ortamlar (çevresindekilerin o dili konuşmasıyla) yaratarak öğrenmelidir. Okul öncesi eğitim alan çocukların ailelerinin görüşlerini inceledikleri çalışmada, öğrenci velilerine bazı sorular yöneltilmiştir. Bu sorulardan anne ve babaların büyük çoğunluğu çocuklarda dil öğrenmenin küçük yaşlarda olması gerektiğini ifade ettikleri anlaşılmıştır. Okul öncesi dönemdeki çocukların kendi ana dillerinden önce veya ana dilleri ile yabancı bir dil öğretimine yönlendirilmesi, genel bir görüşümüz olarak, temel eğitim programlarını ve süreçlerini de daha sonra olumsuz etkileyecek, kendi ana dilinde yeterli bilgi ve yetişkinliğe erişmeden çocuğun başka bir dil ile bağlantıya konulması onun kişilik yapısı ve toplumsal gelişiminde, sonradan düzeltilmesi güç ya da olanaksız sonuçlar ve etkiler oluşturabilecektir (Aytar ve Öğretir, 2008).

Ebeveynler, çocuklardaki algılama ve kavrama gücünün küçük yaşlarda oldukça güçlü olduğunun farkındadırlar. Dolayısıyla günümüzün bir gereksinimi olarak gördükleri yabancı dil öğreniminin, erken yaşlarda çocuklara verilmesinin uygun olduğunu düşünmektedirler. Ancak Aytar ve Öğretir söz konusu çalışmalarında, okul öncesi yabancı dil öğreniminin çocuklarda gereksiz bilgi yığılmalarına neden olabileceğini ve öğrenme isteksizliklerine neden olabileceği sonucuna varmışlardır (Golban, Öztürk, 2016).

5. Sonuç ve Öneriler

Yabancı dillerin erken yaşta öğrenilmesi, çocukların gelişimsel sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Dil eğitimine erken yaşlarda başlanması, sinirsel plastisitenin artmasına ve dil edinme kapasitesinin güçlenmesine katkı sağlar. Yabancı dil öğrenimi, dil becerilerini

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

geliştirmekle kalmayıp, aynı zamanda kültürel duyarlılığı da besler. Çocuklar, farklı kültürlerle tanışarak empati geliştirme ve dünyayı daha geniş bir perspektiften anlama fırsatı bulurlar. Ancak, bu faydalara rağmen, erken yabancı dil eğitimi bazı zorluklar da barındırabilir. Aşırı yoğun bir dil öğrenme yaklaşımı, ana dil becerilerinin gelişimini olumsuz etkileyebilir ve bu durum, iletişim yeteneklerinin azalmasına ve duygusal bağların zayıflamasına yol açabilir. Ayrıca, yoğun yabancı dil eğitimi alan çocuklar, stres ve baskı hissi yaşayabilirler; bu da öğrenme istekliliğini olumsuz etkileyebilir ve dil edinim sürecini karmaşık hale getirebilir. Dil öğrenimi, keyifli bir uğraş yerine bir zorunluluk olarak algılandığında, motivasyon düşebilir.

Ek olarak, erken yaşta birden fazla dile maruz kalmak, bazı çocuklar için kafa karışıklığına veya dil gelişiminde gecikmelere neden olabilir ve bu durum, genel öğrenme deneyimlerini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, her çocuğun benzersiz ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran dengeli bir yabancı dil eğitimi stratejisi benimsemek önemlidir. Bu bilgiler ışığında çalışmada erken çocukluk döneminde yabancı dil eğitimi değerlendirme konusunda literatür taraması yapılmış ve bunun neticesinde erken çocukluk döneminde yabancı dil edinilmesinde avantajları yanında dezavantajlarının da olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu yaş dönemindeki dezavantajları en aza indirmek adına aşağıda önerilerde bulunulmuştur.

- Yabancı dil eğitiminin erken çocukluk dönemindeki zorluklarını aşmak amacıyla, erken çocukluk eğitimi ve yabancı dil edinimi alanlarında aktif olarak akademik araştırmalar yürüten bireylerden oluşan bir komite oluşturulabilir. Komite, öncelikle net ve kapsamlı bir hedef ile birlikte bir yabancı dil politikası belirleyerek farklı eğitim seviyelerini kapsayan bütünsel bir yabancı dil eğitimi çerçevesinin oluşturulmasına katkıda bulunabilir.
- Dil öğretim müfredatları, Avrupa Dilleri Ortak Çerçevesi ile uyumlu hale getirilmek üzere yeniden düzenlenebilir.
- Anadilinde herhangi bir soruna neden olmamak adına erken çocukluk döneminde yabancı dil edinen çocukların anadil seviyeleri uzmanlarca ölçülebilir.
- Erken çocukluk dönemindeki çocuklarla çalışan yabancı dil öğretmenlerine hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimler verilerek donanımlı ve etkin bir şekilde yetiştirmelerine imkân sağlanabilir.
- Yabancı dil eğitimi alanında, özellikle okul öncesi düzeyde kullanılan modern programlar ve yöntemlerin incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca, Türk çocuklarına yönelik İngilizce dil öğretimi bağlamında kitaplar, ses kayıtları ve İngilizce öğretim setleri gibi içeriklerin geliştirilmesi önem arz etmektedir.
- Bakanlığın, özel okullarda yabancı dil eğitimi için mevcut olan fiziksel olanakların ve koşulların kamu okullarında da sağlanması amacıyla gerekli çalışmalara başlaması önerilmektedir. Bu süreçte, görsel ve işitsel araçlar aracılığıyla destekleyici faaliyetlerin önemine vurgu yapılmalıdır.

6. Kaynakça

- Adalı, C. (2018). *Okullarda İngilizce öğretiminde karşılaşılan sorunlar (Denizli İli Çivril İlçe Örneği)*. [Tezsiz Yüksek Lisans, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü].
- Akdoğan, F. (2004). Yeni projeler ışığında erken yaşta yabancı dil öğretimi. *HAYEF Journal of Education*, 1(2), 97-109.
- Akpınar Dellal, N. & Kuru Atadere, Y. (2015). Erken yaşta yabancı dil eğitimine yönelik velilerin bilinç ve algı düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 10(11).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Al-Darwish, S. (2013). "Kindergarten children and language learning: Missing pillars for language acquisition." *International Journal of Higher Education*, 2 (1), 44-52.
- Alptekin, C. (2012). *Yabancı Dil Eğitiminde Öğretmen Yetiştiren Akademisyenlerin Nitelikleri. Türkiye'de Yabancı Dil Eğitiminde Eğilim Ne Olmalı? 1. Yabancı Dil Eğitimi Çalıştayı Bildirileri*, 12-13 Kasım 2012. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Anşın, S. (2006). Çocuklarda yabancı dil öğretimi. *D.Ü. Diyarbakır Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 9-20.
- Arslan, M., & Akbarov, A. (2015). Türkiye'de yabancı dil öğretiminde motivasyon-yöntem sorunu ve çözüm önerileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (24), 179-191.
- Aslan, H. S. (2019) *48-66 aylık çocuklarda dil gelişimi ve sosyal beceri ile ilişkili değişkenlerin araştırılması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Arslantaş, T., & Aktürkoğlu, B. (2023). Okul öncesi öğretmenlerinin Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21(2), 603-625.
- Atli, M. H. (2018). Çok dillilik ve çok dilli beyin. *Journal of International Social Research*, 11, 60.
- Aytar, A. G., & Öğretir, A. D. (2008). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki yabancı dil eğitimine ilişkin anne-baba ve öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 16(1), 13-30.
- Balaba, A. (2017). 60-72 aylık çocukların yabancı dillere karşı ilgilerinin çeşitli değişkenlere göre farklılaşmasının incelenmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 237-261.
- Başaran, İ. E. (1998). *Eğitim psikolojisi* (5. Baskı). Ankara: Aydan Web Tesisleri.
- Başkan, Ö. (1978). Yükseköğretim kurumlarında yabancı dil öğretimine ilişkin saptamalar. *İzlem Dergisi*, 1, 3-9.
- Başkan, Ö. (2006). *Yabancı dil öğretimi ilkeler ve çözümler*. İstanbul: Multilingual.
- Bayyurt, Y. (2014). 4+ 4+ 4 eğitim sisteminde erken yaşta yabancı dil eğitimi. *Yabancı Dil Eğitimi Çalıştayı Bildirileri* (12-13 Kasım 2012), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s.109-116.
- Bekleyen, N., & Selimoglu, F. (2016). Learner behaviors and perceptions of autonomous language learning. *Tesl-ej*, 20(3), n3.
- Bekleyen, N. (2016). *Çocuklara yabancı dil öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Beydoğan, Ö. (1998). *Çocuklarda kavram öğrenme ve kavram öğretme*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Bezicioğlu Göktoğa, İ. (2013). *Self-reports of preschool foreign language teachers on early childhood foreign language teaching and related challenges* [Master's Thesis, Middle East Technical University].
- Can, E. (2014). *Türk Eğitim Sisteminde Nitelik: Engeller ve Öneriler*. I. Eurasian Educational Research Congress. EJER- Istanbul University, 24-26 April 2014, Istanbul-Turkey.
- Can, E., & Can, C. (2014). Türkiye'de ikinci yabancı dil öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 43-63.
- Canaran, O., & MİRİCİ, İ. (2020). A new model of team teaching for teacher professional development: A case study of in-service English teachers. *Eğitim ve Bilim-Education And Science*, 45(201).
- Chilla S. & Fox-Boyer A. (2012). *İkidillilik/Çokdillilik: Anne Baba El Kitabı*, E. Babur (Çev.). Roßdorf

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Copland, F., S. Garton. & A. Burns. (2014). "Challenges in teaching english to young learners: Global perspectives and local realities." *TESOL Quarterly*, 48 (4), 738-762.
- Çelebi, D. (2006). Türkiye'de anadili eğitimi ve yabancı dil öğretimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(21), 285-307.
- Çetin, N. (2023). Erken çocuklukta dil ediniminin kuramsal temelleri. *Early Childhood Education Researches*, 1(1), 71-82.
- Çetintaş, B., & Yazıcı, Z. (2016). Erken çocukluk döneminde anaokulu ve anasınıflarında iki dilli eğitim uygulamaları ve deneyimleri üzerine öğretmen görüşleri. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 173-187.
- Çelik, M. (2023). Anadil edinimi ile yabancı dil öğrenimi arasında bilişsel benzerlikler açısından bir karşılaştırma. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 156-176.
- Çıbıkcı, G. Eğitim ve öğretim çift dilli de olabilir 15 Mart 2006 tarihinde http://www.turkschweb.com/Turkce_dersi/cift_dilli.htm adresinden alınmıştır.
- De Bot, K., Lowie, W., Verspoor, M. (2005). Second language acquisition. New York: Routledge, USA.
- Demircan, Ö. (1988). *Dünden bugüne Türkiye'de yabancı dil*. İstanbul: Remzi.
- Demirezen, M. (2003). Yabancı dil ve anadil öğreniminde kritik dönemler. *TÖMER Dil Dergisi*, 118, 5-15.
- Dincer, A., Yesilyurt, S., & Takkac, M. (2012). The effects of autonomy-supportive climates on EFL learner's engagement, achievement and competence in English speaking classrooms. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 3890-3894.
- Edelenbos, P., Johnstone, R., & Kubanek, A. (2006). The main pedagogical principles underlying the teaching of languages to very young learners.
- Ekmekçi, E. (2019). Kitap İncelemesi İlkokulda Yabancı Dil Öğretimi. *Elementary Education Online*, 18(4), 16-17.
- Enright, S.D. (1991). Supporting children's English language development in grade level and language classrooms. In M. Celce-Murcia (Ed.), *Teaching English as a Second or Foreign Language* (386-401). Boston, Massachusetts: Heinle&Heinle.
- Er Oğuz, K. (2006). The effects of culture in foreign language curriculum. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 39(1), 1-14.
- Fareh, S. (2010). "Challenges of teaching english in the arab world: why can't efl programs deliver as expected?" *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2 (2): 3600-3604.
- Gass, S. M., Selinker, L. (1994). Second language acquisition: An introductory course. 218 Lawrence Erlbaum Associates, Inc. USA.
- Golban, P., Öztürk, G., & Öztürk, M. (2016). Okul öncesi dönemde montessori eğitim alan çocuklara yabancı dil olarak ingilizce öğretimi.
- Griva, E., Semoglou, K., & Geladari, A. (2010). Early foreign language learning: Implementation of a project in a game-based context. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 3700-3705.
- Gündoğar F. (2004). "Yeni projeler ışığında erken yaşta yabancı dil öğretimi". *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2004) 97-111.
- Habeeb, K. (2013). *Teachers' perceptions toward implementing English as a foreign language at kindergarten: What can we learn from the case of Kuwaiti kindergarten teachers?*. [Doctoral dissertation, The University of Arkansas].

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Halliwell, S. (1993). *Teaching English in the primary classroom*. London: Longman.
- Huda Alenezi., Fathi M. Ihmeideh., Yousef Alshaboul (2023) Kindergarten teachers' challenges in teaching English as a foreign language to children. *International Journal of Early Years Education*, 31:3, 722-737.
- Işık, A. (2005). Egemen dillerin diğer dilleri etkisi altına alması ve Yabancı dil eğitimi. *Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(11), 83-102.
- İlter, B. G., & Sühendan, E. R. (2007). Erken yaşta yabancı dil öğretimi üzerine veli ve öğretmen görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 21-30.
- Kara, Ş. (2004). Ana dil edinimi ve erken yaşta yabancı dil öğretimi. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, XVII (2), 295-314.
- Kara, Ş. (2004). Ana dil edinimi ve erken yaşta yabancı dil öğretimi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 295-314.
- Karafil, B. (2024). Examining teachers' opinions on foreign language instruction in preschool education. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(21), 1-18.
- Kearney, E. & B. Barbour (2015). "Embracing, contesting and negotiating new languages: young children's early socialization into foreign language learning." *Linguistics and Education*, 31, 159-173.
- Kol, S. (2011). "Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi". *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (SUEFD)*, 21: 1-21.
- Kol, S. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(21), 1-21.
- Kotil, Ç. (2002). Yabancı dil eğitimi. *Çocuk ve Aile Dergisi*, 54-55.
- KULAÇ, O. M. E., & SAK, İ. T. Ş. (2023). *Okul öncesi öğretmenlerinin bakış açısından iki dilli Çocuklar*. Çukurova 10th International Scientific Researches Conference 2-4 April 2023, Adana-Turkey.
- Kurşumlu (2021). *Yabancı dil öğretiminde ve anadil ediniminde kritik dönem*. Sakarya Üniversitesi/ Edebiyat, Dil ve Eğitim Bildiriler Kitabı 3, Sakarya.
- Küçük, M. (2006). Okul öncesinde yabancı dil eğitimi konusunda eğitimcilerin ve ailelerin görüşleri. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi].
- Okul Öncesi Dönemde İki dillilik (Bilingualism), Davranış Bilimleri Enstitüsü (DEB), www.deb.com.tr 09.02.2016
- Özer, B., & Korkmaz, C. (2016). Yabancı dil öğretiminde öğrenci başarısını etkileyen unsurlar. *EKEV Akademi Dergisi*, (67), 59-84.
- Özel, E., Konca, A. S., & Zelyurt, H. (2016). Okul öncesi öğretmen adaylarının yabancı dil eğitimine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 331-342.
- Palabıyık, T. & Sakiz, H. (2021). Kuramdan uygulamaya kapsayıcı eğitim: ortaöğretim İngilizce dersi kapsayıcı öğretim programının incelenmesi ve öneriler. *Çocuk Hakları ve Eğitimi Dergisi*, 2(1), 11-39.
- Sapir, E. (1985). *Culture, language and personality: Selected essays* (Vol. 342). Univ of California Press.
- Saraç, F., & Özdemir, S. (2018). Görsel materyal destekli dinlediğini anlama yetisinin yabancı dil öğretimindeki yeri. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 6(1), 184-197.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Seyhan Yücel, M. (2017). Erken yaşta yabancı dil öğretiminde yaklaşımlar ve yönelimler. *Electronic Turkish Studies*, 12(6).
- Sevil Yavuz, (2016) Çocuklara Yabancı Dil Verirken Neler Dikkat Edilmeli? Sevil Yavuz Psikoloji Enstitüsü, www.milliyet.com.tr/pembenar/-cocuklara-dil-egitimi-verirken-neleredikkat-edilmeli
- Şimşek, E. K. (2014). *Meslek yüksekokulu öğrencilerinin ingilizce derslerinde karşılaştıkları sorunlar: Akdeniz Üniversitesi Manavgat meslek yüksekokulunda nitel bir araştırma örneği* (Yayın no.372177). [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Temiz, G. (2002). *“Okulöncesi eğitimin çocuğun dil gelişimine olan etkisi”* (Yayın no.113917). [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. T.C. Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi.
- Troike, M.S. (1989). (Çeviren: Ören&Efe.1989). *İngilizce Öğretiminde Psikolojik Temeller*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayın No:85. Sosyoloji Bölümü Yayın No. 6.
- Uslu, B. (2017). *Anadili Türkçe olan 50-74 aylık çocuklar için yaşantı odaklı yabancı dil edinimi programının İngilizce öğrenimine etkisinin incelenmesi*. (Yayın no.471152).[Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ülgen, G. (1997). *Eğitim psikolojisi*. İstanbul: Alkım.
- Üstündağ, A. Y. (2014). *Dil öğrenimi ve biliş: İlkokul öğrencileriyle karşılaştırmalı bir analiz örneği*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi/ Sosyal bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tatar, S. (2010). İngilizce'nin yabancı dil olarak öğretiminde anadili İngilizce olan ve olmayan öğretmenlerin rolü. *Bogazici University Journal of Education*, 27(2), 49-57.
- Yapıcı, M. (2004). İlköğretim 1. sınıfa başlayan öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1).
- Yavuzer H. (2000). *Okul Çağı Çocuğu*. İstanbul: Remzi.

Anev Kültürü ve Türksoy'un Anev Bölgesi'nde Yaptığı Çalışmalara Yönelik Bir Analiz

Büşra BAYDAR¹

Özet

Anev Türkmenistan'ın Başkenti Aşkabat'ın yakınlarında olan bir bölgedir. Anev'i gündeme getiren başlıca uluslararası kuruluş olarak Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) gösterilebilir. TÜRKSOY 1993 yılında bağımsız Türk Devletleri tarafından kurulan ilk uluslararası ortak kuruluştur. TÜRKSOY 2012 yılından itibaren Türk Dünyası Kültür Başkenti etkinliği kapsamında şehirler seçmektedir. 2024 yılı Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak Anev'i seçmiştir. Bu çalışmanın amacı Anev Kültürü hakkında genel bilgiler vermek ve esas olarak TÜRKSOY'un Anev Kültürü ile ilgili yaptığı çalışmaları yakın plana almaktır.

Bu çalışmada benimsenen nitel araştırma yöntemleri: tarihsel metot, betimleme ve doküman analizidir.

Anev'in Türklerin etkilendiği en eski kültür olduğuna dair tahminler vardır. Anev Kültürü Milattan Önce (M.Ö) 4500'lere dayanmaktadır. Anev Bölgesi'nde yerleşim sağlandığı, tarım ve hayvancılık yapıldığına dair bulgular vardır. Anev Kültürü'nün son yıllarda daha da önem kazanmasında TÜRKSOY'un bölgedeki çalışmaları arttırmasının büyük etkisinden söz edilebilir. TÜRKSOY tarafından Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak seçilen Anev birtakım etkinliklere ev sahipliği yapmıştır. Bu etkinliklere Türkmenistan Kültür Bakanlığı'nın faaliyetleri de eklenmiştir. TÜRKSOY'un bu çalışmaları incelendiğinde bu etkinliklerin Anev'in uluslararası alanda tanınmasını sağlamayı amaçladığı söylenebilir.

Yapılan analizde ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir: Anev'in M.Ö 4500 yıllara kadar geçmişi olan yeni bir kültür olarak ortaya çıkması ve bu kültürü oluşturan halklardan birinin Türkler olduğuna dair tahminler önemlidir. Anev Kültürü'nde hem yerleşik hayata hem de konargöçer hayata dair bulgular vardır. TÜRKSOY'unda, Türkmenistan Devleti Kültür Bakanlığının'da bölgede çalışmaları vardır. Bu çalışmalar başlangıç olarak iyi bir adımdır ama çalışmaların kurumsal bir şekilde uluslararası alanda yeni partnerlerle arttırılması ihtiyaç olarak belirtilebilir. Çalışma neticesinde elde edilen bir diğer sonuç olarak da; Anev kültürü noktasında literatürde önemli boşluk olduğu hususundan, bilimsel çalışma sayısının azlığından bahsetmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Anev, Türkmenistan, TÜRKSOY

1. Giriş

Türkler tarih boyunca birçok farklı bölgede yerleşim yerleri kurmuşlardır. Bu yerleşim yerleri: Anev, Afanesyova, Kelteminar, Andronova, Karasuk, Abakan ve Tagar'dır. Sıralanan yerleşim yerleri arasında en eskileri olarak Anev ve Afanesyova gösterilebilir. Diğer yerleşim yerlerine göre en gelişmiş olanı Tagar'dır. İlk ortaya çıkan yerleşim yeri ise Anev'dir. Anev ismi: Anav, Anay, Anau şeklinde de kullanılmaktadır.

Anev, Batı Türkistan'da Aşkabat'ın yanında yer alır. Şu anki bilgilerin ışığı altında Orta Asya'nın bilinen ilk kültürü, Anev Kültürüdür. Anev Kültürü'nün tarihi Milattan Önce (MÖ) 4500 yılına dayanmaktadır. Bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Anev Kültürü'nü tanıtmak ve Türk Dünyası açısından önemini belirtmektir. Bu çalışmanın problematiği Anev Kültürü'nün son zamanlarda gündemde geniş yer tutmaya başlaması ve başta Uluslararası Türk

¹ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, busra.baydar@ogr.sakarya.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) tarafından olmak üzere bölgede yapılan çalışmaların giderek artmasıdır. Ayrıca bölge Türkmenistan Devleti tarafından da bir kültürel araştırma sahası haline getirilmiş durumdadır. Bu çalışmada benimsenen araştırma metodu nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel metot, betimleme, doküman analizi olmuştur. Bu çalışma için belirlenen araştırma soruları aşağıda belirtilmiştir:

- 1) Anev hangi bölgede, nerede yer almaktadır?
- 2) Anev Kültürü'nün ana özellikleri nelerdir?
- 3) Anev'de Türk Dünyası Kültür Başkent kapsamında ne türde etkinlikler düzenlenmiştir?

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Anev Kültürü hakkında tarihsel bir bilgilendirme ve ardından bu kültürün genel özellikleri ele alınacaktır. İkinci bölümde Türk Dünyası Kültür başkenti kapsamına Anev'de düzenlenen etkinlikler yakın plana alınacaktır. Dolayısıyla ikinci bölümde TÜRKSOY eksenli olarak bölgede yapılan çalışmaların bir dökümünü de ortaya koymak hedeflenmektedir. Birinci bölümde, birinci ve ikinci araştırma soruları, ikinci bölümde ise üçüncü araştırma sorusu cevaplanacaktır.

2. Genel Özellikleri ile Anev Kültürü

Anev kültürünün Orta Asya'da Türklerin ortaya koyduğu ve etkilendiği en eski kültür olduğu önemli bir ihtimaldir. Anev, Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ın yakınlarında bir bölgedir. M.Ö. 4500'li yıllara kadar geri götürülebilen bu kültürü önemli kılan başlıca özelliğin Türklerin yerleşik hayatına dair ilk izleri taşıması olduğu söylenebilir. Bu kültürün sahip olduğu birtakım özellikler vardır. Anev bölgesinde yaşayan insanlar hayatlarını idame ettirmek için hayvancılık yapmaktadırlar. Anev bölgesinin insanları bölgede bulunan madenleri işlemektedirler (Bilgili, 2020, s. 33).

Bu bölgede yaşayan insanlar kendilerine kalabilecek mekân oluşturmuşlardır. Bu mekânlar dört köşe evler şeklindedir. Bu dört köşe evlerin tuğlalardan yapılmış olması önemli bir ayrıntıdır. Bölgede yaşayan insanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bölgede yaşayan hayvanları kullanmışlardır. Bu hayvanlar koyun, keçi ve sığırdır. Bu hayvanların etinden, sütünden, yününden faydalanmışlardır (Alaca, 2020). M.Ö 1000 li yıllara kadar devam eden bu kültürün doğuya doğru (Çin'e) yayıldığı da görülmektedir. (Bedirhan, 2009, s. 18)

Anev bölgesinde yaşayan insanlar beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için tarım faaliyetinde bulunmuşlardır. Bölgede yaşayan insanlar tarım yaparken işlerini kolaylaştıracak aletler yapmışlardır. İşlerini kolaylaştırmak için kara saban ve orak gibi bir takım tarımsal faaliyetlerde kullanacak aletler yapmışlardır. Tarım faaliyetlerini sürdürebilmeleri için sulama kanalları inşa etmişlerdir. Tarım yaptıkları için ürünleri saklama ihtiyacı doğmuş ve bu ihtiyacı karşılamak için de saklama kapları yapmışlardır.

Yapılan incelemelerde bu bölgede yaşayan insanların tarım ve hayvancılığa önem verdiği görülmüş ve tarım faaliyetinde bulunduklarını gösteren aletler bulunmuştur. Hem tarım yaptıklarını gösteren saban gibi aletler hem de yetiştirdikleri buğday ve darı gibi ürünler vardır. (Bilgili, 2020)

Anev Kültürünün Genel özellikleri kısaca özetlenirse:

- Türklerin ilk yerleşim yeri olduğuna dair tahminler vardır.
- Anev bölgesinde yapılan incelemeler sonrası günümüze tarıma yönelik birtakım aletler kalmıştır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

•Anev bölgesinde yaşayan insanların tarım ve hayvancılık yaptığı görülmüştür. Bu durum da hem yerleşik hayata geçilmiş hem de hayvancılık yapılmasıyla konar göçer hayat tarzı da devam etmiştir. (Bedirhan, 2009, s. 18)

Anev Kültürü'nün son yıllarda daha da önem kazanmasında TÜRKSÖY'un bölgedeki çalışmaları arttırmasının büyük etkisinden söz edilebilir. TÜRKSÖY 1993 yılında bağımsız Türk devletlerinin kurduğu ilk uluslararası ortak kuruluştur. Kurucu ülkeler; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu çalışma ikinci bölümünde Türk dünyasındaki kültürel faaliyetler ve iş birliği çalışmalarında merkezi bir rol üstlenmiş olan TÜRKSÖY hakkında kısaca bilgi verilecek ve ardından da TÜRKSÖY 'un Anev kültürü hakkında son dönemde yaptığı çalışmalar üzerinde yoğunlaşılacaktır.

3. TÜRKSÖY 'un Anev Kültürü ile İlgili Çalışmaları

Bu bölümde ilk olarak TÜRKSÖY'un yapısı hakkında bilgilendirme yapılacaktır. Bu bilgilendirmeden sonra TÜRKSÖY'UN bölgedeki çalışmaları anlatılacaktır.

3.1. TÜRKSÖY'un Yapısı

TÜRKSÖY'un çalışmalarını açıklamadan önce TÜRKSÖY hakkında genel bir bilgilendirme yapmakta yarar vardır.

TÜRKSÖY Türk Devletleri tarafından kurulan ilk uluslararası ortak kuruluştur.1993 yılında kurulmuştur. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan TÜRKSÖY'un kurucu üyeleridir. TÜRKSÖY'un başlıca faaliyetlerini Türk Dünyası Kültür Başkenti ve Nevruz kutlamaları oluşturmaktadır (Şahin, 2023, s. 12).2012 yılından itibaren TÜRKSÖY Türk Dünyası Kültür Başkenti kapsamında şehirler seçmeye başlamıştır. 2024 yılı için bu çalışmanın konusu olan Anev şehri seçilmiştir.

TÜRKSÖY'un Başkanlığı 16 Mayıs 2024 tarihinde Azerbaycan'dan Türkmenistan'a geçmiştir. Türksöy'da üye ülkelerin Kültür Bakanlıklarından oluşan bir Daimî Konsey ve belirlenen kültürel politikaları yürütmek için Genel Sekreterlik vardır. TÜRKSÖY'UN şu an için Genel Sekreteri Sultan Raev'dir. TÜRKSÖY Anev kültürü ile ilgili çalışmalarını son zamanlarda yoğunlaştırmıştır. Ayrıca Anev in TÜRKSÖY tarafından 2024 Türk dünyası kültür başkenti olarak ilan edilmiş olması da bu hususu etkileyen bir başka faktördür.

3.2.TÜRKSÖY'un Anev Bölgesindeki Faaliyetleri

TÜRKSÖY Türk Dünyası Kültür Başkenti Etkinlikleri kapsamında çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar Kültürel faaliyetler ve Uluslararası konferanslar şeklinde kategorize edilebilir.

Bu çalışmaların başlıcalarını kronolojik olarak şu şekilde ifade etmek mümkündür(turksoy.org)

6 Kasım 2022 yılında TÜRKSÖY'un 39.Dönem toplantısında alınan karara göre 2024 yılı için Anev şehri Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak seçilmiştir.

1 Mart 2024 tarihinde 2024 Türk Dünyası Kültür Başkenti Anev etkinlikleri kapsamında "Türk Haklarının ve Türkmenistan'ın Kültürel Mirası" konulu resim yarışması düzenlenmiştir.

26 Mart 2024 tarihinde 2024 Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak seçilen Türkmenistan'ın Anev şehri Türk Dünyası Kültür Başkenti etkinliklerine başlamıştır.

26 Mart 2024 tarihinde TÜRKSÖY'un açıklaması aşağıdadır;

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

“2024 Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak ilan edilen Anev ile ilgili etkinliklerin yapılacağı ve bu etkinliklerin amacının da Anev’in Türk Dünyasına tanıtılmasıdır. Ayrıca bu etkinliklerle beraber Türk Tarihi Eserlerinin korunması ile ilgili sorunlarda tartışılacaktır”

27 Mart 2024 tarihinde Türk Dünyası Kültür Başkent’inde “Kadim Anev Medeniyeti” uluslar arası konferansı düzenlenmiş ve bu konferansta Anev şehrinin tarihi hakkında sunumlar yapılmıştır. Bu konferansta TÜRKSOY Genel Sekreteri Sultan Raev Anev’in Türk Dünyası için önemini vurgulamıştır.

27 Mart 2024 tarihinde III. Türk Dünyası Müzeleri buluşması Türkmenistan’ın Anev şehrinde yapılmıştır. Bu buluşma. Anev’deki Milli Ak Buğday Müzesi’nde gerçekleşmiştir.

28 Mart 2024 tarihinde Anev 2024 Türk Dünyası Kültür Başkenti etkinlikleri çerçevesinde “Türkmen Diyarı Kadim Kültürlerin Merkezi” uluslararası konferansı yapılmıştır. Bu etkinlikle Anev’de başlayan Türk Kültürüne vurgu yapılmıştır.

13 Ağustos 2024’teTürkmenistan Dışişleri Bakanı Rashid Meredov başkanlığındaki Türkmenistan heyeti, TÜRKSOY Genel Sekreteri Sultan Raev ile Türkiye’de bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda, Anev şehrinin "Türk Dünyası Kültür Başkenti" ilan edilmesi ve 2024 yılının Türk Dünyası’nın Büyük Şairi ve Düşünürü " Mahtumkulu Firaki Yılı" olarak kutlanmasına ilişkin ortak faaliyetler görüşülmüştür. Toplantıda, Mahtumkulu Firaki’nin yaratıcılığı ve Anev Bölgesi’nin kültürel öneminin TÜRKSOY, UNESCO ve diğer uluslararası kuruluşlar birlikte tanıtılması konusuna vurgu yapılmıştır.

4. Türkmenistan Devleti’nin Anev Bölgesi ile İlgili Çalışmaları

Bu bölümde ilk olarak Anev Bölgesi’nin keşfi hakkında kısa bir bilgilendirme yapmak gerekmektedir. Sonraki başlık olarak Türkmenistan Devleti’nin çalışmaları incelenecektir.

4.1. Anev Bölgesi’nin Tarihçesi

1886’da Trans-Hazar bölgesi başkanı General A.V. Komarov, Anev kalesinden çok da uzak olmayan iki yüksek dağı fark etmiştir. Bu bölgede hazine olabileceğini düşünerek kazı çalışmaları yapılmasını istemiştir. Kazı çalışmaları sonucunda çanak çömlekler taştan yapılmış aletler ortaya çıkmıştır. Bu bulgular bölgede yerleşik hayata dair izler olduğunu göstermektedir. Nev Bölgesi 1904 yılında Rafael Pampelli’nin yapmış olduğu arkeolojik kazılar sayesinde uluslararası alanda tanınmıştır (Kocaispir, 2020).

4.2. Türkmenistan Devleti’nin Anev Bölgesi’ndeki Faaliyetleri

Türkmenistan Devleti’nin Anev Bölgesi’nde başlıca faaliyetleri kronolojik olarak aşağıda belirtilmiştir:

Türkmenistan Devleti Anev’de 2003 yılında yeni bir stadyum inşa etmiştir.

Anev beyaz buğdayın anavatanı olmasını sağlayan kalıntılar buğday taneleridir. Bu buğday taneleri ve çeşitli kalıntıların sergilenmesi için 15 Temmuz 2005 tarihinde AK BUĞDAY müzesi açılmıştır. Bu müze Anev Bölgesi’nde bulunmaktadır. Bu müze Türkmenistan için önemlidir. Çünkü Türkmen halkının tarihi, ve arkeolojik kalıntıları sergilemektedir. Bu müzenin içinde iki kat ve dört bölüm vardır. Müzenin içindeki bölümler şunlardır: Arkeoloji Bölümü, Etnografya Bölümü, Tarım ve Çiftçilik Bakanlığı ve Stabilitate Birimi’dir. Arkeoloji bölümünde buğday taneleri, seramik kaplar ve çanak çömlekler saklanmaktadır. Etnografya Bölümü’nde milli kıyafetler ve bakır mutfak eşyaları bulunmaktadır. Tarım ve Çiftlik Bakanlığı bölümünde ise tarım aletleri saklanmaktadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

19 Nisan 2024 tarihinde TÜRKSOY'un açıklamasına göre Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov'un yazdığı "Bin Yılların Derinliğinden Gelen Medeniyet: ANEV" kitabının tanıtımı TÜRKSOY'da yapılmıştır. Bu tanıtımın amacı Türk Dünyasına Anev'i öğretmek olabilir. Türkmenistan'ın Kültür Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre Anev kitabı birçok dile çevrilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar şunlardır: Anev Bölgesi'nin geçmişi M.Ö. 4500'lü yıllara dayanmaktadır. Anev Kültürünü oluşturan halklardan birinin Türkler olduğuna dair tahminler bulunmaktadır.

İkinci bir sonuç olarak Anev Kültürü'nde hem yerleşik hayat hem de konargöçer hayatın yaşandığına dair bulgular bulunmaktadır. Sulama sisteminin varlığında dikkat çekici bir sonuç olarak ifade edilebilir.

Üçüncü bir sonuç olarak Anev Bölgesi'nde Türkmenistan Devleti'nin faaliyetlerini yoğunlaştırmakta oluşudur. Türkmenistan Devleti Kültür Bakanlığı Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov'un yazdığı kitabı yayımlamıştır. Bu kitabın yazılma amacının Anev Bölgesi'nin tanıtılması olduğu söylenebilir. Türkmenistan Devleti'nin bir diğer faaliyeti olarak da Anev Bölgesi'nde yapılan müze açılışı gösterilebilir. Açılan müzenin Türkmenistan için önemi büyüktür. Ak Buğday Müzesi Arkeolojik kalıntıların sergilendiği bir müzedir. Açılan bu müzeyle Türkmenistan Bölgesi'nde yaşayan insanların Türkmenistan'ın tarihi ile ilgili konularda bilgilendirilmesine katkı sağladığı düşünülmektedir.

Bu araştırma neticesinde denilebilir ki TÜRKSOY'un Anev Bölgesi'ni Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak seçmesi tanıtım açısından önemli bir gelişmedir. Çünkü TÜRKSOY'UN bu seçimi dikkatleri Anev Bölgesi'nde çekmiştir. TÜRKSOY ekseninde gerçekleşen faaliyetler resim yarışması, uluslararası konferanslar şeklindedir. TÜRKSOY'un yaptığı faaliyetlerle Anev Bölgesi'nin yeniden Türk Dünya'sında gündeme geldiği söylenebilir.

Bu araştırma yapılırken kaynak konusunda eksiklik olduğu görülmüştür. Bu konuda daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir. TÜRKSOY'un da etkisiyle küresel manadaki kültür kuruluşları ve sivil toplum örgütleriyle de temasa geçilerek bölgedeki arkeolojik çalışmaların genişletilmesi sağlanabilir.

6. Kaynaklar

- Alaca, E. (2020). Orta Asya'dan Günümüze Türk Tarihi ve Kültürü. Ankara: Pegem Akademi.
- Bedirhan, Y. (2009). İSLÂM ÖNCESİ TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜ. Konya: EĞİTİM KİTABEVİ.
- Bilgili, A. S. (2020). Türk Kültürü ve Türk Uygarlığı Menşei ve Gelişmesi içinde, Türk Kültür Coğrafyası. s.(30-92) Ankara: Pegem Akademi.
- Kocaşpir, A. (2020). ANAV KÜLTÜRÜ VE ÖN ASYA KÜLTÜRLERİYLE ETKİLEŞİMİ .(Doktora Tezi TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ). Erişim Adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=Eb5EkakJlp3olBdo_wNEGXhe8gAEPDcB2do1ml8ouyKM2PGd9daiFBOnUzkipfw9b
- Şahin, K. (2023). TÜRK DÜNYASI ANALİZLERİ. TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ:30 YILLIK SERENCAM .

Şencan, H. (tarih yok). Türkün Kara'sı (3): Anav Kültürü.

<https://www.turksay.org/haberler/sergi-ve-kitap> Erişim Tarihi:1Ekim 2024

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- <https://www.turksoy.org/haberler/2024-turk-dunyasi-kultur-baskenti-anev-etkinlikleri-kapsaminda-turk-halklarinin-ve-turkmenistanin-kulturel-mirasi-konulu-turk-dunyasi-genc-sanatcilar-yarismasi-imnb> Erişim Tarihi:1 Ekim 2024
- <https://www.turksoy.org/haberler/2024-turk-dunyasi-kultur-baskentinde-kadim-anev-medeniyeti-uluslararasi-konferansi-duzenlendi> Erişim Tarihi:1 Ekim 2024
- <https://www.turksoy.org/haberler/anev-2024-turk-dunyasi-kultur-baskenti-etkinlikleri-basliyor> Erişim Tarihi:1 Ekim 2024
- <https://www.turksoy.org/haberler/iii-turk-dunyasi-muzeleri-bulusmasi-2024-kultur-baskenti-anevde-yapildi> Erişim Tarihi:1Ekim 2024
- <https://www.turksoy.org/haberler/anev-2024-turk-dunyasi-kultur-baskenti-etkinlikleri-kapsaminda-turkmen-diyari-kadim-kulturlerin-merkezi-uluslararasi-konferansi-duzenlendi> Erişim tarihi: Ekim 2024
- <https://ahal.info/tm/news/ak-bugday-muzeyi> Erişim Tarihi:6 Ekim 2024
- Gadymy Änew medeniýeti - adamzadyň gymmatly mirasy (mfa.gov.tm) erişim tarihi:1 Ekim. 24
- <https://www.atavatan-turkmenistan.com/tr/turkmenistan-disisleri-bakani-rasid-meredov-turksoyu-ziyaret-etti/> Erişim Tarihi:6 Ekim 2024.

1944 Sürgününün Kırım Türklerinde Milli Hafızaya Etkileri

Arş. Gör. Esma SAĞDIÇ¹

Özet

Milli hafıza, milli kimliklerin oluşmasında ve muhafaza edilmesinde etkili olan önemli bir araçtır. Tarih boyunca yaşanan savaşlar, sürgünler, travmatik olaylar ve hak mücadeleleri, milli hafızanın şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu bağlamda 1944 yılında Stalin tarafından sürgün edilen ve zor koşullar altında ölüme terk edilen Kırım Türkleri, anavatanlarına olan bağlılıklarını ve özlemlerini kaybetmeyen, milli hafızalarını koruyan topluluklar arasındadır. Günümüzde, sürgünün yarattığı derin etkiler ve bıraktığı kültürel miras, düzenlenen anma törenleri ve etkinliklerle yaşatılmakta, milli kimlik ve aidiyet duygusu bu sayede güçlenmeye devam etmektedir. Çalışma betimleyici metot dahilinde, saha araştırmalarından, belgesel kitap ve dokümanlardan faydalanarak oluşturulmuştur. “1944 yılında yaşanan sürgün, Kırım Türklerinin milli hafızasında nasıl bir etki yaratmıştır?”. Araştırma sorusundan hareketle çalışmada ulaşılan başlıca sonuçlar; sürgünün nedeninin doğrudan Kırım Türklerinin Almanlar iş birliği içinde olmasıyla değil, Slavlaştırma politikalarının uzun bir süredir hâkim olmasıyla açıklanabileceğini görüşüdür. Aynı zamanda hafızanın milli ve kolektif olmak üzere iki temel ortaklık üzerinde kurulabileceği ve olayların her toplumun milli hafızasında farklı etkiler uyandırabileceği sonucudur. Gelecekte de teknolojinin ilerlemesiyle milli hafıza araçlarının artacağı ve dönüşeceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Türkleri, Milli Kimlik, Sürgün

1. Giriş

Modern toplumların yapısal ve kültürel dinamiklerinde milli hafıza ve kimlik önemli bir rol oynamaktadır. Milli değerlerden tamamen arınmış bir devlet ve toplum bulmanın imkânsız oluşu ön plana alındığında milli hafıza devletleri ve toplumları etkileyen bir olgu haline gelmiştir.

Milli hafıza sembollerden ritüellere, anıtlardan anma törenlerine kadar pek çok kalıcı nesneyle geçmişten günümüze aktarılmaktadır. İdeolojik etkilerle milli hafızalarını terk etmek zorunda bırakılan ve farklı bir hafıza inşası içinde yer alan toplulukların yaşadıkları psikolojik ve duygusal zorlukların kolektif bir dönüşümü beraberinde getirdiği söylenebilir. Kimi toplumlar bu baskılara direniş göstererek milli hafızalarını korurken, kimi toplumlar zamanla yeni bir hafıza çevresinde kimliklerini, tarihlerini, kültürlerini geride bırakarak asimile olmaya başlamışlardır.

Sovyetler Birliği idaresi altında kalan yahut vatanlarından sürgün edilen pek çok Türk devletlerinin kaderinin de bu çerçevede şekillendiği ifade edilebilir. Karadeniz’in Kuzeyinde bulunan limanları ve ticaret kentleriyle tarih boyunca büyük bir stratejik öneme sahip olan Kırım bu devletlerden biridir. Yüzlerce yıldır Rusların sıcak denizlere inme politikasının geçiş kapısı olan Kırım, bağımsızlığı için direniş göstermiştir. Rus çarlığı ve arkasından Sovyet döneminde (SSCB) çeşitli asimile yöntemleri ve nüfus politikası sonucunda sürgün edilen Kırım Türkleri, anavatanlarına yönelik derin bir bağlılık duygusunu hiçbir zaman kaybetmemişlerdir.

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
esma.sagdic@bilecik.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Bu bağlamda 1944 yılında yaşanan sürgün neticesinde Kırım Türklerinin anavatanlarına duydukları özlemin milli duyguların kuvvetlenmesini sağladığı ve milli hafıza inşasında başat etken haline geldiği ifade edilebilir. Kırım Türklerinin yaşadığı travmalar ve modern dönemdeki mücadeleleri, hem tarihsel derinliği hem de güncel siyasi önemi olan bir konudur. Uluslararası ilişkiler bağlamında da son dönemde Ukrayna- Rusya çekişmesi ve ardından patlak veren savaştan etkilenen Kırım Türklerine yönelik hak ihlalleri ve kültürel- dini baskılar kimlik ve milliyetçilik süreçlerini etkileyen yeni dinamikler olarak gösterilebilir.

1944 yılında yaşanan sürgün, Kırım Türklerinin milli hafızasında nasıl bir etki yaratmıştır?" araştırma sorusu konunun genel çerçevesini oluşturmaktadır. Tüm bunlardan hareketle çalışmada milli hafıza ile çoğu zaman eşdeğer kabul edilen kolektif hafıza kavramları birlikte ele alınacak olup, Kırım Türklerinin Osmanlı ve Rus Çarlığı dönemlerindeki durumu tarihsel bağlam içerisinde değerlendirilecektir. Ardından Sovyetler Birliği döneminde Kırım Türklerinin yaşadığı başlıca göç ve sürgün olaylarının milli hafıza üzerindeki etkilerine yoğunlaşılacaktır.

Çalışma betimleyici metot dahilinde; Kırım Türkleri üzerinde yapılmış saha araştırmalarından, çeşitli dokümanlarından, belgesel kitaplardan faydalanarak oluşturulmuştur. Özellikle çalışmada "Kırım Tatarları" yerine Kırım Türkleri ifadesinin kullanılmasına dikkat çekileceği de belirtilmelidir. Çarlık yönetiminde Kafkasya'da yaşayan tüm Türklere ya da Türk olmayan Müslümanlara "Tatar" ifadesi kullanıldığı ve bunun Türk kimliğinin birliği açısından bir bölünmeye sebebiyet verebileceği düşünülmektedir. Kırım'da yaşayan pek çok Türk'ün Tatar ifadesini kullanmayı tercih etmediği, Gaspıralı İsmail'in de bu konuya hassasiyetle yaklaştığı kelimelerin doğru kullanılmasının öneminden bahsettiği bilinmektedir.

2. Milli Hafıza ve Kolektif Hafıza

Hafızanın korunması ve nesiller boyunca aktarılmasının karmaşık ve çok yönlü olduğu ifade edilebilir. Bireysel hafızanın belirli toplumsal bağlam ve koşullarda oluştuğu düşünüldüğünde, bireyin toplumdan ayrılmasıyla düşünce biçiminin de değişebileceği öngörülmektedir. Hafızanın ortak bir temel üzerinde kurulabilmesi için diğer bireylerin hafızaları ile temas halinde olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde hafızanın canlılığını koruyacağı ve güçleneceği düşünülebilir (Halbwachs, 2017, 20).

Hafızadaki ortaklık kavramını hangi değerler üzerinden ele alacağımız konusu da farklılık gösterebilir. Halbwachs; hafızanın sosyal çevrelerde nasıl oluştuğuna odaklanırken Nora, hafızanın zamanla değişen bir yapı olduğunu fiziksel mekân ve siyasi süreçlerle bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Her ikisi de temelde hafızanın kültürel boyutuna vurgu yapmakta ancak Nora'nın hafıza inşasında milli kimliği ve tarih bilincini ön plana çıkardığı ifade edilebilir. Ayrıca Nora'nın "Hafıza Mekanları" (Lieux de memoire) adlı çalışmasının bir ulusun geçmişini anlamak için önemli bir teorik çerçeve sunacağı ifade edebilir. Nora, hafıza mekanlarını geçmişin bir izi olarak, hafızanın hatırlanma ihtiyacını hissettirdiği bir anma bilincinin yansıması olarak tanımlamaktadır. Ona göre toplum ritüellerden uzaklaştıkça, hafıza mekanları aidiyeti temsil eden son semboller olarak işlev görmektedirler. Hafızanın tehdit altında olduğu düşüncesi ise arşivlerin oluşturulmasına, yıldönümleri kutlanmasına ve törenler düzenlenmesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda hafıza mekanlarını, hafızanın muhafazasını kolaylaştıran bir araç olarak tanımlamak mümkündür (Nora, 1996, 5-6). Şu an ile geçmiş arasında yaşanan kesintinin hafıza mekanlarıyla süreklilik sağlayarak şekilleneceği ifade edilebilir. Nitekim hafıza; anıtlardan müzelere, ritüellerden sembollere kadar çok çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmektedir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kolektif hafızanın siyasette ve toplumda önemli bir rol oynadığı, akademik ve siyasi söylemlerde yaygın hale geldiği belirtilebilir. Vietnam Savaşı'nın görüntüleri, Amerikan askeri faaliyetlerine destek sağlama konusunda sınırlamalar getirir; Nazi dönemine dair anılar, Alman dış ve iç politikasını kısıtlar; diktatörlük anıları, Doğu Avrupa'dan Latin Amerika'ya geçiş dönemindeki ve sonrasındaki rejimlerin faaliyetlerini şekillendirir. Bu bağlamda kolektif hafıza teriminin, gerçekleşmekte olan birçok siyasi ve sosyal geçişin güçlü bir sembolü haline geldiğini ifade etmek mümkündür (Ollick, 1999, 333).

Kolektif hafıza ile milli hafıza arasındaki ilişki hafızanın kültürel politikalarının yönlerine odaklanılmasıyla ve ulusların geçmişi anma biçimlerinin ardındaki motivasyonların aranmasıyla anlaşılabilir. Hafıza inşasında, topluluklar tarafından aktarılan hatırlanan deneyimlerin yanı sıra kitaplarda, kütüphanelerde, müzelerde, anıtlarda, arşivlerde, film ve televizyonda bulunan tarih anlatılarına kadar çeşitli kaynak materyallerine başvurulduğu ifade edilebilir. Edebiyat ve görsel kültür, aile fotoğrafları ve anı eşyalarının da önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda tarih ile hafıza arasında da net bir ayrım yapmanın güçlüğünden bahsedilebilir. Nitekim sosyal aktörlerin ve hafıza mekanlarının oluşma süreci ve değiştirilmesi iç içe gerçekleşir. Tarihsel olaylar çok farklı şekillerde yorumlandıkça, hafıza yeniden oluşmaya başlar.

Sonuç olarak milli hafıza ve kolektif hafıza çoğu zaman birbirini yerine kullanılan kavramlar olsa da aralarında önemli bir farkın olduğunun altını çizmek gerekir. Özellikle milli hafıza ulus ve kimlik bağlamında oluşurken, kolektif hafıza birden fazla topluluğu içine alan farklı kültürleri ve pratikleri kapsayacak şekilde oluşur. Dolayısıyla kolektif hafıza kavramını daha geniş bir perspektifle ele almak gerekebilir. 1990'ların ortalarından itibaren hafıza, sömürgecilik ve postkolonyal tarih yazımında giderek daha fazla analitik bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Genellikle şiddetle ilişkilendirilen olayları ve bu olayların sömürge deneyimi ya da postkolonyal ulus-devletlerin doğum sancıları ve hatta sonraki tarihlerini anlamak için kullanıldığı ifade edilebilir.

3. Kırım Türklerinin Tarihsel Süreci

Soyları Kıpçak Türklerine dayanan Kırım Türklerinin Kırım'a yerleşmesi, bölgede varlığını sürdüren Hazarların 1239 yılından itibaren güç kaybetmesi ile mümkün olmuştur. O dönemde hükümdarlığını sürdüren Altınordu İmparatorluğunda çıkan anlaşmazlıklar sonucunda Kırım Hanlığı kurulmuştur. Kırım Hanlığı, bölgede hakimiyeti sağlayabilmek için Karadeniz'de önemli bir güç haline gelen Cenova Kolonileriyle mücadeleyi sürdürmüştür. Altınordu Hanı ve Cenovalılar, Kırım aristokrasisi içinde çıkan anlaşmazlıklardan ve taht mücadelelerinden yararlanarak Kırım'ın iç işlerinde etkili olmuşlardır. Karadeniz ticareti ve güvenliği için büyük öneme sahip olan Kırım, Osmanlı Devletinden yardım talebinde bulunmuş, 1475 yılında Fatih Sultan Mehmet komutasındaki Osmanlı Donanmasının Kırım seferiyle bölgede Osmanlı hakimiyeti güçlenmiştir. Osmanlı devletinin lehine olan bu durumun stratejik açıdan ticaret yollarının güvence altına alınmasını ve ticari ilişkileri geliştirmesine sebep olduğu ifade edilebilir (Kireççi & Tezcan, 2015, 12-13).

26 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ise Osmanlı Devleti'nin Karlofça'dan sonra imzaladığı en ağır anlaşmalardan biri olarak görülmekte, toprak kaybı ve hukuki düzenlemelerin yapılmasıyla Osmanlı Devleti'nin zayıfladığını ortaya koymaktadır. 1854 yılında Osmanlı Devleti'nin Fransa ve İngiltere ile birlikte Rusya'ya karşı ittifak içinde olduğu Kırım Savaşı ise önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanan zafer,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün güvence altına alınmasını sağlamıştır. Kırım savaşından sonra Osmanlı Devleti'ne çok sayıda göçün gerçekleştiği de belirtilmelidir. Geçim sıkıntıları, Rusların çeşitli baskıları sonucunda Kafkasya'dan Anadolu'ya yoğun göçler başlamıştır.

1900'lü yıllara gelindiğinde Kırım Türkleri aleyhine pek çok olayın yaşandığı ifade edilebilir. Yönetimdeki Bolşevik etkisi, Hükümet başkanı Çelebi Cihan'ın katledilişi (1918), Türklerin Sibiry'a sürülmesi ve 60-70 bin Türkün öldürülmesi (1920) sonucunda bölgede yaşayan Kırım Türk nüfusunun azaldığı belirtilebilir. Bu dönemde zorlu sürgün ve yönetim baskısının yanında suni kıtlık döneminin başlaması da nüfusu azaltan bir diğer etken olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar Kırım'da idari makamlar kimi zaman Türklerin eline geçse de, Veli İbrahim gibi birçok aydının kurşuna dizildiği, burjuva milliyetçilerinin tasfiyesinin gerçekleştiği bir dönem yaşanmıştır. Sovyet askeri birliklerinin bölgedeki gücü çeşitli ayaklanmaları da bastırmış, Kırım Türkleri üzerinde kültürel ve dini baskılar yapılmaya devam edilmiştir. Camiler kapatılmış, Slav alfabesi zorunlu tutulmuş, edebiyat ve folklor çalışmaları yasaklanmıştır. Tüm bunlardan hareketle 1918-1941 yılları Kırım'da Sovyet hakimiyetinin egemen olduğu, gerek cebri sürgün yolu ile gerek yok ederek tasfiye ile gerekse kültür yolu ile Kırım Türklerinin Ruslaştırılması ve milli kültürlerinin yok edilmesinin hedeflendiği ifade edilebilir.

4. 1944 Kırım Türklerinin Sürgün Edilişi

Kırım Tatarlarının sürgün edilmesinin nedenlerinin başında Stalin'in savaşın karışıklığından yararlanarak Kırım Yarımadası'ndaki Tatar nüfusunu temizlemeyi amaçlaması gelmektedir. Bu bölgeyi Slavlaştırarak bölgenin iklimi, kaynakları ve konumundan yararlanmayı hedefleyen Stalin aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin düşmanı olarak görülen tüm küçük ulusal grupları bir tehdit olarak algılamıştır. Aslında, Stalin'in Kırım'daki eylemleri, 1943 yılında başlatılan daha genel bir politikanın parçası olarak görülebilir. Sovyetler Birliği'ndeki Tatarlara ve diğer Müslüman milletlere karşı genel bir güvensizlik Alman yanlısı olarak düşünülen bir eylemin "kitlesel ulusal ihanet" suçlamalarına olanak sağladığı ifade edilebilir. Sonuç olarak, 1943'ten itibaren, Stalin'in emirlerinde gerçekten kullandığı "temizleme" kelimesiyle tanımlanan bir dizi operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Bu operasyonlar, Sovyetler Birliği'nin sınır bölgelerindeki tüm Slav olmayan, ağırlıklı olarak Müslümanların var olduğu ve yaşlılar, kadınlar, çocuklar da dâhil olmak üzere tüm bu grupların sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır. Kırım Türklerinin sürgünü de bu dizinin bir devamı olarak görülebilir. Stalin'in, Türkiye sınırındaki tüm Türk halklarını ortadan kaldırmasının sebebi, planlanan bir savaşın hazırlığı olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Stalin'in; Türk Boğazlarını ele geçirerek, Türkiye üzerindeki Rus etkisini artırmayı ve I. Dünya Savaşı sırasında kaybedilen Kars ve Ardahan illerini geri almak için Türkiye sınırında bulunan Sovyet asker sayısını artırmayı planladığı söylenebilir. Bu doğrultuda, Kafkasya üzerinden Türkiye sınırına uzanan askeri güzergâhlarda ve Karadeniz'deki Sovyetler Birliği'nin ana deniz üssü olan Kırım Yarımadası'nda yaşayan tüm Müslüman grupların potansiyel bir engel olarak görüldüğünü söylemek mümkündür (Kireççi & Tezcan, 2016, 15).

Sovyet askeri idaresi altında olan Kırım Türkleri, Almanların Kırım'a gelişini bir esaret zincirinin kırılması olarak yorumlasalar da, çok geçmeden durumun bir kurtuluş değil bağımsızlığın önünde büyük bir engel teşkil edeceğini fark etmişlerdir. Nitekim Hitler Almanya'sının bölgede bir koloni kurmayı hedeflediği Nürnberg mahkemelerinde açığa çıkmıştır. Anti-Komünist eylemlerde bulunan Türklerin bu sefer Almanlara karşı mücadele içinde kalmasının çift yönlü bir savaş beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür (Hablemitoğlu, 2003, 42-48).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

2. Dünya savaşının başlamasıyla birçok Kırım Türkü, Kızıl Orduya alınmış ve Kırım'da sadece kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve hastalar kalmıştır. Geriye kalan halk, bir gece yarısı vagonlara bindirilerek sürgün edilmiştir. Sürgünü yaşayan, büyüklerinden nasıl gerçekleştiğini öğrenen pek çok Kırım Türkü'nün sürgünle ilgili bir anısı bulunmaktadır. Aşağıda Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığının (2019) Kırım Sürgününe dikkat çekerek hazırlamış olduğu belgesel kitapta yapılan mülakatlara yer verilmiştir.

Gülfire Hüseyinova: "Bize saat dörtte babam geldi. 'Kırım'dan çıkarıyorlar.' dedi. Ondan sonra annem, babama 'Ölecek miyiz? Bir şey almaya gerek var mı?' diye sordu."

Fevzi Lümanov: Evimize 1944'te 4 tane asker geldi. O askerlerin arasında bir tane üsteğmen vardı. Tüfekleriyle itiyorlardı. Evde benden başka erkek yoktu. Birkaç evrakımızı aldıktan sonra on beş kilo buğdayımızı da sırtlayıp çıktık. Yolda annemin eteğine saklanarak tren istasyonuna kadar geldim."

Seyran Hüseyinov: "Mayıs'ın 18'inde geldiklerinde, aklımda bizi nasıl çıkardıkları. Beş dakika...Bazı yerlerde yirmi dakika vermişler, yarım saat vermişler, bize beş dakika verdiler. Beş dakika içinde yetiştirip bir şey de alamadı annem. İki çocuğu bir tane de misafir kız vardı. Üç çocukla çıkardılar evden."

Görülüyor ki, zorla yapılan sürgünün ardından insanlar; evlerini, hatıralarını geride bırakmışlardır. Sürgüne dair birçok kaynakta olay benzer şekilde ele alınmıştır. İnsanların bir gece yarısı ihtiyaç duyacağı eşyaları alamadan evinden zorla alıp götürüldüğünden bahsedilmiştir. Pek Çok kişinin açlık ve sağlık sorunlarıyla mücadele ettiği, zorlu yolculuğun yaşattığı travmaları günümüzde dair anımsadığı görülmektedir.

Sürgünden sonra bölgenin boşalmasıyla, Ruslaştırılmış Ukraynalılar ya da Rus göçmenler bölgeye yerleştirilmiştir. 1954 yılında Nikita Kruşçev Kırım'ı Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine hediye ederek, kardeşlik bağına güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu jest, Ukrayna'nın Moskova'ya daha çok bağlı olması isteğiyle de yapılmış olabilir ya da idari ve ekonomik gerekçelerle alınmış bir karar da olabilir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken nokta uzun yıllardır bölgede yaşayan Kırım Türklerinin akıbeti olmalıdır.

5. 1944 Sürgünün Milli Hafızaya Yansıması

Hafızanın geçmişle köprü kurarak, kültürel mirasın aktarılmasında önemli bir rolü olduğu ifade edilebilir. Hafızanın korunmasında etkili olan filmler, türküler, müzeler, anıtlar, anma programları ve mitingler bir tür duygulara hitap ederek insanları bir araya getirmektedir. Özellikle milli kimliği ve değerleri koruma noktasında bu araçlar, milli hafızayı güçlendiren unsurlar olarak nitelendirilebilir.

Günümüzde dijitalleşmenin de etkisiyle milli hafızanın üretimi ve muhafazası kolaylaşmaktadır. Görsel işitsel malzemelerin bir arada kullanılması, gösterilen öğelerin zaman geçse dahi bireylerin hafızasında anımsama ve duygu oluşturduğu görülebilmektedir. Özellikle duygulara hitap eden filmlerin akılda daha kalıcı olduğu yönünde tespitler söz konusudur (Demir & Aydın, 2022, 483). Bu bağlamda 2013 yılında çekilen Haytarma filmi 1944 yılında Kırım Türklerinin Stalin tarafından sürgün edilmesini konu edinmiştir. Filmde Sovyetler savaş uçağında görev yapan ve onur madalyaları alan Kırım Türkü Ahmet Han Sultan'ın Nazilere karşı kahraman mücadelesi anlatılmıştır. Kırım halkının da Stalin'e destek verdiği sıkça vurgulanmıştır. Ancak Stalin, Kırım halkının vatana ihanet ettiğini ve Almanlarla iş birliği yaptığını öne sürerek sürgün kararını vermiştir. Ahmet Han Sultan'ın bir Sovyet askeri olarak sürgüne karşı çıkması ise, kendi kimliğine olan bağlılığını göstermiştir. Sonuç olarak kahramanlık hikayelerinin anlatıldığı pek çok

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

filmin, milli hafıza üzerinde bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim olayların yeniden canlandırılması hafızanın tekrar oluşmasına ve tartışmaların tekrar gündeme gelmesine sebep olmaktadır.

Milli hafızanın oluşmasında etkili olan bir diğer aracın müzik olduğu ifade edilebilir. Savaşlar, zaferler, toplumsal direnişler ya da sürgün gibi olaylar hakkında yazılmış halk türkülerinde ve marşlarda, bir milletin tarihine dair unutulmaz anılar kayıt altına alınmaktadır. Bu eserler, topluma ait travmatik olayları bir hatırlatma işlevi görürken, aynı zamanda kültürel mirası da kuşaktan kuşağa aktarır. Nitekim 2016 yılında sanatçı Jamala asıl adı Susana Jamaladinova Kırım Türklerinin sürgününü anlatan ve bir kısmı İngilizce-Türkçe seslendirilen "1944" adlı parçasıyla Eurovision'da birinci olmuştur. Özellikle şarkının nakarat kısmının Türkçe seslendirilmesi ise büyük bir yankı uyandırmıştır.

"Yaşlığımaya toyalmadım."

"Men bu yerde yaşalmadım."

"Yaşlığımaya toyalmadım."

"Men bu yerde yaşalmadım."

Sürgünün oluşturmuş olduğu keder, acı, özlem duygularının tarif edilmesi daha güçlü bir aidiyet hissi oluşturmaya, milli hafızayı tazelemeye kaynaklık etmektedir. Müziğin evrensel olarak da bir dilinin olması, duygu ve düşüncelere daha kolay hitap edilmesine ve aktarılmasına katkı sunmaktadır.

Kiev'de Kırım Türkleri Soykırımı anısına ileride yapılacak anıt için başta Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelensky ve Kırım Türkleri lideri Mustafa Kırımoglu'nun katılımları başta olmak üzere diplomat ve liderlerle birlikte taş koyma töreni gerçekleştirilmiştir. 2024 yılında 80.yıl anısına gerçekleştirilen bu törende, sürgün kurbanlarının anısına saygı duruşunda bulunulmuş ve Ukrayna Milli Marşı okunmuştur (Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 2024). Türkiye'nin pek çok vilayetinde de Kırım Türkleri anma programları ve anıt açılışları yapılmaktadır. Aksaray'da 18 Mayıs 1944'teki Kırım Türkleri sürgününe ithaf edilen anıtın açılışı 7 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 2024). Eskişehir'de bulunan Kırım Kültür Parkı'nda 18 Mayıs 2024 tarihinde Odunpazarı Belediyesinin desteğiyle Emre Ünal tarafından tasarlanan Kırım Anıtı'nın açılışı yapılmıştır (QHA Kırım Haber Ajansı, 2024). Tüm bu anma törenleri ve anıtların açılışının yapılması, hafızanın korunmasına katkı sağlarken aynı zamanda bu konunun önem taşıdığını, haksızlıklarla mücadele konusunda farkındalığın oluştuğunun da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kırım Türkleri açısından sürgünün milli hafızaya yanması trajik bir hal alırken, o bölge de yaşayan Ruslar açısından sürgün haklı görülmektedir. Greta Uehling, yapmış olduğu saha çalışmasında o bölgede yaşayan Ruslara, Stalin'in portrelini göstermiş ve sürgünle ilgili ne düşündüklerini sormuştur. Gelen cevaplarda Stalin'in, imha etmeden sürgün etmesinin barışçıl ve insancıl olduğuna dikkat çekmişlerdir. Aynı zamanda Stalin'i bir kahraman olarak gören, üniformalı fotoğrafına bakarak büyük bir lider olduğunu ifade eden büyük bir çoğunluktan bahsetmek de mümkündür. Dolayısıyla her iki tarafın sürgüne yönelik milli hafızasının farklı algısal şekillerde oluştuğu ve günümüze benzer şekilde ulaştığı sonucu çıkarılabilir (Uehling, 2015, 11-12).

Yapılan bir başka çalışmada ise sürgün kararının adaletli ve ahlaki olmadığını düşünen Rusların olduğu da ifade edilmiştir. Aynı zamanda Kırım Türklerinin sürgün edilmesiyle bölgeye yerleştirilen Rusların da zorunlu göç ettirildiği düşünüldüğünde Stalin'in göç kararını

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

desteklemeyen kesimin olması olağan gözükmetedir. Ancak göçün adaletsiz olduğu kararı verilmiş olsa bile, Kırım Türklerinin geri dönüşünü desteklemeyen büyük bir çoğunluktan bahsetmek mümkündür (Aydıngün, 2004, 31).

Bir milletin tarihini yok etmek veya unutturmak için başvurulan yollardan biri hafıza mekanlarını ortadan kaldırmaktır. Nitekim pek çok kütüphanenin yakılması, tarihi eserlerin ortadan kaldırılması, kültürel sembollerin yok edilmesi mantığında hafızayı unutturma çabasının yattığı söylenebilir. Kırım sürgününden sonra Türklere ait eserlerin yok edilmesi bunun bir örneği olarak kabul edilebilir. Aşağıda “Kırım Tatarları’nın Dostları” adlı belge de hafızanın nasıl yok edildiğine dair ifadelerle yer verilmiştir.

“Aradan geçen zaman içinde, Kırım’da eski sakinleri hatırlatacak ne varsa hepsi yok ediliyor. Evler yıktırılmış, Türk mezarları sürülmüş, ölümler topraktan alınarak akıbetleri yaşayanlarınkine benzetilmiş. Kırım lehçesiyle yazılmış bütün eserler, tarihi tarihi vesikalar, klasik kitaplar, hepsi yakılmış, bağlar ve bahçeler bakımsız bırakılarak harap olmuş. Kırım tarihi, sahtekarlıkta usta olan düzme tarihçilere yeniden yazdırılmıştı.” (Hablemitoğlu, 2004, 83).

Dolayısıyla Kırım’da Türkler milli hafızalarını koruyabilmek için yeniden milli kütüphaneler oluşturmuş, Cengiz Dağcı’dan Müstecip Ülküsal’a deyin Türkiye’de basılmış pek çok eseri kütüphanelerinde bulundurmışlardır (Çapraz, 1995, 98). Bu bağlamda özellikle milli hafızanın ve kimliğin korunmasında çok büyük katkıları olan İsmail Gaspıralı’nın Usul-i Cedit okullarının yaygınlaştırılması için verdiği mücadele, yayınladığı Tercüman gazetesinde “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” fikirleri Türk Dünyası üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Mustafa Cemiloğlu’da milli hareketlerin ilerlemesinde önemli katkıları bulunan isimlerdendir. Türkiye’de yaşayan Kırım Türkleri ile ilişkiler kurulmasıyla milli hareketin güçlenmesini sağlamıştır. Aslında sürgün öncesi dönemde de milli hareketlerin olduğu, milli hafızanın korunmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Bu hareketler, reformlar üzerine kurulmuş bir milli hafızanın oluştuğuna işaret etmektedir. Sürgün sonrasında ise Kırım Türk Milli Hareketi’nin misyonu anavatana dönüş şeklinde gerçekleşmiştir. Mitingler yoluyla, dilekçe ve imza kampanyaları ile meselenin uluslararası platformlara taşınması hedeflenmiştir. 1989 yılında Kırım Türklerinin vatana dönüşü başlamıştır. 1991’de Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Kırım, Ukrayna’ya bağlı özerk bir Cumhuriyet statüsünü kazanmıştır (Aydıngün, 2004, 17-25).

6. Sonuç

Bu çalışmada ulaşılan başlıca sonuçlardan biri, milli hafıza ve kolektif hafızanın ortaklık bakımından birbirinden ayrılması gerektiği hususudur. Milli hafızanın milli kimlikle olan ilişkisi, milli duygulara daha çok hitap etmesi aynı zamanda milli ritüellerin oluşmasındaki konumu düşünüldüğünde kolektif hafızanın her zaman milli şuurla gelişemeyeceği düşünülmektedir. Milli hafızayı temsil eden öğeler sadece mekanlarla sınırlı olmadığı gibi çok çeşitli ritüeller ve sembollerle de varlığını sürdürmektedir. Günümüzde dijitalleşmeyle birlikte Milli hafızanın araçları çok çeşitli olmakta; filmler, müzikler, kitaplar, arşivler, anma törenleriyle birlikte geniş kitlelere ulaşmaktadır. Her türlü asimile yöntemleri, göç ve sürgün ile mücadele eden Kırım Türkleri milli hafızasını koruyarak yaşamış, geleneklerini, dillerini ve kültürel değerlerini nesilden nesile bu sayede aktarmaya devam etmiştir. 1944 yılında Stalin tarafından Kırım Türklerinin Almanlarla iş birliği yaptığı gerekçesiyle sürgün edilmesi ve bölgeye Rusların yerleştirmesi, bölgede Slavlaştırma politikasının egemen olduğunu göstermektedir. Nitekim savaş öncesinde de benzer politikalar sıkça uygulanmıştır. Milli hafıza açısından 1944 Sürgünü Kırım Türkleri için milat kabul edilebilir. Ancak sürgünün nedeni, amacı ve sonucu Kırım

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Türklerinin ve Rusların milli hafızasında farklı şekillerde yankı bulmuştur. Dolayısıyla bu sonuç tarihi olayların farklı perspektifle anlaşılmasının yanında milli hafızada, milli kimlik ve düşünce de nasıl birbirinden ayrıldığının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

7. Kaynaklar

- Aydın, A. (2004). Kırım Tatarlarının vatana dönüşü: kimlik ve kültürel canlanma. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Çapraz, K. (1995). Sürgünde Yeşeren Vatan Kırım. Turan Yayıncılık.
- Demir, S. K., & Aydın, A. A. (2022). Toplumsal Belleğin Oluşumunda Belgesel Filmin Etkisi Üzerine Bir Araştırma. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 12(2), 483-496.
- Hablemitoğlu, N. (2003). Kırım'da Türk soykırımı. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hablemitoğlu, N. (2004). Yüzbinlerin sürgünü: Kırım'da Türk soykırımı. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Halbwachs, M. (2017). Kolektif Hafıza. Heretik Yayınları.
- Kireççi, M. A., & Tezcan, S. (2015). Kırım'ın kısa tarihi (C. E. Çekiç, Trans.). SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık.
- Kireççi, M. A., & Tezcan, S. (2016). The Predicament of the Crimean Tatars, Past and Present. Bilig, (77), 1-26.
- Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği. (2024, May 19). Kiyiv'de Kırım Tatar Soykırımı Anıtı Temel Atma Töreni. Kırım Derneği. Retrieved October 30, 2024, from <https://www.kirimdernegi.org.tr/haberler/1823-kiyiv-de-kirim-tatar-soykirimi-aniti-temel-atma-toreni>
- Nora, P. (1996). Realms of Memory: The Construction of the French Past. Columbia University Press.
- Ollick, J. K. (1999). Collective Memory: The Two Cultures. American Sociological Association, 17(3), 333-348.
- QHA Kırım Haber Ajansı. (2024, May 19). Eskişehir'de Kırım Anıtı'nın açılışı yapıldı - QHA. Kırım Haber Ajansı. Retrieved October 30, 2024, from <https://www.qha.com.tr/diaspora/eskisehir-de-kirim-aniti-nin-acilisi-yapildi-489028>
- Uehling, G. (2015). Soykırımın Sonucu Bugünkü Kırım'da Neostalinizm. Genocide Studies and Prevention: An International Journal, 9(1), 3-17.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılında KKTC Kamu Diplomasisi

TRNC Public Diplomacy on the 50th Anniversary of the Cyprus Peace Operation

Öğr. Gör. Hatice Başar¹

Özet

20 Temmuz 1974 yılında Başbakan Bülent Ecevit'in emri ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başlattığı Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuş, 15 Kasım 1983 tarihinde ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir. KKTC, 60 yıldır süregelen "Siyasi eşitliğe dayalı iki toplumlu, iki bölgeci federasyon devlet" olma modeli politikasından resmi/gayri resmi müzakerelerden bir sonuç çıkmaması dolayısıyla vazgeçmiştir. 2021 yılında Cenevre'de yapılan 5+BM gayri resmi toplantısında KKTC artık kalıpların dışına çıkılması gerektiğini belirterek farklı bir çözüm olarak "Kıbrıs Türk halkına ait Devletin özden gelen ve yadsınamaz hakkı olan egemen eşitliği ve eşit uluslararası statü niteliğinde bir devlet" olması önerisini sunmuştur. KKTC, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devletler Teşkilatı dışında bir devlet olarak uluslararası sistem tarafından tanınmadığından Ada'da yaşayan Türk halkı iktisadi, hukuki ve siyasi haklardan mahrum kalmakta, uluslararası kültürel, sportif, ticari faaliyetlerde ve temsiliyette tecrit edilmektedir. Bu minvalde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin devlet olma sürecindeki haklı mücadelesini devletlere olduğu kadar uluslararası kamuoyuna, uluslararası örgütlere, sivil toplum yapılanmalarına ve sivil dış politika aktörlerine anlatması ve ikna etmesi uluslararası tanınırlığın sağlanmasında kamu diplomasisi önemli bir dış politika aracıdır. Bu çalışmada KKTC'nin kurulmasında önemli bir dönüm noktası olan Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yıldönümü itibarı ile KKTC'nin uluslararası tanınırlığın sağlanmasına ilişkin değişen dış politikası, yürütülen kamu diplomasisi faaliyetleri ve mevcut durum üzerinde durulacaktır. Bu minvalde, KKTC dış politikası, kamu diplomasisi faaliyetlerine ilişkin literatür taraması yapılarak kitaplar, bilimsel yayınlar, resmî belgeler, gazete arşivleri, çevrimiçi içerikler incelenecektir. Ayrıca gündemi değerlendirmek üzere konuya ilişkin KKTC Ankara Büyükelçisi İsmet Korukoğlu ile yapılan mülakata yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: KKTC Dış Politikası, KKTC Kamu Diplomasisi, Diplomasi.

Abstract

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, phillysse@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

On 20 July 1974, following the Cyprus Peace Operation launched by the Turkish Armed Forces on the orders of Prime Minister Bülent Ecevit, the Turkish Federated State of Cyprus was established in 1975 and the establishment of the Turkish Republic of Northern Cyprus was declared on 15 November 1983. The TRNC has given up its 60-year-long model policy of being a 'bi-communal, bi-zonal federated state based on political equality' due to the lack of results from the official and unofficial negotiations. In 2021, at the 5+UN informal meeting held in Geneva, the TRNC stated that it was necessary to break out of them and proposed a different solution as 'a state with sovereign equality and equal international status, which is the inherent and undeniable right of the State belonging to the Turkish Cypriot people'. Since the TRNC is not recognized by the international system as a state other than the Republic of Turkey and the Organization of Turkish States, the Turkish people living on the island are deprived of economic, legal and political rights and are isolated in international cultural, sports, commercial activities and representation. In this respect, public diplomacy is an important foreign policy tool in ensuring international recognition by explaining and persuading the Turkish Republic of Northern Cyprus' just struggle for statehood to the international public, international organisations, civil society structures and civil foreign policy actors as well as states. In this study, as of the 50th anniversary of the Cyprus Peace Operation, which was an important turning point in the establishment of the TRNC, the changing foreign policy of the TRNC regarding international recognition, public diplomacy activities carried out and the current situation will be discussed. In this context, books, scientific publications, official documents, newspaper archives, online contents will be analysed by reviewing the literature on TRNC foreign policy and public diplomacy activities. Additionally, in order to evaluate the agenda, the interview with TRNC Ankara Ambassador İsmet Korukoğlu will be included.

Anahtar Kelimeler: TRNC Foreign Policy, TRNC Public Diplomacy, Diplomacy.

1. Giriş

“Söyleyin onlara, burası bağımsız bir Cumhuriyettir.”

Rauf DENKTAŞ

KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı

(2012)

Türkiye'nin Kıbrıs Türklerini korumak ve Ada'da barışın sağlanması üzere 20 Temmuz 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yıldönümünde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ülkesi ve milleti ile tam teşekküllü bir devlet olarak varlığını sürdürmektedir. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuş, 15 Kasım 1983 yılında ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı müdahalesinin ardından günümüze değin süren müzakereler süreci farklı çözüm önerilerine rağmen sonuçsuz kalmıştır. Kıbrıs Türkleri'nin 60 yıldır devam eden “Siyasi eşitliğe dayalı iki toplumlu, iki bölgeci federasyon devlet” olma modeli politikasından resmi/gayri resmi pek çok müzakerelerden herhangi bir sonuç çıkmaması sebebi ile vazgeçilmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, bundan sonra “Kıbrıs Türk halkına ait Devletin özden gelen ve yadsınamaz hakkı olan egemen eşitliği ve eşit uluslararası statü niteliğinde bir devlet” olarak varlığını devam ettirmek iradesini ve isteğini ortaya koymuştur.

Bir devletin uluslararası camiada var olma şekli olan tanınma, bir devleti devlet yapan gerçek koşul değildir. Ticaret, seyahat, iletişim, sosyal ve kültürel etkinliklerin kolayca yürütülmesini sağlayan tanınma, devlet olma şartı değil, işleri kolaylaştırıcı bir durumdur. Devletlerin hak ve görevlerine ilişkin Montevideo Sözleşmesi maddelerine göre “Devlet” olmanın asgari şartlarını 1983 yılından bu yana fazlasıyla taşıyan KKTC, sınırları belli olan toprak üzerindeki ülkesi, o ülkede yaşayan halkı ve egemen otoritesi ile ayakta duran bir devlettir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

KKTC, ilk defa anayasal adı ile Türk Devletler Teşkilatı gibi uluslararası bir örgütte yer almıştır. Bu KKTC'nin varlığı ve statüsü için önemli bir kazanımdır. KKTC'nin Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci üye olarak katılımı yalnızca bir formalite değil bir devlet olarak mevcudiyetinin ve tanınmış olmasının görünürlüğüdür. Çünkü gözlemci üye olabilmek için devlet olarak tanınmış olmak gerekiyor. Bu aynı zamanda sadece devletin değil tüm Kıbrıs Türklerinin de onuru olmuştur.

Kıbrıs adası, yüzyıllardır medeniyetlerin kesiştiği bir kavşak noktası olarak tarih boyunca büyük güç mücadelelerinin yaşandığı bir adadır. KKTC, Türk Devletler Teşkilatı'nın tek ada devletidir. Türklerin tek ada devleti olarak Türkiye ile birlikte Türk devletlerinin denizlere açılan kapısıdır. KKTC aynı zamanda tüm Türk dünyasının Doğu Akdeniz'deki kalesidir. KKTC, Akdeniz'in ortasında bağımsızlığı için mücadele veren güçlü bir devlettir. KKTC tanınma zorluklarına rağmen bağımsızlığını, iç işleyiş ve düzenini koruyarak uluslararası camiada hak ettiği seçkin yerini almak için mücadelesini sürdürmektedir.

2. Tarihsel Bağlam

Sicilya ve Girit'ten sonra Akdeniz'in en büyük üçüncü adası olan Kıbrıs, yüzölçümünden bağımsız olarak, siyasi, ticari, askeri, jeostratejik açıdan tarih boyunca önem arz etmiştir. Türkiye'nin güney sınırlarının tam karşısında bulunan Kıbrıs adasının jeolojik olarak Türkiye'den koptuğu, Anadolu yarımadasının devamı olduğunu belirten jeologlar vardır (METU, Kıbrıs). Buna göre Kıbrıs, yapı ve yeryüzü şekilleri bakımından Anadolu'nun güney kenarı boyunca uzanan ve yine üçüncü jeolojik zamana ait olan Toros dağ sistemi içerisinde yer almaktadır (TDV İslam Ansiklopedisi, 2022, s.382).

Afrika, Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki konumuyla Anadolu, Suriye ve Mısır arasındaki ticaretin tam ortasında yer alan Kıbrıs adası 14. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz'de önem kazanmaya başlamıştır. Günümüz itibari ile Kıbrıs, Türkiye ile Yunanistan arasında bir denge kurma unsuru olarak yer almaktadır.

Atatürk 1937 yılında askeri bir tatbikat sırasında Kıbrıs için; "Efendiler, Kıbrıs düşman elinde bulunduğu sürece ikmal yollarımız tıkanır. Kıbrıs'a dikkat ediniz. Bu ada bizim için çok önemlidir..." (Bayer, 2002) ifadelerini kullanarak stratejik ve askeri açıdan Türkiye için önemini vurgulamıştır.

Doğu Akdeniz'de bulunan hidrokarbon yatakları, doğalgaz yatakları ve Kıbrıs'ın Türkiye için jeostratejik önemini dönemin Başbakanı Bülent Ecevit 21 Ocak 1997 yılında TBMM'de yaptığı konuşması ile şöyle belirtmiştir: "Türkiye KKTC için olduğu kadar, KKTC' de Türkiye için bir güvencedir. Zira Mersin limanlarının, Doğu Akdeniz'de doğalgaz ve petrol boru hatlarının güvenliği buna bağlıdır. Bu nedenle, Türk askerinin ebediyen KKTC'de kalması gerekir." (TURK DEGS, Uluçevik, 2024)

14. yüzyılda Venedikli tüccarların eline geçen ada 1571 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmiştir. 1878 yılında ise 2. Abdülhamit döneminde Berlin Anlaşması'ndan sonra İngiltere'nin eline geçmiş, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin karşısında yer aldığı için de İngiltere 1914 yılında Kıbrıs'ı ilhak etmiştir. 1915 yılında ise savaşa girmesi karşılığında Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi teklif etmişse de gerçekleşmemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi).

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın 16., 20. ve 21. maddeleri Kıbrıs'la ilgili üç önemli maddeleridir. 16. maddede Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs'ın ilhakını tanımış olması yer alsa da ileride Kıbrıs Adası ile ilgili bir gelişme olursa Türkiye'nin ilgili devlet olduğu vurgulanmaktadır

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

(T.C. Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi). 1950 yılına gelindiğinde İngiltere ile anlaşmazlığa düşen Kıbrıs Rumları Yunanistan'la birleşme (Enosis) talebinde bulunmaya başladı (İsmail, 1998, s.6).

2.1. “1960 Düzeni” Süreci

1955 yılında İngiltere’de düzenlenen Londra Konferansı’na Lozan Antlaşması’ndaki 16. madde nedeni ile Türkiye’de davet edilmiştir (Özarslan, 2007, s.4). Konferansta, tarihte 300 yıl aday yönetmiş olan Türkiye, Kıbrıs İngiltere’den ayrılacaksa Türkiye’ye devredilmesini talep etmiştir.

1960 yılında İngiltere, Yunanistan ve Türkiye’nin müzakerelerinden sonra Londra ve Zürih Antlaşmaları imzalanıyor. Buna göre “1960 düzeni” denilen kendine özgü (suigeneris) bir Türk Yunan devleti kurulmuştur (Özarslan, 2007, s.44). 1960 yılında Kıbrıs Türklerinin azınlık olmadığı, Türklerle Rumların eşit ortak olduğu bir cumhuriyet kurulmuştur. Kıbrıs Rum tarafı kurulan bu cumhuriyetin kalıcı bir durum değil, İngiltere hâkimiyetinden çıkıp Yunanistan’a bağlanma sürecinde bir geçiş dönemi olarak görmüştür. Bir yıl içinde kurulan yönetim Kıbrıslı Türklerle baskı uygulanmaya başlamıştır. Kurulan devlet sadece 3 yıl yaşamış ve bu süreçte Rumlar silah zoruyla Türkleri göçe zorlayarak ve etnik temizlik uygulayarak Türklerin Adadaki varlığına son vermek istemişlerdir (Gzt.com, 60 yıl önce bugün, Kıbrıs'ta Kanlı Noel, 2023, 21 Aralık). Rumların baskısı ve şiddet olayları sonucunda Türkler bulundukları yerde göçmen durumuna düşerek zor koşullar altında yaşamaya başlamışlardır.

2.2. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Süreci

1963 yılında Makarios yandaşları tarafından Kıbrıs Türk milletvekilleri ve kamu görevlileri tehdit edilmiştir. Meclise ve kamu binalarına gelmemeleri, can güvenliklerinin olmadığı ve sağlanmayacağı söylenmiştir. Rum tarafı Kıbrıs Türklerini devletten çekilmeleri için tehdit ederek bir nevi devlet yönetimini gasp etmiştir (Lefkoşe’de Evlerini Terk Eden Memurlarımız Elçiliğimize Sığındı, Cumhuriyet, 1963, 25 Aralık, s.1). 1963 yılından bu yana uluslararası gündemin bir sorunu olan Kıbrıs meselesi Adada yaşayan Rum ve Türk halkı arasında ilişkileri gergin tutmuştur (Jet Uçaklarımız Dün Kıbrıs Göklerinde Uçtu, Cumhuriyet, 1963, 26 Aralık, s.1).

1964 yılında Türkiye’nin istememesine rağmen BM devreye girmiş ve Güvenlik Konseyi 186 sayılı karar ile Kıbrıs’ta bir Barış Gücü kurulması ve görev yapması öngörülmüştür (Kıbrıs’a Milletlerarası Kuvvet Gönderiliyor, Cumhuriyet, 1964, 5 Mart, s.1). Buna rağmen Rumlar Türklerle zulmetmeye devam etmiştir. Rum terörist Nikos Samson’un Yunanistan’daki Cunta Hükümeti’nin desteği ile 15 Temmuz 1974’te Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios’a karşı Rum Millî Muhafız Güçleri ile darbe yaparak Ulusal Kurtuluş Hükümeti kurduklarını ve Kıbrıs’ta bir Yunan Cumhuriyeti’nin ilanı (Atina, Kıbrıs’ta Yunan Cumhuriyeti İlan Etti, Cumhuriyet, 1974, 16 Temmuz, s.1) üzerine 20 Temmuz 1974’te Türkiye, Kıbrıs’ın kaderini kalıcı olarak değiştiren Barış Harekâtı’nı düzenledi (Türk Ordusu Kıbrıs’ta, Cumhuriyet, 1974, 20 Temmuz, s.1).

1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı ile birlikte 50 yıldan bu yana Kıbrıs’ta barış egemendir. 1975 yılında yapılan anlaşma ile Rumların Kıbrıs’ın güneyine, Türklerin de kuzeyine yerleşmesi sonucu ada ikiye bölündü (Özarslan, 2007, s.29). 15 Kasım 1983’te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edildi. O zamandan bu yana BM genel sekreterleri, uluslararası temsilciler, devlet liderleri, siyasetçiler ve diplomatlar tarafından kurucu Kıbrıs müzakerelerinde yönetim, ekonomi ve güvenliğe ilişkin pek çok model ve çözüm önerileri ortaya konulmuştur.

2.3. 24 Nisan 2004 “Annan Planı” Referandumu ve GKRY’nin AB Üyeliği

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

1975'ten bu yana Kıbrıs'ta Türkleri ve Rumları tekrar birleştirme düşüncesi ile birleşik bir Kıbrıs kurulmasına ilişkin devam eden federasyon görüşmeleri yapılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi). Adadaki çözüm önerilerinin en kapsamlısı, adanın iki taraflı bir federasyon olarak yeniden yapılandırılmasını içeren BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından sunulan Annan Planı'dır. Görüşmeler sonucunda 8.000 sayfalık Annan Planı uygulamaya konulmak istenmiş, fakat 24 Nisan 2004 tarihinde Türklere ve Rumlara ayrı ayrı yapılan referandumda (KKTC Yüksek Seçim Kurulu, Halkoylaması, 24 Nisan 2004) Kıbrıs Türkleri yüzde 65 evet oyu kullanırken (Adada Tarihi Gün, Cumhuriyet, 2004, 24 Nisan, s.1) Rumların yüzde 76 oran ile reddetmesi sonucu bu plan uygulanmamıştır (Kıbrıs'ta yeni Dönem, Cumhuriyet, 2004, 25 Nisan, s.1).

"1960 düzeni" görüşmelerinde kurulacak bir cumhuriyetin uluslararası bir kuruluşu üye olmak istemesi durumunda ortak bir karar alınması gerektiği ve Türkiye ve Yunanistan'ın üye olmadığı uluslararası kuruluşlara Kıbrıs'ın da üye olamayacağı belirtilmiştir. Topraklarının tamamında egemen olmadığı halde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Kıbrıs adasını temsilen haksız bir şekilde 2004 yılında Avrupa Birliği'ne üye olarak kabul edilmiştir (KKTC Dışişleri Bakanlığı, GKRY'nin Tek Taraflı ve Gayrı Yasal Avrupa Birliği Üyeliğinin 20. Yılı hk. 1 Mayıs 2024), (T.C. Dışişleri Bakanlığı, GKRY'nin AB üyeliği ile ilgili açıklaması, 1 Mayıs 2004), (KKTC Cumhurbaşkanı Tatar: "GKRY'nin AB'ye alınması, Kıbrıs Adası'ndaki üçüncü darbedir, TRT Avaz, 2024, 1 Mayıs).

2.4. 2017 Crans-Montana Görüşmeleri Süreci

Bundan sonraki süreçte 2017 yılına kadar yapılan görüşmelerde federasyona ilişkin ilerlemeler kaydedildi. 2017 yılında İsviçre'nin Crans-Montana şehrinde bir araya gelinen konferansta Kıbrıs meselesinin çözümüne en yaklaşılan müzakere olmuştur. Ancak güvenlik ve garantiler, toprak, siyasi eşitlik gibi temel konulardaki anlaşmazlıklar konferansın başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır (KKTC Dışişleri Bakanlığı, Crans-Montana'da gerçekleşen Kıbrıs görüşmeleri hk. 7 Temmuz 2017). Kıbrıs Rum yönetimi adadaki Türk askerini en büyük tehdit olarak gördüğü için adada sıfır asker sıfır garanti talebi ile uzlaşmaz bir tutum izlemiştir. Rumların bütün adaya hâkim olup Kıbrıs adasının tüm dünyadaki tek temsilcisi olmak istemesinden dolayı masayı devirmesi üzerine federasyon görüşmeleri tamamen kesildi (Kıbrıs Dügümü Devam, Cumhuriyet, 2017, 8 Temmuz, s.8).

Yine aynı şekilde Kıbrıs Rum kesiminin Adadaki Türk varlığının Enosis'in gerçekleşmesindeki en büyük engel olarak görmesi, Kıbrıslı Türklerle yönetimi ve ekonomik imkânları paylaşmama arzusu kalıcı bir çözüme ulaşılmasını engellemiştir. Bu vesile ile iki toplumlu, iki kesimli, siyasi eşitliğe dayalı iki kurucu devletten oluşan federal bir devlet yapısı çözüm önerisi için çabaları sonuç vermemiştir.

Esas amacın KKTC'ni yıkararak Kıbrıs Rum kesimine adanın kuzeyi de dâhil olmak üzere tamamının yönetimini vermek ve Kıbrıs Türklerini de Rumların içerisinde azınlık haline getirmektir. Bu amacın gerçekleşmesine Kıbrıs Türkleri ve Türkiye hiçbir zaman izin vermemiştir. Türk tarafı artık Adada iki ayrı devleti öngören yeni bir çözüm önerisiyle sürecin yönünü değiştirmiştir.

2. 5. KKTC Dışişleri Bakanlığı'nın İki Devletli Çözüm Vizyonu

İki eşit ve egemen devletin adadaki yeni iş birliği imkânları üzerinde görüşmelerin yapılması çerçevesinde çalışılmaktadır. Kıbrıs meselesi olarak yıllardır sürüncemede kalan sorunu farklı bir bakış açısıyla ele alarak adada yasayan iki halkın da haklarını korunmasını öngören iki devletli çözüm önerisi ortaya konmuştur. Aynı adayı paylaşan iki egemen ve bağımsız devletin iyi komşuluk ilişkilerinin yürütülmesine ilişkin konuları ön plana çıkartılarak; eşit iki egemen devlet

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

çözüm modelinin olası çatışmaların da önüne geçeceğini belirten Kıbrıs Türk tarafının önerisi aşağıdaki maddeleri içermektedir (KKTC Dışişleri Bakanlığı, İki Devletli Çözüm Vizyonumuz):

- Genel Sekreter, Güvenlik Konseyi'nin iki tarafın eşit uluslararası statüsünün ve egemen eşitliğinin güvence altına alındığı bir kararı kabul etmesi için inisiyatif alacaktır. Böyle bir karar, mevcut iki Devlet arasında iş birliğine dayalı bir ilişki kurulması için yeni bir zemin oluşturacaktır.
- Yukarıda belirtilen düzenlemeyle iki tarafın eşit uluslararası statüsü ve egemen eşitliği güvence altına alındıktan sonra taraflar, BM Genel Sekreteri himayesinde karşılıklı olarak kabul edilebilir bir iş birliği anlaşması oluşturmak için sonuç odaklı ve zaman sınırlı müzakerelere başlayacaklardır.
- Müzakereler, iki bağımsız Devlet arasındaki gelecekteki ilişkilere, bunun yanı sıra, mülkiyet, güvenlik ve sınır düzenlemesi ve AB ile ilişkilere odaklanacaktır.
- Müzakereler, Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık'ın yanı sıra uygun olduğu durumlarda gözlemci olarak AB tarafından da desteklenecektir.
- Herhangi bir anlaşma bağlamında, iki Devlet karşılıklı olarak birbirini tanıyacak ve üç garantör Devlet bunu destekleyecektir.
- Bu müzakereler sonucunda varılacak herhangi bir anlaşma, iki Devlette ayrı ayrı eş zamanlı olarak düzenlenecek referandumlarla onaya sunulacaktır.

3. Kamu Diplomasisi ve KKTC'nin Tanınması

1648 yılında imzalanan Westfalya Antlaşması ile kurulan geleneksel uluslararası ilişkiler sisteminde devlet dışı örgüt ve aktörlerin de giderek etkin bir şekilde yer aldığı ve dünya çapında hem uluslararası ilişkiler hem iletişim bilimleri kapsamında pek çok disiplinler arası çalışmanın ortak konusu ve araştırma alanı olan kamu diplomasisi Joseph Nye tarafından "Kalpleri ve akılları kazanma sanatı" (Nye, 2008, s.108) olarak tanımlanmaktadır.

Hans Tuch'a göre ise "Kamu diplomasisi, kendi ulusunun düşüncelerini ve ideallerini, kendi kurumlarını ve kültürünü aynı zamanda ulusal hedeflerini ve güncel politikalarını yabancı halklara anlatma amacı taşıyan bir hükümetin iletişim sürecidir (Tuch, 1990, s.24)." Akçadağ, "Bir devletin kendi ulusunun ideallerini, fikirlerini, kurumlarını, tarihini, kültürünü, ulusal hedeflerini ve politikalarını yabancı kamuoyuna anlatmak için girdiği iletişim sürecini" kamu diplomasisi olarak açıklamaktadır. (Akçadağ, 2010, s.24).

Uluslararası İlişkilerde, dış politikada uluslararası resmi karar vericilerin yanı sıra uluslararası kamuoyunda da olumlu etkiler oluşturmak giderek önemini artırmış, devletlerarası resmi diplomasi faaliyetlerinin yanı sıra kamu diplomasisi olarak adlandırılan uygulamalar ile başka ülkelerin, halkların algısında "iyi bir ülke olma"ya yönelik çalışmalar öncelik kazanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrasında uluslararası ilişkiler sisteminde iç ve dış kamuoyları ayrımının yavaş yavaş ortadan kalkması, bu iki yapıyı birbirini etkiler hale getirmiştir.

Kamu diplomasisi, uluslararası politikaların sert güçten yumuşak güce doğru evirildiği uluslararası sistemde yumuşak gücün en önemli araçlarından birisidir. Başka bir ülkenin halkını ve kamuoyunu hedefleyen kamu diplomasisinde ülkenin "yumuşak gücü" kullanılır. Bir ülkenin yumuşak gücü ise "toplam cazibesi"dir. Bu "cazibeyi" oluşturan unsurlar şöyle sıralanmaktadır; demokratik yönetim sistemi, hukukun üstünlüğü, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altında olması, ekonomik kalkınmışlık ve refah, insan potansiyeli, tarihsel geçmiş, eğitim, sağlık, bilim, sanat, spor alanlarında katkı, barışçıl dış politika, ayırım gözetmeyen dış yardım, çevre sorunlarına

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

hassasiyet vb. (Nye, 2008, s.96). Kamu diplomasisi çift taraflı bir iletişim ve etkileşimi öngörür. Öncelikli hedef, muhatap kitlenin dinlenmesi ve önceliklerinin tespit edilmesidir. İkinci olarak bilgilendirme, paylaşım, ikna ve etkileme amaçlanır. Bu yüzden kamu diplomasisi dinamik ve çok boyutlu bir iletişim sürecidir. Konuşmak kadar dinlemek, anlatmak kadar anlamak, iletmek kadar iletişime açık olmak önemlidir.

Federatif devlet yönetimleri, yaşamsal konularda karşılıklı iki tarafın bağımlılık ilişkisi, güçlü ortak çıkarlar, karşılıklı güven, saygı ve ortak paylaşma kültürü gibi özelliklerle mevcudiyetini devam ettiren yönetim sistemleridir. Kıbrıs meselesinde ise tam tersi bir doğrultuda Rum kesimi bütün Kıbrıs'ı tek başına yönetmek istediği için federasyon önerilerini kabul etmemiştir. Bu sebeple müzakere görüşmelerinde dahi Türk tarafı muhatap alınmamış, Kıbrıslı Türklere ticari, siyasi bağlamda ambargo uygulanmıştır.

KKTC, spor müsabakalarına kendi adına katılmadığı için Paris 2024 Olimpiyatları'na Türkiye Cumhuriyeti ekipleri dâhilinde yarışmalara katılmıştır (Kıbrıs'ın Gururu Buse Finalde, Bugün Kıbrıs, 2024, 2 Ağustos). KKTC, Türkiye ile bağlantısı olmaksızın diğer ülkelerle doğrudan ticaret yapamamakta, Türkiye'de bir havaalanına iniş kalkış (touchdown) yapmadan direk uçuş seferleri düzenleyememektedir. Dünya Posta Birliği KKTC'yi bir ülke olarak tanımadığı için bu ülkeye gönderileri ulaştırılamadı olarak gösterdiğinden KKTC posta ve telefon hizmetleri Mersin adresli olarak yürütmektedirler. Bunun yanı sıra Bologna gibi uluslararası eğitim sürecine dâhil olamadıkları gibi uluslararası yardımları da direk temin edememektedir.

3.1 BM Tanımama ve Ambargo Gerekçeleri

Bütün bu ambargo ve tecritlerin gerekçesi olarak BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihinde aldığı 186 sayılı kararı gösterilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Başlıca BM Güvenlik Konseyi Kararları, 186-1964). Bu karara göre İngiltere, Türkiye ve Kıbrıs hükümetlerine danışılarak Kıbrıs Adası'nda Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün kurularak; birinci maddesinde Uluslararası barışı tehlikeye atacak herhangi bir harekâtın yapılmaması ve İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında arabuluculuk amacıyla özel bir temsilci atanması yer aldı.

Güvenlik Konseyi'nin tavsiye niteliğindeki 18 Kasım 1983 tarihinde aldığı 541 sayılı karar (TC Dışişleri Bakanlığı, Başlıca BM Güvenlik Konseyi Kararları, 541-1964), zorlayıcı bir karar olmadığı halde dünyada diğer devletler KKTC'yi tanımamıştır. Güvenlik Konseyi, KKTC'nin 1960 Garanti Anlaşmalarına uyumsuz olduğunu belirterek yasal olarak geçersiz olduğunu ve diğer devletleri Kıbrıs Cumhuriyeti dışında bir devleti tanımamaya davet etmiştir. Bu vesile ile uluslararası bir örgütün tanımadığı ülkeyi diğer ülkeler de risk almamak için tanımaya yanaşmamıştır. Bu şekilde KKTC diplomatik, siyasi ve ekonomik olarak izolasyona tabi olmuştur.

Dünyada ambargo altında yaşayan başka bir demokrasi ülkesi yoktur. KKTC, dünyada ambargo altında yaşayan tek demokrasidir. KKTC demokrasisi diğer ülkelere örnek teşkil edecek demokratik bir yapıya sahiptir. Parlamentosu işler bir şekilde çalışmakta, hükümeti mevcut, kendi toprağı ve kendi askeri olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde insan hakları hukukun en üstünde tutulan ilkelerdir. Sonuç itibari ile uluslararası toplumun kabul ettiği demokratik meşruiyete Kıbrıs Türk halkı sahiptir.

4. KKTC Ankara Büyükelçisi İsmet Korukoğlu ile 17 Eylül 2024 Tarihinde Yapılan Mülakat

KKTC'nin harekâtın 50. yılında yeni dış politika doktrini ile birlikte değişen süreci, mevcut durumu ve stratejik hedeflerini konu alan KKTC Ankara Büyükelçisi İsmet Korukoğlu ile 17 Eylül 2024 tarihinde yapılan mülakat aşağıda yer almaktadır:

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

1. Kıbrıs Barış Harekatı'nın 50. Yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin uluslararası tanınırlık süreci ve mevcut durumu hakkında bilgi verebilir misiniz?

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, kurulduğu 1983 yılından bu yana, demokratik yollarla seçilmiş Cumhurbaşkanı, Hükümeti ve Parlamentosu, bağımsız ve tarafsız yargısı ve diğer tüm devlet kurumlarıyla tam teşekküllü bir hukuk Devletidir. Öte yandan, Kıbrıs Türk Halkı, esasen Kıbrıs Rum halkının Kıbrıs Türk ortaklarını 1960 Ortaklık Cumhuriyeti'nden 1963 yılında silah zoruyla ihraç etmesi ve "Kıbrıs Cumhuriyeti"ni tekeline geçirmesinden bu yana, "self-determinasyon" hakkını kullanarak hukuken ve fiilen kendi kendini yönetmektedir. Bir başka deyişle, 1963'te iki uluslu ortaklık cumhuriyetinin Kıbrıs Rumları tarafından kasıtlı olarak yıkılmasından bu yana, adanın her iki halkını da temsil etmeye muktedir tek bir anayasal Hükümet veya Cumhuriyet olmamıştır.

Kıbrıs Türk halkı 1964 yılında, 27 Aralık 1967 tarihine kadar görev yapan Kıbrıs Türk Genel Komitesi oluşturmuştu. Akabinde, Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi (21 Aralık 1971'de adı Kıbrıs Türk Yönetimi olarak değiştirilmişti) ve ardından Özerk Kıbrıs Türk Yönetimi kuruldu. Yasama, yürütme ve yargı yetkileri, 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti ile gelişmeye devam etti ve sonunda, Kıbrıs Türk Halkı, özden gelen hakları ve kendi kaderini tayin etme hakkını kullanarak, 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) kurdu.

KKTC'nin uluslararası tanınırlık kazanmasının, bir günde gerçekleşmesinin beklenmemesi gerektiği gibi, buna yönelik çabalarımız son yıllarda somut adımlarla hız kazanmıştır. Şöyle ki, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, 2022 yılında gerçekleşen Birleşmiş Milletler 77. ve 78. Genel Kurul konuşmalarında, Kıbrıs Türk Halkının ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin uluslararası toplumdan talep ve beklentilerini yinelemiş ve uluslararası toplumu, KKTC'nin bağımsızlığını tanımaya ve KKTC ile diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmeye davet etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında ayrıca, Kıbrıs Adası'nda huzur içinde yaşayacak iki komşu Devletin varlığının kabul edilmesinin Kıbrıs konusundaki tek çözüm şekli olduğunu da vurgulamıştır.

Devletlerin Hak ve Görevlerine ilişkin 1933 Montevideo Konvansiyonu'nun 1. maddesinde yer alan "Bir uluslararası hukuk kişisi olarak devlet aşağıdaki niteliklere sahip olmalıdır:

a) Sürekli bir nüfus; b) Sınırları belli bir toprak parçası; c) Hükümet ve d) Diğer devletler ile ilişkiye girebilme kapasitesi" ile 3. maddesinde yer alan "Bir devletin siyasi varlığı, diğer devletler tarafından tanınmasından bağımsızdır" şeklindeki ifadeler, KKTC'nin tam teşekküllü bir devlet olduğu gerçeğinin inkâr edilemeyeceğini bir kez daha sarıh bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ülkemiz, İslam İş Birliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Türk Devletleri Teşkilatı'nda gözlemci üyelik statüsüne haizdir. KKTC'nin egemen eşitliği ve eşit uluslararası statüsünün tescil edilmesi ve tanınmasına yönelik çabalarımız, Anavatan Türkiye ile bil istişare, hız kaybetmeden devam edecektir.

2. KKTC'nin BM nezdinde uluslararası tanınırlığı bakımından "eşit egemenliğe sahip iki devletli statü" olarak belirlenen yeni dış politika doktrini bağlamında ne gibi gelişmeler kaydedildi?

Sayın Cumhurbaşkanımız Ersin Tatar'ın, 2021 yılının Nisan ayında Cenevre'de gerçekleştirilen 5+BM gayri resmi toplantısında sunduğu yeni vizyonumuz, aynı temelde ve aynı yöntemlerle yürütülen onlarca yıllık müzakerelerdeki çıkmazın aşılması hedefiyle, BM Genel Sekreteri'nin her iki tarafa yaptığı "kalıpların dışında düşünülmesi" ve "bu sefer farklı olması" çağrıları ışığında ortaya konmuştur.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kıbrıs Türk tarafının önerisinin özü, Kıbrıs Türk halkına ait KKTC Devleti'nin özden gelen ve yadsınamaz hakkı olan egemen eşitliği ve eşit uluslararası statüsünün garanti altına alınmasıdır. Kıbrıs Türk Halkı'nın egemen eşitliği ve eşit uluslararası statüsünün tekrar teyit ve tescili, iki tarafın özgürce müzakere edilmiş olan ve karşılıklı olarak kabul edilebilir bir iş birliği ilişkisi kurmalarına matuf resmi ve yeni bir müzakere sürecine başlamaları için gerekli olan yeni zemini teşkil edecektir. Kıbrıs Türk tarafı, başta Birleşmiş Milletler'deki muhataplarına olmak üzere, yeni vizyonunu her düzeyde ve her vesileyle anlatmakta ve anlatmaya devam edecektir.

3. Rum kesiminde bulunan halk, Adada eşit statüde iki devletli ülke politikasına nasıl yaklaşmaktadır?

Bilindiği üzere, Kıbrıs Rumları, Kıbrıs Adası'nı tarih boyunca bir Helen adası olarak görmüş, tüm politikalarını ise Ada'daki Kıbrıs Türk Halkı'nı yok etmeye veya azınlık statüsüne indirgemek üzere şekillendirmiştir. 1960 Ortaklık Cumhuriyeti, iki tarafın ayrı imzasıyla kurulurken dahi, Kıbrıs Rum Halkı bunu Enosis'e (adanın Yunanistan'a ilhakı) giden bir adım olarak görmüş, bundan ötürü kısa bir süre sonra Kıbrıs Türklerine karşı silahlı saldırı ve etnik temizlik kampanyasını başlatmıştır.

Kıbrıs Rum Halkı'nın bu zihniyeti esasen değişmemiş olup, 50 yılı aşkın süre devam eden ve başta Annan Planı olarak bilinen 2004 BM Kapsamlı Çözüm Planı ile 2017 yılında başarısızlıkla sonuçlanan federal anlaşma müzakereleri de Kıbrıs Rumlarının kendilerini adanın tek meşru sahibi olarak görmeleri nedeniyle çökmüştür. Kıbrıs Rum tarafı, samimiyetle Kıbrıs Türk tarafı ile yeni bir ortaklık kurma arzusundaysa, adadaki gerçekleri, yani adadaki iki ayrı devlet olgusunu kabul etmesi gerekmektedir. Yeni bir ortaklık, ancak adadaki bu gerçeklerin kabulü ve müzakere masasının eşitler arasında kurulmasıyla mümkün olabilecektir.

4. Kıbrıslı Türklerin uluslararası kamuoyundaki imajı nasıl değerlendirilmektedir?

Kıbrıs Türklerinin tarihte yaşadıklarını ve haklı mücadelelerini uluslararası kamuoyuna doğru bir şekilde anlatmak, Devletimizin ve Dışişleri Bakanlığımızın öncelikleri arasında yer almaktadır. Öyle ki, uluslararası toplum tarafından on yıllardır Kıbrıs Türklerine karşı uygulanan haksız, insanlık dışı ve çağdışı izolasyona rağmen, haklı davamızı her vesileyle uluslararası topluma aktarmayı bir görev bilmekteyiz.

Kıbrıs Türklerinin haklılığı esasen tartışma konusunu olmamasına karşın, uluslararası toplumun Kıbrıs konusuna yönelik yaklaşımı, dış politika dengeleri; nüfuz sahibi çeşitli ülkelerin ulusal çıkarları, etkili ülkelerde yaşayan Rum/Yunan lobisinin etkinliği gibi unsurlar tarafından şekillenmektedir. Bu durum, kendimizi iyi ifade etmemizi zaruri kıldığı gibi, Kıbrıs Rumu komşularımızın da aleyhimize yürüttüğü karalama kampanyasına karşı mücadele etmenin yollarını aramamızı da gerektirir. Bu yöndeki çalışmalarımız sürmektedir.

5. KKTC'nin değişen dış politika doktrini sonrasında kamu diplomasisi bağlamında ne gibi çalışmalar yapılmaktadır?

Ülkemizin yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri arasında, en öne çıkan dış politika konumuz olan Kıbrıs konusuyla ilgili halkımızı bilgilendirmeye yönelik seminerler; aydınlatıcı sempozyumlar, sosyal medya üzerinden farkındalık yaratma çalışmalar; Dışişleri Bakanlığımıza bağlı ve çeşitli önemli dünya merkezlerinde yer alan yurtdışı uygulama birimlerimiz ise yabancı muhataplarını bilgilendirme çalışmaları yürütmektedir. Günümüzde KKTC'de eğitim gören uluslararası öğrenci sayısı 45,000 civarındadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

6. Kültürel temas noktaları üzerinden diğer ülkelerle diyalogun geliştirilmesi konusunda değerlendirmeleriniz nedir?

Kıbrıs Türkleri olarak, gerek kültürel ve ticari, gerek eğitim ve diğer tüm alanlarda farklı ülke ve paydaşlarla diyalog ve iş birliği alanları geliştirilmesi fikrini desteklemekteyiz. KKTC olarak en önemli önceliklerimiz arasında, dünyayı, bizlerle temas etmeye teşvik etmek ve ortak projelere imza atmaktan çekinmemelerini sağlamak yer almaktadır. Örneğin, 12-14 Ekim 2023 tarihleri arasında Bakü'de "KKTC Kültür ve Tanıtım Günleri" etkinliği düzenlenmiş, anılan etkinliği ülkemiz kurum ve kuruluşlarından her düzeyde geniş katılım sağlanmıştır. Ayrıca, başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın gayretleriyle, KKTC, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gözlemci üyeliğine kavuşmuştur. TDT çerçevesinde üye ülkelerle diyalogumuz artmakta ve gelişmektedir.

7. Kamu diplomasisi bağlamında eğitim, kültür-sanat, spor, bilimsel çalışmalar, turizm, ticari faaliyetler, sağlık, insani yardım, kalkınma projeleri gibi unsurlardan hangisi ön plana çıkmakta ve daha çok hangi iletişim mekanizmalarından faydalanmaktadır?

Kamu diplomasisi bağlamında, bahse konu tüm alanlardaki faaliyetlere önem vermekteyiz. Kamu diplomasisi bağlamında, ülkemiz yoğunluklu olarak sosyal medya ağlarını kullanmaktadır. Bu anlamda web siteleri, X, ve Facebook öne plana çıkmaktadır. Ayrıca, 21 Aralık 1973 tarihinde Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin kendi ulusal haber ajansına sahip olma gerekliliği hissetmesi ve Kıbrıs Türk halkının kendi sesini dünyaya duyurması amacıyla Türk Ajansı Kıbrıs (TAK), ilk bültenini yayınlarak faaliyete başlamış, faaliyetleri günümüzde de devam etmektedir.

8. KKTC'nin geleceği açısından yeni nesillere tavsiyeleriniz nelerdir?

Yeni nesillerin bilmesi ve unutmaması gereken başlıca hususlar, Kıbrıs Türk Halkının Kıbrıs adasında büyük mücadeleler sonucu hayatta kalmayı ve Türk varlığını yaşatmayı başardığını, şu anda barış, huzur ve refah içinde yaşayabiliyorsak, bunu, hem bu mücadeleciler ruha hem de Anavatan Türkiye'nin desteğine borçlu olduğumuzdur. Bunun yanı sıra, ülkemize haksız yere dayatılan tüm zorluklar ve izolasyona rağmen, haklı mücadelemizden vazgeçmeyerek, dünyaya haklılığımızı sabır ve istikrarla anlatmaya devam etmemiz gerekmektedir.

9. Dünyamızın içinde bulunduğu çatışma ve savaş krizi içerisinde önümüzdeki günler için genel değerlendirmeleriniz nelerdir?

Özellikle son yıllarda oldukça dinamik ancak bir o kadar da kırılgan bir coğrafyanın parçası olan Kıbrıs adasının stratejik önemi yadsınamaz. Küreselleşme, bölgesel kriz ve çatışmalar, Doğu-Batı dengesi, sosyal medyanın artan nüfuzu gibi unsurlar, bu dinamikleri etkilemekte ve hiçbir coğrafyanın, sorumluluktan muaf olmadığını bize hatırlatmaktadır. Krizlerle mücadele etmek, ülkeler ve taraflar arası iş birliğini gerektirdiği gibi, aynı zamanda ülkeleri kendi ulusal çıkarlarını gözetmeye de sevk etmektedir. Özellikle coğrafyamızda yaşanan çatışma ve ölümler, Mutlu Barış Harekâtının önemini tekrar göstermektedir. Milli Savunma Sanayiinde en önemli ülkeler arasında yer alan Türkiye Cumhuriyeti ile başta güvenlik olmak üzere tüm alanlarda ilişkilerimizi derinleştirmeyi hedeflemekteyiz.

5. Sonuç ve Değerlendirmeler

Kıbrıs adasında yüzyıllardır barış içinde yaşayan Rum ve Türk halkı Birinci Dünya Savaşı ile birlikte adanın egemenlik şartlarının değişmeye başlamasıyla beraber Rum tarafının Türk halkını adada yaşayan bir "azınlık" olarak görmesi günümüze değin hiç değişmedi. Özellikle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 2004 yılında Avrupa Birliği'ne üye olmasıyla hissettiği psikolojik üstünlük

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

duygusu çeşitli seviye ve süreçlerde yapılan müzakerelerde uzlaşmaya yanaşmamasına sebep olmaktadır. Rum yönetimi, tek başına adaya hâkim olarak yönetmek istemektedir. Sonuç itibarı ile Avrupa Birliği, ABD ve İngiltere'nin desteğini alan Rum kesiminin uzlaşmaya niyeti geçmişte olmadığı gibi bugün de yok görünmektedir.

Öte yandan Kıbrıs Barış Harekâtı'nın akabinde 1983 yılında kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatani, milleti ve devleti ile tam bağımsız ve egemen bir devlet olma vasfını taşımaktadır. Bu zamana değin kesintisiz işleyen meclisi, bürokrasisi, yargısı, eğitim ve sağlık sistemi ile demokratik teamüller çerçevesinde yönetilen bir ülkedir.

Uluslararası tanınma sorununa rağmen, diğer ülkelerle ticari faaliyetlerini yürütmekte olan KKTC, düzenlediği kültürel, sosyal ve sportif etkinliklerle diğer ülkelerle diyalog halinde temaslarını artırmaktadır. Yanı sıra İslam İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi uluslararası örgütlere gözlemci üyelik statüsü ile resmi olarak devletin uluslararası sistemde görünürlüğünü de sağlamıştır. Tüm bunların yanı sıra Türk diplomatları Kıbrıs Türklerinin 1960'tan bu yana haklı davasını savunarak Kıbrıs halkının görünürlüğünü artırmışlardır. Bu vesile ile kamu diplomasi süreçlerinde başarılı bir ivme kazandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, İngiltere Eski Dışişleri Bakanı Jack Straw, iki sene önce yapılan bir toplantıda KKTC'nin artık tanınması gerektiğini belirterek, Bakanlığı döneminde Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliğine alınmasının en büyük pişmanlığı olduğunu ifade etmiştir.

Bu minvalde, KKTC'nin uluslararası toplumda tanınmasının en önemli araçlarından bir tanesi olan kamu diplomasisi ile 60 yıldır uluslararası kamuoyunun gündeminde olan Kıbrıs meselesinde, Kıbrıs Türk halkının haklılığının anlatılması sadece devlet temsilcilerinin görevi olmakla kalmayıp sivil dış politika aktörleri ve sivil toplum mensupları sürecin en önemli sorumlularındandır. Kıbrıs Türklerinin haklı mücadelesinin yeni nesillere aktarılması ve Adada yüzyıllardır birlikte yaşamış olan Türk ve Rum halkının bundan sonra da barış içinde iyi komşuluk ilişkileri ile yaşama iradesinin olduğunu kamu diplomasisi unsurları ile dünya kamuoyuna anlatılması tanınma bağlamında sürece olumlu katkılar sağlayacaktır.

6. Kaynaklar

- Batur, N. (2007). Rauf Denктаş yeniden yaşasaydım, İstanbul: Doğan Kitap
- Denктаş, R. (2008). Kıbrıs: Elli yılın hikâyesi, İstanbul: Akdeniz Haber Ajansı
- Eminer, Ç., İlkman, G. (1998). Egemenlik, Avrupa Birliği ve KKTC, Lefkoşa: KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı
- Gedikli, Y. (2010). Kıbrıs'ta en uygun çözüm nedir?: Kıbrıs meselesi hakkında son duruma göre aykırı müspet düşünceler, İstanbul: Bilgeoğuz
- İsmail, S. (1998). 150 Soruda Kıbrıs sorunu, İstanbul: Kastaş
- Kissinger, H. (2008). Diplomasi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür
- Nye, J. (2009). Yumuşak güç, Ankara: Elips Kitap
- Okan, A., Ruso, G. (1996). Avrupa Birliği konusunda Türk ve Rum Görüşleri, Lefkoşa: KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı
- Öymen, O. (2007). Silahsız savaş: Bir mücadele sanatı olarak diplomasi, İstanbul: Remzi
- Özarlan, B. B. (2007). Uluslararası hukuk açısından Kıbrıs sorunu ve Avrupa Birliğinin yaklaşımı, İstanbul: IQ Kültür Sanat
- Özersay, K. (2009). Kıbrıs sorunu: Hukuksal inceleme, Erhan.Ç (Ed.), Ankara: ATAUM

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Tuch, H. N. (1990). *Communicating with the world: U.S. public diplomacy overseas*, New York: St. Martin's
- Tuncer, H. (2009). *Diplomasinin evrimi gizli diplomasiden küresel diplomasiye*, İstanbul: Kaynak
- Akçadağ, E. (2010). *Dünyada ve Türkiye'de kamu diplomasisi*, <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/emineakcadag.pdf> Erişim tarihi 20.08.2024
- Kıbrıs meselesinin tarihçesi, BM müzakerelerinin başlangıcı, (2024). TC Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa Erişim tarihi 20.08.2024
- M. Fırat. (2024). Kıbrıs sorunu ve İnönü, İnönü Vakfı, <https://www.ismetinonu.org.tr/kibris-sorunu-ve-inonu/> Erişim tarihi 20.08.2024
- Çoğal, N. (2024). Kıbrıs'ta Yeni Dönem ve Yeni Çözüm Arayışları, <https://www.turkocaklari.org.tr/nejat-cogal/kibris-ta-yeni-donem-ve-yeni-cozum-arayislari/1326> Erişim tarihi 20.08.2024
- Adadaki Güncel Durum, (2022). KKTC Dışişleri Bakanlığı, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/kibris-meselesi/adadaki-guncel-durum/> Erişim tarihi 25.08.2024
- Lefkoşe'de Evlerini Terk Eden Memurlarımız Elçiliğimize Sığındı. (1963, 25 Aralık).Cumhuriyet, s.1
- Jet Uçaklarımız Dün Kıbrıs Göklerinde Uçtu. (1963, 26 Aralık). Cumhuriyet, s.1
- Halkoylaması, (24 Nisan 2004). KKTC-Yüksek Seçim Kurulu, <http://www.ysk.gov.ct.tr/index.php/halkoylamasi-referandum/> Erişim tarihi 25.08.2024
- GKRY'nin Tek Taraflı ve Gayri Yasal Avrupa Birliği Üyeliğinin 20. Yılı hk. (1 Mayıs 2024). KKTC Dışişleri Bakanlığı, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/gkrynin-tek-taraflı-ve-gayri-yasal-avrupa-birligi-uyeliginin-20-yili-hk/> Erişim tarihi 25.08.2024
- T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın GKRY'nin AB üyeliği ile ilgili Açıklaması (1 Mayıs 2004). TC Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/tc-disisleri-bakanligi_nin-gkry_nin-ab-uyelig-i-ile-ilgili-aciklamasi-1-mayis-2004_.tr.mfa Erişim tarihi 30.08.2024
- Crans-Montana'da gerçekleşen Kıbrıs görüşmeleri hakkında, (7 Temmuz 2017). KKTC Dışişleri Bakanlığı, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/crans-montanada-gerceklesen-kibris-gorushmeleri-hk/> Erişim tarihi 25.08.2024
- Kıbrıs Düşümü Devam, (2017, 8 Temmuz). Cumhuriyet, s.7
- Cumhurbaşkanlığındaki Ersin Tatar: "KKTC sayesinde Mavi Vatan'da 60 kat kazancımız var" (2024, 25 Temmuz). Bugün Kıbrıs. <https://bugunkibris.com/2024/07/25/kktc-sayesinde-mavi-vatanda-60-kat-kazancimiz-var/> Erişim tarihi 30.08.2024
- Kıbrıs, METU. <https://users.metu.edu.tr/birten/adacogr.html> Erişim tarihi 30.08.2024
- Bayer, Y. (2002, 5 Mart). Atatürk'ün Kıbrıs vasiyeti. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/yalcin-bayer/ataturkun-kibris-vasiyeti-57874> Erişim tarihi 30.08.2024
- Uluçevik, T. (2024, 1 Ekim). TURK DEGS. (<https://turkdeg.org/kose-yazilari/tugay-ulucevikkktcde-turk-askeri-varliginin-ebediye-kalması-zarurettir/>) Erişim tarihi 30.08.2024
- 60 yıl önce bugün: Kıbrıs'ta "Kanlı Noel" (2023, 21 Aralık), GZT.com, <https://www.gzt.com/mecra/60-yil-once-bugun-kibrista-kanli-noel-3600161> Erişim tarihi 30.08.2024
- Makarios, Anayasa Tadilinde Türkiye'ye Müdahale Hakkı Tanımıyor, (1963, 1Ekim). Cumhuriyet, s.1

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Kıbrıs. (2022). İslam Ansiklopedisi içinde (25. Cilt, 2022). s. S.382-392, Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi
- Kıbrıs'a Milletlerarası Kuvvet Gönderiliyor. Güvenlik Konseyi Dün Akşam 5'li Karar Tasarısını Oybirliği ile Kabul Etti. (1964, 5 Mart). Cumhuriyet, s. 1
- Atina, Kıbrıs'ta Yunun Cumhuriyeti İlan Etti, Türkiye, darbeyi Yunan Müdahalesi Sayıyor. (1974, 16 Temmuz). Cumhuriyet, s.1
- Türk Ordusu Kıbrıs'ta, (1974, 20 Temmuz). Cumhuriyet, s.1
- Adada Tarihi Gün. (2004, 24 Nisan). Cumhuriyet, s. 1
- Kıbrıs'ta yeni Dönem, KKTC'de % 65 Evet, Rum kesiminde % 75'i Aşan Oranda hayır çıktı. Atina İkinci Referandumu İstiyor. (2004, 25 Nisan). Cumhuriyet, s. 1
- Kıbrıs Düşümü Devam, (2017, 8 Temmuz). Cumhuriyet, s. 8
- Kıbrıs'ın gururu Buse finalde. (2024, 2 Ağustos) Bugün Kıbrıs., <https://bugunkibris.com/2024/08/02/kibrisin-gururu-buse-finalde/> Erişim tarihi 05.09.2024
- Savaşkan'ın Paris Olimpiyatları'nda ilk 10 içerisinde olmasının KKTC'nin tanıtımına önemli katkısı olacağına inandığını belirtti. (2024, 7 Ağustos) <https://giynikgazetesi.com/savaskanin-paris-olimpiyatlarinda-ilk-10-icerisinde-olmasinin-kktcnin-tanitimina-onemli-katkisi-olacagina-inandigini-belirtti/> Erişim tarihi 05.09.2024
- Başlıca BM Güvenlik Konseyi Kararları, 186-1964. TC Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/_baslica-bm-guvenlik-konseyi-kararlari-_ingilizce_.tr.mfa Erişim tarihi 05.09.2024
- Başlıca BM Güvenlik Konseyi Kararları, 541-1964. TC Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/_baslica-bm-guvenlik-konseyi-kararlari-_ingilizce_.tr.mfa
- KKTC Cumhurbaşkanı Tatar: "GKRY'nin AB'ye alınması, Kıbrıs Adası'ndaki üçüncü darbedir". (2024, 1 Mayıs). TRT Avaz, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kktc-cumhurbaskani-tatar-gkrynin-abye-alinmasi-kibris-adasindaki-ucuncu-da/6631dce7d054fcd761d1> Erişim tarihi 05.09.2024
- İki Devletli Çözüm Vizyonumuz. KKTC Dışişleri Bakanlığı, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/kibris-meselesi/iki-devletli-cozum-vizyonumuz/> Erişim tarihi 05.09.2024
- Eski İngiltere Dışişleri Bakanı: Rum tarafının AB üyeliğine taraf olduğum için pişmanım (2023, 25 Eylül). TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/eski-ingiltere-disisleri-bakani-rum-tarafinin-ab-uyeligine-taraf-oldugum-icin-pismanim-798246.html> Erişim tarihi 05.09.2024
- İngiltere'nin eski dışişleri bakanı Straw: En büyük pişmanlığım Güney Kıbrıs'ın AB üyeliği (2024, 22 Temmuz). Kıbrıs Postası, <https://www.kibrispostasi.com/c42-INGILTERE/n527076-ingiltere-eski-disisleri-bakani-straw-en-buyuk-pismanligim-guney-kibrisin-ab-uyeligi> Erişim tarihi 05.09.2024
- "Kıbrıs Gerçekleri Sergisi" Ankara'da açıldı. (2024, 4 Ocak). Gündem Kıbrıs, <https://www.gundemkibris.com/kibris-gercekleri-sergisi-acildi> Erişim tarihi 05.09.2024.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Muhasebe İşlemlerinin Uygulanabilirliğinde Yapay Zekâ Araçları

Artificial Entelliğince Tools in the Applicability of Accounting Transactions

Dr. Öğr. Üyesi İpek YAYLALI¹

Özet

Muhasebe alanında dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla muhasebe işlemleri eskiye oranla kolaylaşmıştır. Dijitalleşmeyle birlikte iş ve işlemler daha az insanla yapılacak hale gelerek hata payını azaltmış ve doğru bilgilere olan erişimi kolaylaştırmıştır. Ancak teknolojinin gelişimi muhasebe alanında insan kaynağı kullanımının azalması yönünde endişeleri artırmıştır. Dolayısıyla, teknolojinin gelişimi meslek mensuplarının mevcut iş yapma alışkanlıklarında ister istemez değişiklik yaratmıştır. Söz konusu durum muhasebe meslek mensuplarının teknoloji karşısında birtakım zorluklar yaşamasına yol açarak değişime ayak uydurmaya yönlendirmiştir. Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı yapay zekâ veri araçlarının muhasebe işlemlerinde uygulanabilirliğini değerlendirmek üzere Gemini Pro 1.5, Claude 3.5 Sonnet, Mistral Large, GPT-4o ve Eğitilmiş GPT-4o yapay zekâ veri araçları örneklem alınmıştır. Yapay zekâ veri araçlarına günümüzde meslek mensupları için kâbus haline gelen enflasyon muhasebe düzeltmesi hakkında teorik ve uygulamalı olarak toplam 11 adet soru yöneltilmiş olup muhasebe işlemlerinin uygulanabilirliğinde yapay zekâ veri araçlarının bilgi düzeyi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yöntem doğrultusunda elde edilen sonuçlar; yapay zekâ araçlarının teorik ve uygulama kapsamında genelde bilgi düzeyleri eksik olduğu, konuya ilişkin doğru tebliğ ve kaynakların eklenmesi halinde ise eğitilmiş GPT-4o uygulamasının doğru cevaplara daha yakın olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Enflasyon Muhasebesi, Gemini Pro 1.5, Claude 3.5 Sonnet, Mistral Large, GPT-4o, Eğitilmiş GPT-4o

Jel Kodları: M40, M41, M42, M49

Abstract

¹ İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü
ipek.yaylali@medipol.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

With the spread of digitalization in the field of accounting, accounting transactions have become easier than before. Digitalization has reduced the margin of error and facilitated access to accurate information by reducing the number of people involved in accounting transactions. However, the development of technology has raised concerns about the decrease in the use of human resources in the field of accounting. Therefore, the development of technology has inevitably led to changes in the current work habits of members of the profession. This situation has led accounting professionals to experience some difficulties in the face of technology and has led them to adapt to change. In the light of this information, Gemini Pro 1.5, Claude 3.5 Sonnet, Mistral Large, GPT-4o and Trained GPT-4o artificial intelligence data tools were sampled to evaluate the applicability of artificial intelligence data tools in accounting transactions. A total of 11 theoretical and practical questions were asked to artificial intelligence data tools about inflation accounting adjustment, which has become a nightmare for professionals today, and it was tried to evaluate the level of knowledge of artificial intelligence data tools in the applicability of accounting transactions. The results obtained in line with the method; it was seen that artificial intelligence tools generally lacked knowledge within the scope of theoretical and practical knowledge, and if the correct communiqués and resources on the subject are added, the trained GPT-4o application is closer to the correct answers.

Keywords: Artificial Intelligence, Inflation Accounting, Gemini Pro 1.5, Claude 3.5 Sonnet, Mistral Large, GPT-4o, Trained GPT-4o

JEL Codes: M40, M41, M42, M49

1.Giriş

Teknolojinin yaygın gelişimi ile günümüzde üzerinde durulan konulardan biri yapay zekadır. Yapay zekâ veri araçlarıyla büyük verilerin toplanması daha hızlı şekilde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla verilerin doğru ve hızlı şekilde işleme alınması hem işletmeler hem de çalışanlara zaman ve kaynak tasarrufu sağlamaktadır (Bakarich & O'Brien, 2021).

Dijitalleşmenin tüm dünyada yaygın kullanılması piyasada beklentileri ve muhasebe işlemlerinde niteliği değişime uğratmıştır (Yan ve diğerleri, 2022). Teknolojinin gelişimi geleneksel muhasebe yönteminin gidişatını değiştirmiş ve birçok faaliyetin uygulanması dijital ortamlara taşınmıştır. Teknolojinin bu denli yaygınlaşmasında mevcut muhasebe eğitimi sadece belirli ve teorik geleneksel muhasebe uygulamaları içermemeli, aynı zamanda dijitalleşme olgusu içerisinde kendini yenilemelidir. Muhasebe mesleğindeki dijitalleşme muhasebe eğitiminde odak noktasında olmalıdır. Dolayısıyla iş dünyası ile meslek mensupların ihtiyaçlarını karşılamak zorlaşabilir (Kurnaz ve diğerleri, 2020). Yapay zekanın muhasebe alanında gelişmesiyle birlikte, insanlar tarafından yapılan işler artık insan gibi düşünen makineler tarafından gerçekleşmektedir. Bu durum muhasebe eğitimi ile müfredatları dijitalleşmeye uygun hale getirmelerini kaçınılmaz kılmaktadır. Yapay zekâ kullanımının gelişmediği ülkelerde bu durum tehdit oluşturmaktadır. Ancak teknolojik gelişmeler için her alanda atılacak adımlar ve verilecek destekler muhasebe mesleği açısından önemli fırsat olarak değerlendirilecektir (Gacar, 2019). Meslek mensuplarının kendilerini geliştirmeleri alacakları temel muhasebe eğitiminin yanı sıra teknoloji donanımlı olması, sistem tasarlaması ve proaktif bir yaklaşım kapsamında iş süreçlerinde meydana gelebilecek hatalara çözüm sunabilecek analitik zekâyâ sahip kişiler olmalıdır (Erturan & Ergin, 2017).

Geleneksel muhasebe kapsamında işlemler zaman almakta ve maliyetli olabilmektedir. Örneğin, eskiden defter ve beyanlar elle yazılırken bugün dijitalleşme kapsamında yerini e-defter, e-fatura, e-beyanname gibi kavramlara bırakmıştır. Muhasebenin birincil işlevi verileri kaydetme, sınıflandırma, özetleme ve raporlama olup söz konusu işlemler muhasebe yazılımı sayesinde daha kolay, hızlı ve güvenilir şekilde hazırlanabilir duruma gelmiştir. Aynı zamanda mobil cihazlar ve bulut bilişim sistemleri sayesinde de kolaylıkla her yerde ve her zaman muhasebe süreçlerine erişim mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla bu faktörler, meslek

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

mensupların zamandan tasarruf etmesine ve de karmaşık matematiksel işlemlerin daha kolay hesaplanmasına katkı sağlamıştır (Arslan & Baysal Artık, 2023). Yapay zekâ, risk yönetimi ve finansal planlamada da kritik rol oynamaktadır. Yapay zekâ tabanlı modeller, piyasadaki değişimleri ve potansiyel riskleri hızlı ve doğru şekilde tespit ederek işletmelerin finansal yapılandırmasına yardımcı olmaktadır (Yardımcıoğlu & Şitak, 2020)

Yapay zekâ, meslek mensupların mevcut olan araçları en iyi şekilde kullanılmasına katkı sağlamakta olup verileri algılama ve değerlendirmenin yanı sıra enerji ve zaman tasarrufu da sağlamaktadır (Saleh ve diğerleri, 2021). Diğer deyişle yapay zeka'dan her alanda fayda sağlanılmakta olup zaman ve emek tasarrufu sağlanılarak daha kolay, etkin, verimli ve güvenilir şekilde yararlanılmaktadır. Bilgisayarların yaşam alanına girmesiyle birlikte gelecekte yaşam alanına etki edebilecek birçok unsur tespit eder hale gelebilmiştir. Dolayısıyla bu durum gelecekle ilgili problem, hesap ve öngörülerin önceden bilinmesine neden olabileceği düşünülmektedir (Cevher & Aydın, 2020).

Ulusal ve uluslararası literatür çalışmalarında yapay zekâ, yapay zekâ uygulamaları, dijitalleşme vb. gibi konular ele alınmıştır. Muhasebe işlemlerinin uygulanabilirliğinde yapay zekâ veri araçlarının kullanımı konularında çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Çalışmada muhasebe işlemlerinin uygulanabilirliğinde meslek mensupları için kabusa dönüşen enflasyon muhasebe uygulamaları hakkında "Gemini Pro 1.5", "Claude 3.5 Sonnet", "Mistral Large", "GPT-4o" ve "Eğitilmiş GPT-4o" yapay zekâ veri araçlarına teorik ve uygulama kapsamında sorular yöneltilmiş ve yanıtları alınmaya çalışılmıştır. Muhasebe alanında insan gücünün az olacağı düşüncesi hususunda yapay zekâ kullanımının "Tek Düzen Muhasebe Sistemi" çerçevesinde yanıtlanması istenilen sorular sorularak muhasebe işlemlerinde uygulanabilirliğinin ne aşamada olduğu tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırma diğer çalışmalarla benzerlik göstermekte olup yapay zekâ veri araçlarının enflasyon muhasebe uygulaması hakkındaki bilgi düzeyinin değerlendirilmesi çalışmayı diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır. Araştırma teorik kapsamda özgün olup örneklem yapısı ile literatüre katkı sağlaması yönündedir.

2.Yapay Zeka ve Yapay Zeka Araçları

Yapay zekâ uygulamaları, tüm alanlarda hızlı işleve sahip olması nedeniyle işletme ve iş dünyasındaki sorunların çözümü kapsamında önemli bir unsur haline gelmiştir (Ruiz Real ve diğerleri, 2021). Yapay zekâ, pazarlama sektöründen finans, muhasebe, ulaşım ve üretim sektörüne kadar insanın bulunduğu birçok alanda yer almaktadır. Yapay zekâ uygulamaları günlük hayatın farklı alanlarında ürünler vermesinin yanında sınıflandırma, kümeleme ve tahmin gibi amaçlar için de kullanılmaktadır (Riedl, 2019). Yapay zekâ, sürdürülebilir kalkınmanın işlevlik kazanmasında ve sağlanılmasında önemli bir paya sahiptir (Buchmeister ve diğerleri, 2019).

Bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte (derin öğrenme, makine öğrenme, doğal dil işleme vb.) çeşitli yapay zekâ araçları yaygın olarak kullanılmaktadır. Yapay zekâ; problem çözme, öğrenme, karar verme ve örüntü tanıma gibi insan zekâsı gerektiren çeşitli görevleri yapmak üzere tasarlanmış makinelerde insan zekâsının benzerini ifade etmektedir (Marr, 2019). Yapay zekâ destekli teknolojilerin devrim niteliğindeki yönü, bu teknolojilerin esas olarak insan gücü olmadan görevleri yerine getirebilmesidir (Benbya ve diğerleri, 2020); (Davenport & Ronanki, 2018).

Muhasebe mesleğinin geçmişi çok eskilere dayanmakta olup gelişen teknoloji karşısında sadece muhasebe mesleğinin işleyiş tarzı değişmiştir. Dolayısıyla muhasebe mesleğinin önemi devam ederken yapay zekâ uygulamalarının muhasebe alanında etkin ve verimli olacağı düşüncesi ile insandan kaynaklanabilen hataları en az seviyeye indirilebileceği söz konusudur (İskenderoğlu, 2020). Yapay zekâ veri araçları ile gelecekte muhasebecilerin iş yükü azalacak daha kısa sürede çok fazla miktarda verileri doğru ve güvenilir şekilde analiz etmesini mümkün kılacaktır. Bu kapsamda, yapay zekâ aracılığı ile geleceğin muhasebecileri sadece kayıtları tutan, vergi hesaplamalarını yapan ve kayıtların doğruluğunu kontrol eden kişi olmayacak,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

işlerinin doğru yürütülmesi kapsamında işletmeler adına gelecek için planlar yapan ve önemli kararların alınmasında yardımcı olan kişiler olacaktır (Yardımcıoğlu ve diğerleri, 2019). Diğer bir ifadeyle geleceğin muhasebecileri; dijital gelişmeleri takip eden, robotlarla çalışabilen ve teknolojik gelişmeler karşısında büyük veri analizlerini kolayca yapabilen, verileri okuyabilen, işletmelere danışmanlık yapan kişiler olacaktır. Dijitalleşme kapsamında muhasebecilerin çalışma alanları değişeceğinden muhasebe meslek mensuplarının yeni yetenekler elde etmesi önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla geleceğin muhasebecileri, teknolojik değişimleri kucaklayan ve kullanabilen kişiler olacaktır (Akdoğan & Akdoğan, 2018). Bu bilgiler doğrultusunda ayrıca yapay zekâ araçlarının vergi uygulamalarında da yaygın olarak kullanılması söz konusu vergi risklerinin önceden tespit edilmesi, maliyetlerinin düşürülmesi ve yapılan hataların en az seviyeye indirgenmesi aşamalarında olumlu gelişmeleri beraberinde getirmektedir (Zhou, 2019). Yapay zekâ araçlarının sayısız faydalar mevcut olup insan hatalarını ortadan kaldırma, sıradan işlemleri kolaylaştırma, işletme giderlerini azaltma, büyük verileri hızlı şekilde depolama, sınıflandırma, yönetme vb. durumlarda işletmelerin verimli çalışmasına katkı sağlayarak üretkenliği artırır (Abdulaziz ve diğerleri, 2023).

Gündelik yaşantımızda yapay zekâ araçları hayatımızı kolaylaştırmaya yönelik basit uygulamalarla karşımıza çıkmakta olup cep telefonlarında yüz algılama, adres tariflerinde haritalar, sorulan soruları hızlı yanıtlayan asistanlar ve internet bankacılığı vb. birçok uygulama hayatımızda önemli yer edinmiştir. Söz konusu uygulamalar konfor, güvenli, kaynak ve zaman tasarrufu sağlamaktadır. Bu uygulamalardan en bilineni ise chatbotlardır. Bu uygulamalar yazılı ve seli komutlar şeklinde insanların iletişim kurduğu sohbet robotlarıdır (Aydın & Ektik, 2023). Günümüzde en yaygın olarak kullanılan bu uygulamalar Gemini Pro 1.5, Claude 3.5 Sonnet, Mistral Large, GPT-4o ve Eğitilmiş GPT-4o yapay zekâ veri araçları örnek gösterilebilir.

3.Yöntem

Çalışmada, muhasebe işlemlerinin uygulanabilirliğinde yapay zekâ veri araçlarının enflasyon muhasebe uygulamalarında fonksiyonu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.1.Yöntemin Amacı

Yapay zeka veri araçlarının yaygın kullanılması birçok sektörü etkilediği gibi muhasebe mesleğini de etkilemiştir. Bu düşünce muhasebe mesleğinin yok olacağı endişesini de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar yapay zeka kullanımı ile ilgili muhasebe alanında endişeler yaratsa da insan müdahalesi hala etkisini korumaktadır. Özellikle raporlama ve analiz kısımlarında yapay zeka araçlarının yetersiz kalması en iyi örneklerinden biridir. Dünyayı kasıp kavuran ve ülkemizde de olumsuz etkilere yol açan enflasyon kavramı ister istemez işletmelerde bozulan finansal tabloların düzeltilmesi ve günün değerine getirilmesini zorunlu hale gelerek meslek mensupların iş yükünü artırdığı kadar bilgi düzeyine olan ihtiyacı da artırmıştır. Bugün işletmelerin sürdürülebilirliği ve karlılığı kapsamında meslek mensupları önemli yer tutmaktadır. Çalışmada temel amaç, muhasebe işlemlerinin uygulanabilirliğinde yapay zekâ araçlarının enflasyon muhasebe işlemlerinde fonksiyonu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada enflasyon muhasebe uygulamasının nasıl ve ne şekilde yapıldığına dair yapay zekâ araçları örneklem alınmıştır. Çalışmada yaygın olarak kullanılan yapay zekâ araçları olan Gemini Pro 1.5, Claude 3.5 Sonnet, Mistral Large, GPT-4o ve Eğitilmiş GPT-4o yapay zekâ araçlarına teorik ve uygulamalı olarak toplam 11 adet soru yöneltilmiş olup insan müdahalesi olmadan yapay zekâ araçlarının enflasyon muhasebesi kapsamında teorik ve uygulama karşısında yanıtları değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlgili yöntem soruları muhasebe.gov.tr sitesinden faydalanılmıştır (www.MuhasebeTR.com, 2023); (PKF Dergi, 2024); (PWC, 2024).

3.2.Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın bu bölümünde muhasebe işlemlerinin uygulanabilirliğinde enflasyon düzeltme işlemlerine ilişkin Gemini Pro 1.5, Claude 3.5 Sonnet, Mistral Large, GPT-4o ve Eğitilmiş GPT-4o yapay zekâ araçlarına

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

teorik ve muhasebe kayıtlarını gerektiren sorular yöneltilmiş ve sonuçları analiz edilmiştir. Söz konusu sorular ve yanıtlar tablolar şeklinde yapay zekâ veri araçlarına ayrı ayrı sunulmuştur. Ayrıca yapay zekâ veri araçları tarafından alınan yanıtlar düzeltilmeden tablolaştırılmıştır. Özellikle konunun önemini ve uygulamada yer alan meslek mensupların yapay zekâ araçları karşısında bilgi düzeyi net şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 1

Uygulama Sorusu 1 “Türkiye’de Kullanılan Tek Düzen Hesap Planı’na uygun olarak soruları yanıtla”

Soru 1. “Enflasyon muhasebesi hakkında bilgin var mı”?
GEMİNİ Pro 1.5
Evet, enflasyon muhasebesi, yüksek enflasyon dönemlerinde finansal tabloların daha gerçekçi bir şekilde sunulması amacıyla Türkiye’de uygulanan bir muhasebe yöntemidir.
CLAUDE 3.5 Sonnet
Evet, enflasyon muhasebesi, yüksek enflasyon dönemlerinde finansal tabloların gerçeği yansıtması için yapılan düzeltme işlemleridir. Türkiye’de 5024 sayılı Kanun ile düzenlenmiştir.
MİSTRAL LARGE
Evet, enflasyon muhasebesi, para biriminin değerini korumak ve gerçek değerleri düzgün bir şekilde göstermek için uygulanan bir hesaplama yöntemidir.
GPT-4o
Evet, enflasyon muhasebesi, enflasyonun mali tablolar üzerindeki etkilerini düzeltmek amacıyla uygulanan muhasebe yöntemidir. Enflasyon dönemlerinde nominal değerlerle ifade edilen mali tablolar, enflasyon düzeltmesi yapılmadığı takdirde gerçeği yansıtmaz. Bu nedenle, enflasyon muhasebesi ile mali tabloların gerçek durumu göstermesi sağlanır.
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
Enflasyon muhasebesi, mali tabloların enflasyon etkilerinden arındırılarak gerçeği yansıtır hale getirilmesi sürecidir. Türkiye’de 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nun mükerrer 298. maddesi kapsamında düzenlenmiş olup, paranın satın alma gücündeki değişimlerin mali tablolara yansıtılmasını amaçlar.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, enflasyon muhasebesi hakkında bilgi sahibi olan 4 farklı yapay zekâ modelinin birbirine yakın cevaplar verdiği görülmektedir. Gemini Pro 1.5 ve Claude 3.5 Sonnet, enflasyonun yüksek olduğu ortamlarda finansal tabloların doğru değerlendirilmesinin önemini vurgularken, Mistral Large uygulaması ise enflasyon muhasebesinin genel bir tanımını sunmaktadır. GPT-4o uygulaması da enflasyon muhasebesinin mali tablolar üzerindeki etkisine dikkat çekmekte olup enflasyon muhasebesinin muhasebe kayıtlarında paranın zaman içindeki kaybını muhasebe kayıtlarına yansıtmanın finansal tabloların gerçek değerle sunumunu ortaya koymakta olduğunu belirtilmektedir. Her dört uygulamada enflasyon muhasebesi hakkında tanım olarak bilgisi olduğu ve daha da önemlisi enflasyon muhasebesinin uygulanması halinde finansal tabloların gerçek sunumla sunulacağı görüşünü savunmaktadırlar. Bu dört uygulama haricinde Eğitilmiş GPT-4o uygulaması ise enflasyon muhasebesi kavramı hakkında kanun ve maddeye atıf yaparak konu hakkında gerçek bilgiyi sağlamıştır.

Tablo 2

Uygulama Sorusu 2

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Soru 2. “Enflasyon muhasebe uygulaması sürecinde yapılması gereken temel işlemler sırası ile nelerdir”?
GEMİNİ Pro 1.5
1. Enflasyonun Belirlenmesinde yapılacak ilk adım; ilgili dönem için geçerli olan enflasyon oranının belirlenmesidir. Türkiye’de, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) veya Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) enflasyon oranları kullanılabilir. 2. Parasal Olmayan Kalemlerin Yeniden Değerlemesi: Enflasyon muhasebesi kapsamında, bilançoda yer alan ve tarihi maliyetle ölçülen parasal olmayan kalemler (örneğin; duran varlıklar, stoklar) dönem sonu itibarıyla genel fiyat seviyesindeki değişimi yansıtacak şekilde yeniden değerlendirilir. 3. Parasal Kalemlerin Düzeltilmesi: Nakit, bankalar, alacaklar ve borçlar gibi parasal kalemler enflasyon düzeltmesine tabi tutulmaz. Ancak bu kalemlerin değerindeki azalış, enflasyon düzeltmesi sonucu oluşan kar/zarar tablosunda "Enflasyondan Kaynaklanan Kazançlar/Kayıplar" kalemi altında gösterilir. 4. Amortisman ve Diğer Sistematik Yansıtımların Ayarlanması: Yeniden değerlendirilen duran varlıkların amortismanları, düzeltilmiş değerleri üzerinden hesaplanır. 5. Finansal Tabloların Düzenlenmesi: Enflasyon muhasebesi uygulamaları sonucunda elde edilen veriler, finansal tablolara yansıtılır.
CLAUDE 3.5 Sonnet
Enflasyon muhasebesi uygulaması sürecinde yapılması gereken temel işlemler sırası ile şunlardır: a) Parasal ve parasal olmayan kalemlerin ayrıştırılması b) Düzeltme katsayılarının hesaplanması c) Parasal olmayan kalemlerin düzeltilmesi d) Gelir tablosu kalemlerinin düzeltilmesi e) Öz sermaye kalemlerinin düzeltilmesi f) Düzeltme farklarının muhasebeleştirilmesi
MİSTRAL LARGE
Enflasyon muhasebe uygulaması sürecinde yapılması gereken temel işlemler şöyledir: a) Enflasyon oranının hesaplanması b) Enflasyon düzeltme faktörünün hesaplanması c) Düzeltilecek hesapların belirlenmesi d) Enflasyon düzeltmesinin hesaplanması e) Muhasebe kaydının yapılması
GPT-4o
Enflasyon muhasebesi uygulama sürecinde yapılması gereken temel işlemler şunlardır: a) Enflasyon düzeltme katsayılarının belirlenmesi. b) Mali tablolardaki tüm hesap kalemlerinin enflasyon düzeltmesine tabi tutulması.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

c) Düzeltme işlemleri sonucunda oluşan farkların muhasebeleştirilmesi.
d) Enflasyon düzeltmesi sonrası yeni mali tabloların hazırlanması
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
a) 31.12.2023 tarihli kesin mizan hazırlanması
b) 2023 yılı dönem net karı ve vergilerinin hesaplanması
c) Parasal ve parasal olmayan kıymetlerin ayrıştırılması
d) Parasal olmayan kıymetlerin aktife alınış tarihleri ve düzeltmeye esas tutarlarının belirlenmesi
e) Düzeltme katsayıları ile çarpılarak düzeltilmiş değerlerin hesaplanması
f) Enflasyon farklarının enflasyon düzeltme hesabına alınması
g) Enflasyon düzeltme hesabında oluşan bakiye tutarının geçmiş yıl karı veya zararı hesabına aktarılması
h) Kapanış ve açılış kayıtlarının yapılması

Tablo 2’de görüldüğü üzere, enflasyon muhasebesi uygulaması sürecinde yapılması gereken temel işlemler sıralamasında verilen yanıtlar dört uygulamada benzer ifadeler olsa da enflasyon muhasebe uygulama sürecinde yapılması gereken temel işlemlerin sıralamasının farklılaştığı görülmektedir. Ayrıca uygulamada temel işlemlerle ilgili mevcut bilgilerin eksik olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle her dört yanıt çerçevesinde genel olarak enflasyon muhasebe işlemlerine ilişkin bilgilerin yetersiz olduğu söylenebilir. Eğitilmiş GPT-4o uygulamasında ise enflasyon muhasebe uygulamasında yapılması gereken temel işlemlerin sırasıyla verildiği özellikle enflasyon düzeltme sonrasında ortaya çıkan tutarların geçmiş yıl karı veya zarara aktarılması gerektiği ifade edilmiş olup 2023 yılı bilançosuna aktarılması gerektiği açıklanmaktadır.

Uygulamada ise bu sorunun yanıtı şu şekildedir;

Enflasyon Düzeltmesinde yapılması gereken işlemler adım adım şu şekildedir;

- **“Parasal olmayan kıymetlerin bulunması:** Mali tabloda yer alan kıymetlerden hangilerinin parasal olmayan kıymet olduğunun tespit edilmesi”,
- **“Enflasyon düzeltmesinde dikkate alınacak tutarların bulunması:** Tespit edilmiş parasal olmayan kıymetlerin enflasyon düzeltmesinde dikkate alınacak tutarlarının bulunması”,
- **“Düzeltme katsayıları ile çarpılması:** Bulunan bu tutarlara ait oldukları düzeltme katsayılarının uygulanması”,
- **“Parasal olmayan kıymetlerin mali tablolara aktarımı:** Parasal olmayan kıymetlerin düzeltilmiş değerleriyle, parasal kıymetlerin ise düzeltmeye tabi tutulmaksızın mali tabloda gösterilmesidir”.

Tablo 3

Uygulama Sorusu 3

Soru 3. “Enflasyon Muhasebesi Hangi Hesaplara Uygulanır”?
GEMİNİ Pro 1.5
Enflasyon muhasebesi, bilançoda yer alan ve tarihi maliyetle ölçülen parasal olmayan kalemlere uygulanır. Başlıca kalemler ise şunlardır:

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Duran Varlıklar: Maddi duran varlıklar (arsa ve araziler hariç), maddi olmayan duran varlıklar Stoklar: İlk giren ilk çıkar (FIFO) veya ağırlıklı ortalama maliyet yöntemiyle değerlendirilen stoklar Sermaye: Ödenmiş sermaye
CLAUDE 3.5 Sonnet
Enflasyon muhasebesi, a) Maddi duran varlıklar (25x) b) Maddi olmayan duran varlıklar (26x) c) Öz kaynaklar (5xx) d) Stoklar (15x) e) Gelir tablosu hesapları (6xx, 7xx)'na uygulanır.
MİSTRAL LARGE
Enflasyon muhasebesi, aşağıdaki hesaplara uygulanır: a) İktisadi kıymetler hesapları (101-108, 110-113, 115-121, 130-139, 141-149) b) Stoklar hesapları (150-158) c) Alacaklar hesapları (200-299) d) Borçlar hesapları (300-399) e) Kâr veya zarar hesabı (570)'na uygulanır.
GPT-4o
Enflasyon muhasebesi, tüm mali tablo kalemlerine uygulanabilir. Özellikle şu hesaplar üzerinde durulması gerekir: a) Maddi ve maddi olmayan duran varlıklar b) Stoklar c) Öz kaynak hesapları d) Gelir ve gider hesapları e) Avanslar ve borçlar
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
Enflasyon muhasebesi parasal olmayan kıymetlere uygulanır. Parasal kıymetler (nakit, banka hesapları gibi) enflasyon düzeltmesine tabi tutulmaz. Ancak, parasal olmayan kıymetler (stoklar, maddi duran varlıklar gibi) enflasyon düzeltmesine tabi tutulur.

Tablo 3'te görüldüğü üzere, enflasyon düzeltmesi sonucu hangi muhasebe kalemlerin kullanılacağına yönelik her dört uygulamanın benzer kalemlerde uygulanması gerektiği konusunda hem fikir oldukları görülmektedir. Her ne kadar soru teorik olarak sorulsa da uygulamaya dahil edilmemesi gereken kalemlerin açıklamada yer verilmesi yapay zekâ araçlarının konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı kanısını

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

güçlendirmektedir. Özellikle gemini uygulamasının kalemler hakkında doğru bilgiler verdiği, ancak stokların işleyişinde yöntemler hakkında eksik bilgileri aktardığı görülmektedir. Eğitilmiş GPT-4o uygulamasına bakıldığında doğru bilgilerin yüklenmesine rağmen konuya ilişkin açıklamaların sadece başlıklar halinde verilmesi ve özellikle sermaye kaleminin dahil edilmemesi konunun öneminin kavranması açısından eksik olduğunu söyleyebiliriz. Kısaca bu karşılaştırma, her bir modelin enflasyon düzeltmesi konusunda farklı vurgular yaptığını ve süreci nasıl uyguladıklarına ilişkin genel bakışını da ortaya koymaktadır. Oysa uygulama da enflasyon muhasebesi; *“parasal olmayan kalem olarak sınıflandırılan hesaplara uygulanır. Örneğin; sabit kıymetler, stoklar, özsermaye hesapları. Bu hesaplar için farklı kurallar baz alınarak düzeltme yapılır”*.

Tablo 4

Uygulama Sorusu 4

Soru 4. “Enflasyon Düzeltmesinin Muhasebe Kaydı Nasıl Atılır? Hangi hesaplar kullanılır?”
GEMİNİ Pro 1.5
Enflasyon düzeltmesi muhasebe kaydı, düzeltilen kaleme göre değişiklik gösterir. Genel olarak, yeniden değerlendirme sonucu oluşan artışlar "Yeniden Değerleme Artışları" hesabına, azalışlar ise "Yeniden Değerleme Azalışları" hesabına kaydedilir.
Örnek: Bir işletmenin 1 Ocak 2023 tarihinde 1.000.000 TL değerinde bir makine aldığını varsayalım. Yıl sonunda enflasyon oranı %50 olarak gerçekleşti. Bu durumda, makinenin enflasyon düzeltmesi sonucu yeniden değerlendirme tutarı 500.000 TL (1.000.000 x %50) olacaktır.
Muhasebe kaydı şu şekilde olur: -----/----- Makineler 500.000 TL Yeniden Değerleme Artışları 500.000 TL -----/-----
CLAUDE 3.5 Sonnet
Düzeltilme farkları "698 Enflasyon Düzeltme Hesabı"nda izlenir.
MİSTRAL LARGE
Enflasyon düzeltmesinin muhasebe kaydı aşağıdaki hesaplar kullanılarak atılır: a) Enflasyon Düzeltmesi Hesapları (696, 697, 698, 699) b) İktisadi kıymetler hesapları (101-108, 110-113, 115-121, 130-139, 141-149) c) Stoklar hesapları (150-158) d) Alacaklar hesapları (200-299)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

e) Borçlar hesapları (300-399)
f) Kâr veya zarar hesabı (570)
GPT-4o
Enflasyon düzeltmesinin muhasebe kaydı şu şekilde yapılabilir: -----/----- 100 KASA xxx 698 Enflasyon Farkları Hesabı xxx -----/----- Kullanılan hesaplar, ilgili düzeltme yapılan hesaplara ve düzeltme farklarına göre değişiklik gösterebilir.
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
Enflasyon düzeltmesi sırasında parasal olmayan kıymetlerin düzeltilmesi sonucu oluşan farklar 698-Enflasyon Düzeltme Hesabı'na kaydedilir. Enflasyon farkları bu hesabın alacağına, parasal olmayan kaynakların düzeltilmesi sonucu oluşan farklar ise borcuna kaydedilir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, enflasyon düzeltmesinin muhasebe kaydı ve hangi hesapların kullanılması gerektiği ile ilgili verilen yanıtlar arasında önemli farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir. Uygulamada muhasebe kayıtları ve hangi kalemlerin enflasyon düzeltmesinde uygulanacağı konusunda önemli bilgi eksikliği görülmektedir. Her dört yanıt kapsamında enflasyon muhasebe kayıtlarına ilişkin bilgilerin yetersiz olduğu söylenebilir. Eğitilmiş GPT-4o uygulamasında ise enflasyon muhasebe uygulamasında muhasebe kayıtları ve hangi kayıtların uygulanacağına yönelik ifadelerin doğru ama eksik olduğu gözlemlenmiştir. Enflasyon düzeltmesi sırasında muhasebe kayıtları ve hangi hesapların uygulanacağına ilişkin uygulamada şu yöndedir;

- **“698-Enflasyon Düzeltme Hesabı:** Parasal olmayan kalemlerin düzeltme farkları, ilgili varlık ve kaynaklara ilişkin defter-i kebir hesaplarına (bu hesaplarda enflasyon düzeltmelerinin yarattığı farklar için açılacak tali hesaplara) karşılık **“698-Enflasyon Düzeltme Hesabı”na kaydedilir.**
- **“648- Enflasyon Düzeltmesi Karları” veya “658-Enflasyon Düzeltmesi Zararları:** 698-Enflasyon Düzeltme Hesabının kalanı **“648- Enflasyon Düzeltmesi Karları” veya “658-Enflasyon Düzeltmesi Zararları” hesabına devredilerek kapatılır.”**
- **“2023 yılı için 698-Enflasyon Düzeltme Hesabının kalanı gelir ya da gider unsuru olarak dikkate alınmayıp “570- Geçmiş Yıllar Karları” hesabına veya “580- Geçmiş Yıllar Zararları” hesabına aktarılarak kapatılacaktır.”**

Tablo 5

Uygulama Sorusu 5

Soru 5. “Enflasyon Muhasebesi Vergiye Tabi mi”?
GEMİNİ Pro 1.5
Enflasyon muhasebesi kapsamında yapılan yeniden değerlemeler sonucu oluşan artışlar, Geçici Vergi Kararnamesi'ne göre vergiye tabi değildir. Ancak, bu artışlar üzerinden hesaplanan amortismanlar vergi

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

matrahının tespitinde gider olarak dikkate alınır. Yeniden değerlendirme azalışları ise vergi matrahının tespitinde gider olarak dikkate alınır.
CLAUDE 3.5 Sonnet
Enflasyon muhasebesi vergiye tabi değildir. Düzeltme işlemleri vergi matrahını etkilemez.
MİSTRAL LARGE
Enflasyon muhasebesi vergiye tabi değildir.
GPT-4o
Enflasyon muhasebesi uygulaması sonucu oluşan gelir ve gider farkları, vergi matrahına etki eder. Dolayısıyla, enflasyon muhasebesi dolaylı olarak vergiye tabidir.
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
Enflasyon düzeltmesinden kaynaklanan kar/zarar farkı geçmiş yıllar kar/zararı hesabında gösterilir ve vergiye tabi tutulmaz. Ancak, enflasyon düzeltmesi yapılması zorunludur ve şartların gerçekleşmiş olması halinde yapılmaması cezai müeyyide gerektirir.

Tablo 5'te görüldüğü üzere, enflasyon düzeltmesinin vergiye tabi olup olmamasına ilişkin açıklamaların benzer olduğu, GPT-4o ve Eğitilmiş GPT-4o uygulamalarında yer alan ifadelerin ise doğru fakat eksik olduğu görülmektedir. Eğitilmiş GPT-4o uygulamasında tebliğ ve doğru kaynaklar eklenmesine rağmen uygulamaların eksik bilgiler aktardığı gözlemlenmiştir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda, yapay zekâ veri araçlarının konuya yönelik bilgi eksikliği olduğu bir kez daha görülmektedir.

Enflasyon düzeltmesinin vergiye tabi olup olmadığı ile ilgili kısaca; "2023 yılında yapılacak düzeltme sonucu oluşan kâr/zarar gelir tablosu ile ilişkilendirilmez, vergilendirilmeden geçmiş yıl kârı/zararında ayrıca takip edilmesi gerekmektedir. 2024 yılında gerekli şartların oluşması kapsamında enflasyon düzeltmesinin uygulanması halinde düzeltme farkları gelir tablosuna aktarılır, kâr/zarar ile ilişkilendirilir ve vergilendirilir".

Tablo 6

Uygulama Sorusu 6

Soru 6. Enflasyon Düzeltmesinde Düzeltmeye Esas Alınacak Tarihler nedir?
GEMİNİ Pro 1.5
Enflasyon düzeltmesinde esas alınacak tarihler şunlardır: Dönem Sonu: Bilanço tarihi itibarıyla enflasyon düzeltmesi yapılır. İşlem Tarihi: İşlem tarihi itibarıyla oluşan kur farkları dikkate alınır.
CLAUDE 3.5 Sonnet
Enflasyon düzeltmesinde esas alınacak tarihler; a) Parasal olmayan kıymetler için edinme tarihi b) Alış veya satış tarihi belli olmayan stoklar için ortalama stokta kalma süresi

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

c) Yıllara sâri inşaat işlerinde maliyet için ortalama harcama tarihi
d) Öz sermaye kalemleri için oluşma tarihi
MİSTRAL LARGE
Enflasyon düzeltmesinde düzeltmeye esas alınacak tarihler, hesap dönemi başlangıç ve bitiş tarihleridir.
GPT-4o
Enflasyon düzeltmesinde, düzeltmeye esas alınacak tarihler genellikle mali yılın başı ve sonu olarak belirlenir. Ayrıca, mali yıl içinde enflasyon oranlarının yüksek olduğu dönemler de dikkate alınabilir.
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
Enflasyon düzeltmesinde esas alınacak tarih, kıymetin satın alma, tahsil, ödeme, kayıt, tescil veya mülkiyet intikal tarihidir. Kayıtlara giriş tarihi ay olarak belli edilemeyen kıymetler için ilgili kıymetin işletme bünyesine girdiği yılın ilk ayı dikkate alınır.

Tablo 6’da görüldüğü üzere, enflasyon düzeltmesinde düzeltmeye esas alınacak tarihler hakkında her dört uygulama kapsamında eksik ve yanlış ifadeler görülmektedir. Eğitilmiş GPT-4o uygulamasında ise ifadelerin doğru olduğu tespit edilmiştir.

Enflasyon düzeltmesinde düzeltmeye esas alınacak tarihler hakkında tebliğ şunu öngörmektedir; “*Satın alma tarihi, tahsil tarihi, ödeme tarihi, kayıt tarihi, tescil tarihi ve mülkiyet intikal tarihi (Kayıtlara giriş tarihi ay olarak belli edilemeyen parasal olmayan iktisadi kıymetler için ilgili kıymetin işletme bünyesine girdiği yılın ilk ayının, kayıtlara giriş tarihi yıl olarak belli edilemeyen iktisadi kıymetler için ise işletmenin hayata geçtiği yılın ilk ayının dikkate alınması doğru olacaktır)*” şeklindedir.

Tablo 7

Uygulama Sorusu 7

Soru 7. Amortisman Tabi İktisadi Kıymetler Düzeltmeye Tabi Olacak mı?
GEMİNİ Pro 1.5
Evet, amortisman tabi iktisadi kıymetler (örneğin, makineler, binalar) enflasyon düzeltmesine tabi olur. Bu kıymetlerin yeniden değerlendirme sonrası hesaplanan değerleri üzerinden amortisman ayrılır.
CLAUDE 3.5 Sonnet
Amortisman tabi iktisadi kıymetler düzeltmeye tabi olacaktır.
MİSTRAL LARGE
Amortisman tabi iktisadi kıymetler düzeltmeye tabi olacaktır.
GPT-4o
Evet, amortisman tabi iktisadi kıymetlerde enflasyon düzeltmesine tabi tutulur. Bu kıymetlerin düzeltilmiş değerleri üzerinden amortisman hesaplamaları yapılır.
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
Evet, amortisman tabi iktisadi kıymetler enflasyon düzeltmesine tabi tutulur. Birikmiş amortismanlar, ilgili kıymetin bilanço tarihindeki değerinde düzeltme sonrası ortaya çıkan artış oranı dikkate alınarak düzeltilir

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Tablo 7’de görüldüğü üzere, amortismanla tabi iktisadi kıymetlerin enflasyon düzeltmesine tabi olacağı hakkında her dört uygulamada benzer ifadeler mevcut olup eksik açıklamalar görülmektedir. Eğitilmiş GPT-4o uygulamasında ise ifadelerin doğru ve eksiksiz olduğu söylenebilir.

Amortismanla tabi iktisadi kıymetlerin enflasyon düzeltmesine tabi olacağı hakkında kısaca uygulama şu yöndedir; “Enflasyon düzeltmesi uygulanmayan bir hesap döneminden sonra enflasyon düzeltme şartlarının yeniden oluşması halinde yapılacak enflasyon düzeltmesinde, birikmiş amortismanların, ait oldukları kıymetin bilanço tarihindeki değerinde düzeltme sonrasında ortaya çıkan artış oranı dikkate alınarak düzeltileceği hükme bağlanmıştır. Amortisman defter değeri «0» olmayanlar duran varlıklar için düzeltme yapılması zorunludur. Önceki yıllarda ayrılmamış amortisman tutarları ayrılmış gibi kabul edilmeyecek ve enflasyon düzeltmesinde dikkate alınmayacaktır. Bu tutarların enflasyon düzeltmesi sonrasında da gider olarak dikkate alınamayacağı tabiidir. Bu kıymetlerin düzeltme kapsamından çıkarılması için 2023 yılı sonunda önceki yıllarda eksik ayrılan amortisman tutarlarının ayrılarak, KKEG olarak dikkate alınması gerekmektedir” şeklindedir.

Tablo 8

Uygulama Sorusu 8

Soru 8. Birikmiş amortismanlar nasıl değerlendirilir?
GEMİNİ Pro 1.5
Birikmiş amortismanlar, enflasyon düzeltmesine tabi tutulmaz. Ancak, yeniden değerlendirme sonucu duran varlığın değeri arttığında, birikmiş amortisman da aynı oranda artırılarak duran varlığın net değeri bulunur.
CLAUDE 3.5 Sonnet
Birikmiş amortismanlar, ilgili varlığın düzeltilmiş değeri üzerinden yeniden hesaplanır.
MİSTRAL LARGE
Birikmiş amortismanlar, enflasyon düzeltmesi uygulanmadan önce hesaplanır ve düzeltilen değerler ile yeniden hesaplanır.
GPT-4o
Birikmiş amortismanlar, düzeltilmiş iktisadi kıymetlerin düzeltilmiş değerleri üzerinden yeniden hesaplanır ve mali tablolarda bu düzeltilmiş değerler üzerinden gösterilir.
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
Birikmiş amortismanlar, ait oldukları kıymetin bilanço tarihindeki değerinde enflasyon düzeltmesi sonrası ortaya çıkan artış oranı dikkate alınarak düzeltilir. Önceki yıllarda ayrılmamış amortisman tutarları ayrılmış gibi kabul edilmeyecek ve enflasyon düzeltmesinde dikkate alınmayacaktır. Ayrıca, bu tutarların enflasyon düzeltmesi sonrasında gider olarak dikkate alınamayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla, amortisman defter değeri "0" olmayan duran varlıklar için düzeltme yapılması zorunludur.
Amortisman süresi dolmuş iktisadi kıymetler için ise (işletme kayıtlarında iz bedeliyle takip edilmeye devam edilenler dahil) birikmiş amortismanlarının enflasyon düzeltmesine tabi tutulması ihtiyaridir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Tablo 8’de görüldüğü üzere, birikmiş amortismanların nasıl değerlendirileceği konusunda dört uygulamada da farklı ifadeler söz konusu olup eksik açıklamalar mevcuttur. Özellikle birikmiş amortismanların değerlendirilmesinde ilgili varlığın düzeltilmiş değeri üzerinden yeniden hesaplanması gerektiği konusunda hem fikirlerdir. Eğitilmiş GPT-4o uygulamasında ise daha açıklayıcı ifadelerin mevcut olduğu ve uygulamaya yakın açıklamaların olduğu söylenebilir. Birikmiş amortismanların değerlendirilmesi hakkında kısaca şu ifadeler yaygındır; *“Birikmiş amortismanlar, ait oldukları kıymetin bilanço tarihindeki değerinde düzeltme sonrasında ortaya çıkan artış oranı dikkate alınarak düzeltilecektir.*

Tablo 9

Uygulama Sorusu 9

Soru 9. Avans Hesapları (159-259-340-440) Enflasyon Düzeltmesine Tabi midir?
GEMİNİ Pro 1.5
Hayır, avans hesapları (159-259-340-440) parasal kalemler olduğundan enflasyon düzeltmesine tabi değildir.
CLAUDE 3.5 Sonnet
Avans Hesapları (159-259-340-440) parasal kalem olduğu için enflasyon düzeltmesine tabi değildir.
MİSTRAL LARGE
Avans Hesapları (159-259-340-440) enflasyon düzeltmesine tabidir.
GPT-4o
Evet, avans hesapları da enflasyon düzeltmesine tabi tutulur. Avansların nominal değerleri, enflasyon oranları dikkate alınarak düzeltilir.
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
Avans hesapları, ilgili oldukları kıymetin parasal olmayan mahiyette olup olmadığına göre değerlendirilir. Eğer avanslar parasal olmayan kıymetler için verilmişse, enflasyon düzeltmesine tabi tutulmaları gerekmektedir. Parasal mahiyette olan avanslar ise enflasyon düzeltmesine tabi tutulmaz.
Özellikle, verilen ve alınan sipariş avansları enflasyon düzeltmesine tabi tutulacaktır. Ancak, yabancı para cinsinden verilen ve alınan sipariş avansları enflasyon düzeltmesi yerine Vergi Usul Kanunu'na göre değerlemeye tabi tutulur.

Tablo 9’de görüldüğü üzere, avans hesapları (159-259-340-440)’nın enflasyon düzeltmesine tabi tutulup tutulmadığı konusunda her dört uygulamada önemli farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle avans hesaplarının değerlendirilmesinde ilgili varlığın düzeltilmiş değeri üzerinden yeniden hesaplanması gerektiği konusunda hem fikir oldukları görülmektedir.

Uygulamada avans hesapları (159-259-340-440)’nın enflasyon düzeltmesine tabi olup olmadığı konusunda önemli bilgi eksikliği olduğu görülmektedir. Dört uygulamada da bilgilerin yetersiz olduğu söylenebilir. Eğitilmiş GPT-4o uygulamasında ise avans hesaplarının enflasyon düzeltmesine tabi konusu hakkında açıklayıcı bilgilerin mevcut olduğu söylenebilir. Avans hesaplarının değerlendirilmesi hakkında uygulamada şu bilgiler söz konusudur; avans hesapları (159-259-340-440)’nın *“enflasyon düzeltmesine tabi olduğu, ancak parasal olmayan kıymetler için mahsuben verilen ve alınan avanslar parasal olmayan nitelikte ise*

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ödeme/taahhüt tarihinden mahsup tarihine kadar düzeltilmesi gerektiği, ancak verilen veya alınan avanslar parasal kıymet kapsamında ise (borç alma verme vb.) enflasyon düzeltmesi yapılmayacağı belirtilmektedir”.

Tablo 10

Uygulama Sorusu 10

Soru 10. Enflasyon düzeltmesiyle 698 hesaba aktarılan geçmiş yıl zararlarımızı Kurum/Geçici beyannamesinde düşebilecek miyiz?
GEMİNİ Pro 1.5
Hayır, enflasyon düzeltmesi sonucu 698 hesabına aktarılan geçmiş yıl zararları, Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre indirilebilir gider olarak kabul edilmez.
CLAUDE 3.5 Sonnet
Enflasyon düzeltmesiyle 698 hesaba aktarılan geçmiş yıl zararları, Kurum/Geçici beyannamede indirilebilir.
MİSTRAL LARGE
Hayır, geçmiş yılların zararları enflasyon düzeltmesi ile hesaplanamaz ve bu zararlar Kurum/Geçici beyannamesinde düşemez.
GPT-4o
Evet, enflasyon düzeltmesi sonucu 698 hesaba aktarılan geçmiş yıl zararları, vergi beyannamelerinde dikkate alınabilir ve düşülebilir.
EĞİTİLMİŞ GPT-4o
Enflasyon düzeltmesi sonucunda 698 hesaplarına aktarılan geçmiş yıl zararları, 2023 hesap dönemi sonuna ait bilançoda "Geçmiş Yıllar Zararları" hesabına aktarılacak ve bu zararlar vergi matrahının tespitinde dikkate alınmayacaktır. Diğer bir ifadeyle, bu zararlar vergiye tabi matrahın tespitinde indirilemez.
2023 hesap dönemi sonuna ait düzeltme sonrası bilançoda dönem net karı veya zararı gösterilmeyecek, düzeltme sonrası hesaplanan geçmiş yıl karı veya zararı bilançoda öz kaynaklar içinde yer alacaktır. 2023 yılı hesap dönemine ait gelir veya kurumlar vergisi beyannamesinde yer alan indirilemeyen geçmiş yıl mali zararları ile cari dönem mali zararları, matrahın tespitinde mukayyet değerleri ile dikkate alınacaktır.

Tablo 10'da görüldüğü üzere, enflasyon düzeltmesiyle 698 hesaba aktarılan geçmiş yıl zararların Kurum/Geçici beyannamesinde düşebileceği konusunda yine her dört uygulamada önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Doğru tebliğ ve kaynakların uygulamaya konulması kapsamında Eğitilmiş GPT-4o'nun doğru yanıtlar verdiği tespit edilmiştir. Dört uygulamanın konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı söylenebilir. Uygulama kapsamında ise; “enflasyon düzeltmesiyle 698 hesaba aktarılan geçmiş yıl zararların Kurum/Geçici beyannamesinde düşebileceği, 01.01.2024 tarihinden sonra verilecek yıllık Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi beyannameleri ile Geçici Vergi beyannamelerinde beyan edilen vergi matrahlarının tespitinde (düzeltme öncesi bilançolara dayanan) 2023 Yılı mali zararı ve önceki yıllara ait indirilemeyen geçmiş yıl mali

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

zararları mukayyet değerleri ile dikkate alınır. Bu durum Enflasyon düzeltmesi nedeniyle 580 hesabının 698 hesabı ile kapatılmasından etkilenmemektedir” şeklinde belirtilmektedir”.

Tablo 11

Uygulama Sorusu 11

Soru 11. Hesap dönemi takvim yılı olan (ABC) işletmesinin 10/9/2023 tarihinde 10 birimlik emtiaın imal edilip 2.000.000,00 TL'ye satışı için 1.000.000,00 TL nakit avans almıştır. Söz konusu emtia 1/2/2024 tarihinde teslim edilmiştir. a. Alınan sipariş avansının 31/12/2023 tarihli bilançoda enflasyon düzeltmesine tabi tutulması sonucu hesaplanması gereken tutar ve muhasebe kaydı nasıl olmalıdır? b. 1.000.000,00 TL avans veren ve perakende ticaretle uğraşan XYZ işletmesi tarafından yapılan enflasyon düzeltmesi ve muhasebe kaydı nasıl olmalıdır?
GEMİNİ Pro 1.5 a) Alınan sipariş avansı parasal bir kalem olduğundan enflasyon düzeltmesine tabi tutulmaz. b) XYZ işletmesi tarafından verilen avans da parasal bir kalem olduğundan enflasyon düzeltmesine tabi tutulmaz. Önemli Not: Verilen bilgiler genel niteliktedir ve profesyonel muhasebe danışmanlığı yerine geçmez. Herhangi bir işlem yapmadan önce bir muhasebe uzmanına danışmanız önerilir.
CLAUDE 3.5 Sonnet a) 31/12/2023 tarihli bilançoda alınan avans düzeltmeye tabi tutulmaz (parasal kalem). b) XYZ işletmesi için: Verilen avans parasal kalem olduğu için düzeltmeye tabi tutulmaz. Bu yanıtlar, Türkiye'de kullanılan Tek Düzen Hesap Planı ve enflasyon muhasebesi uygulamalarına dayanmaktadır.
MİSTRAL LARGE a) Alınan sipariş avansının 31/12/2023 tarihli bilançoda enflasyon düzeltmesine tabi tutulması sonucu hesaplanması gereken tutar, enflasyon düzeltme faktörü ile avans tutarının çarpımı ile hesaplanır. Muhasebe kaydı ise aşağıdaki gibi olmalıdır: Avans hesabı (259): Tutar x Enflasyon düzeltme faktörü = Enflasyon düzeltmesi hesabı (696) b) XYZ işletmesi tarafından yapılan enflasyon düzeltmesi, alınan avansın enflasyon düzeltmesi ile hesaplanan tutar ile yapılmalıdır. Muhasebe kaydı ise aşağıdaki gibi olmalıdır: Enflasyon düzeltmesi hesabı (696): Tutar x Enflasyon düzeltme faktörü = Alacaklar hesabı (200 veya 299)
GPT-4o a) Avansın enflasyon düzeltmesi şu şekilde yapılabilir:

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Avansın alındığı tarih: 10/9/2023

Bilançodaki tarih: 31/12/2023

Avans Tutarı: 1.000.000,00 TL

Enflasyon Oranı (örneğin): %20

Düzeltilme Tutarı: 1.000.000,00 TL x %20 = 200.000,00 TL

Muhasebe Kaydı:

-----/-----

340 Alınan Sipariş Avansları 1.200.000,00 TL

398 Enflasyon Farkları Hesabı 200.000,00 TL

-----/-----

b. XYZ işletmesi için avansın enflasyon düzeltmesi şu şekilde yapılabilir:

Avansın verildiği tarih: 10/9/2023

Bilançodaki tarih: 31/12/2023

Avans Tutarı: 1.000.000,00 TL

Enflasyon Oranı (örneğin): %20

Düzeltilme Tutarı: 1.000.000,00 TL x %20 = 200.000,00 TL

Muhasebe Kaydı:

-----/-----

159 Verilen Sipariş Avansları 1.200.000,00 TL

398 Enflasyon Farkları Hesabı 200.000,00 TL

-----/-----

EĞİTİLMİŞ GPT-4o

a) ABC işletmesi 10/9/2023 tarihinde 1.000.000 TL nakit avans almış ve söz konusu emtia 1/2/2024 tarihinde teslim edilmiştir. 31/12/2023 tarihli bilançoda enflasyon düzeltmesi yapılırken, alınan avansın enflasyon farkı hesaplanacaktır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Avansın enflasyon düzeltilmesine tabi tutulması sonucu hesaplanması gereken tutar, enflasyon düzeltme katsayısı ile çarpılarak bulunur. Örneğin, 10/9/2023'ten 31/12/2023'e kadar olan dönem için Yİ-ÜFE (Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi) kullanılarak düzeltme katsayısı hesaplanır.

Düzeltilme Katsayısı = 31/12/2023 tarihli Yİ-ÜFE / 10/9/2023 tarihli Yİ-ÜFE

Düzeltilme Tutarı = Avans Tutarı x Düzeltilme Katsayısı

Muhasebe kaydı:

- Düzeltilme Tutarı için 340 (Alınan Sipariş Avansları) hesabına borç,
- 698 (Enflasyon Düzeltme Hesabı) hesabına alacak kaydedilir.

b. XYZ işletmesi tarafından verilen 1.000.000 TL avansın enflasyon düzeltmesi de benzer şekilde yapılacaktır.

Düzeltilme Katsayısı = 31/12/2023 tarihli Yİ-ÜFE / 10/9/2023 tarihli Yİ-ÜFE

Düzeltilme Tutarı = Avans Tutarı x Düzeltilme Katsayısı

Muhasebe kaydı:

- Düzeltilme Tutarı için 159 (Verilen Sipariş Avansları) hesabına borç,
- 698 (Enflasyon Düzeltme Hesabı) hesabına alacak kaydedilir.

Bu şekilde her iki işletme de verdikleri ve aldıkları avanslar için enflasyon düzeltmesi yaparak finansal tablolarını enflasyonun etkilerinden arındırırlar.

Tablo 11'de görüldüğü üzere, enflasyon düzeltilmesine ilişkin uygulama kapsamında soru yöneltmiş olup her dört uygulamada doğru yanıtların alınmadığı görülmektedir. Her dört uygulama sadece soruda belirtilen anahtar kelimelere yoğunlaştığı ve buna göre yanıtlamaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca muhasebe borç/alacak kodlarını yanlış verdikleri de görülmüştür. Her dört uygulamada alınan sipariş avansın muhasebe kaydını çözmeye sadece Tek Düzen Hesap Planı'nda 159-Verilen sipariş avansları ile 340 -Alınan sipariş avanslarına atıkları görülmüş olup soruda püf nokta olan 2023 elde ettikleri avansın teslim tarihi olan 2024 yılı enflasyon düzeltme farkının hesaplanmaması olgusudur. Dolayısıyla yapay zekâ araçlarının uygulama karşısındaki eksik oldukları net bir şekilde görülmektedir. Eğitilmiş GPT-4o uygulamasında da diğer uygulamalara nazaran açıklayıcı ifadeler verdiği ama uygulama karşısında yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 11'de sorulan sorunun uygulamada karşılığı şu şekildedir;

Tablo a'da yapılması gereken kayıt

-----/-----

102 Bankalar Hs. 1.000.000,00

340. Alınan Sipariş Avansları Hs. 1.000.000,00

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

-----/-----

698. Enflasyon Düzeltme Hs. 60.010,00

340. Alınan Sipariş Avansları Hs 60.010,00

....Alınan Sipariş Avansları Enflasyon Düzeltme Farkı

-----/-----

102 Bankalar Hs. 1.000.000,00

340. Alınan Sipariş Avansları Hs. 1.060.010,00

600. Yurtiçi Satışlar Hs. 2.000.000,00

649. Diğer Olağan Gelir ve Karlar Hs. 60.010,00

-----/-----

Tablo b'de yapılması gereken kayıt

-----/-----

159. Verilen Sipariş Avansları Hs. 1.000.000,00

Bankalar Hs. 1.000.000,00

-----/-----

159. Verilen Sipariş Avansları Hs. 60.010,00

... Verilen Sipariş Avansları

Enflasyon Düzeltme Farkı

698. Enflasyon Düzeltme Hs. 60.010,00

-----/-----

153. Ticari Mallar 2.060.010,00

102. Bankalar 1.000.000,00

159. Verilen Sipariş Avansları Hs 1.060.010,00

-----/-----

4.Sonuç

Yapay zekâ uygulamaları birçok alanda değişimlere yol açmıştır. Teknolojide yaşanan değişimler tüm meslekleri etkilediği gibi muhasebe mesleğini de her açıdan etkilemiştir. Çalışmanın temel amacı; yapay zekâ veri araçlarının kullanılmasıyla birlikte muhasebe işlemlerinde uygulanabilirliğini değerlendirmek üzere beş farklı yapay zekâ veri araçları olan (Gemini Pro 1.5, Claude 3.5 Sonnet, Mistral Large, GPT-4o, Eğitilmiş GPT 4o) uygulamasına teorik ve uygulama kapsamında 11 adet soru yöneltilmiş ve bilgiler değerlendirilmiştir. Alınan yanıtlar çerçevesinde ilgili analizler şu yöndedir;

Çalışmada elde edilen sonuçlar dört yapay zekâ uygulamaları çerçevesinde değerlendirildiğinde; teorik sorularda genelde benzer ya da farklı cevapların alındığı gözlemlenmiştir. Genel olarak dört yapay zekâ veri araçlarının enflasyon muhasebesi konularında yetersiz ve eksik bilgilere sahip olduğu söylenebilir. Uygulama kapsamında ise dört uygulamanın konuya ilişkin önemli derecede bilgi eksikliği veya hiç konuyla bağlantısı olmayan hesap kalemlerini karşılıklı çalıştırdığı tespit edilmiştir. Bu uygulamaların daha iyi sonuç

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

vermesi adına Eğitilmiş GPT 4.0 uygulaması da araştırmaya dahil edilerek, dört yapay zekâya doğrudan sorular yöneltilmiş, eğitilmiş GPT 4.0 uygulamasına ise öncesinde konuya ilişkin doğru kaynak ve ilgili tebliğ eklenerek soruların yanıtları karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda araştırmada istenilen yanıtların alınmasında önemli derecede konuya yönelik eksik bilgilerin olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapay zekâ veri araçları yaşamımızı her açıdan kolaylaştırmış olup muhasebe işlemlerini hızlandırdığını ya da muhasebe işlemlerinde hata paylarını azalttığı yönünde düşünülse de aslında veri araçlarına doğru bilgiler yüklenmeden uygulamalardan elde edilecek fayda kadar zararların olabileceği düşünülmektedir. O halde etken faktör insan olup muhasebe alanında verilerin işleyişinde yorum ve analiz olmadan veri araçlarının bilgi kapsamında ne aşamada fayda sağlayacağı bu çalışmayla daha net ortaya çıkmaktadır. Tüm bu bilgiler doğrultusunda, yapay zekâ veri araçlarının muhasebe işlemlerinin uygulanabilirliğinde muhasebecilerin yerini tamamen almayacağı söylenebilir. Diğer ifadeyle, yapay zekâ uygulamalarının muhasebe mesleğini her yönden değiştireceğini ancak muhasebe mesleğini tamamen ortadan kaldırmayacağını bilakis işletmede önemli kararların alınmasında muhasebecilerin daha önemli konumda olduğu yapılan bu çalışmayla bir kez daha anlaşılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlarda yapay zekâ veri araçlarının muhasebe işlemlerinde uygulanabilirliğinde teorik ve uygulama çerçevesinde hele ki gündemi bu kadar megul eden önemli bir konuda bilgi düzeyi yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, alınacak faydadan ziyade olumsuz sonuçlara neden olabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda, yapay zekâ veri araçları insan faktörüyle birlikte ilişkilendirildiğinde sınırsız faydalara sahip olacağı aşıkardır. Sonraki çalışmalarda, aynı konunun önemi daha iyi anlaşılması adına farklı yapay zekâ uygulamaları genişletilerek örnekleme dahil edilmesi ve soru sayılarının uygulama kısmında artırılması literatüre katkı sağlayacağı yönündedir.

5. Kaynaklar

- Abdulaziz, M., Jibril, R. S., & Bello, K. H. (2023). *Role of artificial intelligence in achieving organizational accounting system: a critical literature review. Journal of Management Sciences*, (5), 27-38.
- Akdoğan, N., & Akdoğan, M. U. (2018). *Büyük veri-bilişim teknolojisindeki gelişmelerin muhasebe uygulamalarına ve muhasebe mesleğine etkisi. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 18(55), 1-14.
- Arslan, E., & Baysal Artık, M. (2023). *Muhasebe meslek mensuplarının muhasebede dijitalleşmeye geçmelerini etkileyen faktörlerin gri ilişkisel analiz ile tespit edilmesi. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 23(70), 307-326.
- Aydın, R., & Ektik, D. (2023). *Yapay zeka uygulamalarının muhasebe alanında kullanılabilirliği: chatgpt ve bard örneği. Izmir Democracy university social sciences journal*, 6(2), 143-163.
- Bakarich, K. M., & O'Brien, P. E. (2021). *The robots are coming... but aren't here yet: The use of artificial intelligence technologies in the public accounting profession. Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 18(1), 27-43.
- Benbya, H., Davenport, T. H., & Pachidi, S. (2020). *Artificial intelligence in organizations: current state and future opportunities. MIS Quarterly Executive*, 19(4), 9-21.
- Buchmeister, B., Palcic, I., & Ojstersek, R. (2019). *Artificial intelligence in manufacturing companies and broader: an overview. Chapter 07 in DAAAM International Scientific Book*, 81-98.
- Cevher, E., & Aydın, Y. (2020). *Yapay zekanın şafağında sinema: morgan filmi fragmanı örneği. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 614-642.
- Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). *Artificial intelligence for the real world. Harvard Business Review*, (96), 108-116.
- Erturan, İ. E., & Ergin, E. (2017). *Muhasebe denetiminde nesnelerin interneti: stok döngüsü. Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (75), 13-30.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Gacar, A. (2019). *Yapay zekâ ve yapay zekânın muhasebe mesleğine olan etkileri: Türkiye'ye yönelik fırsat ve tehditler. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, (8), 389-394.*
- İskenderoğlu, N. (2020). *Yapay zeka teknolojilerinin muhasebeye entegrasyonu. [Erişim: 12.07.2024, <https://finansmuhendisi.net/yapay-zeka-ve-muhasebe/>].*
- Kurnaz, E., Tekbaş, İ., Bozdoğan, T., & Çetin, Ö. O. (2020). *Dijitalleşmeyle birlikte muhasebe eğitiminin muhasebe meslek mensupları açısından değerlendirilmesi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, (22), 81-96.*
- Marr, B. (2019). *Artificial intelligence in practice: how 50 successful companies used AI and machine learning to solve problems. John Wiley & Sons, Inc.*
- PKF Dergi. (2024). <https://pkf.com.tr/enflasyon-duzeltmesinde-15-soru-cevap/>.
- PWC. (2024). <https://www.pwc.com.tr/tr/gundem/enflasyon-muhasebesi.html>.
- Riedl, M. O. (2019). *Human-centered artificial intelligence and machine learning. Human Behavior and Emerging Technologies, 1(1), 33-36.*
- Ruiz Real, J. L., Uribe Toril, J., Torres, J. A., & De Pablo, J. (2021). *Artificial intelligence in business and economics research: trends and future. Journal of Business Economics and Management, 22(1), 98-117.*
- Saleh, M., Jawabreh, O. A., Al Om, R., & Shniekat, N. (2021). *Artificial intelligence (AI) and the impact of enhancing the consistency and interpretation of financial statement in the classified hotels in aqaba, Jordan. Academy of Strategic Management Journal, 20(3), 1-18.*
- www.MuhasebeTR.com. (2023). <https://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/evrenozmen/0288/>.
- Yan, X., Li, H., & Pratap, O. (2022). *Informatization teaching reform of accounting courses under modern information technology. In S. Sun, T. Hong, P. Yu, & J. Zou (Eds.), Lecture notes in electrical engineering: Vol. 895. Signal and information processing, networking and computers. ICSINC 2021. Singapore: Springer.*
- Yardımcıoğlu, M., & Şıtaç, B. (2020). *Yapay zekâ teknolojisinin muhasebe alanına yansımaları: literatür incelemesi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 342-353.*
- Yardımcıoğlu, M., Karahan, M., & Yörük, A. (2019). *Dijitalleşme ışığında muhasebe mesleğinin geleceği. Muhasebe Enstitüsü Dergisi, (61), 35-46.*
- Zhou, L. (2019). *Opportunities and challenges of artificial intelligence in the application of taxation system. Advances in Economics, Business and Management Research, (109), 201-206.*

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kıbrıslı Çağdaş Türk Kültür ve Edebiyat Tarihçisi Dostum Dr. Harid Fedai

Contemporary Turkish Cypriot Culture and Literature Historian My Friend
Dr. Harid Fedai

Prof. Dr. İsmail YAKIT¹

Özet

1930-2017 tarihleri arasında yaşamış Kıbrıslı aydın bir Türk'tür. Lefke'de doğmuş, Lefkoşa Türk Lisesi ve Ankara Gazi Üniversitesi mezunudur. Çeşitli görevlerde bulunmuş ve pek çok eser kaleme almıştır. Çalışmalarından bazıları, bazı kuruluşlar tarafından ödüllendirilmiştir. Arapça, Farsça kavram ve terkiplere âşina olduğu gibi Osmanlı Türkçesine ve aruz veznine derin bir vukûfu vardı.

Kendisini Uluslararası Türk Kültürü ve Türk Tıp Tarihi Kongreleri'nde tanıdım. Kongrelerde fırsat buldukça sohbet eder fikir alışverişinde bulunurduk. Hatta Kıbrıs'la ilgili bazı ortak projeleri de dile getirmiştik. Söz gelimi; gerekli izinleri alarak beraber Kıbrıs'ın bütün kitabe ve mezar taşlarının bir envanterini çıkarmak bunlardan biridir. Kendisi yorulma bilmeyen çalışkan bir zattı.

Tanıdığım kadarıyla kendisi dikkatli ve ciddi eserler veren bir münevverdi. Eserlerinin hatasız yayınlanmasını arzu eden biriydi. Hatta Handi divanının II. ve III. Ciltlerinin transkripsiyonunu bitirdikten sonra basılmadan önce kontrol etmem için posta ile Lefkoşa'dan bana göndermişti. Zaten çalışması oldukça mükemmel idi. Ben de arzusuna uyarak kontrol ettim ve kendisine postaladım. Sonra kendi güzel yazısıyla bazı kitaplarını imzalamış göndermişti.

Vefalı bir şahsiyetti. Ailesini kaybettiği zaman beni arayarak vefatına bir tarih düşürmemi istemişti. Ben de hem eşine hem de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruşu Cumhurbaşkanı merhum Rauf Denktaş'ın vefatına düşürdüğüm tarihleri kendisine gönderdim.

Bu bildiride Dr. Harid Fedai'nin ilmi ve edebi şahsiyeti ile beraber şairliği ve onunla ilgili anılarım da yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harid Fedai, Kıbrıs, kültür, edebiyat, şair

Abstract

¹ Akdeniz Üniversitesi (E.) Öğretim Üyesi,
ismailyakit@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

He is a Turkish Cypriot intellectual who lived between 1930-2017. Born in Lefke, he graduated from Nicosia (Lefkoşa) Turkish High School and Ankara Gazi University. He held various positions and wrote many works. Some of his work has been awarded by some organizations. He was familiar with Arabic and Persian concepts and compositions, and had a deep knowledge of Ottoman Turkish and prosody.

I got to know him at the International Turkish Culture and Turkish Medical History Congresses. We used to talk and exchange ideas at congresses whenever we had chance. We even mentioned some common projects related to Cyprus. For example; Taking the necessary permissions and making an inventory of all the epitaphs and tombstones of Cyprus is one of them. He was a tireless hard worker.

As far as I know, he was an intellectual who produced careful and serious works. He was someone who wanted his works to be published without errors. After finishing the transcriptions of the 2nd and 3rd volumes of Handi Divan, he sent it to me by mail from Nicosia for me to check before they were published. His work was already quite excellent. I checked it out at his request and mailed it to him. Then he signed some of his books with his beautiful hand writing and sent to me.

He had a loyal personality. When he lost his family, he called me and wanted me to set a date for his death. Then, I sent him the dates that I had both his wife and the death of Rauf Denktaş, the deceased President of the Turkish Republic of Northern Cyprus.

In this paper, along with Dr. Harid Fedai's scientific and literary personality, his poetry and my memories about him will also be included.

Anahtar Kelimeler: Harid Fedai, Cyprus, culture, literature, poet

1. Harid Fedai Kimdir?

1. 1. Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Ahmet Harid olup, Ahmet Peykan adıyla da yazılar yazmıştır.

12 Ekim 1930'da Lefke'de doğmuştur

1948-49 Lefkoşa'daki Lise öğrenimini tamamladı

1949-51 Karadağ-Lefke bölgesindeki Kıbrıs Maden Şirketi'nde (CMC) teknik ressam yardımcılığı yaptı,

1951-53 Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Türkçe Bölümü'nü bitirdi

1953-56 Baf Türk Koleji'nde öğretmen ve Yurt Müdürü olarak çalıştı

1956-1960 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu

1960-63 Kıbrıs Eğitim Dairesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Müfettişliği, yanı sıra Türk Öğretmen Koleji'nde öğretmenlik yaptı

1963-1968 Kıbrıs Cumhuriyeti Radyo Televizyon Kurumu'nda (KRYK) çalıştı.

1964-68 Lefke Sancak Radyosu Müdürlüğü,

1969-71 Bayrak Radyosu Program Amirliği ve

1972-83 İdari İşler Müdür Yardımcılığı mevkilerinde bulundu.

1976 Bayrak Televizyonu'nun kuruluş sürecinde müdürlük görevini de üstlendi.

(1983-88) Kamu Hizmeti Komisyonu Dairesi'nde bir süre çalıştıktan sonra üst-kademe yöneticiliğinden emekliye ayrıldı.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Emekliliğinden sonra Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim görevlisi ve bu üniversitenin Kıbrıs Araştırma Merkezi üyeliği yaptı.

Harid Fedai, özellikle Kıbrıs Türk Kültürü üzerine yaptığı araştırmaları ve şiirleriyle tanınmakta olup, 1985'ten bu yana Kıbrıs, Türkiye ve başka ülkelerde ulusal ve uluslararası birçok kongre ve toplantılara katılarak bildiriler sunmuştur. Hem Kıbrıs hem de Türkiye'de araştırma-inceleme yazıları yayımlanmıştır. Pekçok kitap yazmış ve bunların çoğu KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkmıştır. Şiirlerini Koza (1997) adlı kitapta toplamıştır. Ahmet Peykan takma adıyla yayımladığı taşlama/mizah şiirleri kitaplaşmış değildir. 1987'de (Haşmet Gürkan'la birlikte) Türk Bankası Kültür-Sanat Ödülü'nü almıştır.

1998'de İstanbul Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Bilim Ödülü'ne layık görülmüştür.

2002'de İstanbul Türk Kültürüne Hizmet Vakfı tarafından Türk Dünyası Türk Dili Şeref Ödülü,

2008'de İLESAM Şeref Ödülü,

2010'da KKTC Dış Basın Birliği Medya Başarı Ödülü almıştır.

Ayrıca Türk Dil Kurumu'nun Haberleşme Üyeliği de yapmıştır.

Biyografisi; Türkiye'de yayımlanmış önemli *Kültür ve Edebiyat Ansiklopedilerinde*, ayrıca Ahmet Buran tarafından yayımlanmış *Türkiye Dışındaki Türk Dünyası Türkologları* adlı eserde yer almıştır.

Harid Fedai Bey, evli ve iki çocuk babasıdır.

Kendisi ve çalışmalarıyla gurur duyduğumuz Ahmet Harid Fedai Ağabey, 13 Ekim 2017 Cuma sabahı Lefkoşa Yakın Doğu Hastanesi'nde hayata gözlerini yummuştur. Allah rahmet eylesin.

Harid Fedai'nin yayımlanmış çok sayıda makalesi ve bildirilerinin yanı sıra sadece yayınlanmış kitaplarının sayısı 40'tan fazladır. Kaynaklarda yer alan bilgiler, tarafımızdan harmanlanmış ve kronolojik sıraya alınmıştır:

1.2. Yayımlanmış Kitapları

1. Zenda Mahkûmları (*The Prisoner of Zenda*, Anthony Hope), İstanbul 1952.
2. Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı, İstanbul, 1986
3. Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, Şiirler, Lefkoşa 1987
4. Kıbrıslı Âşık Kenzî Divanı, I, İstanbul, 1989
5. Kıbrıs Tarihçesi, Ârif Dede, Ankara, 1991
6. Kıbrıslı Âşık Kenzî Divanı, II, Ankara, 1993,
7. Kıbrıslı Âşık Kenzî Divanı, III, Ankara, 1993,
- 8-Rûh-i Mecnûh, (Bekir Azgın ile birlikte) Kaytaz-zâde Nâzım Efendi, 1993,
9. Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs, Pîrî Efendi ve Kıbrıs Tarihçesi, Ârif Dede, Ankara 1997
10. Kıbrıs Sanayi Mektebi, Ankara 1997
11. Lefkoşe Mevlevihânesi, (Mustafa Haşim Altan'la birlikte) Ankara 1997.
12. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-9: Kıbrıs Türk Edebiyatı, Ankara 1997,
13. Koza (Şiirler), Harid Fedai, İstanbul, 1997
14. Kıbrıs Efsâneleri, Hikmet Afif Mapolar, Lefkoşa, 1997
15. Adsız Kitap, Müsevvid-zade Avukat Osman Cemal, (Haz. H. Fedai, İng.Çev.Fuad Memduh) : The Book Without Title, Ankara 1997
16. Kıbrıs Târîhi, Zîver Bey, Ankara 1999
17. Hatıralar, (Fâdıl Niyazi Korkut ile beraber), Magosa –Kıbrıs, 200018. Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, Şiirler,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

İlâveli İkinci Baskı, Lefkoşa 2000

19. Anı Yaşantı, Dr. Hâfız Cemal Lokmanhekim, İstanbul 2000

20. Kıbrıs Türk Kültürü. Bildiriler-I, Ankara 2003

21. Başhâkim Zekâ Bey, Lefkoşa 2002

22. Handî Dîvanı-I Gazeller, Ankara 2003

23. Kıbrıs Türk Kültürü, Bildiriler-II Ankara 2003

24. Cümel-i Müntehâbe-i Kemal, Ankara 2003

25. 25. Yâdigâr-ı Muhabbet, (İngilizce'siyle birlikte) Kaytaz-zâde Nâzım, 3 cilt, Lefkoşa 2004

26. Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler-I, Lefkoşa 2005

27. Eski Şeyler, Ahmed Râik, Lefkoşa 2006

28. Avrupa'da Seyahat Hatıraları, (Nazım. H. Polat'la Ortak Çalışma) Dr. Şerafeddin Mağmumi, İstanbul 2008

29. Silik Sayfalar, Harid Fedai'nin Anıları, Derleyen: Amber Eker Avcı, Sivil Savunma Teşkilât Başkanlığı Yayını:3, Lefkoşa 2009

30. Divân-ı Şeyh Mustafa Zekâyî, (Oruç Baba), Ankara 2009

31. Eyyâm-ı Girîzân, Manastırlı Behâe'd-dîn Beğ, Lefkoşa 2010

32. Kuş-Hasanlar, nâm-ı diger, Hasan –Bulliler, Kıbrıs'ın Eşkiyâsı, Lefkoşa 2011

33. Tesâlyâ'da Bir Cevlân ve Dört Aylık Seyâhatım, Süleyman Tevfik, 1899 (1315)-Lefkoşa, 2011

34. Türk Toprağında, Dr. Ignác Kúnos, Budapeşte 1911, (ortak çalışma), Ankara 2011

35. Örnekleriyle Kıbrıs Türk Basın Tarihi I (Ahmet An ile birlikte ortak çalışma), Lefkoşa 2012

36. Rodos Târîhi, Ziver Bey. Ankara 2013

37. Handî Dîvanı 2. Kitap. Ankara 2013

38. Yaşar Nezihe, İzmir 2014

39. Kâmil Paşa'nın A'yân Re'îsi Sa'îd Paşa'ya Cevâbları, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2016.

40. İrtifâ 'Risâlesi, (Ortak Çalışma) Lefkoşa 2017

41. Harid Fedai Armağanı. İnce Bir Adamın Uzun Hikâyesi. Hazırlayan Orhan Kemâl Tavukçu, Rize 2013.

42. Kıbrıs Türk Kültürü Bildirileri

43. Kıbrıs Türk Kültürü Makaleleri

Son iki kitabı isimlerinden de anlaşılacağı gibi, Kıbrıs'la ilgili bildiri ve makalelerinin bir araya getirilmiş ve kitaplaştırılmış şeklidir.

1.3. İlmi ve Edebi Şahsiyeti

Harid Fedai, tek cümle ile ifade etmek gerekirse, Kıbrıs Türklerinin tarih, kültür ve edebiyat hafızasıdır diyebiliriz. Durmadan, dinlenmeden okumayı seven, araştıran, Türklere ait özellikle Kıbrıs Türklerine ait folklor, şiir, kültür ve edebiyat olarak ne varsa günümüz insanına aktarmayı kendisine bir görev bilen değerli bir şahsiyettir. Hatta Oğuz Karakartal Hoca'nın da dediği gibi:

"Kendi ifadesiyle Harid Fedai, askeri kanat altından ve BRT'den emekli olup ayrıldıktan sonra sivil yaşantıya geçtiğinde, yaklaşık 50 yaşlarında Kıbrıs Türk kültür, tarih ve edebiyatı araştırmacılığına yönelmiştir. Bu esnada karşılaştığı en büyük sorun; arşiv belge eksikliği ve yapılmış araştırmaların, kitapların bulunmayışındır. O, 'bizden önceki kuşak tek bir taş oturtmamıştı. Kıbrıs Türk kültür ve edebiyatı üzerine belgeleri, kitapları bulmak dedektif gibi peşlerinde koşmak ve en sonunda bulduklarımızı kitaplaştırmak ve tanıtmak bize düştü' der. Savaşlar, göçler, Rum-İngiliz oyunları karşısında masa başına oturamayan Kıbrıs Türkleri Harid Fedai hocamız sayesinde geçmişine, tarihine ve belleğine ait değerlere yeniden kavuşmak imkânı bulmuştur. Bu bağlamda bir bellek, hafıza işlevini gören Harid Fedai Bey, son kırk yılına adanmış Kıbrıs Türk kültür ve edebiyat araştırmacılığıyla Kıbrıs Türk kültürünün ulu cınarı olur...Onun sık sık tekrarladığı bir cümlesi vardı: 'Benim

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

amacım, köklerimizden dayandığı Anadolu'ya. Türkiye'ye Kıbrıs'ta da bir Türk kültür ve edebiyatı bulunduğunu tanıtmak, hatırlatmaktı ve sanırım bunda da başarılı oldum."

O gerçekten, Hem Ankara Gazi Terbiye'de hem de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okuduğundan son devir Türk edebiyatının ölümsüz isimleri diyebileceğimiz büyük üstadların elinde yetişmiş olmanın gururunu yaşıyordu. Özellikle, Mustafa Nihad Özen, Mehmet Kaplan, Ahmet Caferoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ali Nihad Tarlan, Fahir İz ve Reşit Rahmeti Arat, Mecdu Mansuroğlu, Janos Eckmann(*Silik Sayfalar*, s. 61) vb gibi hocaların rahle-i tedrisinden geçmişti. Bu sebeple o, yanlış cümle kuranları, imla işaretlerine pek dikkat etmeyenleri, intihal gibi ahlak dışı davranışları, yanlış kaynak verenleri hiç mi sevmezdi. Bu sohbetlerinde sık sık dile getirirdi. (Bkz. *Üstad HaridFedai...*)

Müşterek dostumuz Emekli Prof. Dr. Fuat Yöndemli Bey de henüz yayımlanmamış hatıralarından Harid Fedai ile ilgili olan sayfaları ve bazı fotoğrafları bana e- posta ile lütfetti.Oradan aldığım küçük alıntılarda onun ilmi şahsiyetini ve Türk Kültürüne olan vukufunu ve sohbetinin ne kadar da tatlı olduğunu görebiliriz.

"Onunla tanışıp dost olmak bana çok şeyler kazandırdı, dünyaya bakış açımı, ufkumu genişletti.Çok derin bir iç alemi vardı, kendisini saatlerce dinlerdim. Hafızasında çok sayıda divan şiiribulunuyordu, hem de hiç Kıbrıslı şivesine kaçmadan, imale ve zihafıların hakkını vererek ne kadar tathokurdu...Ömrünün son yıllarına kadar Kıbrıs'ta üstadımın kültür ve eğitim çalışmalarından uzak kalmadığını,Kıbrıs'ta açılan üniversitelerde öğretim üyeliği yaptığını biliyorum. Hatta onun Türkçeyi kusursuz,aksansız, mükemmel bir diksiyonla konuştuğunu gören ve Türkiye'den üniversite tahsili için Kıbrıs'agelen talebelerin, onu Türkiye'de doğup büyümüş bir "Türkiyeli" sanarak, yerli halkla yaşadıkları bazıolumsuzlukları ona dert yandıklarını, ama onun orta yolu bularak Kıbrıslı Türkler hakkındakidüşüncelerini restore ettiğini bana anlatmıştı...Doğrusunu isterseniz, üstadım Harid Fedai'nin uful'ünden sonra artık toplantıların o eski tadı kalmadı.Ne Türk Kültürüyle, folkloruyla ilgili olanların, ne Tıp Tarihiyle ilgili olanların..."

Ben de bu toplantılarda, hepsi olmasa da bir kısmında bilimsel tartışmalarda ve sohbetler de Harid Bey'le beraber bulundum. Artık onsuz toplantıların tadının kalmadığı hususunda Yöndemli kardeşimle hemfikirim.

2. Nasıl Tanıştık

İsmi ve bazı eserlerini daha önceden duysam da Harid Fedai Bey'le ilk defa, hafızam beni yanıltmıyorsa 2005 yılında Ankara'da Uluslararası bir kongrede tanıştım. Tanışmamız şöyle oldu. Kaldığımız otelde bir akşam yemeğinden sonra Merhum Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Ağabey ile baş başa çaylarımızı içiyor ve sohbet ediyorduk. Harid Bey elinde kendisinin hazırladığı ve 2. Baskısı yapılan bir adet Kıbrıs *Müftüsü Hilmi Efendi'nin Şiir Kitabı* ile geldi. Ali Haydar Bey'e imzalamış ona verdi. Ali Haydar Ağabey, bana "Harid Bey'le tanışmıyor musun?" dedi. Ben de" ismini duydum hatta bazı yazılarını okudum ama şahsen tanışmıyoruz" dedim. Benim adımları Harid Bey'e söyleyince, Harid Bey, benimle tokalaştı ve "ben de tanıştığımıza çok memnun oldum. Şair Yakut'u ve onun *Türk-İslam Kültürü'nde Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme* adlı eserin yazarını tanımaktan mesrur oldum" şeklinde ifadelerde bulundu. Derin bir literatür bilgisi vardı. İkimiz de birbirimizi eserlerinden tanıyor ama vicahen hiç karşılaşmamıştık. Bana da Hilmi Efendi kitabından imzalamak istedi ama tanıdıklara getirdiğinden elinde yoktu. Bizimle biraz oturdu. Sohbet ettik ve sonra ayrıldı.

O tarihten sonra Ankara ve Konya gibi şehirlerde Türk Kültürü ve Türk Tıp Tarihi vb. Uluslararası Kongre ve Sempozyumlarda karşılaştık ve sohbet ettik. Karşılıklı fikir alışverişlerinde bulunduk. Konya'da bir sempozyumda, bir ara kendisine" emekli oluşuna tarih düşüreyim" dedim. Sonra ona kendi el yazımıla tarihi tanzim edip verdim. Çok mutlu olmuştu. Tarih şöyleydi:

Dr. Harid Fedai'nin Emekliliğine Tarihtir:

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

01 Nisan 1988

Kıbrıs'ta kırk yedi yıl devlet hizmetinde

Yöneticilik yapıp sarfetti mesai

Yakut'a söyledi tarihi gelip üçler:

"Bugün mütekeid olmuş Harid Fedai"

1985+3= 1988

فدائی خرید اولمش متقاعد کون بو

Harid Fedai, Dünyadaki Türkologları da çok yakından tanırdı. Onlar da Harid Fedai'yi tanırlar ve bu toplantılarda onunla sohbet ederlerdi. Kendisi Divan edebiyatına bihakkın vakıftı. Ezberinde oldukça hikmetli şiirler vardı. Yeri geldikçe okurdu. Sık sık tekrar ettiği Tokatlı Aşık Nuri'nin bir dördlüğü yol gösterici nitelikteydi:

Kıymet mi biçilir cevher taşına

Kâmilce bir sarraf karışmayınca

Kimse üstad olmaz kendi başına

Bulup erbabını danışmayınca

Kongrelerdeki ikili sohbetlerimizde; Kıbrıs'la ilgili bazı **ortak projeleri** de dile getirmiştik. Söz gelimi; gerekli izinleri alarak beraber Kıbrıs'ın bütün Osmanlı Dönemi kitabe ve mezar taşlarının bir envanterini çıkarmak bunlardan biriydi. Ben teklif etmiştim. Kabul etmişti. İlgililerle görüşeceğini söylemişti. Kendisi yorulma bilmeyen çalışkan bir zattı.

Tanıdığım kadarıyla kendisi dikkatli ve ciddi eserler veren bir münevverdi. Eserlerinin hatasız yayınlanmasını arzu eden biriydi. Hatta *Kenzi Divanı*'nın II. ve III. Ciltlerinin transkripsiyonunu bitirdikten sonra basılmadan önce kontrol etmem için posta ile Lefkoşa'dan bana göndermişti. Zaten çalışması oldukça mükemmel idi. Ben de arzusuna uyarak kontrol ettim ve kendisine postaladım. Sonra kendi güzel yazısıyla bazı kitaplarını imzalamış göndermişti. Ben de ona imsalı bazı kitaplarımı yollamıştım.

Kendisi kibar ve nezih bir insan olduğu kadar, yazısı da son derece güzeldi. İtina ile yazdığı belliydi. Kitapları imzalarken mutlaka « İsmail Yakıt Bey» diye hitap ediyor;

«Kıbrıs'tan bir hatıra»,

«bol esinli günler dileğiyle»

«Sağlık-esenlik dileklerle»

«Sevgiler, saygılar, selamlar» gibi kullandığı ifadeler de sevgi ve saygı dolu olup kısa ve özlyüdü.

Ev veya iş adresi yerine Posta Kutusu kullanırdı. Lefkoşa 193 Kıbrıs onun haberleşme adresi idi.

Birgün beni telefonla arayarak üzüntülü bir sesle kaybettiği eşine bir tarih düşürmemi istedi. Mezar taşına da yazdırmayı düşündüğünü de söylemişti. Ben de Peki Ağabey dedim ve üzerinde çalışarak bir tarih düşürdüm. Sevgili kızı İley Fedai Taşkın Hanımefendi'nin e-posta adresini vererek oraya göndermemi istemişti. Ben de şu tarihi düşürüp göndermiştim...

İşık Fedai'nin Vefatına Tarihtir:

27 Kasım 2010

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Ehibbadan Harid bey'in muhterem zevcesi

Göçmüş bugün Rab, nar-ı cahîminden dûr ede

Vefatını işiten Yakut söyledi tarih:

"İzid, Işık Hanım'ın kabrini pür-nur ede"

2010

ایزد، ایشیق خانمک قبرینی پور نور ایده

Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurusu Cumhurbaşkanı merhum Rauf Denktaş'ın vefatına da düşürdüğüm tarihleri kendisine gönderdim. Sonra beni tekrar arayarak; Bu tarihi ilgililere vereceğini ve kendisi için yaptırılacak anıt mezarın bir yerine yazılmasını isteyeceğini de belirtmişti.

Rauf Denktaş'ın Vefatına Tarihtir:

13 Ocak 2012

Bir büyük dava adamıydı o, gitti bu cihandan

Arkasından sel gibi aksa da revadır gözyaşı

Seksen sekiz yıllık ömründe hiç durmayıp çalıştı

Bilgide ferasette olmuştu liderlerin başı

Bir devlet kurarak yedi düvele karşı korudu

Minnetler borçludur ona Kıbrıs'ın toprağı taşı

Biçare Yakut dua edip söyledi tarihini:

"El-Ahad, cennette mukim eyleye Rauf Denktaş'ı"

1433 H. 2012

الاحد ، جنتده مقیم ایلیه رؤف دنکطاشی

Nihayet Harid Hoca'dan pek haber alamaz olmuştum. Müşterek tanıdığımız birkaç arkadaşına sordum. Onlar galiba hastamış dediler. Nihayet acı haberi basından öğrendim ve her sevdiğimiz dostumuza olduğu gibi onun aramızdan ayrılışına da bir tarih düşürdüm. Mikanı cennet olsun.

Dr. Harid Fedai'nin Vefatına Tarihtir:

13 Ekim 2017

Kıbrıs'ın mümtâz bir evlâdıydı rihlet etti

Arkasından hayr ile anılsın her vakit

Sütun-ı âhı arşa çıktı Yakut'un tarih:

"Eyle mesken cennetinde Harid'i Yâ Mumî!"

2023-6= 2017 M.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ایله مسکن جنتگده خریدی یا ممیت

3. Kaynaklar

“Harid Fedai”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 4, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2004, s. 33-34

Gülensoy, Tuncer, “Harid Fedai”, *Türkiye Türkologları ve Türk Diline Hizmet Verenler*, 1, Akçağ Yay., Ankara, 2012, s. 369

Karakartal, Oğuz, “Üstad Harid Fedai’nin Ardından”, 12 Nisan 2021.

Kaya, Ceval, “Nekroloqlar, Harid Fedai”, *Türkolojiya*, No, 4, Bakı, 2017, s. 100

Özaşık, Orkun, Harid Fedai’nin Kıbrıs Gazetesi’nde Yayımlanmış “Eski Basınıımızdan Başlıklı Köşe Yazıları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (Academic Journal of History and Idea)* C. 10, S. 5, Ekim, 2023

Tan, Nail, “Yitirdiklerimiz Ahmet Harid Fedai”, *Türk Dili*, Sayı, 791, Kasım, 2017; s. 107-108

Tural, Ayşe, “Harid Fedai”, *Kıbrıs Türk Edebiyatından...*, 2020
(<https://www.starkibris.net/index.asp?haberID=197240>), erişim tar. 02.10.2024),

Yalçın, Murat, “Harid Fedai”, *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, C. 1, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 210, s.,431

Yetiştı, Oğuzhan, “Ömrünü Kıbrıs Araştırmalarına Adayan Bir İsim: Harid Fedai”, *Kardeş Kalemler*, S. 157, 2020, (<https://www.kardeskalemler.com/yazi/omrunu-kibris-arastirmalarina-adayan-bir-isim-harid-fedai-64e5cd822b952>), Erişim tar. 02.10.2024)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

AB, BRICS, TDT: Kurumsal Bir Karşılaştırma

EU, BRICS, OTS: An Institutional Comparison

Emir YILMAZ¹, Muhammed Çağrı TURHAN²

Özet

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), giderek etki düzeyi artan uluslararası bir örgüttür. Temelleri 1992 Ankara Bildirisi'ne dayanmaktadır. Ankara Bildirisi'yle Orta Asya'daki Türk devletlerinin Batı tarzı diplomasi ve serbest piyasa ekonomisine geçişlerin önü açılmıştır. 2010 yılına kadar düzenli olarak toplantılarını sürdüren devletler imzaladıkları anlaşmalar ve bildirimlerle iş birliğini güçlendirmiştir. 2010 yılında gerçekleştirilen İstanbul Zirvesi'yle birlikte "Türk İşbirliği Konseyi Sekreteryası" kurulmuş ve topluluk "Türk Konseyi" adını alarak devletlerarası bir iş birliği kurumu haline gelmiştir. 2021'de yapılan İstanbul Zirvesi'nde konseyin ismi "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak güncellenmiştir. Bu iş birliği örgütünden devletlerarası teşkilata geçiş adımı olarak ele alınmaktadır. Günümüze kadar geline süreçte yapılan zirvelerle birlikte iş birlikleri giderek artmıştır. Avrupa Birliği (AB) temelleri 1951'e dayanan dünya üzerindeki en kurumsal devletlerarası entegrasyon örneği olarak dikkat çekmektedir. BRICS ise 2006 yılında temelleri atılmış uluslararası bir örgüttür. Soğuk Savaş sonrası Rusya Federasyonu tarafından ilk adımları atılan organizasyon daha çok ekonomik manada bileşik bir örgüt olarak kurumsallaşmaktadır. Bu çalışmada, TDT, AB ve BRICS'in kurumsal yapıları yakın plana alınacaktır. Çalışmanın temel amacı, TDT'nin uluslararası bir örgüt olarak iki kuruluştan hangisine daha yakın bir kurumsal süreç takip ettiğini tespit edebilmektir. Bu amaç doğrultusunda araştırma soruları; "AB, BRICS ve TDT'nin kurumsal yapılarının nasıl olduğu?", "AB ve BRICS'in uluslararası örgüt sınıflandırmalarında ne tür kuruluş oldukları?", "TDT iki yapıdan hangisine kurumsal olarak daha yakındır?" şeklinde belirlenmiştir. Bu araştırma yapılırken yöntem olarak; Literatür taraması, tarihsel metot, doküman inceleme ve karşılaştırmalı metot gibi nitel ve betimlemeye dayalı yöntemler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ulaşılan başlıca sonuçlar olarak ise şunlardan bahsedilebilir: Her üç yapı da kendi üyelerinin ihtiyaçlarına göre şekillenmiş olsa da AB'nin kurumsal yapısı daha karmaşık ve kapsamlıdır, BRICS ve TDT ise şu an itibarıyla daha dar kapsamlı bir iş birliği modeline sahiptir. TDT'nin gidişatı açısından ise AB'nin kurumsallaşma sürecine benzer bir gelişim içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Avrupa Birliği, BRICS, Kurumsal Yapı, Karşılaştırmalı Analiz

Abstract

¹ Sakarya Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi
emiryilmaz54@icloud.com

² Sakarya Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi
muhammed.turhan@ogr.sakarya.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

The Organization of Turkic States (OTS) is an international organization that is increasing its influence. Its foundations date back to the 1992 Ankara Declaration. The Ankara Declaration paved the way for the transition of the Turkic states in Central Asia to Western-style diplomacy and free market economy. The states, which continued their regular meetings until 2010, strengthened their cooperation with the agreements and declarations they signed. With the Istanbul Summit held in 2010, the “Turkic Cooperation Council Secretariat” was established and the organization took the name “Turkic Council” and became an interstate cooperating institution. At the Istanbul Summit held in 2021, the name of the council was updated to “Organization of Turkic States”. This cooperation organization is considered as a transition step to an interstate organization. Cooperation has gradually increased with the summits held until today.

The European Union (EU) stands out as the most institutional example of interstate integration in the world, dating back to 1951. BRICS is an international organization whose foundations were laid in 2006. The organization, whose first steps were taken by the Russian Federation after the Cold War, is institutionalized as a more economically complex organization.

In this study, the institutional structures of OTS, EU and BRICS will be taken into consideration. The main purpose of the study is to determine which of the two organizations OTS has a closer institutional process as an international organization. In line with this purpose, the research questions were determined as; “What are the institutional structures of the EU, BRICS and OTS?”, “What kind of organizations are EU and BRICS in their international organization classifications?”, “Which of the two structures is OTS institutionally closer to?”. Qualitative and descriptive methods such as literature review, historical method, document review and comparative method were used as methods in this research. The main conclusions reached as a result of the study can be mentioned as follows: Although all three structures are shaped according to the needs of their own members, the institutional structure of the EU is more complex and comprehensive, while BRICS and OTS currently have a narrower cooperation model. In terms of the course of OTS, it is possible to say that it is in a development similar to the institutionalization process of the EU.

Keywords: Organization of Turkic States, European Union, BRICS, Institutional Structure, Comparative Analysis

1. Giriş

Uluslararası örgütler, iki veya daha fazla ülkenin katılımıyla oluşturulan, genellikle devletler veya hükümetler arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlamayı amaçlayan yapılardır (Archer, 1992: 17). Bu örgütler, küresel veya bölgesel düzeyde faaliyet göstermektedirler. Çeşitli alanlarda (ekonomi, güvenlik, insan hakları, çevre, kültür vb.) çalışabilirler. Uluslararası örgütler, barışın korunması, ekonomik kalkınma, insani yardımlar ve hukukun üstünlüğünün teşviki gibi konularda önemli roller üstlenmektedirler (Baylis, Smith & Owens, 2020). Çalışmanın temel amacı Avrupa Birliği (AB), BRICS ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) yakın plana alınarak TDT’nin uluslararası bir örgüt olarak iki kuruluşun hangisine daha yakın bir kurumsal süreç takip ettiğini tespit edebilmektir.

AB, temelleri 1951 yılına dayanan, dünya üzerindeki en kurumsal devletlerarası entegrasyon örneği olarak dikkat çekmektedir. Avrupa kıtasındaki siyasi, ekonomik ve ortak hukuk düzeniyle üyeler arasındaki iş birliğini artırmayı hedefleyen bölgesel bir örgüttür (Çalış & Özlük, 2018). BRICS ise temelleri 2006 yılında atılmış bir uluslararası örgüttür. Soğuk Savaş sonrası Rusya Federasyonu tarafından ilk adımları atılan organizasyon Batı merkezli uluslararası düzene alternatif bir yapı oluşturmayı amaçlamaktadır (Stunkel, 2020). TDT, bağımsız Türk Devletleri arasında ortak kurumsal bir çatı altında iş birliğini tesis etmek için uluslararası bir örgüt olarak 2009 yılında “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” adıyla kurulmuştur (Yılmaz, 2024).

Samuel Phillips Huntington (1927-2008), Amerikalı bir siyaset bilimcidir. Çeşitli Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hükümet kurumlarına danışmanlık yapmıştır. ABD dış politikası üzerine önemli bir siyasi

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

yorumcudur. Harvard ve Columbia üniversitelerinde akademik kariyerini sürdürmüştür (Betts, 2024). Huntington, 1965'te yazdığı "Political Development and Political Decay" adlı makalesi ve 1968'de yazdığı "Political Order in Changing Societies" adlı kitabı kurumsallaşmayı incelemektedir (Huntington, 1965; Huntington, 1968). Siyasal gelişim, siyasi örgüt ve yöntemlerin gelişmesi ve kurumsallaşmasıdır (Huntington, 1965: 64). Kurumsallaşmanın merkezinde bulunan kurum, görev tanımı belirlenmiş ve belli bir amaç doğrultusunda bir bütün sağlamış yapıdır (Toptancı, 2010: 251). Kurumsallaşma; bir kurumun kişi-merkezinden çıkması, yönetimin yöneticileri değişmesine rağmen aksamaması, yenilenebilmeleri ve bağımsız kararlar alıp yöntemler kullanabilmeleridir (Bezirci, 2015: 2; Tanta & Akıncı, 2018 :124). Huntington, kurumsallaşmayı uyulanabilirlik, karmaşıklık, özerklik ve tutarlılık ile tanımlar (Huntington, 1968: 12).

Çalışmada Huntington'un kurumsallaşma ölçeklerinden *uyulanabilirlik* ve *karmaşıklık* kullanılacaktır. Özerklik ve tutarlılık ise çalışmanın dışında tutulacaktır. Huntington, özerkliği, siyasi örgütlerin sosyal gruplar ve çevresel etkilerden bağımsız bir şekilde işlev görebilme yeteneği olarak tanımlar (Huntington, 1968). Ancak uluslararası örgütler, doğası gereği üye devletlerin çıkarlarına bağımlıdır ve bağımsızlıkları sınırlıdır. Bu durum, özerklik kavramının daha çok devlet kurumları veya siyasi partiler gibi ulusal düzeyde faaliyet gösteren yapılara uygun olduğunu göstermektedir. Özellikle Huntington'ın özerkliği açıklarken kullandığı darbe ve rejim değişikliği örnekleri de bunu gösterir. Diğer yandan tutarlılık, kurum içi uyum ve fikir birliğini ifade eder (Huntington, 1968). Uluslararası örgütler için bu ölçek oldukça önemli olsa da analiz edilmesi hem zordur hem de daha kapsamlı bir veri ve iç dinamiklerin detaylı incelenmesini gerektirir. Bu nedenle, çalışmada tutarlılığı değerlendirmek, mevcut metodolojik ve veri kısıtlamaları nedeniyle mümkün görülmemektedir.

Bu çalışmada, TDT, AB ve BRICS'in kurumsal yapıları yakın plana alınacaktır. Çalışmanın temel amacı, TDT'nin uluslararası bir örgüt olarak iki kuruluşun hangisine daha yakın bir kurumsal süreç takip ettiğini tespit edebilmektir. Bu amaç doğrultusunda araştırma soruları; "AB, BRICS ve TDT'nin kurumsal yapılarının nasıl olduğu?", "AB ve BRICS'in uluslararası örgüt sınıflandırmalarında ne tür kuruluş oldukları?", "TDT iki yapıdan hangisine kurumsal olarak daha yakındır?" şeklinde belirlenmiştir. Bu araştırma yapılırken yöntem olarak; Literatür taraması, tarihsel metot, doküman inceleme ve karşılaştırmalı metot gibi nitel ve betimlemeye dayalı yöntemler kullanılmıştır.

2. Avrupa Birliği

AB, ekonomik ve siyasi entegrasyonu teşvik etmek ve Avrupa kıtasında kalıcı bir barış ortamı oluşturmak amacıyla 1993 yılında Maastricht Antlaşması ile kurulmuştur. Bu antlaşma, yalnızca bir ekonomik iş birliği modelinin ötesine geçerek, Avrupa'da ortak bir pazarın yanı sıra ortak dış politika, güvenlik politikaları ve vatandaşlık kavramlarını da içeren bir entegrasyon hedefini ortaya koymuştur (Baylis, Smith & Owens, 2020).

Şekil 1

AB Bayrağı

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

(AB, 2020)

2.1. Tarihçesi

AB'nin kökleri, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinin ardından Avrupa'da barış ve istikrarı sağlama hedefiyle kurulan iş birliği düzenine dayanmaktadır. Savaş sonrası dönemde liderler, ülkeler arası iş birliğinin, özellikle de kömür ve çelik gibi savaşın hammaddelerini kontrol altına almanın, yeni bir savaşı engelleyebileceği inancıyla hareket etmişlerdir. Bu bağlamda, 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuş, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg bu topluluğun ilk üyeleri olmuştur (European Union, 2023).

2.2. Kurumsal Yapısı

AB kurumsal yapısı, farklı işlevlere sahip çeşitli kurumların bir araya geldiği bir sistemden oluşmaktadır. Avrupa Komisyonu, AB'nin yürütme organı olarak yasa tekliflerini hazırlamaktadır. Avrupa Komisyonu'nun bir diğer özelliği, çoğu uluslararası örgütten farklı olan ulusüstü yapısı sayesinde, üye ülkelerin çıkarlarından ziyade AB'nin genel çıkarlarını temsil etmesidir. Avrupa Parlamentosu, halk tarafından doğrudan seçilen üyelerden oluşur ve yasama sürecine katılmanın yanı sıra bütçe üzerinde denetim yetkisine sahiptir. Avrupa Konseyi, üye ülkelerin liderlerinden oluşan bir yapı olarak AB'nin genel politika yönelimlerini belirlerken, Avrupa Birliği Konseyi (Bakanlar Konseyi) üye devletlerin hükümet temsilcilerinden meydana gelir ve Avrupa Parlamentosu ile birlikte yasa tasarılarının kabul edilmesi sürecinde çalışır. Avrupa Adalet Divanı, AB hukukunun uygulanmasını denetlemek ve hukuki anlaşmazlıkları çözmekle görevlidir. Son olarak, Avrupa Merkez Bankası, Euro bölgesinin para politikalarını belirleyerek ekonomi istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır (European Union, 2023).

3. BRICS

BRICS; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın oluşturduğu uluslararası bir iş birliği platformudur. Platformun temelleri 2006 yılında Rusya'nın önerisiyle atılmış olup, ilk resmi zirvesini 2009 yılında gerçekleştirmiştir (BRICS Portal, Tarih Yok). BRICS'in amacı, gelişmekte olan ülkeler için güçlü bir temsil sağlamaktır. Üye ülkeler, küresel finansal düzenlemeler, ticaret, enerji ve kalkınma alanlarında iş birliğini artırmayı hedeflemektedir. Yeni Kalkınma Bankası ve BRICS Rezerv Düzenlemesi gibi yapılar aracılığıyla ekonomik dayanışmayı pekiştirmektedir. BRICS'in faaliyetleri, uluslararası hukuk ilkeleri, açıklık ve pragmatizm gibi prensiplere dayanmaktadır. (Stuenkel, 2020; Ferragamo, 2024). Ekonomik

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

kalkınma, çok taraflılık, üyeler arası dayanışma³ ve küresel yönetim reformu⁴ örgütün amaçlarıdır (Curtis, 2024: 18).

Şekil 2 BIRCS 2024 Rusya Dönem Başkanlığı Logosu

(BRICS-Russia, 2024)

3.1. Tarihçesi

2001'de Goldman Sachs Küresel Ekonomik Araştırma Başkanı Jim O'Neill, küresel ekonomik dönüşüm için kritik olacağını düşündüğü gelişmekte olan ülkeler için bir kategori tasarlama ihtiyacı duymuştur. Siyasi durumları incelemeyen, ekonomik ölçeklere odaklanarak "Building Better Global Economic BRICS" yazısını yazmıştır. Bu yazıyla literatürde "BRIC" kavramı ilk kez kullanıldı (Stuenkel, 2020: 11). 2001 yılından beri "RIC" (Rusya, Hindistan, Çin) yıllık zirveler düzenlemekteydi. Genellikle terörizm ve güvenlik konusunda iş birliği hakkında çalışmışlardır. Rusya'nın önerisi sonucu toplantılara Brezilya'nın da davet edilmesiyle O'Neill'in fikri siyasi bir hakikata dönüştürüldü. 2006 yılında "BRIC" olarak anılmaya başlanan topluluk, Güney Afrika'nın 2010 yılında katılımıyla "BRICS" adını almıştır (Stunkel, 2020). 2023 yılında yapılan zirvenin ardından da Arjantin, Birleşik Arap Emirlikleri, Etiyopya, İran, Mısır ve Suudi Arabistan BRICS'e üye olmuştur (Ferragamo, 2024).

3.2. Kurumsal Yapısı

BRICS'in kurumsal yapısı, devlet başkanları düzeyindeki zirveler ve bakanlar düzeyindeki toplantılarla şekillenir. Her yıl yapılan BRICS Zirvesi, üye ülkelerin dış politika ve ekonomi alanındaki iş birliklerini artırmaya yönelik kararlar alır. Ayrıca, BRICS'in kendi finansal altyapısını oluşturmaya yardımcı olan Yeni Kalkınma Bankası ve Yedek Rezerv Fonları gibi kuruluşları da bulunmaktadır (BRICS, Tarihsiz; Işık, 2021). Bazı analistler, BRICS'i devlet başkanları zirvesi olarak yorumlamıştır. Fakat, dönüşümlü başkanlık sistemine sahip olması nedeniyle BRICS, G7 gibi başkanlar zirvelerinden farklıdır ve daha kurumsallaşmıştır (Stunkel, 2020: 131-132). AB ve TDT'den farklı olarak, BRICS'in merkezi sekreteryaya veya üyelerinin hükümet mensuplarının toplandığı bir danışma birliği gibi bir yapısı bulunmamaktadır. Bunun sonucu, çalışmada incelenen diğer iki örgütten de farklılaşmaktadır.

4. Türk Devletleri Teşkilatı

TDT'nin temel amaçları, Türk halkları arasında ortak dil, tarih ve kültür bağlarını güçlendirmek, bölgesel ve küresel sorunlara ortak çözümler geliştirmek ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmektir. Bu kapsamda teşkilat, ulaşım ve enerji alanlarında projeler geliştirmekte, eğitim ve kültür iş birliğini artırmak için

³ Rusya'nın Ukrayna'ya işgalinde destek ve tarafsızlık açıklamaları buna örnek gösterilebilir.

⁴ BM Güvenlik konseyi, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların reformize edilmesine yönelik talepleri ve bu konuda istedikleri değişimi sağlamak BRICS için önemli bir amaçtır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca, Türk yatırım fonu kurulması gibi girişimlerle ekonomik entegrasyonu teşvik etmeyi hedeflemektedir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023).

Şekil 3 TDT Bayrağı

(Azerbaycan24, 2024)

4.1. Tarihçesi

TDT, bağımsız Türk Devletleri arasında ortak kurumsal bir iş birliği tesis etme amacıyla uluslararası bir örgüt olarak 2009 yılında "Türk Konseyi (Keneşi)" adıyla kurulmuştur. Her ne kadar 2009 yılında uluslararası örgüt olarak kurulmuş olsa da 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasıyla beraber 1992 yılında ülkeler arası etkileşim başlamıştır. 1992 yılında imzalanan Ankara Bildirisi'yle 2009 yılına kadar sürecek olan zirveler diplomasisi ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2024). Bu teşebbüs, AB gibi bir bileşik güç oluşturma çabası olarak ifade edilebilir (Şahin & Candan, 2023). Orta Asya'dan Avrupa'ya etkisi giderek artan stratejik bir örgüt olduğunu da söylemek mümkündür. İlk olarak "Türk Konseyi" adıyla kurulan teşkilat, 2021 yılında İstanbul Zirvesi'nde alınan kararla "Türk Devletleri Teşkilatı" adını almıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023). Üye ülkeler arasında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan yer almaktadır. Ayrıca Türkmenistan, Macaristan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) gözlemci üye statüsündedir (Yılmaz, 2024).

4.2. Kurumsal Yapısı

TDT'nin kurumsal yapısında, en üst karar alma organı olan Devlet Başkanları Konseyi, yılda bir kez toplanarak önemli stratejik kararları alır. Aksakallar Konseyi ile teşkilatın amaç ve görevlerini gerçekleştirmeye yardımcı olması ve bürokratik ilişkilerin koordinasyonu/icrası amacıyla, merkezi İstanbul'da bulunan daimî bir yürütme organı olarak Sekreteryâ (Genel Sekreterlik) oluşturulmuştur (Nahcivan Antlaşması, 2009, madde 5-10). Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Türk Akademisi gibi alt kuruluşlar, teşkilatın gündemindeki konuları ele almak ve projeleri hayata geçirmekle

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

görevlidir. Ayrıca örgütün bir de dönem başkanlığı sistemi bulunmaktadır. 2024 yılı itibarıyla Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov dönem başkanı olarak görev yapmaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024).

5. Kurumsallaşma

Huntington'a göre kurumsallaşma, siyasal örgütlerin ve usullerin değer ve istikrar kazanma sürecidir. Bu süreç, bir toplumun siyasal düzenini koruma ve sürdürülebilir hale getirme kapasitesini artırır. Huntington, kurumsallaşmanın dört temel boyutunu tanımlar: uyarlanabilirlik, karmaşıklık, özerklik ve tutarlılık. *Uyarlanabilirlik*, bir kurumun çevresel değişimlere yanıt verme yeteneğidir. *Karmaşıklık* ise kurumun işlevsel farklılaşmasını ve yapısal çeşitliliğini gösterir (Huntington, 1968: 12-20). *Özerklik*, bir kurumun dış sosyal gruplardan bağımsızlığıyla ilişkidir. *Tutarlılık*, kurum içi uyum ve fikir birliğini temsil eder (Huntington, 1965: 73-28).

6. Uyarlanabilirlik-Bükülmezlik

"Bir örgüt veya usul ne kadar uyarlanabilirse, o kadar kurumlaşmış demektir; ne kadar bükülmez ve az uyarlanabilirse, o kadar az kurumlaşmıştır (Huntington, 1965: 65)." Örgütün yaşı ile kazanılan bir özelliktir. Çevresel baskılara dayanabilme olarak tanımlanabilir. (Huntington, 1965: 65; Huntington, 1968: 13; Bektaş & Köse, 2020: 5). Genç örgütlerde uyarlanabilirlik yerine "bükülmezlik" bulunmaktadır (Huntington, 1968: 13). Fakat, örgüte karşı çevreden gelen baskılara maruz kalması arttıkça zaman içinde kurumsallaşması da artacaktır. Bazı durumlarda çevreden baskıya maruz kalmayan bir örgüt, eski de olsa, durağan bir konumda olabilecektir. Örgüt, çevresel baskıyla ilk karşılaştığında başarıyla uyarlanabilirse daha sonraki baskılara karşı da başarılı olacak altyapıyı da hazırlar ve giderek başarı oranını artırır⁵ (Huntington, 1965: 66). Personel değişikliği ya da örgütün amacını tamamlaması gibi kendi içselliklerinden doğan değişimler de baskı işlevi görebilecektir. Çevreselliğin, örgütlerin karşısına çıkarabileceği baskılar sonucu uyarlanabilirlik seviyesinde farklılıklar olabileceği kabul edildiği sürece, bir örgütün uyarlanabilirliği kabaca yaşıyla ölçülebilir (Huntington, 1968: 13).

Huntington, yaşın ölçülmesi için 3 tane yöntemden bahseder. İlki, "Kronolojik Yaş"tır. Örgüt veya usul ne kadar zamandır var ise o kadar uyarlanabilirlik seviyesi yüksektir. İkincisi, "Kuşaksal Yaş"tır. Örgütün yönetimi, barışçıl yollarla, ne kadar değiştiyse o kadar uyarlanabilirlik seviyesi yüksektir. Üçüncüsü, "Fonksiyonellik"tir. Genellikle örgütler, belirli bir fonksiyon için kurulurlar. Fonksiyonunu tamamlaması veya bu fonksiyona ihtiyaç kalmaması durumunda örgütler bir kriz içinde kendilerini bulur. Bu durumda yeni bir fonksiyon üretilip kendini güncelleyememesi halinde örgüt dağılır. Fakat, örgütün fonksiyonuna ihtiyaç kalmadığı bir noktada kendini güncelleyip varlığını sürdürebilmişse eğer uyarlanabilirlik bağlamında kurumsallaşma söz konusu olacaktır (Huntington, 1965: 66-68).

6.1. Avrupa Birliği'nde Uyarlanabilirlik

Temelleri, 1951'e dayanan AB yıllar içerisindeki geçirdiği kriz ve dış etkenleri bertaraf etmiş ve birliğini korumayı başarmıştır (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022). AB, kronolojik yaş bağlamında, incelenen üç örgüt arasında en yaşlı olanıdır (Çalış & Öztürk: 2018). Aynı zamanda AB'nin yürütme kolu olarak 1958'den beri çalışmakta olan Avrupa Komisyonu, kuşaksal yaş bağlamında incelendiği zaman, pek çok kez yönetici değişikliğine tabi olduğu ama devamlılığını sürdürdüğü görülebilir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022; Avrupa Komisyonu, Tarih Yok). AB, Maastricht Antlaşması ile ekonomik, güvenlik, dışişleri gibi politikalarda bir entegrasyonculuk olarak fonksiyonlarını kararlaştırmıştır (Baylis, Smith & Owens, 2020). Fonksiyonellik bağlamında, AB'nin fonksiyonu bitmemiştir. Fonksiyonunun bitmesi ve güncellemeleri gereken bir durum da olmamıştır.

⁵ Huntington, bunu şu şekilde açıklar: "Örneğin, ilk baskıya dayanma ihtimali yüzde 50 ise, ikincisinde bu ihtimal yüzde 75, üçüncüsünde yüzde 87½, dördüncüsünde yüzde 93¼ v.b. olabilir"

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

6.2. BRICS'de Uyarlanabilirlik

BRICS, 2006 yılında temelleri atılmış ve ekonomik iş birliği üzerine yoğunlaşan bir örgüttür (Stunkel, 2020). Uyarlanabilirlik bağlamında değerlendirildiğinde, genç bir örgüt olmasına rağmen küresel ekonomik krizler ve üye ülkeler arasındaki siyasi gerilimler gibi çevresel etkilere direnç göstermektedir⁶ (Sebastian & Farooque: 2024). Kronolojik yaş açısından, BRICS henüz genç bir yapıdır. Kuşaksal yaş açısından, BRICS'in liderlik yapıları ve üye ülkelerin dönemsel başkanlık değişimleri, örgütün devamlılığını sağlamış ve yenilenmesine katkı sunmuştur (Stunkel, 2020). Fonksiyonellik açısından değerlendirildiğinde, BRICS'in ekonomik odaklı yapısı fonksiyonelliği incelemeyi zorlaştırmaktadır. BRICS'in ekonomi odaklı fonksiyonu bir sona varmamıştır ve ekonomi odaklı iş birliği şansı var olduğu sürece de sona ermeyecektir. Daha önce de örgütün tarihinde fonksiyonlarını güncellemeleri gereken bir durum olmamıştır.

6.3. Türk Devletleri Teşkilatı'nda Uyarlanabilirlik

Temelleri 1992 olan TDT, tam anlamıyla uluslararası örgüt sıfatını 2009 yılında almıştır (Yılmaz, 2024). TDT, genç bir uluslararası örgüt olmasına rağmen değişen koşullara uyum sağlama becerisi gösterdiği söylenebilir. TDT, Türk Dünyası'ndaki ekonomik, kültürel ve siyasi bağları güçlendirme hedefiyle krizlere ve dinamiklere hızlı bir şekilde yanıt vermektedir. KKTC'nin 2022 yılında Gözlemci Üye olarak örgüte kabul edilmesi, TDT'nin siyasi ve stratejik uyum kapasitesine işaret etmektedir (Şeyban, 2022). Kronolojik yaş bağlamında TDT; AB'den genç, BRICS'ten yaşlıdır. (European Union, 2023; Stunkel, 2020; Yılmaz, 2024). Genç bir örgüt olduğu söylenebilir. Kuşaksal yaş bağlamında, TDT'nin Devlet Başkanları Konseyi ve Sekreteryası zaman içinde farklı kişiler tarafından yürütülmüştür (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024). Bu sayede sahip olduğu sürekliliği, örgütün uyarlanabilirliğini artırmaktadır. (Donghui, 2024; Yılmaz, 2024). Fonksiyonellik bağlamında ise TDT, üyelerinin etnik sorunlar ve terörle mücadele gibi güvenlik temelli sorunlardan sınır ve su sorunları gibi karşılıklı demokrasi alanlarında destek ve çözüm üreten bir yapı olarak konumlanmıştır (Aydın & Liu, 2024; Sarı, 2022). Fakat, üyelerinin egemenliklerini daha yüksek bir otoriteye devretme gibi bir amacı bulunmamaktadır (Aydın & Liu, 2024; Yüce, 2022). Bu yüzden, TDT'nin fonksiyonunun bittiği ve güncellemeleri gereken bir durum örgütün tarihinde yoktur.

7. Karmaşıklık-Basitlik

"Bir örgüt ne kadar karmaşıksa, o kadar kurumlaşmış demektir (Huntington, 1965: 71)." Karmaşıklık, örgütün alt birimlerinin; hiyerarşik, işlevsel, farklı ve fazla olması olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte aynı zamanda, ayrı tipteki organizasyonel alt birimlerin farklılaşmasını içerebilir (Huntington, 1968: 17-18). Örgütün, farklı ve fazla alt birimlerin var olması iki sonuç doğurur. Birincisi, örgütün üyelerinin sadakatini kazanmadır. İkincisi, devamlılığı sağlamaktır. Karmaşıklığın az olması "basitliği" doğurur (Huntington, 1965: 71). Basit olan örgütler modernleşmeye ayak uyduramaz ve zamanla dağılır ya da işlevini yitirir. Karmaşıklığı içinde bulunduran yapılar geleneksel kurumlar olsalar bile yenilenebilir ve varlıklarını sürdürebilir⁷ (Huntington, 1965: 71-72).

7.1. Avrupa Birliği'nde Karmaşıklık

AB'nin karar alma yapısı sürekli olarak değişmektedir. AB üyelerinin vatandaşları adına çalışan 7 Avrupa kurumu bulunmaktadır⁸. Bu kurumlar: Avrupa Parlamentosu, AB Komisyonu, AB Konseyi, AB Zirvesi, AB Adalet Divanı, Avrupa Sayıştay, Avrupa Merkez Bankası şeklindedir (AB, Tarih yok). AB'nin kurumsallaşması, 1951 yılında AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması ile başlayan bir süreçtir. Bu kurumsallaşma

⁶ Buna örnek olarak Çin ve Hindistan'daki sınır sorunları verilebilir. İki ülke bu sorunun çözümü için 2024 BRICS zirvesinde diplomatik ilişkilere başlamıştır.

⁷ Huntington buna örnek olarak Japonya'daki kurumları örnek gösterir. Karmaşıklığa sahip olan bu kurumlar İmparatorluk öncesi dönemde yüzlerce yıl var olup restorasyon dönemi modern dünyaya ayak uydurabilmiştirler.

⁸ 7 ana organ dışında: 8 AB organı ve 30'dan fazla merkezi olmayan ajans da AB içinde bulunmaktadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

süreci pek çok sayıda antlaşma ile günümüze kadar gelmiş ve hala devam etmektedir. AB, iyi ve düzenli işleyen yasama, yürütme ve yargı organlarıyla birlikte çok sayıda alt birim ve kurullara sahiptir. AB için “dünyadaki en organize olmuş ulus-üstü örgüt” diyebiliriz (Aydilek, 2022: 722-723). AB, kesinlikle karmaşıklık konusunda oldukça ileri bir organizasyondur.

7.2. BRICS’de Karmaşıklık

BRICS, sabit bir sekreteryaya veya ofis tarafından yürütülmemektedir ama bir başkanı bulunmaktadır. BRICS Başkanı, örgütün isminin kısaltmasındaki sırasına göre üyeler arasında yıllık ve dönüşlü yapılan bir görevdir. Başkanlık görevini alan üye, yönetimde olduğu yılın önceliklerini ve etkinliklerini belirler, zirvelere ev sahipliği yapar (BRICS 2023 Presidency, Tarih yok). Karmaşıklık açısından incelendiğinde BRICS, çalışmada yakın plana alınan iki ülkeden daha basit yapıdadır. Yeni Kalkınma Bankası gibi bir takım kuruluşun kurulmasını sağlamıştır ama idari bir şemaya sahip değildir (Curtis, 2024: 7-8).

7.3. Türk Devletleri Teşkilatı’nda Karmaşıklık

TDT’nin kurumsallaşması, çoğunlukla ikincil düzenlemelerle ilerlemektedir. Bu kurumsallaşmanın içerisinde bir takım alt-birimler kurmuştur. TDT’nin temel organları; Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Sekreteryası’dır (Nahcivan Antlaşması, 2009, madde 3; Türk Devletleri Teşkilatı, Tarih yok). Bunların yanı sıra, tıpkı AB gibi, iş birliğinin gelişmesi için bir takım farklı kurumlar ve vakıflar da bulunmaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı, Tarih yok). TDT, karmaşıklık açısından gelişim potansiyeline sahip bir organizasyondur. Fakat kurumsallaşma süreci hala devam etmektedir. Yine de gelecek vaat eden bir örgüt olduğu söylenebilir (Aydilek, 2022: 722-723).

8. Sonuç

Çalışmada incelenen üç örgütün, kurumsallaşma süreçlerinin devam etmekte olduğu söylenebilir. TDT’nin kurumsallaşma süreci uyarlanabilirlik bağlamında incelendiğinde AB ve BRICS gibidir. İncelenen örgütler, uyarlanabilirliğin üç ölçütü göz önüne alındığında kurumsallaşma sürecinde ilerleme katetmektedirler. Kronolojik yaş konusunda TDT, iki örgütün ortasındadır. Kuşaksal yaş konusunda, AB’nin komisyonu ve BRICS’in dönem başkanlığı gibi TDT’nin idari yönetiminin değişikliklere uğradığı görülmüştür. Bu değişiklikler, AB’ye daha yakın olarak demokratik bir seyir izlemiştir. Ayrıca, bu değişiklikler örgütün devamlılığını da sağlamaya devam etmektedir. Fonksiyonellik bağlamında üç örgüt, fonksiyonlarının bitmesi veya güncelleme gerekmesi gereken bir durumla karşılaşmamıştır. Fakat, örgütlerin kendi içlerinde kurmakta oldukları yeni yapılar ve imzaladıkları antlaşmalar sayesinde sürdürmekte oldukları kurumsallaşmanın devamlılığını koruduklarını belirtmek yanlış olmayacaktır. TDT’nin kurumsallaşma süreci karmaşıklık bağlamında incelendiğinde AB’ye, BRICS’den daha yakındır. İçindeki farklı fonksiyonlara sahip pek çok alt-birim sayesinde çeşitliliğe sahip bir hiyerarşisi vardır. Bu bulgular ışığında, TDT’nin kurumsallaşmasının; AB’ye, BRICS’e nazaran, daha yakın olduğu söylenebilir.

Çalışmanın yazım sürecinde kurumsallaşma konusunda pek çok literatür bulunduğu ama uluslararası örgütler olarak yeterince fazla kurumsallaşma karşılaştırılması yapılmadığı görülmüştür. Gelecekteki araştırmalar, bu çalışmada ele alınamayan kurumsallaşma ölçütlerinden, uyumluluk konusunu uluslararası örgütler bağlamında derinlemesine inceleyebilir.

9. Kaynaklar

- Aksu, Z. (2009). TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER. Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi, 2(2), 79-91.
- Archer, C. (1992). International organisation. Routledge
- Aydilek, E. (2022). Türk devletleri teşkilatının siyasi ve ekonomik potansiyeli. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 5(3), 716-728.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Aydilek, E. (2022). Türk Devletleri Teşkilatının siyasi ve ekonomik potansiyeli. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 716-728. <https://doi.org/10.33712/mana.1192419>
- Aydilek, E. (2022). Türk devletleri teşkilatının siyasi ve ekonomik potansiyeli. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 716-728.
- Baylis, J., Smith, S., & Owens, P. (2020). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford University Press.
- Bektaş, H., & Köse, D. T. (2020). Huntington'ın Fonksiyonellik Ölçütü Bağlamında MHP Profili. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 3(1), 1-22.
- BRICS 2023 Presidency. (Tarih Yok). *BRICS architecture*. BRICS 2023 Presidency. Retrieved November 26, 2024, from <https://brics2023.gov.za/brics-architecture/>
- BRICS. (2023). *About BRICS*. Retrieved from <https://infobrics.org/>. Erişim Tarihi: 12.11.2024
- Çalış, Ş. H., & Öztürk, E. (2018). Uluslararası ilişkiler Çağında Uluslararası Örgütler. Çizgi Kitabevi.
- Donghui, D. (2024). Türkiye'nin Türk Devletlerinin Bütünleşmesindeki Etkin Rolü: Bağlam, Uygulama ve Etki.
- Eldem, T. (2020). Bir Alt-Disiplin ve Yöntem Olarak Karşılaştırmalı Siyaset. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(100), 37-68.
- Erkan Aydın, M., & Liu, Y. (2024). Organization of Turkic States: Diverse Motivations For A Common Aim. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 33(1), 35-54. <https://doi.org/10.26650/siyasal.2024.33.1363769>
- Erken, B. (2021). AMERİKAN HEGEMONYASI SAVUNUSU DOĞRULTUSUNDA SAMUEL HUNTINGTON'DA SİYASAL DÜZEN TEORİSİ. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (59), 35-58.
- European Union. (2023). *How the EU works*. Retrieved from <https://europa.eu>. Erişim Tarihi: 28.10.2024
- European Union. (2023). *What the EU does*. Retrieved from <https://europa.eu>. Erişim Tarihi: 28.10.2024
- European Union. (Tarih Yok). *Types of institutions and bodies*. European Union. Retrieved November 26, 2024, from https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies_en
- Ferragamo, M. (2024, October 18). What is the BRICS group and why is it expanding? Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/background/what-brics-group-and-why-it-expanding>
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (2001). Taking stock: the constructivist research program in international relations and comparative politics. *Annual review of political science*, 4(1), 391-416.
- Huntington, S. P., & Özbudun, E. (1965). Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1).
- Huntington, S. P. (1996). The West unique, not universal. *Foreign affairs*, 28-46.
- Huntington, S. P., Yılmaz, M. (Tarih Yok). *Medeniyetler çatışması*. Türkiye: Vadi Yayınları.
- Işık, B. (2021). *Kurumsal yapıdaki gelişmelerin BRICS ülkelerine etkisi: Çin örneği-Kurumsal iktisat bağlamında bir tartışma* (Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Manafı, T. (2021). Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Neoliberalizm'in Yeri ve Önemi: Şanghay İşbirliği Örgütü ve BRICS Karşılaştırması (Order No. 28842010). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2606870551). <https://www.proquest.com/dissertations-theses/uluslararasi-iliskiler-teorilerinde-neoliberalizm/docview/2606870551/se-2>
- Mustofaev, M. (2022). The Organization of Turkic States: A New Approach to Global and Regional Challenges. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 27(1), 105-120.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Nahçıvan Anlaşması. (2009, 3 Ekim). *Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirve Toplantısı*. Erişim adresi: <https://www.turkicstates.org> Erişim Tarihi: 29.10.2024
- Nahçıvan Anlaşması. (2009, 3 Ekim). *Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirve Toplantısı*. Erişim adresi: <https://www.turkicstates.org> Erişim Tarihi: 10.11.2024
- Nuruzzaman, M. (2020). Why BRICS is no threat to the post-war liberal world order. *International Studies*, 57(1), 51-66.
- O'Neill, J. (2001). *Building better global economic BRICs* (Vol. 66, pp. 1-16). New York: Goldman Sachs.
- Sarı, B. (2022). Anarşik Uluslararası Sistemde Türk Dünyası Güvenlik Topluluğu Potansiyeli: Türk Devletleri Teşkilatı [The Potential of the Turkic World Security Community in the Anarchic International System: Organization of Turkic States]. *Kriter Dergi*, 7(73). Retrieved from <https://kriterdergi.com/dosya-turkdevletleri-teskilati/anarsik-uluslararasi-sistemde-turk-dunyasi-guvenlik-toplulugu-potansiyeli-turkdevletleri-teskilati>.
- Sebastian, M., & Farooquee, N. (2024, October 24). What led to Modi and Xi meeting and thaw in ties. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/articles/c3vlyx9pgxwo> Erişim Tarihi: 01.11.2024
- Stuenkel, O. (2020). *The BRICS and the future of global order* (2nd ed.). Lexington Books.
- Stuenkel, O. (2020). *The BRICS and the Future of Global Order*. Lexington Books.
- Stuenkel, O. (2020). *The BRICS and the future of global order*. Rowman & Littlefield.
- Şahin, M. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ve Şanghai İşbirliği Örgütünün Ekonomik Entegrasyon Bağlamında Karşılaştırılması. *Tübav Bilim Dergisi*, 4(2).
- Şeyban, S. (2022). Etki ve sonuçları bakımından İkinci Karabağ Savaşı'nı farklı açıdan okumak: Türk dünyası ve dönüşen iş birliği. *Demokrasi Platformu*, 11(36), 32-62.
- Tanta, B., & Akıncı, A. (2018). HUNTINGTON'UN UYARLANABİLİRLİK ÖLÇÜTÜ BAĞLAMINDA TÜRK SİYASİ PARTİLERİNDE KURUMSALLAŞMA: CHP, MHP VE AKP. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 122-133.
- Taras, R. (2023). Exhuming Samuel Huntington's theorems: Civilizational clashes, world order, and the impact on Europe. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 15(2), 3-17.
- Türk Devletleri Teşkilatı. (Tarih Yok). *Organizasyon şeması*. Türk Devletleri Teşkilatı. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-semasi> Erişim Tarihi: 01.11.2024
- Yılmaz, E. (2024). Türk devletleri teşkilatı: tarihsel bir analiz. SAÜ TÜRKMER Raporu.
- Yüce, M. (2022). Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Arasında İkili İlişkilere Bakış [Overview of Bilateral Relations Between Member States of the Organization of Turkic States]. *Kriter Dergi*, 7(73). Retrieved from <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilatina-uye-ulkeler-arasindaikili-iliskilere-bakis>.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Macar Turancıları ve Turan Cemiyeti

Hungarian Turanists and Turan Society

Emir KARAKOÇ¹

Özet

Macar Turancılığı, 19. yüzyılın başlarında Macarların kendi kökenlerini araştırma ve nerden geldiklerini öğrenme amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde artan Türkoloji çalışmaları sonucunda 1870 yılında Armin Herman Vambery tarafından Türkoloji kürsüsü oluşturulmuştur. Aynı zamanda Macar-Türk akrabalığı üzerine de araştırmalar yapılmıştır. Turan kavramını ilk kullanan Macar araştırmacılarından Miksa Müller'in teorisine göre, Turan kavramında esas olan faktör dilsel ve ırksal kökenler olmuştur. 20. yüzyılın başlarında yapılan çalışmalarda ise Turan halklarının dil ve ırk kriterleri yerine coğrafi ve etnokültürel özellikleri ön plana alındığı görülmektedir. 1910 yılında kurulan Turan Cemiyeti ilk başlarda daha çok bilimsel araştırmalar yapmaktaydı. 20. Yüzyılın başında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun güç kaybetmesi Macar milliyetçiliğinin siyasi eğilimlerini değiştirmiştir. Avrupa'da popülerleşmekte olan Panslavizm ve Pangermanizm gibi siyasi düşünceler Macar milliyetçilerinin kimlik ve ulusal bağımsızlık arayışlarını etkilemiştir. Bu dönemde Turan hareketinin politik bir hareket olmasında öncü olan Pall Teleki aynı zamanda Turan Cemiyeti'nin de başkanlığını yapmıştır. Bu çalışmada, Macar Turancılığının bilimsel kökenleri ve Turan Cemiyeti sayesinde zamanla siyasi bir fikir olarak kendini yeniden organize etmesi yakın plana alınacaktır. Çalışmanın temel amacı, Turan cemiyeti ve Macar Turancılarının Macaristan siyasetine etkisi konusunda fikir sahibi olmaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma soruları; "Macar Turancılığının ne olduğu?", "Turan Cemiyetinin kuruluşu ve faaliyetlerinin ne olduğu?", "Macar Turancılığının dönemin siyasetine etkilerinin nasıl olduğu?" şeklinde belirlenmiştir. Araştırma sürecinde yöntem olarak; Literatür taraması, tarihsel metot ve doküman inceleme gibi nitel ve betimlemeye dayalı metotlardan yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda ulaşılan başlıca sonuç olarak ise, Macar Turancılığının dış politikaya etki ederek aşırı milliyetçi politikalar izleyen ülkelerle müttefik olma yoluna gittiğinden bahsedilebilir.

Anahtar Kelimeler: Macaristan, Turancılık, Turan Cemiyeti, Turan Dergisi

Abstract

¹ Sakarya Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi
karakocemir@icloud.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Hungarian Turanism emerged in the early 19th century with the aim of Hungarians researching their own origins and learning where they came from. During this period, increasing Turkology studies resulted in the establishment of a Turkology department by Armin Herman Vambery in 1870. At the same time, research was conducted on Hungarian-Turkic kinship. According to the theory of Miksa Müller, one of the first Hungarian researchers to use term Turan, the main factor in the origin of Turan was linguistic and racial roots. In the early 20th century, it was seen that the service and ethnocultural characteristics of the Turan people were prioritized instead of language and racial criteria. The Turan Society, founded in 1910, initially conducted more scientific research. At the beginning of the 20th century, the loss of power of the Austro-Hungarian Empire did not change the political tendencies of Hungarian nationalism. Political ideas such as Pan-Slavism and Pan-Germanism, which were becoming popular in Europe, influenced the identity and national choices of Hungarian nationalists. During this period, Pall Teleki, who supported the Turan movement to become a political movement, also served as the president of the Turan Society. This study can be put in the foreground, the scientific roots of Hungarian Turanism and its reorganization as a political idea thanks to the Turan Society. The main purpose of the study is to have an idea about the Turan Society and the influence of Hungarian Turanists on Hungarian politics. The details of the research conducted for this purpose were determined as; "What was Hungarian Turanism?", "What was the change and behavior of the Turan Society?", "How did Hungarian Turanism affect the politics of the period?" The study process method used qualitative and descriptive methods such as literature review, historical method and document review. As a comprehensive result of the study, it can be followed that Hungarian Turanism can affect foreign policy and become allies from countries that follow extreme nationalist policies.

Keywords: Hungary, Turanism, Turan Society, Turan Journal

1. Giriş

19. yüzyılda Napolyon savaşlarının ardından Avrupa kıtasının tamamı milliyetçiliğin etkisi altına girmeye başladı. Görülmektedir. Avrupa'da milliyetçilik akımının artması, imparatorlukların egemenliği altında yaşamını sürdüren halkların milliyetçi bilincinin yükselmesini doğurmuştur. Artan milliyetçilik akımı, imparatorlukların meşruluğunu zedelemeye ve varlıklarını tehlikeye sokmuştur. Bu imparatorluklardan bazıları ise Habsburg İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Rus Çarlığı'dır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra da varlığı tehlikeye giren imparatorluklardan birisi Alman İmparatorluğu olmuştur (Önen, 2005: 16).

Bu yıllarda, Avrupa'daki milliyetçi akımlarının başında pancermenizm ve panslavizm bulunmaktadır. pan-milliyetçi akımlar, romantik/etnik milliyetçilikten doğmuştur (Kohn, Tarih yok: 454). Panslavizm akımı, pan-milliyetçi ideolojiler arasında ilktir. Panslavizm, Slav halkların Rusya yönetiminde birleşmesini savunmuştur (Levine, 1914: 664). Pancermenizm, Orta Avrupa'da bulunan küçük devletlere ayrılmış olan Almanların birliğini savunan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Önen, 2005: 24).

Johann Gottfried Herder, Macarların Almanlar ve Slavlar'ın ikisine de dahil olmadığını ve olmak istemediğini söylemiştir. Macarların, Orta ve Doğu Avrupa'da Almanlar ve Slavlar arasındaki üstünlük kurma mücadelesinde kaybolup yok olacaklarını düşünmüştü. (Winternitz, 1985: 146). Macarlar arasında yükselen pan-milliyetçi akım ise panturanizmdir (Önen, 2005: 26).

Bu çalışmada, Macar Turancılığının bilimsel kökenleri ve Turan Cemiyeti sayesinde zamanla siyasi bir fikir olarak kendini yeniden organize etmesi yakın plana alınacaktır. Çalışmanın temel amacı, Turan cemiyeti ve Macar Turancılarının Macaristan siyasetine etkisi konusunda fikir sahibi olmaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma soruları; "Macar Turancılığının ne olduğu?", "Turan Cemiyetinin kuruluşu ve faaliyetlerinin ne olduğu?", "Macar Turancılığının dönemin siyasetine etkilerinin nasıl olduğu?" şeklinde belirlenmiştir. Araştırma sürecinde yöntem olarak; Literatür

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

taraması, tarihsel metot ve doküman inceleme gibi nitel ve betimlemeye dayalı metotlardan yararlanılmıştır.

2. Macar Turancıları

19. yüzyılın ortalarında Avrupa'daki panslavizm ve pancermenizm artışı ve Avusturya-Macaristan monarşisinin güç kaybetmesi üzerine, Macar milliyetçileri bağımsızlıkları için yeni hayat alanları ve yeni müttefikler aramak durumunda kalmışlardır (Georgeon, 1996). Bu sebepten dolayı Macarlar kendi kökenlerini ve nereden geldiklerini araştırmaya önem verdiler (Demirkan, 2020: 40).

2.1. Köken ve Soy Araştırmaları

Macarcanın kökenin nereye ait olduğunu açıklayan iki tez vardır. Fin-Ugor dil ailesine ait olduğunu savunanlar ve Ural-Alтай dil ailesine ait olduğunu savunanlar. Arminius Vambéry ve Jozsef Thury, Macarcanın Türkçe diline daha yakın olduğunu savunmaktadırlar. Pal Hunfalvy, Jozsef Budenz, Jozsef Szinnyi gibi bilim adamları da Fin-Ugor dil ailesine yakın olduğunu savunmaktadır (Demirkan, 2020). Arminius Vambéry ve Cosma Körösi, Macaristan'da Turancılık akımının doğmasında yardımcı olan insanlardır. Arminius Vambéry 1870 yılında Budapeşte Toplum Bilimleri Üniveristesin'de profesör olarak eğitim vermeye başlamıştır. Üniversite bünyesinde kurulan ve Türklük üzerine bilim disiplini içinde araştırmalar yapan ilk bağımsız Türkoloji Kürsüsünü kurmuştur. Kürsünün kurulmasının ardından Türkoloji alanındaki çalışmalar daha sistemli hale gelmiştir. Vambéry ve Türkoloji Kürsüsü'nün giderek tanınmasıyla birlikte Türk aydınlarının dikkatleri, Macaristan'daki çalışmalara yönelmiştir (Oba, 1994).

2.2. Turan kavramı

Turan kavramının kökeni İran efsanesi Avesta'dadır (Czaplicka, Tarih Yok: 18-19; Minorsky, 1934: 878-879; Tekin, Tarih yok: 66-67). Efsanede "Tura" olarak geçmektedir. Firdevsi, Şehname'de Avesta'dan yola çıkıp "Tura" kavramını "Turan" a dönüşmüştür (Firdevsi, 1945: 120). Turan kavramının Avrupa'ya gelmesi, Herbolt'un 1697 tarihli Bibliotheque Orientale adlı yazısı ile olmuştur (Minorsky, 1934: 880-881). Herbolt, Turan'ı, Amu Derya nehrinin kuzeyi ve doğusu olarak söylemektedir. Artık bu bölgeye Türkistan adı verildiğini de belirtmektedir. Turan kavramı coğrafi bir hareket olarak başlamış olsa da 19. yüzyılın ortalarında dilsel ve etnik bir kategoriye de içine almaya başlamıştır (Önen, 2005: 40). Max Müller, 1855 tarihinde yayınlanan eserinde il kez "*Turan Dil Ailesi*" kavramını ortaya çıkarmıştır. Müller, Sami ve Aryan dil ailelerinin yanında üçüncü bir dil ailesi olarak Turan'ı ileri sürmüştür (Müller, 1871: 333). Müller daha sonra Turan'ı bir dil ailesinden de öte bir ırk olarak tanımlamıştır (Winternitz, 1985: 151). Turan'ı etnografik bir terim olarak Macar halkına tanıtan kişi; Yahudi kökenli, doğu bilimci Armin Hermann Vambéry'dir. Vambéry de Müller gibi Turan ırkı tanımını kullanmıştır (Vambéry, 1868: 237).

2.3. Macar Turancılığının İlk Dönemleri

Turan terimi, 20. yüzyılın başlarında coğrafi bir adlandırmanın dışına çıkmıştır ve farklı anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. Farklı anlamlarla da siyasal bir harekete de dönüşmeye başlamıştır (Önen, 2005: 57). Turancılığa siyasal bir düşünceye yükleyen ilk çalışma 1909 yılında yazılmıştır fakat istediği etkiyi bulamamıştır (Nagy, 1909). 1910 yılında yayınlanan şiir kitabı ise Macar Turancılığının erken dönem bildirisi olarak ün kazanırken kitabın yazarı Arpad Zemleni'de Macar Turancılığının önde gelen isimlerinden biri haline gelmiştir (Önen, 2020: 58). Kitaptaki "Keltere, Magyar" (Doğuya Macar) şiiri içindeki önemli bilgiler sayesinde Macar Turancılığının önemli kitaplarından biri olmuştur (Zemleni, 1910: 230). Zemleni kitabında

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Macarların Batıya olan güvensizliğini dile getirmiştir. Buna çare olarak da Doğuyu göstermiştir. Zempleni'nin bu düşüncesinin destek bulması ile Turan Cemiyeti kurulmuştur (Önen, 2005: 58).

3. Turan Cemiyeti

Turancılar, 1905 yılında başarısız bir örgütlenme denemesinin ardından 1910 yılında Turan adlı bir örgüt kurmayı başarmışlardır (Kessler, 1967: 81; Balogh, 1926). Bu örgütlenme "Turani Tarsasag" (Turan Cemiyeti) adı altında kurulmuştur. Turan Cemiyeti, içerisinde iki farklı grup bulunmuştur. Doğu ülkeleri ve halklarıyla bilimsel ilişkiler isteyenler ve Turan'a politik olarak yaklaşanlar olarak tanımlanabilecek gruplar, 1940'ların sonuna kadar dönem dönem fikir ayrılıklarına düşmüştür (Önen, 2005: 59).

Cemiyetin ortaya çıkmasında Aljos Paikert'in yoğun şekilde çalışması ve çabası olduğu bilinmektedir (Teleki, 1914: 3; Nemeth, 1941: 268; Kincses, 1991: 45). 30 Aralık 1910 tarihinde Bela Erödi başkanlığında kurucu genel kurul toplanmıştır. Cemiyetin onursal başkanı Kont Bela Szechenyi ve Armin Vambery olmuştur. Başkanlık görevi ise Kont Pall Teleki'nin olmuştur. Jenö Cholnoky, Bela Erödi, Kont Mihalyt Karolyi, Lajos Loczy ve Kont Laszlo Szapary başkan yardımcılarıdır. Alajos ise idari işlerden sorumlu başkan yardımcılığı görevine getirilmiştir. Cemiyetin yönetim kurulu ise Ignacz Goldziher, Gyula Meszaros, Bernat Munkacsi, Gyula Sebestyen, Ferenc Hopp ve Antal Velics gibi Macar bilim insanları ile soylulardan oluşturulmuştur. 30 kişilik yönetim kurulunda kont unvanına sahip toplam 5 üye bulunmaktadır (Turan Cemiyeti, 1910: 378). Cemiyetin 1910 yılındaki tüzüğünün amaçlar başlığında, Turani halkların bilimsel, kültürel ve ekonomik açılarından incelenmesi, tanıtılması ve geliştirilmesi; Macar çıkarlarına uygun hale getirilmesi üzerine durulmuştur. Politika, din ve mezhep sorunları ile kişisel çıkarlar cemiyetin etkinlik alanı dışında bırakılmıştır (Turan Cemiyeti, 1910).

3.1. Turan Cemiyetinin Faaliyetleri

Turan cemiyeti ilk kurulduğu yıllarda yaptığı faaliyetler çok az sayıdadır. Tüzüklerinde kararlaştırdıkları derginin çıkarılması ise 1913 yılında gerçekleşebilmiştir. (Önen, 2005: 61). Cemiyet, etkinliklere ancak 1912 yılında başlamıştır. Macar halkının Doğu ülkeleri üzerine bilgilendirmek için konferanslar düzenlemeye başlamışlardır. Anadolu ve ötesine düzenlenen gezilerle Macar bilim dünyasının doğu ülkeleri hakkındaki bilgilerinin artırılması hedeflenmiştir (Önen, 2005: 61).

3.2. Turan Dergisi

Turan Dergisi, 1913 yılında basım hayatına başlamıştır. Dergide birkaç dilden araştırma ve bilimsel makaleler bulunmaktaydı. Macarca, Türkçe, Almanca ve Fransızca makalelerin bulunduğu dergi 1913 yılında üç sayı çıkarmıştır. Cemiyet, belli dönemlerde dergiyi çıkartamasa da İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yayın hayatına devam etmiştir (Demirkan, 2020: 46).

1921 yılından itibaren Turan Dergisi'nin yanında "*Körösi Cosmo Archivum*" (Körösi Csoma Arşivi)² adında paralel bir dergi daha çıkartılmaya başlanmıştır (Demirkan, 2020: 46). Bu dergi turan dergisinin yayınlanamadığı zamanlarda onun devamı olarak yayın yapmaya devam etti. Dergi, Macar Turancılarının fikirlerini uluslararası platformlarda tanıtmayı amaçlamıştı (Demirkan, 2020: 46).

4. Macar Turancıları ve Faşizme Geçiş

² Körösi Csoma (1784-1842), Sekel asıllı bir dil ve doğu bilimcidir. İlk İngilizce-Tibetçe sözlüğü yazmıştır. Sekel Macarlarının kökünü araştırmak için Asya'da seyahatler ve bilimsel çalışmalar düzenlemiştir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

1930 yılından itibaren Macar Turancılarının faşizmi, özellikle de Mussolini faşizminin, desteklenmesi yaygınlaşmıştır. Turancılık sadece ırkçılık üzerine değil, toplumsal yapının totaliter yönetimlerini de savunmaktaydı. Irkçılık, faşizm ve anti-sosyalizm yaygınlaşan fikirlerinin temelleridir (Demirkan, 2020: 50).

4.1. İkinci Dünya Savaşı ve Macar Turancıları

Savaş sırasında Macaristan'ın, Almanya, İtalya, Japonya, Bulgaristan ve Finlandiya'nın olduğu Mihver Devletleri'nin yanında savaşa katılmıştır. Bunun sonucu, "Turan Birliği" kurma ve Büyük Macaristan'a ulaşma hedeflerine olan beklentiler artmıştır (Önen, 2005: 241).

Bu dönemde Turan Cemiyeti, 1930'lu yıllardaki çizgisini sürdürmeyi hedeflemiş; yayınlarda siyasal içerikli yazılardan çok "bilimsel" nitelikli makaleler yayınlanmıştır (Önen, 2005: 241).

Fakat İkinci Dünya savaşının sonlarına doğru gelindiğinde Macar Turancıları, Büyük Macaristan ve Turan Birliğini kurma hedeflerinin gerçekleşeceğine dair olan ümitlerini kaybetmeye başlamışlardır. 1945 senesinde Budapeşte'nin Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesinin sonucu Macar Turancılarının politik faaliyetleri son bulmuştur (Önen, 2005: 246).³

5. Sonuç

Macar Turancılığı, Macaristan'da ortaya çıkan ve Macarların kökenini Asya bozkırlarına dayandıran bir ideolojik akımdır. Bu akım, Macar halkının tarihi bağlarını Türk, Fin-Ugor ve diğer Orta Asya halklarıyla ilişkilendirme çabası etrafında şekillenmiştir. Macar Turancılığı, yalnızca tarihi ve kültürel kökenlere vurgu yapmakla kalmamış, aynı zamanda Turan halklarının birliğini savunan bir hareket olarak ulusal kimlik inşasında önemli bir rol oynamıştır.

Bu çerçevede 1910 yılında kurulan Turan Cemiyeti, Macar Turancılığının kurumsallaşmasında öncü bir rol oynamıştır. Cemiyetin kuruluş amacı, Turan halkları arasında kültürel ve akademik bağları güçlendirmek, Turancılığın ideolojik çerçevesini geliştirmek ve bu halkların ortak kökenine vurgu yaparak dayanışmayı artırmaktır. Turan Cemiyeti, özellikle bilimsel çalışmalar, konferanslar ve yayınlar yoluyla bu ideolojiyi yaygınlaştırmayı hedeflemiştir. Ayrıca, Cemiyetin faaliyetleri Macaristan'da milliyetçi duyguları körüklemiş ve toplumun farklı kesimlerini bu ideal etrafında birleştirmeyi başarmıştır.

Dönemin siyasetine etkisi açısından, Macar Turancılığı, yalnızca kültürel bir hareket olmaktan öteye geçerek siyasi sonuçlar doğurmuştur. Macar Turancılığı, dönemin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içerisindeki ulusal kimlik tartışmalarına da katkıda bulunmuş ve Macar halkı için bir aidiyet ve özgünlük alanı yaratmıştır. Ayrıca, Turancılık akımı, Avrupa'daki diğer milliyetçi hareketlerle etkileşim kurarak uluslararası boyutta bir ideoloji haline gelmiştir.

Sonuç olarak, Macar Turancılığı, hem tarihi ve kültürel kimlik arayışlarına verdiği yanıtlar hem de dönemin siyasi dinamikleri üzerindeki etkisiyle, Macaristan'ın entelektüel ve siyasi tarihinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu akım, dönemin sosyal ve siyasi koşullarına cevap veren bir ideoloji olmanın ötesinde, kültürel bir miras ve ortak bir kimlik inşası projesi olarak değerlendirilebilir.

6. Kaynaklar

Baráthosi Balogh, B. (1926). *Turáni Regék és Turáni Mondák a világ teremteséről* [Turan Legends and Myths about the Creation of the World]. Budapest: Turáni Könyvei.

³ Günümüzde, Macaristan'ın komünizmin etkisinden çıkmasıyla, 1990lardan itibaren Macar Turanizmi güncel siyasetin dışında görülen bir alt kültür hareketi olarak varlığını sürdürmektedir (Bayram & Çapraz, 2012: 109).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Bayram, B., & Çapraz, H. Ş. Ç. (2012). Macar Turancılığına Genel BİR Bakış. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 3(17), 101-112.
- Bayram, B., & Çapraz, H. Ş. Ç. (2012). Macar Turancılığına Genel BİR Bakış. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 3(17), 101-112.
- Czaplicka, M. A. (Tarih Yok). *The Turks of Central Asia in History and the Present Day* (s. 18-19).
- Demirkan, t. (2020). Macar Turancıları (1.baskı). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Firdevsî. (1945). *Şehnâme I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Georgeon, F. (1996). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri* (Y. Akçura, Çev.). İstanbul: Yurt Yayınları.
- Kessler, J. A. (Tarih Yok). *Turánism and Pan-Turánism in Hungary*. s. 81.
- Kincses, E. (Der.). (1936). "A Turáni gondolat, 1919-1931" [The Turan Idea, 1919-1931]. *Turán*, XII (1-4), s. 45.
- Kohn, H. (Tarih Yok). *Encyclopaedia of the Social Sciences* (Vol. 2, s. 454).
- Levine, L. (1914). Pan-Slavism and European Politics. *Political Science Quarterly*, 29(4), 664-686. <https://doi.org/10.2307/2142012>
- Minorsky, V. (1934). Turân. *The Encyclopaedia of Islam* (Cilt IV), 878-879.
- Müller, F. M. (1871). The Science of Language (6. baskı, cilt 1). Londra: Longmans, Green, and Co, s. 333.
- Müller, F. M. (1871). *The science of language* (Vol. 1, 6th ed.). London: Longmans, Green, and Co.
- Nemeth, G. (1990). *Törökök és Magyarok: Oriental Reprints* (24 Haziran 1941'de Körösi Csoma Derneği Genel Kurulunda yapılan konuşma, s. 268). Budapest: Oriental Reprints.
- Oba, A. (1994). *Türk milliyetçiliğinin doğuşu* (Bölüm 3). İmge Yayınları.
- Önen, N. (2005). *İki Turan: Macaristan'da ve Türkiye'de Turancılık* (1. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sassi Nagy, L. (1909). *Magyar-Török-Balkán gazdasági összeköttetés*. Löblövit Zsigmond Könyvsajtó,(s.230).
- Tekin T. (Tarih Yok). Enver Celalettin Paşa'nın etimolojileri. *Tarih ve Toplum* (Cilt 2), 66-67.
- Teleki, P. (1914). Turáni Társaság története és működése [The history and operation of the Turan Society]. *A Turáni Társaság Eddigi és Jövendő Működése* (No. I), s. 3.
- Turan Cemiyeti. (1910). A Turani Tarsasag Alakulo Közgylese. *Esthnographia*, VI. Füzet, 378.
- Turáni Társaság. (1910). Turáni Társaság alapszabályai [Turan Cemiyeti Tüzüğü]. [Yayınlayan yok].
- Winnertz, J. (1985). *The 'Turanian' hypothesis and Magyar nationalism in nineteenth-century Eastern Europe*. In R. Sussex & J. C. Eade (Eds.), *Culture and nationalism in nineteenth-century Eastern Europe* (s. 146). Ohio: Slavica Publishers.
- Winternitz, J. (1904). Culture and Nationalism in Nineteenth-Century Eastern Europe, s. 151.
- Yámbéry, Á. (1868). Közép-Ázsiából: Újabb adalékok az Oxusmelléki országok népismeit, társadalmi és politikai viszonyaihoz. Pest: Ráth Mór, s. 237.
- Zempléni, Á. (1910). *Turáni dalok: Mondai és történelmi hős énekek* (s. 230). Budapest: Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.

Dijital Eğitim Ortamlarında Öğrenci Motivasyonunu Artırmada Geri Bildirimin Rolü

The Role of Feedback in Increasing Student Motivation in Digital Educational Environments

Prof. Dr. Muedin KAHVECİ¹

Özet

Dijital eğitim ortamları, teknolojinin gelişimiyle birlikte eğitimde önemli bir yer edinmiş ve geleneksel eğitim yöntemlerine alternatif sağlamıştır. Bu ortamlarda öğrencilerin motivasyonunu yüksek tutmak, öğrenme süreçlerinin verimliliği açısından kritik öneme sahiptir. Geri bildirim, eğitimde önemli bir yapı taşı olarak, öğrencilere yönlendirme, destek sağlama ve öğrenme süreçlerini iyileştirme fırsatı sunmaktadır. Özellikle dijital platformlarda, etkili geri bildirim öğrencilerin motivasyonunu artırmakta ve başarıyı doğrudan etkilemektedir. Bu çalışma, dijital eğitim ortamlarında geri bildirim öğrenci motivasyonu üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırma, geri bildirim yapıcı, zamanında ve kişiye özgü olduğu durumlarda öğrencilerin kendilerine olan güvenlerinin arttığını ve motivasyonlarının olumlu yönde etkilendiğini göstermektedir. Dijital araçların sağladığı anlık geri bildirim olanakları, öğrencilere hızlı bir şekilde öğrenme süreçlerini değerlendirme ve hatalarını düzeltme fırsatı sunar. Bunun sonucunda, öğrencilerin derslere katılımı ve ders materyallerini anlama düzeyi artarken, motivasyon kaybı yaşama olasılıkları azalmaktadır. Çalışmada, dijital ortamlarda geri bildirim yazılı, sözlü ve görsel yöntemlerle sunulmasının etkileri de ele alınmıştır. Geri bildirim anlaşılabilirliği ve öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik olması, öğrenme süreçlerinin etkinliğini büyük ölçüde artırmaktadır. Ayrıca, öğrencilere verilen geri bildirim pozitif ve teşvik edici olması, onların derslere daha fazla ilgi göstermesini sağlamaktadır. Sonuç olarak, dijital eğitimde geri bildirim, öğrencilerin öğrenme süreçlerinde önemli bir motivasyon kaynağıdır. Eğitimcilerin, geri bildirim niteliğine ve zamanlamasına dikkat ederek, öğrencilerin hem akademik hem de psikolojik olarak desteklenmesine katkıları ve etkileri makalenin esasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Eğitim, Öğrenci Motivasyonu Geri Bildirim

Abstract

¹ Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi
muhittin.kahveci@vision.edu.mk

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

With the advancement of technology, digital learning environments have gained a significant role in education, offering an alternative to traditional methods. Maintaining high student motivation in these environments is crucial for the efficiency of learning processes. Feedback, as a key component of education, provides students with guidance, support, and opportunities to enhance their learning experience. On digital platforms, in particular, effective feedback increases student motivation and has a direct impact on success. This study examines the impact of feedback on student motivation within digital learning environments. Research shows that when feedback is constructive, timely, and personalized, it strengthens students' self-confidence and positively influences their motivation. The instant feedback opportunities provided by digital tools offer students the chance to quickly assess their learning progress and correct their mistakes. Consequently, student participation and comprehension of course materials increase while the likelihood of motivational loss decreases. The study also addresses the effects of delivering feedback in written, verbal, and visual forms in digital settings. Feedback that is clear and tailored to students' needs significantly enhances the effectiveness of learning processes. Additionally, positive and encouraging feedback fosters greater student interest in course material. In conclusion, feedback in digital learning is an essential source of motivation for students' learning processes. The main focus of the article is on how educators can support students academically and psychologically by being mindful of the quality and timing of feedback.

Keywords: Digital Learning, Student Motivation, Feedback

1. Giriş

Teknolojinin hızla gelişimi, hayatın birçok alanında olduğu gibi eğitimde de köklü değişiklikler yaratmıştır. Dijital eğitim ortamları, teknolojik yeniliklerin en etkili kullanıldığı alanlardan biri olarak geleneksel eğitime önemli bir alternatif sunmaktadır. Özellikle son yıllarda, dijital eğitim araçlarının gelişimi ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte öğrencilerin derslere erişimi kolaylaşmış, esnek bir eğitim modeli ortaya çıkmıştır. Bu durum, eğitimde teknolojinin kullanımını ve dolayısıyla dijital eğitim ortamlarının etkisini giderek artırmıştır.

Teknolojinin eğitime entegrasyonu, öğrencilerin bilgiye daha kolay ve hızlı ulaşmasını sağlamaktadır. Bilgiye erişim hızı arttıkça, öğrencilerin ilgisi ve merakı da artmaktadır. Bunun yanı sıra, teknoloji sayesinde öğrenme süreçleri daha interaktif ve görsel hale gelmiştir. Geleneksel eğitimde öğretmenlerin sözlü veya yazılı anlatımlarıyla sınırlı olan içerik aktarımı, dijital eğitimde görseller, videolar, simülasyonlar ve sanal gerçeklik uygulamaları gibi çeşitli araçlarla desteklenmektedir. Bu, öğrencilerin dikkatini çekmekle kalmaz; aynı zamanda öğrenme deneyimlerini de zenginleştirir.

Dijital araçların bir diğer avantajı, öğrenme sürecini bireyselleştirme imkânı sunmasıdır. Geleneksel sınıf ortamında her öğrencinin farklı hızda ve şekilde öğrenmesi zor olabileceken, dijital eğitimde bu süreç, öğrencilerin kendi hızlarında öğrenmelerine izin verir. Kendi hızında öğrenme imkânı, özellikle geri bildirim süreçlerinde öğrencilere daha fazla kontrol sağlar. Öğrenci, bir konuyu tam anlamadan ilerlemek zorunda kalmaz ve ihtiyaç duyduğu anlarda geri dönüş tekrar edebilir. Bu, öğrenme sürecine güven kazandırdığı gibi motivasyonu da artırır.

Teknolojinin eğitim ortamlarına entegrasyonu ayrıca eğitimi zaman ve mekân bağımsız hale getirmiştir. Geleneksel sınıf ortamında öğrencilerin belirli bir saat ve mekânda bulunması zorunlu iken, dijital eğitimde derslere internet bağlantısı olan herhangi bir yerden erişmek mümkündür. Bu durum, öğrencilere esneklik sunarak öğrenmeyi daha erişilebilir kılmaktadır. Bu özgürlük, öğrencilere derslere katılım konusunda daha fazla bağımsızlık tanırken aynı zamanda motivasyonlarını da olumlu yönde etkiler. Öğrenciler, dijital platformlarda istedikleri zaman derse katılabilir ve kendilerine uygun bir öğrenme ortamı yaratabilirler.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Dijital eğitimde motivasyon, öğrencilerin öğrenme sürecine devam etmeleri ve başarıya ulaşmaları için kritik bir unsurdur. Geleneksel eğitimde olduğu gibi dijital eğitimde de öğrencilerin motivasyonlarını yüksek tutmak, öğrenme sürecinin etkinliğini doğrudan etkiler. Dijital eğitim ortamlarının, öğrencilerin motivasyonlarını artırmada bazı avantajları bulunmaktadır. Bu avantajlardan en önemlisi, anlık geri bildirim olanaklarıdır. Dijital eğitim platformları, öğrencilere sınav sonuçları, ödev geri bildirimleri veya proje değerlendirmeleri gibi konularda anında geri bildirim sağlama imkânı sunar. Bu anlık geri bildirimler, öğrencilerin başarılarını hızlı bir şekilde görmelerine ve öğrenme süreçlerini değerlendirmelerine olanak tanır. Böylelikle, öğrencilerin eksik kaldıkları alanları tespit etmeleri kolaylaşır ve gerekli düzeltmeleri yaparak öğrenme süreçlerini daha etkili hale getirebilirler.

Dijital eğitimde geri bildirim anında ve sürekli olması, öğrencilerin motivasyonlarını artırmada kritik bir role sahiptir. Özellikle dijital platformlarda sunulan anlık geri bildirim, öğrencilerin öğrenme süreçlerine yönelik güvenlerini güçlendirir. Öğrenciler, her adımda ilerlemelerini görebildiklerinde başarı duygusu yaşar ve öğrenmeye daha fazla odaklanırlar. Bu durum, sadece akademik başarıyı değil, aynı zamanda psikolojik olarak da öğrencilerin derslere ilgisini artırır.

Dijital eğitimde motivasyonun bir diğer boyutu, öğrenci merkezli öğrenme deneyimidir. Geleneksel sınıflarda öğretmen merkezli bir eğitim yaklaşımı hâkimken, dijital eğitim ortamlarında öğrencinin merkezde olduğu bir yapı benimsenir. Öğrencinin aktif olarak sürece katılması, motivasyonunu artıran önemli bir faktördür. Dijital platformlar, öğrencilere kendi öğrenme süreçlerini yönetme fırsatı sunar. Bu, öğrencilerin kendi başarılarının sorumluluğunu üstlenmeleri anlamına gelir ve motivasyonlarını doğrudan etkiler. Örneğin, dijital eğitim ortamlarında öğrenciler kendi projelerini seçebilir, araştırmalarını yürütebilir ve öğrendiklerini paylaşarak ders içeriğine katkıda bulunabilirler.

Dijital ortamlar ayrıca sosyal öğrenmeyi de destekler. Forumlar, sohbet odaları ve grup projeleri gibi dijital araçlar, öğrencilerin birbirleriyle etkileşim kurmasını ve öğrenme sürecinde iş birliği yapmalarını sağlar. Bu tür sosyal etkileşimler, öğrencilerin öğrenme sürecine olan ilgisini ve bağlılığını artırarak motivasyonlarını güçlendirir. Diğer öğrencilerle fikir alışverişinde bulunmak, soruları tartışmak ve grup çalışmaları yapmak, dijital eğitimi zenginleştirir ve bireysel olarak öğrencilere destek olur.

Dijital eğitim ortamları, teknolojinin sunduğu imkânlar sayesinde öğrencilerin motivasyonunu artırmada önemli bir rol oynar. Ancak bu süreçte, öğrencilere verilen geri bildirimlerin etik ilkelere uygun olması (Nuredin& Nuredin, 2023), onların motivasyonlarını güçlendirmek kadar önemlidir. Eğitimciler, öğrenciye saygı ve adalet prensiplerini gözeterek geri bildirim sağlamalı, öğrencinin gelişim sürecini destekleyen ve ona değer katan bir yaklaşımı benimsemelidir. Teknolojinin eğitime entegrasyonu ile öğrenciler, kendi hızlarında ve bağımsız bir şekilde öğrenebilirlerken, anlık geri bildirimler ile motivasyonlarını sürekli yüksek tutabilirler. Öğrenci merkezli öğrenme deneyimi ve sosyal etkileşim fırsatları, dijital eğitimi sadece bilgi aktarım süreci olmaktan çıkarıp daha dinamik ve motive edici bir öğrenme ortamına dönüştürmektedir. Eğitimcilerin bu motivasyon unsurlarını dikkate alarak dijital platformları etkili bir şekilde kullanmaları, öğrenci başarısına ve eğitim süreçlerinin kalitesine önemli katkılarda bulunacaktır.

2. Geri Bildirim Kavramı ve Eğitimdeki Yeri

Geri bildirim, bireylerin bir eylemi gerçekleştirdikten sonra aldığı bilgilendirici ve yapıcı dönütler olarak tanımlanır. Eğitimde geri bildirim, öğrencilerin akademik gelişimlerini desteklemek, başarılarını artırmak ve öğrenme sürecini daha etkili kılmak için kritik bir araç olarak

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

görülmektedir (Hattie & Timperley, 2007). Öğretmenler, eğitim sürecinde geri bildirim yoluyla öğrencilerin öğrenme eksikliklerini, başarı düzeylerini ve potansiyel gelişim alanlarını belirleme fırsatı bulur. Bu süreç, öğrencilerin kendi performanslarına dair bilinç kazanmalarını sağladığı gibi, motivasyonlarını da olumlu yönde etkiler (Shute, 2008). Dijital eğitim ortamları ise geri bildirimi daha etkili, hızlı ve kişiye özel hale getirerek bu sürecin kalitesini artırır (Naumovski & Trajanova, 2018).

Geri bildirim, bir öğrenme veya iş sürecinde kişiye yaptığı işle ilgili verilen bilgilendirme süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreç, öğrencinin eksik yönlerini anlamasını, başarılı olduğu alanları fark etmesini ve öğrenme sürecini daha sağlıklı bir biçimde ilerletmesini sağlar. Eğitimde geri bildirim, öğrencinin gelişimini desteklemenin yanı sıra, derslere yönelik ilgisini de artırır. Geri bildirim, olumlu veya olumsuz bir yapıya sahip olabilir; ancak önemli olan, öğrencinin anlayabileceği ve gelişimine katkı sağlayabilecek nitelikte olmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Örneğin, sadece bir sınav sonucunda “başarısız” ya da “başarılı” demek yerine, öğrencinin hatalarını gösteren ve bunları nasıl düzeltebileceğini ifade eden geri bildirimler daha yapıcı olacaktır.

Geri bildirimin amacı, sadece öğrenciyi değerlendirmek değil; aynı zamanda öğrenme sürecine ışık tutmak, öğrencinin öğrenme sürecini daha iyi yönetmesini sağlamak ve onu motive etmektir. Geri bildirim, bireye öğrenme sürecindeki mevcut konumunu ve bu konumdan nasıl daha iyi bir seviyeye gelebileceğini gösteren bir pusula görevi görür. Eğitim ortamında, özellikle dijitalleşmenin artmasıyla geri bildirim, artık daha kişisel, hızlı ve doğrudan sağlanabilmektedir. Dijital platformlarda geri bildirim süreci, yalnızca öğrenci-öğretmen ilişkisiyle sınırlı kalmayıp, öğrenciye kendi kendini değerlendirme ve hatalarını düzeltme olanağı da sunar (Gök & Yıldız, 2016).

2.1. Geleneksel ve Dijital Eğitimde Geri Bildirimin Farklılıkları

Geleneksel eğitim ortamlarında geri bildirim, genellikle yazılı veya sözlü olarak yapılır ve sınırlı bir süre içinde öğrenciye sunulur. Öğrencinin performansına yönelik geri bildirim, çoğu zaman sınav veya ödev sonuçlarının değerlendirilmesiyle sınırlıdır. Bu durum, öğrencilerin geri bildirimi alma sürecini daha uzun ve gecikmeli hale getirir. Örneğin, bir sınavdan sonra öğretmenin tüm sınavları değerlendirmesi ve ardından öğrencilere dönüt vermesi zaman alır. Bu gecikme, öğrencinin hatalarını anlaması ve düzeltmesi için gereken süreci olumsuz etkileyebilir ve motivasyonunu düşürebilir. Ayrıca, geleneksel yöntemlerde öğretmenin her öğrenciye kişisel geri bildirim sağlaması zor olduğundan, geri bildirim genellikle genel ve yüzeysel kalabilir (Hattie & Timperley, 2007).

Dijital eğitim ortamları ise geri bildirim sürecini hızlı ve bireysel hale getirir. Dijital platformlarda öğrenciler, çoğu zaman anlık geri bildirim alarak hatalarını hızlıca görme ve düzeltme fırsatına sahip olur. Örneğin, çevrimiçi bir sınav veya quiz sonrasında sistem otomatik olarak öğrencilere doğru ve yanlışlarını gösterebilir. Bu, öğrencinin anında öğrenmesini sağlar ve öğrenme sürecine olan bağlılığını artırır (Shute, 2008). Anlık geri bildirim, öğrencilerin eksiklerini hızlıca görmesini ve öğrenme sürecini etkin bir şekilde yönetmesini sağladığından, motivasyon üzerinde doğrudan olumlu bir etkiye sahiptir.

Dijital eğitim ortamlarında geri bildirim, yazılı, sözlü ve görsel olarak çeşitlenebilir. Öğrenciler, dijital araçlarla sınav sonuçlarını görsel grafikler üzerinden analiz edebilir, video dönütleri veya sesli mesajlarla öğretmenlerinden yapıcı geri bildirim alabilirler. Bu farklı formatlar, geri bildirimin öğrenciye daha kolay ve anlaşılır bir şekilde ulaşmasını sağlar. Geleneksel yöntemlerde

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

sınırlı kalan yazılı geri bildirim, dijital ortamda çeşitlenerek öğrenciye daha fazla ulaşır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Dijital platformlarda geri bildirim almak, öğrencinin kendi öğrenme hızına ve ihtiyaçlarına göre şekillenir. Bu kişiselleştirme, öğrencinin motivasyonunu daha çok artırır çünkü öğrenci kendi eksikliklerini anlama ve öğrenme sürecini kendine uygun bir şekilde yönetme şansına sahip olur.

Dijital eğitim ortamlarının sağladığı bir diğer önemli avantaj ise geri bildirimlerin kayıt altına alınabilmesidir. Geleneksel eğitimde bir öğretmenin sağladığı geri bildirim, sınıf ortamında veya bire bir olarak verildiğinde öğrenci tarafından unutulabilir veya tekrar edilemeyebilir. Dijital ortamda verilen geri bildirim ise öğrencinin erişimine açık kalır ve öğrenci dilediği zaman dönütlere tekrar bakarak hatırlayabilir (Naumovski & Trajanova, 2018). Bu özellik, öğrencinin öğrenme sürecindeki gelişimini takip etmesini kolaylaştırır ve geri bildirimlerin etkisini artırır.

Geri bildirim, geleneksel eğitimde de dijital eğitimde de önemli bir öğrenme aracıdır; ancak dijital eğitimde daha etkin ve verimli bir hale gelmiştir. Dijital eğitim ortamlarında geri bildirim sürecinin hızlanması, kişiselleştirilmesi ve anlık geri bildirim olanakları, öğrencilerin motivasyonlarını artırmakta ve öğrenme sürecini daha etkili kılmaktadır (Gök & Yıldız, 2016). Geleneksel eğitimde geri bildirim, sınırlı bir çerçevede kalırken, dijital eğitimde daha geniş bir yelpazede öğrenciye sunulabilmektedir. Eğitimcilerin, dijital platformların sunduğu bu geri bildirim avantajlarını etkin bir şekilde kullanması, öğrencilerin akademik ve psikolojik gelişimleri açısından oldukça değerlidir. Geri bildirim sürecinin etkin bir şekilde yönetilmesi, sadece akademik başarıyı değil, öğrencinin öğrenme sürecine olan bağlılığını da artıracaktır.

Kayn 2. Dijital Eğitimde Geri Bildirim Türleri

Dijital eğitim ortamları, öğrenciye bireysel olarak dönüt sağlayabilen esnek ve hızlı yapıları sayesinde öğrenme süreçlerini daha etkili kılmakta ve öğrencinin motivasyonunu artırmakta önemli bir rol oynamaktadır. Geri bildirim, dijital eğitimde çok yönlü ve çeşitlendirilebilir yapıyla dikkat çeker (Hattie & Timperley, 2007). Bu kapsamda, geri bildirim türleri; yazılı, sözlü ve görsel olarak üç ana grupta incelenebilir. Her bir geri bildirim türü, öğrencilere farklı açılardan destek sunmakta ve onların öğrenme süreçlerine katkı sağlamaktadır (Shute, 2008).

2.1. Yazılı Geri Bildirim

Yazılı geri bildirim, dijital eğitimde en sık karşılaşılan geri bildirim türlerinden biridir. Dijital platformlar, öğretmenlerin öğrencilere yazılı yorumlar yapmasını kolaylaştırarak öğrencilere detaylı ve yapılandırılmış geri bildirim sunma imkânı tanır. Yazılı geri bildirimler, öğrencilerin sınav sonuçlarından, ödev ve projelerine kadar pek çok alanda verilebilir (Yıldırım & Şimşek, 2011). Örneğin, bir öğrenci sınav sonucunu veya yaptığı bir ödevin değerlendirmesini yazılı bir biçimde aldığı zaman, hem hatalarını görme hem de gelecekte bu hataları nasıl düzeltebileceğini anlama şansı elde eder.

Dijital platformlarda yazılı geri bildirim ayrıca otomatik olarak kayıt altına alınabilir, bu da öğrencilere geri dönüp inceleyebilecekleri bir kaynak sağlar. Geleneksel eğitimde yazılı geri bildirim, genellikle kağıt veya not defterlerinde kalır ve öğrenciler her zaman bu geri bildirimlere ulaşamayabilir (Gök & Yıldız, 2016). Dijital ortamlarda ise yazılı geri bildirimlerin arşivlenmesi, öğrencinin istediği an geri bildirimleri inceleyebilmesine olanak tanır. Bu, öğrenme sürecini daha sürdürülebilir hale getirir ve öğrencinin kendi öğrenme sürecini değerlendirmesine katkı sağlar.

Yazılı geri bildirim avantajlarından bir diğeri, öğretmenin öğrencinin performansını daha ayrıntılı bir şekilde analiz edebilmesidir. Dijital platformlarda yazılı geri bildirim, uzun ve detaylı açıklamalara olanak tanır, bu da öğrencinin konuya dair detaylı bir geri bildirim almasını sağlar.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Öğrencinin bireysel öğrenme tarzına uygun olarak özelleştirilmiş bir geri bildirim sunmak, motivasyonunu artırır ve derslerdeki ilgisini canlı tutar (Hattie & Timperley, 2007).

2.2. Sözlü Geri Bildirim

Sözlü geri bildirim, öğretmenin öğrenciyi daha kişisel bir düzeyde bilgilendirmesine ve motive etmesine olanak tanır. Dijital eğitimde sözlü geri bildirim, video veya ses kayıtları yoluyla kolayca sağlanabilir. Öğretmenler, öğrencilerin sınav sonuçları, proje değerlendirmeleri veya genel performansları hakkında kısa sesli mesajlar veya video kaydederek dönüt sağlayabilirler (Naumovski & Trajanova, 2018). Bu tür geri bildirimler, yazılı geri bildirimle göre daha sıcak ve samimi bir etkileşim kurar, bu da öğrencinin öğretmeniyle daha güçlü bir bağ hissetmesine katkıda bulunur.

Dijital platformlarda sözlü geri bildirim, öğrencilerin konuyu daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Özellikle karmaşık veya soyut kavramların öğretiminde sözlü geri bildirim oldukça etkili olabilir. Öğretmen, bir konuyu sözlü olarak açıklarken tonlama, vurgu ve hız gibi unsurları kullanarak öğrencinin anlamakta zorlandığı noktaları daha anlaşılır hale getirebilir. Öğrenci, bu geri bildirimleri tekrar tekrar dinleyerek konuyu daha iyi kavrayabilir ve motivasyonunu yüksek tutabilir (Shute, 2008).

Ayrıca, sözlü geri bildirim, öğrencinin kendini daha değerli hissetmesini sağlar. Öğretmenin sesiyle verdiği geri bildirim, öğrencinin öğrenme sürecine yönelik bir destek aldığını daha somut hissetmesine yol açar. Dijital eğitimde bu tür geri bildirimlerin kolayca erişilebilir ve saklanabilir olması, öğrencinin ihtiyacı olduğunda geri dönüp dinleyebilmesini sağlar. Bu da uzun vadede öğrencinin motivasyonunu sürdürebilmesine katkı sağlar (Hattie & Timperley, 2007).

2.3. Görsel Geri Bildirim

Görsel geri bildirim, dijital eğitim ortamlarında geri bildirim etkisini artıran bir başka önemli türdür. Görsel geri bildirim, grafikler, tablolar, simgeler, video ve animasyonlar gibi görsel unsurlar kullanılarak öğrencinin başarı düzeyini veya eksikliklerini görsel olarak ifade etme imkânı sunar (Yıldırım & Şimşek, 2011). Dijital platformlarda öğretmenler, öğrencilere yapılan değerlendirmeleri grafikler veya tablolar üzerinden göstererek onların performanslarını daha net bir şekilde görmelerini sağlayabilirler. Bu yöntem, özellikle görsel öğrenme stiline sahip öğrenciler için oldukça etkilidir.

Görsel geri bildirim, öğrencinin gelişim sürecini izleyebilmesi için oldukça faydalıdır. Örneğin, bir grafik üzerinde öğrencinin belirli bir konudaki performansındaki ilerleme çizelgesi, öğrencinin başarılarını ve eksiklerini daha somut bir şekilde görmesini sağlar. Öğrencinin hangi alanlarda gelişme kaydettiğini veya hangi konularda eksik kaldığını görsel olarak anlaması, öğrenme sürecini daha etkin bir şekilde yönetmesine yardımcı olur. Bu tür geri bildirim, aynı zamanda öğrencinin özgüvenini artırır; çünkü görselleştirilen bilgiler, başarıyı daha somut hale getirir ve öğrenciyi motive eder (Naumovski & Trajanova, 2018).

Görsel geri bildirim, ayrıca öğrencinin eksikliklerini eğlenceli ve ilgi çekici bir şekilde öğrenmesini sağlar. Örneğin, bir animasyon veya infografik üzerinden verilen geri bildirimler, öğrencinin konuya olan ilgisini artırabilir ve motivasyonunu güçlendirebilir. Dijital platformlarda sunulan bu tür görsel materyaller, öğrencilerin yalnızca bilgiye erişimini kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda öğrenme sürecine olan bağlılıklarını da artırır (Gök & Yıldız, 2016).

Dijital eğitimde geri bildirim türlerinin çeşitliliği, öğrenme sürecinin etkinliğini artırırken öğrencilerin motivasyonlarını da güçlendirmektedir. Yazılı, sözlü ve görsel geri bildirimlerin her

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

biri, öğrencinin ihtiyaçlarına yönelik esnek bir yapıya sahiptir ve öğrenme sürecini destekler. Yazılı geri bildirim, ayrıntılı açıklamalarla öğrenciyi daha iyi anlamaya yönlendirirken; sözlü geri bildirim, kişisel bir etkileşim ortamı sağlayarak öğrencinin motivasyonunu artırır. Görsel geri bildirim ise öğrencinin performansını görsel öğelerle destekleyerek bilgiyi daha akılda kalıcı hale getirir.

Eğitmcilerin, dijital platformlarda geri bildirim türlerini doğru ve dengeli bir şekilde kullanmaları, öğrencilerin hem akademik hem de psikolojik gelişimlerine katkı sunacaktır. Dijital eğitimde geri bildirim türlerinin çeşitlendirilmesi, öğrencinin öğrenme sürecine daha iyi adapte olmasını sağlarken, motivasyonunu artırarak daha verimli bir eğitim deneyimi yaşamasına olanak tanır. Bu kapsamda, dijital eğitimde geri bildirim, öğrenme sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak hem eğitimciler hem de öğrenciler için değerli bir araçtır.

3. Etkili Geri Bildirimin Öğrenci Motivasyonuna Etkisi

Etkili geri bildirim, öğrenme sürecinde öğrencilerin başarısını ve derslere olan ilgisini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Dijital eğitim ortamlarında, öğrencilere sunulan geri bildirimlerin yapıcı, kişiselleştirilmiş ve zamanında olması, öğrenme süreçlerini daha verimli hale getirir (Hattie & Timperley, 2007). Geri bildirimdeki bu özellikler, öğrencinin kendine olan güvenini, motivasyonunu ve derslere olan bağlılığını olumlu yönde etkiler. Öğrencilerin başarılı bir öğrenme deneyimi yaşaması için geri bildirimlerin etkili bir şekilde sunulması gerekmektedir (Shute, 2008).

3.1. Yapıcı ve Kişiselleştirilmiş Geri Bildirimin Rolü

Yapıcı geri bildirim, öğrencinin hatalarını fark etmesini ve bu hatalardan ders çıkarmasını sağlayarak daha iyi bir performansa ulaşmasına yardımcı olur. Bu tür geri bildirimler, eleştirel bir dil yerine, öğrenciyi motive edici bir yaklaşımla sunulduğunda, öğrencinin derslere olan ilgisini ve öğrenme sürecine bağlılığını artırır. Yapıcı geri bildirim, öğrencinin yaptığı hataları yargılamaktan ziyade, bu hataların nasıl düzeltilebileceğine odaklanır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Örneğin, bir öğrenci yanlış bir cevap verdiğinde, “Bu cevap doğru değil” demek yerine, “Bu konuyu bu açıdan değerlendirerek doğru cevaba ulaşabilirsin” gibi bir dönüt sağlamak, öğrenciyi cesaretlendirir ve öğrenmeye devam etme isteğini pekiştirir.

Kişiselleştirilmiş geri bildirim ise öğrencinin bireysel ihtiyaçlarına ve öğrenme hızına göre düzenlenmiş geri bildirimleri kapsar. Dijital eğitim ortamları, her öğrencinin farklı öğrenme hızında ilerleyebilmesini sağladığından, geri bildirim sürecinin kişiye özel olarak yapılandırılmasına olanak tanır (Gök & Yıldız, 2016). Kişiselleştirilmiş geri bildirim, öğrencinin eksik olduğu konulara odaklanır ve öğrenme sürecinde daha etkili bir yönlendirme sağlar. Öğrencinin bilgi düzeyine ve anlama becerisine göre özelleştirilen geri bildirim, öğrencinin derslere olan bağlılığını artırırken, motivasyonunu da üst seviyede tutar (Hattie & Timperley, 2007). Kişiselleştirilmiş geri bildirim, öğrencinin özgüvenini güçlendirir ve kendi öğrenme sürecini daha iyi yönetebilmesini sağlar.

Dijital eğitimde, öğrencilere birebir geri bildirim sunmak mümkün olduğundan, bu süreç daha etkin ve öğrenci odaklı hale gelir. Örneğin, bir öğrenci zorlandığı bir konuda özel olarak geri bildirim aldığında, hatalarını daha rahat değerlendirebilir ve eksik kaldığı alanlarda nasıl ilerleyebileceğini daha iyi anlayabilir (Naumovski & Trajanova, 2018). Bu durum, öğrencinin derslerde aktif katılımını teşvik eder ve başarıya ulaşma motivasyonunu artırır. Öğretmenin öğrenciye özel bir ilgi gösterdiğini hissettiren kişiselleştirilmiş geri bildirimler, öğrencinin

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

öğrenme sürecine olan bağlılığını pekiştirir ve öğrenciyi yeni şeyler öğrenme konusunda motive eder.

3.2. Zamanında Geri Bildirimin Önemi

Zamanında geri bildirim, öğrencinin bilgi eksikliklerini hızlı bir şekilde görmesini sağlar ve öğrenme sürecini daha verimli hale getirir. Geciken geri bildirimler, öğrencinin hatalarını zamanında fark edememesine ve bu hataların tekrarlanmasına neden olabilir (Shute, 2008). Zamanında geri bildirim, öğrencinin eksik kaldığı alanları anında görmesini ve gerektiğinde kendini hızla geliştirmesini mümkün kılar. Dijital eğitimde anlık geri bildirim, öğrencinin yaptığı hataları hızla fark etmesine ve düzeltmesine olanak tanıyarak motivasyonunu artırır. Örneğin, bir online sınav sonrası hemen sağlanan geri bildirim, öğrencinin sınavdaki hatalarını gözden geçirmesi için ideal bir fırsattır. Anında sağlanan bu tür geri bildirimler, öğrencinin derse ilgisini kaybetmesini önler ve motivasyonunu yüksek tutar.

Zamanında geri bildirim, öğrencinin öğrenme sürecine aktif katılımını destekler. Öğrenci, belirli bir konuda yanlış bir adım attığında veya eksik bilgiye sahip olduğunda, zamanında verilen geri bildirim sayesinde hızlı bir şekilde bu durumu düzeltebilir. Gecikmiş geri bildirimler ise öğrencinin ilgisini kaybetmesine, konuya olan motivasyonunun azalmasına neden olabilir (Yıldırım & Şimşek, 2011). Zamanında verilen geri bildirim, öğrenciye konuyu öğrenirken doğru yolda olup olmadığını gösterir ve bu süreçte öğrenciye güven verir. Bu güven, öğrencinin öğrenme sürecine olan bağlılığını artırır ve akademik başarıya ulaşmasını kolaylaştırır (Naumovski & Trajanova, 2018).

Dijital eğitim ortamları, zamanında geri bildirim sunmada büyük bir avantaj sağlar. Çevrimiçi sınavlar, ödevler veya testler sonucunda anında sağlanan geri bildirim, öğrencinin eksik kaldığı konulara daha hızlı bir şekilde odaklanmasını sağlar (Gök & Yıldız, 2016). Bu durum, öğrencinin eksikliklerini daha iyi kavramasına olanak tanırken, motivasyon kaybını da önler. Ayrıca, dijital platformlar sayesinde öğrenciler, öğretmenlerden bağımsız olarak da geri bildirim alabilirler. Otomatik değerlendirme sistemleri, öğrencilere hızlı geri bildirim sağlamak için dijital eğitim ortamlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sistemler, öğrencilerin sınav veya test sonuçlarına anında erişmesine olanak tanır ve öğrencinin öğrenme sürecine yönelik daha hızlı adımlar atmasını sağlar.

Etkili geri bildirim, öğrenci motivasyonunu artırmada kritik bir araçtır. Yapıcı ve kişiselleştirilmiş geri bildirim, öğrencinin derslere olan ilgisini artırırken, eksikliklerini daha iyi görmesine ve öğrenme sürecine daha olumlu bir şekilde yaklaşmasına yardımcı olur. Dijital eğitimde geri bildirim kişiselleştirilebilmesi, her öğrencinin kendi öğrenme hızına uygun olarak yönlendirilmesini sağlar ve böylece öğrencinin başarıya ulaşma olasılığını artırır. Zamanında geri bildirim ise öğrencinin hatalarını hızlıca görmesini ve eksikliklerini zamanında düzeltmesini mümkün kılar. Anında sağlanan geri bildirimler, öğrencinin motivasyonunu yüksek tutar ve öğrenme sürecine olan bağlılığını destekler.

Dijital eğitim ortamlarında geri bildirim süreçlerinin doğru yönetilmesi, öğrencilerin akademik ve psikolojik gelişmelerini destekleyecek şekilde düzenlenmelidir. Eğitimciler, geri bildirim yapıcı, kişiselleştirilmiş ve zamanında verilmesine özen göstererek, öğrencilerin motivasyonunu sürekli yüksek tutabilirler. Bu durum, öğrencinin yalnızca akademik başarısını değil, aynı zamanda öğrenmeye olan ilgisini de artırarak uzun vadede başarılı bir eğitim sürecine katkıda bulunacaktır.

4. Anlık Geri Bildirimin Sağladığı Fırsatlar

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Dijital eğitim ortamlarında, anlık geri bildirim imkânı öğrencilerin öğrenme süreçlerine doğrudan katkı sağlayarak motivasyonlarını artırır. Anlık geri bildirim, öğrenme sürecinde yapılan hataların ve eksikliklerin hızlı bir şekilde fark edilmesini sağlar, bu da öğrencinin öğrenme sürecini sürekli iyileştirmesine olanak tanır (Hattie & Timperley, 2007). Dijital platformların sunduğu anlık geri bildirim avantajları, geleneksel sınıf ortamlarında sıkça karşılaşılan zaman kısıtlarını aşarak öğrenme sürecini daha esnek ve dinamik hale getirir. Bu bağlamda, öğrencilerin anlık değerlendirme olanaklarına sahip olmaları ve hızlı geri bildirim yoluyla öğrenme süreçlerinin iyileştirilmesi, öğrenci motivasyonunu yüksek tutmada kritik bir rol oynar (Shute, 2008).

4.1. Öğrencilerin Anlık Değerlendirme Olanakları

Dijital eğitim platformları, öğrencilerin öğrenme süreçlerini anında değerlendirmelerine olanak tanır. Anlık değerlendirme, öğrencinin herhangi bir konudaki bilgisini ve kavrama düzeyini hızlıca ölçme fırsatı verir. Bu, öğrencilere ders içeriğine daha bağlı kalmaları için motive edici bir araçtır. Örneğin, öğrenciler çevrimiçi sınavlar veya quizler aracılığıyla öğrendiklerini hemen test edebilir ve doğru ya da yanlışlarını anında görebilir. Bu tür anlık değerlendirmeler, öğrencinin öğrenme sürecindeki eksiklerini anında fark etmesine yardımcı olur (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Anlık değerlendirme olanakları, öğrencinin özgüvenini artırır. Bir öğrenci, öğrenme sürecinde yaptığı hataları hemen görüp düzeltme imkânına sahip olduğunda, kendini daha güçlü ve başarılı hisseder. Dijital platformların sağladığı anlık değerlendirme araçları, öğrencinin kendi performansını değerlendirmesini kolaylaştırır ve öğrenme sürecine dair daha fazla kontrol sahibi olmasını sağlar. Bu durum, öğrencinin öğrenmeye olan ilgisini pekiştirir ve motivasyonunu artırır (Gök & Yıldız, 2016). Anlık geri bildirim, öğrenciye konuya dair güncel bir değerlendirme sunarak, eksiklerini kapatma ve ilerleme kaydetme konusunda rehberlik eder.

Dijital eğitim ortamlarının sunduğu anlık değerlendirme olanakları, öğrencilere kendi öğrenme süreçlerine dair farkındalık kazandırır. Örneğin, bir öğrenci dijital bir quiz veya sınav sonrasında hemen sonuçları görüp doğru ve yanlışlarını değerlendirdiğinde, nerede hata yaptığını hızlıca görebilir ve bu eksiklerini gidermek için hemen harekete geçebilir. Bu da öğrencinin öğrenme sürecini daha aktif bir şekilde yönetmesine katkıda bulunur (Naumovski & Trajanova, 2018). Öğrenci, anında sağlanan geri bildirim sayesinde derslere daha fazla odaklanır ve öğrenme sürecine daha bağlı hale gelir.

4.2. Hızlı Geri Bildirimle Öğrenme Sürecinin İyileştirilmesi

Hızlı geri bildirim, öğrencinin öğrenme sürecindeki gelişim hızını artıran önemli bir faktördür. Geleneksel sınıf ortamında geri bildirimlerin verilmesi günler veya haftalar sürebilirken, dijital eğitimde anında geri bildirim imkânı sayesinde bu süreç oldukça hızlanmıştır. Öğrenciler, yaptıkları hataları veya eksiklerini hemen fark edip öğrenme sürecini anında iyileştirebilirler. Örneğin, bir öğrenci çevrimiçi bir sınavda yanlış cevap verdiğinde, doğru cevap ve açıklama kendisine hemen gösterilir. Bu, öğrencinin yanlışlarını hızlı bir şekilde anlamasını ve aynı hatayı tekrar etmemesini sağlar (Shute, 2008). Hızlı geri bildirim, öğrencinin ilerleyişini daha hızlı bir tempoda sürdürmesine olanak tanır.

Hızlı geri bildirim, öğrencinin öğrenme sürecine olan bağlılığını artırır. Geri bildirimlerin anında sunulması, öğrencinin konuyu anlamakta zorluk çekmesi durumunda hemen harekete geçmesini sağlar. Bu durum, öğrencinin derslere olan ilgisini sürekli yüksek tutar. Hızlı geri bildirim süreci, öğrenme sürecini daha etkili hale getirir ve öğrencinin derse olan ilgisini kaybetmesini engeller.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

(Hattie & Timperley, 2007). Öğrenci, eksik olduğu konuları hızlıca görüp bu alanlara daha fazla odaklanabilir ve bu da öğrenme sürecini daha verimli hale getirir.

Dijital eğitim ortamlarında sağlanan hızlı geri bildirim, öğrencinin derslere yönelik olumlu bir bakış açısı kazanmasına katkıda bulunur. Öğrenci, sürekli olarak hızlı geri bildirim aldığı anda, öğrenme sürecinin kontrolünü elinde hisseder ve öğrenmeye daha fazla bağlılık gösterir. Hızlı geri bildirim, öğrencinin motivasyonunu sürekli yüksek tutarak öğrenme sürecine olan ilgisini artırır. Ayrıca, öğrencinin hatalarını hızlı bir şekilde fark edip düzeltebilmesi, öğrenme sürecinde güven kazanmasına yardımcı olur. Güven duygusu, öğrencinin derslere olan bağlılığını artırır ve akademik başarıya ulaşmasını kolaylaştırır (Naumovski & Trajanova, 2018).

4.3. Anlık Geri Bildirimin Motivasyona Etkisi

Anlık geri bildirim, öğrencinin motivasyonunu sürekli olarak destekleyen bir araçtır. Bir öğrencinin yaptığı yanlışları anında görmesi ve bu hatalarla ilgili çözüm önerileri alması, öğrenme sürecine olan bağlılığını artırır. Dijital eğitim ortamlarında anlık geri bildirim, öğrencinin öğrenmeye karşı duyduğu ilgiyi sürekli olarak besler ve motivasyonunu yüksek tutar. Öğrenci, eksikliklerini hızla gidererek daha başarılı bir performans sergileme fırsatına sahip olur (Gök & Yıldız, 2016).

Anlık geri bildirimin motivasyon üzerindeki bir diğer etkisi ise öğrencinin bireysel başarılarını hızlıca görmesiyle ilgilidir. Dijital platformlarda sağlanan anlık geri bildirimler, öğrencinin her adımda ne kadar ilerlediğini ve hangi konularda başarılı olduğunu görmesine olanak tanır. Bu durum, öğrencinin derslerde kendine güvenini artırır ve akademik başarıya ulaşma inancını pekiştirir (Yıldırım & Şimşek, 2011). Öğrenci, her geri bildirimle birlikte yaptığı hatalardan ders alır ve bu hataları düzeltme konusunda cesaret kazanır. Bu, öğrencinin derslere olan ilgisini ve motivasyonunu sürekli olarak destekleyen önemli bir unsurdur.

Anlık geri bildirim, dijital eğitim ortamlarında öğrenci motivasyonunu artırmak için kullanılan en etkili araçlardan biridir. Öğrencilerin anlık değerlendirme olanaklarına sahip olması, öğrenme sürecini daha etkin bir şekilde yönetmelerini sağlarken, hızlı geri bildirimler öğrenme sürecini sürekli iyileştirir (Shute, 2008). Anlık geri bildirim, öğrencilerin derslere olan ilgisini ve öğrenme sürecine olan bağlılıklarını artırır. Öğrenciler, eksik kaldıkları konuları anında görüp bu eksiklikleri hızla kapatarak daha verimli bir öğrenme deneyimi yaşar.

Dijital eğitim ortamlarında anlık geri bildirim sağladığı fırsatlar, öğrencilerin akademik başarıya ulaşmalarını ve öğrenmeye olan ilgilerini sürekli olarak destekler. Eğitimcilerin, anlık geri bildirimi etkin bir şekilde kullanarak öğrencilerin motivasyonunu yüksek tutmaları, başarılı bir öğrenme deneyimi sunmalarında kritik bir rol oynar. Anlık geri bildirim, öğrenciye kendi öğrenme sürecini daha iyi yönetme fırsatı sunar ve öğrenme sürecinin kalitesini artırır. Bu kapsamda, dijital eğitimde anlık geri bildirim, öğrenci başarısı ve motivasyonu açısından vazgeçilmez bir araçtır.

5. Öğrenci Katılımını ve Başarıyı Artırmada Geri Bildirimin Rolü

Dijital eğitim ortamlarında geri bildirim, öğrenci katılımını teşvik etmek ve başarıyı artırmak açısından kritik bir öneme sahiptir. Geri bildirim, öğrencilere öğrenme süreçleri boyunca yön gösterici bir rehberlik sunar. Bu yönlendirme, öğrencilerin yalnızca derslere olan katılımlarını artırmakla kalmaz, aynı zamanda başarıya ulaşmalarında da önemli bir faktör haline gelir (Hattie & Timperley, 2007). Öğrencinin motivasyonunu güçlendiren ve öğrenme süreçlerine aktif olarak katılımını sağlayan geri bildirim, aynı zamanda ders materyallerini daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olur (Shute, 2008). Bu kapsamda, motivasyonun artırılması ve ders

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

materyallerinin daha iyi anlaşılması, dijital eğitim ortamlarında etkili geri bildirimin öğrencinin başarısına olan katkısını ortaya koymaktadır.

5.1. Motivasyonun Artırılması

Geri bildirim, öğrencinin yaptığı çalışmalara dair değerli geri dönüşler sağladığından, öğrencinin motivasyonunu doğrudan etkileyen bir unsur olarak öne çıkar. Dijital eğitimde geri bildirimin anında ve düzenli olarak sağlanması, öğrencinin öğrenme sürecine olan bağlılığını pekiştirir. Geri bildirim aracılığıyla öğrenci, yaptığı hataları anında fark eder ve bunları düzeltme fırsatına sahip olur (Gök & Yıldız, 2016). Bu süreçte öğrenci, kendi öğrenme sürecini kontrol edebildiğini ve gelişim kaydedebildiğini hissettiğinde, derslere olan ilgisi ve motivasyonu artar.

Öğrencinin derse olan ilgisini ve katılımını artıran geri bildirim, bireysel başarılarını gözlemlemesini sağlar. Dijital ortamda sağlanan geri bildirimler, öğrencinin performansını gerçek zamanlı olarak görmesini ve ilerlemesini değerlendirmesini sağlar. Her başarılı sonuç, öğrenciye daha fazla çaba gösterme motivasyonu verirken, eksikliklerin fark edilmesi de öğrencinin öğrenme sürecini iyileştirmesine olanak tanır. Bu durum, öğrencinin kendine olan güvenini artırır ve akademik başarısına giden yolda motivasyonunu yüksek tutmasına katkıda bulunur (Naumovski & Trajanova, 2018).

Dijital eğitimde geri bildirimin bir diğer motivasyon kaynağı da öğrenme sürecinde öğrenciye yol gösterici olmasıdır. Öğrenciler, aldıkları geri bildirimlerle hangi konularda eksik kaldıklarını öğrenir ve bu eksiklikleri kapatma konusunda gerekli adımları atar. Özellikle pozitif ve yapıcı geri bildirim, öğrencinin cesaretini artırarak başarısızlık korkusunu yenmesine yardımcı olur (Yıldırım & Şimşek, 2011). Örneğin, öğrencinin başarılı olduğu noktaların vurgulanması, kendini geliştirmesi gereken alanların yapıcı bir dille sunulması, öğrenciye hem cesaret hem de yol gösterici bir rehberlik sunar. Bu tür bir rehberlik, öğrencinin öğrenmeye olan ilgisini canlı tutar ve motivasyonunu artırarak başarıya ulaşmasını kolaylaştırır.

5.2. Motivasyonun Başarıya Katkısı ve Ders Materyallerini Anlamadaki Etkisi

Geri bildirimin öğrencinin başarısına olan katkısı, öğrenciye konuyu daha derinlemesine anlama fırsatı sunmasından kaynaklanır. Öğrenci, eksik kaldığı ya da yanlış anladığı konular hakkında geri bildirim aldığı anda, bu eksiklerini kapatmak için çaba gösterir ve bu süreçte ders materyallerini daha iyi anlamaya çalışır. Dijital eğitimde geri bildirimin sunduğu anlık dönütler, öğrencinin ders materyallerini sadece yüzeysel olarak öğrenmekle kalmayıp, daha derinlemesine kavramasını sağlar. Bu da öğrencinin başarı düzeyini yükseltir (Shute, 2008).

Dijital platformlar, öğrencilere hızlı ve ayrıntılı geri bildirim sağlama konusunda geniş olanaklar sunar. Örneğin, çevrimiçi bir test veya quiz sonucunda öğrenci, doğru ve yanlış cevaplarının detaylı açıklamalarını anında görebilir. Bu tür bir geri bildirim, öğrencinin hangi konularda eksik kaldığını ve nerede daha fazla çalışması gerektiğini net bir şekilde görmesini sağlar. Bu süreçte öğrenci, eksik kaldığı konuları gözden geçirerek anlamadığı noktaları telafi eder. Geri bildirimin sunduğu bu fırsat, öğrenciye konuyu daha derinlemesine anlaması ve gelecekte aynı hataları yapmaması için rehberlik eder (Hattie & Timperley, 2007). Öğrenci, geri bildirim sayesinde ders materyallerine daha fazla odaklanır ve bilgiyi yüzeysel olarak öğrenmek yerine özümlediğinde akademik başarıya ulaşır.

Ders materyallerini anlamada geri bildirimin önemi, öğrencinin bireysel öğrenme sürecini yönlendirebilmesinden gelir. Dijital eğitimde sağlanan geri bildirim, öğrencinin bilgiye dayalı bir öğrenme süreci yaşamasını sağlar. Öğrenci, aldığı geri bildirimler doğrultusunda öğrenme sürecini daha iyi planlayabilir ve eksikliklerini gidermeye yönelik çalışmalar yapabilir. Bu da

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

öğrencinin ders materyallerine olan hakimiyetini artırır ve başarıya ulaşmasını kolaylaştırır (Gök & Yıldız, 2016).

Ders materyallerinin daha iyi anlaşılması, öğrencinin kendi öğrenme sürecine olan güvenini pekiştirir. Geri bildirimle desteklenen öğrenme sürecinde öğrenci, anlamadığı konularda rehberlik aldığı anda, kendine olan güveni artar. Bu güven, öğrencinin derslere olan ilgisini canlı tutar ve başarılı bir akademik performans sergilemesine katkıda bulunur. Dijital eğitim ortamında sağlanan geri bildirimler, öğrencinin konuları tekrar gözden geçirmesine ve kavrama düzeyini artırmasına olanak tanır. Bu sayede öğrenci, daha sağlam temellere dayalı bir bilgi birikimine sahip olur (Naumovski & Trajanova, 2018).

Dijital eğitimde geri bildirim, öğrencinin motivasyonunu artırmada ve başarıya ulaşmasında kritik bir rol oynar. Öğrenciye sağlanan yapıcı ve yönlendirici geri bildirimler, öğrenme sürecine olan ilgisini canlı tutar ve öğrenmeye olan bağlılığını artırır. Geri bildirim, öğrencinin ders materyallerini daha iyi anlamasına ve bu materyallere yönelik güçlü bir kavrayış geliştirmesine katkıda bulunur. Dijital eğitimde geri bildirimin sağladığı hızlı ve anlık dönütler, öğrencinin eksiklerini anında görmesini ve öğrenme sürecini sürekli olarak iyileştirmesini mümkün kılar (Shute, 2008).

Öğrencilerin başarıya ulaşmalarında ve derslere olan bağlılıklarını sürdürmelerinde geri bildirimin etkili bir şekilde kullanılması, eğitimcilerin de dikkat etmesi gereken önemli bir unsurdur. Eğitimciler, öğrencilere düzenli, zamanında ve yapıcı geri bildirim sağlayarak onların akademik ve psikolojik gelişimlerini destekleyebilirler. Geri bildirim, öğrencinin sadece akademik başarıya ulaşmasına katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ders materyallerini daha derinlemesine anlamasına olanak tanıyarak kalıcı bir öğrenme deneyimi sunar (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu nedenle, dijital eğitimde geri bildirim, öğrenme sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

6. Pozitif ve Teşvik Edici Geri Bildirim ile İlgi Artışı

Dijital eğitimde öğrenci motivasyonunu yüksek tutmak ve öğrenme sürecini desteklemek için pozitif ve teşvik edici geri bildirim son derece önemlidir. Geri bildirimin pozitif ve yapıcı olması, öğrencinin yalnızca akademik başarısını artırmakla kalmaz, aynı zamanda derslere olan ilgisini de canlı tutar (Hattie & Timperley, 2007). Pozitif geri bildirim yöntemleri ve öğrenci ilgisini canlı tutma stratejileri, dijital eğitimde öğrencilerin başarıya ulaşmalarını destekleyen temel yaklaşımlardır. Bu tür geri bildirim, öğrencinin öz güvenini artırarak öğrenme sürecine olan bağlılığını pekiştirir (Shute, 2008).

6.1. Motivasyon Sağlayan Geri Bildirim Yöntemleri

Motivasyon sağlamak için geri bildirimde pozitif bir dil kullanmak, öğrencinin başarısını teşvik eder ve ona kendini değerli hissettirir. Öğrencinin yaptığı çalışmaların olumlu yönlerine vurgu yapmak, motivasyonun temelini oluşturur. Örneğin, öğrenci bir soruyu yanlış cevaplamış olsa dahi, öğretmenin bu cevabın neden yanlış olduğunu açıklarken gösterdiği olumlu yaklaşım, öğrencinin konuyu anlamasına yardımcı olur ve motivasyonunu zedelenmeden yüksek tutar. Pozitif geri bildirim, öğrencinin hatalarını birer gelişim fırsatı olarak görmesini sağlar (Gök & Yıldız, 2016).

Dijital eğitimde geri bildirimin anlık sağlanması, öğrencinin motivasyonunu destekleyen bir diğer etkidir. Öğrenciye, başarılarını ve güçlü yönlerini vurgulayan hızlı geri bildirimler verildiğinde, öğrenme sürecinde kendini daha güvende hisseder. Örneğin, bir çevrimiçi sınav sonrası, öğrencinin doğru yanıtladığı sorular için verilen pozitif geri bildirimler, öğrencinin kendine olan

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

güvenini artırır ve sonraki konulara daha fazla ilgi göstermesini sağlar. Bu tür bir yaklaşım, öğrencinin hatalarından ders alırken doğru yaptığı noktalara da odaklanmasını mümkün kılar (Naumovski & Trajanova, 2018).

Pozitif geri bildirim yöntemi olarak teşvik edici cümlelerin kullanılması, öğrencinin kendini değerli hissetmesine yardımcı olur. Örneğin, "Bu konuda gösterdiğin çaba gerçekten etkileyici, bu şekilde devam edersen başarıya ulaşacaksın," gibi bir geri bildirim, öğrenciyi daha fazla çaba göstermeye motive eder. Dijital eğitimde geri bildirimlerin bu tür teşvik edici cümlelerle desteklenmesi, öğrencinin öğrenme sürecinde aktif kalmasını sağlar (Yıldırım & Şimşek, 2011). Dijital platformlar, öğrencinin performansını olumlu bir dille değerlendirerek ona daha fazla çalışma isteği kazandıran araçlar sunar. Bu motivasyon sağlayan geri bildirimler, öğrencinin kendi başarılarına odaklanmasına yardımcı olur ve öğrenme sürecine olan bağlılığını artırır.

6.2. Öğrenci İlgisini Canlı Tutma Stratejileri

Dijital eğitimde öğrenci ilgisini canlı tutmak için geri bildirimler kadar kullanılan stratejiler de büyük önem taşır. Öğrencinin ilgisini çekmek için geri bildirim sürecinde esnek ve yaratıcı yöntemler kullanmak, öğrenme sürecini daha eğlenceli ve etkileşimli hale getirir. Örneğin, dijital platformlarda sunulan animasyonlu geri bildirimler veya başarı rozetleri, öğrencinin ilgi ve motivasyonunu artırır. Öğrenci, başarılarını görsel olarak gözlemleyebildiğinde ve bu başarılar teşvik edici mesajlarla desteklendiğinde, derslere olan ilgisi daha uzun süre canlı kalır (Hattie & Timperley, 2007).

Geri bildirim çeşitlendirilmesi de öğrenci ilgisini artıran bir stratejidir. Dijital eğitimde yazılı, sözlü ve görsel geri bildirimlerin kullanılması, her bir öğrenciye uygun bir geri bildirim yöntemi sunarak süreci daha etkili hale getirir. Her öğrencinin öğrenme stili farklıdır; bazı öğrenciler yazılı geri bildirimlerden daha fazla yararlanırken, bazıları sözlü veya görsel geri bildirimlerle daha fazla ilgilenir (Shute, 2008). Bu nedenle, dijital eğitim platformlarında geri bildirim çeşitli formatlarda sunulması, her öğrencinin ilgisini çeker ve öğrenme sürecine olan bağlılığını artırır. Çeşitlendirilmiş geri bildirimler, öğrencilere daha esnek ve bireysel bir öğrenme deneyimi sunar, bu da öğrenmeye olan ilgilerini sürekli olarak yüksek tutar.

Öğrenci ilgisini canlı tutma stratejilerinden biri de oyunlaştırmadır. Dijital eğitimde oyunlaştırma, öğrencilerin öğrenme sürecine daha fazla dahil olmalarını ve geri bildirimleri birer ödül olarak görmelerini sağlar. Örneğin, bir dersi tamamladığında veya bir sınavda başarı gösterdiğinde öğrencinin puan kazanması veya başarı rozeti alması, öğrencinin derse olan ilgisini artırır. Bu tür oyunlaştırma unsurları, öğrencinin hem bireysel başarısını kutlamasına hem de sonraki konulara ilgi göstermesine olanak tanır. Geri bildirim sürecine oyunlaştırma öğeleri eklemek, öğrencinin ilgisini çekerek onu öğrenmeye teşvik eder (Naumovski & Trajanova, 2018).

Dijital platformlarda öğrenci ilgisini canlı tutma stratejilerinden biri de öğrenciye öz değerlendirme fırsatı sunmaktır. Öğrenciler, kendi öğrenme süreçlerini değerlendirdiklerinde derslere daha fazla odaklanırlar ve kendi başarılarını gözlemleme şansı bulurlar. Öz değerlendirme araçları, öğrencinin hangi konularda eksik olduğunu ve hangi alanlarda daha fazla çalışması gerektiğini fark etmesini sağlar. Bu süreç, öğrenciye kendi başarısını takip etme ve geliştirme sorumluluğu kazandırarak ilgisini yüksek tutar. Özellikle dijital platformlarda öz değerlendirme araçları ile desteklenen geri bildirim süreçleri, öğrencilerin öğrenme sürecine daha fazla bağlı kalmalarını sağlar (Gök & Yıldız, 2016).

Pozitif ve teşvik edici geri bildirim, dijital eğitimde öğrenci motivasyonunu artıran ve derslere olan ilgisini canlı tutan önemli bir etkidir. Öğrencilere başarılarını vurgulayan ve hatalarını

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

yapıcı bir dille açıklayan geri bildirimler, öğrencinin öz güvenini güçlendirir ve öğrenme sürecine olan bağlılığını artırır. Dijital eğitimde geri bildirim süreçlerinde oyunlaştırma, öz değerlendirme ve farklı geri bildirim formatlarının kullanılması, öğrencinin ilgisini çekmek ve motivasyonunu desteklemek için etkili stratejilerdir (Shute, 2008). Öğretmenlerin, öğrencilerin bireysel başarılarını teşvik eden pozitif geri bildirimler sunması, öğrencinin öğrenmeye olan ilgisini pekiştirir ve derslere daha fazla katılım göstermelerini sağlar.

Eğitimcilerin, dijital eğitimde pozitif ve teşvik edici geri bildirim yöntemlerini etkili bir şekilde kullanmaları, öğrencilerin derslere olan ilgisini ve başarıya ulaşma motivasyonlarını yüksek tutacaktır. Bu tür geri bildirimler, öğrencinin yalnızca akademik performansını artırmakla kalmaz, aynı zamanda öğrenme sürecine olan ilgisini de canlı tutar. Dijital eğitim ortamlarında öğrenci motivasyonunu artırmada pozitif geri bildirimin rolü, başarıyı destekleyen ve öğrenci ilgisini sürekli kılan bir öğrenme deneyimi sunar.

7. Sonuç

Dijital eğitim ortamlarında geri bildirimin öğrenci motivasyonunu artırmadaki rolü üzerine yapılan bu araştırma, geri bildirimin eğitim süreçlerinde önemli bir yer tuttuğunu ve dijital teknolojilerin bu süreci destekleyici bir etki sağladığını ortaya koymaktadır. Dijital platformların sunduğu hızlı, bireysel ve sürekli geri bildirim imkanları, öğrencilerin derslere olan ilgisini canlı tutarak öğrenme süreçlerini daha etkili hale getirmektedir. Geri bildirim, yalnızca akademik başarıya ulaşmak için değil, aynı zamanda öğrenci psikolojisini ve kendine güvenini desteklemek için de kritik bir araçtır.

Araştırma bulguları, etkili geri bildirimin yapıcı, kişiselleştirilmiş ve zamanında olmasının motivasyon üzerinde doğrudan pozitif etkisi olduğunu göstermektedir. Dijital eğitimde anlık geri bildirimler sayesinde öğrenciler, hatalarını hızlı bir şekilde görüp düzeltebilmekte, bu da öğrenme süreçlerine daha bağlı olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, yazılı, sözlü ve görsel olarak çeşitlendirilebilen geri bildirim yöntemleri, farklı öğrenme stillerine sahip öğrencilere uyum sağlayarak her bir öğrencinin kendi hızında ve kendi yöntemleriyle öğrenmesini desteklemektedir.

Dijital platformlar, öğrenciye öz değerlendirme yapma ve öğrenme sürecine daha fazla katılma imkanı sunarken, aynı zamanda öğrencinin bağımsız ve motive bir öğrenme deneyimi yaşamasına katkıda bulunmaktadır. Özellikle oyunlaştırma, öz değerlendirme araçları ve teşvik edici geri bildirim yöntemleri ile desteklenen dijital eğitim, öğrencinin ders materyallerine olan bağlılığını artırarak, bilgiyi daha kalıcı hale getirmektedir. Bu durum, öğrenme sürecinin yalnızca bilgi aktarmakla sınırlı kalmayıp, öğrencinin bireysel olarak gelişimine de katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Dijital eğitimde geri bildirimin önemi, öğrencinin yalnızca akademik başarı sağlaması değil, aynı zamanda kendine güvenli, eleştirel düşünebilen ve öğrenmeye devam eden bir birey olmasına destek olmasıdır. Eğitimcilerin, dijital platformlarda sundukları geri bildirimlerin niteliğini ve zamanlamasını dikkatle yönetmeleri, öğrenci motivasyonunu sürekli yüksek tutmak açısından önemlidir. Pozitif, teşvik edici ve yapıcı geri bildirimler, öğrencilerin derslere ilgisini artırarak uzun vadede daha başarılı bir öğrenme deneyimi sunmalarını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, dijital eğitimde geri bildirimin rolü, eğitimciler ve öğrenciler için vazgeçilmez bir destek aracı olarak değerlendirilmeli, bu sürecin etkin yönetilmesiyle öğrenci başarısına ve motivasyonuna önemli katkılar sağlanmalıdır. Eğitimcilerin dijital platformları verimli bir şekilde kullanarak öğrencilere pozitif ve yapıcı geri bildirim sağlaması, yalnızca akademik başarıya

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ulaşmada değil, aynı zamanda öğrencilerin psikolojik olarak da desteklenmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bu bağlamda, geri bildirimin dijital eğitimdeki yeri, öğrenme süreçlerini daha verimli ve motive edici hale getiren güçlü bir öğrenme aracı olarak değerlendirilmelidir.

8. Kaynaklar

- Gök, B., & Yıldız, D. (2016). Dijital öğrenme ortamlarında geri bildirimin rolü. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 16(2), 465-487.
- Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81-112.
- Naumovski, A., & Trajanova, V. (2018). Улогата на повратните информации во процесот на учење: Примена во дигиталните образовни платформи. Балкански Образовен Преглед, 14(3), 45-58.
- Nuredin, A., & Nuredin, M. (2023). Farklı Alanlarda Etik. International Vision University Press.
- Shute, V. J. (2008). Focus on formative feedback. Review of Educational Research, 78(1), 153-189.
- Yıldırım, K., & Şimşek, H. (2011). Eğitimde geri bildirim kavramı ve geri bildirimin öğrenci başarısına etkisi. Eğitim ve Bilim, 36(162), 1-15.

Çalışanlara Yönelik Psikolojik Taciz (Mobbing): Özel Anaokullarında Nitel Bir Değerlendirme

Psychological Harassment (Mobbing) Against Employees: A Qualitative Evaluation in Private Kindergartens

Doç. Dr. Namık HÜSEYİNLİ¹, Fatma Damla BEKAR²

Özet

İş yerlerinde çalışanların maruz kaldığı psikolojik taciz (mobbing), çalışma ilişkilerini ve iş verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tür psikolojik baskılar, çalışanların motivasyonlarını ve iş performanslarını azaltmakta, aynı zamanda işten ayrılmalarına sebep olabilmektedir. Çalışma hayatında bireylerin karşılaşılabileceği mobbingin önlenememesi, işyerleri için ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Mobbing, sosyal bilimler alanında çeşitli örneklem grupları ve farklı değişkenler aracılığıyla dünya genelinde birçok araştırmacı tarafından incelenmektedir. Bu çalışma da çalışanların maruz kaldıkları mobbing durumlarını ele almayı ve bu davranışların nitel bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, çalışanların mobbing deneyimlerine dair çeşitli araştırmaların bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu araştırmaların çoğunlukla çeşitli meslek gruplarına odaklandığı ve özellikle hastane ile otel işletmeleri gibi sektörlerde çok sayıda çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Çalışmamızda ise yalnızca mobbing değişkeni ele alınarak, bu bağlamda özel anaokullarında görev yapan çalışanlar üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında, üç yönetici ve üç çalışana yönelik nitel görüşmeler gerçekleştirilmiş ve katılımcılara mobbing ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Elde edilen bulgular hem yöneticilerin hem de çalışanların mobbing konusunda yeterli bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Bu çalışma ile çalışan ve yöneticiler üzerinde gerçekleştirilecek nitel analizler aracılığıyla, mobbingin çalışanlar üzerindeki etkisinin derinlemesine incelenmesi ve bu doğrultuda literatüre olumlu katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, çalışanlara psikolojik baskı, özel anaokullarında mobbing

Abstract

¹Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİSBF, İşletme Bölümü, namik.huseyinli@alanya.edu.tr

²Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, d.bekar@hotmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Psychological harassment (mobbing) that employees are exposed to in the workplace negatively impacts working relationships and job productivity. Such psychological pressures reduce employees' motivation and job performance and may also lead to employees quitting their jobs. The inability to prevent mobbing, which individuals may encounter in their professional lives, represents a serious organizational problem. Mobbing has been studied by numerous researchers worldwide using various sample groups and different variables in the field of social sciences. This study aims to address the mobbing situations that employees face and to provide a qualitative evaluation of these behaviors. A review of the literature reveals various studies on the mobbing experiences of employees. It is observed that these studies mostly focus on specific occupational groups and that extensive research has been conducted in sectors such as hospitals and hotels. In contrast, this study exclusively examines the mobbing variable and evaluates its impact on employees working in private kindergartens. The research involved qualitative interviews with three managers and three staff members, with questions related to mobbing. The findings indicate that both managers and staff have sufficient knowledge about mobbing. This study aims to explore the effects of mobbing on employees in depth through qualitative analysis of employees and managers, thereby making a positive contribution to the literature in this field.

Keywords: Mobbing, Psychological Pressure on Employees, Mobbing in Private Kindergartens

1. Giriş

Bu çalışmada, çalışanların maruz kaldığı psikolojik taciz anlamına gelen mobbing olgusu incelenmektedir. Mobbing, işyerinde bireyin itibarını zedelemek, psikolojik baskı altına almak ve bazen de işten ayrılmasını sağlamak amacıyla sistematik olarak uygulanan bir davranış biçimidir. Özellikle iş hayatında sıkça karşılaşılan mobbing, çalışanların iş performansını olumsuz etkilemekte, işe bağlılıklarını azaltmakta, psikolojik ve fiziksel sorunlara yol açmaktadır. Çalışmamızda, mobbingin bireyler ve işletmeler üzerindeki etkilerini analiz etmek ve mobbing olgusunun nedenlerini irdelemek amaçlanmıştır.

Araştırma kapsamında, özel bir anaokulunda çalışan yönetici ve personel üzerinde yapılan nitel araştırma yöntemiyle, katılımcıların mobbingi nasıl algıladıkları, mobbingin işyeri ve çalışanlar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Literatürde mobbing üzerine yapılmış pek çok çalışma mevcut olsa da belirli meslek gruplarına yönelik incelemeler sınırlı kalmaktadır. Yapılan bu çalışma ile farklı sektörlerde karşılaşılan mobbing olgusu üzerine literatüre katkı sunulması amaçlanmaktadır. Elde edilen bulgular, yöneticilerin ve çalışanların mobbing algılarını, mobbinge karşı verdikleri tepkileri ve mobbing olarak nitelendirilebilecek tutum ve davranışların bireyler ile kurum üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik önemli sonuçlar sağlamaktadır.

Çalışmamızda, mobbingin tanımı, süreçleri, nedenleri ve sonuçları üzerine kapsamlı bir analiz sunulmuş olup, iş yerinde mobbing ile karşılaşan bireylerin yaşadığı sorunlar ele alınmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın sonuçlarının, iş yerlerinde mobbingin önlenmesine yönelik stratejik yaklaşımlar geliştirilmesine ve mobbingin fark edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Mobbing Kavramı, Nedenleri ve Sonuçları

Türk hukukunda mobbing, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiş olup, bu kavram "psikolojik taciz" olarak adlandırılmaktadır. Türk hukukunda psikolojik taciz, Borçlar Kanunu'nda belirlenen bir kavramdır ve bu terim resmi olarak kullanıldığı için hukuki süreçlerde ve iş hukuku bağlamında "mobbing" yerine "psikolojik taciz" terminin tercih edilmesi doğru olacaktır. Ancak "Mobbing" terimi uluslararası literatürde, özellikle psikoloji ve iş yeri dinamikleri üzerine yapılan çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Aynı şekilde medyada, iş yerlerinde yaşanan psikolojik baskı ve zorbalık olaylarını tanımlarken "mobbing" terimine daha çok

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

başvurulmaktadır. Bu sebeple de günlük dilde veya akademik çalışmalarda insanlar daha rahat ifade edebilmek için “mobbing”i kullanmaktadırlar.

Ülkemizde “mobbing” 01.07.2012 tarih ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nda (TBK) düzenlenmiş ve düzenlemeyle, hukuka aykırı fiil “psikolojik taciz” olarak adlandırılmıştır. Kanunda psikolojik taciz olarak adlandırılan mobbing, öğretide onur kırıcı, aşağılayıcı, küçük düşürücü, sistematik ve hukuka aykırı davranışlar, psikolojik terör, psikolojik şiddet, duygusal taciz, zorbalık, yıldırma ve bezdiri gibi kavramlarla nitelendirilmişti. İşçiye uygulanan psikolojik tacize ilişkin daha önce ayrı bir düzenleme olmadığı için, Borçlar Kanunu ile bu ihtiyaç karşılanmış ve uzun yıllardır var olan sorunların çözümüne altyapı oluşturmuştur (Hüseyinli ve Atabay).

İş yerlerinde karşılaşılan olumsuz tavır ve tutumlar çalışanların işten ayrılma eğilimlerine neden olmakla birlikte, çalışma ortamını birçok açıdan olumsuz etkilemektedir. Günlük hayatta da bireylerin karşılaşılabildikleri psikolojik taciz veya diğer ifadeyle mobbing özellikle iş yerlerinde daha sık görülmekte olup, çalışanların işyerlerine bağlılığını ve üretkenliğini azaltmaktadır. Mobbing işyerlerinin bu tür sorunlarla başa çıkmak için önlem alması gereken ciddi bir sorundur (Terzi Çoban, Tutar, Orha, & Şahin, 2020).

İş yerinde gerçekleşen psikolojik baskıların çalışanların işten ayrılma eğilimini artırdığı görülmektedir (Macit, 2018) Psikolojik şiddetin kurbanı olan bireyler ve mevcut işletmelerin, mobbingden fazlasıyla etkilendikleri belirtilmektedir. Çalışma yaşamında psikolojik şiddetin örgütsel bağlılığa etkisini inceleyen bir çalışmada mobbing, bireyler ve işletmeler üzerinde olumsuz sonuçlara sahip olduğu ve mobbinge maruz kalan kişilerde artan rahatsızlık, depresyon, iş performansında azalma, işgücünde düşüş, bedensel ve ruhsal psikolojik rahatsızlıklar, çalışılıyorsa yapılan işe devamsızlık artışı ve sonuç olarak örgütsel bağlılıkta negatif yönde etkiler gibi belirtiler görüldüğü ifade edilmektedir. Bu nedenle, mobbingin bireyler ve işletmeler üzerindeki zararları oldukça ciddidir (Yalçın & Tekin, 2016). Yapılan araştırmalar fiziksel şiddetin tedavi ve iyileşme sürecinin psikolojik şiddete oranla daha kolay olduğunu ifade etmektedir (Terzi Çoban, Tutar, Orha & Şahin, 2020).

Mobbing kavramına göre yapılan bütün tanımlar incelendiğinde, ortak olan belli unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki mobbing uygulayan kişinin eyleminin mağdur üzerinde bıraktığı izler diğeri bu izlerin mobbingi yaşayan bireye zarar gösterip göstermediğidir, yani olumsuzluk derecesidir. Üçüncü ve son unsura ise kişilerin gösterdiği mobbing eyleminin sürekliliği, yani devam etme konusundaki istikrar veya kararlılık tutumu olarak açıklanmaktadır (Cusack, 2000).

İşletmelerde yönetici eğer yeterli düzeyde yetenek ve beceriye sahip değilse işyerinde iç çatışma veya problem yaşama olasılığı kaçınılmaz olacaktır (Efeoğlu & Karaman, 2023). Leymann tarafından tanımlanan beş aşamalı mobbing süreci, iş yerinde bir çatışmayla başlamaktadır. Bu çatışma, bireyler arasında uyumsuzluk veya anlaşmazlıkların ortaya çıkmasıyla tezahür etmektedir. Süreç içinde çatışmaya bir çözüm üretilemediğinde, ilerleyen süreçte saldırgan eylemler gelişecektir. (Leymann, 1996: 171-172).

Genel olarak özetleyecek olursak, mobbing süreci, iş yerinde rahatsız edici davranışlarla başlayan, zamanla şiddetini artırarak devam eden bir psikolojik taciz sürecinde, mağdur kişi genellikle farkında olmadan bu tür davranışlarla karşı karşıya kalır. Süreç içinde, söz konusu davranışların sistematik olarak uygulanmasıyla, mağdurun iş performansı, sosyal ilişkileri ve psikolojik sağlığı etkilenir. Psikolojik saldırıda bulunanlar genellikle kurbanlarını izole etmeye, küçük düşürmeye veya yetersiz göstermeye çalışmakta, mağdurun yaptığı işler sürekli eleştirilerek başarısız

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

göstermektedirler. Ayrıca iş yerinde çalışma arkadaşları, üstler veya yöneticiler tarafından destek verilmediği için yalnızlaşarak ve psikolojik olarak yıpratılan çalışan işten çıkarılma veya görev değişikliği gibi tehditlere de maruz kalabilmektedir. Psikolojik taciz sürecinin sonucu olarak, mağdur çalışanın sağlığı bozulmakta, genellikle iş yerinden ayrılmak zorunda kalmakta veya sözleşmesi sona erdirilmektedir (Tınaz, 2006).

2.3. Mobbing Nedenleri ve Sonuçları

Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda, yapılan psikolojik tacizler birçok sebeplere dayandırılmaktadır. Her yaş grubunun maruz kalabildiği farklı dinamiklerde psikolojik taciz davranışında bulunan tarafın dışarıya mükemmel ve normal görünmesine rağmen, gerçek kimliklerini gizleyerek başkalarına karşı psikolojik taciz uygulamaktadırlar. Genellikle ilgi ve övgüye muhtaç olan bu kişiler, başkalarını baskılayarak üstünlük sağlayıcı davranışlar sergilemektedirler. Mağdurlar ise belirgin kişilik özellikleri taşımamakla birlikte, yüksek performans ve idealizm sergileyen bireyler olarak mobbinge daha fazla maruz kalmakta, iş kaybı ve diğer korkuları sebebiyle sessiz kalabilmektedirler. Mobbingin görmezden gelinmesi ve yönetimin durumu ele almaması, aşırı hiyerarşik yapı, zayıf liderlik ve çatışma yönetimindeki yetersizlikler stresli iş ortamları, mobbingin varlığının kabul edilmemesi ve diğer birçok kurumsal nedenler mobbingin gelişimine olanak sağlamaktadır (Tetik, 2010; Kehribar, vd. 2017).

Yapılan araştırmalarda, psikolojik tacizin çalışan ve işyeri açısından olumsuz etkilerine dikkat çekilmektedir. Çalışan yönünden bakıldığında, mobbing uğrayan bireyin sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, iş yerinde bu tür davranışların sonucunda, çalışanın strese karşı direncinin azalması ve artan stres yükü nedeniyle iş görme isteğini azaltacaktır. Kurumsal açıdan ise, çalışanların artan stres ve sıkıntıları, isteksizlik, devamsızlık, verimlilik ve performans düşüklüğü gibi olumsuz davranışlar işyerini etkileyecektir. Dolayısıyla, psikolojik tacizin iş ortamında ciddi sorunlara yol açtığı ve iş yerindeki genel performansının olumsuz etkilediği görülmektedir (Göymen, 2020).

Havacılık sektöründe, mobbingin neden ve sonuçlarını inceleyen bir çalışmada yöneticileri tarafından mobbinge uğrayan çalışanların psikolojik açıdan örselendiği ve istifa ettikleri bulguları ifade edilmektedir. Özellikle çalışanlara mobbing uygulayan yöneticilerin mesleki açıdan uzun yıllar tecrübeli olmadığı ve yönetim becerilerinin de düşük olduğu yapılan çalışma sonuçlarında yer almaktadır (Ekinci, 2019). Mobbing ve sonuçlarını inceleyen İzmir’de yapılan bir başka çalışma da ise 360 kişi analiz edilip bireylerin yüzdelik olarak 66 sının mobbinge uğradıkları bununla birlikte psikolojik olarak bedensel rahatsızlıklar yaşadıkları sonucu saptanmıştır (Çetin & Bağcı Kurt, 2016).

Mobbingin sonuçlarını inceleyen farklı bir araştırmada, mobbingin etkileri üç ana başlıkta toplanmıştır: ilki, mobbinge maruz kalan birey; ikincisi, mobbingin uygulandığı örgüt veya kurum; üçüncüsü ise mobbingin toplum ve ülke ekonomisine olan etkileridir. Araştırmada, mobbinge uğrayan bireylerin ekonomik ve sosyal zararlarının yanı sıra, psikolojik ve fiziksel etkilerinin çok daha tehlikeli olduğu vurgulanmaktadır. Kişilerde zamanla depresyon ve panik atak gibi duygu durum bozuklukları oluşabilmekte ve duygusal açıdan çöküş ve özgüvenlerinde düşük yaşanabilmektedir. Bu durumla başa çıkmaya çalışan kişilerde, ruhsal ve fiziksel sağlığa ilişkin olarak ellerin terlemesi, heyecan, titreme, baş ağrısı gibi belirtiler yaşanabilmektedir (Tınaz, 2006).

Psikolojik taciz davranışıyla saldırgan bilinçli olarak baskı uygulamaktadır. Özellikle, bu davranışın arkasında kişinin itibarını zedelemek, güvenini sarsmak veya işten ayrılmasını

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

sağlamak amacı yatmaktadır (Atman, 2012). Mobbingin kurumsal bağlılığa etkisini inceleyen başka bir çalışmada, mobbingin çalışan bağlılığını olumsuz yönde etkilediği ve iş yerinde ayrılımların yüksek olduğu bulguları dile getirilmektedir (Özler, Atalay, & Şahin, 2008).

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacı, özel anaokulunda çalışanların hissettikleri mobbing düzeylerini değerlendirmek ve mobbingin nedenleri ile etkilerini incelemektir. Bu bölümde, araştırmanın çalışma grubu, kullanılan araştırma modeli, verilerin toplanması ve değerlendirilmesi süreçleri ile elde edilen sonuçların raporlanmasına ilişkin açıklamalar sunulmuştur.

Araştırmanın örnekleme, özel anaokulunda çalışan 3 yönetici ve 3 çalışandan oluşmaktadır. Araştırmamızda amaçlı örneklem tercih edilmiştir.

Çalışmada görüşmeler sürecinde çalışmaya katılan kişilerin algılarını tam anlamıyla görebilmek ve açıklayabilmek için mülakat tekniklerinden yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği seçilmiş ve uygulanmıştır. Araştırmanın ana sorusu; "Çalışanların iş yerinde maruz kaldıkları mobbingin algılanması, nedenleri, etkileri ve bu davranışlara verilen tepkiler nelerdir?". Mülakatta katılımcılara uygulanan sorular literatürde yapılan geçmiş çalışmalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda soru formu oluşturularak hem katılımcılara bu sorular sorulmuş (Özkuşçu & İhtiyaroğlu, 2021) hem de görüşmenin akışına göre planlanmayan ancak konuya dair görüşme esnasında görüşme akışına göre farklı soruların da sorulabilmesi fırsatı oluşmuştur.

4. Bulgular

Araştırmanın bulgular bölümünde dört ana tema ele alınmıştır. İlk tema olan "mobbing tanımı ve algısı", katılımcıların mobbing kavramını nasıl tanımladıklarına ve bu kavramın çalışanlar ve yöneticiler tarafından nasıl algılandığına odaklanmaktadır. İkinci tema, "mobbingin çalışanlar üzerindeki etkileri", mobbingin çalışanların psikolojik ve performans açısından nasıl etkilendiğini ele almakta ve iş yerinde oluşabilecek motivasyon kaybı, güvensizlik gibi sonuçları incelemektedir. Üçüncü tema olan "mobbingin Kuruma etkileri", mobbingin kurumsal işleyiş üzerindeki yıkıcı etkilerini ve iş verimliliği, ekip ruhu, kurumsal huzur gibi unsurlar üzerindeki olumsuz yansımalarını araştırmaktadır. Son tema, "mobbinge karşı tepkiler", mobbinge karşı çalışanlar ve yöneticilerin geliştirdiği stratejilere odaklanarak, mobbing karşısında alınabilecek önlemler ve başa çıkma yöntemlerini kapsamaktadır. Bu dört tema, mobbingin hem bireysel hem de kurumsal düzeyde etkilerini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi sağlamaktadır.

Katılımcılar, mobbing kavramına dair ortak algılara sahip olup, mobbingi çoğunlukla "psikolojik şiddet", "zorbalık" ve "haksızlık" olarak tanımlamışlardır. Yöneticiler ve çalışanlar, mobbingi sistematik baskı ve manipülasyon olarak görseler de, bazı yöneticiler bu davranışların inatlaşma gibi hafif çatışmalar olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Çalışanların tanımlarında, daha önceki iş yerlerinde mobbing yaşadıklarını ve bu durumun haksızlık, güven kaybı ve değersizlik hislerini tetiklediğini belirtmişlerdir. Mobbing, çalışanların motivasyon kaybına, iş bağlılığında düşüşe ve performans kaybına yol açarken, kurum içinde huzursuzluk yaratabilmekte ve iş verimliliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikle, eğitim seviyesi ve rol farkları gibi unsurların çalışanlar arasındaki gerilimi artırdığı ve çekememezliğe neden olduğu gözlemlenmiştir.

Mobbinge karşı tepkiler incelendiğinde, hem yöneticiler hem de çalışanlar arasında belirgin çözüm yöntemleri ortaya çıkmaktadır. Yöneticiler, mobbingi önlemek için açık iletişim ve net sınırların önemini vurgularken, çalışanlar ise mobbinge karşı genellikle yönetici desteğine başvurma ve sorunlu ortamdan uzaklaşma eğilimindedir. Özellikle yöneticiler, bu tür durumlarda çalışanları korumaya yönelik stratejiler geliştirmekte ve gerektiğinde problem oluşturan

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

çalışanla yollarını ayırmayı çözüm olarak değerlendirmektedirler. Mobbinge karşı geliştirilen bu tür tepkiler, iş yerinde sağlıklı bir iletişim ve güven ortamı yaratma ihtiyacını vurgulamakta olup, yönetici tutum ve liderlik becerilerinin mobbingi önlemede büyük rol oynadığına işaret etmektedir.

5. Sonuç

Araştırmada, özel anaokulu kurumlarında çalışan 3 yönetici ve 3 çalışana tüm sorular sorulmuş ve cevaplar alınmıştır. Elde edilen sonuçlar, kurum yöneticilerinin ve çalışanların verdiği cevaplar doğrultusunda, katılımcıların mobbing hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Mülakata katılanlar hepsi birbirlerine benzer şekilde cevaplar verip mobbingin onlarda çağrışımını: haksızlık, psikolojik şiddet, zorbalık, psikolojik şiddet, baskı ve manipülasyon gibi benzer ifadelerle tanımlamışlardır.

Kurum yöneticilerinin bulgularına göre çalıştıkları kurumda kendilerine karşı yıldırma davranışı ile karşılaşmadıkları ancak daha çok kısa süreli inatlaşma şeklinde olup doğru müdahaleyle bu durumun ortadan kalktığı ifade edilmekte. Bir yöneticinin ifadesine göre, çalışanlar arasında yaşanan mobbing sonucunda, mağdur olan kişi istifa noktasına gelebilmektedir. Çalışan açısından ise verilen cevaplar doğrultusunda şu anda çalıştıkları kurumlar mobbing davranışları ile karşılaşmadıkları yalnızca bir çalışanın önceden çalıştığı kurumda mobbinge maruz kaldığı ve en sonunda kendi isteği ile işten çıktığı ifade edilmektedir.

Mobbingin kaynaklarına dair verilen cevaplar hem yöneticiler hem de çalışanlar açısından benzer özellikler göstermektedir. Yöneticiler okulda yaşanan yıldırma (mobbing) davranışlarının nedenlerini çekememezlik, çalışanın eğitim seviyesi, kişiler arası mücadele, yöneticinin liderlik özelliklerinin yetersizliği ve veliden kaynaklanabileceğini belirtirken, çalışanların cevapları ise birbiriyle benzer olup bunlar; çıkar ve ego çatışması, ekip olamamak, iletişimsizlik ve kurum sahibinin çıkarları olarak belirtilmektedir.

Yaşanılan mobbing davranışlarının maruz kalan kişiye ve kuruma etkilerine verilen cevapların hem yöneticilerin hem de çalışanların cevaplarıyla örtüşmekte olduğu gözlenmektedir. Çalışanlar soruyu cevaplarken, motivasyon düşüklüğü, isteksizlik, güvensizlik, yetersizlik ve değersizlik hissi, takıntı, kuruma karşı ilgi kaybı, işe karşı isteksizlik ve tabi ki kurumun işleyişini negatif etkileme ve psikolojik dengeleri eksiye çekiyor. Yöneticiler ise bireylerde çalışma isteğinin motivasyonun düştüğü, ağlama gibi negatif duygu dışı vurumu olduğu ve psikolojik yıpranma olarak cevaplamaktadır.

Hem yöneticilerin hem de çalışanların mobbing karşısındaki tutumları farklılık gösterse de belirli ortak noktalar mevcuttur. Yöneticiler, mobbing karşısında net sınırlar çizmenin, çalışanları korumanın ve açık iletişim kurmanın önemli olduğunda hemfikir olduklarını ifade etmiştir. Çalışanlar ise mobbinge karşı genellikle yöneticilerden destek alarak çözüm bulmayı tercih etmektedirler. Bununla birlikte, mobbing durumunda ortamdaki uzaklaşmayı bir çözüm olarak gören çalışanlar da olduğu görülmektedir. Mobbinge karşı gösterilecek tutum ve yaklaşımlar olarak, yöneticilerin çalışanları koruma stratejileri ve çalışanların yöneticilerden destek alma beklentileri mobbingin önlenmesi açısından etkili bir yöntem olduğu söylenebilir.

Mobbingin farklı sektörler üzerinde karşılaşma yapılması için alanda çeşitli sektörler üzerine çalışmalar yapılması oldukça önemlidir. Bizim çalışmamızda Anaokulu alanında yapılmış olup, verilen bilgiler doğrultusunda mobbing konusunda hem kişilere hem de çalışma yapacak diğer araştırmacılara yararlı olacağı kanaatindeyiz.

6. Kaynaklar

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Atman, Ü. (2012). İşyerinde Psikolojik Terör: Mobbing. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 3(1), 157-174.
- Ceylan Çapar, M., & Ceylan, M. (2022). Durum Çalışması ve olgubilim Desenlerinin Karşılaştırılması. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (Özel Sayı 2), 295-312.
- Cusack, S. (2000). Workplace bullying: Icebergs in Sight, Soundings Needed. The Lancet, 356(9248), 2118-2120.
- Çetin, C., & Bağcı Kurt, N. (2016). Mobbing ve Sonuçlarından Biri: Psikosomatik Belirtiler. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 29-49.
- Efeoğlu, M. S., & Karaman, A. (2023). Çalışma Yaşamında Mobbing: Kavramsal Bir Bakış. Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 10(1), 365-380.
- Ekinci, B. T. (2019). Mobbing'in Neden ve Sonuçları: Havacılık Sektöründe Vaka İncelemesi. Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 39-62.
- Ergün Özler, D., Giderler Atalay, C., & Dil Şahin, M. (2008). Mobbing'in Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(22).
- Göymen, Y. (2020). İş Hayatında Mobbing ve Mobbinge Başa Çıkma Yolları. Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13), 31-60.
- Hüseyinli, N., & Aslan Atabay, H. (2017). Psikolojik Tacizin İçtihatlar Işığında Uygulamadaki Yeri. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(2), 603-636.
- Kehribar, A., Karabela, Ş. N., Kart Yaşar, K., Okur, A., Derya, M., Özgür, C., & Çankaya, F. (2017). Çalışma Hayatında Mobbing: Nedenleri, Bileşenleri ve Ülkemizdeki Hukuki Durumu. Bakırköy Tıp Dergisi, 13(1), 1-9.
- Macit, G. (2018). İş Yerinde Psikolojik Yıldırma (Mobbing) Üzerine Nitel Bir Araştırma. Journal Of Social And Humanities Sciences Research, 5(29), 3718-3727.
- Özkuşcu, E., & İhtiyaroğlu, N. (2021). Okul Müdürlerinin ve Öğretmenlerin Mobbing Davranışlarına Yönelik Algılarının İncelenmesi. Erciyes Journal of Education, 5(1), 23-50.
- Terzi Çoban, D., Tutar, H., Orha, R., & Şahin, N. (2020). Çalışanların Mobbing Şikayetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. Adıyaman Mobbing Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(34), 239-257.
- Tetik, S. (2010). Mobbing Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 81-89.
- Tınaz, P. (2006). Mobbing: İş Yerinde Psikolojik Taciz. Çalışma ve Toplum, 4(11), 11-22.
- Yalçın, İ., & Tekin, D. (2016). Çalışma Yaşamında Mobbingin (Psikolojik Şiddet) Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Niğde İlinde Bir Araştırma. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 1-9.

İqtisadiyyatın Rəqabət Qabiliyyətlilik Göstəricilərinə Təsir Edən Amillər

Factors Affecting Economic Competitiveness Indicators

Öğr. Gör. Dr. Qalib QAFARLI¹

Xülasə

Qloballaşmanın təsiri ilə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi, ölkələrin qarşısında duran ən aktual problemlərdən biridir. Rəqabət üstünlüyü əldə etməklə, qlobal iqtisadi sistemdə özünə yer tutmağı hədəfləyən müasir tendensiyalar, iqtisadiyyatın öz funksiyalarını tələb olunan keyfiyyətdə yerinə yetirmək bacarığına əsaslanır. İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi müxtəlif amillərin, iqtisadi mühitin xüsusiyyətlərinin, iqtisadiyyatın, o cümlədən onun sahələrinin və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət mexanizminin səmərəliliyinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində müəyyən edildiyindən, innovativ mühitdə fəaliyyət göstərən inteqrasiya olunmuş innovativ iqtisadiyyatın formalaşdırılması vacibdir.

Açar Sözlər: Rəqabət Qabiliyyətlilik, Rəqabət, Keyfiyyət, Xərc, Rəqabət Üstünlüyü

Abstract

One of the most pressing issues facing countries today is ensuring the competitiveness of their economies in the context of globalization. Modern trends, which aim to secure a place in the global economic system by achieving competitive advantage, are based on the economy's ability to perform its functions at the required quality level. The competitiveness of an economy is determined by the interaction of various factors, the characteristics of the economic environment, and the efficiency of the mechanisms through which the economy, including its sectors and economic entities, operate. Therefore, it is crucial to establish an integrated innovative economy operating within an innovative environment.

Keywords: Competitiveness, Competition, Quality, Cost, Competitive Advantage

1. Giriş

Qlobal iqtisadi sferada baş verən dəyişikliklərin təsiri ilə ölkələrin inkişaf tempindəki dəyişikliklər, rəqabətqabiliyyətliliyi dünya iqtisadiyyatının ən aktual problemlərindən birinə çevirmişdir. Belə şəraitdə beynəlxalq iqtisadi sistemdə yer tutmaq uğrunda artan qlobal iqtisadi rəqabət, bu problemin əhəmiyyətini daha da artırır. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti əmtəə və xidmətlər istehsal edən konkret müəssisələr tərəfindən təmin edilməklə ilk növbədə, əsas rəqabət üstünlüklərinə - xərclərin minimuma endirilməsinə, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə differensiallaşdırılmasına nail olmaqla formalaşır. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, dünya bazarında mövcud kəskin rəqabət, ayrı-ayrı müəssisələrin ölkənin rəqabət qabiliyyətini təmin etmək iqtidarında olmamasına səbəb olur. Çünki belə şəraitdə innovativ

¹ Bakı Dövlət Universiteti,
qalib.qafar@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

texnologiyadan istifadə olunsay belə, rəqabət üstünlüyünü qoruyub saxlamaq həmişə mümkün deyil. Təsədüfi deyil ki, "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi"ndə "qlobal çağırışlara cavab verərək azad rəqabət mühitinin yaradılması hesabına Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatında mövqeyini gücləndirməsi və yüksək gəlirli ölkələr qrupuna daxil olması" əsas hədəflərdən biri kimi müəyyən edilir [1].

2. Ədəbiyyat xülasəsi

Beləliklə, rəqabətqabiliyyətlik dövlət siyasətində mühüm iqtisadi və sosial problemlərdən biri kimi müəyyənə bilər. Dünya iqtisadiyyatının inkişafının müasir tendensiyaları qlobal rəqabətin əsas cəhəti kimi ölkələrin rəqabət qabiliyyətini, inkişafın sosial amillərini önə çəkir. M.Porterə görə rəqabət üstünlüyünün ən yüksək forması, istənilən resurslardan ən səmərəli istifadə etməyə imkan verən innovasiyalardan istifadə məsələsidir [Попреп, М., 2005]. Ümumiyyətlə, rəqabətqabiliyyətli müəssisələrin inkişaf potensialını müəyyən edir və beynəlxalq rəqabətin əsas ehtiyatlarıdır, çünki müəssisələr həmin resurslara sahib olmaqla, onlardan iqtisadi fəaliyyətdə istifadə etmək uğrunda mübarizə aparırlar. Resursların müəyyən qismi, bir qayda olaraq, ölkələr tərəfindən təkrar istehsal olunur. Bu baxımdan resursları çoxaltmaq və onlardan daha səmərəli şəkildə istifadə etmək bacarığı, ölkənin qlobal rəqabət qabiliyyətinin başlıca əlamətidir.

Müasir elmi ədəbiyyatda iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə bir neçə yanaşma mövcuddur. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsində əsas yanaşmalardan biri Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən qlobal rəqabətqabiliyyətlik indeksinin hesablanmasıdır. Hər il Dünya İqtisadi Forumu bir sıra ölkələrin iqtisadiyyatlarının rəqabətqabiliyyətliliyinə dair hesabat dərc edir və bu hesabatda rəqabətqabiliyyətlik iki indeks əsasında müəyyən edilir: Qlobal Rəqabətlik İndeksi və Biznesin Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi. Bu indekslərin hər birinin hesablanmasında müxtəlif qruplarda birləşdirilən çoxsaylı komponentlərdən istifadə olunur: müəssisələr, infrastruktur, makroiqtisadi mühit, səhiyyə və ibtidai təhsil, ali təhsil, bazarın səmərəliliyi, texnoloji hazırlıq, işgüzar fəallıq, innovasiya. Biznesin rəqabət qabiliyyəti indeksi biznes mühitinin keyfiyyəti və şirkətlərin əməliyyatları və strategiyaları kimi komponentlərdən ibarətdir. Bu qruplar cəmiyyətin sosial-iqtisadi sferasının ümumi cəhətlərini əhatə edir. Dünya İqtisadi Forumunun tətbiq etdiyi yanaşma bir-biri ilə əlaqəli göstəricilər sisteminə əsaslanan iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi xarakterizə edir.

Təcrübədə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsində fərqli rəqabətqabiliyyətlik qruplarını özündə birləşdirən müxtəlif üsullardan da istifadə olunur: xarici rəqabət qabiliyyəti; daxili rəqabət qabiliyyəti; resurslardan istifadə baxımından rəqabət qabiliyyəti; iqtisadi subyektlərin rəqabət qabiliyyəti [Плотицина, Т. М., 2020.]. Xarici rəqabət qabiliyyəti ölkə iqtisadiyyatının dünya bazarlarında əmtə və xidmətlərin satmaq qabiliyyətini, ixracın strukturunda kifayət qədər mal və xidmətlərin mövcudluğunu, ölkənin ödəmə qabiliyyətinin sabitliyini xarakterizə edir. Bu yanaşma, dünya bazarında istehsal olunan məhsullara tələbatı müəyyən etməyə imkan verməklə yanaşı, ölkəyə pul kütləsinin cəlb edilməsi imkanlarını müəyyənləşdirir. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın xarici rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirərkən müəyyən bir məhsul üçün ölkənin dünya bazarındakı payının dünya ixracatındakı payına nisbəti özündə əks etdirən müqayisəli üstünlük əmsalından istifadə olunur.

İqtisadiyyatın daxili rəqabətqabiliyyətliliyi idxal və digər yerli məhsullarla rəqabət şəraitində daxili bazarda satışın həcmi ilə bağlıdır. Xarici rəqabət daxili rəqabət qabiliyyətini nəzərdə tutur. Daxili rəqabət qabiliyyətinin nəzərə alınması idxalın həcmi ilə oxşar məhsulların istehsalının həcmindən nisbəti kimi hesablanır. Bu göstərici iqtisadiyyatın daxili rəqabət qabiliyyəti ilə birgə, yerli müəssisələrin və məhsulların xarici analoqlarla müqayisədə rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə daxilində istehsalın həcmi ilə idxalın

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

həcmnin müqayisəsi iqtisadiyyatın daxili rəqabət qabiliyyətinin real mənzərəsini müşahidə etməyə imkan verir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət qabiliyyətlilik vəziyyətinə müxtəlif amillər təsir göstərir. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillərdən biri yerli məhsulların istehsalının və idxal olunan məhsulların idxalının həcmidir.

Resurs rəqabətliyi çərçivəsində təbii ehtiyatlar, əmək ehtiyatları və istehsal resursları nəzərə alınır. Bu növ ehtiyatlar iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin mühüm amilləridir. D.Rikardonun müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinə görə, ölkə o malları istehsal etməlidir ki, onlara çəkilən xərclər daha aşağı səviyyədədir [Рикардо Д., 2023]. Ümumiyyətlə, ölkənin daxili bazarını yerli istehsal məhsullarla təmin etmək üçün əsas istehsal sahələrinin daim yenilənməsi tələb olunur. Bu vəziyyət ölkə iqtisadiyyatına rəqabətqabiliyyətli məhsullar istehsal etməyə imkan verir.

İqtisadi subyektlərin rəqabət qabiliyyəti ölkənin formal və qeyri-rəsmi institutlarının rəqabətqabiliyyətli mal və xidmətlərin istehsalı tələblərinə uyğunluğu kimi müəyyən edilir [Мокроносов, А. Г., 2018]. Məlumdur ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında belə institutlar mühüm rol oynamaqla təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət istiqamətini müəyyən edirlər. Nəticə etibarilə, bu institutlar subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyəti üçün stimulların strukturunu müəyyən edir.

Araşdırmalara əsaslanaraq iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin müxtəlif səviyyələrdə formalaşdığını qeyd etmək olar: məhsul, müəssisə, sahə, region və ölkə. Ümumi şəkildə, rəqabətqabiliyyətliliyi rəqabətli bazarda iqtisadiyyatın öz funksiyalarını tələb olunan keyfiyyət və xərclə yerinə yetirmək bacarığı kimi şərh etmək olar. Beləliklə, rəqabət qabiliyyəti mürəkkəb çoxsəviyyəli anlayışdır, onun təhlili və qiymətləndirilməsi konkret rəqabət sahəsi ilə və xüsusilə onun səviyyəsi ilə sıx əlaqələndirilir. Bu baxımdan, rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinin əsas səviyyəsi dövlətin bütün iqtisadi sisteminin fəaliyyəti üçün əsas şərtləri müəyyən edən makroiqtisadi vəziyyətdir. Bunun arxasında iqtisadi inkişaf perspektivlərinin formalaşdığı mezo səviyyə dayanır. Mikro səviyyədə rəqabətqabiliyyətlilik əmtəələrin qiymət və keyfiyyət nisbəti şəklində özünün son formasını alır.

3. Ölkə iqtisadiyyatında rəqabət qabiliyyətliliyinin əsas xüsusiyyətləri

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətlilik səviyyəsi müxtəlif göstəricilərin səviyyəsi ilə də müəyyən olunur. Belə mühüm göstəricilərdən biri Ümumi Daxili Məhsuldur. Azərbaycanda Ümumi Daxili Məhsulunun dinamikasına nəzər saldıqda məlum olur ki, 2019-2023-cü illər üzrə iqtisadi fəaliyyət növlərinin hər biri üzrə artım baş vermişdir - kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda ümumi daxili məhsul istehsalı 46,1%, mədənçıxarma sənayesində 42,4%, emal sənayesində 73,5%, tikintidə 24,6%, ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində 50,7%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı sahəsində 56,9%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsində 35,6%, informasiya və rabitə sahəsində 46,1%, maliyyə və sığorta fəaliyyəti sahəsində 58,2%, təhsil sahəsində 63,9%, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin götürülməsi sahəsində 90,4%. Ümumi olaraq, bütün fəaliyyət sahələri üzrə ÜDM-də 50%-lik ümumi artım qeydə alınmışdır. ÜDM-in tərkibində məhsul və idxala tətbiq olunan vergilər 51,4%, məhsul və idxala verilən subsidiyalar isə 22,6% artmışdır. Faktiki bazar qiymətləri ilə ÜDM isə bu dövrdə 50,2% artım göstərmişdir. Bu göstəricilər ölkənin iqtisadi fəaliyyətlərinin genişlənməsini və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini əks etdirir [ARDSK].

Ölkələrin rəqabət qabiliyyəti əsasən texnoloji üstünlüklərə və innovativ inkişaf səviyyəsinə əsaslanır. Bir ölkənin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsi onun iqtisadi inkişaf mərhələsini dəqiq əks etdirir, çünki texnoloji üstünlük kimi rəqabət mənbələri, əlverişli coğrafi mövqe kimi amillərlə

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

birlikdə, davamlı olaraq ön plana çıxır. Müasir dövrdə texnoloji rəqabət qabiliyyətini təmin edən əsas amillər bunlardır:

- Yeni texnologiyalara və insan kapitalına investisiya qoyuluşu;
- İnnovasiyaların yaradılması və yayılması;
- Şirkətlərin texnoloji inkişafını dəstəkləyən əlverişli iqtisadi mühit;
- Açıq beynəlxalq ticarət sisteminin mövcudluğu;
- Dünya iqtisadiyyatının inkişafı və qloballaşma prosesləri;
- İqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılığının artması.

Konkret obyektin (müəssisənin və ya məhsulun) rəqabət qabiliyyəti, oxşar obyektlərə nisbətən onun bazar mövqeyini qiymətləndirməyə imkan verən göstəricilər toplusu vasitəsilə müəyyən edilir. Rəqabət qabiliyyəti, şirkətlərin mövcud bazar şərtləri daxilində qiymət və qeyri-qiymət xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq istehlakçılar üçün daha cəlbedici məhsul və xidmətlər təqdim etmək potensialıdır.

Məhsulun rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən əsas amillər:

- Keyfiyyət, texniki səviyyə və istehlak xüsusiyyətləri;
- Təklif qiyməti və satış şərtləri;
- Satış sonrası xidmətlər və reklam fəaliyyəti;
- İstehsalçının imici və məhsulun bazar populyarlığı;
- Bazar şəraiti, tələb dəyişiklikləri və istehlakçıların ödəmə qabiliyyəti.

Bütün bu amillər müəssisə və sahələrin daxili və xarici bazarlardakı rəqabətqabiliyyətliliyini xarakterizə edir. Regional rəqabətqabiliyyətlilik göstəricisi isə, regionun həm daxili, həm də global bazar tələblərinə cavab verən məhsul və xidmətlər istehsal etmək qabiliyyətini, eyni zamanda ölkənin və regionun rifahını artırmaq potensialını əks etdirir. Bu göstərici, azad rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərən və sosial-iqtisadi inkişafı dəstəkləyən bir iqtisadi sistemin əsasını təşkil edir.

Araşdırmalar göstərir ki, global əmtəə və maliyyə bazarlarının formalaşması beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi probleminə daxil olan ölkələrdə marağın artmasına səbəb olur. Milli iqtisadi səviyyədə rəqabətqabiliyyətlilik məsələləri, aktualıq baxımından ölkə əhəmiyyətli məsələlər sırasında demək olar ki, ilk yerdə dayanır, çünki onlar ölkənin dinamik iqtisadi inkişafına nail olmaq və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə sıx əlaqəlidir.

Qloballaşma şəraitində dünya iqtisadiyyatının inkişaf dinamikaı ölkələrin iqtisadi inkişaf strategiyalarına əsaslı şəkildə təsir göstərir və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsini və artırılması üçün zəruri tədbirlərin hazırlanmasını qaçılmaz edir. Qlobal dəyişikliklər bir çox ölkələrin rəqabətqabiliyyətlilik göstəricilərinə əhəmiyyətli təsir göstərərək, beynəlxalq reytinglərdə də nəzərəcərpacaq dəyişikliklərə səbəb olur.

Ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyi, müxtəlif amillərin və iqtisadi mühitin xüsusiyyətlərinin bir-biri ilə qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. Buraya iqtisadi fəaliyyət sahələrinin təşkilatçılıq qabiliyyəti və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət mexanizmlərinin səmərəliliyi daxildir. Rəqabət qabiliyyətinin effektiv idarə edilməsi, dövlət və regional qurumlar

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

tərəfindən həyata keçirilən idarəetmə subyektləri, mülkiyyətçilər, istehsalçılar və istehlakçıların birgə fəaliyyətini tələb edir. Bu idarəetmə sistemi istehsal, bazar dövriyyəsi, mal və xidmətlərin istehlakı ilə yanaşı, təşkilati, inzibati və iqtisadi tədbirləri də əhatə edir.

Rəqabət üstünlükləri, rəqiblərlə müqayisədə yüksək texnoloji səviyyəyə, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinə, aşağı qiymətlərə, eləcə də istehsal və bölgü xərclərinin optimallaşdırılmasına əsaslanır. Ölkə iqtisadiyyatının və onun subyektlərinin rəqabətqabiliyyətliliyi, əsasən, innovasiyaları qəbul və tətbiq etmə bacarığı ilə müəyyən olunur. Lakin texniki cəhətdən mükəmməl məhsul və texnologiyalar kiçik miqyasda tətbiq edildikdə istənilən təsiri vermir, çünki onların yaradılma xərcləri və yeni biliklər üzərində qurulmuş texnologiyalar optimal iqtisadi effekt vermək üçün geniş miqyasda tətbiq edilməlidir.

Bu baxımdan müasir şəraitdə innovasiyaların stimullaşdırılması və elmi-tədqiqat fəaliyyətləri üçün əlverişli mühitin yaradılması zəruridir. Eyni zamanda, iqtisadi, elmi-texniki və xarici iqtisadi siyasət çərçivəsində prioritet sahələrdə innovasiyaların geniş tətbiqi dövlətin iqtisadi siyasətində həlledici əhəmiyyət daşıyır. Belə yanaşma, bütün səviyyələrdə iqtisadi inkişafı sürətləndirmək və rəqabət qabiliyyətini artırmaq baxımından ən vacib strateji məsələlərdən biridir [Ясин Е., 2004].

4. Nəticə və təkliflər

Qeyd edilən tədbirlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və innovasiya proseslərinin stimullaşdırılması üçün istehsalçıların fiskal yükünün azaldılması və dövlət vəsaitlərinin optimal şəkildə yönləndirilməsi zəruridir. Bu istiqamətdə innovativ mühitə əsaslanan, elmi dəyəri yüksək olan istehsal sahələrinin formalaşdırılması, həmçinin elmi-texniki, innovasiya və idarəetmə potensialının inkişaf etdirilməsi prioritet təşkil edir.

İnnovasiya fəaliyyətinin davamlı maliyyələşdirilməsi üçün əlverişli vergi şərtlərinin tətbiqi də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Qlobal iqtisadiyyatda rəqabətqabiliyyətliliyin ən yüksək səviyyəsinə əsasən, yüksək texnologiyalı məhsulların yaradılması, inkişafı və kommersiyalaşdırılması ilə lider olan transmilli və çoxmillətli korporasiyalar malikdir. Lakin, iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün orta və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi də intensivləşdirilməlidir.

Beləliklə, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini təmin etmək və onun səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün aşağıdakı əsas amillər nəzərə alınmalıdır:

- Maddi və xammal resursları
- İnsan resursları və investisiyalar
- İstehsal amilləri və potensial baza
- Təşəbbüskarlıq və innovasiya yönümlü strategiyalar

Bu amillərdən effektiv və məqsədyönlü istifadə təkcə müəssisələrin deyil, bütövlükdə iqtisadiyyatın dayanıqlı və səmərəli fəaliyyətini təmin edir.

5. Ədəbiyyat

“Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı.

Мокроносов, А. Г. Конкуренция и конкурентоспособность / А. Г. Мокроносов, И. Н. Маврина. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2018. – 194 с.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Плотицина, Т. М. Определение конкурентоспособности / Т. М. Плотицина // Вестник ТГТУ.
– 2020. – Т. 16, № 1. – С. 205-211.

Портер, М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. М.: Экон. наука, 2005.

Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения/ Переводчик: [Зибер Н.](#) Издательство: [АСТ](#), 2023 г. 576 с.

Ясин Е. Конкурентоспособность и модернизация российской экономики // Вопросы экономики. 2004. №7. С.4-32.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (ARDSK), Statistik məcmuə Bakı, 2023
www.stat.gov.az

Halide Nusret Zorlutuna'nın Romanlarında Bir Anlatım Tekniği Olarak Hatırat ve Mektup¹

Rukiye EMİRE², Dr. Öğr. Üyesi, Tuğba ÖZKAN³

Özet

Mektup ve hatırat, roman türü içinde kullanılan önemli anlatım tekniklerindendir. Kurmaca dışı bir edebi tür olan mektup ve hatıratın, roman karakterleri tarafından kaleme alınmış bir şekilde edebi eserde yer alması, eseri anlatım tekniği bakımından zenginleştirmektedir. Türk romanında, başlangıcından itibaren mektup ve hatıra defteri içeriğinin bir anlatım tekniği olarak sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Eserlerini erken Cumhuriyet döneminden itibaren kaleme alan şair ve romancı Halide Nusret Zorlutuna'nın bir romanı dışında tüm romanlarında mektup ve hatıra tekniği kullanımı öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Halide Nusret Zorlutuna'nın romanları bir anlatım tekniği olarak mektup ve hatırat örneklerinin kullanımı bağlamında değerlendirilecektir. Çalışmada Halide Nusret Zorlutuna'nın *Küller* (1921), *Sisli Geceler* (1925), *Gül'ün Babası Kim* (1933), *Beyaz Selvi* (1945), *Aydınlık Kapı* (1974), *Aşk ve Zafer* (1978) adlı romanları ele alınacaktır. Zorlutuna'nın romanları, mektup ve hatıra tekniğinin kullanımı bağlamında değerlendirilirken, eserlerin mektup ve hatıra defteri olarak kurgulanmış kısımlarına odaklanılarak bu anlatım tekniklerinin kullanımının eserin kurgusal yapısına ve romanın unsurlarına tesiri üzerinde durulacaktır. Zorlutuna, yedi romanından altısında mektup ve beşinde hatırat türüne dair metinleri kullanmış ve yaklaşık altmış yıla yayılan uzun romancılık serüveninde özellikle roman karakterlerinin kaleme aldıkları mektuplara yer vermiştir. Hatırat türünde yazdığı eserleriyle edebiyat tarihimizde öne çıkan Zorlutuna, eserlerinde olay örgüsü, mekân, zaman, karakter kurgusu gibi birçok unsuru mektup ve hatırat teknikleriyle şekillendirerek edebiyat tarihimize mektup-roman tarzında eserler kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anlatım Teknikleri, Mektup Roman, Hatırat, Mektup, Halide Nusret Zorlutuna

1. Giriş

İnsan duygu ve düşünceleriyle yaşamını sürdüren bir canlıdır ve insanı diğer canlılardan farklı kılan en temel özellik konuşma yeteneğidir. İnsan tek başına yaşayamaz, sürekli başkalarıyla etkileşim halinde yaşar ve yaşadıklarını paylaşma arzusu içerisindedir. Bazen bir dostla sohbet eder, bazen bir mektup ile derdini iletir ya da bir hatıra defterinde duygularını paylaşır.

İnsan, başkalarıyla konuşmak, kendi iç dünyasındaki duygularını, düşüncelerini, acılarını, pişmanlıklarını, becerilerini ve bilgilerini paylaşmak ister. Kendisinden uzakta yaşayan kişilerle iletişimini mektuplar aracılığıyla kurar. Zamanla insanın ihtiyacı haline gelen mektup, sanatta ve edebiyatta biçimlenerek önemli bir yere sahip olur (Kefeli, 2002:17). Mektup birey için bir iletişim aracıdır. Hem yaşadığı olaylara yön verir hem de bireyin iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerini dışa yansıtarak, kendini tanıma ve ifade etme görevini üstlenir (Kefeli, 2002: 43).

Türk edebiyatında mektup türünün gelişmesi 18. yüzyıla rastlar. "18. yüzyılda gerek sosyal gerek felsefi gerekse edebî yaşamda ve sanatın tüm dallarında 'ben'in ön plana çıkması ve romantizmin

¹Bu çalışma, İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programında hazırlanmakta olan aynı adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, emirerukiye22@gmail.com

³ İstanbul Arel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, tugbaozkan@arel.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

hızlı bir tırmanışa geçmesidir.” (Kefeli, 2002:13). Bireyin kendini tüm gerçekliğiyle ortaya koymasını sağlayan mektup türü, gelişme göstermiştir.

Mektup yazmanın birden fazla nedeni vardır. Bu nedenle birbirinden farklı mektup türleri ortaya çıkmıştır. “Mektup insana ait olan tüm düşünce ve duygu düzlemlerine karşılık gelir. Başlıca mektup çeşitlerine bakıldığı zaman ilk elden şunlar akla gelmektedir: Aşk mektupları, siyasal mektuplar, diplomatik mektuplar, askerî mektuplar, eğitsel mektuplar, dinî mektuplar, bilinç mektupları, felsefi mektuplar, tarihî mektuplar, iş mektupları.” (Acehan, 2021: 404).

Mektubu, hatıra ve diğer türlerden ayıran özellik kahramanın duygu ve düşüncelerini, yaşadığı olayları başkalarıyla paylaşması ve fikir alışverişinde bulunmasıdır (Dereli, 2010: 9). Mektup ve hatıra türü birbiriyle bağlantı içerisindedir. Roman kahramanı yaşadıklarını hem mektup hem de hatıra defteri vasıtasıyla okurla paylaşır. Hatıra defteri kahramanın geçmişte yaşadığı, zihninde var olan duygu ve düşünleridir. “Bir kimsenin başından geçen ya da kendi döneminde ortaya çıkan olay ve olguları gözlemlerine, bilgilerine dayanarak anlattığı yazı türü; yaşanan olguların, olayların, insan belleğinde bıraktığı izlerdir.” (Özdemir, 1972:398).

2. Bir Edebi Tür Olarak Hatırat

Bir edebi tür olarak hatırat “[b]ir kimsenin başından geçen ya da kendi döneminde ortaya çıkan olay ve olguları gözlemlerine, bilgilerine dayanarak anlattığı yazı türü; yaşanan olguların, olayların, insan belleğinde bıraktığı izler” (Özdemir, 1972: 398) şeklinde tanımlanır. Yine hatıra, “yazarının değer yargılarından, duygularından, duyarlılığından, algılama gücünden, ben’inden”(Yüksel, 1994: 45) geçerek meydana gelir; “aynen aktarmayıp üzerine bir tutam fantazyaya, bir fiske minare gölgesi, bir rûyâ dolusu da şuurlu serpeleyerek ‘sun’ileştirme ameliyesinden geçiri[lir]”(Özgül, 2003: 123). “[K]ahramanların en samimi duygularını, ruhlarındaki fırtınaları ifade ettikleri, mahrem duygularını saklayan araçlar olarak görev yaparlar.” (Kefeli, 2002: 93).

İnsan hayatı boyunca sürekli etkileşim halindedir. Kişi bu etkileşim sonucunda en çok önem verdiği olayların hafızasında tekrar canlanmasıyla, bu olayları kendi duygu ve düşünceleriyle hatıra defterine kaydeder (Olgun, 1972: 401). Şahıslar geçmişte gezdiği yerleri, tanıdığı kişileri ve yaşadıkları heyecan, umut, sevgi, acı, korku, özlem ve pişmanlık gibi kendisinde iz bırakan duyguları yüreğinde saklı tutarak bu duygulardan geriye kalanı hatıra defterine kaydeder (Hanılçe, 2008:147). Kişi geçmişte yaşadığı bazı olayları hafızasında ve yüreğinde saklar ve hiç kimseyle paylaşmaz. Aradan yıllar geçtikten sonra yaşadığı olayın tekrarlanması sonucunda yaşadıklarını hatıra defterinde paylaşarak olayların gizli kalmış kısımlarının ortaya çıkmasına katkı sağlar (Kefeli, 2002: 94). Hatıratlar, kişinin hayat hikâyesini iyisiyle, kötüsüyle; başkalarıyla olan ilişkilerinde gördüklerini, duyduklarını, yaşadıklarını kendi duygu ve düşünceleri ile yeniden defterde paylaşmasını sağlar (Birinci, 2012: 611). Kahramanın geçmişte yaşadığı iyi ve kötü olaylar aklına gelir. Kimi zaman yüreğinde saklar, kimi zaman da yaşadıklarını deftere yazarak başkalarıyla paylaşır (Yardım, 1986: 9).

3. Anlatım Teknikleri

Roman bir dil sanatıdır. Dili şekillendiren ise farklı anlatım teknikleridir. Romanı diğer türlerden ayıran özellik sanat değeri taşımasıdır ve sanat değerini öne çıkaran anlatım teknikleridir. Roman yazarı, olay örgüsünü anlatırken anlatım tekniklerinden yararlanır ve okuyucuya iletmek istediği mesajı anlatım tekniklerinin anlam ve işlevlerini en iyi şekilde kullanarak verir. Yazar anlatım tekniklerini kullanmadan iyi bir eser meydana getiremez. (Tekin, 2001: 202-203).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Yazar okurlarına vermek istediği mesajı belli teknikler kullanarak anlatır. “Öz veya tecrübe ile bu özün nasıl ifade edildiği veya sanat arasındaki fark, tekniktir. Öyleyse teknikten söz ettiğimizde hemen hemen her şeyden söz edebiliriz, demektir. Çünkü teknik, yazarın tecrübesinin veya konusunun, kendisini kullanmaya mecbur ettiği bir araçtır.” (Stevick, 2017: 66). Kişinin karşısındakine anlatmak istediği duygu ve düşüncelerini karşısındakinin anlaması için belli kurallar çerçevesinde anlatması gerekir. “Edebî bir kıymeti olan anlatımlarda, muhataba aktarılacak istenen duygu ve düşünceler önce zihinde tasarlanır, bir düzene konur sonra da sanatkârane bir şekilde ifadeye dökülür. Sözlü anlatımda, daha doğru bir tabirle irticalen söyleyişte anlatılmak istenenler birdenbire, içten geldiği gibi söylenir; bir düzenlilik arz etmeyebilir. Anlatımın güçlü ve güzel olabilmesi için, kelimelerin yerli yerinde kullanılması gerekir. Anlatımın biricik malzemesi olan kelimeler bütün anlamları ve esprileriyle bilinirse anlatımın gücü ve güzelliği artar.” (Karataş, 2004: 40-41).

Yazar, eserini okuyucuya iletirken birden fazla teknik kullanarak anlatır. Amacı okura vermek istediği mesajın en iyi ve anlaşılır şekilde ulaşmasını sağlamaktır. “Unutulmamalıdır ki edebiyat, bir ‘anlatma sanatı’dır. Bu sebeple okuyucu olarak sanatkârdan beklediğimiz, “ne” anlattığından çok “nasıl” anlattığıdır.” (Çetişli, 2016: 112). Roman yazarı eserindeki olay örgüsünü birden fazla kahramana anlatır ve onlara sorumluluk yükleyerek, romanın daha hareketli, heyecanlı olmasını sağlayarak okuyucunun ilgisini, merakını ve sevgisini artırmaya çalışır. Bunun için de birbirinden farklı anlatım tekniklerini kullanır. “Her hikâyenin ve romanın bir anlatma işi olduğu muhakkaktır. Fakat bu anlatma, her zaman aynı şekilde gerçekleşmez; anlatıcı kendi kendine konuşup tasvir eder, kahramanları karşılıklı konuşturur, kahramanların veya anlatıcının bilinç akışı okuyucuya seyrettirilir ve daha pek çok yol kullanılır.” (Ayyıldız, 2011: 184).

Roman sanatı anlatmaya dayalıdır. Romanda olayları okuyucuya aktaran bir anlatıcı vardır ve anlatıcı kendi duygu ve düşüncelerini okura iletmek istediği mesajı belli vasıtalarla anlatır. “Romancı söz konusu görevini yerine getirirken, birtakım anlatım tekniklerine başvurur ve anlatmak istediği bir konuyu en güzel -yerine göre en etkili bir şekilde anlatmaya çalışır.” (Tekin, 2001: 202).

4. Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup

Edebiyatta mektup, 17. yüzyılın ikinci yarısında hızla yayılmaya başlamıştır. 16. yüzyılda Rönesans’ın etkisiyle edebiyat, sanat ve bilimin gelişmesiyle birlikte insanların, özellikle kadınların ve gençlerin edebiyata, sanata olan ilgisinin artmasıyla mektup anlatım türü 18. yüzyıldan itibaren hızla gelişme göstermiştir (Tekin, 2001:245). Diğer taraftan yazarların birbirine yazdığı mektupları okuyucu ile paylaşması da mektup anlatım tekniğinin gelişmesine katkı sağlamıştır. (Donbay, 2011: 100).

Romanda anlatım tekniği olarak mektup, kahramanın kendi duygu ve düşüncelerini, acılarını, pişmanlıklarını, ihanetlerini, sevinçlerini ve yalnızlıklarını kendi kendine mektupta paylaştığı ve göndermediği ya da başkalarıyla paylaşmak için yazdığı vasıtalar. “Mektup tekniği öyküde karakterlerin tek taraflı ya da başka karakterlerle yaptığı yazışmalardan oluşan bir anlatım tekniğidir.” (Kolcu, 2015: 42).

Anlatım tekniği olarak mektubu diğer türlerden ayıran en önemli özellik birisi için ve bir nedenden dolayı yazılmasıdır. Diğer türlerde ise anlatıcı kendisini ön planda tutar ve duygularını hiç kimseye paylaşmaz. “Esas alınan, anlatıcının kendini ortaya koyması iken mektup romanda temel olan anlatıcının muhatabıyla kurduğu ilişkidir.” (Dereli, 2010: 9).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Emel Kefeli bir anlatım tekniği olan mektupları gönderilen mektuplar ve gönderilmeyen mektuplar olarak iki gruba ayırır. Gönderilen mektuplar kişinin kendi duygu ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşmak için yazdığı mektuplardır. Gönderilmeyen mektuplar ise kişinin kendi duygu ve düşüncelerini hiç kimseyle paylaşmadığı, sakladığı mektuplardır (Kefeli,2002:72).

Romanlarda anlatım tekniği olarak mektuplar eserde iki görev üstlenirler. Birincisi eserde olayı çözüme götüren unsurlardır. İkincisi olayın gelişmesine yardımcı olan unsurlardır. Kahramanlar yaşadıklarını mektuplar vasıtasıyla başkalarıyla paylaşarak geçmişteki sırların, entrikaların ve gerçeklerin ortaya çıkmasına ve olayın çözümüne katkı sağlamış olur (Kefeli,2002:64).

Kefeli, mektup roman tekniğinde mektupları konularına göre üç şekilde değerlendirmiştir. Bunlar gerçeği değiştiren mektuplar, gerçeğin değişimini anlatan mektuplar ve gerçeği herhangi bir müdahalede bulunmadan ifade eden mektuplardır. Gerçeği değiştiren mektuplarda aşk, itiraflar, sırlar, entrikalar mektuplar vasıtasıyla başkalarıyla paylaşılır. Gerçeğin değişimini anlatan mektuplar, ölüm, doğum ve evlilik gibi gerçekleşen olayların seyrini değiştiren mektuplardır. Gerçeği herhangi bir müdahalede bulunmadan ifade eden mektuplar ise gerçekleşmekte olan bir olayı objektif bir bakış açısıyla anlatan, yorumlayan ve bilgi veren mektuplardır (Kefeli, 2002: 40).

Mektup roman tekniğinde mektuplar sese göre iki şekilde ele alınır. Birincisi tek sesli ve ikincisi çok seslilik. Tek seslilik tek kişinin yazdığı, tek duygu ve düşüncelerin yer aldığı mektuplardır. Çok seslilik ise birden fazla kişinin birbirleriyle mektuplaşmalarında, farklı duygu ve düşüncelerin yer aldığı mektuplardır. Mektupların çok sesli oluşu eserdeki olayların hareketlenmesini ve farklı bakış açılarının yer almasını sağlar (Kefeli, 2002:36).

5. Mektup Roman

Türk edebiyatında mektup roman geleneğinin ilk örneği Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan* (1870) adlı eseridir. Aynı şekilde Ahmet Mithat Efendi'nin desteklediği Fatma Aliye Hanım'ın *Levayih-i Hayat* (1898), beş kadının mektuplaşmalarından oluşmuş bir romandır. Mektup roman türündeki diğer örnekler şöyle sıralanabilir: Emine Semiye Hanım *Bikes* (1898), Nigâr Hanım *Safahat-i Kalb* (1899), Hüseyin Rahmi Gürpınar *Mutallaka* (1898) ve *Bir Muadele-i Sevda* (1899), Halide Edib Adıvar *Handan* (1912), Reşat Nuri Güntekin *Bir Kadın Düşmanı* (1927), Halide Nusret Zorlutuna *Sisli Geceler* (1925) ve *Beyaz Selvi* (1945), Güzide Sabri Aygün *Hicran Gecesi* (1930), Şukufe Nihal Başar *Çöl Güneşi* (1933), Burhan Cahit Markaya *Nişanlılar* (1937), Leyla Erbil *Mektup Aşkları* (1988), Cengiz Dağcı'nın *Anneme Mektuplar* (1992) (Kefeli, 2002: 54-96).

Mektubun temel özelliklerinden biri mahrem oluşudur. Özellikle mektup romanda kadınların kendini ifade etmelerinde önemli bir iletişim aracıdır. Kadın hangi alanda olursa olsun mahrem duygu ve düşüncelerini ifade etmek ister ve bir kadın olarak sesini duyurmaya, var olduğunu göstermeye çalışır. Böylece kadın yazarlar için mektup türü bir sığınma ve haykırma alanıdır (Kefeli, 2002: 46-47). Mektup romanda kadınlar başkalarıyla mektuplaşmalarında kendi iç dünyalarını dışa yansıtırlar ve böylece bir iç huzura ve rahatlamaya kavuşurlar. Kadınlar mektubu bir nevi sorunlarına çözüm ve kurtuluş olarak görürler (Argunşah, 2006: 227). Mektup romanda aile ve toplumsal alanda geri planda tutulan, ezilen, sömürülen, ihanete uğrayan, susturulan ve baskı altında tutulan kadın yaşadıklarının nedenlerini sorgulamaya başlar. Mektup aynı kaderi, duyguyu, düşüncüyü paylaşan kadınların bir araya gelerek birlik oluşunda önemli bir yer tutar. Kadınların bu birlikteliğine Sara ve Angelina Grimke kardeşlerin birbirlerine yazdıkları mektuplar örnek gösterilebilir (Tanrıtanır, 2010: 88- 93).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Mektup romanda kadın yazarların çokluğunun nedeni, kadının baskı altında kalmadan en samimi ve mahrem duygularını, düşüncelerini, sırlarını doğrudan anlatma fırsatı bulmasıdır. “Mektup romanın kadınlar açısından en önemli özelliği kadınlara hem ana karakter hem de anlatıcı olarak yer verilmesidir. Böylece bu türün kadınlar tarafından tercih edilmesinin ardında başlangıçta türün öznel olması, duygusallığa yatkın olması ve ev, aile gibi gündelik hayatın kapalı kalmış kısımlarının anlatabilmesi yatar.” (Dereli, 2010: 11- 13). Mektup romanda şahısların birbirine yazdığı mektuplarda kadın, erkek karşılaştırması yapılır. Kadının yaşadığı aile ve toplumsal hayatta daha çok yıpranan, aldatılan, baskı altında tutulan, kendini ifade edemeyen, korkutulan, ezilen, terk edilen, kötü yola düşen, üstüne kuma getirilen taraf olduğu, buna karşılık erkeğin ise daha özgür, sorumsuz, bencil, rahatına düşkün ve merhametsiz bir birey olduğu vurgulanmaktadır (Yüksel, 2021: 48-49).

Mektup romanda kahramanın hayatında yaşadığı önemli olayları ve sırları en samimi duygularla açığa çıkaran yine mektuplardır. Emel Kefeli bu durumu “Mektuplarda romandaki şahısların hayatlarındaki önemli kesitleri aydınlatan ve onların bu durumdaki hislerini duygularını an-be-an inceden inceye işleyen, tahlil eden belgeler, bir nevi iç monologlardır.” (Kefeli, s.32) ifadesiyle tanımlar. Mektup romanda iç monolog tekniği kullanılır. “Mektup, özü gereği mahremdir; kişiye özgü duygu ve düşünceleri yansıtır. O, yerine göre samimi itirafların, hatta ‘kişiye özel’ kalmış, muhabata ulaşamamış itirafların tutanağıdır.” (Tekin, 2001: 244).

Mektup romanda yer alan şahısların birbirinden farklı duygu ve düşüncelere sahip olmasıyla farklı bakış açıların oluşmasının sonucunda roman yazarı, kendi yaşantısını duygu ve düşüncelerini olay örgüsündeki şahıslara görevler yükleyerek onları yönlendirmeye çalışır (Çoşkun, 2013: 240). Böylece roman yazarı kendi yaşantısını farklı bakış açılarıyla sunmuş olur.

Mektup romanda kahramanların birbirleriyle mektuplaşmalarında davet, ihbar, tehdit, diplomasi, memleket özlemi, pişmanlık, ayrılık gibi ele aldıkları farklı konular ve bunları ifade ediş biçimleri toplumsal hayattaki kültürel değişimleri, yenilikleri, bilim ve teknoloji hakkında toplumun bulunduğu seviyeyi göstermesi açısından önemli bir yer tutar (Yüksel, 2021: 37).

Mektup romanda kahramanların yazdığı ve göndermediği, sakladığı mektuplarla bir sırrın ortaya çıkmasına, bir ilişkinin bitmesine ya da yeni başlangıçların olmasına ve kahramanın farklı olaylar yaşamasına yine mektuplar sebep olur (Yüksel, 2021: 53).

Mektup romanda zengin, yoksul, eğitilmiş, eğitimini yarıda bırakmış, yasak aşk yaşayan, evlilik dışı çocuk doğuran, kendinden yaşça büyük olanla ilişki yaşayan ve farklı olaylarla karşı karşıya kalmış genç kızlar ve erkekler sıkça rastlanılan kahramanlardır (Yüksel, 2021: 60).

Toplumsal yapı nedeniyle bir araya gelemeyen kişilerin birbirlerine olan duygularını, sevinçlerini, aşklarını ve pişmanlıklarını mektup romanda yazılan mektuplar vasıtasıyla itiraf ederler (Yüksel, 2021: 66).

6. Küller Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup

Halide Nusret, edebiyat dünyasına şiir ile girer. İlk şiiri “Ağlayan Kahkahalar” ile okul talebesi iken Ahmet Halit Yaşaroğlu’nun çıkarttığı *Talebe Defteri*’nin açtığı yarışmaya katılır ve birinci olur. Daha sonra bu dergide yazılar yazmaya devam eder. Halide Nusret’in edebiyat dünyasında tanınmasına ve sevilmesine vesile olan ilk şiiri ise “Git Bahar” adlı şiiridir. Halide Nusret’in ilk romanı *Küller*’dir ve toplam yedi roman yazmıştır. Bunlara ek olarak deneme, hikâye, piyes, makale, hatırat türünde eserleri vardır (Gürel, 1988: 21).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Küller romanı, Halide Nusret Zorlutuna'nın 1921 yılında yazdığı ilk romanıdır. Roman, aşk ve kıskançlık temaları üzerine kurgulanmıştır ve aile bireyleri arasındaki mektuplaşmalara dayanan bir eserdir. Aile bireylerinden biri olan Naime, Suzan yengesinin ölüm sebebini öğrenme isteğiyle romandaki mektuplaşma hadisesini başlatan kişidir. Naime ölüm sebebiyle ilgili bu sırrı çözmek için dayısı Ali Namık'a mektup yazar ve dayısından yengesinin ölüm nedenini kendisine anlatmasını ister. Roman, Naime'nin dayısı Ali Namık'a yazdığı üç mektup, Ali Namık'ın Naime'ye yazdığı üç mektup ile, Suzan'ın Ali Namık'a geçmişi hakkında bilgi vermesi için yazdığı bir mektuptan oluşmaktadır (Çoşkun, 2011: 171-179).

Suzan, Ali Namık'a bir mektup gönderir. Mektupta Suzan geçmişiyle ilgili bilgi verdiği için geriye dönüş tekniği kullanılmıştır ve bir itiraf mektubu yazmıştır. Suzan, Ali Namık'ın kendisiyle evlenmeden önceki özel hayatı hakkında bilgi vermesini ister. Suzan, Ali Namık'ın sorduğu soruya mektup vasıtasıyla cevap verir. Suzan mektubunda kendisine âşık olan kişileri tek tek yazar ve hiçbirini sevmediğini söyler (K, s.31-42).

Naime, dayısı Ali Namık'a üç mektup gönderir. Naime'nin dayısı Ali Namık'a yazdığı bir itiraf mektubudur ve geçmişten söz ettiği için geriye dönüş tekniği kullanılmıştır. Naime yazdığı mektuplarda yengesi Suzan'ın ölüm nedenini, Semra Hanım'ın külleri neden verdiğini, dayısının neden içine kapandığını sormaktadır. İkinci mektubunda, Suzan yengesinin mektubunu okuduğunu, ona karşı duygularının değiştiğini, onu daha çok sevmeye başladığını, son mektubunda ise, dayısı Ali Namık'ı affetmeyeceğini, ancak yengesi Suzan, Ali Namık'ı affettiği için dayısını affettiğini yazar. (K, s.9-83).

Ali Namık, Naime'ye üç mektup yazar ve mektupta istek ve itirafta bulunur. Ali Namık, Naime'ye Suzan'ı çok sevdiğini, onu herkesten kıskandığı için öldürdüğünü söyler ve ikinci mektupta istekte bulunur. Kendisini bir katil olarak gördüğünü, Suzan'ın kendisini affettiğini, Naime'nin de kendisini affetmesini ister. Ali Namık son mektubunda duygusuz ve acımasız biri olmadığını yazdığı mektuplar vasıtasıyla pişmanlık duyduğunu itiraf eder. Bunun sonucunda Naime'nin dayısına olan duyguları değişir ve onu affeder.

7. *Küller* Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Hatırat: Semra'nın Hatıra Defteri

Küller romanında Semra, Suzan'ın ölümünden büyük bir üzüntü duyduğunu ve daha sonra içine kapandığını ve kimseyle dostluk kurmadığını, ailesine ve çevresine yabancılaştığını ifade eder. Semra, Suzan'ın ölümünden sonra insanlara karşı bir güvensizlik duyduğunu belirtir. Bu nedenle Semra hatıra defterini güvene geçti, samimi bir dost olarak görür. Onunla konuşur, dertleşir, kendini sorgulayarak bir nebze de olsa rahat hisseder. Hatıra defterinde Suzan'a olan hasretinden, geçmişe olan özleminden, yalnızlığından ve ölümünden söz eder ve Ali Namık'ın gereksiz kıskançlığının nelere sebep olduğunu ve ailenin önemini vurgular. Suzan'ın ne kadar fedakâr bir anne olduğunu, ölümü göze alarak çocuklarının babasız kalmaması için verdiği mücadeleyi hatıra defterinde anlatır (K, s.70-76). Hatıra defterinde geçmişten söz edildiği için geriye dönüş tekniği kullanılmıştır.

8. *Sisli Geceler* Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup

Sisli Geceler romanı Halide Nusret Zorlutuna'nın 1925'te yayınlanan ikinci romanıdır. Romanda aile bireyleri arasındaki aşk ilişkileri, Millî Mücadele dönemi, vatan sevgisi mektuplar aracılığıyla anlatılmaktadır. *Sisli Geceler* romanı 16 mektuptan oluşmaktadır. Romanda Fikret'in beş mektubu, Sacide'nin beş mektubu, Zehra'nın dört mektubu ve Ahmet Nüzhet'in iki mektubu vardır. Fikret mektuplarının beşini ablası Sacide'ye yazmıştır. Sacide dört mektubunu Fikret'e, bir

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

mektubunu da Zehra'ya yazmıştır. Üçüncü, dördüncü mektupları telgraftır ve annesinin öldüğünü haber verir. Zehra, Sacide'ye dört mektup yazar. Nüzhet mektuplarından birini abisi Fikret'e, diğerini yengesi Zehra'ya yazmıştır (Çoşkun, 2011:191-193).

Sisli Geceler romanında mektuplar şu şekilde sıralanmıştır: Hüseyin Fikret ablasına beş mektup yazar. Hüseyin Fikret'in yazdığı itiraf ve haber mektubudur. Mektuplarda Zehra'ya âşık olduğunu, onunla evlenmek istediğini, cepheden çok mühim vazifeler aldığını ve Zehra'yı yanında götürmediği için pişman olduğunu anlatır. Mine'nin ve annesinin hastalıklarına çok üzüldüğünü, Ömer Naim'i kendi evine gönderdiğini, eşi Zehra'nın Ömer Naim ile evde tek kalmalarında bir sakınca görmediğini söyler. Annesinin ölümüne çok üzüldüğünü anlatır (SG, s.35-111).

Sacide, kardeşi Hüseyin Fikret'e dört adet mektup yazar. Fikret'e yazdığı itiraf ve haber mektubudur. Mektuplarda Sacide annesini ikna ederek Fikret'in Zehra ile evlenmesine izin aldığını, Mine ile Ahmet Nüzhet'in nişanlanmasının ve annelerinin öldüğünün, kendisinin çok kötü olduğunun haberini verir (SG, s.98-112).

Zehra, Sacide'ye dört adet mektup yazar. Mektuplarda itirafta bulunur ve dördüncü mektupta geçmişten söz ettiği için geriye dönüş tekniği kullanılmıştır. Mektubunda, Anadolu'da yaşadıklarından, insanların çok yoksul bir halde olduklarından, Fikret'in cepheye gideceğinden ve bunun için çok üzüldüğünden, Mine'nin dengesiz hareketlerinden söz eder. Zehra İstanbul'u çok özlediğini ve Ankara'daki evinin çok huzurlu bir yer olduğunu söyler. Ömer Naim'in kendi evine gelişinden bahseder (SG, s.57-98).

Sacide, Zehra'ya bir mektup yazar ve Sacide'nin yazdığı mektup bir istek ve itiraf mektubudur. Mektubunda Zehra'nın Fikret'in yanına gitmesini, günlerin kendisi için hiç değişmediğini, Zehra'nın yanına gitmek istediğini, ancak annesini ve evi bırakıp gidemeyeceğini söyler (SG, s.72-73).

Doktor Fikret, Ahmet Nüzhet'e bir mektup yazar ve Doktor Fikret'in yazdığı mektup itiraf ve bilgi alma mektubudur. Fikret, Mine ile ilgili duygu ve düşüncelerini Nüzhet ile paylaşır ve dertleşir. Mine'nin ne işle uğraştığını ve Ömer Naim ile aralarında ilişki olup olmadığını sorar (SG, s.77).

Ahmet Nüzhet'in yazdığı mektup istek ve vasiyet mektubudur. Ahmet Nüzhet, 4 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşu için cephede savaşmaktadır ve şehit olması durumunda mirasının tamamını Zehra'ya bırakacağını belirtir. Bu miras ile İzmir'de iki katlı, geniş ve güzel bir okul yapmasını ve bu okulda yoksul, öksüz çocukların okumasını ve büyümesini ister. Ahmet Nüzhet'in Zehra'dan diğer bir isteği ise bahçeye çok sevdiği mavi çiçekleri ekmesidir (SG, s. 212).

9. *Sisli Geceler* Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Hatırat: Ömer Naim'in ve Mine'nin Hatıra Defteri

Sisli Geceler romanında Ömer Naim ve Mine'nin hatıra defteri yazma gereksinimini tetikleyen olaylar sevdikleri insandan aşklarına karşılık bulamamaları nedeniyle çektikleri acı, üzüntü, yalnızlık, özlem ve pişmanlıktır. Bu karamsarlıktan ve yalnızlıktan kurtulmak için yaşadıklarını, güvenebilecekleri dost ve sırdaş olarak gördükleri hatıra defteriyle paylaşırlar.

Ömer Naim geçmişte yaşadığı aşk acısını belleğinde canlandırarak hissettiklerini hatıra defterine kaydeder. Ömer Naim hatıra defterinde geçmişte yaşadığı anılarını yazarken kendisiyle ve çevresinde bulunan insanlarla hesaplaşır, kendisini sorgular ve eleştirir. Ömer Naim, geçmişte yaşadığı aşk hadisesinde kendisiyle ve Zehra ile hesaplaşır. Zehra, Ömer Naim'in aşkına karşılık vermez; çünkü Ömer Naim'i kardeşi gibi görmekte ve Doktor Fikret'i sevmektedir (SG, s.104-106).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Mine hatıra defterinde Doktor Fikret'e âşık olduğunu ve Nüzhet'le de teyzesinin ısrarı üzerine nişanlandığını söyler. Doktor Fikret'in Zehra ile evlenmesini bir türlü kabullenemediğini ve insanın yaşadığı mekânın insanın ruh halini, hastalıklı halini olumlu yönde etkilediğini ve yaşama sevinci verdiğini söyler (SG, s.159-168). Mine'nin hatıra defterinde kendi kendine konuştuğu için iç monolog tekniği kullanılmış, mekân tasviri yapılmış ve itiraflarda bulunulmuştur.

10. *Gül'ün Babası Kim?* Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup

Halide Nusret Zorlutuna'nın üçüncü romanı olan *Gül'ün Babası Kim?* 1933 yılında yazılmıştır. Romanın konusu Mecla'nın Talat ile yaşadığı yasak aşktan olan çocuğu tek başına büyütmesidir. *Gül'ün Babası Kim?* adlı romanda Leman'dan Mecla'ya bir mektup, Mecla'dan Leman'a bir mektup, Mecla'dan Nezihe ablasına beş mektup, Nezihe ablasından Mecla'ya altı mektup, Murat Bey'den Mecla'ya dört mektup, Güzide Hanım'dan Mecla'ya iki mektup ve İbrahim Mümtaz'dan Mecla'ya yedi mektup gönderilmiştir. *Gül'ün Babası Kim?* adlı romanda bir anlatım tekniği olarak yirmi altı adet mektup kullanılmıştır (GBK, s. 19-203).

Leman, Mecla'ya bir mektup yazar. Leman'ın Mecla'ya yazdığı mektup bir istek ve nasihat mektubudur. Mektupta Talat'ı sevdiğini, ondan uzak durmasını ve çocuğunun babası olduğunu yazar. Buna karşılık Mecla, Leman'a gönderdiği mektupta tavsiyesine uymayacağını belirtir. Leman'ın evlilikleriyle ilgili duygu ve düşüncelerini itiraf eder (GBK, s.20-26).

Mecla ablasına dört mektup yazar. Mecla'nın ablasına yazdığı mektup itiraf ve istek mektubudur. Mektuplarda Talat'tan ayrıldıktan sonra sıkıntılı günler geçirdiğini, tek başına çocuğuyla ilgilendiğini, maddi sıkıntı çektiğini ve ablasından para istediğini yazar. Ailesine yaşattığı olaylardan dolayı büyük bir pişmanlık duyduğundan söz eder. Mektupta sevincini bildirir ve kızı Gül'ün artık babasız olmayacağı, babasının İbrahim Mümtaz olduğunu söyler (GBK, s. 102-207).

Murat Bey, Mecla'ya dört mektup gönderir. Murat Bey, Mecla'ya yazdığı mektuplar aşk itirafı ve tehdit mektuplarıdır. Murat Bey, Mecla'ya âşık olduğunu ve Mecla'nın kendini çok namuslu biri gibi gösterdiğini, ama öyle biri olmadığını söyler. Mecla'nın çocuğu için babası belli olmadığından dolayı "piç" kelimesini kullanır. Son mektubunda iş için İskeçe'ye gideceğini ve peşini bırakmayacağını belirtir (GBK, s.128-138).

Güzide Hanım Mecla'ya iki mektup yazar. Güzide Hanım Mecla'ya yazdığı mektup haber mektubudur. Mektuplarda Mecla'ya öğretmen arkadaşlarından ve öğrencilerinden bahseder. Güzide Hanım Mecla'ya eylül ayında Fahriye Hanım ile köye geleceğini söyler (GBK, s. 141-148).

Nezihe, kardeşi Mecla'ya altı mektup yazar. Nezihe kardeşi Mecla'ya yazdığı mektupta itirafta bulunur ve aile ile ilgili bilgi verir. Mektuplarda zor zamanlarda ablaların kardeşine olan bağlılığından bahseder. Babasının çok hasta olduğunu ve sonra babasının durumunun iyi olduğunu ve bu sefer annesinin hasta olduğunu söyler (GBK, s.102-150).

İbrahim Mümtaz, Mecla'ya yazdığı mektuplarda aşk itirafında bulunur. Bunlar tek taraflı gönderilen mektuplardır. İbrahim Mümtaz, Mecla'ya tutkundur ve sevgisini dile getirmemektedir. Mecla'ya olan aşkını itiraf edemediğinden, ondan haber almak için kızı Gül'e yedi mektup yazar ve altı mektupta duygularını dolaylı yoldan ve son mektupta aşkını doğrudan itiraf eder (GBK, s. 193-196).

11. *Gül'ün Babası Kim?* Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Hatırat: Mecla'nın Hatıra Defteri

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Gül'ün Babası Kim? romanında Mecla'nın yaşadıklarını hatıra defterine yazmasının birden fazla nedeni vardır. Öncelikle yaşadığı acıları, sevinçleri, yalnızlıklarını, pişmanlıklarını, hatalarını, kızı Gül büyüdüğünde okuyabilsin diye yazar. Bununla birlikte kızı Gül'ün kendisinin geçmişi ile ilgili merak ettiği soruların cevaplarını başkalarından öğrenmesi yerine, hatıra defterini okuyarak öğrenmesini ister. Bir başka neden, Mecla'nın kendini kızına karşı sorumlu hissetmesi ve vicdanen rahatlatmak istemesidir.

Gül'ün Babası Kim? romanında yer alan hatıra defterinde Mecla, yaşadığı olayı ve kişileri anlatır. Mecla, hatıra defterinde geçmişten söz ettiği için geriye dönüş tekniği kullanılmıştır. Mecla, ailesinin kendisini evden uzaklaştırarak köye Hasan Efendi'nin yanına gönderdiğinden söz eder. Mecla, kızının babası olan Talat'tan nefret etmesine rağmen onu da hatıra defterinde yazmak zorunluluğu hisseder; çünkü hatıra defterini yazmasının amacı kızına, yaşadığı hayatı anlatmak istemesidir. Mecla, hamileliğiyle ilgili yaşadıklarından, çocuğuna olan sevincinden, şiirlerinden ve kararlılığından bahseder. Yazdığı bütün şiirleri düzenler ve yeniden deftere yazar. Eski defterini kızı için saklar (GBK, 87-151).

12. Beyaz Selvi Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup

Beyaz Selvi, Halide Nusret Zorlutuna'nın 1945 yılında yazdığı romanıdır. Roman, aşk ve kıskançlık temaları üzerine kurgulanmıştır. Romanda kendini yalnız hisseden genç bir müzisyen olan Dünder Bey'in, evli, üç çocuklu ve yaşça kendinden büyük olan Nadide Hanım'a duyduğu takıntılı aşk anlatılır. Roman, Dünder Bey'in Nadide Hanım'a olan aşkını itiraf etmek için yazdığı otuz altı mektuptan oluşmaktadır.

Beyaz Selvi romanında Dünder'in yazdığı otuz altı mektup, aşk ve tehdit mektuplarıdır. Mektuplarda iç monolog tekniği ve geriye dönüş tekniği kullanılmıştır. Doğanın güzelliğini Nadide'ye benzettiği için benzetme sanatı yapılmıştır. Dünder mektuplarda Nadide Hanım'la konuşmak istediğini, kabul etmediği için ona karşı tehditlerde bulunur. Onu ve kendisini öldüreceğini söyler. Daha sonra da Nadide'yi öldürmeyeceğini, kendini o an kötü hissettiğinden dolayı öyle yazdığını belirtir. Nadide Hanım'a haber vermeden Ankara'ya yanına gittiğini ve onu tanıdıktan sonra Fuzuli'nin şiirlerini okumaya başladığını anlatır. Nadide'nin kocası Halit'ten söz eder. Halit Bey'in ruhsuz, duygusuz biri olduğunu söyler. Günlerce postacıyı bekleyişinden, iç konuşmalarından söz eder. Nadide Hanım'ı saatlerce düşündüğünü ve kendi kendine ona iltifatlar ettiğini söyler. Nadide Hanım'ın kendisine nasihatlerde bulunduğunu, nasihatleri dinlemeyeceğini, Nadide'ye olan aşkından emin olduğundan bahseder (BS, s.30-52).

13. Beyaz Selvi Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Hatırat: Hamid'in Hatıra Defteri

Doktor Hamid, eşini Gülten adında bir kadınla aldatarak mutlu ve güzel olan evliliğini bozulmasına sebep olduktan sonra eşi Nadide Hanım ve çocukları tarafından dışlanır. Hamid, karısı ve çocuklarıyla aynı evde yaşamalarına rağmen kendini yalnız hissettiğini, acı çektiğini, üzüntü duyduğunu ve bu yaşadığı duygularını paylaşmak istediğini, ancak dertleşebileceği ve konuşabileceği kimse olmadığı için hatıra defterini seçtiğini belirtir. Doktor Hamid geçmişinden başlayarak, Nadide Hanım ile tanışmalarına kadar olan yaşantısını hatıra defterine kaydeder. Doktor Hamid, Gülten'den söz eder ve kendi çocuğu yaştaki genç bir kızla neden çıktığını sorgular ve bundan dolayı büyük bir pişmanlık duyduğunu söyler. Hamid, Dünder'in kendi evinde kalmasından rahatsızlık duyduğunu ve karısının ölmeden önce çocuklarına kendisiyle ilgili vasiyette bulunduğundan söz eder. Nadide Hanım vasiyette çocuklarına, babalarına karşı saygılı davranmalarını ve ona kin tutmamalarını söyler (BS, s.114-148).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

14. *Aydınlık Kapı* Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup

Halide Nusret Zorlutuna'nın *Aydınlık Kapı* romanı, daha önce "Yaralılar" adıyla tefrika edilen romanın ilk baskısıyla ve sonraki baskılar mukayese edilerek 1974 yılında yeniden basılır. Romanda biri aşkın ve şöhretin peşinden giden, biri aileyi ve anneliği tercih eden, biri de Allah ve tasavvuf yolundan giden üç kadın kahramanın toplum içindeki farklılıklarından söz edilir. Roman Ziya'nın Lerzan'a yazdığı üç mektup, Lerzan'ın Fazilet'e yazdığı yirmi bir mektup, Pertev Bey'in Fazilet'e yazdığı bir mektup, Fazilet'in Vildan'a yazdığı bir mektup, Şeyma'nın Vildan'a yazdığı bir mektup, Hürrem'in Vildan'a yazdığı bir mektup, Vildan'ın Hürrem'e yazdığı bir mektup olmak üzere toplamda otuz mektuptan ve Vildan'ın hatıra defterinden oluşmaktadır (Çoşkun, 2011: 232-233).

Ziya, Lerzan'a üç mektup gönderir. Ziya'nın, Lerzan'a gönderdiği mektuplar aşk ve itiraf mektubudur. Birinci mektubu Lerzan'a ulaşmaz, diğer iki mektubu eline ulaşır. Ziya, Lerzan ile yüz yüze görüşemediğinden mektuplarda kendisine olan aşkıdan ve II. Meşrutiyet döneminde Anadolu'da halka hitaben konuşmasından söz eder (AK, s.32-70).

Lerzan, Ziya'ya bir mektup yazar ve itirafta bulunur. Lerzan Ziya'ya yazdığı birinci mektubun eline ulaşmadığını ve ikinci mektubunu alır almaz cevap yazdığını söyler ve aşkını itiraf eder (AY, s.42).

Lerzan arkadaşı Fazilet Hanım'a yirmi bir mektup yazar. Bunlar aşk, itiraf ve nasihat mektuplarıdır. Lerzan on dördüncü mektupta sürekli kendisiyle konuşur ve kendisini sorgular. Burada iç monolog tekniği kullanılmıştır. Fazilet'e yazdığı mektupta küçük yaşta evlenmesinden, çocuklarından, anneliğinden, kocası Ziya'nın kendisine olan davranışlarından, kıskançlığından, ayrılmasından bahseder. Gerçek mutluluğun olmadığından, görgü kurallarından, Anadolu'da savaş yıllarından, babasının eve günlerce gelmediğinden, Fazilet'in kişiliğinden ve hayata olan bağlılığından söz eder. Lerzan, kardeşi Vildan'a görücü geldiğini, görücü büyükannesinin beğenmediğini ve Fazilet'in babasının hastalığından, ölümünden, Ziya'nın cepheye gidişini anlatır (AK, s.93-125).

Aydınlık Kapı romanında Pertev Bey'in Fazilet Hanım'a yazdığı mektup, bir aşk mektubudur. Pertev Bey gece alayında nöbetteyken Fazilet'i gördüğünden ve âşık olduğundan bahseder (AK, s.150).

Şeyma'nın Vildan'a yazdığı mektup, bir itiraf mektubudur ve geçmişten söz edildiği için geriye dönüş tekniği kullanılmıştır. Şeyma eşiyle birlikte Bursa'dan İstanbul'a gzmeye giderken Lerzan'ı da gördüğünü, Lerzan'ın eski halinden eser kalmadığını, mutsuz olduğunu söyler (AK, s.247).

Aydınlık Kapı romanında Vildan'ın Hürrem'e yazdığı bir mektup, itiraf ve veda mektubudur. Bu mektupta Vildan ailesine olan bağından dolayı Hürrem'e kaçmayı dener, ama başaramadığını ve ailesini bırakamadığını söyler. Vildan, ablası Lerzan'ın iki kez evden kaçtığını ve evlendiğini, kendisinin ablası Lerzan kadar cesaretli olmadığını belirtir (AK, s.200).

Roman kahramanı Hürrem'in Vildan'a yazdığı bir mektup, aşk ve veda mektubudur. Mektupta Vildan'ı vatan bayrağına benzeterek, onun gibi kutsal ve değerli olduğunu belirtir (AK, s.201).

Roman kahramanı Fazilet'in Vildan'a yazdığı bir mektup, itiraf ve nasihat mektubudur. Fazilet hayatı boyunca kimseyi üzmediğini ve Allah tarafından yaratılan bitkilere, hayvanlara ve insanlara her zaman değer verdiğini belirtir (AK, s.331-332).

15. *Aydınlık Kapı* Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Hatırat: Vildan'ın Hatıra Defteri

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kimi insanlar acılarını, sevinçlerini, ızdıraplarını, mutluluklarını, özlemlerini, pişmanlıklarını ömür boyu içlerinde taşırlar ve kimseyle paylaşmazlar, kimileri de yaşadıklarını hatıra defterine yazarak ve başkalarıyla paylaşırlar. Bu romanda Vildan yaşadığı duygu ve düşünceleri içinde saklamayarak, hatıra defterine yazarak, başkalarıyla paylaşır. Vildan hatıra defterinde Allah'ın yarattığı her şeyi, insanları, doğayı, hayvanları sevdiğini belirterek farkındalık oluşturmaya çalışır. Vildan hatıra defterinde ablası Lerzan'ın ahlaki değerlere yakışmayan hareketlerde bulunması nedeniyle başına neler geldiğinden bahsederek başkalarının da bundan ders çıkarmasına vesile olmak ister. Vildan hatıra defterinde konağın hakimiyetinin büyükannesinde olduğunu, evlendikten sonra da eşinin, kaynanasının sesinden korkmaya başladığını söyler. Vildan çevresinde kişilerin ablasını takdir ettiğini ve kendisiyle hiç ilgilenmediğini ve babasının ölümüne herkesten daha çok üzüldüğünü anlatır. Vildan ablası Lerzan'ın soğuk davranışlarından bahseder. Ablasının evlendikten sonra mutlu olmadığını ve pişman olduğunu haberlerinin geldiğini belirtir (AK, s.171-187).

16. Aşk ve Zafer Romanında Bir Anlatım Tekniği Olarak Mektup

Aşk ve Zafer, Halide Nusret Zorlutuna'nın 1978'de yayımlanan son romanıdır. Roman, aşk ve evlilik temaları üzerine kurgulanmıştır. Farklı kişi ve aile bireyleri arasındaki mektuplaşmalara dayanan bir eserdir. Roman konusu iki bölümde ele alınır. Birinci bölüm, İbrahim ile Zinnur'un birlikteliği ve Osmanlı Devleti'nin yenilgisini konu alır. İkinci bölüm ise İbrahim ile Zinnur'un ayrılığı ve Millî Mücadele döneminin kazanılmasını konu edinir. Roman üçlü bir aşk üzerine kuruludur: İstanbullu Zinnur ile Urfa'lı gencin aşk ilişkileri ve bu ilişkiyi bozan, İbrahim ile beşik kertmesi olan Zeliha. Romandaki mektuplaşma hadisesini başlatan ilk kişi İbrahim'dir. İbrahim, Zinnur'a olan aşkını itiraf etmek için mektup yazar. Romanda İbrahim'in Zinnur'a olan dört, Zinnur'un İbrahim'e olan iki, Zeliha'nın Zinnur'a olan bir, Eyüp Bey'in Fahrettin Paşa'ya olan bir ve Fahrettin Paşa'nın Eyüp Bey'e olan bir mektubu vardır. Roman toplamda dokuz mektuptan oluşmaktadır (Çoşkun, 2011: 240-247).

İbrahim, Zinnur'a birden fazla mektup gönderir ve Zinnur'un eline dört mektup geçer. İbrahim'in gönderdiği mektuplar itiraf ve aşk mektuplarıdır. Mektuplarda Zinnur'a olan aşkından ve sevgisinden, kendisinden ve ailesinden söz eder. İbrahim Urfa'da cepheye savaşırken yaralanır, zihni tam olarak açık değildir ve Zinnur'a mektup yazamadığı için en yakın arkadaşı Nabi'ye son mektubu yazdırır. İbrahim, Zinnur'un yanına geldiğini, kendisiyle ilgilendiğini söyler ve Zinnur'a Urfa'dan neden erken döndüğünü sorar. Aslında Zinnur Urfa'ya hiç gitmemiştir ve İbrahim ile ilgilenerek geceyi birlikte geçiren Zeliha'dır (AZ, s.71-224).

Eyüp Bey'in Fahrettin Paşa'ya yazdığı mektup, bir istek mektubudur. Eyüp Bey İbrahim'in babasıdır ve Fahrettin Paşa'ya yazdığı mektubu kızı Zinnur'u İbrahim'e istemek için yazar. Fahrettin Paşa Zinnur'u İbrahim'e vermez (AZ, s.65).

Zeliha'nın Zinnur'a yazdığı mektup, istek ve itiraf mektubudur. Zeliha'nın Zinnur'a yazdığı mektupta kendisinin ailesi tarafından İbrahim'le bebekken beşik kertmesi yapıldığını ve kumalığı kabul edeceğini söyler (AZ, s.188).

Romanda Zinnur İbrahim'e toplamda iki mektup yazar. Zinnur'un, İbrahim'e yazdığı aşk, itiraf ve veda mektubudur. Mektuplarda İbrahim'e olan sevgisini belirterek, babasının öldüğünü, çok üzüldüğünü ve Ankara'ya taşındığını söyler. Zinnur, Zeliha'nın İbrahim'le ilişkisinden dolayı İbrahim'e mektup yazarak, nişanı geri çevirdiğini, özel bütün eşyalarını kendisine göndereceğini söyler (AZ, s.76-232).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

17. Sonuç

Bu çalışmada Halide Nusret Zorlutuna'nın romanlarında kullanılan anlatım tekniklerinden hatırat ve mektup incelenmiştir. Yazarın *Küller*, *Sisli Geceler*, *Gül'ün Babası Kim*, *Beyaz Selvi*, *Aydınlık Kapı*, *Aşk ve Zafer* romanları, kronolojik sıraya göre tek tek ele alınmıştır.

Zorlutuna, altı romanında mektup ve beş romanında hatırat türüne dair metinlere yer vermiştir. Zorlutuna, romanlarında mektup ve hatırat türüne dair metinlerde merak unsurunu canlı tutmak için olayları belli bir zamana kadar aktarır ve daha sonra geriye dönüşler yaparak okura bilgi verir ve okurun merakını giderir. Halide Nusret romanlarında mektup ve hatıra defteri içerisinde iç monolog ve geriye dönüş tekniği yanında farklı anlatım tekniklerini bir arada kullanmıştır.

Küller romanında mektup bir entrika unsuru ve çözümleyici bir şifre gibi işlevler üstlenir. *Sisli Geceler*, *Beyaz Selvi*, *Aşk ve Zafer* romanlarında aşk ve kıskançlık; *Küller* romanında aşk, kıskançlık ve ölmüş birinin gizli kalmış sırlarının ortaya çıkması; *Gül'ün Babası Kim?* romanında yasak aşktan doğan çocuğun babasız büyütülmesi; *Aydınlık Kapı* romanında ise, üç kadının toplum içindeki farklı yaşayış tarzlarından bahsedilmektedir. Romanda, yaşanan olaylar mektuplar vasıtasıyla okur ile paylaşılır. Romandaki mektupların daha çok bir durum veya olayın gelişimini gösteren mektuplar tarzında yazıldıkları görülür.

Küller, *Sisli Geceler*, *Gül'ün Babası Kim?*, *Beyaz Selvi*, *Aydınlık Kapı*, *Aşk ve Zafer* romanlarında birden fazla mektup anlatıcısına sahip oldukları için çok sesli mektup romanlardır. Mektup romanda çok seslilik yaratan unsur, farklı kişiler arasında, farklı duygu ve düşüncelerin yer aldığı mektupların yer almasıdır. Bunun yanında romanlardaki mektuplarda hem kadın hem erkek hem genç hem de yaşlı mektup anlatıcılarının olması eserlerin farklı bakış açılarına sahip olmasına ve böylece eserlerin zenginleşmesine ve hareketlilik kazanmasına katkı sağlamıştır.

Küller ve *Beyaz Selvi*, *Aydınlık Kapı* romanlarında mektup tekniği içerisinde iç monolog tekniği kullanılmıştır. *Küller* romanında Ali Namık'ın eşine duyduğu kıskançlık, *Beyaz Selvi* romanında Dünder'in çektiği aşk acısı ve *Aydınlık Kapı* romanında Lerzan'ın hayatta gerçek mutluluğun olmadığı hakkındaki düşünceleri iç monolog tekniğinin örnekleridir.

Küller, *Sisli Geceler*, *Gül'ün Babası Kim*, *Beyaz Selvi*, *Aydınlık Kapı*, *Aşk ve Zafer* romanlarındaki mektupların hepsi alıcısına gönderilmiş mektuplar arasında yer alır. *Beyaz Selvi* romanında alıcısına gönderilmiş mektuplar cevapsız kalmıştır.

Küller, *Beyaz Selvi* ve *Aydınlık Kapı* romanlarında yer alan mektuplarda kahramanların geçmişe dair olaylardan bahsetmesiyle bir anlatım tekniği olan geriye dönüş tekniği kullanılmıştır. *Küller* romanında Naime'nin geçmişte ölen yengesi Zehra'nın ölüm nedenini sorgulaması, *Beyaz Selvi* romanında Dünder'in çocukluğunda Nadide Hanım ile olan ilişkilerinden söz etmesi ve *Aydınlık Kapı* romanında Vildan'ın çocukluğunda yaşadıkları, Lerzan'ın evlendikten sonra mutlu olamayışı ve bekârlığında yaşadıkları bu tekniğe örnek olarak verilebilir.

Eserde olaylar hem roman kahramanı hem de hatıra defteri aracılığıyla kahramanın bakış açısıyla aktarılır. Böylece eserdeki kurgu bambaşka bir yere varır, geçmişteki olaylar farklı bir bakış açısı kazanır. Hatıra defterinin roman içindeki karakterler açısından işlevi, insanların değer verdikleri kişilere anılarında yer vermek, kaybettikleri kişilerin acısını paylaşmak, psikolojilerini rahatlatmak, pişmanlıklarını dile getirmek, kendilerini tanıyıp eleştirerek yaşadıkları hayatın farkına varmalarını sağlamaktır. Geçmişin muhasebesini yaparak biraz da olsa kendi acılarını dindirmek isterler. Yazarın bir anlatım tekniği olan mektup ve hatıra defterinde özellikle

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

kahramanın iç dünyasını yansıtmada kullandığı tekniklerin başarısı, okuru anlatıya bağlamaktadır.

Küller romanında Semra'nın hatıra defterini yazma gereksinimini tetikleyen olay Suzan'ın ölümünden dolayı çektiği acı, üzüntü, yalnızlık, özlem ve pişmanlıktır. *Sisli Geceler* romanında Ömer Naim ve Mine'nin hatıra defteri yazma gereksinimini tetikleyen olaylar sevdikleri insandan aşklarına karşılık bulamamaları nedeniyle çektikleri acı, üzüntü, yalnızlık, özlem ve pişmanlıktır. *Gül'ün Babası Kim?* romanında Mecla'nın yaşadıklarını hatıra defterine yazmasının birden fazla nedeni vardır. Öncelikle yaşadığı acıları, sevinçleri, yalnızlıklarını, pişmanlıklarını, hatalarını paylaşmaktır; ayrıca kızı Gül'ün kendisinin geçmişi ile ilgili merak ettiği soruların cevaplarını başkalarından öğrenmesi yerine hatıra defterini okuyarak öğrenmesini istemesidir. *Beyaz Selvi* romanında Doktor Hamid, karısı ve çocuklarıyla aynı evde yaşamalarına rağmen kendini yalnız hissettiğini, acı çektiğini, üzüntü duyduğunu ve bu yaşadığı duygularını paylaşmak istediğini anlatır. *Aydınlık Kapı* romanında Vildan ailesi, ablası ve kocasıyla ilgili yaşadığı duygu ve düşüncelerini içinde saklamayarak, hatıra defterine yazarak, başkalarıyla paylaşmış olur.

Halide Nusret Zorlutuna romanlarındaki kurgusal mektup ve hatıra defterleri eserlerin vaka, şahıs kadrosu, zaman ve mekân unsurları üzerinde şekillendirici bir rol oynamıştır. Bu nedenle romanların tahlilinde eserin kurgusunu mektup ve hatırat türleriyle ilişkilendirmek, Halide Nusret Zorlutuna'nın romanlarının daha iyi anlaşılması ve değerlendirilmesi noktasında yol gösterici bir role sahiptir.

18. Kaynakça

- Acehan, A. (2021). Bir anlatım metodu olarak mektup tekniği ve bu teknikten hareketle Halide Adivar'ın Handan ile Samuel Richardson'un Clarissa Harlowe adlı romanları üzerine bir bakış. *Folklor Akademi Dergisi*, 4(3), 402-428.
- Aktaş, Ş. (2009). Edebi Metin ve Özellikleri. *A.Ü, Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, S.39, s.199-200.
- Argunşah, H. (2006). Kadın olarak yazmanın başında mektuplar. *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*, 114-115-116,222-229.
- Ayyıldız, M. (2011). *Yakın Dönem Türk Romanı ve Roman İncelemeleri*. Ankara: Akçağ.
- Birinci, A. (2012). *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*. Dergah yayınları.
- Çetişli, İ. (2016). *Metin Tahlillerine Giriş 2 (Hikaye-Roman -Tiyatro)*. Ankara: Akçağ.
- Çoşkun, B. (2013). "Mektup Hikaye Türü ve 'Hanım Mektupları' Yapı Üslup". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, s.231-248.
- Dereli, B. (2010). *Mektup- Roman ve Kadın Yazarlar: Fatma Aliye, Halide Edip Adivar ve Şukufe Nihal Başar*. İstanbul.Boğaziçi Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisan Tezi.
- Donbay, A. (2011). Edebiyatımızda mektup türü ile ilgili başlıca çalışmalar. *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 61,83-102.
- Gürel, Z. (1988). *Halide Nusret Zorlutuna* . Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı .

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Hanılçe, M. (2008). II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi. *Bilig*, 47, 147-166.
- Karataş, T. (2004). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kefeli, E. (2002). *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2015). *Öykü Sanatı*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Olgun, İ. (1972). Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı. *Türk Dili, Anı Özel Sayısı*, 25(246).
- Özdemir, E. (1972). Anı ve Anı Dilimiz Üzerine. *Türk Dili, Anı Özel Sayısı*, 25(246).
- Özgül, M. K. (2003). *Kandille İskandil*. Ankara: Hece Yay.
- Stevick, P. (2017). *Roman Teorisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tanrıtanır, B. C. (2010). *H.W.Foster, S. ve A.Weld Grimke ile A.Walker'da Mektupla Anlatım Tekniği*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Tekin, M. (2001). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yardım, M. N. (1986). *Tanzimattan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*. Kavramlar Yayınevi.
- Yüksel, S. (2021). *Mektup Yazdım Okura (Türk Romanında Mektup 1860-1908)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüksel, T. (1994). "Anı Yazıları Bize Ne Vermektedir?" . *Varlık*, sayı 1041, s. 45.
- Zorlutuna, H. N. (1956). *Beyaz Selvi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Zorlutuna, H. N. (2001). *Aydınlık Kapı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Zorlutuna, H. N. (2002). *Aşk ve Zafer*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Zorlutuna, H. N. (2002). *Gül'ün Babası Kim?*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Zorlutuna, H. N. (2002). *Sisli Geceler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Zorlutuna, H. N. (2019). *Küller*. Ankara: Panama Yayınları.

Çingizli Devletin Türk Tarihindeki Yeri

The Place Of The State Of Chingisids In Turkish History

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ¹

Özet

Çinli ve Batılı yazarların binlerce yıl önce Türkler hakkında söylediği canavara benzer insanlar tanımlaması Mogollar için de geçerlidir. Günümüz araştırmacıları bu kitapları doğru bir tenkit süzgecinden geçirmediklerinden, yazılanları olduğu şekliyle aktarmaları sebebiyle ilk başta bu insanlar sanki medeniyet düşmanlarıymış gibi algılanmaktadır. Halbuki tarih yazımında hakikat olan hadiselerin zamanın şartlarında değerlendirilmesi bir yana, her toplumun kendine yabancı olanlara farklı gözle bakması da bir gerçektir. İşte bu noktada yapılması gereken şey, gerçekten tarihte karşımıza çıkan bazı kötü vaka ve katliamların sonuçlarını titizlikle inceleyip, bunların olup-olamayacağını ortaya koymaktır. Herkes tarafından bilindiği gibi Türkiye ve dünyada Çingizli tarihi hakkında yapılmış binlerce çalışma vardır. Bunların hemen hemen hepsi aynı kaynaklara dayanarak ortaya çıkmış eserler olup, büyük bir kısmı da birbirinden nakildir. Bu durumda birtakım bilgi kirliliğine ve tekrara düşülmekte; Çingiz Han kim, ne yapmıştır sorusunun cevabı kolay kolay alınamadığı bir yana, çoğu zaman yazarlar dünya tarihinin bu dönemine duygusal yaklaşmaktadır. Esasında Türk tarihçileri de bundan nasibini almıştır. Bazı araştırmacılar onu göklere çıkarırken, bir kısmı ise Türk ve Arap aleminde yaptığı katliamlara binaen yerin dibine batırmaktadır. Bugünkü Mogol yaylaları ve Orta Asya'nın coğrafyası ile iklim yapısı araştırıldığında, bu topraklarda yaşamak ve tutunmanın o kadar da kolay olmadığı anlaşılr. Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkları, haziran ayında bile yerin bir metre altından buz tabakalarının çıkması ister-istemez insanları değişik ekonomik yollara sevk etmektedir. Yani ziraatın kısıtlı yapıldığı bu coğrafyada başta hayvancılık ile ticaretin dışında fazla bir şey ile uğraşmak mümkün olmayınca, insanlar kendilerinden daha zengin komşularının mallarına göz dikmekten kendilerini alamamıştır. Bu yüzden meydana gelen savaş ve yağma akınlarından aslında her iki taraf zararlı çıkmıştır. Tarihçiler çoğu vakit bu durumu gözden kaçırıyor. Bir yanda malını-mülkünü yitirenler, öbür yanda bu zenginliğe kavuşmak için saldırgan davrananların verdiği can kayıplarını unutmamak lazımdır. Esasında Çingizli ya da Türk-Mogol Hanlığının işleyişi daha önceki Asya devletlerinden pek bir farklılık sergilemez. Hepsindeki ana yapı aşağı-yukarı aynıdır. Devlet ve hanedanın kutsiyeti önemli olmakla beraber, en yukarıdaki yönetici durumunda bulunan hakanın da doğuşundan itibaren kendisine bir kutsiyet yüklediğini görürüz.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Mogollar, Türk Kültürü, Devlet Teşkilatı, Çingiz Han

Abstract

¹ Atatürk Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, sgomec@yahoo.com.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

The description of monster-like people that Chinese and western writers used to describe Turks thousands of years ago is also valid for the Mongols. At first, these people are perceived as if they were enemies of civilization, since today's researchers do not pass these books through a correct filter of criticism, and because they convey what is written as it is. However, aside from the fact that the events that are true in historiography are evaluated in the conditions of the time, it is the fact that every society looks at the strangers with a different eye. At this point, what needs to be done is to carefully examine the consequences of some bad incidents and massacres that have actually happened in history, and to reveal whether or not they can happen. As everyone knows, there are thousands of studies on the history of Chinggisids in Turkey and in the world. Almost all of these are works based on the same sources, and most of them are transfers from each other. In this case, there is some information pollution and repetition. Therefore, it is not easy to get an answer to the question of who Chingiz Khan did and what. Often writers approach this period of world history emotionally. In fact, Turkish historians also got their share from this. While some researchers praise him to the skies, some of them sink him to the ground due to the massacres he committed in the Turkish and Arab worlds. When the geography and climate structure of today's Mongolian highlands and Central Asia are investigated, it is understood that living and holding on to these lands is not that easy. The temperature differences between night and day, and even in June, the emergence of ice sheets one meter below the ground inevitably leads people to different economic paths. In other words, when it was not possible to deal with anything other than animal husbandry and trade in this geography where agriculture was limited, people could not help themselves to covet the goods of their neighbors who were richer than themselves. For this reason, both sides actually suffered from the raids of war and plunder. Historians often overlook this situation. On the one hand, those who lose their property, on the other hand, it is necessary to remember the loss of life caused by those who act aggressively in order to gain this wealth. In fact, the functioning of the Chingizid or Turkish-Mogolian Khanate does not differ much from the previous Asian states. The main structure in all of them is more or less the same. Although the sanctity of the state and the dynasty is important, we see that the khan, who is the highest ruler, is also given a sanctity from his birth.

Keywords: Turks, Mongols, Turkish Culture, State Structure, Chingiz Khan

Dünya tarihinin gelmiş geçmiş en büyük hükümdarlarının başında yer alan Çingiz Han'ın kısacık bir zaman zarfında pek çok ülkeyi ele geçirdiğini herkes bilir. Tabii ki bu iş o kadar kolay olmamıştır. Hem kendi savaşçılarından, hem de harp ettiği devletlerin ahalisinden milyonlarca insan bu mücadeleler esnasında hayatlarını yitirdi. Bununla beraber Çingiz'in kurduğu devletin kendi anayurt topraklarında değil de, daha çok Türk ve Müslümanların yoğun bulunduğu ülkeler ile Çin ve Slavların yaşadığı memleketlerde hem maddi, hem de manevi izler bırakması ilginçtir.

Çingiz Han'ın son derece zeki bir devlet adamı olduğunu herhalde kimse inkâr edemez. Aksi takdirde çocukluğundan itibaren pek çok tehlike ve zorlukla yüz yüze kalan bu dahi önderin etrafında insanları toplayarak, bir cihan devleti kurması mümkün olmazdı. O zamanın İç Asya'sı her ne kadar birlik ve beraberlikten uzaksa da, bu coğrafyada yaşayan her kabile veya bey kendisini diğerinden üstün gördüğünden bölgenin idaresinde hak iddiasında bulunabiliyordu. İşte Çingiz'in bu parçalanmışlığı çok iyi kullandığına şahidiz. Kendisiyle birlikte hareket edenlere tam bir serbestlik ve büyük ayrıcalıklar vermesinin yanı sıra, onları kardeşleriymiş gibi görmesi, sevenlerinin ve destekçilerinin sayısının artmasındaki en başta gelen nedendir ki, belgeler ve rivayetlere baktığımızda; en büyük zevki avlanma ile ata binmek olan ve kendisinin Börü Tonga (veya Tokta/Mo-tun/Oguz) Yabgu soyundan geldiğini vurgulayan Çingiz Han, ünlü Taoist rahip Ch'ang Ch'un'a yazdığı mektupta; aşırı tutkulara sahip olmadığını, gösterişten nefret ettiğini, ölçülü yaşadığını, elbiselerinin ve yiyeceklerinin sade olduğunu, halkını çocukları gibi gördüğünü, savaşlarda daima en önde yer aldığını; güneyde Sung, kuzeyde Kin (Çürçet), doğuda Tangut ve

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

batıda konar-göçerlerin tamamını hâkimiyeti altına soktuğunu, Hunlar çağından beridir böylesine büyük bir devlet olmadığını² söyler.

Esasında Çingizli ya da Türk-Moğol Hanlığının işleyişi daha önceki Asya devletlerinden pek bir farklılık sergilemez. Hepsindeki ana yapı aşağı-yukarı aynıdır. Devlet ve hanedanın kutsiyeti önemli olmakla beraber, en yukarıdaki yönetici durumunda bulunan hakanın da doğuşundan itibaren kendisine bir ulviyet yüklendiğini görürüz³. Dolayısıyla Çingiz Han'ın dünyaya gelişi sırasında da bu ayrıcalıklarla karşılaşırız. Mesela Moğolların Gizli Tarihi ve Şecere-i Türk'e baktığımızda, onun sağ elinde bir kan pıhtısıyla doğduğu söyleniyor. Bunun ne manaya geldiğini ilk başta kimse anlayamamış, sonunda halk içinden biri onun büyük bir hakan olacağını söylemiştir. Hakikatte İç Asya tarihinde, başta Manas ve oğlu Semetey olmak üzere pek çok ünlü kişi dünyaya gelirken avucu kanlıdır. Bu hep yiğitliğe ve hâkimiyete yorumlanmıştır ki, Şecere-i Türk'te bu hususta, onun ulu bir han olacağına, milletleri kıracağına, devletleri yok edeceğine⁴ değinilmektedir.

Herkes tarafından bilindiği gibi Türkiye ve dünyada Çingizli tarihi hakkında yapılmış binlerce çalışma vardır. Bunların hemen hemen hepsi aynı kaynaklara dayanarak ortaya çıkmış eserler olup, büyük bir kısmı da birbirinden nakildir. Bu durumda birtakım bilgi kirliliğine ve tekrara düşülmekte; Çingiz Han kim, ne yapmıştır sorusunun cevabı kolay kolay alınamadığı bir yana, çoğu zaman yazarlar dünya tarihinin bu dönemine duygusal yaklaşmaktadır. Esasında Türk tarihçileri de bundan nasibini almıştır. Bazı araştırmacılar onu göklere çıkarırken, bir kısmı ise Türk ve Arap aleminde yaptığı katliamlara binaen yerin dibine batırmaktadır. Hâl böyle olunca Türkiye'deki üniversitelerin tarih bölümlerinin pek çoğunda Çingizlilere yer verilmiyor veya bir-iki derste anlatılıp geçiliyor. Kabul edelim ya da görmezden gelelim, Çingiz Han ve onun kurduğu devlet Türk tarihinin önemli bir parçasıdır. Dolayısı ile Türk gençlerinin bu çağı öğrenip, Çingizlileri kendi düşünce dünyalarında müspet veya menfi bir yere koymaları gerekiyor.

Bilhassa Çingiz ve çocukları zamanında Batıda yazılan eserlere baktığımızda, tıpkı binlerce yıl önce Çinli ve Batılıların Türkler için söylediği canavarlara benzer insanlar tanımlamasını, Moğollara da yaptıklarını görmekteyiz. Günümüz araştırmacıları bu kitapları doğru bir tenkit süzgecinden geçirmediklerinden, yazılanları olduğu şekliyle aktarmaları sebebiyle ilk başta bu insanlar sanki medeniyet düşmanlarıymış gibi algılanmaktadır. Halbuki tarih yazımında hakikat olan hadiselerin zamanın şartlarında değerlendirilmesi bir yana, her toplumun kendine yabancı olanlara farklı gözle bakması da bir gerçektir. İşte bu noktada yapılması gereken şey, tarihte karşımıza çıkan bazı kötü vaka ve katliamların sonuçlarını titizlikle inceleyip, bunların olup-olamayacağını ortaya koymaktır.

Bugünkü Moğol yaylaları ve Orta Asya'nın coğrafyası ile iklim yapısı araştırıldığında, bu topraklarda yaşamak ve tutunmanın o kadar da kolay olmadığı anlaşılır. Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkları, haziran ayında bile yerin bir metre altından buz tabakalarının çıkması ister-istemez insanları değişik ekonomik yollara sevk etmektedir. Yani ziraatın kısıtlı yapıldığı bu coğrafyada başta hayvancılık ile ticaretin dışında fazla bir şey ile uğraşmak mümkün olmayınca,

² W.Barthold, **Uluğ Beg ve Zamanı**, Çev. İ.Aka, Ankara 1990, s.4-5; **Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri**, Yay. Haz. K.Yıldırım, İstanbul 2013, s.216-217; B.Spuler, **İran Moğolları**, Çev. C.Köprülü, 2. Baskı, Ankara 1987, s.457; C.Ch'un, **Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı**, Ter. G.Hasgüçmen, İstanbul 2019, s.82-83.

³ S.Y.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 3. Baskı, Ankara 2014, s.83; S.Y.Gömeç, "Türklerde Devlet ve Hâkimiyet Düşüncesi İle İdari Yapının Özellikleri", **Siyaset Bilimi**, Ed. D.A.Arslan, Çanakkale 2020, s.207.

⁴ **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev. A.Temir, 2. Baskı, Ankara 1986, s.17-19, 28; Ebilgazi, **Türk Şeciresi**, Avdargan B.Ebilkasimov, Almatı 1992, s.51; Abulgoziy, **Şacarayı Türk**, Muharrir A.Öktam, Toşkent 1992, s.48; A.İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, C. II, Ankara 1991, s.206; K.Yusupov, **Manas Destanı**, Aktaranlar: F.Türkmen-A.İnayet, Ankara 1995, s.20.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

insanlar kendilerinden daha zengin komşularının mallarına göz dikmekten kendilerini alamamıştır. Bu yüzden meydana gelen savaş ve yağma akınlarından aslında her iki taraf zararlı çıkmıştır. Tarihçiler çoğu vakit bu durumu gözden kaçırıyor. Bir yanda malını-mülkünü yitirenler, öbür yanda bu zenginliğe kavuşmak için saldırgan davrananların verdiği can kayıplarını unutmamak lazımdır.

Tarih boyunca devlet başkanlarının birinci vazifesi halkının karnını doyurmak ve onu dış tehditlere karşı korumak olmuştur⁵. Dolayısı ile Çingiz Han ve diğerlerinin yaptıkları da bundan başka bir şey olmadığına göre tarihi okur ve yazarken bu gerçeği asla göz ardı etmemek gerekir.

Şimdi asıl konumuza gelecek olursak, bilindiği üzere 12. yüzyılın sonlarında Asya'da, esasında bütün dünyayı yakından ilgilendiren siyasi hareketlenmeler oldu. Bu sırada Çingiz unvanını taşıyan bir hakanın etrafından birleşen Türk ve Moğol halkları yeni bir devlet tesis ederek, Asya'daki dağınık topluluklara bir çeki-düzen verdi. İşte bu devlete kurucusundan ötürü bazan "Çingiz", bazan "Moğol", zaman zaman da "Türk-Moğol Devleti" veya kağanlığı denmektedir.

Türk-Mogol kaynakları ve birtakım şecerelerde kendilerini bir Bozkurt (Börü/Çona/Börteçine) ile dişi bir geyiğe bağlayan Börçiginlerin (belki Börü Çigin/Börü Tiginli) Yesugey Bagatur adındaki beylerinin 1155 (veya 1161) tarihinde Temuçin adlı bir oğlu dünyaya gelmişti. Temuçin'e 1189 senesinde, Kerulen ile onun kollarından Sengür/Sengir Nehrinin arasında küçük bir su birikintisi olan Kök Göl⁶ kenarında Mogolların "Teb Tengri", yani Tanrı'nın elçisi gibi bir ad taktıkları Kökçü (Kökçe) Kam tarafından Çingiz unvanı verildi. Bu isim veya unvanın manasının ne olduğu hususunda çeşitli iddialar varsa da, umumiyetle Türkçe "Tengiz" sözüyle irtibatlandırılır ve neticede Kökçü (Kökçe) söz konusu kurultayda; "bana Tanrı'dan emir geldi. Bugünden sonra ona Temuçin denmeyecek. Bütün yeryüzünün hakanlığını ona verdim. Onun adı artık Çingiz'dir"⁷, der.

Hayatı 1206 senesine kadar birçok maceralarla geçen Çingiz'in, kağan atanmasıyla alâkalı değişik efsaneler mevcutsa da, sonuçta bütün Türklerin ve Moğolların hanı ilan edilen bu gözü pek büyük insan geleneği sürdürdü. Başlangıçta herhalde Çingiz Kagan'ın amacı yeni bir Moğol devleti kurmak değildi. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in dediği gibi o, bütün Asya halklarını bir araya getirebileceği bir siyasi teşekkül peşinde idi⁸. İşte bu yüzden de kendine bir soy kütüğü hazırlanırken Oğuz Kağan'ı başa koydu.

İşin aslına bakılırsa, Reşideddin tarafından kaleme alınan Oğuz Kağan ve Ergenekon destanları Moğollara ve Çingiz Han'a yeni bir nesep uydurmak amacıyla değiştirilmiştir. Bugün bu durum aşağı-yukarı kabul gören bir hakikattir. Sonradan düzülen Mogol destan geleneğine göre, Moğol kavminin teşekkülünde ve yükselmesinde iki kabile söz konusudur. Bunlardan birisi Nirunlar,

⁵ S.Y.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 3. Baskı, Ankara 2014, s.138; S.Y.Gömeç, "Türk Devletinde Kaganlık ve Katunluk Kurumu Hakkında", **Tarihsel Akıl Çerçevesinde Türk Devlet Felsefesi**, Ed. M.H.Macı, Ankara 2022, s.49-50.

⁶ Mogolların Kök Nor dedikleri bu su birikintisi Ulanbaatar'ın doğusunda olup, yaklaşık 200-250 km. uzaklıktadır. Tabi burasının şimdilerde Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yer alan Kök Nor ile bir alâkasının bulunmadığını da belirtmek isteriz. S.Y.Gömeç, "Çingizli Tarihinde Kök Köl'ün Yeri", **Düşünce ve Tarih**, 9/101, Ankara 2023, s.3-8.

⁷ **Moğolların Gizli Tarihi**, Ter. A.Temir, 2. Baskı, Ankara 1986, s.58; Abulgoziy, **Şacarayı Türk**, Muharrir A.Öktam, Toşkent 1992, s.53-54; C.T'ang, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler**, Doktora Tezi, İstanbul 1970, s.276; R.Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980, s.198; S.Bira, "The Mongols and Their State in the Twelfth to the Thirteenth Century", **History of Civilizations of Central Asia**, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Vol. IV, Paris 1998, s.253; A.Ganbat, **XII. Yüzyıl Moğolistan Coğrafyasındaki Konargöçerlerin İktimai Yapısı**, Doktora Tezi, Ankara 2019, s.52.

⁸ B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. I, Ankara 1971, s.574; S.Y.Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi**, 5. Baskı, Ankara 2015, s.166-167; P.Ratchnevsky, **Genghis Khan**, Malden 1993, s.89-96; T'ang, **a.g.t.**, s.157; Grousset, **a.g.e.**, s.199.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

diğeri de Dürülgünler. Yani Nirunlar Bozkurt'un (Kök Börü/A-shih-na) çocukları, Dürülgünler de Asya halkları arasında mühim bir yeri olan Arslan'ın (A-shih-te)⁹ ahfadıdır.

İlk yurtları Togla'nın doğusu, Onon ve Kerulen nehirlerinin civarlarında bulunan Moğollar, bazı ilim adamlarınca tarihteki Shih-weilerden gelen Mengu-wu, Meng-wa ya da Mong-wu denilen bir halkla irtibatlandırılmaktadır. Ayrıca bir başka iddiaya göre onların isimleri Juan-juan (Ju-ju/Ru-ru/belki Yürçe/Çürçe/Urur) teşekkülünün banisi Mu-ku-lu'dan getirilir ve manasının da "düz, çıplak, dazlak"¹⁰ vs. demek olduğu söylenir. Bununla beraber Oguz Kagan Destanı'na baktığımızda, tarihi Türk hakanı Oguz'a isyan edenlerin Karakurum taraflarına sürülüp, Orkun'un bir kolu olan Togla Irmağı kıyılarına yerleştiklerini görüyoruz. Onlar bir süre sonra burayı kendilerinin yaylak ve kışlakları yaptılar. Oguz'un kendi kardeşleri, amca ve amca çocuklarının nesillerinden gelen bu insanlar, çok berbat bir vaziyette açlık, fakirlik ve hüznün içerisinde yaşamak zorundaydılar. Bunun için Oğuzlar onlara "Moğol" (Mongol~Muval) dediler. Türkmenlere göre Moğollar, Or Han ve Kür Han'ın neslindendir. Destanı incelemeye devam ettiğimizde Oğuz'un, bunlara; "sırtınıza köpek derisinden elbise giyin, avdan başka bir şey yemeyin, Türkistan'a bir daha dönmeyin, sonsuza dek mung (üzüntü) içinde kalın" diye bedduada bulunduğu¹¹, sözleriyle karşılaşırız. Yine bununla bağlantılı olarak Osmanlı vakanüvislerinden Neşri'nin tarihinde Oğuz'a tabi olmayanlar, kuzey ve doğu ülkelerine kaçtılar, şimdi o yere Moğolistan deniyor, cümlesi varken; Ebu'l-gazi Şecere-i Türk'te Moğol sözünü yukarıdaki gibi Mung (Bung), yani "kayı" ¹² sözünden getirmektedir.

İşte bu Moğolların güneyinde Çürçet (Kin), Sung ve Tangut devletleri, kuzey ve kuzey-batılarında Kerayit, Kırgız, Kurikan ve Tuva gibi Türk boylarıyla Merkitler, doğu ve güney-doğularında Tatarlar ile diğer Mançu-Tunguz halkları, batı ve güney-batılarında Uygur, Nayman gibi Türk asıllı halklar yer alıyordu. Esasında Gobi ve Altay civarları bu sıralarda pek çok Türk ve Moğol ahalinin ikametgâhı durumundaydı.

Bugünkü Moğolistan gerçekte Türklerin Ötüken dediği ülke olup, bu adı sonradan almıştır. Yani bu toprakların orta ve batı tarafları Moğolların tarihi yurdu değildir. Bu izah bir yana Kerulen ve Onon kıyılarıyla, Togla kenarlarında hayvancılık gayet müsait olmakla beraber, artık nüfusun iyice çoğalması sebebiyle bozkırdaki meralar kimseye yetmiyordu. Güçlü kabileler yerlerini muhafaza ederken, daha zayıfları yeni yurtlar aramak zorundaydı. Bu ahval içinde Çingiz Han'ın ailesi Kıyat-Börçiginler de yavaş yavaş güney-batıya doğru kayarken, kendilerine başka kabilelerin katılmasıyla daha da kuvvetlenmekte idiler. Böylece onlar artık eski Türk yurtlarında tam bir serbestlikle sözlerini geçiriyor olmuşlardı.

Tarihteki her büyük devlet adamı gibi Çingiz'in zuhuruyla ilgili de çoğu uydurma ve gerçeğe bağlı bulunmayan pek çok hikâyenin anlatıldığına şahidiz. İşte buna binanen Çingiz Han'ın dedelerini

⁹ S.Y.Gömeç, Kök Börüler ve Arslanlar", **GökTürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü**, Sempozyum Bildirileri, Ankara 2001, s.77-85; S.Y.Gömeç, "Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu", **Omeljan Pritsak Armağanı**, Sakarya 2007, s.2.

¹⁰ Bir iddiaya göre 12. asır sıralarında Mogol tabiri sadece Nirun ve Dürülgün ailelerine mensup olanları ifade eder ve bu Mogol aşireti de Tatarların içinde bir kabile iken, Çingiz Han'la beraber onun tabiyetinde bulunanların hepsini kapsayarak, bir kavim ismi yerine kullanılmaya başlamıştır. Bakınız, Z.V.Togan, **Moğollar, Çingiz ve Türkler**, İstanbul 1941, s.27-28; M.Kaçalin, **Çinggis Kağan Tarihi Çevirisi**, Doktora Tezi, İstanbul 1990, s.63; E.Avirmed, **Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları**, Doktora Tezi, Ankara 2012, s.13; S.Y.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 5. Baskı, Ankara 2016, s.58.

¹¹ S.Y.Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, 2. Baskı, Ankara 2015, s.59-60; S.Y.Gömeç, "Çingiz-nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soyu ve Mogol Tarihinin İlk Devirleri", **Belleten**, 82/294, Ankara 2018, s.446-447; Gregory Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, C. II, Çev. Ö.R.Doğrul, 2. Baskı, Ankara 1987, s.476.

¹² Ebilgazi, **Türk Şeciresi**, Avdargan B.Ebilkasimov, Almatı 1992, s.15-18; Abulgoziy, **a.g.e.**, s.17-21; Mehmed Neşri, **Neşri Tarihi**, C. I, Haz. M.A.Köymen, Ankara 1983, s.15.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

doğuran Alan-koa'nın kocası Dobun Bayan'dan (Dobun Mergen) Bugunutay ve Belgünutay diye iki oğlu dünyaya geldi; kocası ölünce de İlahi bir şekilde çadırına giren Tanrı'nın nuru ile Bugu Katagı, Bukatu Salçı ve Bodun Çor adlarında üç oğlu daha doğdu. İşte bu üç çocuk Nirun Mogollarının atası, Bodun Çor da Çingiz'in sekizinci (veya yedinci) göbekten dedesidir¹³.

Söz konusu Nirun kabilelerinin arasında Çingiz'in boyu Kıyatlar ve onlara bağlı Börçigin, Tayciut, Cacirat, Barlas (Barulas), Barın, Dörben, Salciut, Katagın gibi aileler var iken, diğer Mogolları oluşturan Dürülgünlerin içinde Arlat (Arulat), Bayat (Bayaut), Karulas, Sulduz (Suldus), İkeres, Kongrat, Ongrat vs. kabileler yer almaktadır¹⁴. Esasında Reşideddin'in neredeyse bütün Dürülgünleri Türk soyundan sayması da ilginçtir.

Çingiz'in zuhuru sırasında ne Müslümanlar, ne de Hristiyanlar arasında birlik olmadığı gibi Çin de parçalanmış bir vaziyetteydi. İslam'ın batıda ve doğudaki kalesi durumundaki Selçuklu Devletinin sonu gelmiş, bunun bir ucu olan Anadolu Selçuklularının başı Haçlı orduları ve tabiki kendi akrabaları beyliklerle belaya girmişti. Kafkasya sahasında yerel Gürcü idareleriyle, bazı Türk atabeyliklerine, keza İran taraflarında değişik Türkmen kabileleri ve birkaç Fars yönetim bölgesine rastlanırken; İslam'ın da çeşitli tarikatlarla parçalanması insanları neredeyse bir araya getemeyecek bir vaziyete döndürmüştü. Hristiyanlar ise bildik çatışmalar içerisindeydi, yani Katolikler ve Ortodokslar birbirlerini yiyordu. Avrupa'nın doğusundaki Rus knezlikleri de komşularının topraklarını ele geçirme peşindeydiler.

Savaşçılık kadar bilime de önem veren Çingiz Han, oğullarının terbiyesi için Uygur muallimleri görevlendirdi; dolayısıyla başlangıçtan itibaren Moğollar arasında Türk töresi ve dili etkili oldu. 1206'daki kurultayda Bozkır töresini veya yasasını uygulayacağına dair ant içmişti ki, onun ölümünden günümüze kadar bu kanun yahut töreler bir şekilde tatbik olunmuştur.

Adam kullanmasını ve devlet idaresini çok iyi bilen Çingiz Han, askerleri arasında vatan ve millet sevgisini uyandırarak milliyetçiliği de alevlendirmiştir. Sertliğine rağmen müşfik bir tarafı da bulunan Çingiz, kumandan olarak akıllı ve yiğitleri seçmiş; beraber yola çıktığı insanları sofrasında her zaman en muteber yere oturtmuş ve yanında ölenlerin ailelerini daima korumuştur.

Onun çağında Çin'den Doğu Avrupa'ya kadar insanlar güven içinde yaşadılar. Her ne kadar dünyanın en otoriter hükümdarı olarak görünse de, Tanrı'nın varlığına inanan, onun sayesinde devletleri dize getirdiğini söyleyen, disiplin ve itaate son derece önem veren Çingiz Han her savaştan önce mutlaka kurultay toplardı. Devletine, milletine ve komutanına ihanet edenleri asla bağışlamazdı. Mesela Kerayit başbuğu Ong Han ile çarpışması sırasında onun başkumandanı olan Kadak Bagatur yakalanmış ve Çingiz'in huzuruna götürülmüştü. Kadak burada; "üç gün üç gece savaştıktan sonra öz hanımın yakalanıp, öldürülmesine tahammül edemediğimden onun teslimini engellemek maksadıyla direnişi sürdürüp, kaçmasını kolaylaştırdım. Şimdi öldürüleceksem, ölürüm. Bağışlınırsam bütün gücümü sana veririm" demişti. Bu konuşma Çingiz Han'ın çok hoşuna gitti ve "hanına hizmet eden bir adam erkektir. O kişi arkadaş olunmaya layıktır" cevabını vererek, bu yiğidi yanına almıştır.

¹³ İmami, "Hannâme", Çev. O.Ş.Gökyay, **Necati Lügal Armağanı**, Ankara 1968, s.314-316; **Moğolların Gizli Tarihi**, s.5-8; Grousset, **a.g.e.**, s.190; **Cengiznâme**, Haz. B.Şişman, Samsun 2009, s.69-71; Ögel, **Türk Mitolojisi**, s.65; Gömeç, **Türk Tarihinde...**, s.39-40.

¹⁴ M.Müller, **A Study and Translation op the First Book of the First Volume of the "Compendium of Histories" By Rasid Al-din Fadl Allah Concerning the Turkish and Mongol Tribes**, Doctoral Thesis, London 1957, 43-102; Reşideddin Fazlullah, **Cami'üt-Tevarih**, Çev. A.Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz), s.54-63.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Bu açıklama bir tarafa Çingiz'in fetihlerinde en önemli rolleri onun büyük kumandanları durumundaki Cebe Noyan, Subutay, Bugurçu, Mukali ve Kubilay üstleniyorlardı. Bu komutalardan Çelme ve Subutay adlı kardeşler ise bilindiği üzere Tuva/Uranhay asıllı iki Türk idi¹⁵. İşte Çingiz Han harp planlarında bu komutanlarının sözlerini her zaman dinlemiştir.

Burada bir başka mevzuya parmak basmak istiyoruz. Moğolların Gizli Tarihi ve diğer Çingiz-nâmelere baktığımızda, Çingiz Han'ın da bir Tanrı'ya inandığıyla karşılaşırız. Çünkü kitabın daha girişinde Çingiz Han'ın besmelesi diye de çevrilen "Mengü Tanrı'nın gücüne" atıf yapılmaktadır. Ayrıca o, Çürcet (Kin) imparatorluğuna sefer açtığında, Burhan Haldun Dağında "ey ölümsüz Tengri, Kinlerin öldürdüğü atalarımın öcünü almak için bana kuvvet ver" diye yalvarmıştı. Herhalde Türk düşüncesine hâkim olan bu görüş, Moğolları da etkilemiştir. Semerkant ele geçirilince (1220) hutbenin Sultan Muhammed yerine kendi adına okunmasını isteyen Çingiz, bu sırada imam ve kadıları vergiden muaf tutmuştur ki, bu onun yaptığı savaşın dinle alâkası olmadığını gösterir. Bu durumu pekiştiren bir ifade de, Korykoslu Hayton'un eserinde; Çingiz Han'ın tek ölümsüz Tanrı'ya bağlı olduğu, Moğolların yazışmalarda Tanrı'nın adını andığı şeklinde kayıtlıdır. Ayrıca evrenin hâkimi diye Tanrı'yı, dünyanın efendisi olarak da kendisini gören Çingiz Han; "Tanrı'nın ve vatanın yardımıyla kuvvetinin arttığını, Kadir Tanrı sayesinde ün aldığını"¹⁶ söylediği felsefi cümlelerin köklerini de, yüzlerce yıl önce Uygur kaganı Börü Ken'in (Mo-yen Çor/belki Börü Kun/Genişleten/Yayan) Terhin Yazıtında: "Yukarıda Tanrı irade ettiği, aşağıda yağız yer beslediği için devlet ve yasa sahibi oldu"¹⁷ sözlerinde görmekteyiz. Kısacası yapacağı her iş öncesi ve sonrasında Tanrı'ya dua eden Çingiz yeri geldiğinde merhamet göstermekten de kaçınmamıştır.

Dolayısı ile Çingiz Han'ın ortaya çıktığı sıralarda hem o, hem de çevresindeki halkın tek bir Tanrı'ya inandığı anlaşılıyor. Bu ise birlikte hareket etmekten çekinmediği Türklerin geleneksel dini hayatının neredeyse tıpa tıp aynıdır. Belki bu durum bile iki toplumun yakınlaşmasına bir neden sayılabilir.

Önce Doğu Türkistan'daki Uygurların idi-kutu, sonra kendisi ile evlilik yoluyla akrabalık kurduğu Yedi-su bölgesindeki Karlukların idarecisi Arslan Han, Almalık (Kulca civarları) hükümdarı Bozar ve Öngüt beyi Alakuş Tigin, Çingiz Han'ın elçilerini iyi karşılayarak, onu derhal tanıdılar¹⁸. Hatta bunlardan Uygur idi-kutu Barçuk, Çingiz'in beşinci oğlu kabul edilmiş ve bu cihan fatihi kızlarından birisini ona vermişti ki, bu hususta kaynaklarda ilginç bilgilere rastlamaktayız. Uygur idi-kutunun Çingiz Han'ın yanına Kutalmış Kaya, Ömer Oğul, Atkırak (ya da Alp Ünük) ve Tarbay (Törbay) adlı elçilerini yolladığını ve bunların aracılığıyla, "Çingiz Kagan'ın adı ve şöhreti bize mutluluk getirdi. Beşinci oğlun olarak gücümü sana harcamak istiyorum" dediğini; bu sözün Çingiz'in hoşuna gittiğini ve kendi kızına talip olduğunu anlayınca "kızımı ona göndererek, beşinci

¹⁵ V.V.Barthold, **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981, s.474-483; **Moğolların Gizli Tarihi**, s.108; Abulgoziy, **a.g.e.**, s.81; S.Y.Gömeç, **Dişi Kurtun Çocukları**, Ankara 2012, s.177-190; A.K.D'Ohsson, **Moğol Tarihi**, Çev. B.Apaydın, İstanbul 2008, s.145-146; V.V.Trepavlov, **Stepniye Imperii Evrazii**, Moskva 2015, s.49; S.Y.Gömeç, "Çingizli Devletin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme ve Subutay", Osman Nedim Tuna Armağanı, **Türkoloji Araştırmaları** (Turkish Studies), 2/2, Erzincan 2007, s.230-236.

¹⁶ K.Hayton, **Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, Haz. A.T.Özcan, İstanbul 2015, s.76; **Moğolların Gizli Tarihi**, s.51; Grousset, **a.g.e.**, s.215-247; M.Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, Çev. E.Kocabıyık, İstanbul 2003, s.84.

¹⁷ **Terhin Yazıtı**, Batı tarafı, 3. satır: "Üze Kök Tengri yarlıkaduk üçün, asra yağız yir igittük üçün elimin, törümin etintim".

¹⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. M.Öztürk, 2. Baskı, Ankara 1998, s.108-117; **Moğolların Gizli Tarihi**, s.159; Ebilgazi, **a.g.e.**, s.31-32; Abulgoziy, **a.g.e.**, s.32; Kaçalın, **a.g.t.**, s.74, 78; Gömeç, **Uygur Türkleri...**, s.175; B.Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. IV, Ankara 1985, s.379; K.Atik, **Dynastic Relations in East Asia During the 10th-14th Centuries**, Doctoral Thesis, Ankara 2017, s.201; Ç.Kaya, "Çingiz Han'ın Kızları ve Yapmış Oldukları Evlilikler", **TÜ. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 11/22, Edirne 2021, s.196-197.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

oğlum yapmak isterim” cevabını verdiğini öğreniyoruz. Bu suretle Kara Hıtaayların bitmek-tükenmek bilmeyen talep ve zulmüne baş kaldıran ve onların burada fitne ve fesat çıkaran darugasını (askeri vali/vergi memuru) öldüren İdi-Kut Barçuk, Çingiz Han’ın bu sözüne çok sevinmiş altın, gümüş, inci, ipekli ve diğer dokumalardan ibaret bir başlıkla huzuruna doğru yola çıkmıştır. O, Kerulen yakınlarındaki Çingiz Han’ın yanına giderken, muhteşem bir at ile köpeği de hediye olarak götürmüştü. Böylece Çingiz de, kızı Altun Bike’nin (Al Hatun veya Al Altun) eşi olarak, kendisini küregen (güvey/damat) yaptı ve idi-kutu da bir oğlu gibi gördü. Ancak Barçuk’un baş hatunu, Altun Bike’yi istemedi. Her kadın misali o da, bir kumayı kabullenmedi. Dolayısıyla bu evlilik işi uzadı ve bir süre sonra Çingiz ile kızı da öldü¹⁹.

Aslında bu durum incelenmesi gereken çok önemli bir vakadır ve Türk kadınının daha o çağlarda, sosyal statüsünün belirlenmesinde yol göstericidir. Neticede İdi-Kut başlık olarak bir servet vermesine rağmen Çingiz Han’ın kızıyla evlenemedi.

Burada yine bir Türk olan Alakuş Tigin’e bir parantez açmak gerekirse; ona Çingiz Han’ın düşmanı Naymanlar gönderdikleri Torbitaş adındaki bir elçi vasıtasıyla ittifak teklifinde bulundukları halde, Alakuş Tigin bunu reddetmişti. Ebu’l-gazi Bahadır Han’ın bildirdiğine göre; Tayang Han, Öngüt beyi Alakuş Tigin’e “bir kilim üzerine on derviş sığar, fakat iki padişah yeryüzüne sığmaz. Çingiz üzerimize gelmeden biz ona saldıralım”, demişti, ama yukarıda da belirttiğimiz üzere Alakuş Tigin buna müspet yaklaşmadı. Bu kadirşinasiğe karşılık Çingiz Han da Alakuş Tigin’e kızlarından birini verdiği gibi, oğulları Kün Buka Güyük’ün kızı Yelmiş ile Ay Buka da Kubilay’ın kızı Yürek’le evlendi²⁰.

Çingiz’in nasıl büyük bir devlet adamı olduğu hakkında pek çok kişi hemfikirdir. Elbette yakınlarına yeri geldiğinde böylesine müşfikçe davranan ve güvenen bir devlet adamı başarılı olur. Kök Türk Kağanlığı da dünyada söz sahibiyken öyle değil miydi? Yani küçükler büyüklerin izinden yürüdüklerinde herşey çok güzeldi. Ama tersi olduğunda da devletlerini kaybediyorlardı. Yazıtlarda bu hususta şöyle deniyor: “Bilgisiz ve kötü kağanlar tahtta oturduğundan; bakanları da bilgisiz ve kötü imiş. Beyleri ve halkı düzensiz, Çin milleti aldatıcı ve sahtekâr olduğu, küçük kardeşi büyük kardeşe düşürdüğü, bey ve halkın arasını açtığı için Türk milletinin ülkesi elinden çıktı. Kağanlık tahtına oturttuğu kağanını kaybetti. Kanı su gibi aktı, kemikleri dağ gibi yığıldı. Çin milletine bey olacak erkek çocuğu kul, hanım kızı cariye oldu. Türk beyleri Türk adını bıraktığından”²¹ başına bunca bela gelmiştir. Esasında taşlara kazılı bütün bu anlatılanlar Türkler için bir nev’i küçük kıyamettir ve zaten yaşananlara baktığımızda gerçek de böyledir.

Çingiz Han’ın yanındaki danışmanları incelediğimizde bunların önemli kısmı Türk’tür. Çünkü onlar Türk’ün altın çağlarının nasıl kazanıldığını ona anlatıyorlardı ve Çingiz de buna göre hareket ediyordu.

Bu sosyal hadiseler bir yana bilhassa batıya gelen Moğolların kısa süre içinde Türkleşip, İslam’a geçmelerini Batu Han’ın kumandasında fetihler yapan kuvvetlerin sayısına baktığımızda da

¹⁹ H.Kaya, *Tevârih-i Güzide Nusret-nâme (Giriş-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Doktora Tezi, Ankara 2019, s.63; *Moğolların Gizli Tarihi*, s.159-160; Müller, *a.g.t.*, s.138; Gömeç, *Uygur Türkleri...*, s.167-169; Cüveyni, *a.g.e.*, s.97-98; Ebülğazi Bahadır Han, *a.g.e.*, s.70-71; Kaya, *a.g.m.*, s.195.

²⁰ *Cengiz İmparatorluğu*, Haz. M.Uyar-A.Danuu, İstanbul 2012, s.42; *Moğolların Gizli Tarihi*, s.112; Gömeç, *Uygur Türkleri...*, s.175; Abulgoziy, *a.g.e.*, s.54; R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980, s.292; T’ang, *a.g.t.*, s.296; M.Ekincikli, *Türk Ortodoksları*, Ankara 1998, s.50; Gömeç, *Uygur Türkleri...*, s.175.

²¹ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı 5-8. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı 6-8. satır: Bilgisiz kagan olurmuş erinç, yablak kagan olurmuş erinç. Buyruku yime bilgisiz ermiş erinç, yablak ermiş erinç. Begleri bodunu tüzşüz üçün Tabgaç bodun tebligün kürlüğün üçün armakçısın üçün inili eçili kingsürtükün üçün begli bodunluğ yongsürtükün üçün Türük bodun illedük ilin içgını idmiş. Kaganladuk kaganın yitürü idmiş. Tabgaç bodunka beglik ırı oğlın kul kıldı. İşilik kız oğlın küng kıldı. Türük begler Türük atın itdi.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

anlayabiliriz. Kaynaklar bunların ortalama 600.000 kişiden ibaret olduğunu söylüyor. Bu adamların sadece 60.000 kişisi Moğol asıllıydı. Çünkü tarihi belgelerdeki bilgilere göre Batu Han'ın hissesine ancak 4000 Moğol'un düştüğü, geri kalan kuvvetlerin ise Kıpçak, Bulgar, Oğuz ve diğer müttefik Türklerden meydana geldiğini öğreniyoruz²². Elbette hanlığın insan sayısı zamanla arttı. Belki buna binaen Batu'nun ölmeden evvel kardeşlerinden Orda'ya 10 bin, Şiban'a da 15 bin hanelik halkın idaresini verdiği söylenir.

Sonuç olarak yüzlerce sene Türklerle beraber yaşayan, sayıca ve kültürce Türklerden daha aşağı olan ve bu yüzden de ister-istemez Türklerden etkilenmek zorunda kalan Mogollar, 10. asırdan sonra hem toplum yapısıyla, hem de devlet teşkilatı açısından Türkleri taklit ettiler. Ayrıca bunun dışında bir yol izlemeleri de mümkün değildi. Çünkü kendilerinden önceki en mükemmel örnek olarak iki toplum ve devlet teşkilatı söz konusu idi ki, bunlardan birisi Çin, diğeri de Türklerdi. Çin sistemini benimsemeleri onların yaradılışına aykırıydı. Bulundukları coğrafyayı, geçim vasıtalarını ve hâkim oldukları halkları göz önüne alınca, Çin usulünde yapılanmanın hiçbir anlamı yoktu. Zaten Türk-Moğol Devletinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, Kubilay Kağan'ın düştüğü hata bunu ispatlamaktadır. O zaman karşılarında yegâne numune olarak Türk devlet teşkilatı ile toplum düzeni bulunuyordu; neticede onlar da bunu seçtiler.

Bu konuyla alâkalı burada şu açıklamanın yapılmasında yarar vardır: Kaynaklara baktığımızda Moğolların iktisadi durumlarına göre başlangıçta Ormancı-avcılar (Hoi-yin İrgen) ve Bozkırlı (Ker'ün İrgen) diye ayrıldıklarını görüyoruz. Bu hayat biçimin gereği olarak bazan insanların birbirlerini aşağılamaları bile söz konusudur. Mesela ormancı-avcılar koyun besleyenleri ayıpladıkları gibi, söz dinlemeyen kızlarını "seni koyun çobanına veririmiz"²³ diye tehdit ediyorlardı.

Bunlar bir yana Çingiz Han'ın zuhuru esnasında o zamanki Orta Asya'nın genel vaziyetinin de gayet müsait olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir. Tarih boyunca Çin'in kuzeyi ve Türkistan'ı yönetmiş büyük Türk hanedanlarının sonu gelmiş, doğudaki Kitanlar bölünme problemleri yaşamış, küçük küçük hanlıklar veya bölgesel idareler birbirleri üstünde kurmak istedikleri otorite kavgaları yüzünden neredeyse kendi kendilerini bitirmişti. Aslında Asya'nın bütün halkları bir kurtarıcının çıkıp da çevreye çeki-düzen vermesini bekler haldeydi.

Bu sırada Orta Asya coğrafyasında gördüğümüz Türk sülalelerinden ne Turfan Uygurları, ne Kara Hanlılar, ne de Harezmsahlr Türklerin tamamını temsil kabiliyetinde değillerdi. Zaten Uygurlar ile Kırğızlar, Hun ve Kök Türk mirasını çarçur etmiş, Türklerin tarihi yurtlarını Kitanlara bırakmışlar idi. Dolayısıyla Çingiz'in gelişi Asya'daki dağınık Türk kabileleri açısından da bir ümit ışığıydı²⁴. Her ne kadar onların bir kısmı Çingizli hâkimiyetine şiddetle direnmişlerse de, büyük

²² F.G.D.Carpini, *The Story of the Mongols Whom We Call the Tartars*, Translated E.Hildinger, Boston 1996, s.36-94; K.K.Paulenz, *Moğollar*, Çev. H.Aydın, İstanbul 2020, s.55; A.N.Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s.128; A.N.Kurat, *Rusya Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1987, s.65-84; Grousset, *a.g.e.*, s.318, 372-376; W.Barthold, "Batu", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, 2. Baskı, İstanbul 1979, s.351-352; Genceli Kiragos, *Moğol İstilas*, Ter. Mahmut Kemal Bey, Haz. F.Hacısalihoğlu-İ.Aslan, İstanbul 2018, s.116; R.Poçekayev, "Pravo Zolotoy Ordı. Nalogooblojenıye. Pridvorniy Etiket i Protokol", *Zolotaya Orda v Mirovoy Istorii*, Redaktör F.Hakimov-M.Favero, Kazan 2016, s.225-226; M.Şenol, *Macar Kroniki Chronica Hungarorum: Birinci ve İkinci Bölümlerin Tercüme ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s.185-186; A.E.Maierov, "The First Mongol Invasion of Europe: Goals and Results", *Journal of Royal Asiatic Society*, Series 3, Cambridge 2021, s.1-28.

²³ E.Tanuğur, *Telfikü'l-Ahbâr ve Telkihü'l-Âsâr Fî Vakıy'ı Kazan ve Bulgar ve Mülûk't-Tatar Adlı Eserin Latinizesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.220; B.Y.Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Çev. A.İnan, 2. Baskı, Ankara 1987, s.56-57; Rashidüddin Fazlullah, *Rashidüddin Fazlullah, Jami'ut-Tawarikh: Compendium of Chronicles*, Part One, Trans. W.M.Thackston, Harvard 1998, s.59.

²⁴ Gömeç, *Uygur Türkleri...*, s.165-166; Gömeç, "Çingiz-nâmeler Üzerine Bir İnceleme...", s.435; Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, s.15.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

bir bölümü kendiliklerinden Çingiz Han'ın tuğunun altında toplandılar. Bu yüzden Çingizli Devletinin Türklerin tarihinde çok önemli bir yerinin bulunduğunu kimse inkâr edemez.

Kaynakça

- Abulgoziy, Şacarayı Türk, Muharrir A.Öktam, Toşkent 1992
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, Çev. M.Öztürk, 2. Baskı, Ankara 1998
- Atik, K., Dynastic Relations in East Asia During the 10th-14th Centuries, Doctoral Thesis, Ankara 2017
- Avirmed, E., Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları, Doktora Tezi, Ankara 2012
- Barthold, V.V., Mogol İstilasına Kadar Türkistan, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981
- Barthold, W., "Batu", İslam Ansiklopedisi, C. II, 2. Baskı, İstanbul 1979
- Barthold, W., Uluğ Beg ve Zamanı, Çev. İ.Aka, Ankara 1990
- Bira, S., "The Mongols and Their State in the Twelfth to the Thirteenth Century", [History of Civilizations of Central Asia](#), Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Vol. IV, Paris 199
- Carpini, F.G.D., The Story of the Mongols Whom We Call the Tartars, Translated E.Hildinger, Boston 1996
- Cengiz İmparatorluğu, Haz. M.Uyar-A.Danu, İstanbul 2012
- Cengiznâme, Haz. B.Şişman, Samsun 2009
- Ch'un, C., Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı, Ter. G.Hasgüçmen, İstanbul 2019
- Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri, Yay. Haz. K.Yıldırım, İstanbul 2013
- D'Ohsson, A.K., Moğol Tarihi, Çev. B.Apaydın, İstanbul 2008
- Ebilgazi, Türik Şeciresi, Avdargan B.Ebilkasimov, Almatı 1992
- Ekincikli, M., Türk Ortodoksları, Ankara 1998
- Eliade, M., Dinler Tarihine Giriş, Çev. E.Kocabıyık, İstanbul 2003
- Ganbat, A., XII. Yüzyıl Moğolistan Coğrafyasındaki Konargöçerlerin İçtimai Yapısı, Doktora Tezi, Ankara 2019
- Genceli Kiragos, Moğol İstilas, Ter. Mahmut Kemal Bey, Haz. F.Hacısalihoğlu-İ.Aslan, İstanbul 2018
- Gömeç, S.Y., Kök Börüler ve Arslanlar", GökTürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü, Sempozyum Bildirileri, Ankara 2001
- Gömeç, S.Y., "Çingizli Devletinin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme ve Subutay", Osman Nedim Tuna Armağanı, Türkoloji Araştırmaları (Turkish Studies), 2/2, Erzincan 2007
- Gömeç, S.Y., "Türklerin ve Mogolların Tarihi İki Boyu", Omeljan Pritsak Armağanı, Sakarya 2007
- Gömeç, S.Y., Dişi Kurtun Çocukları, Ankara 2012
- Gömeç, S.Y., Türk Kültürünün Ana Hatları, 3. Baskı, Ankara 2014
- Gömeç, S.Y., Türk Destanlarına Giriş, 2. Baskı, Ankara 2015
- Gömeç, S.Y., Uygur Türkleri Tarihi, 5. Baskı, Ankara 2015

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Gömeç, S.Y., Kök Türk Tarihi, 5. Baskı, Ankara 2016
- Gömeç, S.Y., Türk Tarihinde Çingizliler, Ankara 2017
- Gömeç, S.Y., "Çingiz-nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soyu ve Mogol Tarihinin İlk Devirleri", Belleten, 82/294, Ankara 2018
- Gömeç, S.Y., "Çingiz Han'ın Topraklarında Bölünme", Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1/2, Ankara 2019
- Gömeç, S.Y., "Türklerde Devlet ve Hâkimiyet Düşüncesi İle İdari Yapının Özellikleri", Siyaset Bilimi, Ed. D.A.Arslan, Çanakkale 2020
- Gömeç, S.Y., "Çingiz Han ve Ortaya Çıktığı Çağın Özellikleri", Cengiz Han ve Mirası, Ed. C.Korkut-M.Doğrul, Ankara 2021
- Gömeç, S.Y., "Türk Devletinde Kaganlık ve Katunluk Kurumu Hakkında", Tarihsel Akıl Çerçevesinde Türk Devlet Felsefesi, Ed. M.H.Macit, Ankara 2022
- Gömeç, S.Y., "Çingizli Tarihinde Kök Köl'ün Yeri", Düşünce ve Tarih, 9/101, Ankara 2023
- Gregory Abu'l-Farac, Abu'l-Farac Tarihi, C. II, Çev. Ö.R.Doğrul, 2. Baskı, Ankara 1987
- Grousset, R., Bozkır İmparatorluğu, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980
- Hayton, K., Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı, Haz. A.T.Özcan, İstanbul 2015
- İmami, "Hannâme", Çev. O.Ş.Gökyay, Necati Lügal Armağanı, Ankara 1968
- İnan, A., Makaleler ve İncelemeler, C. II, Ankara 1991
- Kaçalin, M., Çinggis Kağan Tarihi Çevirisi, Doktora Tezi, İstanbul 1990
- Kaya, Ç., "Cengiz Han'ın Kızları ve Yapmış Oldukları Evlilikler", TÜ. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 11/22, Edirne 2021
- Kaya, H., Tevârih-i Güzide Nusret-nâme (Giriş-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım), Doktora Tezi, Ankara 2019
- Kurat, A.N., IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1972
- Kurat, A.N., Rusya Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987
- Maierov, A.E., "The First Mongol Invasion of Europe: Goals and Results", Journal of Royal Asiatic Society, Series 3, Cambridge 2021
- Mehmed Neşrî, Neşrî Tarihi, C. I, Haz. M.A.Köymen, Ankara 1983
- Moğolların Gizli Tarihi, Çev. A.Temir, 2. Baskı, Ankara 1986
- Müller, M., A Study and Translation of the First Book of the First Volume of the "Compendium of Histories" By Rasid Al-din Fadl Allah Concerning the Turkish and Mongol Tribes, Doctoral Thesis, London 1957
- Ögel, B., Türk Mitolojisi, C. I, Ankara 1971
- Ögel, B., Türk Kültür Tarihine Giriş, C. IV, Ankara 1985
- Paulenz, K.K., Moğollar, Çev. H.Aydın, İstanbul 2020
- Poçekayev, R., "Pravo Zolotoy Ordi. Nalogooblojeniye. Pridvorniy Etiket i Protokol", Zolotaya Orda v Mirovoy Istori, Redaktori F.Hakimov-M.Favero, Kazan 2016
- Rashidüddin Fazlullah, Rashidüddin Fazlullah, Jami'ut-Tawarikh: Compendium of Chronicles, Part One, Trans. W.M.Thackston, Harvard 1998

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Ratchnevsky, P., Genghis Khan, Malden 1993

Reşideddin Fazlullah, Cami'üt-Tevarih, Çev. A.Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz)

Spuler, B., İran Moğolları, Çev. C.Köprülü, 2. Baskı, Ankara 1987

Şenol, M., Macar Kroniki Chronica Hungarorum: Birinci ve İkinci Bölümlerin Tercüme ve Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018

T'ang, C., Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler, Doktora Tezi, İstanbul 1970

Tanuğur, E., Telfikü'l-Ahbâr ve Telkîhü'l-Âsâr Fî Vakı'ı Kazan ve Bulgar ve Mülûki't-Tatar Adlı Eserin Latinizesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019

Togan, Z.V., Moğollar, Çingiz ve Türkler, İstanbul 1941

Trepavlov, V.V., Stepniye Imperii Evrazii, Moskva 2015

Vladimirtsov, B.Y., Moğolların İçtimai Teşkilatı, Çev. A.İnan, 2. Baskı, Ankara 1987

Yusupov, K., Manas Destanı, Aktaranlar: F.Türkmen-A.İnayet, Ankara 1995.

Türk Dünyasındaki Çocuk Hakları Uygulamalarının İncelenmesi

Doç. Dr. Suat KOL¹, Robia ZHAMALİDDİNOVA²

Özet

1989 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocuk haklarının korunması için uluslararası standartlar belirlemiştir ve birçok ülkenin hukuki yapısına entegre edilmiştir. Türk Dünyası ülkeleri de bu sözleşmeye taraf olup çocuk haklarını koruma amacıyla çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Ancak, bu ülkelerde çocuk haklarının tam anlamıyla korunması hâlâ ciddi zorluklarla karşı karşıyadır. Bu araştırmanın amacı Bağımsız Türk Devletlerindeki çocuk haklarına yönelik uygulamaların incelenmesidir. Aratırmaya; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan ve Türkiye dahil edilmiş, Türkmenistan yeterli veriye ulaşamadığı için araştırma dışı bırakılmıştır. Araştırma nitel yöntemlerden doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın birincil veri kaynaklarını; resmi internet siteleri, yasal düzenlemeler ile ilgili kaynaklar oluşturmaktadır. İkincil veri kaynaklarını ise yapılan ilgili akademik araştırmalar, başka kaynaklardan alınan, daha önce toplanmış ve yayınlanmış veriler oluşturmaktadır. Veri kaynakları araştırmacılar tarafından oluşturulan kontrol listesi ile analiz edilerek şu sonuçlara ulaşılmıştır. Türk Dünyası ülkelerinde çocuk haklarının korunması, genel olarak ulusal mevzuat ve uluslararası anlaşmalar çerçevesinde sağlanmaktadır. Ortak bir özellik, KKTC hariç tüm bu ülkelerin Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni imzalayarak çocuk haklarını uluslararası standartlara uygun olarak güvence altına almış olmalarıdır. Bunun yanı sıra, bu ülkelerin anayasalarında çocuk haklarına yönelik özel hükümler ve düzenlemeler yer almakta olup, çocukların sağlık, eğitim ve genel refahını koruma amacı güden kapsamlı yasal çerçeveler sunulmaktadır. Özellikle eğitim alanında, Türk Dünyası'nın kırsal ve uzak bölgelerinde çocuk haklarına yönelik istenilen düzeyde bir standartın yakalanamadığı söylenebilir. Araştırma önerileri olarak da; eğitim altyapısının iyileştirilmesi, nitelikli öğretmenlerin artırılması ve aile eğitimleri ile çocuk haklarına yönelik farkındalıkların artırılması Türk Dünyasında çocuk haklarının daha da iyi duruma gelmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Çocuk Hakları, Eğitim.

1. Giriş

Çocuk hakları, çocukların sağlıklı bir şekilde gelişmelerini, korunmalarını ve topluma uyum sağlamalarını destekleyen uluslararası normlar ve standartlardır. Çocuk hakları insan haklarının bir uzantısı olarak kabul edilir ve çocukların özgürlük, güvenlik ve refahını garanti altına almayı amaçlayan evrensel kavramdır. Günümüzde çocuk haklarına dair Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde imzalanan ve 193 ülke tarafından onaylanan Birleşmiş Milletler Çocuk hakları beyannamesi geçerlidir. Sözleşme 54 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmeyi imzalayan taraflar Birleşmiş Milletler Antlaşmasında ilân edilen ilkeler uyarınca insanlık ailesinin tüm üyelerinin, doğuştan varlıklarına özgü bulunan haysiyetle birlikte eşit ve devredilemez haklara sahip olmalarının tanınmasının, Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde herkesin, bu metinde yer alan hak ve özgürlüklerden ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuştan veya başka durumdan kaynaklanan ayrımlar dahil, hiçbir ayırım gözetilmeksizin yararlanma hakkına sahip olduklarını

¹ Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, skol@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, robia.zhamaliddinova@ogr.sakarya.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

benimsediklerini ve ilân ettiklerini kabul ediyorlar.³ Çocuk Hakları Bildirgesi 10 maddeden oluşmaktadır, bunların arasında:

1. Yaşama ve Gelişme Hakkı: Her çocuğun yaşam hakkı teminat altındadır ve bu hakkın korunması, çocuğun fizyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimini destekleyecek şekilde sağlanmaktadır.
2. Eğitim Hakkı: Çocukların eğitim alma hakkı anayasal ve uluslararası normlar çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Bu eğitim, çocuğun entelektüel ve sosyal gelişimini destekleyecek biçimde düzenlenmelidir.
3. Sağlık Hakkı: Çocuklar, sağlıklı bir yaşam sürdürmeleri için gerekli sağlık hizmetlerine erişim hakkına sahiptir. Bu hem fiziksel hem de ruhsal sağlık hizmetlerini kapsar.
4. Korunma Hakkı: Çocuklar, her türlü ihmal, istismar ve kötü muameleden korunmalıdır. Bu hak, çocuğun güvenliğinin ve refahının sağlanmasını amaçlar.
5. Özgürlük ve Güvenlik Hakkı: Çocukların özgürlükleri ve güvenlikleri teminat altına alınmalıdır. Bu kapsamda, çocuklar her türlü fiziksel ve psikolojik şiddetten uzak tutulmalıdır.
6. Katılım Hakkı: Çocukların bireysel ve toplumsal karar alma süreçlerine katılma hakları vardır. Bu hak, çocukların görüşlerini ifade etmelerini ve bu görüşlerin dikkate alınmasını içerir.
7. Ayrımcılık Yapmama Hakkı: Çocuklar, yaş, cinsiyet, etnik köken, din, engellilik durumu veya diğer kişisel özelliklerine dayalı ayrımcılığa maruz kalmamalıdır. Bu hak, eşit muamele ve fırsat eşitliğini garanti eder.
8. Aile Ortamında Yaşama Hakkı: Çocuklar, aile ortamında ve ailelerinin gözetimi altında yaşama hakkına sahiptir. Aile ortamı, çocuğun gelişimi için destekleyici ve koruyucu bir çevre sağlamaktadır.
9. Oyun ve Dinlenme Hakkı: Çocukların oyun oynama ve dinlenme hakkı, sağlıklı gelişimleri açısından temel bir gerekliliktir. Bu hak, çocukların fiziksel ve zihinsel sağlığı için önemlidir.
10. Bilgi Edinme Hakkı: Çocukların, çevrelerini ve kendilerini anlamalarına yardımcı olacak bilgiye erişim hakkı vardır. Bu bilgiye erişim, çocuğun bilinçli ve etkin bireyler olarak yetişmelerini destekler.

19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarından günümüze kadar çocuk hakları hareketinin tarihsel süreci, çocukların uluslararası düzeyde korunmasını ve desteklenmesini amaçlayan önemli gelişmeleri içermektedir. Bu tarihsel süreci 4 dönem olarak ayırmak mümkündür. İlk Dönem sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle çocuk işçiliği ve olumsuz çalışma koşulları gibi sorunlar uluslararası platformda tartışılmaya başlamış ve çocukların korunması için ilk uluslararası çağrılar yapılmıştır. Bu dönemde, 1920'lerde kurulan Uluslararası Çocukları Koruma Derneği, çocuk hakları konusunda önemli bir adım olarak değerlendirilir. Ardından BM tarafından 20 Kasım 1959 tarihinde kabul edilen Çocuk Hakları Bildirgesi, çocuk haklarının uluslararası düzeyde tanındığı ilk resmî belgedir. Bu bildirge, çocukların yaşama, gelişme, korunma ve eğitim haklarını belirlemiş ve bu hakların devletler tarafından sağlanmasını teşvik etmiştir. Daha sonra

³ UNICEF TÜRKİYE. (2004). ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞME 1989
https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ise 1989 tarihinde yine BM tarafından kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuk hakları konusunda daha detaylı ve bağlayıcı bir çerçeve sunar. Sözleşme, çocukların sağlık, eğitim, korunma ve katılım hakları detaylı bir şekilde düzenler ve devletlere bu hakların sağlanması için yükümlülükler getirir. 1990'lardan günümüze kadar olan gelişmeler ve uygulamalar incelendiğinde Sözleşmenin kabulünden sonra, birçok ülke iç hukuklarına bu sözleşmeyi entegre etmiş ve çocuk haklarını koruyan yasalar ve politikalar geliştirmiştir. Uluslararası ve bölgesel mekanizmalar güçlenmiş, çocuk hakları ihlallerine karşı denetim ve raporlama süreçleri oluşturulmuştur. Ayrıca, çocuk hakları konusunda uluslararası farkındalık artmış ve çeşitli kampanya ve reformlar gerçekleştirilmiştir.⁴

Bu bilimsel çalışmanın amacı, Türk Dünyası'nda çocuk hakları uygulamalarını detaylı bir şekilde analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılarak belge incelemesi ve veri analizi yapılacaktır. Çalışmanın araştırma soruları ise aşağıdaki gibidir:

1. Türk Dünyası'nda Çocuk Hakları Bildirgesi'ni imzalayan devletler hangileridir?
2. Türk Devletlerinde çocuk haklarını koruyan yasalar nelerdir?
3. Türk Dünyası ülkelerinde çocuk haklarının korunmasında karşılaşılan uygulama eksiklikleri nelerdir?

2. Türk Dünyası Devletleri ve Çocuk Hakları Bildirgesi

Türk Dünyası Devletleri, tarihi, kültürel ve dilsel bağlarla birbirine bağlı olan, resmi, dini, türk dilleri ailesine ait olan ülkeleri ifade eder. Bu devletler, birçok ortak bağlara sahip olarak, genellikle karşılıklı etkileşimler, iş birlikleri ve kültürel paylaşım süreçleri içinde bulunurlar. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkmenistan, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Özbekistan, Türk Dünyası'nın önemli temsilcileri arasında yer alır. Türkiye Cumhuriyeti 24 Ekim 1945 tarihinde Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer almış ve böylelikle 1989 yılında BM Çocuk Hakları Bildirgesini imzalamıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri 1991 yılında Sovyet Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanmışlar. Böylece, Birleşmiş Milletler üye devleti olarak 1989 Çocuk Hakları Bildirgesini imzalamışlar. Ancak KKTC'nin başta BM üye devletleri ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından tanınmaması nedeniyle BM üyeliği söz konusu değildir. Dolayısıyla, 1989 Çocuk Hakları Bildirgesini imzalayan devletler arasında yer almamaktadır. Bununla birlikte bahsi geçen ülkelerin çağ nüfusunu, yani 0-18 yaş arasında olan çocukların nüfusunu incelemek gerekmektedir. Her ülkenin nüfus karşılaştırması aşağıdaki gibidir:

Tablo 1

	Genel Nüfus	0-18 yaş oranı	Toplamda
Türkiye Cumhuriyeti ⁵	88 milyon	28-30%	22-23 milyon
Özbekistan ⁶	36 milyon	35-40%	12.6-14,2 milyon
Kazakistan ⁷	20 milyon	30-35%	6.8 milyon
Azerbaycan ⁸	10 milyon	30-32%	3-3.2 milyon

⁴ United Nations. (1959). Declaration of the Rights of the Child.

<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

⁵ M.Davut, S. Tutak (2024, Nisan 19). Türkiye nüfusunun yüzde 26'sı çocuk. *Anadolu Ajansı*.

⁶ Azamat.A (2024, Nisan 22). Özbekistan'ın nüfusu 35,27 milyona ulaştı. *Gazeta.uz*.

⁷ D. Haldarova (2024, Haziran 1). Kazakistan'da yaşayan çocukların resmi sayısı açıklandı. *Zakon.kz*

⁸ Azerbaycan'da Ocak-Şubat aylarında 17 binden fazla bebek doğdu. 15 Nisan 2024. *Azertac.az*.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kırgızistan ⁹	7 milyon	35-40 %	2.5-2,8 milyon
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ¹⁰	383.000	25-30%	85.000-120.000

3. Türkiye’de Çocuk Hakları: Yasal Düzenlemeler ve Uygulamalar

Türkiye Cumhuriyeti, Türk Devletleri arasında en geniş nüfusa sahip olan ülkedir ve çocuk haklarının korunmasına yönelik kapsamlı yasal düzenlemelere sahiptir. Türkiye’nin çocuk hakları politikaları, çocukların güvenliğini, sağlığını, eğitimini ve genel refahını sağlamakla birlikte, sömürü ve şiddetten korunmalarını da hedeflemektedir. Türkiye, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’ni onaylayarak uluslararası standartlara uyum sağlamıştır.

28 Haziran 1963 tarihinde UNESCO Türkiye Milli Komisyonu’nun 7. Genel Kurulu’nda kabul edilen Türk Çocuk Hakları Bildirisi, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi’nin ilkelerine dayanmaktadır. Bildiri, her Türk çocuğunun fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimlerini güvence altına almayı amaçlar ve temel haklar olarak yaşama hakkı, kimlik hakkı, eğitim hakkı, korunma hakkı ve katılım hakkını içermektedir. Ayrıca, çocukların yaşama hakkının ihlali, yalnızca bireysel değil, toplumsal bir sorundur ve devletin temel yükümlülüklerinden biri olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Türk Çocuk Hakları Bildirisinin içerdiği temel haklar arasında eğitim hakkı bulunmaktadır. Böylece, tanınan hak çocukların nitelikli bir eğitim almasını ve her çocuğun fırsat eşitliği çerçevesinde eğitim alması gerektiğini ve devletin ücretsiz zorunlu eğitim hizmeti sunma yükümlülüğü ifade etmektedir. Ardından, Korunma Hakkı çocukların her türlü istismar, ihmal, şiddet ve sömürden korunması gerektiği belirtilir. Devlet, aile ve toplumun çocukların fiziksel, cinsel ve duygusal kötü muameleye karşı korunmalarını sağlaması zorunludur. Ayrıca, çocuk işçiliği ve erken yaşta evlendirme gibi zararlı uygulamalara karşı korunmaları güvence altına alınmalıdır. Çocuklara kendilerini ilgilendiren konularda görüşlerini ifade etme ve karar süreçlerine katılma hakkı tanınmaktadır. Bildiri, çocukların gelişim düzeylerine uygun şekilde toplumsal süreçlere katılımını teşvik eder ve görüşlerinin dikkate alınmasını demokratik bir toplumun temel unsuru olarak kabul eder. Bunların yanı sıra, korunmaya muhtaç çocukların bakımını, eğitimini ve topluma entegrasyonunu düzenleyen 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu (2005) ve suça sürüklenen, suça maruz kalan, ihmal ve istismara uğrayan çocuklara yönelik tedbirleri ve ağırlaştırıcı hükümleri Türk Ceza Kanunu’nun 5237 sayılı maddesi belirlemektedir. Korunmaya muhtaç çocukların bakımını ve eğitimini ise Sosyal Hizmetler №282 kanunu düzenlemektedir.

4. Özbekistan’da Çocuk Hakları: Yasal Çerçeve ve Stratejik Reformlar

Özbekistan Cumhuriyeti, nüfus açısından Orta Asya’nın en büyük ikinci ülkesi olarak, çocuk haklarının korunmasına yönelik kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturmuştur. Bu çerçeve, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’ni temel alarak şekillendirilmiş ve ülkenin çocuk hakları politikalarını destekleyen çeşitli yasal düzenlemeler ve reformlarla güçlendirilmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti’nin çocuk haklarına ilişkin yasal düzenlemelerinin temelini, 1992 yılında kabul edilen Anayasa’nın 35. maddesi oluşturmaktadır. Bu madde, aileyi toplumun temel birimi olarak tanımlamakta ve devletin, aileyi koruma yükümlülüğünü vurgulamaktadır. Anayasa, devletin çocukların sağlıklı bir ortamda büyüebilmeleri için gerekli tüm tedbirleri almasını zorunlu kılarak, çocuk haklarının korunması hususunda devletin rolünü açıkça tanımlamaktadır.

⁹ Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi. (2022). Ocak 2024 itibarıyla Kırgız Cumhuriyeti’nin daimi nüfusu.

¹⁰ KKTC İstatistik kurumu. (2021). Nüfus ve Demografi Bülteni 1977-2011.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

1992 yılında kabul edilen Çocuk Hakları Kanunu ve Eğitim Kanunu, çocukların nitelikli bir eğitim alma hakkını güvence altına almaktadır. Bu düzenlemeler, her çocuğun eşit eğitim fırsatlarına erişimini sağlamayı hedeflerken, 2021 yılında gerçekleştirilen reformlar ile bu alanda fırsat eşitliğinin artırılması ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Çocukların sağlığını koruma ve aile içindeki güvenliklerini temin etme amacını taşıyan Sağlık Koruma Kanunu, çocukların sağlık hizmetlerine ücretsiz ve eşit erişimini sağlarken, Aile Kanunu çocukların aile içinde korunmasını ve ebeveynlerin çocuklara karşı sorumluluklarını düzenlemektedir. Çocuk haklarının korunması konusu daha kapsamlı hale getirmek için 2021 yılında "Çocuk Koruma Stratejisi" hayata geçirilmiştir. Bu strateji, çocukların karşılaştığı risklerin önceden tespit edilmesine ve bu risklere karşı uygun tedbirlerin alınmasına yönelik bir çerçeve sunmaktadır.¹¹

5. Kazakistan Cumhuriyeti'nde Çocuk Hakları: Yasal Düzenlemeler ve Reformlar

Kazakistan Cumhuriyeti'nin çocuk haklarına ilişkin taahhüdü, 1995 yılında kabul edilen Anayasa'nın 27. maddesinde temellenmiştir. Bu madde, çocuk haklarının korunmasını temel bir ilke olarak belirlemiş ve devletin bu hakları güvence altına alma yükümlülüğünü açıkça ifade etmiştir. Anayasa, çocukların fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli koşulların devlet tarafından sağlanmasını zorunlu kılmaktadır.

2002 «Çocuk Hakları Üzerine Kanun» ve Detaylı Düzenlemeler ile hakların korunmasına yönelik yasal çerçeve daha da derinleştirmiştir. Bu kanun, çocukların eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve korunma haklarını ayrıntılı bir şekilde düzenlemekte ve devletin çocukları her türlü istismar ve ihmâlden koruma sorumluluğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, kanun çocukların toplumsal hayata aktif katılımını teşvik eden düzenlemeler getirmekte ve temel haklarının korunması sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak ele alınmaktadır; bu doğrultuda devletin yükümlülükleri belirginleştirilmiştir.

2007 yılında yürürlüğe giren Eğitim Kanunu, çocukların ücretsiz ve zorunlu temel eğitim alma hakkını garanti altına almakla birlikte, eğitimde fırsat eşitliğini de teşvik etmektedir. Kanun, aynı zamanda, çocukların nitelikli bir eğitim alabilmeleri için gerekli olan fiziki ve beşerî altyapının sağlanmasını öngörmekte ve eğitimde bölgesel ve sosyal farklılıkların giderilmesine yönelik önlemleri içermektedir. 2009 Sağlık Kanunu, çocukların sağlık hizmetine ücretsiz erişimini güvence altına alırken; 2011'de kabul edilen Evlilik ve Aile Kanunu, çocukların aile içinde korunmasına yönelik hükümler getirmiştir.

2022 yılında gerçekleştirilen Anayasa reformları, Kazakistan'da çocuk haklarının korunması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu reformlar, çocukların aile içi şiddet ve zarar görme ve kötü muameleye uğramaktan korunmasına güçlendirmiş, daha etkili koruma önlemleri ve destek mekanizmaları getirmiştir. Reformlar kapsamında, çocuk haklarının ihlallerine müdahale etmek ve çocuk istismarını önlemek amacıyla kurulan bağımsız Çocuk Hakları Komisyonu da güçlendirilmiştir. Bu komisyon, çocuk hakları ihlallerini tespit etme ve giderme konusunda daha etkin bir rol üstlenmekte ve devletin çocuk haklarını koruma taahhüdünü pekiştirmektedir.¹²

6. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Çocuk Haklarına Yönelik Yasaları: Hukukun Çocuklara Bakışı

¹¹ UNICEF Uzbekistan. (2021). Child Protection Strategy of Uzbekistan

¹² Mukanova, A. (2023). Child Protection System in Kazakhstan: Recent Developments and Challenges. Central Asian Law Journal, 15(3), 210-227.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını kazanmasının ardından sosyal ve hukuki reformlarla toplumsal yapısını güçlendirirken, çocuk hakları konusunda da önemli adımlar atmıştır. Çocukların haklarını koruma ve geliştirme konusundaki bu çabalar, ulusal yasalar ve uluslararası standartlarla uyumlu şekilde yürütülmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çocuk haklarına ilişkin yasaları, ülkenin 1995 yılında kabul ettiği Anayasa'sına dayanmaktadır. Azerbaycan Anayasası, her bireyin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alırken, çocukların özel bir korunma ve destek hakkına sahip olduğunu vurgular. Bununla birlikte, Azerbaycan, 1994 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni imzalayarak uluslararası standartları da kabul etmiştir.

1992 yılında yürürlüğe giren "Azerbaycan Cumhuriyeti Çocukların Hakları Hakkında Kanunu" çocukların temel hak ve özgürlüklerini belirler ve devletin bu hakları koruma sorumluluğunu ortaya koyar. Bununla birlikte, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyal güvenlik ve sağlık sistemlerini düzenleyen çeşitli yasalar, çocukların sağlık hizmetlerine erişimini, eğitim imkanlarını ve sosyal desteklerini güvence altına almaktadır.¹³

Eğitim hakkı, devlet tarafından sağlanan ücretsiz ve zorunlu eğitimle güvence altına alınmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Kanunu, eğitim hizmetlerinin kalitesini artırmayı, tüm çocuklara eşit fırsatlar sunmayı ve eğitimin ayrımcılığa karşı adil olmasını sağlar. Ayrıca, devletin sağlık hizmetleri alanındaki düzenlemeleri, çocukların sağlıklı büyüme ve gelişimlerini desteklemeyi amaçlar. Çocukların aşılanması, sağlık kontrolleri ve tıbbi bakımlarının düzenli olarak yapılması bu düzenlemeler arasında yer alır.

Azerbaycan, Çocuk Koruma ve Sosyal Destek kapsamında çocuk istismarı ve şiddet olaylarına karşı sıfır tolerans politikası benimsenmiştir. 2011 yılında kabul edilen "Çocuk Koruma Kanunu", çocuk istismarı ve ihmali konularında geniş kapsamlı düzenlemeler getirir ve çocukların korunmasına yönelik mekanizmaları güçlendirir.

Sosyal destek sistemleri de çocukların aile içi istikrarsızlıklar karşısında korunmalarını sağlayacak önlemler alır ve ihtiyaç sahibi çocuklara yardım eder.

7. Kırgızistan'da Çocuk Haklarının Korunması: 1991'den Günümüze Yasal Gelişmeler ve Anayasal Düzenlemeler

Kırgızistan Cumhuriyeti 1991 yılından bu yana çocuk haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik önemli adımlar attığını ve bu alanda kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturduğunu söylemek mümkündür. Diğer ülkelerde olduğu gibi, Kırgızistan çocuk haklarına ilişkin düzenlemeleri Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni referans alarak şekillendirilmiş ve uluslararası standartlara uyum sağlama amacı gütmüştür. Kırgızistan Anayasasının 36. maddesi, aileyi toplumun temeli olarak tanımlar ve devletin, çocukların sağlıklı bir çevrede büyümelerini temin etme sorumluluğunu vurgulamaktadır. 1994 yılında kabul edilen "Çocuk Hakları Üzerine" Kanun ise çocukların her türlü istismar, ihmâl ve şiddetten korunmasına büyük önem vermekte ve devletin bu tür durumları önlemek için alacağı tedbirleri içermektedir.

Devlet, eğitim kalitesini artırma ve eğitim imkanlarına erişimi sağlama yükümlülüğüne sahiptir. Eğitim, çocukların toplumsal entegrasyonunu ve bireysel gelişimini destekleyen temel bir unsurdur. Bu bağlamda, eğitim politikaları sürekli olarak geliştirilmektedir.

Çocukların sağlık hakları, 2005 tarihli "Sağlık Koruma Kanunu" ile teminat altına alınmıştır. Kanun, çocukların sağlık hizmetlerine ücretsiz ve eşit erişimini garanti ederken, sağlıklı bir

¹³ Sattarov, R. (2018). Children's Rights in Azerbaijan: Legislative Basis and Practical Implementation

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

çevrede büyümeleri için gerekli çevresel ve sosyal tedbirleri de içermektedir. Sosyal güvenlik hakları ise, korunmaya muhtaç çocukların çeşitli sosyal yardım programlarıyla desteklenmesiyle güçlendirilmiştir. Kırgızistan, son yıllarda çocuk haklarına yönelik yasal çerçeveyi güçlendirme ve çocuk hakları ihlallerine karşı daha etkili koruma mekanizmaları oluşturma amacıyla çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. 2021 yılında kabul edilen Çocuk Koruma Stratejisi, çocukların karşılaştığı risklere karşı daha kapsamlı bir yaklaşımla müdahaleyi öngörmektedir. Bu strateji, çocuk haklarının daha geniş kapsamda korunmasını ve çocukların genel refahının artırılmasını hedeflemektedir. Ayrıca, çocuk hakları alanında sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütlerle iş birliği yapılarak, çocuk hakları bilincinin artırılması ve bu Hakların korunması için daha etkili bir denetim mekanizması kurulması amaçlanmaktadır.

8. KKTC'de Çocuk Haklarının Korunması: Anayasal Düzenlemeler ve Yasal Çerçeve

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi'ne taraf olmamakla birlikte, kendi yasaları ve anayasal düzenlemeleriyle çocuk haklarının korunması konusunda önemli adımlar atmıştır. KKTC, 1985 Anayasası ile çocuk haklarını güvence altına almış ve bu alanda kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturmuştur. Anayasa, özellikle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nı referans alarak çocukların haklarının korunmasını temel bir devlet görevi olarak belirlemiştir. Böylece, KKTC Anayasası'nın 36. maddesi, çocukların korunması ve gelişimlerinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu madde, çocukların fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimlerinin devlet güvencesi altında olduğunu ifade eder. Anayasa, devletin, çocukların eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel haklarına erişimlerini sağlama yükümlülüğünü açıkça belirtir. Ayrıca, "Çocukların Korunması Yasası" gibi özel kanunlar da yürürlüğe konulmuştur. Bu yasa, çocukların her türlü istismar, ihmal ve şiddetten korunmasını sağlamak amacıyla devletin alması gereken tedbirleri detaylandırarak, çocuk işçiliğinin önlenmesi ve çocukların eğitim haklarının temin edilmesi konusunda da önemli düzenlemeler içermektedir.

Her ne kadar KKTC, uluslararası çocuk hakları sözleşmelerine taraf olmasa da ulusal mevzuatı ile çocuk haklarını koruma ve geliştirme yolunda önemli adımlar atmış durumundadır. Bu yasal düzenlemeler, çocukların refahını ve temel haklarını koruma konusunda KKTC'nin kararlılığını ortaya koyduğu ifade edilebilir.

9. Çocuk Haklarının Korunmasında Türk Dünyası Ülkelerinde Uygulama Eksiklikleri

Türk Dünyası ülkelerinde çocuk haklarının korunması ve bu hakların uygulanmasına yönelik önemli adımlar atılmış, ulusal ve uluslararası düzeyde yasal düzenlemeler hayata geçirilmesine rağmen uygulamada ciddi eksiklikler ve yapısal sorunlar devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu ülkelerdeki çocuk hakları ihlallerine baktığımızda, en dikkat çekici ortak özellik, sorunların kırsal bölgelerde daha yaygın ve derin bir şekilde hissedilmesidir. Kırsal kesimlerdeki çocuklar, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve koruma hizmetleri gibi birçok alanda, kentlerdeki akranlarına kıyasla daha dezavantajlı bir durumda kalmaktadır. Bu durum, bölgesel eşitsizliklerin çocuk hakları üzerindeki olumsuz yansımalarını ve sosyal devlet ilkesinin bu bağlamda nasıl eksik bir şekilde işlediğini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Her ülke özelinde yapılan değerlendirmeler sonucunda, Türkiye'de son yıllarda çocuk haklarının uygulanmasında belirgin bir eksiklik olarak çocuklara yönelik şiddetin artışı öne çıkmaktadır. Türkiye Adalet Bakanlığı'nın 2023 yılına ilişkin verileri, çocuklara yönelik cinsel istismar suçlarının soruşturma sayısında belirgin bir artış yaşandığını göstermektedir. Bu verilere göre, 2023 yılında başsavcılıklarda yürütülen 66.000'den fazla cinsel istismar soruşturmasında, her

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

birinde en az bir çocuk mağdur olarak kaydedilmiştir.¹⁴ Bu durum, sekiz yıl öncesine kıyasla soruşturma sayısındaki artışın iki katına çıktığını göstermektedir. Çocukların güvenli bir çevrede yaşama hakkı, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 19. maddesinde belirtilen, çocukların fiziksel ve duygusal zarar görmeden sağlıklı bir şekilde büyüyüp gelişme hakkını ifade etmektedir. Cinsel istismar vakalarındaki artış ise, çocukların bu temel hakkının ihlal edildiğini ve güvenli bir çevrede yaşama hakkının yeterince korunmadığını ortaya koymaktadır.

Bahsedilen ülkelerin ortak sorunlarından biri, kırsal bölgelerde çocuk haklarının uygulanmasında karşılaşılan zorluklardır. Özbekistan özelinde, en temel sorunlardan biri, kırsal bölgelerdeki eğitimdeki eşitsizlik ve kalite eksiklikleridir. Özellikle Karakalpak Özerk Cumhuriyeti, Surhanderya ve Kaşkaderya gibi uzak yerleşim yerlerinde okullara ulaşım oldukça zordur. Ayrıca, eğitim kurumlarının fiziksel altyapısı ve donanımı, bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Kırsal bölgelerdeki okullar, genellikle yetersiz kaynaklarla karşı karşıya kalmakta ve bu durum eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Eğitim kalitesinin artırılması açısından, bazı okullarda öğretim materyallerinin ve öğretmenlerin yetersizliği önemli bir sorun teşkil etmektedir. Eğitim müfredatının güncellenmesi ve öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin desteklenmesi konularında eksiklikler yaşanmaktadır. Bu durum, çocukların eğitim sürecinde karşılaştıkları zorlukları artırmakta ve eğitimde eşitlik ilkesine zarar vermektedir. Diğer bir sorun, çocuk işçiliği olup, 2018 yılında hükümet tarafından pamuk toplama alanlarında çocukları ve gençleri çalıştırmamanın yasaklanmış olduğu ifade edilebilir.¹⁵

Eğitim alanındaki sorunların yanı sıra, Kazakistan'da sosyal programların yetersiz finansmanı, çocuklara yönelik sosyal destek önlemlerinin etkin bir şekilde uygulanmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Sınırlı mali kaynaklar, gerekli malzeme ve ekipman eksikliklerine yol açmakta, bu da sunulan sosyal hizmetlerin kalitesini ve kapsamını kısıtlamaktadır. Bu durum, özellikle kırsal ve uzak bölgelerde belirgin bir şekilde ortaya çıkmakta, bu bölgelerdeki sosyal destek programları, çocukların tüm ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmakta ve şehir merkezlerine kıyasla büyük bir eşitsizlik yaratmaktadır. Mali kaynakların yetersizliği, sağlanan hizmetlerin kalitesini önemli ölçüde düşürmekte ve bu durum, çocukların sağlık, eğitim ve genel refahı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ayrıca, finansal zorluklar nedeniyle sosyal programların uygulanmasında yaşanan gecikmeler ve kesintiler, sosyal destek sisteminde istikrarsızlık ve süreksizlik yaratmaktadır. Bu bağlamda, sosyal hizmetlerin kapsamını genişletmek ve kalitesini artırmak için finansmanın artırılması ve mevcut kaynakların daha verimli bir şekilde dağıtılması gerekmektedir. Böylece, çocukların daha adil ve etkin bir sosyal destek sisteminde, ihtiyaçlarına uygun hizmetler alabilmesi sağlanabilecektir.

Kırgızistan ve Azerbaycan örneklerinde, temel eksikliklerin eğitim alanında yoğunlaştığı söylenebilir. Özellikle öğretmen yetersizlikleri, eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Kırgızistan'ın Oş, Narın ve Batken bölgelerinde; Azerbaycan'ın Gence-Gazah ve Lankaran gibi az gelişmiş yerleşimlerinde, nitelikli öğretmen eksikliği, çocukların etkili bir eğitim almasını engellemektedir. Ayrıca, öğretmenlerin eğitim düzeyi ve mesleki gelişim fırsatları da genellikle yetersiz olup, bu durum eğitim standartlarının düşmesine yol açmaktadır.¹⁶

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin eğitim sistemi, son yıllarda bazı yapısal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların başında öğretmen yetersizlikleri ve özellikle özel ihtiyaçları olan çocuklara yönelik eğitim hizmetlerindeki eksiklikler yer almaktadır. Eğitimde fırsat eşitliğini

¹⁴ M. Kara-Kaşa (Eylül 2024). Türkiye'de çocuğa şiddet vakaları neden artıyor. *BBC News*

¹⁵ International Labour Organization (ILO) (2022) «Özbekistan ve Çocuk İşçiliği Raporu»

¹⁶ UNICEF Kırgızistan ve UNICEF Azerbaycan resmî web siteleri. (2022.2023)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

sağlamada kritik bir rol üstlenen öğretmenler, mevcut yetersizlikleri nedeniyle hem genel eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilemekte hem de özel gereksinimli çocuklar için sağlanması gereken destekleyici hizmetlerin etkinliğini sınırlamaktadır.¹⁷

10. Sonuç

1989 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocuk haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik belirlenen temel uluslararası standartları ortaya koymaktadır. Bu sözleşme, çocuk haklarını güvence altına almak amacıyla dünya genelindeki birçok ülkenin hukuki ve sosyal yapısına entegre edilmiştir. Türk Dünyası'na mensup ülkeler de bu uluslararası sözleşmeye taraf olmuş ve çocuk haklarının korunması için çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Ancak, çocuk haklarının tam anlamıyla korunması konusunda hâlâ ciddi zorluklar ve sorunlar mevcuttur. Türk Dünyası ülkeleri arasında Kazakistan, Özbekistan, Türkiye ve Azerbaycan gibi devletler, çocuk haklarının korunmasına yönelik hukuki düzenlemeleri Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne dayandırmaktadır. Bu ülkeler, çocuk haklarını koruma amacı doğrultusunda bağımsız komisyonlar ve ulusal kurumlar aracılığıyla önemli adımlar atmışlardır. Bununla birlikte, bazı ülkelerde çocuk haklarının tam anlamıyla korunması için daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği açıktır. Özbekistan, bu bağlamda dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Ülke, uzun yıllar boyunca pamuk üretiminde çocuk işçiliğinin yaygın bir sorun olduğu bir dönem yaşamıştır. Ancak, uluslararası baskılar ve hükümetin kararlı reform çalışmaları sayesinde Özbekistan, bu sektörde çocuk işçiliğini en aza indirme ve nihai olarak ortadan kaldırma noktasında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu başarılı reformlar, çocuk haklarının korunmasına yönelik uluslararası iş birliği ve hukuki düzenlemelerin etkinliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Çocuk haklarının uygulamada ne ölçüde sağlandığı ise, çeşitli alanlarda gerçekleştirilen değerlendirmeler aracılığıyla ortaya konulmaktadır. Eğitim, çocuk haklarının en çok etkilendiği alanlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Türk Dünyası ülkelerinin özellikle uzak ve kırsal bölgelerinde bu sorunun daha belirgin olduğu gözlemlenmektedir. Eğitim, çocukların gelişiminde temel bir unsur olup, bu bağlamda yeterli kaynak ayrılması, nitelikli öğretmen kadrosu ve öğretmen sayısının artırılması gerekmektedir. Türk Dünyası ülkelerinde eğitim sisteminin güçlendirilmesi için sürekli finansman sağlanması kritik bir ihtiyaçtır. Kırsal bölgelerde yaşayan çocukların eğitim olanaklarının iyileştirilmesi, eşit eğitim fırsatlarının sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Eğitim altyapısının geliştirilmesi ve öğretmenlerin mesleki niteliklerinin güçlendirilmesi, çocuk haklarının somut bir şekilde korunmasına ve geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, çocuk haklarının ihlali yalnızca eğitimle sınırlı değildir. Çocuklara yönelik şiddet, ele alınması gereken kritik bir meseledir. Türkiye özelinde, çocuklara yönelik suçların artışı, çocukların temel haklarına ciddi bir aykırılık teşkil etmekte ve bu durum, çocukların psikolojik ve fiziksel sağlıklarını tehlikeye atmaktadır. Şiddet, çocukların güvenli bir ortamda gelişmelerini engelleyen bir faktör olup, bu bağlamda ulusal ve uluslararası düzeyde etkin önlemler alınması gerekmektedir.

Bu sorunların çözülmesi için kapsamlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Eğitim alanında yapılacak reformlar, çocuk haklarının korunması açısından önemli bir adım olacaktır. Ayrıca, çocuklara yönelik şiddetle mücadelede etkin stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması, çocukların güvenliğini ve refahını artırmak için elzemdir. Eğitim sisteminin güçlendirilmesi ve çocuk şiddetinin önlenmesi, çocuk haklarının etkin bir şekilde uygulanmasının anahtar unsurlarını teşkil etmekte olup, bu konulara yönelik sürdürülebilir çözümler geliştirilmelidir.

¹⁷ KKTC Eğitim Bakanlığı. (2022) Eğitim ile ilgili raporlar ve istatistikler

Türk Devletleri Teşkilatı Serbest Ticaret Bölgesi

Organization of Turkish States Free Trade Zone

Prof. Dr. Şule Aker¹, Prof. Dr. Ahmet Aker²

Özet

Türk Devletleri Topluluğu (TDT) günümüzde birçok ülkenin başvurduğu ve dünyada ekonomik ve politik güçlenmek için iyi bir yöntem olarak kabul edilen, serbest ticaret bölgesi oluşumunun başındadır. Bu makalede, TDT'nin vakit kaybetmeden iyi çalışan bir serbest ticaret bölgesi oluşturmasının hem üye ülkelere, hem de TDT olarak bütün organizasyona büyük faydaları olacağı savunulmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği bir zorunluluk olarak ekonomik büyüklüklerin önem kazandığı ve ekonomik rekabette avantajlar sağladığı bir ortamda, çok büyük ülkeler dışında, küçük ve orta büyüklükteki ülkelerin tek başlarına ayakta durmaları zordur. Bu nedenle TDT'nin üyeler arasında ekonomik iş birliğini oluşturması ve uygulamaya geçmesi çok iyi bir seçenek olacaktır. Serbest ticaret bölgesinin ilk aşamada mal ticareti alanında oluşması uygulanabilirlik açısından önemlidir. Bu aşamada ulaşım, lojistik ve gümrük mevzuatı konularında adımlar atılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, TDT, Bölgesel entegrasyonlar, Serbest Ticaret Bölgesi, Nakliyat, Lojistik

Abstract

The Organization of Turkic States is at the beginning of establishing a free trade area among its members. This article argues that establishing a well-functioning free trade area among the members of The Organization of Turkic States will provide huge benefits both to the members as well as to the Organization as a whole. Globalization and its aftermath has given larger economic units a lot of advantages in terms of economic and political strength. Economically, benefiting from economies of scale, the producers have been able to reduce production costs and gain competitive advantage. Politically, larger populations and territories supporting the member countries make them stronger in global negotiations. Thus, the steps should be taken by the Turkic States to establish a strong, well-functioning free trade area. In order to achieve this, The Turkic States should cooperate in transportation, logistics and customs regulations to start with this initiative.

Keywords: Organization of Turkic States, OTS, Regional Integration, Free Trade Areas, Transportation, Logistics.

1. Giriş

Tarih içinde insan toplulukları karşılaştıkları sorunlara çareler üretmeye çalışmışlardır. Serbest ticaret bölgelerinin oluşması da bu çeşit girişimin bir örneğidir. Avrupa ülkeleri yüzyıllar süren savaşlar sonucu birbirlerine insani, maddi ve manevi büyük zararlar verdiler. Özellikle Birinci ve

¹ Uluslararası Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü
sule.aker@final.edu.tr

² Uluslararası Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ahmet.aker@final.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

İkinci Dünya Savaşları Avrupa Kıtasında büyük bir insan kaybına ve yoksulluğa yol açtı. Savaşların baş aktörleri Fransa ve Almanya, 1950'lerde, gelecek savaşları önlemek için ülkeleri arasında ekonomik iş birliğini geliştirmeyi planladılar; ve böylece savaşlarla dolu tarihi bir kısır döngüyü kırmak için Avrupa Serbest Ticaret Bölgesini oluşturdular. 1957'de imzalanan Roma Antlaşmasıyla, ekonomik iş birliği konusunda bir çerçeve oluşturuldu. Bu örnekten hareketle, dünyanın değişik yerlerinde benzeri ekonomik iş birliği düzenlemeleri oluşturulmaya çalışıldı.

Aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dünyada tek ve en büyük güç olarak ortaya çıkmıştı. Avrupa ise savaşlardan yıpranmış, sömürgecilik döneminde biriktirdiği altın ve diğer zenginliklerini savaşları finanse etmek için ve ithalat için harcamış, altyapısı çoğuyla bombalanmış, 80 milyon insan kaybetmiş bir durumdaydı. Çin ilkel bir tarım toplumdur, Afrika ülkeleri de sömürgeciler tarafından tüketilmişti. Bu ortamda ABD en zengin, teknolojik olarak en gelişmiş, ve üretim kapasitesini misliyle arttırmış bir ülke olarak o zamanların "yeni dünya düzenini" kurguluyordu. Avrupa ülkeleri savaşlar boyunca ABD'den silah da dahil her türlü ürünü ithal etmişler ve sömürgecilik dönemindeki birikimlerinin çok büyük bir çoğunluğunu ABD'ye aktarmışlardı. İkinci Dünya Savaşının sonunda ABD dünyadaki para altının %75'ine sahip bir konuma gelmişti. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n_standard%C4%B1) Avrupa ülkeleri tek tek ABD'yle hiçbir alanda rekabet edebilecek konumda değildi. Ancak bir araya gelerek ekonomik olarak ABD'yle yarışabilirlerdi. Avrupa Birliği Serbest Ticaret Bölgesinin oluşturulması, aynı zamanda ABD'nin büyüklüğünün ve gücünün altında ezilmemek için bir politik girişim olarak da görülebilir.

İki büyük ekonomik oluşum karşısında dünyada diğer ülkeler de Avrupa ülkelerini örnek alarak bölgesel iş birlikleri kurmak yoluyla güçlerini ve politik ağırlıklarını arttırmak yolunu seçtiler. Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of South East Asian Nations-ASEAN), Batı Afrika Devletleri Economic Topluluğu (Economic Community of West African States-ECOWAS), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement – NAFTA), Avrupa Birliği (European Union – EU), Trans-Pasifik Ortaklığı (Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership - CPTPP), Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (Regional Comprehensive Economic Partnership - RCEP) bu örneklerden bir kaçıdır. Hatta bazı ülkeler bölgesel iş birliğinden daha ötede küresel iş birlikleri kurdular. Örnek olarak BRICS'i (Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Mısır, Etiyopya, İran, Sudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) gösterebiliriz.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kaynaklarına göre, şu anda dünyada yürürlükte olan 420 adet, iki veya daha fazla ülkenin ortak olduğu Serbest Ticaret Antlaşması yürürlükte. Örneğin, Birleşik Krallığın 96 ülkeyle 38 serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır. ABD ise 20 ülkeyle 14 serbest ticaret anlaşması yapmıştır.

<https://bbcincorp.com/offshore/articles/international-free-trade-agreements>

Bu antlaşmaların temel amacı, ülkeler arasındaki gümrük vergilerini ve uluslararası nakliyat maliyetlerini azaltmak veya asgariye indirmektir. Bu antlaşmaların bazıları ikili antlaşmalar, bazıları ise ikiden çok ülkenin taraf olduğu antlaşmalardır. Bu antlaşmalar sayesinde firmalar, özellikle sanayi firmaları, hammadde ve ara-malı tedariki konusunda ve yeni ve daha verimli teknolojilere ulaşma alanlarında önemli avantajlar elde edebilmektedir.

Şimdi artık ekonomik küreselleşme süreci sonrası ortaya çıkacak dünya ekonomik ilişkiler düzeni konuşulmaya başlanmıştır. Çünkü yüksek taşıma maliyetleri, petrol fiyatlarının artması, lojistik sorunlar, küreselleşmenin gerileyeceğine dair işaretler olarak algılanmaktadır ve uluslararası

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ticaretin daha da fazla serbest ticaret bölgeleri ekseninde süreceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla önümüzde uzun bir süre, serbest ticaret antlaşmaları düzeninin hâkim olacağıyla ilgili bir beklenti vardır.

2. Türkiye EFTA Antlaşmalı Ülkeler:

Türkiye'nin Serbest Ticaret Bölgesi Antlaşmasına taraf olan ülke sayısı 23'tür: Bu ülkeler, Brunei, Makedonya, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Mauritius, Güney Kore, Malezya, Moldova, Faroe Adaları, Singapur, Kosova, Venezuela, Birleşik Krallık, Birleşik Arap Emirlikleridir.

3. Serbest Ticaret Bölgesi Antlaşmalarının Katılan Ülkelere Sağladığı Ekonomik Yararlar

"Serbest Ticaret Antlaşması", iki veya daha fazla sayıda ülkenin, aralarında karşılıklı olarak, gümrük vergileri ve dış ticareti engelleyen diğer uygulamaları, kısmen veya tamamen, belirli bir zaman süresi içinde kaldırmayı üstlendiği uluslararası bir antlaşmadır. Bu antlaşmanın uygulandığı bölgeye de "Serbest Ticaret Bölgesi" denir. Serbest Ticaret Bölgeleri, katılımcı ülkelere başta ekonomik, ama daha farklı alanlarda da avantajlar sağlamak amacıyla kurulmuşlardır. Aşağıda bu faydalardan birkaçı yer almaktadır:

- Üye ülke üreticisi için, serbest ticaret bölgesi olarak toplam piyasa büyür ve rekabet artar. Bu piyasa büyümesinden faydalanabilen firmalar ürün çeşitliliğini artırabilir ve ölçek ekonomileri nedeniyle satış fiyatlarını düşürebilirler. Bu, tüm üye ülkeleri tüketicileri için olumlu bir fırsat ve olumlu bir gelişmedir. Böylece üretim ve tüketim hacmi genişler. Bunun yanında, pazara ortak diğer ülkelerden gelecek rekabete dayanamayan bazı yerel üreticiler de sıkıntıya düşebilecektir. Rekabetin itici güç olarak çalıştığı serbest piyasa ekonomilerinde bu olağan bir gelişmedir. Sonuç olarak bazan firmaların birleşmesi, bazan verimsiz firmaların daha verimli firmalar tarafından satın alınması ve bazı firmaların ise iflas edip kapanması olabilir. Birçok ülkede, ekonomik alanda faaliyet gösteren devlete ait ekonomik kuruluşları vardır. İlk kuruluş aşamasında bu şirketler gerçek ve zaruri bazı ihtiyaçlara cevap veriyor olabilirler. Ama zaman geçtikçe ve özellikle günümüzde, birçok devlet ekonomik kuruluşu hem verimsizdir hem devlet bütçesine yük olmaktadır, hem de ürettiği ürün kalitesi bakımından tatminkâr değildir. Serbest Ticaret Antlaşmaları düzenlenirken bu tür ekonomik devlet kuruluşlarının de gözden geçirilmesi için önemli bir fırsat doğar. Verimsiz ve zamanı geçmiş ekonomik devlet kuruluşlarının yeniden değerlendirilebilmesi antlaşmaya katılan her ülke için önemli bir fırsattır.
- Serbest Ticaret Antlaşmalarının çoğunda patent hakları ve copywrite konularında özel maddeler vardır. Bu maddeler, üye ülkelerin bu hakları nasıl ve hangi koşullarda kullanılabileceği konularında özel hükümler içerir. Bu hükümler, ülkeler arasında bu çok önemli konularda anlaşmazlık çıkmaması ve anlaşmazlık çıkarsa bu anlaşmazlığın nasıl çözüleceği konularına açıklık getirir.
- Çoğu serbest ticaret bölgesi antlaşmasında, üye ülkeler arasında yatırımların nasıl koordine edileceği konusunda da hükümler vardır. Bu hükümler, yatırımlarda bir yandan tamamlayıcılığı sağlarken, diğer yandan israfı önler.
- Gene çoğu serbest ticaret bölgesi antlaşmasında yeni teknolojilerin üretilmesi ve bu yeni teknolojilerden her üye ülkenin eşit şartlarda yararlanabilmesini sağlayan maddeler vardır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Hemen hemen her serbest ticaret bölgesi antlaşmasında, anlaşmazlıkların nasıl ve hangi kurumlar aracılığı ile çözüleceği konusunda özel hükümler vardır. Bu maddeler üretimin ve üye ülkeler arasındaki ticaretin pürüzsüz devam etmesini sağlar. Bu şekilde sorunlar “aile içinde”, uluslararası kurumların müdahalesine gerek kalmadan çözülebilir.
- Özellikle ekonomik olarak daha büyük ve daha güçlü ülkelerin katıldığı serbest ticaret bölgesi antlaşmalarında, üye ülkeler arası ekonomik gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik uygulamalar ve maddeler vardır. Gelişigüzel gelip giden ve kendi çıkarlarını ülke çıkarlarını üstünde tutan yabancı sermaye akımlarının denge ve istikrar bozucu etkileri de bu şekilde asgariye çekilmiş olur.
- Gene her serbest bölge antlaşmasında, deniz, kara ve hava taşımacılığı konusunda da özel maddeler vardır. Bu maddelerin amacı üye ülkeler arasında bütünlüklü bir iç ve dış taşımacılık düzeni kurmaktır.
- Ülkeler arası ekonomik farklılığın bir nedeni de insan gücü yetenekleri birikimi konusunda ülkeler arasındaki farklılıklardır. Yetenekli ve donanımlı bir işgüdü kaynağı olmadan ekonomik büyüme ve ekonomik gelişme olamaz. Birçok ülkenin en önemli ekonomik darboğazı, ekonomik gelişmenin ihtiyaç duyduğu sayıda ve nitelikte işgücü bulunmamasıdır. Birçok serbest ticaret bölgesi antlaşmasında, her üye ülkede, gerek tarımda, gerek sanayide, gerekse hizmetler sektöründe, ekonomik gelişmenin ihtiyaç duyduğu nitelikte ve sayıda, işgücü yetiştirilmesini düzenleyen maddeler vardır. Ekonomik büyümeye paralel bir şekilde oluşturulan ve genişletilen yetenekli insan gücü sayesinde her üye ülkenin Serbest Ticaret Bölgesi Antlaşması amaçlarına daha çabuk ve daha etkin bir şekilde ulaşabilecektir.

Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatının (TDT) kurulmasının bu küresel ortamda ne kadar isabetli bir karar olduğunun altı çizilmektedir. Tabii TDT kuruluş aşamasındadır ve üye ülkeler bu iş birliğinin faydalarını henüz olabildiğince hissetmiş değildirlir, ama dünyanın çeşitli bölgelerindeki ülkeler iş birliği yaparak ekonomik ve politik olarak güçlenmeleri karşısında, TDT gibi bir oluşumun son derece gerekli ve zamanında atılmış bir adım olduğu anlaşılmaktadır.

Tabii ki, TDT’deki üye ülkeler ve gözlemci statüsünde olan ülkeler çok farklı özelliklere sahiptirler ve farklı tarihi ve sosyolojik deneyimlerden geçmişlerdir. Zaten bu tür iş birliklerinin başarılı olmasının belki de ilk koşulu karşılıklı saygı ve birbirinin deneyimlerinden öğrenme ilkesidir. Geçmişteki deneyimlerden anlaşılacağı üzere ekonomik iş birlikleri zaman içinde gelişir ve hız kazanır. Bu nedenle, TDT ülkelerinin ekonomik iş birliğine “en fazla karşılıklı yarar getirecek” adımlarla başlaması en sağlıklı yaklaşım olacaktır. TDT ülkeleri arasında bir serbest ticaret bölgesi kurulması, hem üye ülkeler arasındaki ticaret ve ekonomik ilişkileri geliştirecek, hem de bu ülkelerdeki tüketicilerin daha ucuz ve daha çeşitli ürün bulma olanakları artacaktır. Ayrıca, TDT ülkelerindeki üreticiler için pazar büyüyecek ve ölçek ekonomileri nedeniyle üretim maliyetleri düşecektir.

Birbiriyle ticari ilişkiler içinde olan ülkelerin kültürel ve sosyal yönden de birbirlerine yakınlaştıkları gözlemlenmiştir. İnsanlar, halklar birbirlerine ürünlerini satarken, aynı zamanda, sanat ürünlerini, buluşlarını, üretim yöntemlerini de iletmektedirler. Diğer bir deyimle, ekonomik ilişkilerle başlayan iletişim, bir karşılıklı öğrenme ve dayanışma sürecine dönüşebilir. Böylece, katılımcılar birlikte güçlenirler ve küresel rekabette daha fazla öne çıkabilirler.

4. TDT ve Bazı Önemli Serbest Ticaret Bölgelerinin Karşılaştırılması

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Günümüzde birçok bölgesel iş birliklerine rastlayabiliyoruz. Ama bu birlikler içinde en öne çıkanlar, Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliğidir (ASEAN). Tablo 1’de TDT ülkelerinin ve adı geçen birliklerin bazı ekonomik göstergelerde karşılaştırması yapılmaktadır.

Tablo 1

TDT, EU, NAFTA ve ASEAN Karşılaştırmalı Değerler:

	TDT*	AB**	NAFTA***	ASEAN****
Yüzölçümü (km ²)	4.242.362	4,233,262	21,578,137	4,522,518
Toplam nüfus	156.616.392 (2022)	449,206,579	490,000,000	683,290,000 (2023 tahmini)
GSYİH (Amerikan \$) (nominal)	1,331 trillion (2021 tahmini)	25,399 trillion (2023 tahmini)	24,8 trillion (2018 est)	4,248 trilyon (2024 tahmini)
Kişi başına düşen gelir (Amerikan \$)	7.772 (2021 tahmini)	56,928 (2023 tahmini)	50,700	6,201 (2024 tahmini)

Kaynak:

TDT* - tr.wikipedia.org/wiki/Türk_Devletleri_Teşkilatı

EU** - en.wikipedia.org/wiki/European_Union

NAFTA*** - en.wikipedia.org/wiki/North_American_Free_Trade_Agreement

ASEAN**** - en.wikipedia.org/wiki/ASEAN

Tablo 1’de en etkin bölgesel iş birliklerinin bazı makroekonomik göstergeleri yer almaktadır. Tablo1’de görüleceği gibi Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) birçok açıdan bu başat bölgelerle rekabet edecek büyüklüklere sahiptir, bazı göstergelerde ise daha yapılması gereken çok şey vardır. Örneğin, hem TDT, hem ASEAN kişi başına düşen gelir kategorisinde Avrupa Birliğinin (AB) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesinin (NAFTA) çok gerisinde kalmışlardır. Nüfus açısından da ASEAN başı çekmektedir. Tabii ki dünyada çok daha küçük ve birçok açıdan gelişmeye muhtaç birçok bölgesel iş birliği vardır. Ancak, TDTnin birinci kategoride yer alacak bir konumda olduğu Tablo 1’de ortaya çıkmaktadır. Özellikle, TDTnin henüz kuruluş aşamasında olduğu göz önüne alınırsa, bu bölgesel iş birliğinin yüksek potansiyeli olduğu kolaylıkla anlaşılır. Şimdi TDTnin kuruluşuna ve gelişmesine kısaca bakalım.

5. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)

2009 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye tarafından kurulan TDTde, 2019 yılında Özbekistan tam üye olarak yerini aldı. Macaristan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de TDTnin gözlemci üyeleri olarak toplantılara katılmaktadırlar.

TDTnin Amaçları “Nahcivan Anlaşmasında” belirtilmiştir. Bu amaçlar;

- Taraflar arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi,
- Bölge ve bölge dışında barışın korunması,
- Dış politika konularında ortak tutumlar benimsenmesi,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele için eylemlerin koordine edilmesi,
- Ortak amaçlarla ilgili her alanda etkili bölgesel ve ikili iş birliğinin geliştirilmesi,
- Ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması,
- Kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin amaçlanması,
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve insan haklarının korunması konularının tartışılması,
- Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi,
- Kitle iletişim araçlarıyla etkileşimin ve daha yoğun bir iletişimin teşvik edilmesi,
- Hukuki konularda bilgi değişimi ve adli iş birliğinin teşvik edilmesi

Şeklinde sıralanmıştır.

<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-taraflı-ve-bölgesel-iliskiler/cok-taraflı-iliskiler/turk-devletleri-teskilati>

Amaçlardan da anlaşılacağı gibi TDT esas olarak “birlikte daha güçlü” bir uluslararası alan oluşturulması için kurulmuştur. Ancak, karşılıklı “Ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması” ve “Kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin amaçlanması” maddeleri, üye ve gözlemci üye ülkeler arasında ekonomik iş birliğini de geliştirmeyi ve güçlenmeyi öngören beklentilerdir. Zaten 2012’de ilk oturumunu yapan Gümrük İdaresi Başkanları Toplantısı, bahsi geçen ekonomik iş birliği ve serbest ticaret bölgesi oluşturulması ile ilgili fikir alış-verişinin yapıldığı bir zemin olmuştur.

“Türk Konseyi Gümrük Çalışma Grubu 2. Toplantısı 3 Haziran 2013 ve Gümrük İdaresi Başkanları 2. Toplantısı ise 4 Haziran 2013 tarihlerinde İstanbul’da” yapıldı. “Toplantıda, 5. İpek Yolu Forumu’nda kabul edilen niyet beyanı doğrultusunda Kervansaray Projesinde yer alan sınır geçiş noktalarına inceleme ziyaretleri yapılması hususunda karar alınmış, inceleme ziyaretleri sonucunda ortaya konulacak olan raporun 2013 yılı Kasım ayında Bakü/Azerbaycan’da düzenlenecek VI. İpek Yolu Forumu’na sunulması” konusunda fikir birliğine varılmıştır.

<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-taraflı-ve-bölgesel-iliskiler/cok-taraflı-iliskiler/turk-devletleri-teskilati>

“Türk Konseyi Gümrük Çalışma Grubu 6. Toplantısı 22 Nisan 2016 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Toplantıda gümrük alanında iş birliği konularındaki gelişmeler ile bu bağlamdaki yeni projeler ele alınmıştır. Diğer toplantılardan farklı olarak bu toplantıda özel sektörün katılımı sağlanarak sahadaki gümrük sorunları ve çözüm önerileri irdelenmiştir.” (ibid) Böylece özel sektörün görüşleri de alınarak TDT ülkelerindeki iş insanlarının daha rahat ve kolay işbirliği yapabilecekleri ortamların oluşması için çalışmalara hız verildi. 2019’da “TIR İşlemleri Bağlamında Transit Prosedürlerinin Otomasyonu ve Verilerin Elektronik Değişimi Semineri” düzenlenmiştir. <https://www.gzt.com/z-raporu/dunyanin-yukselen-gucu-turk-devletleri-teskilati-3723709>

Anlaşılacağı gibi, TDT ülkeleri, özellikle mal taşımacılığı konusunda ciddi adımlar atmanın arifesindedir. Zaten serbest ticaret bölgelerinde genellikle mal ticaretinde iş birliği ilk adım olarak kabul edilir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

2021'de İstanbul Zirvesi'nde kabul edilen Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi çerçevesinde karşılıklı ticaret ve yatırım için uygun koşulların oluşturulması kabul edildi. Bu doğrultuda gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması, bilim ve teknoloji, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve spor alanlarında iş birliklerinin geliştirilmesi hedefleniyor. (ibid)

Planlanan iş birliğini gerçekleştirmek için Türk Yatırım Fonunun kurulması da kararlaştırıldı. (ibid) Böylece planlanan projelere finansman sağlamak için de imkân oluşturuldu.

6. Türk Konseyi Ülkeleri: Altyapı, Ticaret, Lojistik ve Ulaştırma

Mahir Humbatov ve Doç. Dr. Kazım Sarı tarafından yapılan çalışmada lojistik ve ulaşım potansiyelleri incelenmiş ve, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Özbekistan ve Türkmenistan'ın "Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorlarındaki önemi ve dünyadaki jeopolitik ve jeo-ekonomik değişimlerin ardından bu ülkelerin jeostratejik önemi üzerine kapsamlı bir inceleme" ortaya çıkmıştır.

http://sam.az/uploads/PDF/SAM%20Review_18-19%20th%20issue.pdf

"Doğu-Batı ulaşım koridorunun üzerinde yer almaları Çin ve Avrupa arasındaki bağlantının sağlanmasında Türk devletlerini kilit hale getirmektedir. Bu kapsamda tarihi İpek yolunun yeniden canlanmasını amaçlayan Trans Hazar Uluslararası Taşımacılık Koridoru (Orta Koridor) üzerinde önemle durulmalıdır. Orta Koridor, Türkiye-Kafkasya-Hazar Denizi ve Orta Asya rotasını takip ederek Çin ve AB'yi birbirine bağlayan bir demiryolu yük koridorudur." (Bahar Özsoy, ANASAY 2023, Yıl 7, Sayı 25, 40-55, DOI: 10.33404/anasay.1324953., sayfa. 47) Büyük bir potansiyele sahip olan bu koridor, ticarete ve mal taşımacılığında dünyanın en önemli ticaret eksenini olma yolunda ilerlemektedir. Orta koridordaki engellerin kaldırılması ve iş adamlarının daha rahat edebileceği koşulların sağlanması halinde başta ekonomik açıdan TDT Serbest Ticaret Bölgesinin gelecekteki en önemli merkezlerden birisi olacağı düşünülmektedir. Tabii ekonomik büyümeyle birlikte bölgenin kültürel, eğitim, ve politik olarak da güçlenmesi öngörülmüştür.

7. Sonuç ve Öneriler

Ekonomik hareketliliğin ve merkezlerin Doğu'ya kayması sonucu, Türk Devletlerinin bir arada hareket etmelerinin yararları yanında ortaya çıkan fırsatlar çerçevesinde ekonomik iş birliğine girmelerinin çok iyi bir seçenek olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir iş birliği hem bölgesel güç olarak TDT'nin ekonomik ve politik olarak önemini artırır, hem de TDT'ye üye olan ülkelerin bu gelişmelerden yararlanarak daha da büyümelerine yol açar. Dolayısıyla, bu gelişmeye destek vermek, hatta ilerlemesini hızlandırmak, tüm üye ülkeler ve gözlemci ülkeler açısından yararlı olacaktır.

Şu anda ekonomik küreselleşme ulaşabildiği en son noktaya gelmiştir. Başında küreselleşmeye destek veya alternatif olarak görünen ikili veya daha çoklu ülkenin katıldığı serbest ticaret bölgeleri küreselleşme sonrası dünya ekonomik düzeninin en önemli olgusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Şimdi artık ekonomik küreselleşme süreci sonrasında ortaya çıkan dünya ekonomik ilişkiler düzenine, uzun bir süre, ikili veya daha çoklu serbest ticaret bölgesi antlaşmaları damgasını vuracaktır.

Hiç şüphe yoktur ki ülkeler arası ilişkiler arasında ekonomik ilişkiler son derece önemlidir. Ama, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri sağlam tutan ortak tarih, ortak dil ve kültür, ortak din ve dünya görüşüdür. Bu nedenlerden dolayı, Türki-Devletler Serbest Ticaret Bölgesi'nin kurulması son derece isabetli bir girişim olacaktır. Böylece Türk Devletleri bir araya gelerek hem

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

küreselleşmenin çöküşü sonrası devre için hazırlanmış olurlar, hem de kendi refah ve yaşamlarını en iyi şekilde sürdürmek için gerekli alt-yapıyı hazırlamış olurlar. TDT ülkeleri iş birliğini eğitim, araştırmalar, tarım ve ortak gıda yeterliliği gibi alanlara da yaymayı planlamalıdır.

8. Kaynakça

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n_standard%C4%B1, en son 4 Temmuz 2024 tarihinde değiştirildi.

<https://bbcincorp.com/offshore/articles/international-free-trade-agreements>, en son Mayıs 23, 2023 tarihinde değiştirildi.

<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/turk-devletleri-teskilati>, 24 Şubat 2022.

<https://www.gzt.com/z-raporu/dunyanin-yukselen-gucu-turk-devletleri-teskilati-3723709>, 01 ARALIK 2022

http://sam.az/uploads/PDF/SAM%20Review_18-19%20th%20issue.pdf, 12.01.2018.

Turizm Sektöründe Hizmet Kalitesi (Rusya Örneği)

Service Quality in the Tourism Sector (The Case of Russia)

Dr. Öğr. Üyesi Tahire HÜSEYİNLİ¹

Özet

Rusya, dünyanın en büyük ülkelerinden biri olarak, sahip olduğu geniş coğrafi alan, doğal güzellikler, zengin kültürel miras ve Avrupa'ya yakınlık gibi avantajlarıyla, turizm sektörü açısından önemli bir destinasyon olarak öne çıkmaktadır. Ülkedeki turizm sektörü, çeşitli alt dallarda gelişim göstermekte olup, başlıca turizm türleri arasında spor turizmi, sosyo-kültürel destinasyon turizmi, etkinlik turizmi, dini turizm, sağlık turizmi ve rekreasyonel turizm yer almaktadır. Rusya, sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel miras ile farklı turizm türlerine yönelik geniş imkanlar sunarak hem yerli hem de yabancı turistler için çekici bir destinasyon oluşturmaktadır. 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı savaş, Avrupa ülkelerine yönelik uluslararası seyahatlerin büyük ölçüde kısıtlanmasına neden olmuştur. Bu durum, ülkenin geniş coğrafi yapısı nedeniyle iç turizm olanaklarının daha fazla değerlendirilmesini sağlamış ve olumsuz dış gelişmeler, iç turizme yönelik taleplerin artmasına yol açmıştır. Rusya'ya gelen turistlerin büyük çoğunluğunu çevre ülkelerden gelen ziyaretçiler oluşturmakta olup, bu turistler genellikle dinlenme ve tatil amacıyla seyahat etmektedir. Bununla birlikte, turizmin ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasına katkısı %3,9 seviyesinde kalmaktadır. 2023 yılı verilerine göre, Rusya'ya yapılan uluslararası seyahatlerde toplam 8 milyon 210 bin turist girişi kaydedilmiştir. Bu turistlerin büyük kısmı Kazakistan, Çin, Tacikistan, Özbekistan, Azerbaycan ve diğer komşu ülkelerden gelmiştir. Ancak, turizm sektöründe çeşitli sorunlar dikkat çekmektedir. Özellikle, turizm altyapısının yetersizliği, konaklama tesislerinin uluslararası standartları karşılamaması ve diğer turistik hizmetlerin kalitesindeki eksiklikler, Rusya'nın turizm potansiyelini tam anlamıyla kullanamamasına yol açmaktadır. Ayrıca, devlet destekli yatırım programlarının yetersizliği ve turistik tanıtım faaliyetlerinin küresel ölçekte eksik kalması, ülkenin turist çekme kapasitesini sınırlayan faktörler arasında yer almaktadır. Sonuç olarak, Rusya'nın büyük turizm potansiyeline rağmen, altyapı eksiklikleri, küçük şehirlerin turizm açısından yeterince geliştirilmemesi ve devlet desteğinin yetersizliği nedeniyle bu potansiyel tam olarak değerlendirilememektedir. Bu çalışmada, Rusya Federasyonu'nda turizm sektörünün olanakları, hizmet kalitesi ve karşılaştığı sorunlar detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya'da Turizm, Turizm Sektörleri, Otel Hizmet Kalitesi

Abstract

¹ Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisadi, Uluslararası Ticaret Bölümü, huseyinli@alanya.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Russia, as one of the largest countries in the world, stands out as an important destination for tourism due to its vast geographical area, natural beauty, rich cultural heritage, and proximity to Europe. The tourism sector in the country is developing in various subfields, with major types of tourism including sports tourism, socio-cultural destination tourism, event tourism, religious tourism, health tourism, and recreational tourism. Russia is an attractive destination for both domestic and foreign tourists, offering a wide range of opportunities for different types of tourism through its natural, historical, and cultural heritage. The war with Ukraine in 2022 led to significant restrictions on international travel to European countries. This situation, due to the country's vast geographical layout, resulted in greater exploitation of domestic tourism opportunities, and the negative external developments led to an increase in demand for domestic tourism. The majority of tourists coming to Russia are from neighboring countries, and these tourists generally travel for rest and vacation purposes. However, the contribution of tourism to the country's gross domestic product remains at 3.9%. According to 2023 data, a total of 8.21 million tourists entered Russia. Most of these tourists came from Kazakhstan, China, Tajikistan, Uzbekistan, Azerbaijan, and other neighboring countries. However, various problems in the tourism sector are noteworthy. In particular, inadequate tourism infrastructure, accommodation facilities not meeting international standards, and deficiencies in other tourist services prevent Russia from fully utilizing its tourism potential. Additionally, insufficient state-supported investment programs and the lack of global-scale tourism promotion activities are among the factors limiting the country's tourist attraction capacity. In conclusion, despite Russia's significant tourism potential, this potential is not fully realized due to infrastructure deficiencies, insufficient development of small cities in terms of tourism, and inadequate state support. This study thoroughly examines the opportunities, service quality, and challenges faced by the tourism sector in the Russian Federation.

Keywords: Tourism in Russia, Tourism Sectors, Hotel Service Quality

1. Development of Tourism in Russia

The modern tourism industry is considered one of the largest, most profitable, and most dynamic sectors of the world economy. According to the World Tourism Organization (WTO), tourism ranks among the leading sectors in global goods and services exports and stands out as a rapidly growing branch of the global economy. The significance of the tourism industry can be especially understood through the economies of certain European countries; for example, in Austria, 40% of total export revenue is generated from tourism, while in Spain, this figure reaches 60%, making tourism one of the main sources of the state budget. According to the WTO, the tourism industry is regarded as one of the top five income sources in 83% of countries worldwide. Additionally, the tourism sector is the leader in employment generation among all branches of the economy. Unfortunately, however, the tourism and recreation potential of the Russian Federation has not been fully realized. This situation significantly limits the development of tourism at the national and regional levels (Бондарев, 2016).

Table 1

Tourism Indicators of Russia and World Countries (Цехла & Плугарь, 2021).

Countries	Share of Tourism in GDP %			Share of Tourism in Goods and Services Exports %		
	2017	2018	2019 yıl	2017	2018	2019
Russia	3,8	3,9	4,0	3,7	3,7	4,0

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Thailand	21,3	21,6	21,9	18,7	19,9	20,0
Greece	20,0	20,6	21,2	26,4	27,3	28,0
Tunisia	14,9	15,9	16,1	10,1	11,9	12,0
Spain	14,5	14,6	14,6	16,4	16,3	16,0
Italy	13,0	13,2	13,3	7,7	7,9	8,0
Turkey	11,2	12,1	12,7	14,3	15,6	17,0
U. Kingdom	11,0	11,0	10,9	5,9	5,5	6,0
China	11,0	11,0	10,9	1,6	1,5	1,0
France	9,4	9,5	9,6	8,1	8,0	8,0
Israel	6,0	5,9	5,9	7,5	7,3	7,0

For Russia, where the flow of tourists constitutes only 1% of global tourism, tourism still has a limited impact on social and economic processes in terms of the country's development. However, Russia's cultural, historical, and natural sites are renowned worldwide; this indicates that there is significant potential for development and promising opportunities within the sector. According to researchers, "an increasing number of investors have recently begun investing their capital in this area, and with these investments, the tourism sector is becoming a driving force for socio-economic progress through revenue exports, employment, the creation of new enterprises, and infrastructure development" (Цёхла & Плугарь, 2021).

Countries that attract tourists for summer vacations, such as Spain, Greece, Turkey, Cyprus, and Southeast Asian nations, derive the highest revenue from tourism, while Russia has only a relatively small portion of the Black Sea coast. Limited coastal areas, poor ecological conditions due to inadequate water treatment facilities, and industrial waste disposal reduce Russia's chance to compete with these countries. For this reason, the most likely scenario for resort areas on the Black Sea coast is to restore the number of visits by Russian tourists to levels seen during the Soviet Union period. To achieve this, business owners must take serious steps to improve service quality and diversify tourism services.

For winter tourism, two main regions stand out that could attract foreign tourists: the Caucasus and Khibiny. However, the image of the Caucasus in the eyes of Western tourists has been significantly damaged due to political instability in recent years. In the West, resources such as mineral waters and thermal springs have gained popularity among patients and doctors based on decades of case histories. In this regard, even if the composition of Caucasian mineral waters is unique, they are not perceived as a strong attraction for Western tourists. Architecturally, most Russian cities are also not appealing to Western tourists interested in ancient and medieval structures. Firstly, due to the short lifespan of construction materials, many wooden structures in various cities have not survived to the present day. Secondly, Soviet-era architecture does not capture the interest of Western tourists, so the main cities of interest to Western tourists are limited to Moscow and St. Petersburg. Tourism in Russia accounts for only 3.9% of the country's total GDP.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Outbound tourism travel occurs more frequently than inbound tourism travel. The year with the highest number of outbound trips from Russia to other countries was 2019, with 3.366 million more trips compared to 2018. In 2020, outbound travel fell by 72.3%, which was paralleled by a 74% decrease in the number of inbound tourists. This trend was observed not only in Russia but globally and was caused by the spread of the novel coronavirus infection (COVID-19) and the closing of borders for entry and exit in most countries.

According to Rosstat data, the Commonwealth of Independent States (CIS) countries from which most tourists visit Russia are Kazakhstan and Ukraine, which may be linked to familial ties between tourists and residents in Russia. In 2023, based on the number of international inbound and outbound tourists, a total of 8.21 million tourist trips were made by foreign nationals (Аверин, Понеделков & Степанов, 2024). The highest number of visits, with over one hundred thousand visitors, came from Kazakhstan (2.199 million), followed by Tajikistan (848 thousand), Uzbekistan (834 thousand), Abkhazia (750 thousand), China (477 thousand), Armenia (366 thousand), Kyrgyzstan (288 thousand), Mongolia (277 thousand), Azerbaijan (260 thousand), Belarus (247 thousand), Ukraine (211 thousand), South Korea (169 thousand), Georgia (117 thousand), and Estonia (107 thousand).

The top destinations for Russian tourists are Turkey and Abkhazia, as these countries are budget-friendly for travel and are southern countries that are not far from Russia. According to the International Air Transport Association, Russia ranks third in the world for domestic tourism, following China and the United States. This indicates that domestic travel is highly in demand and popular within the country (Деньга & Карлова, 2022). For comparison, foreign nationals made a total of 25.438 million tourist trips in 2014. These data indicate a marked decline in the number of trips made by foreign tourists.

2. Types of Tourism in Russia

According to World Tourism Organization (UNWTO) estimates, Russia has the capacity to host 40 million foreign tourists annually. Within the framework of the "Strategy for the Development of Tourism in the Russian Federation Until 2020," types of tourism such as culture and education, youth, children, fishing, hunting, rural, ecological, health and wellness, and sports are considered the most promising areas for the development of domestic and international tourism (Качурина, Губанова & Димитров, 2015). Russia has great tourism potential with extensive areas such as Moscow, Saint Petersburg, the cities of the Golden Ring, Baikal, the Urals, Altai, and Kamchatka, which attract foreign tourists (Винокуров, 2004). Saint Petersburg, in particular, is listed as a UNESCO World Heritage Site, hosting more than 4,000 architectural and cultural monuments. The city also has numerous museums, libraries, theaters, and concert halls, and hosts about 100 national and international festivals annually (Печерица & Шарафанова, 2014).

Among the types of tourism in Russia, beach tourism (38%), cultural and educational tourism (20%), and business tourism (18%) have the largest shares. In addition, sports and health tourism hold shares of 8% and 7%, respectively (Богданова & Паршинцева, 2020). In terms of health tourism, the Southern and Northern Caucasus Federal Districts stand out for their unique natural resources and climatic conditions (Шиббаева & Чекомазова, 2017). Russia is among the top 10 countries worldwide in terms of the number of cultural assets, and cultural tourism makes up 20% of domestic tourism flow; types of tourism with cultural components, such as cruises, event tourism, and health tourism, raise this rate to 30-35% (Архипов & Музычук, 2011).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Among historical and cultural tourism areas, Moscow holds an important place, with more than 400 museums, 200 exhibition halls, 129 theaters, and 160 architectural monuments. However, due to infrastructure deficiencies in remote regions, access to these areas for tourists is limited. This presents a barrier to the development of historical and cultural tourism aimed at providing tourists with a comfortable accommodation and cultural experience (Фомина, 2016). In the area of beach tourism, Krasnodar Krai and the Autonomous Republic of Crimea are significant centers. Particularly, after Crimea joined the Russian Federation in 2014, legal regulations supporting the development of beach tourism were introduced (Форсов, 2019).

In terms of health tourism, Russia has significant potential with its vast natural resources and diverse climatic conditions. With the right marketing strategy and infrastructure improvements, the country's cultural, historical, and natural resources could be made more attractive to foreign tourists (Лиханова, 2016). Health tourism is actively developing today, with the number of tourists traveling for treatment and leisure exceeding 9 million in 2019. Sports and recreational tourism is also growing in Russia, encompassing functions such as health and physical improvement, bodily strength, and the development of willpower and spirit (Оборин, 2022).

Russian health tourism is based on a unique local health facility system supported by scientific principles. Sanatorium-resort services are backed by social and scientific principles, resulting in positive outcomes, such as reducing labor losses and improving citizens' health (Абдуганиева и др., 2015). Historically, the North Caucasus has developed as an important resort and entertainment region in Russia, with the capacity to host more than 15 million people annually. The region has the potential to create a world-class tourism complex with its favorable climate, natural beauty, mineral water, and mud resources (Ефименко & Глухов, 2012).

3. Service Quality and Customer Satisfaction in Tourism and Hotel Enterprises

Service quality and customer satisfaction in Russian hotel enterprises play a significant role in enhancing the competitiveness of hotels. Studies have shown that guests' expectations vary across different hotel segments. While guests in the luxury segment place more emphasis on service quality and the style of communication between staff and guests, guests in the economic and budget segments focus on factors such as room cleanliness, hotel location, and renovation quality. Therefore, hotel enterprises need to regularly analyze customer feedback to improve their service processes by addressing recurring complaints and requests. Effective feedback management helps meet guests' expectations, thereby increasing customer loyalty and return rates for hotels (Криницына, 2022).

Research on improving hotel service quality in Russia's tourism sector reveals correlations between customer satisfaction and business processes in hotel enterprises. In this context, technical and human factors that determine the quality of hotel services stand out as the most important elements for enhancing customer satisfaction. Especially in international hotel chains, service quality models (such as Novotel, Rocco Forte, Radisson) and methods like Ishikawa's cause-and-effect diagram are used to analyze how factors influencing customer satisfaction can be integrated into hotel business processes. The development of quality standards, employee training, and the provision of surprise services to exceed customer expectations are considered strategic factors that strengthen customer loyalty in the Russian hotel sector (Морозова, Трусевич & Кузнецова, 2014).

Service quality is a broad and variable concept. To evaluate the quality level of hotel services, it is necessary to define indicators and evaluation criteria. The totality of operational tools in hotels

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

forms the material and technical basis, including buildings, technical facilities, equipment, machinery, tools, and vehicles. A hotel cannot exist without fixed assets. The material and technical basis ensures the operation of the business. Personnel quality includes the set of knowledge and skills an employee possesses and their ability to use them in line with the organization's objectives. The main components of workforce quality are the employees' general education level, cultural awareness, professionalism, and competence (special knowledge and skills), experience, skills, and moral reliability. An essential component is workforce potential, which reflects the level of human development, personal qualities, and the ability to work and learn. Highly qualified personnel build a strong image for the enterprise, enhance service quality, and provide a high level of competitiveness (Никольская & Харебова, 2015).

Today, customer service quality has emerged as a strategic area of development for every modern company. High-quality customer service ensures that customers repeatedly choose the products or services offered by a particular business, while poor service quality drives potential customers away and, consequently, affects their social circle (friends, acquaintances, relatives, etc.). Historically, methods and approaches to enhancing customer service quality have continually evolved. Today, we can say that this field is experiencing one of its most dynamic development periods. Customer service quality is critically important as a factor that both attracts potential customers and maintains the loyalty of existing customers, regardless of the company's area of activity (manufacturing, services, etc.) (Алексущин & Деньгина, 2019).

There are four main factors affecting service quality in accommodation enterprises. First, the condition of the material and technical infrastructure, which includes high-quality construction of hotel buildings, modern furniture and equipment, quality bed linens, and kitchen equipment. The second factor is the use of progressive service technologies, such as cleanliness practices, registration and accommodation procedures, food and beverage preparation methods, and service styles. Thirdly, the professionalism and competence of the service staff, including the ability to provide quick, polite, and cultured service to guests, are of great importance. Finally, the development and implementation of quality standards, staff training, and continuous quality improvement efforts in all processes are other key factors that determine service quality (Дусенко, 2010).

Hotel service quality is traditionally measured by the level of customer satisfaction. While customer satisfaction is defined by the alignment between expectations and perceptions, dissatisfaction arises from the gap between expectations and perceptions. In this context, different customer categories can be identified based on customer satisfaction levels. As a result, a customer who experiences an above-expectation experience develops a high level of satisfaction (Павленко, 2014).

Service quality and customer satisfaction in Russian hotel enterprises have improved significantly through the automation of hotel management systems. These centrally managed systems, with access to a centralized database, accelerate many processes, from customer reservations to housekeeping services, enabling instant access to information. This automation increases employee efficiency while allowing faster responses to customer requests, thus increasing customer satisfaction. Moreover, thanks to modern information technologies, hotels have become accessible worldwide through online reservation systems, offering great convenience to customers during their stay. These developments are key factors that enhance the competitiveness and customer loyalty of Russian hotel enterprises (Шмарков & Шмаркова, 2018).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

4. Challenges in the Tourism Sector in Russia

The tourism sector in Russia has, in recent years, faced multifaceted economic challenges triggered by internal and external environmental factors. In particular, shortcomings in areas such as personnel training, management skills, and service quality in the hospitality sector have emerged as significant internal issues directly affecting customer satisfaction. Factors such as a shortage of young and skilled labor, high employee turnover, and a lack of qualified managers in leadership positions are primary factors undermining efficiency in the sector (Зайцева, 2013).

Despite Russia's vast geographical expanse, the concentration of modern hotel and tourism infrastructure in major cities like Moscow and St. Petersburg has made it difficult to develop tourism evenly across the country. This situation limits the development of regional tourism activities and leads to a decline in tourist numbers (Полякова, 2023).

The lack of inclusive services that can meet the accessibility needs of individuals with disabilities is a particularly serious issue outside of Moscow and St. Petersburg. This limitation prevents tourism from offering a broadly accessible experience and restricts the country's overall tourism potential (Ильина & Сосновских, 2021). Additionally, the need for renovation of aging hotel infrastructure, difficulties in securing investment, and insufficient infrastructure investments are other major factors impeding the sector's growth. Seasonal demand fluctuations and the lack of facilities that meet international standards also hinder sustainable growth in Russia's tourism sector (Бураец & Шаламова, 2023).

The COVID-19 pandemic, international sanctions, the withdrawal of foreign companies, restrictions on civil aviation, and rising energy costs have made the need for transformation within the sector even more pronounced. To address these challenges, the Russian government launched a national project entitled "Tourism and Hospitality Industry," providing the sector with tax exemptions, financial incentives, and infrastructure investments. These measures not only aim to strengthen domestic tourism but also have the potential to make the sector more attractive to foreign tourists (Кучумов, & Тестина, 2022).

5. Conclusion

In conclusion, Russia possesses considerable potential for tourism development, bolstered by its vast geographic expanse, rich cultural heritage, and diverse natural resources. However, a range of infrastructure deficiencies, particularly in small cities and regions outside Moscow and St. Petersburg, limits the country's ability to fully capitalize on its tourism assets. Factors such as inadequate accommodation facilities that fail to meet international standards, insufficient accessibility for tourists with disabilities, and a lack of inclusive services further hinder the country's appeal to both domestic and international visitors. Additionally, the lack of comprehensive investment programs and insufficient global marketing efforts restrict Russia's capacity to attract a larger share of the global tourism market.

The impact of recent political and economic developments, particularly the 2022 conflict with Ukraine and subsequent international sanctions, has compounded the challenges facing the Russian tourism sector. These circumstances have led to significant declines in outbound travel and prompted a shift toward domestic tourism. The Russian government has taken measures to encourage this trend through initiatives like the "Tourism and Hospitality Industry" national project, which aims to enhance infrastructure, offer financial incentives, and provide tax exemptions for tourism enterprises. While these efforts have supported the growth of domestic

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

tourism, attracting international visitors remains challenging in the current geopolitical climate, which restricts Russia's competitive position in the global tourism industry.

Overall, despite the challenges, Russia's tourism sector has significant growth potential if strategic issues are addressed. Improved infrastructure, targeted investments, and stronger government support could help Russia build a competitive tourism industry that can contribute substantially to the national economy. By leveraging its unique cultural and natural assets, Russia has the opportunity to create a sustainable tourism model that fosters regional economic development, enhances service quality, and strengthens its attractiveness as a global tourism destination.

6. Kaynakça

- Абдуганиева, Э. А., Халмухаммедова, С. М., & Дадабаева, Р. К. (2015). Влияние изменения образа жизни и характера питания на качество жизни пациентов с ХОБЛ. В сборнике: Особенности формирования здорового образа жизни: факторы и условия.
- Аверин, А. Н., Понделков, А. В., & Степанов, К. В. (2024). Развитие туризма в Российской Федерации. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки, (7), 13-18.
- Алексушин, Г. В., & Деньгина, С. В. (2019). Повышение качества обслуживания потребителей. Modern science, (5-4), 56-59.
- Архипов, А., & Муzychuk, В. (2011). Культурный туризм в стратегии развития отечественного туризма. Вестник Института экономики Российской академии наук, (4), 209-223.
- Балагуров, А. М. (2024). Перспективы Развития Туристической Отрасли В России: Выявление Проблем И Предложения По Их Устранению. <https://phsreda.com/e-articles/10596/Action10596-111534.pdf>, 15.10.2024.
- Богданова, В. Г., & Паршинцева, Л. С. (2020). Роль туризма в социально-экономическом развитии субъектов Российской Федерации. Трансформация Национальной Социально-Экономической Системы России (pp. 23-27).
- Бондарев, Д. А., & Родина, О. Ю. (2016). Гостиничное дело в сфере туризма, Исследование Инновационного Потенциала Общества И Формирование Направлений Его Стратегического Развития (pp. 36-39).
- Бугаец, Т. Г., & Шаламова, В. Ю. (2022). Современные Проблемы Развития Гостиничного Хозяйства В России. Приоритетные направления и проблемы развития внутреннего и международного туризма (pp. 388-391).
- Винокуров, М. А. (2004). Развитие туризма в России. Известия Байкальского государственного университета, (2), 18-26.
- Деньга, В. И., & Карлова, А. И. (2022). Внутренний туризм России: основные виды и особенности. Геополитика и экогеодинамика регионов, 8(1), 108-114.
- Дусенко, С. В. (2010). Качество услуг в сфере гостеприимства. Сервис в России и за рубежом, (4), 15-26.
- Ефименко, Н. В., & Глухов, А. Н. (2012). Лечебно-оздоровительный туризм в России и за рубежом с позиций курортной науки. Курортная медицина, (3), 51-56.
- Ильина, Е. Л., & Сосновских, П. Е. (2021). Развитие инклюзивных услуг в гостиничной индустрии в Российской Федерации. Туристический потенциал России.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Качурина, М. М., Губанова, Н. Ю., & Димитров, И. Л. (2015). Развитие внутреннего туризма в России: импортозамещение. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки, 1(11-2), 35-37.
- Криницына, А. О. (2022). Сравнительный анализ потребительской удовлетворенности гостей услугами отелей сегмента (люкс, эконом, бюджет) на основе оценки отзывов. Российские регионы: взгляд в будущее, 9(1), 84-91.
- Криницына, А. О., Никольская, Е. Ю., & Харебова, К. А. (2015). Качество обслуживания: современные подходы к оценке и совершенствованию. Научные труды SWORLD, 12(1 (38)), 47.
- Кучумов, А. В., & Тестина, Я. С. (2022). Новые вызовы индустрии туризма в России в 2022 году. Экономический вектор, (3(30)), 70-74.
- Лиханова, В. В. (2016). Лечебно-оздоровительный туризм. Состояние здоровья: медицинские, социальные и психолого-педагогические аспекты, 1150-1156.
- Морозова, Л. С., Трусевич, И. В., & Кузнецова, Е. В. (2014). Исследование взаимосвязи показателей качества обслуживания и бизнес-процессов гостиницы. Сервис в России и за рубежом, (3(50)), 80-95.
- Никольская, Е. Ю., & Харебова, К. А. (2015). Качество обслуживания: современные подходы к оценке и совершенствованию. Научные труды SWORLD, 12(1 (38)), 47.
- Оборин, М. С. (2022). Состояние и перспективы развития лечебного и спортивнооздоровительного туризма в России. Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса, 8(2), 57-65.
- Павленко, И. Г. (2014). Влияние качества гостиничного сервиса на уровень удовлетворенности клиентов. Вестник ОрелГИЭТ, (1), 147-151.
- Печерица, Е. В., & Шарафанова, Е. Е. (2014). Культурный туризм в Санкт-Петербурге: возможности и проблемы развития. Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии, (2(20)), 66-72.
- Полякова, А. В. (2015). Проблемы развития событийного туризма в России. Проблемы современной науки и образования, (9(39)), 120-121.
- Резванова, А. Ю. (2022). Текущее Состояние Сферы Туризма В России. Молодежь. Наука. Будущее (pp. 99-104).
- Форсов, Р. В. (2019). Развитие пляжного туризма в Краснотуранском районе Красноярского края (Doctoral dissertation, Сибирский федеральный университет).
- Фирсов, С. А. (2022). Туризм и гостеприимство в России: тренды и перспективы развития. ФГБОУ ВО «Российский государственный университет туризма и сервиса» (Москва, РФ), стр. 363. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45691509>
- Шибаета, Н. А., & Чекомасова, Е. П. (2017). Проблемы развития лечебно-оздоровительного туризма в регионах России. In Стратегия развития индустрии гостеприимства и туризма (pp. 339-345).
- Шмарков, М. С., & Шмаркова, Е. А. (2018). Автоматизация гостиничных предприятий как механизм повышения конкурентоспособности. In Обеспечение устойчивого развития регионов в пространственной структуре экономики России (pp. 44-46).
- Цёхла, С. Ю., & Плугарь, Е. В. (2021). Развитие международного туризма: тенденции и социально-экономические процессы. Геополитика и экогеодинамика регионов, 7(1), 38-47.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Зайцева, Н. А. (2013). Проблемы и перспективы развития гостиничного бизнеса в России.
Туризм и Гостиничное Хозяйство, (4), 48-53.

Azerbaycan'da İşsizlik ve Sosyal Sigorta Sistemlerinin Analizi: Yapısal Özellikler, Etkinlik ve Reform Önerileri

Analysis of Unemployment and Social Insurance Systems in Azerbaijan: Structural Features, Effectiveness and Reform Recommendations

Vüsala ƏSƏDOVA¹

Özet

Bu makale, işsizlik ve sosyal sigortanın Azerbaycan'daki uygulamalarıyla birlikte bu konuları kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Araştırmanın temel amacı, Azerbaycan'daki işsizlik ve sosyal sigorta sistemlerinin yapısal özelliklerini, işleyişini ve etkinliğini incelemek ve analiz etmektir. Araştırma metodolojisi, Azerbaycan'ın sosyal güvenlik politikalarının incelenmesi ve literatür taramasından oluşmaktadır. Ana sonuçlar, işsizlik sigortası ve sosyal sigortanın önemini vurgulamak, Azerbaycan'daki mevcut durumu belirlemek ve politika önerilerini sunmaktır. Veri eksikliği ve metodolojik engeller sınırlamaları oluşturdu. Bu makalenin özelliği, Azerbaycan'ın sosyal güvenlik sistemine odaklanmasıdır ve politika yapıcılarının bu konuda aldıkları kararlara yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sigorta, İşsizlik Sigortası, Azerbaycan, Sosyal Güvenlik Politikaları, Etkinlik Analizi, Sigorta Sistemi

Abstract

This article deals with these issues comprehensively along with the practices of unemployment and social insurance in Azerbaijan. The main objective of the research is to study and analyze the structural features, functioning and effectiveness of unemployment and social insurance systems in Azerbaijan. The research methodology consists of an analysis of Azerbaijan's social security policies and a literature review. The main conclusions are to emphasize the importance of unemployment insurance and social insurance, to identify the current situation in Azerbaijan and to provide policy recommendations. Lack of data and methodological barriers constituted limitations. The peculiarity of this article is that it focuses on the social security system of Azerbaijan and is intended to help policy makers in their decisions on this issue.

Keywords: Social Insurance, Unemployment Insurance, Azerbaijan, Social Security Policies, Efficiency Analysis, Insurance System

1. Giriş

Sosyal güvenlik sistemi, modern toplumların temel yapı taşlarından biridir ve bireylerin yaşam boyu karşılaşılabilecekleri sağlık sorunları, işsizlik, kazalar gibi sosyal risklere karşı koruma sağlamayı amaçlar. Sosyal sigorta ve işsizlik sigortası gibi ana kollar aracılığıyla çalışanların ve ailelerinin sosyal risklere karşı güvence altına alınmasını sağlayan bu sistem, sosyal adaletin,

¹ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, yusala-asadova@unec.edu.az

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

refahın ve toplumsal huzurun korunmasında önemli bir rol oynar. Sosyal sigorta, hastalık, analık, iş kazaları ve meslek hastalıkları gibi durumlarda sigortalıya sağlık hizmeti ve maddi destek sunarak sosyal güvenliği temin ederken; işsizlik sigortası ise işsiz kalan bireylere ekonomik güvence sağlar ve geçici gelir kaybını telafi eder. (Şenocak, 2009).

Sosyal sigorta, çalışanların maruz kalabileceği hastalık, analık, iş kazaları ve meslek hastalıkları gibi risklerin olası etkilerini hafifletmek amacıyla devlet tarafından kurulan ve özerk olarak yönetilen bir kurum tarafından yürütülen bir sigorta yöntemidir. Bu sigorta kolu, işçi ve işverenlerin katılımıyla finanse edilir ve katılımın zorunlu olması temel bir özelliğidir. Sosyal sigorta, primlerin toplanması ve sosyal risklere göre tekrar dağıtılması esasına dayanır. Bu sayede, sigortalılar belirli bir prim karşılığında sosyal risklere karşı korunmuş olurlar. (Alper, 2010)

Sosyal sigorta ve işsizlik sigortası, sosyal güvenlik sisteminin temel taşlarıdır ve bireylerin sosyal risklere karşı korunmasını sağlar. Bu sigorta kolları, toplumun refahını artırmak, sosyal adaleti sağlamak ve sosyal huzuru temin etmek amacıyla önemli bir rol oynar. Ayrıca, sosyal sigorta ve işsizlik sigortası, ekonomik istikrarın korunması ve sosyal dengenin sağlanması açısından da büyük öneme sahiptir. (Arı, 2018)

Bu araştırmada, sosyal sigorta ve işsizlik sigortasının toplumsal önemi, işleyişi, sağladığı faydalar ve gelecekteki rolü detaylı bir şekilde incelenecektir. Sosyal güvenlik sisteminin temel taşlarından olan bu sigorta kollarının önemi vurgulanacak ve sosyal güvenlik sisteminin bireylerin yaşamlarında oynadığı kritik rol üzerinde durulacaktır.

2. Sosyal Sigorta Nedir?

Günümüz sosyal güvenlik sistemlerinin temelini oluşturan sosyal sigorta, sanayi devriminin bir sonucu olarak işçilerin çalışma hayatlarında karşılaştıkları tehlikelere karşı koruma sağlamak için zorunlu hale geldi. Sosyal güvenlik alanındaki ilk adımı atan Bismarck, çalışanların içinde bulunduğu olumsuz koşulları göz önüne alarak, geleneksel koruma yöntemlerinin ve aile içi yardımın yetersiz kalmasından yola çıkarak işçi gelirlerini korumak için zorunlu sosyal sigortaya dayalı bir sistem kurmuştur. Böylece İmparatorluk Başbakanı Otto Von Bismarck, 1880'lerde Almanya'da ilk kapsamlı sosyal güvenlik sistemini kurdu. Bu sistem, Avrupa ve ABD'de bir öncü model olarak kısa sürede diğer ülkelerde gelişmelere yol açtı (Sigerist, 1999). Bu konudaki ilk adımı olarak, Bismarck işçiler için zorunlu sosyal sigorta kurma kararı aldı. Bunun nedeni, işçilerin hastalık, iş kazası, yaşlılık, malullük ve ekonomik zorluklarla karşılaşacakları zor durumlardır (Bostancı, 2004).

Sosyal güvenlik ve sosyal sigorta kavramları sıklıkla karıştırılır. Sosyal sigortalar, kapsadığı risk ve kapsadığı nüfus bakımından daha özeldir, bu nedenle kısmi bir nitelik taşır. Sosyal güvenlik sistemi, belirli riskleri kapsayan ve toplumun belirli sınıflarına sosyal güvence sağlayan sosyal sigortalardan daha geniş bir yapıya sahiptir (Koç, 2004).

a) Sosyal Sigortanın Temel İlkeleri

Sosyal sigortanın temel ilkeleri, sosyal güvenliğin sadece bir hizmet olmanın ötesinde hak ve insan onurunun korunması gereken bir alan olarak görülmesini sağlar. Bu ilkeler, sosyal sigortanın toplumsal refahı, sosyal adaleti ve insanların güvende hissetmelerini sağlamada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu ilkelerin uygulanması, sosyal sigortanın işlevselliğini artırır ve ülkenin genel refahını artırır (Şenocak, 2009). Sosyal sigortanın temel ilkeleri şunlardır:

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

1. Zorunluluk ilkesi: Sosyal sigortaya dahil olma genellikle zorunludur ve bireylerin iradesine bağlı değildir. Bununla birlikte, topluluk sigortası ve isteğe bağlı sigorta gibi özel durumlar vardır.
2. Sosyal güvenliğin devlet tarafından sağlanan bir temel hak olmadığı, ekonomik ve politik değişikliklerin gerektirdiği ve devlet tarafından sağlanan bir bağış olmadığı ilkesi.
3. Sosyal sigortaların sosyal güvenliği gerçekleştirmenin yanı sıra ciddi bir fon birikimi sağlayarak kalkınma için ek bir kaynak oluşturmaları ve zorunlu tasarruf fonksiyonunu yerine getirmeleri fikri.
4. Sosyal adalet ve sosyal güvenliğin sağlanması ve insan onuruna layık bir yaşam düzeyi sağlamak için sosyal sigortaların hizmet etmesi gerektiği fikri.
5. Sosyal denkleştirme ilkesi: Bu ilke, belirli bir sigorta topluluğu içinde rekabeti teşvik eder.

3. Azerbaycan'da Sigorta Sektörünün Güncel Durumu ve Tarihi Gelişimi

Azerbaycan'da sigorta sektörü 1991'den itibaren bağımsız bir şekilde gelişmeye başladı. Üç ana dönemle şekillenen sigortacılık tarihinin ilk aşaması 1920 öncesine dayanır; o dönemde petrol sanayisinin büyümesiyle birlikte Bakü'de birçok sigorta şirketi kuruldu. İkinci aşama, 1920-1990 arasında Sovyet dönemiyle devlet sigorta sistemi altında gerçekleşti. Bu dönemde sigorta, sosyal güvenliğin bir tamamlayıcısı olarak işlev gördü. Üçüncü aşama ise 1990 sonrası bağımsız gelişim dönemidir; 1991'de kurulan Devlet Sigorta Denetimi, sigorta piyasasının düzenlenmesi ve korunmasını üstlendi. O zamandan beri Azerbaycan'da sigorta sistemi, ekonominin birçok alanında güvence sağlayan bir yapıya dönüşmüştür.

Azerbaycan'da sosyal sigorta sistemi, bireylerin çeşitli risklere karşı korunmasını sağlamak amacıyla geniş bir kapsamda hizmet sunmaktadır. Sosyal sigortanın kapsadığı durumlar şunlardır:

1. **Emeklilik yaşına ulaşma:** Çalışma hayatını tamamlayarak emeklilik hakkı kazanan bireylere sağlanan emeklilik maaşı.
2. **Engellilik durumu:** Sağlık sorunları nedeniyle çalışamaz hale gelen bireyler için engellilik yardımı.
3. **Aile reisini kaybetme:** Aile reisinin kaybı durumunda geride kalanlara sağlanan maddi destek.
4. **Hamilelik ve Doğum:** Hamilelik ve doğum sürecinde kadınlara verilen yardımlar.
5. **Çocuk bakımı:** Yeni doğan ve küçük çocuklar için sağlanan maddi destek.
6. **Ölüm yardımı:** Vefat eden kişinin yakınlarına yapılan yardım.
7. **Sanatoryum tedavisi:** İhtiyaç duyulan rehabilitasyon ve sanatoryum tedavi masraflarının karşılanması.
8. **Geçici engellilik:** Kanunla belirlenen süre içinde geçici olarak iş göremez hale gelen bireylere sağlanan destek.

Geçici engellilik yardımları ve doğum yardımı alma hakkı en az 6 aylık sosyal sigorta deneyimi olan kişiler için geçerlidir. Her iki durumda da, yardımların azami aylık tutarı, "Emekli Aylıkları Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'nun 6-1. Maddesi uyarınca asgari emekli aylığı tutarının 25 katını geçemez. (DOST, 2024)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

a) Sigortacıların Hakları:

Yasal düzenlemeler, çoğu ülkede benzer temellere dayanarak sigortacıların haklarını düzenler. Bu haklar, sigorta şirketleriyle olan sözleşmelerin şeffaf ve adil bir şekilde yürütülmesini garanti etmek için tasarlanmıştır (Karababa, 2023).

- 1) **Adil işlem hakkı:** Sigortacılar, poliçe sahiplerine adil ve dürüst davranmakla yükümlüdürler. Bu hak, yasa şartlarını açıkça açıklamak ve müşterilere gerekli bilgileri vermek anlamına gelir.
- 2) **Tazminat hakkı:** Poliçe kapsamındaki risklerin gerçekleşmesi durumunda, sigortacılar müşterilere hızlı ve makul bir şekilde tazminat ödemekle sorumludurlar. Poliçede belirtilen koşullara göre tazminat sağlanması beklenir.
- 3) **Gizlilik hakkı:** Sigortacılar müşterilerin kişisel ve mali bilgilerini korumakla yükümlüdür. Bu, müşterilerin gizliliğini korumak ve hassas veriler kötüye kullanılmasını önlemek için yapılır.
- 4) **İtiraz hakkı:** Müşteriler sigorta şirketlerinin kararlarına itiraz etme hakkına sahip olmalıdır.

Tablo 1

Azərbaycanda sigortacıların hak və yükümlülüklərinin karşılaştırması

Nº	Azərbaycanda sigortacıların hakları	Azərbaycanda sigortacıların yükümlülükleri
1.	Her türlü sosyal sigortaya katılmak;	Sosyal sigorta primlerini belirlenen süre içinde sigortacıya ödemek;
2.	Gönüllü (ek) sosyal sigortayı yürütmek için bağımsız olarak bir sigortacı kuruluş seçmek;	Sosyal sigorta primlerinin kayıtlarını tutmak ve her üç aylık dönemin bitiminden sonra en geç takip eden ayın 20'sine kadar ilgili icra makamı tarafından belirlenen organa (kuruma) raporlamak;
3.	Sosyal sigorta kurallarına ve gönüllü (ek) sosyal sigorta sözleşmelerine uyulmasını talep etmek.	Raporlama döneminde faaliyette bulunulmaması durumunda, raporun son teslim tarihinden geç olmamak üzere Azərbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu'na uygun olarak ilgili yürütme makamı tarafından belirlenen organa (kuruluşa) faaliyette bulunulmadığına dair bir sertifika sağlamak;

Kaynak: <https://dost.gov.az/services/sosial-sigorta/?kt=31>

b) Sigortacıların Yükümlülükleri

Sigortacılar, tazminat ödemek, poliçe koşullarına uymak, müşterilere doğru bilgi vermek, gizliliği korumak ve hızlı ve makul işlemler sağlamak gibi sorumlulukları vardır. Bu yükümlülükler, sigorta şirketlerinin müşterilerine karşı sorumluluklarını ve sektördeki güveni artırır (DSMF, 2024).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

c) Sigortalının Hakları

Sigortalılar, sigorta sözleşmesi kapsamında belirlenen haklara sahiptirler. Bu haklar arasında, poliçe şartlarına uygun olarak tazminat alma hakkı, sigorta şirketinden adil ve dürüst hizmet alma hakkı, bilgilendirilme hakkı ve kişisel bilgilerinin gizliliğinin korunması hakkı bulunmaktadır. Sigortalılar, sözleşme şartlarına uygun olarak haklarını talep etme hakkına sahiptirler (DSMF, 2024).

d) Sigortalı Kişinin Yükümlülükleri

Sigortalılar, sigorta sözleşmesine ve poliçe şartlarına uygun olarak belirlenen yükümlülüklerle sahiptirler. Bu yükümlülükler arasında, prim ödemelerini düzenli olarak yapma, sigorta şirketine doğru ve eksiksiz bilgi sağlama, poliçe şartlarına uygun davranma ve gerektiğinde sigorta şirketiyle işbirliği yapma bulunmaktadır. Sigortalılar, sigorta sözleşmesine uygun hareket ederek hem kendi haklarını korurlar hem de sigorta sürecinin sağlıklı işlemesine katkıda bulunurlar (Uğur, 2011).

Tablo 2

Azerbaycanda sigortalıların hak ve yükümlülüklerinin karşılaştırması

No	Azerbaycanda sigortalıların hakları	Azerbaycanda sigortalıların yükümlülükleri
1.	Kişisel sigorta bilgilerini almak ve uyumsuzluk durumunda ilgili kuruma başvurmak.	Sosyal sigorta primlerinin zamanında ödenmesi;
2.	Sigortacıdan bilgi almak ve bilgi değişikliği durumunda başvurmak.	Sosyal sigorta olayının meydana geldiğini teyit eden belgeleri sigortacıya veya sigortalıya sunmak;
3.	Zorunlu ve gönüllü sigorta için sigortacıya talepte bulunmak.	Devlet sosyal sigorta sisteminde bireysel kayıt işlemlerini yürüten ilgili icra makamına kayıt yaptırmak;
4.	Ödemelerin zamanında yapılmasını talep etmek ve sigorta hakkında bilgi almak.	Sosyal sigorta sisteminde bireysel kaydı gerçekleştiren ilgili icra makamının talebi üzerine, mevzuat uyarınca kişisel hesabına girilmesi gereken bilgileri sunmak;

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kaynak: <https://dost.gov.az/services/sosial-sigorta/?kt=31>

E) Zorunlu Devlet Sosyal Sigorta Prim Oranları:

Petrol ve gaz alanında faaliyet göstermeyen ve devlet dışı sektörde faaliyet gösteren sigortalıların aylık gelirinden:

- toplamda %25 (6 manat + 200 manat üzeri sigortalı kısmın yüzde 10'u, 44 manat + 200 manat üzeri sigortalı kısmın yüzde 15'i)

Girişimcilik faaliyeti hakkında:

- İnşaat ve ticaret alanlarında asgari aylık maaşın yüzde 25'i, diğer alanlarda yüzde 15'i:
 - Bakü şehrinde yüzde 100;
 - Sumgayıt ve Gence şehirlerinde yüzde 90;
 - yüzde 80'i diğer şehirlerde;
 - İdari bölge birimlerinde ve ilçe idari bölge birimlerinin idari merkezi olan yerleşimlerde yüzde 60;
 - kırsal kesimde yüzde 50 oranında.

Medeni hukuk niteliğindeki sözleşmelerle çalışanlar için ödeme kaynağından stopaj (bireysel girişimciler hariç):

- gelirlerinin yüzde 25'i kadar

Özel noterler için:

- Asgari aylık maaşın on katının yüzde 25'i tutarında

Telif hakkı ücreti ödeyen tüzel kişiler ve bireyler için ödeme kaynağından yapılan stopaj:

- hesaplanan telif bedelinin yüzde 15'i oranında;

Baro üyeleri, bağımsız denetçiler, bağımsız muhasebeciler:

- gelirlerinin yüzde 10'u kadar (giderler hariç).

Elindeki tarım arazisini kullanan kişiler (başka alanlarda çalışan ve zorunlu devlet sosyal sigorta ücretini ödeyenler hariç) ve çalışabilecek durumda olan aile köylü çiftlikleri (vücut fonksiyonlarında yüzde 61-100 oranında bozulma nedeniyle engelli olanlar hariç) ve 18 yaşın altındaki engelli kişiler) 15 yaşından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti "Çalışma Emeklilikleri Hakkında" Kanununun 7. maddesinde tanımlanan yaş sınırına kadar, her aile üyesi için zorunlu devlet sosyal sigorta ücreti Arsanın yüz ölçümüne göre asgari aylık ücret oranlarına göre hesaplanır (DOST, 2024)

- 5 hektara kadar olması durumunda - **yüzde 2 oranında;**
- 5 ila 10 hektar olması durumunda - **yüzde 6 miktarında;**
- 10 hektarın üzerinde ise **yüzde 10 oranında;**

4. İşsizlik Sigortası

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

İşsizlik sigortası, çalışanların işlerini kaybetmesi durumunda maddi yardım sağlayan bir sosyal güvenlik aracı olarak hizmet eder. Bu sistemin amacı, işsiz kalan kişilere belirli bir süre boyunca gelir sağlamaktır. Genellikle devlet işsizlik sigortası sağlar ve işsizlik durumunda maaş veya yardım ödemeleri sağlar. İşsizlik sigortasının temel amacı, işsiz kalan kişilerin geçici gelir kaybı yaşamalarını ve ekonomik zorluklarla karşılaşmalarını önlemektir. Bu sistem, işsizlik riskini paylaşılarak ekonomik istikrarı ve sosyal adaleti sağlamayı amaçlar.

Belirli koşullara bağlı olarak çalışanlar genellikle işsizlik sigortası alabilirler. İşsizlik sigortasından yararlanmak için, işsizlik durumunda resmi başvuruları yapmak ve belirli bir süre boyunca sigortalı olarak çalışmış olmak gerekir. İş piyasasında esneklik ve güvenlik dengesini sağlamak için bu sistem çok önemlidir. İşsizlik sigortasının amacı, hem ekonominin hem de bireylerin istikrarını koruyarak sosyal refahı artırmaktır (Karababa, 2023).

Farklı ülkelerde işsizlik sigortası uygulamaları ve koşulları değişebilir. Her ülkenin yasal düzenlemeleri ve ekonomik koşulları, işsizlik sigortası sistemini belirler. Bu nedenle, işsizlik sigortası hakkında ayrıntılı bilgi almak için ilgili ülkenin yasalarına bakmak önemlidir.

4.1. İşsizlik sigortasının amaçları: İşsizlik sigortasının temel amacı işsiz kalan bireylere maddi destek sağlamakla birlikte, işsizlik sürecinde iş arama motivasyonunu artırmak, işsizlik riskini paylaşılarak ekonomik istikrarı sağlamak ve sosyal güvenliği güçlendirmek gibi amaçları da bulunmaktadır.

4.2. İşsizlik sigortası kapsamı: İşsizlik sigortası genellikle belirli koşullara bağlı olarak çalışan bireyleri kapsar. Bu koşullar ülkeye göre değişiklik gösterebilir ancak genellikle belirli bir süre boyunca sigortalı olarak çalışmış olma şartı aranır.

4.3. İşsizlik ödenekleri: İşsizlik sigortası kapsamında işsiz kalan bireylere ödenen maaş veya yardımlar işsizlik ödenekleri olarak adlandırılır. Bu ödenekler genellikle belirli bir süre boyunca ve belirli bir miktarla sınırlı olabilir.

4.4. Başvuru ve hak ediş koşulları: İşsizlik sigortasından faydalanabilmek için genellikle işsizlik durumunu belgelemek ve resmi başvuruları yapmak gerekmektedir. Ayrıca belirli hak ediş koşullarını sağlamak da önemlidir.

4.5. İşsizlik sigortası fonu: İşsizlik sigortası genellikle bir fon üzerinden finanse edilir. Bu fon genellikle işveren ve çalışanların prim ödemeleriyle oluşturulur ve işsizlik durumunda bu fon kullanılarak ödemeler yapılır.

4.6. İşsizlik sigortası yasal düzenlemeleri: Her ülkenin işsizlik sigortası sistemi kendi yasal düzenlemelerine sahiptir. Bu düzenlemeler, işsizlik sigortasının kapsamını, ödenek miktarlarını, başvuru süreçlerini ve diğer detayları belirler. (Yazgan, 2011)

5. Azerbaycanda İşsizlik Sigortası

İşsizlik sigortası, mevzuatın öngördüğü hallerde sigortalının kaybettiği ücretlerin karşılanmasını amaçlayan bir sigorta türüdür.

İşsizlik sigortasının amacı, işsiz kalan vatandaşların, işletme ve kuruluşların tasfiyesi veya çalışan veya personel sayısının azaltılması sonucu kaybedilen ücretlerini telafi etmektir.

a) İşsizlik sigortası katılımcıları-İşsizlik sigortasının katılımcıları; sigortacı, sigortalı ve sigorta kapsamına alınmış bireylerdir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Sigortacı: İşsizlik sigortasını yöneten kurum, Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığıdır (sigorta primlerinin hesaplanması ve ödenmesi kontrolü hariç).

Sigortalılar: Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarına göre çalışanlarını işsizlik sigortası kapsamına alan işverenlerdir. Bu işverenler:

- ✓ Tüzel kişiler ve yabancı tüzel kişilerin şube veya temsilcilikleri,
- ✓ Devlet kurumları,
- ✓ Fiziksel kişiler,
- ✓ Seçilmiş organların başkanlarıdır.

Sigortalı Kişiler: İşveren ile iş sözleşmesi yapan ve kanunlara göre işsizlik sigortası kapsamına alınan çalışanlardır.

İşsizlik sigortası priminde:

Sigortacı tarafından ödenen sigorta priminden - hesaplanan işçilik ödeme fonunun yüzde 0,5'i;

Sigortalının ödediği sigorta priminden - çalışanın maaşının yüzde 0,5'i oranında işsizlik sigortası primi alınmaktadır (DSMF, 2024).

b) Örnekler üzerinden uygulama: Örnek 1.

Ana işyerinde maaşlı bir çalışanın aylık maaşı 600 manattı. Bu durumda işsizlik sigortası primi, çalışanın (sigortalının) aylık maaşından ve işverenin (sigortacının) fonundan aşağıdaki şekilde hesaplanacak ve ödenecektir:

Toplamda hesaplanacak işsizlik sigortası primi - **6 manat (3+3):**

1. Çalışanın gelirinden - **3 manat (600*0,5%).**
2. Masrafları işverene aittir - **3 manat (600*0,5%)**

Örnek 2.

İşletmeyle iş sözleşmesi imzalayan bir çalışanın aylık maaşı 1.200 AZN'dir. Ayrıca bu ayda çalışanın aylık ikramiyesi 300 AZN oldu. Aynı zamanda işletme, çalışanına aylık 100 AZN maliyetle öğle yemeği sağlıyor.

Bu durumda işsizlik sigortası primi şu şekilde hesaplanacaktır:

1. Çalışanın maaşından - **1.500 * %0,5 = 7,5 manat;**
2. İşletme tarafından hesaplanan emek ödeme fonundan - **1.600 * %0,5 = 8 manat.**

c) İşsizlik sigortası fonundan gelirlerin 2023 ve 2024 yılları için karşılaştırması:

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 95. maddesinin 1. kısmının 5. fıkrasına dayanarak bütçenin genel göstergeleri:

Madde 1: İşsizlik sigortası fonunun 2024 yılı bütçe gelirleri 238.000.000,0 manat, giderleri 238.000.000,0 manat, 2023 bütçesi gelirleri 217.668.344,50 manat, giderleri ise 217.668.344,50 manat olarak onaylanmıştır.

Madde 2. İşsizlik sigortası fonundan elde edilen gelirleri

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Gelir kaynakları	2024 yılı tutar (manat)	2023 yılı tutar (manat)
İşsizlik sigortasına ilişkin sigorta primleri toplamı	179 976 800,0	159 576 150,0
bütçeden finanse edilen kuruluşlardan	22 688 400,0	22 434 025,0
bütçeden finanse edilen kuruluşlarda çalışanlardan	22 688 400,0	22 434 025,0
bütçe dışı sektörden	134 600 000,0	114 708 100,0
Diğer gelirler	70 000,0	60 000,0
İşsizlik sigortası fonunun bir önceki yılının sonuna kadar kullanılmayan fonları	57 953 200,0 (2023 cü yıl)	58 032 194,50 (2022 ci yıl)

Kaynak: <https://e-qanun.az/framework/53100>

Tablodaki veriler, Azərbaycan işsizlik sigortası fonunun yıllara görə gelir kaynaklarını və bu kaynaklardakı dəyişimləri ortaya koymaktadır. 2024 yılı için işsizlik sigortasına ilişkin toplam sigorta primleri, 2023 yılına kıyasla belirgin bir artış göstererek 179.976.800 manata ulaşmıştır. Özellikle bütçe dışı sektörden elde edilen primlerin 134.600.000 manata yükselmesi, sigorta fonunun ana gelir kaynağını oluşturan özel sektör katkısının önemini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, bütçeden finanse edilen kuruluşlardan ve çalışanlardan elde edilen prim miktarlarının da önceki yıl ile benzer seviyede seyrettiği gözlemlenmiştir. Diğer gelirlerde ise 10.000 manatlık küçük bir artış olmuştur. İşsizlik sigortası fonunun bir önceki yıldan devreden kullanılmayan miktarı 57.953.200 manat olarak kaydedilmiş olup, fonun geçmiş yıllardan devraldığı meblağlarla mali sürdürülebilirliğini koruduğu görülmektedir. Bu gelir kalemleri, işsizlik sigortası fonunun istikrarını sağlamak ve işsiz kalan vatandaşlara güvence sunmak adına finansal yapısının güçlendiğini göstermektedir.

6. Sosyal Güvenlik Ve İşsizlik Sigortası Önerileri

6.1. Tarım ve Mevsimlik İşçiler İçin Sigorta Programları

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Azerbaycan'ın tarım sektörünün ve mevsimlik işçilerin özünü gösterdiği istihdam yapısının özellikleri göz önünde bulundurularak, tarım ve mevsimlik işçiler için özel bir sigorta programının oluşturulması faydalı olabilir. Bu program, verimliliğin hava koşulları gibi faktörlerden etkilendiği yıllarda ve sezon dışı dönemlerde işçilere gelir desteği sağlayarak kırsal bölgelerdeki ekonomik faaliyetin devam etmesine, gelirlerin istikrar kazanmasına ve yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlar. İşsizlik sigortasının mevsimsel özelliklere göre düzenlenmesi, Azerbaycan'ın sigorta sistemini daha kapsayıcı ve dirençli bir yapıya kavuşturabilir.

6.2. Faydaların izlenmesi ve Transferi için Dijital Platform

Sosyal güvenlik katkıları, işsizlik sigortası ve emeklilik haklarının izlenebilmesi için merkezi bir dijital platform, şeffaflığı ve verimliliği artıracaktır. Bu sistem, çalışanların prim ve haklarını gerçek zamanlı olarak takip etmelerine imkân tanır ve iş ya da ikamet yeri değişikliklerinde hakların aktarılmasını kolaylaştırır. Azerbaycan bu tür bir platformla hataları azaltabilir, idari verimliliği artırabilir ve sosyal güvenlik ile sigorta sistemlerine olan kamu güvenini güçlendirebilir. Dijital bir platform aynı zamanda genç ve teknolojiye yakın bireyler başta olmak üzere daha geniş bir kitle için erişilebilir bir sistem sunar.

6.3. Bireysel İşsizlik Sigortası Tasarruf Hesapları

Çalışanların maaşlarının belirli bir kısmını işsiz kaldıkları dönemlerde kullanabilecekleri bireysel tasarruf hesaplarına yatırmaları, işsizlik dönemlerinde kişisel bir güvenlik ağı sağlar. Singapur gibi ülkelerde uygulanan bu model, kamu bütçesi üzerindeki yükü hafifletebilir ve Azerbaycanlı çalışanlara kaynakları üzerinde daha fazla kontrol imkânı tanır. Bu hesaplar işveren katkılarıyla da desteklenebilir; böylelikle hem tasarruf kültürü hem de iş güvenliği teşvik edilir. Bu model, bireysel sorumluluğu artırmakla kalmaz, işsizlik dönemlerinde finansal güvence sağlayarak çalışanlara mali bir tampon oluşturur.

6.4. İşsizlik Sigortası ile Bağlantılı Becerilerin Geliştirilmesi ve Yeniden Eğitim Programları

İşsizlik sigortası ile paralel olarak yürütülen yeniden eğitim programları, işsiz bireylerin Azerbaycan iş gücü piyasasında talep gören becerileri kazanmalarına yardımcı olabilir. İşsizlik ödeneği ile eğitim programlarının birleştirilmesi, Azerbaycan'da uzun süreli işsizlik bağımlılığını azaltarak iş gücünün uyum kabiliyetini artırır. Bu tür bir sistem, iş gücünün yeni sektörlerle geçişini kolaylaştırarak Azerbaycan'ın ekonomik çeşitlenme stratejisine katkıda bulunur ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekler.

6.5. Hassas Gruplar için Asgari Emeklilik Güvencesi

Geliri düşük ve kayıtdışı işlerde çalışmış yaşlı bireyler için asgari emeklilik güvencesi sağlanması, bu kesimde yoksulluğun azalmasına katkı sağlar. Bu tür bir güvence, yaşlı bireylerin aşırı yoksulluğa düşmesini önleyerek aileler üzerindeki sosyal yükü hafifletebilir. Yaşlı nüfusa asgari bir gelir sağlanması, Azerbaycan'da sosyal istikrarı teşvik eder ve yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırır. Ayrıca bu tür bir politika, küresel sosyal güvenlik standartlarına da uyum sağlar.

6.6. Ekonomik Durgunluk Dönemlerinde Kısmi Çalışmaya Ücret Desteği

Ekonomik durgunluk dönemlerinde toplu işten çıkarmaları önlemek amacıyla Azerbaycan, işçilerin yarı zamanlı olarak çalıştırıldığı durumlarda işverenlere ücret desteği sağlayabilir. Almanya'nın "Kurzarbeit" modeline benzer bu uygulama, şirketlerin talebin düşük olduğu dönemlerde üretkenliği korumasına ve maaş yükünü hafifletmesine olanak tanır. Bu tür bir program, çalışanların işlerini ve gelirlerinin bir kısmını koruyarak tüketici harcamalarını istikrara

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

kavuşturur ve durgunlukların ekonomik etkisini azaltır. Bu model, ekonomik esnekliği destekleyerek iş dünyasında sürekliliği sağlar.

6.7. Kırsal Bölgelerde Yerel Kalkınma Projelerine Bağlı İşsizlik Sigortası

Kırsal bölgelerde işsizlik sigortasının yerel kalkınma projelerine bağlanması, işsiz bireylere geçici iş olanakları sağlarken kırsal alanlardaki altyapı ve hizmetlerin gelişmesine katkı sağlar. Azerbaycan, işsiz bireylerin sosyal yardımlar alırken yol yapımı, çevre düzenlemesi veya kamu tesislerinin yenilenmesi gibi toplumsal projelere katılımını sağlayacak programlar geliştirebilir. Bu sistem, kırsal bölgelerde işsizliği azaltır, yerel ekonomiyi canlandırır ve kamu altyapısını geliştirerek Azerbaycan'ın bölgesel kalkınma hedeflerine destek olur.

6.8. Sigorta Kapsamının Genişletilmesi İçin Kamu-Özel Ortaklıkları

Sosyal güvenliğin kapsamını genişletmek için kamu-özel ortaklıklarının oluşturulması, Azerbaycan'da devletin mali yükünü hafifleterek daha geniş bir sosyal koruma sağlanmasına imkân tanır. Özel sigorta şirketleri, kamu sisteminde mevcut boşlukları dolduracak şekilde engellilik, ciddi hastalık veya ek emeklilik gibi ek sigorta ürünleri sunabilir. Bu model, sosyal güvenliğin kapsamını genişleterek erişilebilirliğini artırır ve devlet bütçesine olan baskıyı azaltır. Kamu-özel ortaklıkları, yenilikçi sigorta ürünleri sunarak vatandaşların asgari düzeyde sosyal güvenlik kapsamına erişimini sağlar.

7. Sonuç

Bu araştırma, sosyal sigorta ve işsizlik sigortasının tarihsel kökenleri, işleyişi, sağladığı faydalar ve toplumsal önemi hakkında kapsamlı bir anlayış sağlamıştır. Modern toplumların vazgeçilmez bileşenleri arasında yer alan bu iki önemli sosyal güvenlik bileşeni, insanların hayatları boyunca karşılaşılabilecekleri çeşitli tehlikelerden korunmalarını sağlar.

Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan işçi sınıfının karşılaştığı zorlukların fark edilmesi, sosyal sigorta ve işsizlik sigortası gibi sistemlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu sistemler, çalışanların hastalık, iş kazaları veya analık gibi durumlarda sağlık hizmeti ve mali destek almalarını sağlar. Benzer şekilde, işsizlik sigortası işsiz kalan kişilere finansal güvence sağlayarak finansal zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olur (Kamimura, 2010).

Ayrıca, işsizlik sigortası ve sosyal sigortanın tarihsel kökenleri incelenmiştir ve bu sistemlerin nasıl geliştiği ve bugünkü temellerini oluşturduğu anlatılmıştır. Otto Von Bismarck'ın Almanya'da sosyal sigortayı kurarak bu alanda öncü bir adım atması ve bu modelin diğer ülkelerde benimsenmesi, sosyal güvenlik sistemlerinin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, sosyal sigorta ve işsizlik sigortası gibi sosyal güvenlik unsurlarının, toplumun refahını artırmak, sosyal adaleti sağlamak ve ekonomik güvence sağlamak gibi önemli rolleri olduğu bir kez daha vurgulanmalıdır. Bu sistemlerin sağlıklı bir şekilde çalışması, toplumda istikrar ve denge için çok önemlidir. Gelecekte, işsizlik sigortası ve sosyal sigorta gibi sosyal güvenlik araçlarının önemi giderek artacaktır. Bu tür gelişmeler, toplumun genel refahına katkıda bulunacaktır.

8. Kaynakça

Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2023). "İşsizlikdən sığorta fondunun 2023-cü il büdcəsi haqqında" <https://e-qanun.az/framework/53100> (daxilolma tarixi : 09.12.2022)

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi (2023). "İşsizlikdən sığorta fondunun 2024-cü il büdcəsi haqqında" <https://meclis.gov.az/news-layihe.php?id=2181&lang=az&par=4> (daxilolma tarixi: 14.11.2023)
- Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (2024). "Sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və fərdi uçotun təşkili" <https://dsmf.gov.az/az/muraciet/en-cox-verilen-suallar/sosial-sigorta-issizlikden-sigorta-ve-ferdi-ucotun-teskili>
- Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi (2024). " Sosial sığorta nədir? ". <https://dost.gov.az/services/sosial-sigorta/?kt=31>
- İzzeddin Arı (2018). "Sosial sığorta kapsamı dışında kalan engellilerin sosyal güvenliği". s.33-35
- Hasan Şenocak (2009). "Sosial güvenlik sistemini oluşturan bileşenlerin tarihi süreç ışığında değerlendirilmesi". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:56, s.409-468.
- Henry E. Sigerist (1999). "From Bismarck to Beveridge: Developments and Trends in Social Security Legislation." *Journal of Public Health Policy*, 20(4), s. 474
- Mahmut Ş. Karababa (2023). "Meslekleri ile ilgili eğitim görenlerin sosyal sigortalılıkları". s. 9-25
- Muzaffer Koç (2004). "Sosyal Güvenliğin Kökeni" *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* 6 (2)
- Suat Uğur (2011). "Türkiye'de İşsizlik Sigortasının Gelişimi". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), s. 95-114.
- Turan Yazgan (2011). "Sosyal Güvenli Kavramı". *Journal of Social Policy Conferences* (24), s.191-208.
- Yusuf Alper (2010). "Sosyal Güvenlik ve Turan Yazgan". *Journal of Social Policy Conferences* (49), s. 98-104
- Yasuhiro Kamimura (2010). "Employment Structure and Unemployment Insurance in East Asia: Establishing Social Protection for Inclusive and Sustainable Growth". *Japan National Committee for Pacific Economic Cooperation (ed.)*, s.153-170.
- Yalçın Bostancı (2004). "Sosyal Güvenlik Hukukunda İsteğe Bağlı Sigortalılık", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,(12), s.347-366.

O'zbekistonda Fuqarolik Holatlarini Qayd Etish (Fhdyo) Organlari Faoliyati Tarixidan (1917-1991)

Analysis of Unemployment and Social Insurance Systems in
Azerbaijan: Structural Features, Effectiveness and Reform
Recommendations

Doç. Dr. Xurshida Tillaxodjayeva Djumavayevna¹

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekistonda 1917 yildan to 1991 yillar arafasida FHDYo organlari shakllanishi va faoliyati tarixi yoritib beriladi. Mamlakatimizda ushbu sohaga oid qabul qilingan qonunlar asosida jamiyatda sodir bo'layotgan har qanday o'zgarishlarga qaramay soha vakillari kadrlar masalasi va ularning faoliyatiga oid ko'plab yangiliklar kiritilishi, uning o'ziga xos ahamiyati haqida ma'lumot beriladi. Sovetlar yillaridagi FHDYo organlari hamda mustaqillik arafasidagi soha vakillarining ish faoliyati o'rtasidagi farq qiyosiy tahlillar yordamida yoritib boriladi.

Kalit so'zlar: FHDYo, Turkiston, Endogam, Ekzogam, Nikoh, Oila, Fuqarolik Guvohnomalari, Sovet, Rossiya Imperiyasi, Kommunizm, Demokratik, Gender Tenglik.

Abstract

This article deals with these issues comprehensively along with the practices of unemployment and social insurance in Azerbaijan. The main objective of the research is to study and analyze the structural features, functioning and effectiveness of unemployment and social insurance systems in Azerbaijan. The research methodology consists of an analysis of Azerbaijan's social security policies and a literature review. The main conclusions are to emphasize the importance of unemployment insurance and social insurance, to identify the current situation in Azerbaijan and to provide policy recommendations. Lack of data and methodological barriers constituted limitations. The peculiarity of this article is that it focuses on the social security system of Azerbaijan and is intended to help policy makers in their decisions on this issue.

Keywords: Social Insurance, Unemployment Insurance, Azerbaijan, Social Security Policies, Efficiency Analysis, Insurance System

Mavzuning Dolzarbligi

Jahonda yuz berayotgan chuqur globallashuv jarayonlari va ommaviy madaniyatning ta'siri insoniyat tomonidan yaratilgan ko'pgina qadriyatlar asosiga jiddiy tahdid solmoqda. Dunyoning aksariyat davlatlarida ming yillar davomida shakllanib kelgan oila institutining zaiflashuviga ta'sir ko'rsatuvchi holatlar hisoblangan nikohlar beqarorligi oilaviy ajrimlar sonining keskin ortishiga, nikohsiz tug'ilishlar bilan bog'liq ko'plab muammolarni yuzaga chiqarmoqda.

¹ Toshkent Davlat Texnika Universiteti,
trhurshida@bk.ru

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Dunyoning Niderlandiya, Belgiya, Fransiya, Germaniya, Italiya, Polsha, Xitoy, Rossiya kabi rivojlangan davlatlarida oila institutini mustahkamlash, nikohni qayd etish hamda oiladagi muammolarni yuzaga keltiruvchi psixologik nizolarning oldini olish bo'yicha dasturlar yaratilmoqda. Shuningdek, oila bilan bog'liq qadriyatlarni saqlab qolish, oilada gender tenglikni ta'minlash, ayollarni jismoniy va emotsional zo'rvonliklardan himoya qilish, ayrim davlatlarda yuzaga kelayotgan bir jinsli nikoh bilan bog'liq ayanchli holatlarga barham berish bo'yicha ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Yangi O'zbekiston sharoitida oila institutini mustahkamlash, jamiyatda gender tenglikni ta'minlash, yosh oilalarga ijtimoiy va psixologik yordamni kuchaytirish yuzasidan jiddiy amaliy ishlar bajarilishi bilan birga, "oilaga e'tibor – o'zligimizga e'tibordir"[1] tamoyili bo'yicha muhim loyihalar amalga oshirilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi 1917-1991-yillarda O'zbekistonda FHDYo tizimi faoliyati, jumladan, fuqarolik holatlarini ro'yxatga olish idoralarining shakllanishi, uning faoliyatini takomillashtirish jarayonlarini ochib berishdan iborat.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotni amalga oshirish uchun tarixiy-taqqoslash, qiyosiy-tahlil, tizimlashtirish, xolislik, muammoviy-xronologik, fanlararo yondashuv, sotsiologik va statistik tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida o'zbek, tojik va turkman xalqlarida amakivachchalar o'rtasidagi nikoh keng tarqalganligi, Turkistonda katta patriarxal oilalarning mavjud bo'lganligi, aholi orasida shariat va odat qoidalari hukmronlik qilganligi, nikohning endogam va ekzogam turlari aralash holatda yoyilganligi dalillangan;

Sovet hokimiyatining ilk yillarida fuqarolikni ro'yxatga olish ishlarini ruhoniylardan FHDYo bo'limlariga o'tkazilganligi, Buxoro Xalq Sovet respublikasida nikoh va oila to'g'risidagi qonunchilik ishlari shariat normalari bo'yicha amalga oshirilganligi, mahalliy aholining fuqarolik guvohnomalari (metrikalari) bilan yetarli darajada tanish emasligi aniqlangan;

Sovet davlati nikoh tuzishda qalin berishni tugatish masalasiga qat'iy kirishganligi, O'zbekistonda aholi ro'yxatini o'tkazish natijalariga ko'ra nikohlanuvchilar sonining ilk bor statistikasi olinganligi, ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda nikohdan o'tuvchilar soni jihatidan Toshkent shahri respublikada eng yuqori ko'rsatkichga ega ekanligi asoslangan;

FHDYo organlari Adliya vazirligi tarkibiga o'tkazilgan paytda xodimlarning ish haqi past miqdorda belgilanganligi, Toshkent shahar Chilonzor tumani ijroiya qo'mitasi FHDYo bo'limi yangi tug'ilgan chaqaloqlarni tantanali ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha ishlarni yaxshi yo'lga qo'yganliklari aniqlangan.

O'rganilganlik darajasi. O'zbekiston SSRda oila va nikoh munosabatlarining asoslari, huquqiy jihatdan oilani mustahkamlash va boshqa masalalarga oid Sovet davrida chop etilgan adabiyotlar ichida V.I. Boshko, A.X. Rasulev, M.G. Vahobov, T. Ayubov, M.K. Karaxanov, A. Belyakova, Ye.M. Voroyeykin, F. Ataxodjayev, M. Bosanas, S. Burova va boshqalarning [2] ishlarini kiritish mumkin. Jumladan, G. Tansikbayeva, [3] M. Samarxodjayeva, F. Otaxodjayevlar dissertatsiyalarida XX asrning boshlarida respublikaning oilaviy munosabatlar, insonlarning tabiiy harakatlanishi holatlari bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy hayotida yuz bergan jarayonlarni atroflicha yoritganlar.

Kirish qismida mavzusining dolzarbligi asoslanib, tadqiqotning maqsadi va vazifalari, obyekti va predmeti belgilab olingan. Tadqiqot ishining O'zbekiston Respublikasi fan va texnologiyalari

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mosligi, tadqiqotning yangiligi va amaliy natijalari bayon qilingan. Shuningdek, olingan natijalarning ishonchliligi asoslangan holda ularning nazariy va amaliy ahamiyati ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalarining amaliyotga joriy etilishi, aprobatitsiyasi, e'lon qilingan ishlar va ishning tuzilishi bo'yicha ma'lumotlar berilgan.

Turkiston hududlarida oila va nikoh munosabatlarining o'ziga xos jihatlari va Rossiya imperiyasi bosqinidan keyin mintaqada yuz bergan demografik jarayonlar ga juda bo'g'liq edi. Kishilik jamiyatining barcha tarixiy davrlarida oila va nikoh munosabatlari jamiyatning eng muhim va ajralmas qismi bo'lib kelgan.

Islom dini nikohni, farzandlar tug'ilishini va ularni tarbiyalashni ne'mat deb biladi. Shariatga ko'ra, nikoh "ajoyib amal" bo'lib, "Allohning bandalari va yerdagi noibini" ko'paytirish maqsadini ko'zlaydi.

Nikohdan o'tish tartibi, nikohda yashash, bolalar tug'ilishi, qarindoshlar va tanishlar bilan muomala qilish, meros huquqlari, bir so'z bilan aytganda, oilaning odamlar va jamiyat bilan, shuningdek, oila a'zolarining turli munosabatlari diniy me'yorlarda o'z ifodasini topgan bo'lib, ularga rioya qilish barcha imon keltirganlar uchun majburiy edi. Rossiya imperiyasi tomonidan O'rta Osiyo xonliklarining bo'ysundirilishi, bu hududlarda tovar-pul munosabatlarining, ayniqsa, kapitalistik munosabatlarning kirib kelishi patriarxal oilalarning parchalanishida o'ziga xos o'rin tutgan.[4]

Turkistonda sovet hokimiyati o'rnatilgunga qadar ham o'lim holatlari to'g'risida aniq bir statistika yuritilmagan. Demak, o'lim holatlari bilan bog'liq statistika ham amalda mavjud emas edi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ham Turkiston hududlarida nikohdan o'tish va uni bekor qilish holatlari shariat talablari asosida amalga oshirilgan. 1917-yil dekabr oyida sovet hukumatining ikkita "Fuqarolik nikohi, bolalar va fuqarolik holatlarini qayd etishni olib borish" va "Nikohdan ajralish to'g'risida" dekretlari e'lon qilindi. [5] Aynan, shulardan sobiq Sovet oila huquqining tarixi boshlanadi.

Turkiston ASSRda fuqarolik holatlarini tartibga solish bilan bog'liq yana bir qator hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, 1917-yil dekabrda "Nikoh, oila va vasiylik to'g'risidagi Qonunlar Kodeksi", 1918-yil 16-sentabrda "RSFSRning fuqarolik holati dalolatnomalari, niqoh, oila va vasiylik to'g'risidagi qonun Kodeksi" nikoh va oila huquqining muayyan tizimini joriy etib, shu qonunning yangi huquqiy qoidalarini belgilab berdi. [6] Undan oldinroq "FHDYo to'g'risidagi dekret" ham qabul qilingan bo'lib, unga ko'ra endilikda Turkiston hududlarida rasman tan olinadigan nikoh – bu FHDYo organlari tomonidan ro'yxatga olingan nikoh hisoblanishi belgilab qo'yildi.

Sovet hokimiyatining XX asr 20-40-yillarida Respublikadagi ijtimoiy-iqtisodiy siyosati va FHDYo idoralari faoliyatining qayta tuzilishi, milliy davlat chegaralanishining o'tkazilishi natijasida O'zSSRning tashkil topishi va ma'muriy tuzilish masalalari tahlil etilib, Respublika aholisi, uning miqdori, tarkibi, aholining o'sish sur'atlari, aholining sun'iy o'sishi sabablari o'rganilgan. FHDYo idoralari tomonidan dalolatnomalarni tuzish masalalarining yo'lga qo'yilishi juda murakkab kechgan. Chunki mahalliy aholi ushbu idora faoliyatiga unchalik ishonqiramay munosabatda bo'lgan.

Ikkinchi jahon urushi yillarida aholini ko'chirib keltirilishi va urushdan keyingi yillarda mamlakatni tinch qurilish davriga o'tkazilishi jarayonlaridagi murakkab vaziyat, sovet tuzumining "kommunizm qurish" dasturini amalga oshirish harakatlari fonida FHDYo idoralari faoliyatini takomillashtirish bilan bog'liq vazifalariga e'tibor qaratiladi. Bu davrga kelib, FHDYo idoralari faoliyati, xususan, ro'yxatga olish holatlarida birmuncha ijobiy vaziyat

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

ko'zga tashlana boshlaganligini ta'kidlash kerak bo'ladi. Ammo kamchiliklar, xatoliklar to'liq bartaraf etilmagan.

1951-yilgi O'zbekiston SSRda FHDYo bo'limlari va ulardan ro'yxatdan o'tish holatlari to'g'risidagi ma'lumotlarga ko'ra nikohdan o'tuvchilar soni jihatidan Toshkent shahrida eng yuqori ko'rsatkich qayd etilgan bo'lsa, ajralish ko'rsatkichi 1,2% tashkil etgan, xuddi shunday tug'ilish bo'yicha ham ko'rsatkich eng yuqori, unga nisbatan o'lim 24,2% ni tashkil etadi. Nikohdan o'tuvchilarning eng kam ko'rsatkichi Qashqadaryo viloyatiga to'g'ri kelgan. Viloyatda nikohdan o'tganlar va nikohi bekor qilinganlar sonining foiz ko'rsatkichi esa 0,36% ni tashkil etadi. Bular, albatta, rasman ro'yxatdan o'tganlar nazarda tutilgan. Chunki rasman ro'yxatdan o'tmaganlar ham mavjud edi.

Bundan tashqari FHDYo idoralari faoliyatini takomillashtirish maqsadida ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirishlar kiritish ishlari olib borilgan. 1956-yilda "O'zbekiston SSR nikoh, oila va vasiylik to'g'risida"gi qonunlar kodeksining III moddasiga o'zgartirish kiritish loyihasi tayyorlanib, ijro uchun tavsiya etiladi. Ushbu idora faoliyati bilan bog'liq murakkabliklardan yana biri ularni turli yuqori tashkilotlar tarkibiga tez-tez o'zgartirib turilishi bo'ldi. Shunday holatlardan biri KPSS MQ va SSSR Vazirlar Kengashining 1956-yil 25-oktyabrdagi farmoni bilan "O'zSSRda fuqarolik holati dalolatnomalarini ro'yxatdan o'tkazish to'g'risida" O'zSSR Vazirlar Kengashiga kelgan buyruq asosida fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarining funksiyalari va ro'yxatga olish 1957-yilning 1-yanvaridan, mahalliy kegashlar ijroiya qo'mitalari ixtiyoriga o'tkazilishi bo'ldi.[7] Unga ko'ra, FHDYo idoralari yangi tuzilma tarkibida ko'nikma hosil qilishi, yangi tartiblarga moslashishi talab etilar edi. Bu o'z-o'zidan ish samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi.

XX asr 70-80-yillar birinchi yarmida O'zbekistondagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarda FHDYo idoralari zimmasiga yangi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan mas'uliyatli vazifalar yuklatildi, ularni bajarish jarayonlarida yuzaga kelgan muammolar bartaraf etish uchun O'zSSR Vazirlar kengashi tomonidan qator qarorlar qabul qilinadi. Bularning barchasi Respublika FHDYo organlari faoliyatida yutuqlar bilan bir qator jiddiy e'tibor qaratilishi talab etilayotgan nuqson va kamchiliklar mavjudligini ko'rsatar edi.

Bu davrda respublikada aholining o'sish sur'atlari barqaror yuqori (yiliga 2,5-3%) bo'lgani holda bandlikni ta'minlash va mehnat resurslaridan samarali foydalanish dasturi ishlab chiqilmadi. Bu ijtimoiy muammolarning yanada kuchayishiga olib keldi. Birgina 1983-yilda O'zbekiston shaharlarining o'zida 836 ming mehnatga layoqatli aholi ijtimoiy ishlab chiqarishda qatnashmadi. [8] Ayni paytda respublika korxonalaridagi bo'sh ish o'rinlariga mamlakatning Yevropa qismidan kadrlar yetkazib kelindi. Bu hol ayniqsa sanoat markazlari sanalgan shaharlarda avj oldi.

Ayniqsa yoshlarda sovet hokimiyati, uning siyosati, qurilajak "kommunistik jamiyat"ga ishonch hissini to'liq shakllantirishni o'ziga bosh vazifa sifatida belgilab harakat qildi. Yoshlarni oilaga tayyorlash, nikoh marosimlari, to'y marosimlari va ularni o'tkazishni zamonaviylashtirishga qaratilgan choralar ko'rildi.

Alohida hududlar bo'yicha olingan ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, fuqarolik holatlarini ro'yxatga olish bilan bog'liq FHDYo organlari tomonidan yo'l qo'yilgan xatolik va kamchiliklar ayniqsa Qoraqalpog'iston ASSR va Surxondaryo viloyatlarida aniqlangan. Andijon viloyatida vafot etganlarni qayd bo'yicha juda katta tafovut aniqlangan. Masalan, Qoraqalpog'iston ASSRning 17 ta o'rganilgan qishloq sovetlarida 1973-yilda tug'ilgan 5097 nafar bolalar xo'jalik kitobidan qayd

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

etilgan bo'lsa, shundan 365 nafari yoki 7,2%i tekshiruv kunida FHDYo daftarida qayd etilmagan. Ro'yxatga olinmaganlar soni 1972-yilga nisbatan 1,6%ga ko'p.

“Qayta qurish” siyosati, jamiyatda demokratik jarayonlar, oshkoralik tamoyillarining kuchayishi fuqarolik holatlari dalolatnomalarini yozish organlari faoliyatiga ham ta'sir etib, sovet jamiyatida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotdagi inqiroz jiddiy tus olib, o'sha davrda FHDYo idoralari adliya vazirligi tarkibiga kiritilib faoliyat yurita boshlagan edi. FHDYo idoralari endilikda adliya vazirligi tarkibiga kiritilib faoliyat yurita boshlagan. Mamlakatda kechayotgan qayta qurish siyosati, jamiyatni demokratlashtirish tamoyillari davlat idoralari faoliyatida, xususan FHDYO idoralari faoliyatini yanada yaxshilash, oshkoralikni ta'minlash borasidagi sayi harakatlarni kuchayishiga olib keldi. Yana bir muhim yangiliklardan biri, bu FHDYO idoralarida mahalliy kadrlar bilan tizimni ta'minlashga e'tibor birmuncha kuchaydi. Bu borada Xorazm viloyat FHDYO idoralarida vaziyat birmuncha yaxshi ekanligi aniqlanadi.

Bu davrga kelib Respublika iqtisodiyoti bozor munosabatlariga o'tkazilishi boshlangan edi. Mustaqillik sari odimlayotgan va qiyin jarayonlarni boshdan kechirayotgan o'lkamizda O'zbekiston SSR Adliya vazirligi sudlarni, notarial kontoralari, FHDYO bo'limlarini moddiy-texnik ta'minlash uchun undiriladigan davlat bojining 50 foizini ushlab qolish talabi bilan Respublika Prezidentiga xat yuboradi. Bundan tashqari, FHDYO organlari aholiga qo'shimcha pullik xizmatlar ko'rsatish orqali qisman o'zini-o'zi moliyalashtirishga o'tkazilishi ko'zda tutilayotgan edi. FHDYO idoralarini moliyalashtirishning boshqa manbalari qidirilmoqda edi.

Ushbu tarzda tuman ijroiya qo'mitalari huzuridagi FHDYO bo'limlarining 1987 yilda Adliya vazirligi tizimiga o'tkazilishi o'zini oqladi va 2,5 yil ichida ijobiy natijalar berdi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, Turkistonda Rossiya imperiyasining istilosiga qadar oila va nikoh bilan bog'liq holatlarni o'zida aks ettirgan qaydnomalar yo'lga qo'yilmagan edi. Nikohni rasmiylashtirish asosan kelin va kuyovning vakillari ishtirokida imomlar yoki qozilar tomonidan amalga oshirilgan ya'ni nikoh o'qib qo'yilardi. O'lkada yashayotgan aholini itoatda tutib turish maqsadida aholini ro'yxatga olish ishlarini yo'lga qo'ydi. Imperiya hukumati o'lkaga ko'chirilgan rusiy zabon aholi vakillarini fuqarolik xolatlari bilan bog'liq qaydlarni rasmiylashtirishni yo'lga qo'ydi. Sovet hukumati davrida Respublikaning barcha viloyatlari, tuman va shaharlarida FHDYO organlari faoliyatini shakllantirishga qaratilgan siyosati asosan kommunistik mafkura ko'rsatmalari asosida yo'lga qo'yildi. Natijada, nikoh munosabatlarini qayd qilish jarayoni to'la to'kis davlat qaramog'iga o'tkazildi.

“Rivojlangan sotsializm” nazariyasi asosida sovet davlati tomonidan belgilab berilgan byurokratik siyosat tufayli FHDYO organlari faoliyatida ham siyosiylashuv jarayonlari kuchayib bordi. Bu esa respublika mahalliy aholisining milliy manfaatlariga zid bo'lib aholi tomonidan yetarlicha qo'llab quvvatlanmadi.

Adabiyotlar

Mirziyoyev Sh.M. <https://www.xabar.uz/jamiyat/xotin-qizlar-qomitalari-ajrashishlarning-oldini-olish>

Bobojonova D. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar rivojining ijtimoiy-iqtisodiy omillari. – Toshkent: Fan, 1994; Murtazaeva R. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va bag'rikenglik. – Toshkent: Universitet, 2007.

Тансыкбаева Г. Возникновение и развитие советского и семейного права в Узбекистане. Автореф.канд. юрид. наук. – Ташкент, 1962.

22. Uluslararası Türk Dünyası **Sosyal Bilimler Kongresi**

Кисляков Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана. – Ленинград, 1969. – С. 22.

Сборник Узаконений 1917. №10, - С.152 ; № 11.– С. 160

Сборник Узаконений. 1917. №10. – С. 25.

O'zMA, 1619-fond, 11-ro'yhat, 720-ish, 8-varaq.

O'zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 531.

Türk Dünyası'nın Bir Parçası Olarak Ukrayna Gagauzları

Doç. Dr. Natalia NEÇEVA¹

Özet

Gagauzlar, Balkanlardan Prut-Dinyester nehirleri arasındaki bölgeye gelen Kuman ve Oğuz Türk göçebe kabilelerinin torunlarıdır. Bugün en çok Gagauz, Moldova'nın güneyinde (Gagauzya'da 130.000'den fazla kişi) ve Ukrayna'da yaşamaktadır. Ayrıca, Gagauz diasporaları, Rusya, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve dünyanın diğer birçok ülkesinde bulunmaktadır. 2001 nüfus sayımı verilerine göre Ukrayna'da yaklaşık 42 bin Gagauz yaşamaktadır. Ukraynalı Gagauzlar, Besarabya'nın (Bucak) köy ve şehirlerinde yoğun bir şekilde yaşamaktadır. Çoğunluğu Besarabya'da Odessa bölgesinin İzmail, Reni, Kiliya ve Bolgrad ilçelerinde yoğun bir şekilde yaşamaktadır. Yöntem olarak betimleme ve literatür taraması kullanılmıştır. Kökenleri, Gagauzları eski Türk dünyasının bir parçası olarak gösteren eski Türk güneş ve ateş tapınma bayramına dayanmaktadır, çünkü Balkanlar ve Besarabya'da bu bayram sadece Gagauzlarda vardır ve komşu Bulgar, Moldova ve Ukrayna köyleri bu bayramı kutlamamaktadır. Ukrayna'daki Gagauzlar, Doğu Avrupa'nın neredeyse merkezinde, Tuna kıyılarında Türk dünyasının eşsiz bir adasıdır. Yüzyıllarca geleneklerini ve tarihi miraslarını koruyarak Türk dili ve kültürünün taşıyıcıları ve koruyucuları olarak önemli bir rol oynamaktadırlar. Gagavuzlar sadece Türk dünyası ile kültürel bağlarını sürdürmekle kalmıyor, aynı zamanda küreselleşme ve kültürel değişim koşullarında milli kimliğin nasıl korunabileceğinin iyi bir örneği konumundadır.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Çalışanlara Psikolojik Baskı, Özel Anaokullarında Mobbing

1. Giriş

Gagauzlar, Balkanlardan Prut-Dinyester nehirleri arasındaki bölgeye gelen Kuman ve Oğuz Türk göçebe kabilelerinin torunlarıdır. Bugün en çok Gagauz, Moldova'nın güneyinde (Gagauzya'da 130.000'den fazla kişi) ve Ukrayna'da yaşamaktadır. Ayrıca, Gagauz diasporaları, Rusya, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve dünyanın diğer birçok ülkesinde bulunmaktadır.

2001 nüfus sayımı verilerine göre Ukrayna'da yaklaşık 42 bin Gagauz yaşamaktadır. Ukraynalı Gagauzlar, Besarabya'nın (Bucak) köy ve şehirlerinde yoğun bir şekilde yaşamaktadır. Çoğunluğu Besarabya'da- Odessa bölgesinin İzmail, Reni, Kiliya ve Bolgrad ilçelerinde yoğun bir şekilde yaşamaktadır. Ayrıca, Zaporozhye, Mikolayiv ve Donetsk bölgelerinde de yerleşimler vardır. Ukrayna'daki Gagauzlar, Vinogradovka (Kurçu), Kotlovina (Bolboka), Dmitrovka, Aleksandrivka, Stari Troyan (Eski Troyan), Kubey gibi köylerde yaşamaktadır.[1]

Ukrayna'daki Gagauzlar çoğunlukla Ukrayna'nın Tuna Nehri'ne yakın bölgelerinde yaşamaktadır. Gagauzlar, farklı tarihsel dönemlerde Tuna kıyılarında, hem Balkanlara büyük göç döneminde hem de 18-19. yüzyılda Prut ve Tuna arasındaki toprakların geliştirilmesi döneminde bulunmuşlardır.[1] Tuna Nehri birçok Gagauz şarkısı ve baladında anılmaktadır. Özellikle Ukraynalı Gagauzlarda, birçok eski pagan halkta olduğu gibi güneş, su ve ateş kültü öne çıkmaktadır. Ukrayna'daki Gagauzlarda, diğer birçok Türk halkında olduğu gibi Kurt veya Gagauzların dedikleri gibi Canavar kültü dikkat çekmektedir. Kurt, cesaret, özgürlük ve dayanıklılıkla ilişkilendirilir. Gagauzların da dahil olduğu birçok Türk halkının mitolojisinde ve

¹ Odessa Milli Ekonomi Üniversitesi, natalideniz2020@gmail.com

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

folklorunda kurt, bir kabilenin veya halkın atası olarak saygın bir yere sahiptir. Gagauzlar, diğer Türk halklarıyla yakın kültürel bağlara sahip olup bu sembolü geleneklerinde korumaktadır. Kurt aynı zamanda savaşçı ruhu ve gücü temsil ederek tarihsel olarak halkın zor koşullarda hayatta kalmasına ve kimliğini korumasına yardımcı olmuştur.

Modern Ukrayna devleti, hem Odesa bölgesi düzeyinde hem de Ukrayna devleti düzeyinde Gagauz dilini ve kültürünü çok desteklemektedir. Bölgesel ve devlet bütçesinden Gagauz dilinde yazılan kitaplar, gazeteler ve ders kitapları finanse edilmektedir. Ukrayna'daki Gagauzlar, hem Odesa bölgesinde hem de Ukrayna'nın merkezi yönetiminde devlet organlarında geniş çapta temsil edilmekte ve Ukrayna'nın ekonomik ve bilimsel gelişimine aktif olarak katılmaktadır. Ayrıca, bugünlerde yaklaşık 1000 Gagauz askeri, kadınlar da dahil olmak üzere, ellerinde silahlarla vatanları olan Ukrayna'nın bağımsızlığını savunmaktadır.

Ukrayna Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın desteğiyle, yerel çocukların Gagauz dilini öğrendikleri ders kitapları yayınlanmaktadır. Ayrıca, Gagauz köyü Vinogradovka'da (Kurçu) bir Bölgesel Gagauz Kültür Merkezi ve müze bulunmaktadır. İlk ders kitaplarının yazarı ve kültür merkezinin müdürü yerel sakin Olga Kulaksız'dır.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ve Türk Konsoloslugu, Ukrayna'daki Gagauzları çeşitli alanlarda aktif olarak desteklemektedir. Temel alanlardan biri, Gagauz dili ve kültürünün korunmasına ve geliştirilmesine yardımcı olan eğitim ve kültürel destektir. Türk kurumları, Gagauz dili öğretildiği eğitim programları ve okulların açılmasını teşvik etmekte ve eğitim materyallerine ve kültürel etkinliklere erişim sağlamaktadır. Ayrıca, TİKA, özellikle COVID-19 pandemisi ve savaş gibi kriz durumlarında tıbbi malzeme, gıda ve diğer gerekli malzemelerin tedarikini sağlayarak humaniter yardım programları yürütmektedir. Önemli bir alan da altyapı desteği olup TİKA, Gagauzların yaşadığı yerlerde okulların, hastanelerin ve kültür merkezlerinin inşaatını ve onarımını finanse etmektedir. Ayrıca, Türk üniversitelerinde okumak için burs verilen gençlere ve öğrencilere yapılan desteği de belirtmek gerekir. Bu yardım, Ukrayna'daki Gagauzların sosyo-ekonomik gelişimine ve Türkiye ile bağlarının güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Türkiye'nin Ukrayna Büyükelçiliği ve Odessa'daki Türkiye Başkonsoloslugu, Odessa bölgesindeki Gagauz sivil toplum kuruluşları ve Gagauz köylerinin yöneticileriyle sürekli yakın iletişim kurmaktadır. Her yıl hem Büyükelçi hem de Türkiye Başkonsolosu, Gagauz yerleşim yerlerine ziyaretler düzenlemekte ve bu ziyaretler sırasında iş birliği, kültürel mirasın korunması ve Gagauzların ulusal kimliği konuları ele alınmaktadır. Bu görüşmeler, Türkiye ile Ukrayna'daki Gagauz topluluğu arasındaki ilişkilerin güçlenmesine yol açmaktadır, kültürel, dilsel ve sosyal bağları korumaya yardımcı olmaktadır. Türk tarafı ayrıca kültürel etkinliklerin düzenlenmesi, Türk dilinin korunması ve Gagauz topluluklarının geliştirilmesi konularında da yardım sağlamakta, bu da devletler arasındaki iş birliğinin yerel düzeyde güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Ukrayna'daki Gagauz folklor grupları her yıl Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde düzenlenen kültürel etkinliklere katılarak halkının geleneklerini ve kültürel mirasını temsil etmektedir. Bu etkinlikler, Gagauz kültürünün korunmasına ve tanıtılmasına katkıda bulunmakta, Ukrayna ile Türkiye arasındaki kültürel bağları güçlendirmekte ve kültürlerarası diyalogun önemini vurgulamaktadır. Folklor gruplarının performansları, Gagauz halkının özgün mirasının ayrılmaz bir parçası olan şarkılar, danslar, geleneksel kıyafetler ve geleneklerin zenginliğini sergileme fırsatı sunmaktadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Ukrayna'daki Gagauzlar her yıl hem kendi köylerinde hem de Ukrayna'da bölgesel ve milli düzeyde festivaller düzenlemektedir. Bu etkinlikler, Gagauz topluluğunun kültürel geleneklerini, dilini ve göreneklerini korumayı ve tanıtmayı amaçlamaktadır. Festivaller, folklor gruplarının performansları, milli mutfak, el sanatları ve Gagauz kültürünün diğer unsurlarını içermekte, bu da ülkenin kültürel çeşitliliğinin karşılıklı zenginleşmesine ve etnik gruplar arası hoşgörünün güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Gagauzların kültürü, gelenekleri ve mutfağı, Hristiyanlığın kabulüyle birlikte değişikliklere uğramıştır. Gagauzların halen tercih ettikleri geleneksel faaliyetler arasında tarım, bahçecilik, bağcılık, koyun yetiştiriciliği, ipek böcekçiliği, dokumacılık, kürkçülük, terzilik, kuyumculuk, marangozluk ve doğramacılık bulunmaktadır. Eskiden Gagauz takviminin bir özelliği, yılın yaz ve kış olmak üzere iki şartlı döneme ayrılmasıydı. Her dönemin başlangıcı, en büyük Gagauz milli bayramları olan Hederlez (türkçe Hıdırellez, Ortodoks geleneğinde Aziz George Günü) ve Kasım (Ortodoks geleneğinde Aziz Dimitri Günü) idi.

Bugün, bu halkın en önemli bayramlarından biri olan Hederlez veya Aziz George Günü kutlamaları, pagan, İslami ve Hristiyan unsurları birleştirmektedir. Hederlez Yortusu, Gagauz halkının nesilden nesile aktarılan ve yüzyıllarca, hatta muhtemelen binyıllarca kutlanan en önemli bayramlarından biridir. Bu bayram, kıştan sonra hayatın yeniden doğuşu ve başlangıcını yazın başlangıcını, yaz hazırlıklarını ve işlerini simgeler. Bugünden itibaren kurban olarak koyun veya koç kesilebilir, kurban yapılabilir, peynir yapılabilir ve ayrıca hayvanlar (koyun ve inekler) otlaklarda otlatılmak üzere ortak sürüye verilebilir. Kökenleri, Gagauzları eski Türk dünyasının bir parçası olarak gösteren eski Türk güneş ve ateş tapınma bayramına dayanmaktadır, çünkü Balkanlar ve Besarabya'da bu bayram sadece Gagauzlarda vardır ve komşu Bulgar, Moldova ve Ukrayna köyleri bu bayramı kutlamamaktadır.

Ukrayna'daki Gagauzlar, Doğu Avrupa'nın neredeyse merkezinde, Tuna kıyılarında Türk dünyasının eşsiz bir adasıdır. Yüzyıllarca geleneklerini ve tarihi miraslarını koruyarak Türk dili ve kültürünün taşıyıcıları ve koruyucuları olarak önemli bir rol oynamaktadırlar. Gagavuzlar sadece Türk dünyası ile kültürel bağlarını sürdürmekle kalmıyor, aynı zamanda küreselleşme ve kültürel değişim koşullarında milli kimliğin nasıl korunabileceğinin parlak bir örneği oluyorlar. Türk geleneklerini ve dilini koruma ve gelecek nesillere aktarma deneyimleri, kültürel direncin ve milli birliğin gücünü göstererek tüm Türk dünyası için son derece değerlidir.

2. Kaynaklar

Bulgar S., Dimçoglo Yü. Ukrayna Gagavuzlarının Tarihi. Odessa, 2017

Maritime Border Disputes In The European Union Accession Process: The Case Of The Piran Bay Crisis Between Slovenia And Croatia

Prof. Dr. Abdülmecit NUREDİN¹, Prof. Dr. Zoran FİLİPOVSKI², Arş. Gör. Elif HOCA KÖRBAYRAM³

Abstract

The Piran Bay dispute between Slovenia and Croatia serves as a precedent-setting example of how maritime border disputes can significantly influence the European Union (EU) accession process. Following the dissolution of Yugoslavia, serious territorial claims emerged between the two countries regarding access to the Adriatic Sea. As a small coastal nation, Slovenia viewed Piran Bay as a strategically important maritime zone and sought to secure its direct access to the Adriatic. Croatia, on the other hand, argued that its coastal rights necessitated a reevaluation of the maritime boundaries. The dispute was further complicated by Slovenia's attempt to veto Croatia's EU accession negotiations. Both countries agreed to resolve the issue through international arbitration, signing an arbitration agreement in 2009. In 2017, the Permanent Court of Arbitration ruled that a large portion of Piran Bay should belong to Slovenia. However, Croatia refused to recognize the decision, leading to significant challenges in its implementation. This situation has raised questions regarding the resolution of border disputes within the EU and the enforceability of arbitration rulings. This study examines the legal, political, and diplomatic dimensions of the border dispute. It explores the role of international maritime law, particularly within the framework of the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS). Additionally, the study analyzes the EU's "good neighborliness" principle as part of its enlargement policy. The dispute between Slovenia and Croatia represents a critical test of the EU's efforts to maintain regional stability. In conclusion, the Piran Bay crisis provides an important case study on the effectiveness of international legal mechanisms in resolving border disputes within the context of EU enlargement. The article focuses on the EU's approach to such disputes and the role of international law in their resolution.

Keywords: EU Accession Process, Piran Bay, Border Disputes

1. Historical Background: The Origins of the Border Dispute Between Slovenia and Croatia

The maritime border dispute between Slovenia and Croatia, centered around Piran Bay, is a long-standing issue that has persisted since the dissolution of Yugoslavia in 1991. The roots of this conflict lie in the aftermath of Yugoslavia's breakup, which led Slovenia and Croatia to declare their independence. Following their separation from Yugoslavia, both countries faced the challenge of redefining their borders, including maritime boundaries in the Adriatic Sea. The delineation of the maritime boundary in Piran Bay became a matter of significant strategic and economic importance for both nations.

Historically, during the period when Croatia and Slovenia were part of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, border demarcations were considered internal matters and thus were not precisely defined. However, with the dissolution of Yugoslavia, these ambiguities became pressing international legal issues as the newly independent states sought to establish clear

¹ International Vision University, Faculty of Law, nuredin@vision.edu.mk

² International Vision University, Faculty of Law, filipovski@vizyon.edu.mk

³ International Vision University, Faculty of Law, elif.hoca@vision.edu.mk

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

borders. Control over Piran Bay became a contentious point, as both Slovenia and Croatia saw the area as crucial for their maritime trade, fishing rights, and overall maritime activities.

Another key factor underlying the dispute is the desire of both countries to secure access to the Adriatic Sea. Upon gaining independence, Slovenia had a coastline of only 46 kilometers, with limited access to the Adriatic. For Slovenia, the delineation of maritime boundaries was not just a matter of sovereignty but also a crucial necessity for international trade and economic development. In contrast, Croatia, with a longer coastline, sought to expand its maritime boundaries in Piran Bay based on historical claims, particularly those dating back to the Austro-Hungarian Empire of the 19th century (Roter, 2009).

Slovenia has consistently advocated for the equitable delineation of maritime boundaries based on international legal norms. In particular, Slovenia has cited the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), arguing that maritime borders should be determined according to the length of the coastline and the economic interests of both countries (Zupančič, 2010). On the other hand, Croatia has maintained that a significant portion of Piran Bay should fall within its maritime jurisdiction and has argued for a border demarcation that would limit Slovenia's direct access to the Adriatic (Keček, 2015). These divergent positions have further complicated the maritime boundary dispute in Piran Bay.

Despite various attempts to resolve the issue, particularly through bilateral negotiations in the 1990s, no agreement was reached. As both countries progressed through the European Union (EU) enlargement process, the dispute increasingly became an international issue. During the EU membership negotiations, Slovenia leveraged the Piran Bay dispute as a potential obstacle to Croatia's accession to the EU, periodically causing tensions between the two countries (Vidmar, 2013).

In conclusion, the origins of the Piran Bay maritime border dispute are deeply rooted in historical, political, and economic contexts. The breakup of Yugoslavia created a complex and unresolved conflict over sovereignty, maritime trade, and economic interests. The resolution of this dispute is not only critical for defining the borders between Slovenia and Croatia but also holds broader implications for regional stability and the EU enlargement process.

2. Legal Dimensions of the Piran Bay Crisis: An International Maritime Law Perspective

Piran Bay lies at the heart of the maritime border dispute between Slovenia and Croatia, representing a complex issue that necessitates examination within the framework of international maritime law. The crisis revolves around both nations' efforts to delineate their borders in the Adriatic Sea, with the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) providing the fundamental legal framework for resolving such disputes (Churchill & Lowe, 1999). This convention plays a crucial role in setting the norms for maritime boundaries, and its relevance to the Piran Bay crisis cannot be overstated.

Foundations of International Maritime Law

UNCLOS, which was adopted in 1982, is the most significant international treaty regulating the delimitation of maritime zones. It sets forth principles and methods for coastal states to establish their jurisdiction (Nuredin, 2024) over maritime areas. These maritime zones include territorial seas, contiguous zones, exclusive economic zones (EEZs), and continental shelves, each delineating the extent of a state's sovereignty and rights over marine resources (Tanaka, 2015).

A coastal state's territorial sea extends up to 12 nautical miles from its coast, within which the state exercises sovereignty. The exclusive economic zone (EEZ), on the other hand, extends up to

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

200 nautical miles, granting the coastal state rights over the exploration and exploitation of marine resources, though other states maintain the right to navigation and overflight within this zone (UNCLOS, 1982). Delimitation of maritime boundaries between neighboring states, particularly regarding EEZs and territorial seas, has been a contentious issue in international law, and this is precisely the crux of the Piran Bay dispute (Rothwell & Stephens, 2016).

In the case of Piran Bay, the core issue lies in how the maritime borders should be drawn between Slovenia and Croatia following their respective declarations of independence. Both countries, after gaining independence from Yugoslavia, sought to establish their maritime entitlements in the Adriatic Sea, with overlapping claims in the Piran Bay region.

Strategic and Legal Importance of Piran Bay

Piran Bay holds significant strategic and economic importance due to its access to the Adriatic Sea. For Slovenia, a small coastal country with only 46 kilometers of coastline, securing direct access to the Adriatic is vital for both economic and geopolitical reasons. The delimitation of maritime borders in Piran Bay is thus not only a sovereignty issue but also a crucial matter for Slovenia's economic development and international trade (Pugh, 1999).

Conversely, Croatia, despite having a longer coastline, has sought to expand its maritime rights in Piran Bay. Croatia argues that historical claims dating back to the Austro-Hungarian period provide it with stronger entitlement to the region (Keček, 2015). This has led to a fundamental legal disagreement between the two states over how the maritime boundary should be delineated.

One of the key reasons for invoking international maritime law in the Piran Bay dispute is the overlapping claims made by both countries regarding their respective EEZs and territorial seas. Slovenia advocates for the delimitation to be based on UNCLOS principles, aiming for an equitable solution. However, Croatia has insisted on a historical entitlement to the bay, further complicating the situation.

The Role of UNCLOS and the Median Line Principle

Article 15 of UNCLOS provides guidance on how territorial seas between adjacent states should be delimited, emphasizing the use of the median line—an equidistant line between the coastlines of the two states—unless there is a historical agreement or other compelling reason to adjust the boundary (UNCLOS, 1982). Slovenia has argued for the application of the median line principle in Piran Bay, claiming it would offer a fair and proportional solution to the dispute (Zupančič, 2010).

Croatia, on the other hand, has opposed this approach, contending that it would lead to an inequitable result given its longer coastline and greater historical ties to the region. Croatia has argued that Slovenia's proposed maritime boundaries would unjustly restrict its access to important fishing areas and limit its navigation rights (Vidmar, 2013).

Arguments and International Legal Processes

Slovenia has based its legal arguments on the principles of fairness and equity under UNCLOS, advocating for the Piran Bay boundary to provide it with broader access to the Adriatic Sea, which is seen as essential for its economic growth and participation in international trade. Croatia, however, has emphasized its historical claims and the adverse effects of Slovenia's proposed boundary on its maritime activities, particularly in fishing and navigation.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

The legal dispute between the two nations led to protracted negotiations, but no resolution was reached. As a result, in 2009, both Slovenia and Croatia agreed to submit the matter to arbitration under the auspices of the European Union. This decision marked a significant turning point, as both countries sought to resolve the issue through international legal means rather than through bilateral negotiations (Keček, 2015).

2. The EU Accession Process and the Principle of Good Neighborliness: The Impact of the Piran Bay Dispute on the EU

The Piran Bay crisis is more than just a maritime border dispute between Slovenia and Croatia; it represents a significant case in the context of the European Union (EU) enlargement process and the preservation of regional peace. This dispute highlights the challenges associated with the "good neighborliness" principle, one of the core tenets of the EU accession process, and underscores the complexities of the enlargement process itself. The impact of Croatia's EU membership process, compounded by Slovenia's use of its claims over Piran Bay, has affected not only bilateral relations but also the EU's overall stability and diplomatic functions (Vidmar, 2013).

The Principle of Good Neighborliness and the EU Accession Process

The EU's enlargement process is a lengthy and arduous journey that requires candidate countries to undertake political, economic, legal, and administrative reforms. Among the key criteria evaluated during EU accession negotiations is the candidate country's relations with neighboring states and its capacity to resolve border disputes. The principle of good neighborliness stipulates that candidate countries should maintain peaceful relations with their neighbors and resolve any existing border disputes. This principle is crucial for ensuring stability in Europe and for ensuring that new members adhere to the values of the EU (Keček, 2015).

The maritime border dispute between Slovenia and Croatia in Piran Bay presented a significant challenge to the application of this principle. After the dissolution of Yugoslavia, both countries sought to clarify their maritime boundaries in the Adriatic Sea, particularly in the strategic Piran Bay area. However, the ongoing dispute over the maritime borders became a critical point of contention in Croatia's EU membership negotiations, as Slovenia used its claims over Piran Bay to occasionally veto Croatia's accession progress (Zupančič, 2010).

The Piran Bay Dispute and Croatia's EU Membership

Croatia officially became a candidate country for EU membership in 2003 and subsequently began accession negotiations. However, Slovenia's border dispute with Croatia over Piran Bay became a significant obstacle in this process. Slovenia argued that its rights over Piran Bay were not being adequately addressed and used this as a basis to block Croatia's negotiations at various stages. For instance, in 2008, Slovenia vetoed several of Croatia's negotiation chapters, insisting that the border dispute be resolved before further progress could be made (Vidmar, 2013).

The impact of the Piran Bay dispute on Croatia's EU accession process was not limited to Slovenia's veto. It also sparked broader debates within the EU regarding how the Union should address border disputes in the context of enlargement. Croatia contended that Slovenia's veto was contrary to the EU's enlargement criteria and that the dispute should be handled as a bilateral issue, separate from the EU accession negotiations. This raised important questions about the effectiveness of the EU's mechanisms for resolving border disputes and the extent to which such issues could impact candidate countries' membership bids (Churchill & Lowe, 1999).

The Role of the EU and the Mediation Process

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

The resolution of the Piran Bay dispute highlights the crucial role the EU played as a mediator in resolving border disputes between member states and candidate countries. Throughout Croatia's accession process, the EU acted as a neutral mediator, facilitating diplomatic efforts to resolve the border dispute. A major breakthrough occurred in 2009 when, under the EU's mediation, Slovenia and Croatia signed an arbitration agreement, which stipulated that the border dispute would be resolved by an international arbitration tribunal (Keček, 2015).

This arbitration process was seen as a model for resolving border disputes in the context of the EU's principle of good neighborliness. The EU's mediation efforts were instrumental in ensuring that Slovenia withdrew its veto, allowing Croatia's accession process to move forward. This paved the way for Croatia's full EU membership in 2013. However, the Piran Bay dispute demonstrated the potential for border disputes to become significant roadblocks in the enlargement process and highlighted the importance of the EU's role as a facilitator of peace and stability in the region (Rothwell & Stephens, 2016).

Conclusion: The Broader Implications for EU Enlargement

The Piran Bay crisis between Slovenia and Croatia serves as a case study of how maritime border disputes can impact the EU enlargement process and test the application of the principle of good neighborliness. The dispute, and the way it influenced Croatia's path to EU membership, raised important questions about the EU's capacity to mediate and resolve such conflicts in a way that preserves regional stability. The EU's role in the arbitration process was crucial in preventing the border dispute from derailing Croatia's accession, but the case also revealed the complexities involved in addressing such disputes during the enlargement process.

Ultimately, the Piran Bay dispute underscores the need for effective mechanisms within the EU to address border disputes between member states and candidate countries. While the EU successfully mediated the dispute between Slovenia and Croatia, similar challenges may arise in future enlargement negotiations, particularly in regions like the Western Balkans, where border disputes remain unresolved. The EU's ability to navigate these challenges will be essential to ensuring that enlargement continues to promote peace, stability, and cooperation across Europe.

4. International Arbitration and the Piran Bay Decision: Details and Consequences

The Piran Bay dispute represents a long-standing maritime boundary conflict between Slovenia and Croatia. In 2009, both countries agreed to bring the issue before international arbitration with the aim of resolving their competing sovereignty claims in the Adriatic Sea. In 2017, the Permanent Court of Arbitration rendered its decision, which sought to resolve the dispute. This section explores the arbitration process, the court's decision regarding Piran Bay, and the broader consequences of that decision.

The International Arbitration Process: Origins and Key Principles

The decision to submit the Piran Bay dispute to international arbitration came after bilateral diplomatic efforts between Slovenia and Croatia had failed. Slovenia had used the unresolved maritime boundary as a tool to block Croatia's EU accession negotiations, arguing that the fair delimitation of the bay's maritime borders was critical for its economic interests (Vidmar, 2013). The EU's mediation role ultimately led both countries to agree to arbitration in 2009, aiming to settle the dispute within the framework of international law.

Arbitration, as a dispute resolution mechanism, relies on presenting the case to an impartial third party to ensure a legally binding and equitable outcome. In this case, Slovenia and Croatia

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

submitted the issue of the delimitation of Piran Bay's maritime and territorial boundaries to the Permanent Court of Arbitration. The basis of the arbitration agreement was UNCLOS, which provides the legal framework for resolving maritime disputes (Churchill & Lowe, 1999). Slovenia sought a fair delimitation of the maritime boundaries, while Croatia invoked historical claims to restrict Slovenia's access to certain areas of the Adriatic Sea (Zupančič, 2010).

The Decision of the Permanent Court of Arbitration

In 2017, the Permanent Court of Arbitration issued its ruling, which granted Slovenia direct access to the Adriatic Sea. The court based its decision on the principles and provisions of UNCLOS, aiming to provide an equitable resolution to the maritime boundary dispute. The ruling established that Slovenia would have a maritime corridor extending from Piran Bay to the Adriatic Sea, ensuring its access to international waters (Keček, 2015).

For Slovenia, the decision was seen as a significant victory, as it secured vital economic and geopolitical access to the Adriatic. However, Croatia rejected the ruling, arguing that the arbitration process had been compromised by irregularities and that the decision was thus not binding. Croatia accused Slovenia of having unduly influenced the arbitration process and declared its withdrawal from the proceedings (Vidmar, 2013).

In addition to the maritime boundary in Piran Bay, the arbitration ruling addressed territorial borders between Slovenia and Croatia, providing clarity to long-standing disputes regarding their land boundaries. However, Croatia's refusal to recognize the decision has resulted in ongoing tensions between the two countries, and the ruling has yet to be fully implemented.

Consequences and Responses to the Decision

The arbitration decision aimed to resolve the maritime boundary dispute between Slovenia and Croatia, but Croatia's refusal to recognize the ruling has hindered its effectiveness. Croatia claimed that procedural irregularities, particularly Slovenia's alleged misconduct, undermined the legitimacy of the arbitration process, making the decision non-binding (Keček, 2015). As a result, Croatia withdrew from the process and has not complied with the court's decision, further complicating the resolution of the dispute.

The refusal to implement the arbitration ruling has deepened the diplomatic rift between Slovenia and Croatia, and the issue has continued to affect their bilateral relations. Slovenia has remained firm in its stance, calling for the implementation of the ruling and raising the issue at international forums, including within the EU. The dispute has also sparked broader discussions within the EU regarding the enforceability of international arbitration decisions and the role of the EU in mediating such conflicts (Rothwell & Stephens, 2016).

The Role of the EU and the Regional Impact of the Decision

The Piran Bay arbitration ruling has significant implications for the EU's enlargement process and its regional stability strategies. The EU played a key role in mediating the initial arbitration agreement between Slovenia and Croatia and facilitated the start of the arbitration process. However, Croatia's rejection of the ruling has raised questions about the rule of law within the EU and the enforceability of international arbitration decisions (Zupančič, 2010).

The ongoing dispute has demonstrated the challenges the EU faces in addressing border conflicts between member states and candidates for EU membership. Although Croatia joined the EU in 2013, the unresolved Piran Bay dispute continues to strain relations between the two countries, and the EU has had to maintain a delicate diplomatic balance to encourage a peaceful resolution.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Despite Croatia's refusal to accept the arbitration ruling, the EU has continued to support dialogue between Slovenia and Croatia, while emphasizing the importance of adhering to international legal norms (Keček, 2015).

Conclusion: Long-Term Implications of the Arbitration Ruling

The Permanent Court of Arbitration's decision regarding Piran Bay marked a significant step toward resolving the maritime boundary dispute between Slovenia and Croatia, but Croatia's rejection of the ruling has prevented a lasting solution. The decision, while legally binding, has exposed the limitations of international arbitration mechanisms when political will is lacking. In this case, Croatia's refusal to comply with the ruling underscores the importance of political cooperation and international collaboration in ensuring the enforceability of arbitration decisions.

The Piran Bay dispute serves as an important case study in the broader context of international law and arbitration. While the arbitration ruling aimed to provide a fair and legally sound resolution, its implementation has been hindered by political disagreements and challenges to the legitimacy of the process. This highlights the need for stronger international mechanisms and political frameworks to ensure that such disputes can be resolved in a binding and enforceable manner. The Piran Bay crisis remains a test case for the efficacy of international law in resolving border disputes, particularly within the EU's complex political landscape.

5. The Impact of the Piran Bay Dispute on Regional Stability

The Piran Bay crisis is not only a maritime boundary dispute between Slovenia and Croatia but also a significant challenge for regional stability in the Balkans and the European Union's (EU) enlargement process. This dispute, while affecting bilateral relations between the two neighboring countries, has broader implications for regional cooperation, security, and the EU's strategy for expansion in the Balkans. When examining the impact of the Piran Bay dispute on regional stability, it becomes evident that this issue is part of a larger geopolitical picture within Europe, beyond the borders of Slovenia and Croatia (Keček, 2015).

Stability and Border Disputes in the Balkans

The Balkans, historically characterized by border disputes and ethnic conflicts, has experienced increased political instability following the dissolution of Yugoslavia. Border issues among newly independent states have exacerbated the fragility of regional stability. The Piran Bay dispute between Slovenia and Croatia must be understood within this context. Following their declarations of independence in 1991, both countries failed to reach a definitive agreement on their borders, leading to a serious crisis, particularly regarding the delimitation of their maritime boundaries in the Adriatic Sea (Vidmar, 2013).

Piran Bay is strategically and economically significant for both nations. While Slovenia seeks direct access to the Adriatic Sea through claims over the bay, Croatia aims to expand its maritime jurisdiction, maintaining control over the region. This dispute has led to significant diplomatic tensions between the two countries and has also contributed to instability in the wider region (Rothwell & Stephens, 2016).

In comparison to other border disputes in the Balkans, the Piran Bay issue illustrates the broader potential dangers of unresolved borders for regional stability. Similar conflicts have arisen in other post-Yugoslav states, including Bosnia-Herzegovina, Serbia, and Montenegro, where border disagreements have posed serious threats to peace and stability (Zupančič, 2010).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

The Impact of the Piran Bay Crisis on Regional Relations

The impact of the Piran Bay crisis on regional relations can be analyzed in two key areas: economic cooperation and political dialogue.

From an economic cooperation perspective, unresolved border disputes hinder regional trade and infrastructure projects in the Balkans. The maritime boundary crisis between Slovenia and Croatia, particularly concerning control over trade routes in the Adriatic Sea, directly affects regional commerce. Both countries have significant economic interests in maritime and fishing activities, and control over Piran Bay influences the volume of trade in the region. Slovenia's desire to secure direct access to the Adriatic is of particular importance for its shipping and trade, which affects the region's overall economic dynamics (Keček, 2015).

From a political dialogue standpoint, the Piran Bay dispute has strained diplomatic relations between Slovenia and Croatia, weakening regional cooperation. The crisis serves as a negative example for other Balkan states, showing how unresolved border disputes can impede political cooperation and integration efforts. In particular, the failure to resolve the dispute between two EU member states highlights the challenges of addressing border issues within the framework of EU integration, thereby complicating the EU's enlargement strategy in the region (Vidmar, 2013).

The EU Enlargement Process and Regional Stability

The EU's enlargement process is crucial for promoting regional stability in the Balkans and ensuring the integration of the region's states into the European framework. The Piran Bay dispute has tested the EU's ability to resolve border disputes in the context of enlargement. Slovenia's use of the dispute to block Croatia's accession negotiations demonstrates the challenges the EU faces in managing such conflicts within its enlargement policy (Zupančič, 2010).

The principle of good neighborliness is one of the EU's core requirements for candidate countries during the enlargement process. This principle demands that candidate states maintain peaceful relations with their neighbors and resolve any existing border disputes. However, the Piran Bay crisis revealed the limits of this principle, as Slovenia leveraged the dispute to block key negotiation chapters in Croatia's EU accession process. This direct intervention by Slovenia not only complicated the enlargement process but also highlighted the difficulty of resolving border disputes within the EU framework (Keček, 2015).

In this context, the Piran Bay dispute is not merely a bilateral issue but one that directly impacts the EU's enlargement policies and peace-building efforts in the region. While the EU has acted as a mediator, encouraging Slovenia and Croatia to resolve the dispute peacefully, the arbitration mechanisms and diplomatic efforts have faced significant challenges due to Croatia's refusal to accept the arbitration ruling (Rothwell & Stephens, 2016).

The Broader Implications of the Piran Bay Dispute

The Piran Bay dispute has significant implications not only for Slovenia and Croatia but for the entire Balkans and the EU enlargement process. This crisis highlights how unresolved border disputes can have far-reaching consequences for regional cooperation, economic development, and peaceful relations between neighboring countries. The EU's enlargement strategy in the Balkans, built around the principle of good neighborliness, faces serious challenges in addressing border disputes, as demonstrated by the Piran Bay crisis.

Maintaining regional stability in the Balkans requires more than legal and diplomatic solutions; it demands political cooperation and mutual goodwill between the parties involved. The failure to

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

resolve the Piran Bay dispute risks triggering wider instability in the Balkans, affecting not only Slovenia and Croatia but the region as a whole. As such, the Piran Bay crisis offers critical lessons for the future of the EU's enlargement policies and the preservation of peace in the Balkans.

6. EU Law and Dispute Resolution: Future Scenarios for Slovenia and Croatia

The Piran Bay crisis between Slovenia and Croatia serves as a significant test for the European Union's (EU) dispute resolution mechanisms under EU law. The prolonged dispute over the delineation of maritime borders in the Adriatic Sea has impacted both regional stability and the EU's capacity to resolve such conflicts through its legal and diplomatic frameworks. In this context, several potential scenarios for resolving the Piran Bay crisis within the framework of EU law and international arbitration are discussed, including the EU's good neighborliness principle, international arbitration, and diplomatic solutions.

Dispute Resolution Mechanisms under EU Law

The EU has several legal and diplomatic mechanisms for resolving border and sovereignty disputes between its member states. The principle of good neighborliness is one of the core principles under which member states are encouraged to settle disputes peacefully and cooperate in protecting common interests. This principle is particularly relevant for candidate countries during the enlargement process. Prior to Croatia's accession to the EU in 2013, its border dispute with Slovenia posed a major obstacle to EU enlargement policies. The EU encouraged both countries to submit the issue to international arbitration and played a mediating role in facilitating this process. However, Croatia's refusal to recognize the 2017 arbitration ruling raises questions about the effectiveness of EU law in resolving border disputes between member states (Rothwell & Stephens, 2016).

The EU's legal mechanisms, such as the Court of Justice of the European Union (CJEU) and the European Commission, play key roles in resolving disputes between member states. However, as seen in the Piran Bay case, issues of sovereignty and borders, often driven by national interests, may not always be easily resolved through EU law alone. As a result, the resolution of the dispute between Slovenia and Croatia will likely require a combination of legal and diplomatic efforts.

Future Scenarios: International Arbitration and Diplomatic Solutions

Several scenarios for the future resolution of the Piran Bay crisis are conceivable, ranging from the implementation of the arbitration ruling to renewed diplomatic negotiations between the two countries.

a) Implementation of the Arbitration Ruling: A Return to International Law

Slovenia has recognized and advocated for the implementation of the 2017 arbitration ruling, which granted it direct access to the Adriatic Sea. In this scenario, Croatia would eventually succumb to international pressure and EU diplomatic efforts, agreeing to honor the arbitration decision. This outcome would secure Slovenia's access to the Adriatic and establish clear maritime borders between the two countries. The EU's role in exerting diplomatic pressure on Croatia could accelerate the implementation of this ruling (Vidmar, 2013).

However, given Croatia's longstanding rejection of the arbitration decision, claiming it was unfair, this scenario would likely involve complex negotiations and require significant political will on both sides. The EU would need to play an active role in ensuring compliance with international law and facilitating a peaceful resolution. This process, however, could be protracted and would depend heavily on Croatia's political readiness to engage.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

b) A New Diplomatic Agreement

Another possible scenario involves the two countries returning to the negotiating table to reach a new diplomatic agreement. Croatia's refusal to recognize the arbitration decision could lead to the need for fresh negotiations, in which the EU would again act as a mediator. This scenario would likely involve balancing the interests of both nations, ensuring that Slovenia retains access to the Adriatic Sea while also addressing Croatia's economic and maritime interests (Keček, 2015).

A new diplomatic solution could restore normal relations between Slovenia and Croatia and contribute positively to the EU's enlargement strategy in the Balkans. A carefully negotiated compromise would stabilize bilateral relations and reinforce the EU's role as a facilitator of peace and cooperation.

c) Referral to the Court of Justice of the European Union (CJEU)

A third scenario involves either Slovenia or Croatia referring the dispute to the Court of Justice of the European Union (CJEU). The CJEU is empowered to resolve disputes between EU member states and could adjudicate the Piran Bay issue under EU law and international maritime law (Rothwell & Stephens, 2016). The CJEU could deliver a binding judgment that would settle the maritime boundary between the two countries based on existing EU and international legal frameworks.

One advantage of this scenario is that a CJEU ruling would be based on EU law and thus binding on both member states. This could address Croatia's objections to the arbitration ruling and provide a new legal avenue for resolving the dispute. However, for this scenario to occur, both Slovenia and Croatia would need to be willing to submit the case to the CJEU, which may prove challenging given the political sensitivities surrounding the dispute.

d) Freezing the Dispute and Escalating Regional Tensions

Another possible scenario is that both countries choose to maintain the current status quo, effectively "freezing" the dispute. In this case, the maritime boundary issue would remain unresolved, and diplomatic tensions between Slovenia and Croatia would persist. This scenario could have detrimental effects on regional stability and serve as a negative example for other Balkan states dealing with border disputes (Vidmar, 2013).

Freezing the dispute would likely weaken the EU's efforts to maintain stability in the region, as unresolved border issues could lead to further diplomatic impasses. Economic cooperation between Slovenia and Croatia could suffer, particularly in areas related to maritime trade, fishing, and shipping. Additionally, this scenario could undermine regional stability by providing other Balkan countries with a precedent for prolonging unresolved disputes.

The Future of EU Law in Resolving Border Disputes

The Piran Bay crisis represents a significant challenge for the EU's legal and diplomatic frameworks. While the arbitration ruling offers a potential solution to the maritime boundary dispute between Slovenia and Croatia, the refusal of Croatia to recognize the decision has exposed the limitations of international arbitration and EU law in resolving such conflicts. The future resolution of the Piran Bay dispute will require a combination of legal, diplomatic, and political efforts, with the EU playing a central role in facilitating dialogue and encouraging compliance with international law.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

The broader implications of the Piran Bay dispute underscore the importance of effective dispute resolution mechanisms within the EU, particularly in the context of its enlargement strategy. Whether through arbitration, the CJEU, or renewed diplomacy, the resolution of this dispute will serve as a test case for the EU's ability to manage border conflicts and promote regional stability.

CONCLUSION

The European Union (EU) enlargement process requires not only economic and political reforms from candidate countries but also the establishment of peaceful relations with neighboring states. In this context, the principle of good neighborliness is a cornerstone of the EU's enlargement policies, and border disputes or diplomatic crises between member states and candidate countries can negatively impact the accession process. However, as demonstrated by the Piran Bay crisis between Slovenia and Croatia, a country's accession to the EU can occur even without the resolution of such disputes, raising questions about the EU's enlargement policy and the long-term impact on regional stability.

This section examines the implications of EU membership without resolving border disputes, using the case of Slovenia and Croatia as an example. It considers how such conflicts can influence EU membership for other contested regions and discusses the potential management of these disputes in the long term, within the framework of EU law and the principle of good neighborliness.

Good Neighborliness and EU Membership

In the EU enlargement process, maintaining good neighborly relations is a key criterion for full membership. The EU expects candidate countries to engage in peaceful cooperation with neighboring states and resolve border disputes to safeguard both regional peace and internal EU cohesion. The Piran Bay crisis between Slovenia and Croatia put this principle to the test. While Croatia joined the EU in 2013, its border dispute with Slovenia remained unresolved. Although the issue was submitted to international arbitration, Croatia refused to recognize the arbitration ruling, leaving the crisis unresolved. This situation, while not preventing Croatia's accession, raises concerns about how unresolved disputes may affect future accessions and long-term stability within the EU (Keček, 2015).

EU Membership in Contested Regions: Is Membership Possible Without Good Neighborliness?

The Slovenia-Croatia example demonstrates that it is indeed possible to join the EU without resolving border disputes. However, this scenario raises doubts about the effectiveness of the good neighborliness principle in the EU's enlargement policies. Croatia's accession to the EU despite the unresolved Piran Bay crisis suggests that border disputes may not always be decisive in the membership process (Vidmar, 2013).

This situation could set a precedent for other Balkan countries seeking EU membership. For instance, Serbia and Kosovo continue to face ongoing border disputes and diplomatic issues, which may present similar challenges in their EU accession processes. If the EU continues to admit new members without fully resolving such disputes, as in the case of Slovenia and Croatia, criticisms of the enlargement policy may intensify. Moreover, this approach could pose significant threats to regional stability, as unresolved disputes may perpetuate diplomatic tensions within the EU (Rothwell & Stephens, 2016).

EU Law and Dispute Resolution

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

The EU possesses several legal mechanisms to resolve border disputes between member states, including the Court of Justice of the European Union (CJEU), which monitors the application of EU law and plays a crucial role in resolving conflicts between member states. However, sovereignty issues such as border disputes are often closely linked to national interests, limiting the capacity of the CJEU to address these matters effectively.

The Piran Bay crisis, despite being submitted to international arbitration, highlights the limitations of the EU's ability to enforce dispute resolutions. Croatia's refusal to acknowledge the arbitration ruling has also tested the EU's capacity to ensure compliance with such decisions. While the EU expects member states to adhere to arbitration outcomes, Croatia's non-compliance raises questions about the overall efficacy of EU law in resolving border disputes between member states (Keček, 2015). Without diplomatic pressure and cooperation between the parties, the resolution of disputes like the Slovenia-Croatia example may remain elusive.

Does the Slovenia-Croatia Dispute Set a Precedent for Other Contested Regions?

The Piran Bay dispute between Slovenia and Croatia may serve as a precedent for other ongoing border conflicts and diplomatic crises in the Balkans. For example, the ongoing border dispute between Serbia and Kosovo, as well as the name dispute between North Macedonia and Greece, are significant barriers to these countries' EU accession prospects. As with Slovenia and Croatia, unresolved border disputes could potentially be overlooked during the accession process, leading to similar outcomes.

However, continuing the EU enlargement process without resolving such disputes could pose a significant threat to regional stability. Unresolved border issues within the EU could become sources of ongoing diplomatic tensions, ultimately undermining the EU's long-term goals of stability and peace. Thus, while the Slovenia-Croatia dispute may set a precedent for other contested regions, it also highlights the challenges the EU may face in its enlargement process (Vidmar, 2013).

EU Enlargement Policies and Good Neighborliness

The Piran Bay crisis between Slovenia and Croatia underscores the importance of good neighborly relations in the EU enlargement process and the potential consequences of failing to adhere to this principle. Croatia's accession to the EU despite its unresolved border dispute with Slovenia raises questions about the flexibility of the EU's enlargement principles. If the EU continues to admit new members without fully resolving border disputes, it risks facing more significant diplomatic and legal challenges within the Union.

The case of Slovenia and Croatia serves as both a positive and negative example for other contested regions. While the EU has successfully facilitated Croatia's accession, the unresolved nature of the Piran Bay dispute demonstrates the potential long-term risks of leaving border conflicts unaddressed. To safeguard regional peace and stability, the EU must adopt stricter policies regarding border dispute resolution before accepting new members. Failure to do so may threaten the EU's internal cohesion and weaken the effectiveness of its enlargement policies.

References

- Churchill, R. R., & Lowe, A. V. (1999). *The Law of the Sea*. Manchester University Press.
- Nuredin Abdülmecit, (2024) *The Judicial System in Macedonia At The Beginning Of The 20th Century*, *Sui Generis*, 3(1) 7-9.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Keçek, D. (2015). The Piran Bay maritime dispute: Legal and historical perspectives. *Journal of Adriatic Studies*, 23(2), 89-107.
- Pugh, M. (1999). The strategic significance of Piran Bay: A legal and economic analysis. *Marine Policy*, 23(3), 229-242.
- Rothwell, D. R., & Stephens, T. (2016). *The International Law of the Sea*. Hart Publishing.
- Roter, P. (2009). The role of international law in the settlement of the Slovenia-Croatia border dispute. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 5, 45-67.
- Tanaka, Y. (2015). *The International Law of the Sea*. Cambridge University Press.
- UNCLOS. (1982). *United Nations Convention on the Law of the Sea*. United Nations.
- Vidmar, J. (2013). The Piran Bay dispute and the EU enlargement process: Implications for future EU candidates. *European Foreign Affairs Review*, 18(3), 341-355.
- Zupančič, J. (2010). International law and maritime boundaries: The case of the Slovenia-Croatia dispute over Piran Bay. *International Journal of Maritime Affairs*, 22(4), 67-81.
- Özkan, İ. (2019). Erken müdahale ve önemi. Özyürek, A. ve Sezgin, E. (Ed.). *Çocukluk Döneminde Erken Müdahale içinde (ss.1-25)*. Nobel.
- Roberts, R. E. (2020). Qualitative interview questions: guidance for novice researchers. *The Qualitative Report*, 25(9), 3185-3203. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4640>
- Roberts, R. E. (2020). Qualitative interview questions: guidance for novice researchers. *The Qualitative Report*, 25(9), 3185-3203. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4640>.
- Van Manen, M. (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology & Practice*. 1(1), 11-30. <https://doi.org/10.29173/pandpr19803>
- Wilson, A. (2015). A guide to phenomenological research. *Nursing Standard*, 29(34), 38-43. <https://doi.org/10.7748/ns.29.34.38.e8821>

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Merkezi Yönetim Teşkilatı: Türkiye Cumhuriyeti ile Karşılaştırmalı Bir Analiz

Doç. Dr. Osman NACAK¹

Özet

Kıbrıs, Türkiye açısından her zaman oldukça önemli bir ada olmuştur. Tarihi süreçte farklı devletlerin egemenliği altında olan Kıbrıs'ta günümüzde Güney Kıbrıs ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olmak üzere iki devletli bir yapılanma söz konusudur. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 15 Kasım 1983 tarihinde kurulmuştur. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti haricinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak tanıyan henüz başka bir devlet olmasa da, bu durum Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bir devlet örgütlenmesinin olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki tarihi, kültürel ve sosyal bağlar, devlet örgütlenmesinde de kendini büyük ölçüde hissettirmektedir. Çalışmada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetim teşkilatı ele alınmaktadır. Bilindiği üzere ülkelerin kamu yönetimi yapılanması, özellikle de merkezi yönetim yapılanmaları o ülkede uygulanmakta olan hükümet sisteminden de önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu nedenle çalışmada ilk olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hükümet sistemi ele alınmakta, hangi hükümet sistemini kullandığı sorusuna yanıt aranmaktadır. Sonrasında da merkezi yönetim teşkilatı analiz edilmektedir. Bu analiz esnasında yer yer Türkiye Cumhuriyeti Devletinin merkezi yönetim teşkilatı ile benzerliklerine ve farklılıklarına yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kamu Yönetimi, Hükümet Sistemleri

1. Giriş

Akdeniz'de oldukça önemli bir jeopolitik konumda yer alan Kıbrıs adası, tarihsel süreçte birçok devletin egemenliği altında kalmıştır. 1800'lerin sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan Kıbrıs, daha sonra İngiltere'nin egemenliğine geçmiştir. Adada Türkler ve Rumlar birlikte yaşamaktadır. Ancak özellikle 1900'lerin başlarından itibaren adadaki Türklerin göç ettirilmesine yönelik sistemli girişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1980'lere kadar sürdürülen birlikte bir devlet olma çabalarından bir sonuç alınamaması üzerine Adadaki Türkler, kendi kaderini tayin (Self-Determinasyon) hakkını kullanarak 15 Kasım 1983 tarihinde bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır (Çeliksoy, 2021, s. 581; www.mfa.gov.tr). Yaklaşık 3.354 kilometrekare toprağa, yine yaklaşık 400bin nüfusa sahip Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilk ve halen yürürlükte olan anayasası 5 Mayıs 1985 tarihinde yapılan halk oylamasıyla kabul edilmiştir.

Günümüzde sadece Türkiye Cumhuriyeti tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, devlet olmanın bütün gereklerini yerine getirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın konusu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kamu yönetimi örgütlenmesidir. Çalışmanın amacı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetim teşkilatını, Türkiye Cumhuriyeti ile karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmektir. Çalışmada ilk olarak kamu yönetimi

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, onacak@adu.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

örgütlenmesini doğrudan etkileyen hükümet sistemi irdelenmektedir. Sonrasında ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetim teşkilatı ayrıntılı bir biçimde Türkiye ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir.

2. Yöntem

Çalışmanın konusu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kamu yönetimi örgütlenmesidir. Çalışmanın amacı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetim teşkilatını, Türkiye Cumhuriyeti ile karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmektir. Zira iki ülke arasında her yönüyle kadim bir bağ söz konusudur. Çalışmada nitel araştırma yöntemine yer verilmektedir. Verilerin elde edilmesinde literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu noktada öncelikle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin yürürlükte olan anayasası ile idari örgütlenmeye yönelik yasal düzenlemeleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, sonrasında da bu konuda yazılmış birincil ve ikincil kaynaklardan istifade edilmiştir. Lakin bu konuda yeterli sayıda çalışma olmadığı için daha ziyade mevzuat üzerinden bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Verilerin analizinde ise içerik analizi yöntemine yer verilmiştir.

3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Hükümet Sistemi

Gözümüz modern hükümet sistemleri, kuvvetlerin ayrılığına dayanmaktadır. Bu noktada karşımıza temelde iki hükümet sistemi çıkmaktadır. Bunlardan ilki Parlamenter hükümet sistemidir. Bilindiği üzere İngiltere'de ortaya çıkan parlamenter sistem, kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan bir hükümet sistemidir. İkinci olarak ise Başkanlık sistemi karşımıza çıkmaktadır. Amerika'da ortaya çıkan başkanlık sistemi kuvvetlerin sert ayrımını esas almaktadır. Daha sonrasında bu iki sisteme bir de karma bir sistem olan Yarı başkanlık sistemi eklenmiştir. İlk olarak Fransa'da ortaya çıkan yarı başkanlık sistemi ise parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin bazı yönlerinin birleşiminden meydana gelen melez bir sistemdir (Erdoğan, 2005, s. 205).

Bir ülkedeki en önemli konulardan birisi şüphesiz hükümet sistemidir. Zira hükümet sistemi; başta yürütme erkinin yapısı ve işleyişi olmak üzere aynı zamanda yasama organının işleyişi ve yürütme organı ile olan ilişkisini doğrudan belirlemektedir (Erdoğan, 2005, s. 205). Bu nedenle birçok ülke anayasasında hükümet sistemine açıkça yer vermektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde, 5 Mayıs 1985 tarihinde kabul edilen Anayasa halen yürürlükte. Bu anayasada ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hükümet sistemi doğrudan zikredilmemektedir. Doğal olarak bu durum Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde hangi hükümet sisteminin benimsendiği sorularını beraberinde getirmektedir.

Bilindiği üzere Kıbrıs, tarihsel süreçte farklı ülkelerin egemenliği altında yaşamıştır. Dolayısıyla bu ülkelerin sisteminden dolayı da olsa etkilendiğini söyleyebilmek mümkündür. Diğer taraftan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin, kuruluşunda oldukça önemli bir rolü olan Türkiye Cumhuriyeti'nden, o dönemde yürürlükte olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasasından ve devlet yapılanmasından büyük ölçüde etkilendiğini söyleyebilmek de mümkündür. Bu bağlamda pek çok kesim Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde, Türkiye Cumhuriyeti'nde olduğu gibi parlamenter hükümet sisteminin olduğunu belirtmektedir. Lakin son dönemde bazı çevreler, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde parlamenter sistemin değil yarı başkanlık sisteminin uygulanmakta olduğunu iddia etmektedirler. Hangi sistemin benimsendiği anayasada açıkça belirtilmediğine göre sistemin yapılanma ve işleyişinden hareketle bir sistem tespitinde bulunmak gerekmektedir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Ancak bu tespitin doğru bir biçimde yapılabilmesi için öncelikle parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinin temel ve ayırıcı özelliklerine bakmak yerinde olacaktır.

Arend Lijphart parlamenter sistemin ayırıcı özelliklerini; yürütmenin yapısının düalist (ikili) olması, yürütmenin, yürütmede de özellikle hükümetin yasamanın içinden doğması ve yine yasamanın içinden doğan hükümetin göreve başlayabilmesi için yasamanın güvenine ihtiyaç duyması, yürütmenin de yasamayı feshedebilme yetkisinin olması şeklinde ifade etmektedir. Parlamenter sistemde yasama ile yürütme hukuken birbirinden ayrı olmakla birlikte fiilen iş birliği içindedir. Bu nedenle bir kişi aynı anda hem yasamada hem de yürütmede görev alabilir. Diğer taraftan Lijphart başkanlık sisteminin ayırıcı özelliklerini ise; yürütmenin yapısının monist (tek) olması ve bir kişiden meydana gelmesi, yürütmeyi oluşturan başkanın doğrudan halk tarafından belirlenmesi ve yürütmenin görevine başlayabilmesi için yasamanın güvenine ihtiyaç duymaması şeklinde belirtmektedir (Özbudun, 2000, s. 329-330; Erdoğan, 2005, s. 213; Gözler, 2020, s. 83, 91-92). Başkanlık sisteminde yasama ile yürütme hem hukuki hem de işlevsel olarak birbirinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla yasama yasa yapar, yürütme ise hükümet eder. Bir kuvvetin diğerinin işine müdahale etmesi veya işine karışması mümkün değildir. Bu sebeple bir kişi aynı anda hem yasamada hem de yürütmede görev alamaz. Ayrıca iki kuvvetin birbirinin varlığını sonlandırması da söz konusu değildir (Erdoğan, 2005, s. 206-207).

Yarı başkanlık sistemi ise hem parlamenter hem de başkanlık sisteminden önemli izler taşımaktadır. Yarı başkanlık sistemi devlet başkanının doğrudan halk tarafından genel oyla belirlendiği ancak diğer taraftan parlamentodan doğan Bakanlar Kurulunun, parlamentoya karşı sorumlu olduğu bir sistem şeklinde tarif edilmektedir (Odyakmaz ve Kaymak, 2020, s. 246). Sartori bu sistemin ayırıcı özelliklerini; yürütmenin düalist (ikili) yapısı, Bakanlar Kurulunun parlamentonun içinden doğması ve göreve başlayabilmek için yine parlamentonun güvenoyuna ihtiyaç duyması ancak Devlet başkanının sabit bir dönem için doğrudan halk tarafından seçilmesi şeklinde ifade etmektedir (Erdoğan, 2005: 222). Sistemin adını koyan Duverger ise yarı başkanlık sisteminin üç temel özelliğini; Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, önemli yetkilere sahip olması ve yürütmenin yapısının ikili olması şeklinde belirtmektedir (Ustabulut, 2020, s. 49-51).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yürütmenin düalist olduğu görülmektedir. Zira Anayasanın 5. maddesinde yürütme yetki ve görevinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından gerçekleştirileceği açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca yine Anayasanın yürütme başlığını taşıyan dördüncü kısmının birinci bölümünde Cumhurbaşkanı ikinci bölümünde de Bakanlar Kurulu yer almaktadır. İkili yürütmenin bir tarafında sorumsuz olan Cumhurbaşkanı, diğer tarafında da parlamentoya karşı sorumlu olan Bakanlar Kurulu bulunmaktadır. Yürütmenin bu yapısı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki hükümet sistemini Başkanlık sisteminden uzaklaştırırken parlamenter sisteme yaklaştırmaktadır. Yürütmenin bir kanadını oluşturan Bakanlar Kurulu parlamentonun içinden doğmaktadır. Üstelik göreve başlayabilmek için parlamentonun güvenoyuna ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle parlamentoya karşı sorumludur. İki kuvvet hukuken birbirinden ayrılmış olsa da fiilen iş birliği içindedir. Zira bir kişi aynı anda hem yasamada hem de yürütmede görev alabilmektedir. Hatta öyle ki Başbakanın milletvekili olma zorunluluğu vardır.

Ayrıca iki kuvvetin birbirini sonlandırabildiği görülmektedir. Cumhurbaşkanı parlamentoyu feshedebilirken, parlamentoda güvensizlik oyuyla Bakanlar Kurulunu düşürebilmektedir. Kuzey

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki bu sistem, tipik bir parlamenter sistem örneğidir. Ancak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yürütmenin diğer kanadını oluşturan Cumhurbaşkanı, belirli bir süreliğine doğrudan halk tarafından genel oyla seçilmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanının sorumsuz olmakla birlikte klasik parlamenter sistemde olduğu gibi sembolik yetkilerle değil tam tersine çok daha güçlü anayasal yetkilerle donatıldığı görülmektedir. Aşağıda da ayrıntılı bir biçimde inceleneceği üzere gerek Anayasanın 102. maddesinde gerekse Anayasanın diğer yerlerinde Cumhurbaşkanına verilmiş birçok yetki ve görev bulunmaktadır. Cumhurbaşkanının başbakanı atamak, iptal davası açmak gibi tek başına yapabildiği işlemler olmakla birlikte birçok yetkisini ilgili bakan ya da başbakan ile birlikte kullandığı görülmektedir. Bu durum, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hükümet sistemini bu defada yarı başkanlık sistemine yaklaştırmaktadır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki yasama ile yürütmenin oluşum biçimi ve birbirleriyle aralarındaki ilişki, yukarıdaki hükümet sistemlerinin ayırıcı özellikleri ışığında değerlendirildiğinde sistemin, yarı başkanlık sistemine daha yakın olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Zira Ustabulut da yapmış olduğu değerlendirmeler sonucunda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hükümet sisteminin, yarı başkanlık sistemine daha yakın olduğu sonucuna ulaşmıştır (2020, s. 66). Lakin yarı başkanlık sistemin prototipi olarak görülen Fransız sistemi göz önüne alındığında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki sistemin, yarı başkanlık sistemiyle de tam olarak örtüşmediği sonucuna varılmaktadır. Zira Fransa'da yürütmenin ikili durumu gerçek olmaktan öte görünüşte bir durum olup Cumhurbaşkanı yürütmenin temel aktörüdür (Çam, 2000, s. 162).

Yine Fransa'da gündelik işleri yürüten Kabine Konseyi ve savunma, dış siyaset gibi önemli devlet işlerinin yürütüldüğü Bakanlar Konseyi adında iki farklı yapı bulunmaktadır. Ayrıca Kabine Konseyinin başkanı Başbakan iken önemli Devlet işlerinin yürütüldüğü Bakanlar Konseyinin başkanı Cumhurbaşkanıdır (Karatepe, 2013, s. 139). Ayrıca Fransa'da Cumhurbaşkanına Anayasa ile verilen yetkilerin oldukça fazla ve önemli yetkiler olduğu görülmektedir. Hatta öyle ki Anayasada verilen olağanüstü yetkilerle Cumhurbaşkanı; tek başına olağanüstü hâl ilan edebilmekte, yasama, yürütme ve hatta yargı yetkilerini kendinde toplayabilmekte ve olağanüstü halin gerektirdiği bütün kararları alabilmektedir (Çam, 2000, s. 166-167). Fransa'daki bu sistem dikkate alındığında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin sisteminin tam olarak yarı başkanlık sistemi olarak da adlandırılmayacağı sonucuna varılmaktadır. Bu sebeple Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hükümet sisteminin parlamenter sistem ile yarı başkanlık sistemi arasında bir model olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

4. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Merkezi Yönetim Teşkilatı

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetim teşkilatına geçmeden önce ilk olarak kamu örgütlenmesine egemen olan ilkelere değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda 1985 tarihli Anayasada yer alan örgütlenme ilkelerinden ilkinin "yasal yönetim" ya da "kanuni idare" ilkesi olduğu görülmektedir. Anayasanın 113. maddesinin 1. fıkrasında "*Devlet yönetimi ... yasa ile düzenlenir.*" hükmü yer almaktadır. İlgili hükme göre kanuna dayanmayan bir kamu örgütlenmesinin kurulamayacağı açıkça belirtmektedir. Anayasada yer alan örgütlenme ilkelerinden ikincisi "merkezden yönetim-yerinden yönetim" ilkesidir. Anayasanın 113. maddesinin 2. fıkrasında "*Devlet yönetiminin kuruluş ve görevleri merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkelerine göre yürütülür.*" hükmüne yer verilmiştir. Bu hükümden hareketle Kuzey Kıbrıs

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Türk Cumhuriyeti'nde kamu örgütlenmesinde hem merkezi yönetim kuruluşları hem de merkezi yönetimin dışında örgütlenmiş yerinden yönetim kuruluşları bulunmaktadır.

Anayasada yer alan örgütlenme ilkelerinden üçüncüsü “yönetimin bütünlüğü” bir diğer ifadeyle yönetimin bir bütün olduğu ilkesidir. Anayasanın 113. maddesinin 1. fıkrasında “Devlet yönetimi, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür” hükmüne yer verilmiştir. Dolayısıyla her ne kadar kamu yönetimi; merkezi yönetim ile merkezi yönetimin dışında yer alan yerinden yönetim kuruluşlarından meydana geliyor olsa da, kamu kurumlarının tamamı gerek kurulması gerekse işleyişi yönünden bütünlük göstermek zorundadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasasında yer verilen örgütlenme ilkelerinden birisi de “kamu tüzel kişiliği” ilkesidir. Anayasada, “Kamu tüzel kişiliği ancak yasa ile veya yasanın açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulur.” (1985 Anayasası md. 113/3) hükmü yer almaktadır. Bu bağlamda merkezi yönetimde yer alan kurumların devlet tüzel kişiliğini temsil ettiği, merkezi yönetimin dışında yer alan yerinden yönetim kuruluşlarının da kendisine ait kamu tüzel kişiliğine sahip olduğu görülmektedir.

Kamu yönetimine egemen olan ilkeler bakımından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin, Türkiye ile büyük ölçüde benzerlik gösterdiğini söyleyebilmek mümkündür. Lakin Türk kamu yönetimin örgütlenme ilkelerinden birisi olan “yetki genişliği” ilkesine ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasasında yer verilmediği görülmektedir. Bilindiği gibi Türkiye’de, illerin idaresinde yetki genişliği ilkesi uygulanmaktadır (1982 Anayasası md. 126/2). Dolayısıyla bu ilkeyle, merkezi yönetimin karar alma ve yürütmeye ilişkin bazı yetkileri, yine kendi hiyerarşisi içinde yer alan taşra örgütünün başındaki il yöneticisine aktarılmaktadır. Böylelikle merkezden yönetim biraz daha yumuşatılmaktadır.

1985 tarihli Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasasının dördüncü kısmında yürütme düzenlenmektedir. Buna göre yürütme; Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulundan meydana gelmektedir. Diğer taraftan Anayasanın 116. maddesinde de “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ülkesi, merkezi yönetim kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik koşullara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre yasa ile belirlenen bölümlere ayrılır.” ifadesine yer verilmektedir. Dolayısıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetiminin; başkent ve taşra olmak üzere temelde ikiye ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca yine merkezi yönetimde Cumhuriyet Güvenlik Kurulu, Devlet Planlama Örgütü, Sayıştay ve Yüksek Yönetim Denetçisi (Ombudsman) gibi yardımcı kuruluşlar bulunmaktadır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetim teşkilatı büyük ölçüde Türkiye Cumhuriyeti'nin 2018 yılı öncesindeki (Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi öncesi dönem) merkezi yönetim teşkilatına benzemektedir. Lakin bu noktada bazı farklılıklar olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Bu farklılıklardan ilki merkezi yönetimin yardımcı kuruluşlarında görülmektedir. Türkiye’de yardımcı kuruluşlardan birisi de Danıştay iken Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin yardımcı kuruluşları arasında Danıştay’a yer verilmemiştir. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin yardımcı kuruluşları arasında Yüksek Yönetim Denetçisi (Ombudsman) adında bir birimin yer aldığı görülmektedir.

4.1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Başkent Teşkilatı

Yukarıda ifade edildiği üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin yürütme yapısı düalisttir. Bir diğer ifadeyle yürütme; Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulundan oluşmaktadır. Bu durum, 1985 tarihli Anayasanın 5. maddesinde “Yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından ... yerine getirilir” hükmüyle açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla Kuzey Kıbrıs Türk

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Cumhuriyeti'nin başkent teşkilatı; Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve Bakanlıklardan meydana gelmektedir. Türkiye'de de 2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliğine kadar benzer bir başkent teşkilatlanması söz konusuydu. Ancak 2017 anayasa değişikliğiyle parlamenter hükümet sisteminden Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. Sistemin uygulanmaya başladığı 2018 yılı haziran ayı seçimleri sonrasında yürütme yetkisi tamamıyla Cumhurbaşkanına geçmiştir. Dolayısıyla yeni sistemle birlikte Başbakanlık makamı kaldırılmış, Bakanlar Kurulunun niteliği değişmiş ve Cumhurbaşkanının Kabinesi hanine dönüşmüştür (Nacak, 2020, s. 142).

4.1.1. Cumhurbaşkanı

1985 tarihli Anayasanın dördüncü kısmının birinci bölümünde düzenlenen Cumhurbaşkanı, devletin başı olup Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin manevi şahsiyetini temsil etmektedir. Cumhurbaşkanının görev süresi 5 (beş) yıldır (1985 Anayasası md. 99/1). Anayasada Cumhurbaşkanının yeniden seçilip seçilemeyeceğine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bir kişinin birden fazla seçilebilmesinin yolunun açık olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyetinden ayrıştığı görülmektedir. Zira Türkiye'de bir kişi en fazla iki kez² Cumhurbaşkanı olabilmektedir. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasasında Cumhurbaşkanı adaylarının bazı niteliklere sahip olması gerektiği ifade edilmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür (md. 99/1):

- Türk ana-babadan doğmuş olmak ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşı olmak.
- Yükseköğrenim yapmış olmak.
- Otuz beş yaşını doldurmuş olmak.
- Milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmak.
- En az beş yıldır daimî ikametgahı Kıbrıs'ta olmak.

Cumhurbaşkanı adaylarının nitelikleri konusunda da bazı farklılıkların olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu farklardan ilki sadece vatandaşlık şartının yeterli görülmemekle Türk ana ve babadan doğmuş olma şartının da getirilmiş olmasıdır. Zira Türkiye'de böyle bir şart bulunmamakta olup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak yeterli görülmektedir. Esasında bu kriterin, Kıbrıs'ın yapısından kaynaklandığı söylenebilir. İkinci farklılık da yaş kriterinin 35 (otuz beş) olarak düzenlenmiş olmasıdır. Çünkü Türkiye'de kırk yaşını doldurmuş olanlar Cumhurbaşkanı adayı olabilmektedir. Son farklılık da ikamet mecburiyetidir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Cumhurbaşkanı adaylığı konusunda da bir farklılığın olduğu görülmektedir. Çünkü Türkiye'de Cumhurbaşkanı adayı olma değil Cumhurbaşkanı adayı gösterilme yöntemi uygulanmaktadır. Buna göre Türkiye'de siyasi partiler ile seçmenler Cumhurbaşkanı adayı gösterebilmektedir. Buna göre TBMM'de grubu olan siyasi partiler ile son yapılan seçimlerde geçerli oyların en az yüzde beşini tek başına almış siyasi partiler doğrudan kendi adayını gösterebilirler. Ayrıca yine son yapılan seçimlerde geçerli oyların en az yüzde beşini birlikte elde etmiş olan siyasi partiler ise ortak bir aday gösterebilmektedirler. Son olarak en az yüz bin seçmen bir araya gelerek Cumhurbaşkanı adayı gösterebilir (1982 Anayasası md. 101/3). Ancak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde aday gösterilme değil aday olma

² Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisinin üye tam sayısının beşte üçünün kararıyla seçimleri yenilemesi halinde mevcut Cumhurbaşkanı bir kere daha aday olabilir.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

yöntemi kullanılmaktadır. Bu bağlamda anayasada belirtilen niteliklere sahip olan kişiler, bir partinin adayı ya da bağımsız aday olarak doğrudan Yüksek Seçim Kuruluna adaylık başvurusunda bulunup, Cumhurbaşkanı adayı olabilmektedirler. Nitekim 2015 yılında 7 (yedi), 2020 yılında ise 11 (on bir) kişi Cumhurbaşkanlığı seçimleri için aday olmuştur.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçimle belirlenmektedir. Adaylardan birinin Cumhurbaşkanı olabilmesi için kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğunu alması gerekmektedir. Adaylardan herhangi birinin bu çoğunluğa ulaşmaması halinde en çok oy olan iki aday ile seçimler yedi gün sonra yenilenmektedir (1985 Anayasası md. 99/2). Türkiye'de de 2007 anayasa değişikliği sonrasında benzer bir yöntemin uygulandığı görülmektedir. Ancak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasasının 1985 yılında kabul edildiği ve Türkiye'de bu dönemde Cumhurbaşkanının halk tarafından değil TBMM tarafından belirlenmekte olduğunu bu noktada belirtmek yerinde olacaktır. Diğer taraftan yine Türkiye'de 2017 tarihli anayasa değişikliğine kadar Cumhurbaşkanı seçilenin siyasi partisi ile ilişkisi kesilmektedir. Oysa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanının siyasi partisi ile ilişkisinin kesilme mecburiyeti bulunmamakta olup sadece siyasi parti başkanı olamayacağı belirtilmektedir (1985 Anayasası md. 101).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanına anayasayla verilmiş birçok yetki ve görev bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Anayasanın 102. maddesinden kaynaklanan yetki ve görevler:
 - ✓ Devletin başıdır, Devlet ile toplumun birliğini ve bütünlüğünü temsil eder.
 - ✓ Anayasaya saygı gösterilmesini, kamu hizmetlerinin düzenli ve kesintisiz biçimde yürütülmesini ve Devletin devamlılığını sağlar.
 - ✓ Meclis adına Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanlığını yapar.
 - ✓ Anayasa ve yasaların verdiği diğer yetkileri kullanır ve görevleri tarafsız olarak yerine getirir.
- Anayasa ve yasaların verdiği diğer yetki ve görevler:
 - ✓ Seçimlerin yenilenmesine karar vermek (1985 Anayasası, md. 88/2).
 - ✓ Milletvekilleri arasından başbakanı seçmek (1985 Anayasası, md. 100/1).
 - ✓ Başbakanın önerisiyle bakanları atamak veya görevden almak (1985 Anayasası, md. 100/3).
 - ✓ Başbakanın istifasını kabul etmek (1985 Anayasası, md. 109/6).
 - ✓ Uygun gördüğü zamanda ya da Başbakanın talebi halinde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek (1985 Anayasası, md. 107/4).
 - ✓ Kanunları yayımlamak (1985 Anayasası, md. 94/1).
 - ✓ Kanunları tekrar görüşülmesi için meclise geri göndermek (1985 Anayasası, md. 94/1).
 - ✓ Kanunları halkoylamasına sunmak (1985 Anayasası, md. 94/3).
 - ✓ Cumhuriyet meclisini olağanüstü toplantıya çağırarak (1985 Anayasası, md 81/6).

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- ✓ Anayasa mahkemesinde iptal davası açmak (1985 Anayasası, md. 147/1).
- ✓ Silahlı Kuvvetler komutanını atamak (1985 Anayasası md. 117/4).
- ✓ Yüksek adliye kuruluna üye seçmek (1 üye/ 1985 Anayasası md. 141/1-b).
- ✓ Cumhuriyet Meclisinin onayıyla Yüksek Yönetim Denetçisini (Ombudsman) atamak (1985 Anayasası md. 114/1).

Yukarıda da görüldüğü üzere anayasa ile Cumhurbaşkanına oldukça önemli yetki ve görevler verilmektedir. Ancak Türkiye ile karşılaştırıldığında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına çok daha fazla yetki ve görev verildiğini söyleyebilmek mümkündür. Üstelik son dönemde Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle Cumhurbaşkanına verilen yetki ve görevlerde artış olduğu söylenebilir.

Cumhurbaşkanına verilen yetki ve görevlere karşın Cumhurbaşkanının sorumluluğu bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı sadece "vatana ihanet"ten dolayı suçlanabilmektedir (1985 Anayasası md. 101-103). Cumhurbaşkanının yerine getirdiği işlemlerden dolayı ilgili bakan ya da başbakan sorumludur. Bir diğer ifadeyle "karşı imza kuralı" geçerlidir. Yine Cumhurbaşkanına Cumhuriyet Meclisi başkanı vekalet etmektedir (1985 Anayasası, md. 105). Türkiye'de de Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine kadar benzer bir durum söz konusuydu. Ancak yeni sistemle birlikte yürütme yetkisini elinde bulunduran Cumhurbaşkanının sorumluluğu ortaya çıkmıştır (1982 Anayasası md. 105). Aynı zamanda Türkiye'de günümüzde Cumhurbaşkanına, Cumhurbaşkanı yardımcısı vekalet etmektedir (1982 Anayasası md. 105).

4.1.2. Bakanlar Kurulu

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin başkent teşkilatında yer alan organlardan birisi de Bakanlar Kuruludur. Bakanlar Kurulu 1985 tarihli Anayasanın dördüncü kısmının ikinci bölümünde düzenlenmektedir. Buna göre Bakanlar Kurulu; Başbakan ile Bakanlardan meydana gelmektedir (1985 Anayasası md. 106/1). Düalist yürütmenin icracı yönünü temsil etmekte olan Bakanlar Kurulu hem cezai hem de siyasi yönden sorumlu kanattır. Başbakan ile Bakanlar hem kolektif hem de bireysel olarak yasama organına karşı sorumludur (1985 Anayasası md. 107/3). Bu sorumluluğun bir sonucu olarak yasama organı tarafından Başbakan ile Bakanlar Yüce Divana gönderilebilir ve siyaseten görevden düşürülebilir (1985 Anayasası md. 108/4).

Bakanlar Kurulu üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (1985 Anayasası md. 109/1). Atama işlemi sonrasında Bakanlar Kurulu kurulmuş olur. Ancak kurulun göreve başlayabilmesi için yasama organından güvenoyu alması gerekmektedir. Güvenoyu alan Bakanlar Kurulu görevine başlar. Fakat güvenoyu alamayan Bakanlar Kurulu yerine yeni bir Bakanlar Kurulu kurulur. Bu durum, yasama organından güvenoyu alınana kadar tekrarlanır. Ancak 1985 tarihli Anayasanın 88. maddesinde belirtilen şartların ortaya çıkması halinde Cumhurbaşkanı, yasama organını feshedip yasama organının seçimlerinin yenilenmesi kararı alabilir. Esasında bu, parlamenter sistemlerde kullanılan siyasi tikanıklıkları giderme yöntemidir. Ayrıca yasama organı, güvenoyu alıp görevine başlayan Bakanlar Kurulunu süreç içinde her an güvensizlik oyu ile düşürebilir (1985 Anayasası md. 109/6).

Bakanlar Kurulu, yürütmenin icracı yönünü meydana getirmektedir. Bu bakımdan Bakanlar Kuruluna verilmiş birçok yetki ve görev bulunmaktadır. Bakanlar Kurulunun yetki ve görevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

- Yasa ve karar tasarısı önermek (1985 Anayasası md. 89).
- Bütçe ve kesin hesap yasa tasarıları hazırlamak (1985 Anayasası md. 92 ve md. 93).
- Tüzük çıkarmak.
- Kamu yönetimin işleyişini yönlendirmek, düzenlemek ve denetlemek.
- Kamu politikalarını oluşturmak.
- Üst düzey kamu yöneticilerini atamak (Üçlü/Ortak Kararname) (1985 Anayasası md. 121/5).
- Olağanüstü hâl ilan etmek (Cumhurbaşkanının başkanlığında) (1985 Anayasası md. 124-125).
- Sıkıyönetim ilan etmek (Cumhurbaşkanının başkanlığında) (1985 Anayasası md. 127).
- Yasa gücünde kararname çıkarmak (1985 Anayasası md. 112).
- Ohal ve Sıkıyönetim dönemi yasa gücünde kararnamesi çıkarmak (1985 Anayasası md. 128).
- Yurdun güvenliğini sağlamak ve silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasını sağlamak (1985 Anayasası md. 117/2).
- Silahlı Kuvvetler Komutanın atanmasına ilişkin karar almak³ (1985 Anayasası md. 117/4).
- Cumhuriyet Meclisinin olağanüstü toplantıya çağırmak (1985 Anayasası md. 81/6).
- Cumhurbaşkanının sağlık gerekçesiyle görevini sürekli biçimde gerçekleştiremeyecek olması halinde, gereği için durumu Yüksek Mahkemeye bildirmek (1985 Anayasası md. 104/2).

Bakanlar Kurulunun başkanı Başbakandır (1985 Anayasası md. 107/4). Başbakan, milletvekilleri arasından Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilir (1985 Anayasası md. 106/1). Anayasa hükmü gereğince Başbakanın Cumhuriyet Meclisi dışından görevlendirilebilmesi mümkün değildir. Anayasaya göre, “Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulunu kurma görevini, güvenoyu alabilecek bir grup başkanına veya milletvekiline verir.” (1985 Anayasası md. 106/2). Her ne kadar anayasada Cumhurbaşkanının, “güvenoyu alabilecek” bir kişiyi Başbakan olarak görevlendireceği hükmüne yer verilmiş olsa da aslında Cumhurbaşkanının, milletvekilleri arasından dilediği kişiyi Başbakan olarak görevlendireceğini söyleyebilmek mümkündür. Dolayısıyla Başbakan görevlendirmesine ilişkin tek koşulun “milletvekili olma zorunluluğu” olduğu görülmektedir. Anayasaya göre Başbakan olan milletvekilinin, yasama üyeliği devam etmektedir.

Bakanlar kuruluna başkanlık eden Başbakan ile Bakanlar arasında teorik açıdan hiyerarşik bir ast-üst ilişkisi bulunmamaktadır. Ancak Başbakana verilen bazı yetki ve görevler Başbakana bakanlar arasında birincilik niteliği vermekte ve fiili bir hiyerarşik bağ yaratmaktadır (Nacak,

³ Atama; Savunma Bakanının önerisi, Bakanlar Kurulunun kararı, Cumhurbaşkanının onayı ile gerçekleşmektedir. Bu atama yöntemi, üçlü/ortak kararnameden farklı olup Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi öncesinde Vali atamalarında kullanılmaktaydı.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

2020: 148). 1985 Anayasası ile Başbakana verilmiş görev ve yetkileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek (1985 Anayasası md. 107/4).
- Bakanların atanması ve görevden alınması için öneride bulunmak (1985 Anayasası md. 106/3).
- Bakanlıkların kurulması ve kaldırılması için öneride bulunmak (1985 Anayasası md. 108/1)
- Bakanlıklar arası iş birliğini sağlamak (1985 Anayasası md. 107/1).
- Bakanlar Kurulunun genel siyasetin yürütülmesini ve yasaların uygulanmasını sağlamak (1985 Anayasası md. 107/1).
- Bakanların görevlerini Anayasa ile yasalara uygun biçimde gerçekleştirmesini temin etmek (1985 Anayasası md. 107/2).
- Bakanlar Kurulunun çalışma düzenini ve disiplinini sağlamak ve düzeltici önlemleri almak (1985 Anayasası md. 107/2).
- Anayasa ve yasalarla kendisine verilen diğer yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmek (1985 Anayasası md. 107/6).

Başbakan, Bakanlar Kurulunun programından, programın uygulanmasından ve anayasa ile kendisine verilen görevlerin yerine getirilmesinden Cumhuriyet Meclisine karşı sorumludur. Bu sorumluluğun bir gereği olarak yasama organı tarafından Yüce Divanda gönderilmesi ya da başında bulunduğu Bakanlar Kurulunun düşürülmesiyle Başbakanlığı sonlandırılabilir.

4.1.3. Bakanlıklar

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin başkent teşkilatında bakanlıklar da yer almaktadır. 1985 tarihi Anayasaya göre bakanlıklar, Türkiye'den farklı bir biçimde, Başbakanın önerisi ve Cumhurbaşkanının onayına dayanan kararname ile kurulmakta ve yine aynı yöntemle kaldırılmaktadır. Bakanlıkları düzenleyen bu kararnamenin yürürlüğe girebilmesi için ilgili Başbakanın güvenoyu alması gerekmektedir. Ayrıca bakanlıkların merkez örgütü, hangi daire ve hizmet birimlerinin hangi bakanlığa bağlı olacağı konusu çıkarılacak bir tüzükle düzenlenmektedir (1985 Anayasası md. 108/1-2). Türkiye'de ise bakanlıkların; kurulması, kaldırılması, görevleri, yetkileri ve teşkilat yapısı 2017 yılı Anayasa değişikliğine kadar kanunla düzenlenmekteydi. Günümüzde ise bakanlıklar Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle düzenlenmektedir (Nacak, 2020, s. 149). Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti anayasasında bakanlıkların sayısı konusunda bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu sebeple bakanlıkların sayısı devletin üstlenmiş olduğu görevlere ve dönemin şartlarına göre belirlenmiştir. Oysa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasasına göre bakanlıkların sayısı hiçbir biçimde 10'u (onu) geçmemektedir (md. 108/2).

Tablo 1

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mevcut Bakanlıkları

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

• Turizm, Kültür, Gençlik ve Çevre Bakanlığı	• Millî Eğitim Bakanlığı
• Ekonomi ve Enerji Bakanlığı	• Dışişleri Bakanlığı
• Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı	• İçişleri Bakanlığı
• Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	• Maliye Bakanlığı
• Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı	• Sağlık Bakanlığı

Kaynak: Tablo yazar tarafından www.basbakanlik.gov.ct.tr'den oluşturulmuştur.

Her bakanlığın başında bir bakan bulunmaktadır. Bakanlar, Başbakanın önerisiyle Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta olup yine aynı yöntemle görevden alınmaktadır (1985 Anayasası md. 106/3). Dolayısıyla Başbakanın, bir bakanın azlini isteme yetkisi bulunmaktadır. Bakanlar, Cumhuriyet Meclisi içinden atanabileceği gibi Cumhuriyet Meclisi dışından da atanabilmektedir. Bir milletvekilinin bakan olarak atanması halinde milletvekilliği devam etmektedir (1985 Anayasası md. 106/4-5). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde uygulanmakta olan bu yöntemin ülkemizde 2017 yılına kadar uygulanmakta olan yöntemle neredeyse birebir uyumlu olduğu görülmektedir.

Bakanlık teşkilatının en üst hiyerarşik amiri olan bakan, bakanlık teşkilatını sevk ve idare eder. Bakanlıklarda tüm işleyiş bakana bağlıdır. Ayrıca bakan;

- Genel olarak bütün yasalar ile özellikle bakanlığını ilgilendiren yasaları uygulamak,
- Başında bulunduğu bakanlığının yetki alanına giren bütün konu ve işleri yürütmek,
- Bakanlığını ilgilendiren konulara ilişkin kararname, tüzük ve yönetmelikleri hazırlayarak Başbakan ile Bakanlar Kuruluna sunmak,
- Başında bulunduğu bakanlığı doğrudan ilgilendiren yasa ve bu yasalardan hareketle çıkarılan tüzük ve yönetmeliklerin uygulama yönerge, genelge vb. metinleri yayımlamak,
- Cumhuriyet Bütçesinin kendi bakanlığına ait kısmını hazırlayarak Bakanlar Kuruluna sunmak ve kabulü halinde uygulamasını yürütmek,

gibi oldukça önemli yetki ve görevleri de gerçekleştirmektedir (1985 Anayasası md. 110/3). Bu nedenle bakan, bakanlık hizmetlerinin mevzuata ve hükümetin genel politikalarına uygun olarak yürütülmesinden dolayı hem Başbakana hem de yasama organına karşı sorumludur (1985 Anayasası md. 110/1). Bakanın, bakanlık teşkilatı içindeki bu konumundan dolayı bir bakana ancak başka bir bakan vekalet edebilmektedir. Fakat bir bakan, sadece bir bakana vekalet edebilmektedir. Ayrıca herhangi bir nedenle bir bakanlığın boşalması halinde en geç 10 (on) gün içinde yeni bir bakan ataması yapılması gerekmektedir (1985 Anayasası md. 108).

4.2. Merkezi Yönetimin Taşra Teşkilatı

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde merkezi yönetimin taşra teşkilatı kanunla düzenlenmektedir (1985 Anayasası md. 116). Ancak anayasa tarafından doğrudan belirlenmiş bir temel taşra birimi bulunmamaktadır. Zira bu noktada Türkiye'den farklılaştığı görülmektedir. Çünkü Türkiye'de Anayasanın 126. maddesine göre merkezi yönetimin temel taşra birimi il'dir. Yine anayasada

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

illerin ise diğer alt birimlere ayrılacağı ifade edilmektedir. Ayrıca yine anayasada merkezi yönetimin temel taşra birimi olan illerin yönetiminde “yetki genişliği” ilkesinin uygulanacağı hükmüne yer verilirken Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti anayasasında merkezi yönetimin taşra teşkilatına ilişkin böyle bir ilkeye yer verilmemektedir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde merkezi yönetimin taşra birimleri ilk olarak Kıbrıs Türk Federe Meclisi tarafından 27 Mart 1980 tarihli birleşimde kabul edilen “Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası” ile düzenlenmiştir. Bu yasanın 3. maddesine göre mülki yönetim; ilçe ve bucaklardan meydana gelmektedir. Mülki yönetimde Türkiye’de il, ilçe şeklinde bir örgütlenme tercih edilirken Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde ilçe ve bucak şeklinde bir örgütlenmenin tercih edilmesinin ülkelerin coğrafi genişliği ve nüfusu ile açıklayabilmek mümkündür. Yine bu yasaya göre, ilçe ve bucakların kurulması ile kaldırılması merkezlerin belirtilmesi ve adlarının değiştirilmesi, bir bucağın başka bir ilçeye bağlanması Bakanlar Kurulu Kararı ve Meclisin onayı ile gerçekleştirilmektedir (md. 4). İlk düzenlemeye göre; 3 (üç) ilçe⁴ ile 7 (yedi) bucak⁵ bulunmaktadır. Ancak ilçe ve bucakların sayısı zaman içinde arttırılmıştır. 1998 yılında Güzelyurt ve İskele’nin ilçe haline getirilmesiyle ilçe sayısı 5’e (beşe), bucak sayısı da 12’ye (on ikiye) çıkarılmıştır (Çeliksoy, 2021, s. 586). Halen yürürlükte olan 2/2017 sayılı Mülki Yönetim ve Bölümleri (Değişik) Yasası ile ilçe sayısı 6’ya (altıya), bucak sayısı da 12’ye (on ikiye) çıkarılmıştır (md. 3).

Tablo 2

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mülki Yönetim Birimleri (Güncel Hali)

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ TAŞRA TEŞKİLATI			
1.	Lefkoşa İlçesi	Lefkoşa Bucağı	17 Yerleşim Yeri
		Değirmenlik Bucağı	<u>13 Yerleşim Yeri</u>
			30 Yerleşim Yeri
2.	Gazimağusa İlçesi	Gazimağusa Bucağı	14 Yerleşim Yeri
		Geçitkale Bucağı	16 Yerleşim Yeri
		Akdoğan Bucağı	<u>12 Yerleşim Yeri</u>
			42 Yerleşim Yeri
3.	Girne İlçesi	Girne Bucağı	27 Yerleşim Yeri
		Çamlıbel Bucağı	<u>15 Yerleşim Yeri</u>
			42 Yerleşim Yeri

⁴ Lefkoşa, Gazi Mağusa ve Girne ilçeleri.

⁵ Lefkoşa, Güzelyurt, Lefke, Gazi Mağusa, Geçitkale, İskele, Mehmetçik bucakları.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

4.	Güzelyurt İlçesi	Güzelyurt Bucağı	12 Yerleşim Yeri
5.	İskele İlçesi	İskele Bucağı	17 Yerleşim Yeri
		Mehmetcik Bucağı	12 Yerleşim Yeri
		Yeni Erenköy Bucağı	<u>14 Yerleşim Yeri</u>
			43 Yerleşim Yeri
6.	Lefke İlçesi	Lefke Bucağı	18 Yerleşim Yeri
		Genel Toplam	187 Yerleşim Yeri

Kaynak: 2/2017 sayılı Mülki Yönetim ve Bölümleri (Değişiklik) Yasası Birinci Cetvel

Tablo 2'de de görüldüğü üzere günümüzde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde son eklenen ilçelerle birlikte toplam 6 (altı) ilçe bulunmaktadır. Bu ilçelerde toplam 12 (on iki) bucak vardır. Lefkoşa, Gazimağusa, Girne ve İskele ilçelerinin birden fazla bucağı varken Güzelyurt ve Lefke ilçelerinin kendi adlarını taşıyan sadece birer bucağı bulunmaktadır. Diğer taraftan her bir bucağa bağlı çok sayıda yerleşim yeri bulunmaktadır. 6 (altı) ilçe 12 (on iki) bucakta toplam 187 (yüz seksen yedi) yerleşim yeri vardır.

İlçe yönetiminin; kaymakamlık ile kaymakamlığa bağlı ilçe koordinasyon kurulu ve ilçe emniyet kurulundan meydana geldiği görülmektedir (9/1980 sayılı Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası, md. 7). İlçede; kaymakam, kaymakam muavini, kıdemli ilçe müfettiş ve muavinleri ve diğer kamu görevlileri bulunmaktadır. Kaymakam ilçedeki en üst mülki amir olup ilçe yönetiminin başıdır. Kaymakam ilçede hem Devleti hem de Hükümeti temsil etmektedir (9/1980 sayılı Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası, md. 9). Bu yönüyle kaymakamların, Türkiye'deki, 2017 anayasa değişikliği öncesindeki, valiler ile büyük ölçüde benzerlik gösterdiklerini söyleyebilmek mümkündür. Kaymakam, ilçenin en üst hiyerarşik amiri olarak ilçenin yönetiminden İçişleri Bakanı ile diğer ilgili Bakanlara karşı sorumludur. Ayrıca ilçe kaymakamları arasındaki koordinasyonu sağlayabilmek amacıyla İçişleri Bakanlığında Merkez Kaymakamlığı bulunmaktadır (www.ichisleri.gov.tr/). Kaymakamlar, yöneticilik hizmetleri sınıfında yer almakta olup üst kademe yöneticisi olarak sayılmaktadır. Bu nedenle Anayasaya göre ortak kararname ile atanmaktadır (md. 121/5). Kaymakam olarak atanacak kişilerin; üniversite veya yüksekokul mezunu olması ve kamu görevinde en az sekiz yıl çalışmış olması ya da lise veya dengi bir orta öğretim kurumundan mezun olması ve kamu görevinde en az on beş yıl çalışmış olması gerekmektedir (53/1977 sayılı Üst Kademe Yöneticiliği Yapan Kamu Görevlilerinin Atanması Hakkında Kanun md. 6/9; 2/2017 sayılı Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası, 3. Cetvel). Bucakların yönetiminde ise bucak sorumlusu yer almaktadır. Bucak sorumlusu, bucağın genel yönetiminden ve hizmetlerin etkin bir biçimde yerine getirilmesinden kaymakam ve kaymakam muavinine karşı sorumludur. Ayrıca bucak sorumlusu, bakanlar ile bucaklar arasındaki ilişkilerin koordinasyonundan da sorumludur (Çeliksoy, 2021, s. 587).

4.3. Merkezi Yönetimin Yardımcı Kuruluşları

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti merkezi yönetim teşkilatında, merkezde yer alan kurumlara çeşitli konularda yardımcı olan bazı kuruluşlar bulunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere bu kuruluşlardan birincisi Cumhuriyet Güvenlik Kuruludur. Cumhuriyet Güvenlik Kurulu, 1985 tarihli Anayasanın 111. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre kurul; Cumhurbaşkanı başkanlığında Cumhuriyet Meclisi Başkanı, Başbakan, Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları ile Silahlı Kuvvetler Komutanı ve Emniyet Genel müdüründen meydana gelmektedir. Kurul, Devletin milli güvenlik siyasetinin belirlenmesinde ve uygulanmasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kurul, Bakanlar Kurulu ile ilişkilendirilmiştir. Cumhuriyet Güvenlik Kurulunun, yetki ve görevleri bakımından Türkiye'deki Milli Güvenlik Kuruluna büyük ölçüde benzerlik gösterdiği görülmektedir. Diğer taraftan kurul üyeleri noktasında bazı benzer yönler olmakla birlikte farklılıklar da olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Örneğin her iki ülkede de kurul, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanmaktadır. 2017 yılı Anayasa değişikliği öncesi dikkate alındığında her iki ülkede de kurul üyeleri arasında Başbakan, Savunma, İçişleri ve Dışişleri Bakanları ile Silahlı Kuvvetler Komutanı kurul üyesidir. Ancak Meclis Başkanı ile Emniyet Genel Müdürü Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kurul üyesi iken Türkiye'de kurul üyesi değildir. Aynı şekilde kuvvet komutanları Türkiye'de kurul üyesiyken Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kurul üyesi değildir.

Merkezi yönetimin yardımcı kuruluşlarından birisinin de Sayıştay olduğu görülmektedir. Tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde de Sayıştay kamu kurumlarının mali denetimini yapmaktadır. Anayasaya göre Sayıştay, kamu gelir ve giderlerini denetlemekte ve ilgili raporları hem yasama organına hem de Bakanlar Kuruluna bildirmektedir (md. 132). Ayrıca Bakanlar Kurulunca hazırlanan kesin hesap yasa tasarılarını incelemekte ve ilgili raporları Cumhuriyet Meclisine sunulmaktadır (1985 Anayasası md. 93). Sayıştay'ın Anayasa hükümleri dikkate alındığında daha ziyade yasama organı ile ilişkilendirildiği söylenebilir.

Merkezi yönetimin yardımcı kuruluşlarından birisinin de Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) olduğu görülmektedir. DPÖ, 33/1976 sayılı "Devlet Planlama Örgütü Yasası" ile kurulmuştur. DPÖ'nün en üst yöneticisi müsteşar olup örgütün sevk ve idaresinden sorumludur. 21/1994 sayılı Devlet Planlama Örgütü (Değişiklik) Yasası gereğince müsteşar, üçlü kararname ile atanmaktadır (md. 3). İlgili yasaya göre DPÖ; Yüksek Planlama Kurulu, Sosyal ve Ekonomik Konsey ve Merkez Örgütünden meydana gelmektedir. Devlet Planlama Örgütü; ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel politikalarının saptanmasında Bakanlar Kuruluna yardımcı olmak, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı sağlamaya yönelik kısa ve uzun vadeli planları ve projeleri hazırlamak, kabul edilen plan ve projelerin eksiksiz uygulanmasını gözetmek, ilgili plan ve projelerin başarıyla uygulanabilmesi için tüm kurumlar arasında koordinasyonu sağlamak gibi birçok görevi yerine getirmektedir (md. 4). Dolayısıyla DPÖ'nün özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma konusunda hem Bakanlar Kuruluna hem Bakanlıklara hem de diğer kamu kurumlarına destek olduğu görülmektedir.

Merkezi yönetimin yardımcı kuruluşlarından birisinin de Yüksek Yönetim Denetçisi (Ombudsman) olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ombudsman, Anayasanın yürütmeyi düzenleyen dördüncü kısmının yönetsel kurulları düzenleyen üçüncü bölümü içinde 114. maddede yer almaktadır. İlgili madde gereğince Ombudsman, Meclisin onayı üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Ombudsman, 38/1996 sayılı "Yüksek Yönetim Denetçisi (Ombudsman) Yasası" ile düzenlenmiştir. İlgili yasaya göre Ombudsmanın görev süresi 6 yıl olup görev süresi biten kişinin yeniden atanabilmesi mümkün değildir (md. 6). Anayasanın

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

114. maddesi ile ilgili yasanın 9. maddesinde Ombudsmanın görevleri; yönetimin hizmet veya eylemlerinin, mevzuata ve mahkeme kararlarına uygunluğunu ve yerindeliklerini denetlemek ve soruşturmak, herhangi bir yönetim biriminin görev alanında olan bir kamu hizmetinin yerine getirilip getirilmediğinin takibini yapmak ve yerine getirilmeyen kamu hizmetleriyle ilgili gerekçeli bilgi talep etmek, tespit edilen yasa dışı işlemlerin düzeltilmesi için ilgili makamları uyarmak şeklinde ifade edilmektedir. Ancak yargı organları, dış politika ve ülke savunmasına ilişkin konular Ombudsmanın yetki alanı dışında kalmaktadır (1985 Anayasası md. 114/3). Ombudsman, ilgililerin şikâyeti üzerine ya da resen harekete geçebilmektedir (<https://ombudsman.gov.ct.tr/>). Türkiye'deki Kamu Denetçiliğinden farklı olduğu görülen Ombudsmanın, daha ziyade İngiltere örneğinden esinlendiğini söyleyebilmek mümkündür.

5. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada elde edilen verilerden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun, adadaki Türk halkının kendi kaderini tayin hakkının sonucunda gerçekleştiği görülmektedir. Tarihi süreçte birçok devletin egemenliğinde kalan Kıbrıs'ın, bu devletlerin yönetim sistemlerinden, kamu yönetimi örgütlenmelerinden önemli ölçüde etkilendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, devlet örgütlenmesinde önemli ölçüde Türkiye'den etkilenmiştir. Bu etki, gerek anayasada gerekse devlet organlarında ve kurumlarında açık bir biçime kendini göstermektedir. Elbette ki, sadece Türkiye'nin değil aynı zamanda İngiliz sistemin de etkilerini görmek mümkündür.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hükümet sistemi konusunda kesin bir sonuca ulaşılamamaktadır. Zira uygulanmakta olan hükümet sistemi büyük ölçüde parlamenter sistem ile benzerlik göstermektedir. Lakin Cumhurbaşkanının, belirli bir süre için genel oyla doğrudan halk tarafından seçilmesi ve önemeli anayasal yetkilerle donatılması sistemi yarı başkanlık sistemine yaklaştırmaktadır. Ancak sistemin, Fransız sisteminden de ayrılan yönlerinin olduğu ortadadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Anayasası, Türkiye'de halen yürürlükte olan 1982 tarihli Anayasaya büyük ölçüde benzemektedir. Bilindiği gibi 1982 Anayasası da Cumhurbaşkanına son derece önemli anayasal yetkiler vermektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanına verilen yetkilerin önemli bir bölümünün Türkiye'deki Cumhurbaşkanının yetkileriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki hükümet sisteminin, parlamenter sistem ile yarı başkanlık sistemi arasında bir uygulama olduğu sonucuna varılmıştır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetim yapılanmasının, Türkiye'deki 2017 Anayasa değişikliği öncesindeki merkezi yönetim yapılanmasıyla neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Zaman zaman ayrışan yönlerin de Kıbrıs'ın kendine özgü yapısından, ülkenin coğrafi küçüklüğünden, nüfus yoğunluğunun azlığından kaynaklandığını söyleyebilmek mümkündür. Diğer taraftan bazı farklar da İngiliz sisteminin etkilerinden kaynaklanmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetim yapılanmasının genel olarak temelde, başkent ve taşra olmak üzere ikiye ayrıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Başkent teşkilatında hükümet sisteminin bir sonucu olarak Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve Bakanlıklar yer almaktadır. Merkezi yönetimin taşra örgütlenmesi ise ilçe ve bucaklardan meydana gelmektedir. Her ne kadar anayasada zikredilmemiş olsa da temel örgütlenme biriminin ilçe olduğu sonucuna varılmaktadır. Bucaklar ise daha ziyade ilçelere bağlı yapılar şeklinde örgütlenmiştir. Ayrıca merkezi yönetimde, yardımcı kuruluşlar şeklinde adlandırılabilen kuruluşlar bulunmaktadır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

6. Kaynaklar

- Çam, E. (2000). *Çağdaş Devlet Sistemleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çeliksoy, E. (2021). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Merkezi İdare ve Yerel Yönetim Teşkilatı. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 10(30), 579-592.
- Devlet Planlama Örgütü (Değişiklik) Yasası (21/1994 sayılı), <https://cm.gov.ct.tr/Yasalarr>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- Devlet Planlama Örgütü, <https://www.devplan.org/index.html>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- Devlet Planlama Örgütünün Kurulması Hakkında Yasa (33/1976 sayılı), <https://cm.gov.ct.tr/Yasalarr>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- Erdoğan, M. (2005). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözler, K. (2020). *Anayasa Hukukuna Giriş 29. Baskı*. Bursa: Ekin Yayınları.
- <https://basbakanlik.gov.ct.tr/>, Erişim Tarihi: 10/07/2024
- <https://cm.gov.ct.tr/>, Erişim Tarihi: 10/07/2024
- <https://icisleri.gov.ct.tr/BAKANLIK/Kaymakaml%C4%B1klar>, Erişim Tarihi: 10/07/2024
- <https://ombudsman.gov.ct.tr/BRO%C5%9E%C3%9CR>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- <https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- Karatepe, Ş. (2013). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası (1985 tarihli), <https://cm.gov.ct.tr/Yasalarr>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- Mülki Yönetim ve Bölümleri (Değişiklik) Yasası (2/2017 sayılı), <https://cm.gov.ct.tr/Yasalarr>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası (9/1980 sayılı), <https://cm.gov.ct.tr/Yasalarr>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- Nacık, O. (2020). Parlamenter ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemlerinden Hareketle Bakan ve Bakanlıkların Karşılaştırmalı Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 138-157.
- Odyakmaz, Z. ve Kaymaz, Ü. (2020). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2000). *Türk Anayasa Hukuku 6. Baskı*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 2709, R.G. Tarihi: 09/11/1982, R.G. Sayısı: 17863.
- Ustabulut, B. (2020). KKTC'nin Hükümet Sistemi: Tartışmalar ve Çözüm Önerileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 47-70.
- Üst Kademe Yöneticiliği Yapan Kamu Görevlilerinin Atanması Hakkında Kanun (53/1977 sayılı), <https://cm.gov.ct.tr/Yasalarr>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- Üst Kademe Yöneticiliği Yapan Kamu Görevlilerinin Atanması Hakkında Kanun (53/1977), <https://cm.gov.ct.tr/Yasalarr>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.
- Yüksek Yönetim Denetçisi (Ombudsman) Yasası (38/1996), <https://cm.gov.ct.tr/Yasalarr>, Erişim Tarihi: 10/07/2024.

Yapay Zekâ Gözüyle Türk Dünyasında Bütünleşme Süreci ve Türk Devletleri Teşkilatı

Dr. Öğr. Üyesi Ali KIRKSEKİZ¹, Prof. Dr. Köksal ŞAHİN²

Özet

Bu araştırmanın başlıca amacı, yapay zekâ sohbet robotlarının "Türk Dünyası Birliği" süreci ve "Türk Devletleri Teşkilatı" (TDT) kurumuna yönelik algılarını incelemektir. Bu sayede bir yandan yapay zekâ algılarının bilimsel manada doğruluğu, tarafsızlığı ve kapsamı hakkında fikir edinmek diğer yandan da Türk dünyasındaki entegrasyon sürecinde karşılaşılabilecek zorluklar hakkında yeni verilere ulaşmak hedeflenmektedir. Çalışmanın, yapay zekâ sistemlerinin kültürel temelli jeopolitik havzalara ilişkin bilgiyi nasıl işlediği ve sunduğunu anlamak ve yapay zekâ aracılığıyla Türk dünyasına yönelik analiz yapma gibi hususlarda boşluk doldurucu nitelikte olduğunu da belirtmek gerekir. Araştırmanın arka planında, yapay zekâ teknolojilerinin kültürel temsil ve algılar üzerindeki potansiyel etkilerini ortaya çıkarıp gelecekteki yapay zekâ geliştirme süreçlerine katkı sağlanabileceği düşüncesi de yer almaktadır. Üretken yapay zekâ sohbet robotlarından popüler olan ChatGpt, Gemini ve Claude'ye aynı istemler (prompt) girilerek "Türk Dünyası Birliği" kavramı ve "Türk Devletleri Teşkilatı" kurumunun yapay zekâ tarafından nasıl algılandığı ve yorumlandığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Veriler nitel araştırma desenlerinden durum çalışması olarak desenlenmiştir. Araştırmacılar tarafından belirlenen 5 soru 3 farklı yapay zekâ sohbet robotuna yöneltilmiş ve alınan yanıtlar içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular; her üç yapay zekâ aracının da objektif, çok boyutlu ve tutarlı bir şekilde kavramı ele aldığı, daha çok tarihsel süreç ve jeopolitik bağlamdan hareketle Türk Dünyasındaki entegrasyon sürecine yönelik fırsat, risk, tehdit ve öngörülerini sunabildiği yönündedir. Ulaşılan başlıca sonuçlar olarak ise; ChatGpt ve Gemini uygulamalarının Claude'ye kıyasla daha derinlemesine analiz yaptığı, ortaya konulan bulguların son zamanlarda Türk Dünyası Jeopolitiği bağlamında ön plana çıkan akademik tespit ve öngörülerle uyumlu olduğu, her üç yapay zekâ sohbet robotunun da zorluk yaratabilecek başlıca güçler olarak Rusya ve Çin'i ön plana çıkardığı, Türk Devletleri arasındaki siyasi sistem ve ekonomik gelişmişlik farklılıklarının da TDT'nin kurumsallaşması hususunda sorunlara yol açabileceği, sürecin siyasi değil de ekonomik ve kültürel entegrasyon şeklinde ilerletilmesinin önerildiği ve TDT'nin enerji koridoru olarak giderek önem kazanan Avrasya jeopolitiğinde önemli bir denge ve istikrar unsuru olarak giderek ağırlığını arttırılabileceği şeklindedir. Son bir sonuç olarak da yapay zekâ robotlarının Türk dünyası bütünleşmesi ile TDT'nin faaliyetleri hususunda ayırım yapmakta zorlandığı, bu başlıkların iç içe geçebildiği tespitinden bahsedilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası Birliği, Yapay Zekâ, Türk Devletleri Teşkilatı

1. Giriş

Yapay zekâ (YZ) ve doğal dil işleme (NLP) alanındaki gelişmeler, son yıllarda bilgisayarların insan dilini anlama ve üretme yeteneklerini önemli ölçüde artırmıştır. Bu teknolojiler, metin analizi, makine çevirisi ve sohbet robotları gibi çeşitli uygulamalarda kullanılmakta ve bu durum, insan-bilgisayar etkileşimini daha doğal ve etkili hale getirmeyi amaçlamaktadır. Doğal dil işleme, dilbilim, bilgisayar bilimi ve yapay zekâ alanlarının kesişiminde yer alırken, bu alanlardaki ilerlemeler, bilgisayarların insan dilini anlama ve üretme yeteneklerini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda bu teknolojilerin günlük hayatımıza entegrasyonunu da hızlandırmıştır (Bozkurt, 2023; Adaş ve Erbay, 2022).

Metin analizi teknolojileri, büyük veri setlerinden anlamlı bilgiler çıkarmak için kullanılmakta ve bu süreç, iş dünyasından eğitime, sağlık hizmetlerinden müşteri hizmetlerine kadar birçok

¹ Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Bilişim Teknolojileri Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Programcılığı Programı, alik@subu.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi, ksahin@sakarya.edu.tr

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

sektörde köklü dönüşümlere neden olmaktadır. Örneğin, makine çevirisi sistemleri, dil bariyerlerini aşmada önemli bir rol oynamakta ve bu sistemlerin gelişimi, farklı diller arasında bilgi akışını kolaylaştırmaktadır (Özdemir ve Bilgin, 2021). Sohbet robotları ise, müşteri hizmetleri ve kişisel asistan uygulamalarında giderek daha yaygın hale gelmekte, bu da kullanıcıların ihtiyaçlarına daha hızlı ve etkili yanıtlar almasını sağlamaktadır (Bozkurt, 2023). Bu bağlamda, yapay zekâ destekli dil modelleri, dil üretimi ve anlama konusunda insanlarla yarışabilir hale gelerek, dil yeteneğinin doğası hakkında felsefi tartışmaları da beraberinde getirmektedir (Adaş ve Erbay, 2022).

Yapay zekâ ve doğal dil işleme teknolojilerinin gelişimi, sadece pratik uygulamalarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda dil ve bilişsel bilimlerin alanlarında yeni araştırma fırsatları da sunmaktadır. Bu teknolojiler, insan dil öğrenme süreçlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olurken, dil ve düşünce arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemek için yeni araçlar sağlamaktadır (Adaş ve Erbay, 2022). Bunun yanı sıra, yapay zekâ sistemlerinin kültürel algıları nasıl işlediği ve yansıttığı konusundaki araştırmalar, bu teknolojilerin etik ve sosyal etkileri üzerine düşünmemizi gerektirmektedir.

Üretken yapay zekâ sohbet robotları, büyük veri setleri üzerinde eğitilmiş karmaşık dil modelleridir. Bu robotlar, kullanıcıların sorularına yanıt verirken, eğitildikleri verilerdeki bilgi ve eğilimleri yansıtır. Ancak, bu robotların ürettiği içeriklerin doğruluğu ve güvenilirliği konusunda tedbirli olunması gerekir. Yapay zekâ modellerinin önyargıları ve hataları olabileceğinden, ürettikleri bilgilerin insan tarafından kontrol edilmesi önemlidir (Akkaya vd., 2021). Bu nedenle, üretken yapay zekâ sohbet robotlarının kullanımında etik kuralların ve düzenlemelerin geliştirilmesi, toplum için faydalı ve güvenilir bir teknoloji olmalarını sağlamak açısından kritik öneme sahiptir (Tekbey ve Alaybeyoğlu, 2023).

Kültürel algı söz konusu olduğunda, bu sistemlerin verdikleri yanıtlar, eğitim verilerindeki kültürel temsilleri ve olası önyargıları yansıtabilir. Örneğin, bir dil modeli ağırlıklı olarak Batı kaynaklarından gelen metin verileriyle eğitilirse, Batılı olmayan kültürlerden kavramları doğru bir şekilde temsil etmekte veya anlamakta zorlanabilir (Adaş ve ERBAY, 2022). Benzer şekilde, eğitimde kullanılan tarihsel veriler cinsiyet veya ırk önyargıları içeriyorsa, bu önyargılar sistemin çıktılarında istemeden devam ettirilebilir. Yapay zekâ sistemlerindeki bu kültürel algı yansıması, geliştiricilerin sorumluluğu ve bu tür teknolojilerin çeşitli küresel bağlamlarda kullanılmasının potansiyel sonuçları hakkında önemli sorular ortaya çıkarmaktadır.

Eğitim verilerinin kompozisyonunun ve kültürel önyargıların sistemin karar verme süreçleri üzerindeki potansiyel etkisinin dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum sadece dil işlemeyle sınırlı olmayıp görüntü tanıma, öneri sistemleri ve hatta sağlık hizmetleri ve hukuk gibi alanlardaki karar destek araçları dahil olmak üzere yapay zekanın çeşitli uygulama alanlarını kapsayan önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir. Bu alanların her birinde, eğitim verilerinin toplandığı ve açıklandığı kültürel mercek, sistemin yorumlamasını ve çıktısını önemli ölçüde etkileyebileceği göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konudur.

Bu nedenle, üretken yapay zekâ sohbet robotlarının kültürel konulardaki yanıtlarının incelenmesi, yapay zekâ sistemlerinin kültürel algıları nasıl işlediğini ve yansıttığını anlamak açısından önemlidir. Türk Dünyası birliği kavramı da jeopolitik bağlamda değerlendirildiğinde farklı bakış açıları ile yorumlanabilecek bir konudur. Bu araştırma ile hızla kullanıcı sayısı ve birçok konuda bireylerin bilgi edinmek için ilk başvurduğu kaynak olabileme potansiyeline sahip üretken yapay zekâ sohbet robotlarının "Türk Dünyası Birliği" kavramını nasıl yorumlandığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Bu araştırmanın amacı, yapay zekâ sohbet robotlarının "Türk Dünyası Birliği" algısını incelemek ve bu algının doğruluğunu, tarafsızlığını ve kapsamını değerlendirmektir. Çalışma, yapay zekâ sistemlerinin jeopolitik bağlamda entegrasyona dayalı bilgiyi nasıl işlediğini ve sunduğunu anlamak açısından önemlidir. Ayrıca, bu araştırma, yapay zekâ teknolojilerinin kültürel temsil ve algılar üzerindeki potansiyel etkilerini ortaya çıkararak, gelecekteki yapay zekâ geliştirme süreçlerine katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Yine son zamanlarda hızla popüler bir konu başlığı haline gelen Türk dünyası çalışmaları kapsamında yapay zekâdan hareketle bir analiz yapılmış olması da literatür açısından önemli bir katkı ya da başlangıç olarak ifade edilebilir.

Buraya kadar özetlenen arka plan ve belirtilen amaçlardan hareketle çalışmanın araştırma soruları olarak şunlar belirlenmiştir:

1. Yapay zekâ sohbet robotları, Türk Dünyası hakkında ne kadar doğru ve kapsamlı bilgi sunmaktadır?
2. Farklı yapay zekâ sohbet robotları arasında Türk Dünyası algısı açısından ne gibi farklılıklar veya benzerlikler bulunmaktadır?
3. Sohbet robotlarının Türk Dünyası ile ilgili yanıtlarında herhangi bir önyargı veya taraflılık gözlemlenmekte midir?
4. Yapay zekâ sohbet robotlarının Türk Dünyası algısı, güncel akademik bilgi ve kültürel gerçekliklerle ne ölçüde örtüşmektedir?
5. Bu sohbet robotlarının Türk Devletleri Teşkilatı'na yönelik tespit ve öngörülerini ne şekildedir?

2. Yöntem

Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak desenlenmiştir. Araştırmacılar tarafından belirlenen 5 soru 3 farklı yapay zekâ sohbet robotuna (Chat-Gpt, Gemini, Claude) sorulmuş ve alınan yanıtlar her yapay zekâ aracı için ayrı dokümanda kayıt altına alınarak veriler toplanmıştır.

Yapay zekâ sohbet robotlarına yöneltilen sorular herhangi bir yönlendirme içermeyecek şekilde sadece durum hakkındaki görüşleri üretebilmesi amacıyla sade ve yalın halde ifade edilecek şekilde oluşturulmuştur. Yöneltilen sorular ise şu şekildedir:

Soru 1: Sahip olduğun tüm bilgi birikimi ve bakış açısını göz önünde bulundurduğunda "Türk Dünyası Birliği" kavramını nasıl değerlendirirsin?

Soru 2: Sence dünya jeopolitiği açısından değerlendirdiğinde "Türk Dünyası Birliği" ne tür fırsatlar sunabilir?

Soru 3: Sence dünya jeopolitiği açısından "Türk Dünyası Birliği" ne tür risk ve tehditler ortaya çıkarabilir?

Soru 4: Türk Dünyası Birliğinin kurulmasının mümkün olabileceğini düşünüyor musun? Neden?

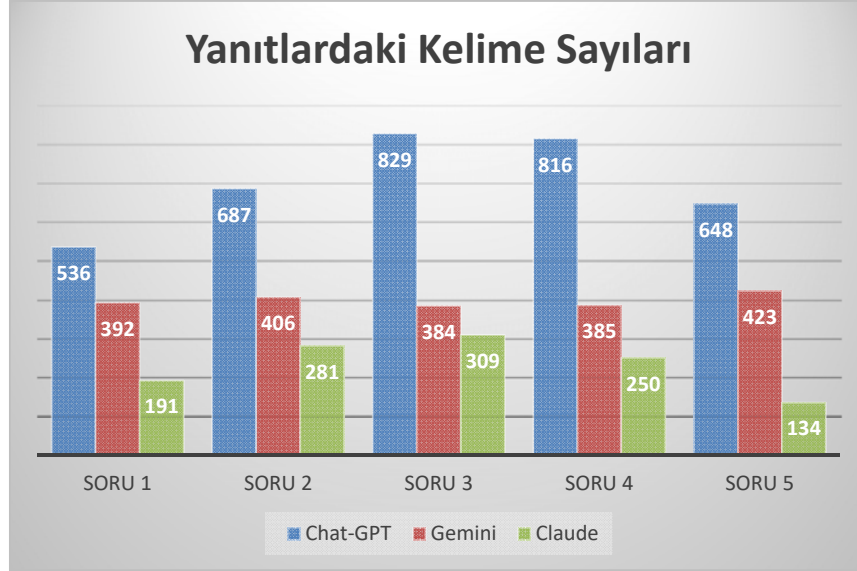
Soru 5: Türk Devletleri Teşkilatı hakkındaki görüşlerin nelerdir?

Araştırma kapsamında incelenen yapay zekâ sohbet robotlarının ücretsiz planları kullanılarak yanıtlar toplanmıştır. Bu araçların ücretli planlarında daha kapsamlı veri üretebilme ve analiz yapabilme durumları olduğu kendi internet sitelerinde bilgi olarak sunulmaktadır. Ücretsiz planların kullanılarak verilen toplanması bu bağlamda araştırmanın bir sınırlılığı olarak değerlendirilebilir. yöneltilen sorulara verdikleri yanıtların kelime ve karakter sayısına ilişkin

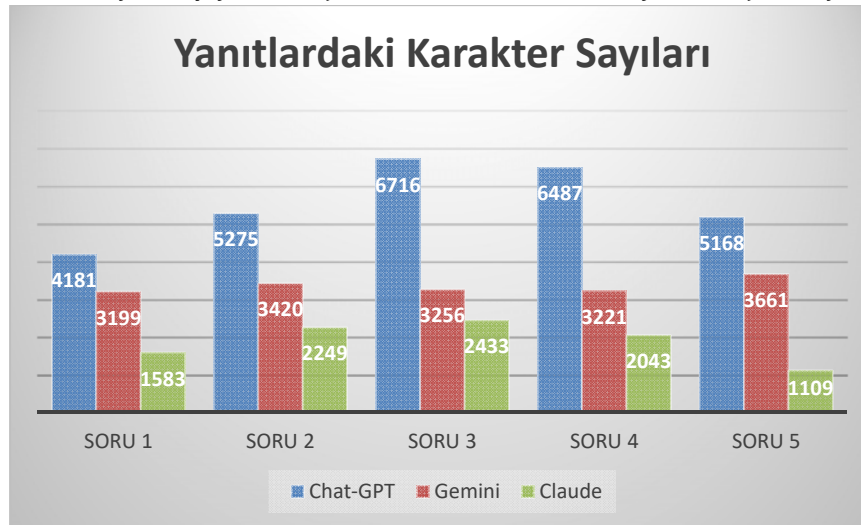
22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

bilgiler Grafik-1 ve Grafik-2 'de belirtilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde Chat-GPT den alınan verilerin diğer yapay zekâ sohbet robotlarına kıyasla yüksek olduğu görülmektedir.

Grafik.1 Yapay Zekâ Araçları Yanıtlarındaki Kelime Sayılarına İlişkin Grafik

Grafik.1 Yapay Zekâ Araçları Yanıtlarındaki Karakter Sayılarına İlişkin Grafik

Elde edilen veriler araştırma problemi bağlamında bütüncül olarak ele alınıp betimsel içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir.

3. Bulgular

Yapay zekâ sohbet robotlarından elde edilen verilerin analizleri yöneltilen 5 soru için ayrı ayrı olacak şekilde ulaşılan bulgular aşağıdaki gibidir.

3.1. "Türk Dünyası Birliği" kavramını nasıl değerlendirirsin?" Sorusunun Yanıtına İlişkin Bulgular

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Türk Dünyası Birliği'nin şekillenmesi, tarihsel, kültürel, ekonomik ve jeopolitik boyutlarıyla derinlemesine bir inceleme gerektiren bir konudur. Bu bağlamda, ChatGPT, Gemini ve Claude gibi yapay zekâ araçlarının verdikleri yanıtlar, kavramın farklı yönlerine dair değişen derinliklerde analizler sunmaktadır. ChatGPT, Türk Dünyası Birliği'nin tarihsel temellerini çok daha ayrıntılı bir biçimde ele almış ve Orta Asya kökenleri, Osmanlı dönemi ile Sovyetler sonrası dönemi dikkate alarak konuyu kapsamlı bir şekilde tartışmıştır. Bu yaklaşım, Türk Dünyası'nın birleşmesinin yalnızca güncel bir olgu değil, kökleri çok derinlere dayanan bir süreç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak Gemini, tarihsel bağlamda daha yüzeysel kalmış ve sadece milliyetçilik akımlarının yükselmesiyle birlikte Türk Dünyası Birliği'nin yeniden gündeme geldiğine değinmiştir. Claude ise tarihsel gelişimle ilgili herhangi bir ayrıntıya girmeden yalnızca kültürel yakınlık ve dayanışma üzerinde durmuştur. Bu bağlamda, ChatGPT tarihsel geçmiş açısından en kapsamlı değerlendirmeyi sunarken, diğer yapay zekâ araçları daha genel ve kısa ifadelerle sınırlıdır.

Kültürel ve dilsel yakınlık da Türk Dünyası Birliği'nin önemli bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. ChatGPT, dilsel benzerliğin birliği güçlendirmek için güçlü bir araç olduğunu vurgulamış ve Türk Konseyi gibi uluslararası yapıların kültürel bağları pekiştirme noktasındaki rolünü detaylandırmıştır. Bu tür somut örneklerle konuyu ele alması, onun kültürel birlikteliği daha derinlemesine bir biçimde analiz etmesini sağlamıştır. Diğer yandan, Gemini ve Claude, kültürel mirası birliğin destekleyici bir faktörü olarak belirtmekle yetinmiş ve somut örnekler sunmamıştır. Bu da ChatGPT'nin kültürel birliği ele alış biçiminin daha derin ve zengin olduğunu göstermektedir.

Ekonomik potansiyel ve iş birliği projeleri de Türk Dünyası Birliği'nin güçlenmesinde önemli bir yer tutar. ChatGPT, TANAP ve Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi somut projelere yer vererek, bu projelerin ekonomik iş birliğine nasıl katkı sağladığını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu örnekler, Türk Dünyası'nın ekonomik bağlarının güçlendirilmesinin ne kadar somut ve stratejik olduğunu vurgulamaktadır. Gemini ise ekonomik potansiyel hakkında genel bir değerlendirme yapmakla yetinmiş ve somut projelere dair bilgi vermemiştir. Claude ise ekonomik boyuta yalnızca kısaca değinmiş ve detaylı bir açıklama yapmamıştır.

Jeopolitik açıdan, ChatGPT Türk Dünyası'nın stratejik önemini vurgulamış ve bu birliğin küresel projelerle, örneğin yeni ipek yolu olarak nitelenen Bir Kuşak Bir Yol gibi projelerle nasıl ilişkilendirilebileceğini açıklamıştır. Bu durum, Türk Dünyası'nın jeopolitik konumunun sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel ölçekte de kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Gemini ve Claude, jeopolitik dengeye dair yalnızca genel ifadelerle yetinmiş ve konuyu derinlemesine incelememiştir.

Sonuç olarak, bu yapay zekâ araçları arasında yapılan karşılaştırma, her birinin konuya nasıl farklı yaklaştığını ve hangi açılardan derinlemesine analizler sunduğunu göstermektedir. ChatGPT, Türk Dünyası Birliği'nin tüm boyutlarına dair kapsamlı, örneklerle zenginleştirilmiş bir değerlendirme sunarken, Gemini ve Claude daha genel ve yüzeysel açıklamalarla sınırlı kalmıştır. Bu durum, ChatGPT'nin bu konuda daha ayrıntılı ve kapsamlı bir anlayış sunduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. "Dünya jeopolitiği açısından "Türk Dünyası Birliği" ne tür fırsatlar sunabilir?" Sorusunun Yanıtına İlişkin Bulgular

Türk Dünyası Birliği'nin dünya jeopolitiği açısından sunduğu fırsatlar, ekonomik, stratejik, kültürel ve güvenlik boyutlarında önemli bir tartışma konusu oluşturmaktadır. ChatGPT, Gemini ve Claude gibi yapay zekâ araçları bu fırsatları farklı açılardan ele alırken, sundukları kapsam ve

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

derinlik açısından belirgin farklılıklar göstermektedir. ChatGPT, her fırsat türünü somut örneklerle detaylandırarak kapsamlı bir değerlendirme sunmuştur. Gemini ise daha genel ifadelerle fırsatları özetlerken, Claude yanıtlarında sadece birkaç ana tema üzerinden yüzeysel açıklamalar yapmıştır.

ChatGPT, Türk Dünyası'nın ekonomik gücünü vurgularken, enerji kaynakları ve Avrupa için olası bir seçenek olma potansiyeline dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi somut projelere yer vererek bölgenin ekonomik avantajlarını derinlemesine açıklamıştır. Ayrıca, bölgenin Asya ile Avrupa arasında stratejik bir konumda yer alması ve Bir Kuşak Bir Yol gibi devasa projelerle ilişkilendirilmesi, jeopolitik fırsatları somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Kültürel birliktelik, ChatGPT'nin yanıtlarında ekonomik ve siyasi iş birliğinin temeli olarak öne çıkmakta ve NATO gibi uluslararası platformlarda Türk Dünyası'nın etkin rol oynayabileceği belirtilmektedir. Bu şekilde, ChatGPT tüm fırsatları kapsamlı bir şekilde ele alırken, somut örneklerle ve projelerle bunları zenginleştirmektedir.

Gemini ise Türk Dünyası'nın ekonomik gücüne vurgu yapmış ancak somut örnekler sunmaktan kaçınmıştır. Ekonomik fırsatların genel potansiyeline değinerek, bölgenin çok kutuplu dünyada bir denge unsuru olabileceğini belirtmiş, ancak bunu daha derinlemesine açıklamamıştır. Kültürel iş birliği ise Gemini'nin yanıtında öne çıkmakta, ancak bunun ekonomik veya siyasi ilişkiler üzerindeki etkisine dair herhangi bir detay verilmemektedir. Gemini'nin yaklaşımı, daha çok genel bir çerçevede olup, iş birliğini siyasi istikrarla ilişkilendirmektedir.

Claude ise Türk Dünyası'nın sunduğu fırsatları, "İpek Yolu'nun canlandırılması" gibi kısa bir değerlendirme üzerinden ele almıştır. Bu fırsatın küresel ticaret ağları üzerinde nasıl bir etki yaratabileceği ve bölgesel güvenliği artırma potansiyeli hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır. Kültürel diplomasi potansiyelini artırılabilirliği de Claude'un yanıtında vurgulanan bir diğer önemli fırsattır. Ancak, bu yanıtlar oldukça yüzeysel olup, konunun derinlemesine bir analizini sunmamaktadır.

Sonuç olarak, ChatGPT, ekonomik, stratejik, kültürel ve güvenlik fırsatlarını somut örneklerle detaylandırarak çok daha kapsamlı bir yanıt sunmuştur. Gemini ise geniş bir jeopolitik çerçeve çizmiş ancak somut örnekler ve detaylar sunmamıştır. Claude, daha sınırlı bir bakış açısıyla ve belirli temalar üzerinden fırsatları ele alarak yanıtını şekillendirmiştir. Bu karşılaştırmalı içerik analizine göre, ChatGPT, Türk Dünyası Birliği'nin sunduğu fırsatları en kapsamlı şekilde açıklarken, Gemini ve Claude daha genel ifadelerle sınırlı bir bakış açısı sunmaktadır.

3.3. "Dünya jeopolitiği açısından "Türk Dünyası Birliği" ne tür risk ve tehditler ortaya çıkarabilir?" Sorusunun Yanıtına İlişkin Bulgular

Türk Dünyası Birliği'nden kaynaklı olarak jeopolitik bağlamda oluşabilecek risk ve tehditler önemli bir analiz konusudur. ChatGPT, Gemini ve Claude gibi yapay zekâ araçları, bu riskleri farklı açılardan ele almakta, ancak kapsam ve derinlik açısından belirgin farklılıklar sergilemektedir. ChatGPT, her bir risk faktörünü detaylı bir şekilde ele alarak, somut örnekler ve ayrıntılarla konuyu derinlemesine tartışırken, Gemini ve Claude daha kısa ve genel açıklamalarla sınırlı kalmıştır.

ChatGPT, Türk Dünyasındaki bütünleşme sürecinden kaynaklanabilecek olan jeopolitik riskleri ele alırken, Rusya ve Çin gibi bölgesel güçlerin bu birliği bir tehdit olarak görmesinin olasılığına dikkat çekmiştir. Özellikle, Türk Dünyası Birliği'nin Rusya'nın etkisini zayıflatabileceği ve Moskova'nın bunu stratejik bir tehdit olarak algılayabileceği ifade edilmiştir. Çin'in de Bir Kuşak Bir Yol projesine alternatif bir yapı olarak Türk Dünyası'na karşı olumsuz bir tutum takınabileceği

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, ChatGPT etnik ve mezhepsel farklılıkların birliği zorlaştırabileceğini ve dış aktörlerin bu ayrımları manipüle etme riski taşıdığını vurgulamaktadır. Ekonomik uyumsuzluklar da büyük bir risk olarak öne çıkmakta, düşük gelirli ve yüksek gelirli ülkeler arasındaki farkların ekonomik iş birliğini zorlaştırabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca, Türk Dünyası ülkeleri arasındaki farklı siyasi sistemler, ortak karar alma süreçlerinde zorluklar yaratabilecektir. ChatGPT, bu temaları ayrıntılı bir şekilde işleyerek her bir risk faktörünü somut örneklerle desteklemiştir.

Gemini ise, büyük güçlerin rekabetinin olası bir risk olduğuna değinmekle birlikte, bununla ilgili spesifik örnekler sunmamıştır. Etnik ve mezhepsel gerilimlerin birlik içinde bölgesel çatışmalara yol açabileceği belirtilmiş, ancak bu gerilimlerin nasıl şekilleneceğine dair detaylı bir açıklama yapılmamıştır. Ekonomik uyum zorluklarına da dikkat çekilmiş ancak somut örnekler verilmemiştir. Gemini, genelde riskleri daha genel ifadelerle özetleyerek, bunları geniş bir çerçevede ele almıştır.

Claude ise daha yüzeysel bir yaklaşım sergileyerek, Türk Dünyası Birliği'nin bölgesel güçlerle çatışmalar oluşturabileceği riskine dikkat çekmiştir. Etnik gerilimler ve ekonomik bağımlılık gibi sorunlar üzerinde de kısaca durulmuş, ancak bunlar hakkında ayrıntılı bir açıklama yapılmamıştır. Claude'un risklere dair açıklamaları, diğer iki yapay zekâ aracına kıyasla çok daha genel kalmaktadır.

Sonuç olarak, ChatGPT, Türk Dünyası Birliği'nin jeopolitik risklerini en kapsamlı şekilde detaylandıran yanıtı sunmuştur. Geminin ve Claude'un yanıtları ise daha genel ifadelerle sınırlı kalmış ve riskleri özetlemekle yetinmiştir. Bu karşılaştırma, ChatGPT'nin diğer iki yapay zekâ aracına göre daha derinlemesine bir analiz sunduğunu ve somut örneklerle risklerin etkilerini daha iyi ortaya koyduğunu göstermektedir.

3.4. "Türk Dünyası Birliğinin kurulmasının mümkün olabileceğini düşünüyor musun? Neden?" Sorusunun Yanıtına İlişkin Bulgular

Türk Dünyası Birliği'nin şekillenmesi, tarihsel, kültürel, ekonomik ve jeopolitik boyutlarıyla derinlemesine bir inceleme gerektiren bir konudur. ChatGPT, Gemini ve Claude gibi yapay zekâ araçlarının verdikleri yanıtlar, kavramın farklı yönlerine dair değişen derinliklerde analizler sunmaktadır. ChatGPT, Türk Dünyası Birliği'nin tarihsel temellerini çok daha ayrıntılı bir biçimde ele almış ve Eski Türk dönemi (Orta Asya kökenleri), Osmanlı dönemi ve Sovyetler sonrası periyodu dikkate alarak konuyu kapsamlı bir şekilde tartışmıştır. Bu yaklaşım, Türk Dünyası'ndaki birleşme eğiliminin yalnızca güncel bir olgu değil, kökleri çok derinlere dayanan bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Gemini, tarihsel bağlamda daha yüzeysel kalmış ve sadece milliyetçilik akımlarının yükselmesiyle birlikte Türk Dünyası Birliği'nin yeniden gündeme geldiğine değinmiştir. Claude ise tarihsel gelişimle ilgili herhangi bir ayrıntıya girmeden yalnızca kültürel yakınlık ve dayanışma üzerinde durmuştur. Bu bağlamda, ChatGPT tarihsel geçmiş açısından en kapsamlı değerlendirmeyi sunarken, diğer yapay zekâ araçları daha genel ve kısa ifadelerle sınırlıdır.

Kültürel ve dilsel yakınlık da Türk Dünyası Birliği'nin önemli bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. ChatGPT, dilsel benzerliğin birliği güçlendirmek için güçlü bir araç olduğunu vurgulamış ve Türk Konseyi (TDT) gibi uluslararası teşkilatların kültürel bağları pekiştirme noktasındaki rolünü detaylandırmıştır. Bu tür somut örneklerle konuyu ele alması, onun kültürel birlikteliği daha derinlemesine bir biçimde analiz etmesini sağlamıştır. Diğer yandan, Gemini ve Claude, kültürel mirası birliğin destekleyici bir faktörü olarak belirtmekle yetinmiş ve somut örnekler

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

sunmamıştır. Bu da ChatGPT'nin kültürel birliği ele alış biçiminin daha derin ve zengin olduğunu göstermektedir.

Ekonomik potansiyel ve iş birliği projeleri de Türk Dünyası Birliği'nin güçlenmesinde önemli bir yer tutar. ChatGPT, TANAP ve Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi somut projelere yer vererek, bu projelerin ekonomik iş birliğine nasıl katkı sağladığını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu örnekler, Türk Dünyası'nda ekonomik bağlarda sağlanacak artışın ne kadar stratejik bir gelişme olacağını da vurgulamaktadır. Gemini ise ekonomik potansiyel hakkında genel bir değerlendirme yapmakla yetinmiş ve somut projelere dair bilgi vermemiştir. Claude ise ekonomik boyuta yalnızca kısaca değinmiş ve detaylı bir açıklama yapmamıştır.

Jeopolitik açıdan, ChatGPT Türk Dünyası'nın stratejik önemini vurgulamış ve bu birliğin, Bir Kuşak Bir Yol gibi Çin'den Afrika ve İngiltere'ye kadar uzanan kıtalararası projelerle nasıl ilişkilendirilebileceğini açıklamıştır. Bu durum, Türk Dünyası'nın jeopolitik konumunun sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel ölçekte de kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Gemini ve Claude, jeopolitik dengeye dair yalnızca genel ifadelerle yetinmiş ve konuyu derinlemesine incelememiştir.

Sonuç olarak, bu yapay zekâ araçları arasında yapılan karşılaştırma, her birinin konuya nasıl farklı yaklaştığını ve hangi açılardan derinlemesine analizler sunduğunu göstermektedir. ChatGPT, Türk Dünyası Birliği'nin tüm boyutlarına dair kapsamlı, örneklerle zenginleştirilmiş bir değerlendirme sunarken, Gemini ve Claude daha genel ve yüzeysel açıklamalarla sınırlı kalmıştır. Bu durum, ChatGPT'nin bu konuda daha detaylı ve kapsamlı bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır.

3.5. "Türk Devletleri Teşkilatı'na yönelik tespit ve öngörüleriniz nelerdir?" Sorusunun Yanıtına İlişkin Bulgular

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) hakkındaki tespit ve öngörüler, bu teşkilatın rolü, misyonu, uluslararası alandaki etkisi, gelecekteki potansiyeli ve karşılaşılabileceği zorluklar açısından farklı yapay zekâ araçları tarafından çeşitli biçimlerde ele alınmıştır. ChatGPT, Gemini ve Claude, bu konulara dair farklı derinliklerde analizler sunmuş ve her biri farklı açılardan TDT'nin geleceğine dair öngörülerde bulunmuştur.

ChatGPT, TDT'nin misyonunu "üye ülkeler arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasi iş birliğini geliştirmeyi" hedefleyen kapsamlı bir ifade ile tanımlamaktadır. Ayrıca, TDT'nin bölgesel barışa katkı sağlama rolünü de vurgulamaktadır. Uluslararası alandaki rolüne dair, TDT'nin Avrasya'da önemli bir platform olarak işlev gördüğünü belirten ChatGPT, Orta Asya ve Kafkasya'daki barış ve istikrar için oynayabileceği rolü de tartışmaktadır. Gelecekteki potansiyelini ekonomik entegrasyon ve enerji projeleri gibi alanlarda daha fazla etkinlik göstermesiyle ilişkilendiren ChatGPT, bu projelerin Türk dünyası için stratejik önem taşıyacağını öngörmektedir. Öte yandan, ChatGPT, TDT'nin başarılı olabilmesi için üye ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi farklılıkların giderilmesi gerektiğini ve dış güçlerin bu teşkilatı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme riski taşıdığını da vurgulamaktadır. Böylece, ChatGPT, TDT'nin gelecekteki rolü ve karşılaşılabileceği zorluklara dair ayrıntılı ve somut öngörülerde bulunmaktadır.

Gemini, TDT'nin misyonunu daha genel bir ifadeyle, "Türk dünyasında birlik ve dayanışma fikrini güçlendirme" şeklinde ifade etmektedir. Ancak Gemini, somut iş birliği alanlarına veya TDT'nin gelecekteki etkilerine dair herhangi bir detay vermemektedir. Uluslararası rolüne dair, TDT'nin Türk dünyasını temsil edebilecek bir devletlerarası yapı olduğuna değinilmiş ancak spesifik bir işlev ya da örnek sunulmamıştır. Gelecekteki potansiyeline dair olarak, TDT'nin daha etkin bir

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

hale gelerek Türk dünyasını temsil edebileceği öngörülmüştür. Ancak, ekonomik ve siyasi zorluklarla ilgili herhangi bir detay verilmeden, genel bir potansiyel başarı öngörüsüyle yetinilmiştir.

Claude, TDT'nin misyonunu "kültürel ve ekonomik bağları güçlendirme" şeklinde özetlemiştir, ancak siyasi iş birliğine veya bölgesel barışa katkıdan bahsetmemektedir. Uluslararası rolüne dair kısa bir yorumla, TDT'nin Türk devletlerinin ortak çıkarlarını savunabilecek bir platform olduğunu belirtmiştir, ancak somut bir uluslararası rol ya da örnek sunulmamıştır. Gelecekteki potansiyel ile ilgili olarak, TDT'nin ekonomik iş birliğini geliştirebileceği ve siyasi etkisini artırabileceği öngörülmüştür. Ancak burada da spesifik projeler veya alanlar belirtilmemiştir. Zorluklar açısından, üye ülkelerin farklı ekonomik önceliklerinin TDT'nin işleyişini zorlaştırabileceğine dair kısa bir açıklama yapılmıştır.

Sonuç olarak, ChatGPT, TDT'nin misyonu, uluslararası rolü, geleceği ve karşılaşılabileceği zorluklara dair en kapsamlı ve derinlemesine analizi sunarken, Gemini ve Claude daha genel ifadelerle sınırlı kalmış ve somut detaylardan yoksun kalmıştır. ChatGPT, ekonomik entegrasyon, enerji projeleri ve dış güçlerin etkisi gibi önemli faktörlere dair somut öngörülerde bulunarak, TDT'nin gelecekteki rolüne dair daha kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. Gemini ve Claude ise, TDT'nin potansiyeline dair daha özet ve genel bir çerçeve çizmiştir. Bu karşılaştırma, ChatGPT'nin TDT hakkında en detaylı değerlendirmeyi sunduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak, Chat GPT "Türk Dünyası Birliği" kavramını objektif, tarafsız, kapsamlı ve derinlemesine analiz eden en güçlü yanıtı sunmaktadır. Gemini, nispeten tarafsız ve kapsamlı bir bakış açısı sunmakla birlikte, yanıtları yüzeysel kalmaktadır. Claude ise genel bir perspektif sunarak kapsam ve derinlik açısından sınırlı bir değerlendirme yapmaktadır. Bu analiz, Chat GPT'nin çok boyutlu ve detaylandırılmış bir çerçeve sunduğunu; Gemini ve Claude'nin ise daha yüzeysel yanıtlar verdiğini göstermektedir.

4. Tartışma

Bu çalışma, Türk Dünyası Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üzerine yapılan yapay zekâ sohbet robotlarından alınan yanıtların analizi, Türk Dünyası'nın bütünleşme süreci ve TDT'nin geleceğine dair farklı bir analiz yöntemiyle değerlendirme yapma fırsatı sunmuştur. Elde edilen bulgular, her bir yapay zekâ aracının aynı sorular bağlamında aynı problematiğe yönelmekle birlikte derinlik ve kapsam açısından belirgin farklılıklar sergilediğini ortaya koymaktadır. ChatGPT, Gemini ve Claude gibi yapay zekâ araçları, bu konularda sağladıkları yanıtlarla Türk Dünyası'nın bütünleşmesi ve TDT'nin geleceğine dair önemli tespitlerde bulunmuşlardır.

Türk Dünyası Bütünleşme Süreci

Yapay zekâ araçları arasında ChatGPT, Türk Dünyası Birliği'nin tarihsel, kültürel, ekonomik ve jeopolitik boyutlarını derinlemesine ele almış ve bu sürecin sadece güncel bir olgu değil, kökleri çok derinlere dayanan bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Türk Dünyası Birliği'nin kültürel ve dilsel yakınlık gibi unsurlarının, birliğin güçlenmesindeki önemli faktörler olduğunu ve Türk Konseyi gibi uluslararası yapıların bu birlikteliği pekiştirmek için nasıl bir rol oynadığını açıklamıştır. Claude ise Türk Dünyası Birliği'ni karmaşık bir iş birliği süreci olarak tanımlamış ve daha çok konfederasyon tarzında bir uluslararası örgüt yapısını önermiştir. Claude'un bu yaklaşımı, Türk Dünyası'nın birleşmesinin zorluklarını anlamada önemli bir katkı sağlasa da, konuya dair daha derinlemesine bir analizden yoksundur.

Gemini, Türk Dünyası Birliği'ni TDT ile iç içe ele almış ve Türk devletleri arasındaki ekonomik iş birliğinin ivme kazandığını vurgulamıştır. Ancak, ekonomik ve siyasi sistem farklılıklarının,

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

birliğin güçlenmesini zorlaştırabilecek faktörler olduğuna dikkat çekmiştir. Claude ve Gemini, Türk Dünyası Birliği'ni bir siyasi entegrasyon süreci olarak görmekle birlikte, tarihsel ve kültürel bağların bu süreci nasıl şekillendirebileceğine dair daha genel ifadelerle açıklama yapmışlardır. Bu bağlamda, ChatGPT, kültürel bağların derinlemesine ele alınması ve somut projelerle zenginleştirilmesiyle, Türk Dünyası Birliği'ni daha kapsamlı bir biçimde analiz etmiştir.

Türk Dünyası Birliği'ne yönelik yapılan bu değerlendirmeler, her bir yapay zekâ aracının yanıtlarının derinliğine göre farklılıklar göstermektedir. ChatGPT'nin sunduğu somut örnekler ve detaylı çözüm önerileri, bu alandaki en kapsamlı değerlendirmeyi sunmaktadır. Gemini ve Claude, genellikle yüzeysel kalmış ve Türk Dünyası Birliği'nin ekonomik ve siyasi potansiyelini yeterince derinlemesine ele almamıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ve Geleceği

Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceği üzerine yapılan analizlerde, ChatGPT en ayrıntılı ve kapsamlı yanıt sunmuştur. TDT'nin, hem bölgesel hem de küresel düzeyde, stratejik projelerle güçlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Özellikle ChatGPT, Türk Dünyası'nın jeopolitik önemini vurgulamış ve bu bölgenin stratejik projelerle, örneğin yeni ipek yolu olarak ifade edilen Bir Kuşak Bir Yol İnisiyatifi gibi projelerle nasıl ilişkilendirilebileceğini açıklamıştır. Ayrıca, Türk Dünyası'nın ekonomik entegrasyonunu artırmaya yönelik somut projelere, örneğin TANAP ve Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi enerji projelerine, yer vererek bölgesel ekonomik iş birliği projelerinin Türk Dünyası Birliği ve TDT'nin geleceği için ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Gemini ve Claude, TDT'nin geleceğini daha genel ifadelerle ele alırken, somut projeler ve derinlemesine analizler sunmamıştır.

Gemini, TDT'yi Türk dünyasında ekonomik ve kültürel iş birliğini güçlendirecek bir bileşik güç olarak görmekte olup, bunun bölgesel ve küresel ölçekte stratejik faydalar sağlayacağını belirtmiştir. Ancak, TDT'nin geleceği üzerine yapılan öngörülerin daha az detaylı olduğunu söylemek mümkündür. Claude ise, TDT'nin ekonomik ve kültürel bağları güçlendirme potansiyeline vurgu yapmış, ancak stratejik fırsatlar ve dış güçlerle olan ilişkiler üzerine daha fazla detaylı analiz yapmamıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceğine dair yapılan bu analizlerde, ChatGPT'nin sağladığı somut örnekler ve projeler, TDT'nin geleceğini şekillendirecek en önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. TDT'nin uluslararası alandaki rolünü güçlendirmek için, üye ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi farklılıkların giderilmesi gerektiği yönünde yapılan vurgular, bu süreçte karşılaşılabilecek engelleri daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, dış güçlerin TDT'nin faaliyetlerine olan müdahaleleri, TDT'nin stratejik başarıları için önemli bir engel teşkil edebilecektir.

5. Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu karşılaştırmalı analiz, Türk Dünyası Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı üzerine farklı yapay zekâ araçları tarafından sunulan yanıtların derinlik açısından farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. ChatGPT, bu süreci en ayrıntılı şekilde ele alırken, Gemini ve Claude daha genel bir bakış açısı sunmuşlardır. Bu durum, ChatGPT'nin Türk Dünyası Birliği ve TDT üzerine daha kapsamlı bir anlayış sunduğunu ve derinlemesine çözüm önerileri sunduğunu göstermektedir. Gemini ve Claude ise yüzeysel kalmış ve genellikle Türk Dünyası'nın birleşmesi ve TDT'nin geleceği üzerine daha sınırlı tespitlerde bulunmuşlardır.

Özellikle ChatGPT tarafından vurgulanan stratejik projeler ve somut çözüm önerileri, Türk Dünyası Birliği ve TDT'nin geleceği için çok daha sağlam bir temel oluşturmuş, bu süreçte

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

karşılaşılan riskler ve fırsatlar hakkında daha geniş bir perspektif sunmuştur. Gemini ve Claude, bu alanlarda daha fazla detay sunmakla birlikte, ChatGPT'nin önerdiği derinlemesine çözümler ve stratejilerle karşılaştırıldığında daha sınırlı kalmaktadır. Sonuç olarak, Türk Dünyası Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın geleceği, küresel ve bölgesel anlamda stratejik fırsatları değerlendirme ve riskleri yönetme yeteneği ile şekillenecektir.

Ulaşılan bir başka sonuç olarak da yapay zekâ sohbet robotları tarafından ortaya konan fırsat ve tehditlerin literatürde Türk dünyasına ilişkin hâkim olan tespitlerle büyük oranda örtüştüğü hususudur. Ancak bu kapsamda son zamanlarda yoğunlaşma dijitalleşmeden hareketle geleceğe yönelik tartışmalar üzerinedir. Buradan hareketle dijitalleşen dünyadaki siyasi ve ekonomik bloklamaların durumu, güç unsurları bağlamında yaşanan dönüşümün bloklama çabalarına etkisi ve sanayi toplumu 4 ya da dijital akılcı toplum aşamasına gidişle bağlantılı tespit risk ve önerilerden Türk dünyası bağlamında bahsedilmemiş olması bir başka sonuç olarak ortaya konulabilir. Yapay zekâ sohbet raporlarının somut olanla sınırlı kaldıkları, büyük çaplı iş birliği projeleri ve jeopolitikte yer alan klasik tehdit ve fırsatları ön plana çıkardıklarını söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, Türk Dünyası'nın bütünleşme sürecinde, ekonomik, kültürel ve jeopolitik boyutlar arasındaki dengeyi sağlamak, Türk Devletleri Teşkilatı'nın etkinliğini artırarak bu süreci yönlendirecek en kritik faktör olacaktır. Zaten yapılan çalışmalar Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkeler arasında önemli güç eşitsizliklerinin olmasının özellikle smart power (akılcı güç) kurumsallaşmasının sağlanması hususunda bir sorun teşkil edebileceğini ortaya koymaktadır (Şahin ve Candan, 2023). Sarı Ertem (2023)'de de belirtildiği gibi, Türk bloğunun çok taraflı ilişkileri ve bölgedeki stratejik önemi, bölge için büyük bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu analiz, Türk Dünyası'nın geleceği için hayati öneme sahip olan bu sürecin ilerleyişine ışık tutmaktadır. Tam bu noktada bilgi toplumuna geçişten ve dijital devrimden bahsedilen yeni çevresel şartlarda, ülkelerin ve oluşturdukları devletlerarası teşkilatların stratejik bir planlama ve kurumsallaşmayı esas alan akılcı güç şeklinde kurumsallaşmasının bir gereklilik haline gelmekte olduğu hususunun da altını çizmek gerekir (Wilson 2008; Butler-Bowdan, 2018).

Öte yandan yapay zekâ araçları, Türk Dünyası Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi karmaşık ve çok boyutlu konularda araştırma yaparken oldukça faydalı olabilir. Ancak bu araçların sunduğu analizlerin sadece yüzeysel olmaması gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmacılar, yapay zekâ araçlarının sağladığı sonuçları derinlemesine incelemeli ve her bir boyutun (kültürel, jeopolitik, ekonomik vb.) ayrıntılı olarak ele alınmasını sağlamalıdır. Bu araçların, sadece mevcut bilgiyi sunmakla kalmayıp, araştırma konusu ile ilgili daha kapsamlı ve çok yönlü bir anlayış geliştirmeye yardımcı olacak şekilde kullanılmasına özen gösterilmelidir. Bu bağlamda, araştırmacılar, yapay zekâ araçlarının sunduğu verilerin yalnızca yüzeysel özetler olmadığını, aynı zamanda konunun farklı açılardan ele alınmasını sağlayacak derinlemesine analizler sunduğunu unutmamalıdır.

Bir diğer önemli husus ise, kullanılan veri kaynaklarının çeşitliliği ve güvenilirliğidir. Yapay zekâ araçlarının etkinliğini artırabilmek için, araştırmacılar yalnızca genel bilgi kaynaklarını değil, aynı zamanda kültürel, yerel ve konuya özgü verileri de göz önünde bulundurmalıdır. Verilerin doğru ve güvenilir olması, yapay zekâ araçlarının sağladığı sonuçların güvenilirliğini artırır. Bu nedenle, araştırmacıların, yapay zekâ araçlarından elde ettikleri verileri kullanmadan önce, bu verilerin kalitesini kontrol etmeleri ve karşılaştırmalı olarak değerlendirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, araştırmacılar, bu araçların veri setlerinin doğru ve tarafsız olduğundan emin olmalı, önyargılardan (bias) kaçınmak için verilerin çeşitliliğini sağlamalıdır.

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Türk Dünyası Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi konularda yapılan araştırmalarda, kültürel ve jeopolitik bağlamların doğru şekilde analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu tür meseleler, sadece tarihsel bağlamla değil, aynı zamanda bölgesel stratejiler, kültürel etkileşimler ve siyasi yapılarla da şekillenmektedir. Araştırmacılar, yapay zekâ araçlarının sunduğu verilerin bu bağlamları doğru şekilde yansıttığından emin olmalıdır. Yapay zekâ araçları, kültürel ve jeopolitik unsurları doğru bir şekilde analiz ederek, bu faktörlerin Türk Dünyası Birliği ve TDT gibi süreçlerde nasıl bir rol oynadığını ortaya koymalıdır. Bu nedenle, araştırmacıların bu araçları kullanırken, kültürel ve jeopolitik boyutları göz önünde bulundurmaları önemlidir.

Yapay zekâ araçlarının sağladığı verilerin doğruluğu ve tarafsızlığı da araştırmacılar tarafından sürekli denetlenmelidir. Bu araçlar güçlü analizler sunsa da zaman zaman önyargı içerebilir ve bu da sonuçların yanlış anlaşılmasına yol açabilir. Araştırmacılar, yapay zekâ araçlarının sunduğu verileri dikkatlice kontrol etmeli ve gerektiğinde insan uzmanlığından yararlanarak bu verileri doğrulamalıdır. Yapay zekâ sistemlerinin sağladığı sonuçların önyargıdan arındırılmış ve doğru şekilde değerlendirilmiş olması, araştırmaların geçerliliği için kritik bir öneme sahiptir.

Son olarak, yapay zekâ araçlarının doğru ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi için araştırmacıların dijital okuryazarlık seviyelerini artırmaları gerekmektedir. Yapay zekâ teknolojileri hızla gelişmektedir ve bu teknolojilerden en iyi şekilde yararlanabilmek için sürekli eğitim ve bilgi güncellemesi gereklidir. Araştırmacılar, yapay zekâ araçlarının potansiyelini en verimli şekilde kullanabilmek için dijital okuryazarlıklarını geliştirmeli ve bu araçların sunduğu analizleri daha derinlemesine anlamak için gerekli bilgiye sahip olmalıdırlar. Ayrıca, dijital okuryazarlık düzeylerini artırarak, araştırmalarda elde edilen verilerin daha güvenilir ve doğru bir şekilde kullanılmasını sağlayabilirler.

Bu öneriler, Türk Dünyası Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi stratejik konularda yapay zekâ araçlarını kullanan araştırmacıların, araçlardan en verimli şekilde yararlanmalarına yardımcı olacak ve araştırmalarının doğruluğunu artıracaktır.

6. Kaynaklar

- Adaş, E. ve Erbay, B. (2022). Yapay zekâ sosyolojisi üzerine bir değerlendirme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 326-337. <https://doi.org/10.21547/jss.991383>
- Akkaya, B., Özkan, A., & Özkan, H. (2021). Yapay zeka kaygı (yzk) ölçeği: türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 1125-1146. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.833668>
- Butler-Bowdan, T. (2018), Joseph S Nye, *50 Politika Klasığı*, Çev: C. Görtan, Pegasus Yayıncılık.
- Bozkurt, A. (2023). Chatgpt, üretken yapay zeka ve algoritmik paradigma değişikliği. *Alanyazın Eğitim Bilimleri Eleştirel İnceleme Dergisi - Critical Reviews in Educational Sciences*, 4(1), 63-72. <https://doi.org/10.59320/alanyazin.1283282>
- Sarı Ertem, H. (2023), "Türkiye Eksen mi Değiştiriyor? Ön Söz -1", Değişen Küresel Bölgesel Dinamikler Işığında 21. Yüzyıl Türkiye Dış Politikasında "Yeniden Asya", İçinde, Der: İ. Ermağan, H. Sarı Ertem ve M. Yaşar, Nobel Yayınları.
- Şahin, K., ve Candan, G. (2023). Performance analysis for the organization of Turkic states member countries in the context of power elements and suggestions in terms of smart power. *Management and Political Sciences Review*, 5(1), 55-80. <https://doi.org/10.57082/mpsr.1260851>
- Tekbey, O., & Alaybeyoğlu, A. (2023). Yapay Zekanın Kullanım Alanları ve Etik Sorunlar. *International Journal of Advanced Natural Sciences and Engineering Researches*, 7(9), 144-159. <https://doi.org/10.59287/ijanser.1523>

22. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

Wilson, E. J. (2008), Hard Power, Soft Power, Smart Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 110-124.